

RENACIMIENTO MAYA

YUCATÁN

GOBIERNO DEL ESTADO | 2024 ♦ 2030

1ER INFORME **HUACHO** JOAQUÍN DÍAZ MENA

U TS'ÍBIL LE TS'ÁAJ OJÉELAL ICH MAAYAT'AANO

**RUMBO CLARO,
GOBIERNO CERCANO.**

1 ER INFORME
HUACHO
JOAQUÍN DÍAZ MENA

RENACIMIENTO MAYA

YUCATÁN

GOBIERNO DEL ESTADO | 2024 ♦ 2030

Contenido

U túxтаж t'aan nojoch jala'ach	6
Yéeya'an meyajob	10
Yáax tsooil meyaj: Jala'achil ma' tu tuus, ku meyaj tu yóok'olal wínik yéetel naats' ti' kaaj .	16
Meyajob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob	18
Kóomts'íibil Nu'ukbesajob	22
Táanilkunsajil le Jala'achila'	30
U ka'a tsooil meyaj. Ma'alob toj óolal uti'al tuláakal kajnáalo'ob	64
Meyajob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob	66
Kóomts'íibil Nu'ukbesajob	70
Táanilkunsajil le Jala'achila'	82
U yóox tsooil meyaj. Le Kaambesajo', le Miaatsilo' yéetel le Ketlam Báaxalo' ku péeksik le ka'a síjilo'	136
Meyajob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob	138
Kóomts'íibil Nu'ukbesajob	142
Táanilkunsajil le Jala'achila'	152
U kan tsooil meyaj. Taak'in yéetel u bin ma'alob ti' tuláakal kajnáal yéetel u Ka'a jóok'ol táanil u meyajil k'áax	238
Meyajob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob	240
Kóomts'íibil Nu'ukbesajob	246
Táanilkunsajil le Jala'achila'	256
U jo'o tsooil meyaj. Nu'ukulilo'ob uti'al u Nu'uka'an Jóok'ol Táanil Péetlu'um	328
Meyajob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob	330
Kóomts'íibil Nu'ukbesajob	334
Táanilkunsajil le Jala'achila'	342
U wak tsooil meyaj. P'is óolal, u kaláanta'al kajnáalilo'ob yéetel miaatsil ti' le Jeets' óolalo'	368
Meyajob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob	370
Kóomts'íibil Nu'ukbesajob	374
Táanilkunsajil le Jala'achila'	386
U wak tsooil meyaj. Maayáaj kaaj. Moots' yéetel Ba'axten beyo'	406
Meyajob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob	408
Kóomts'íibil Nu'ukbesajob	412
Táanilkunsajil le Jala'achila'	418

U túuxtaj t'aan nojoch jala'ach

A las y los Yucatecos:

Ti' le yáax ts'áaj ojéelalil le jala'acho' k ts'áajik ojéeltbil yéetel nonojba'alil yéetel sásilkunaj ba'ax ts'o'ok u meenta'al ichil u Ka'a Sijil Maayáaj Kaaj, jump'éeel múul meyaj yo'olal maanal 629 mil u túulal yucateco'ob tu k'amajo'ob le tuukulmeyaja'. Ikil k tsik óoltik le noj kuucha', táan in meyaj xma' je'elsajbáajil uti'al k jelbesik alab óolal tak ba'ax ku meenta'al yéetel k bisik ma'alob kuxtal ti' tuláakal tu'uk'o'obil k péetlu'umil. Junjump'éeelil ba'ax ku meenta'ale' ku ye'esik u k'ub óolil in jala'achil, ku yu'ubaj, ku meyaj yéetel ku ts'áajik ojéeltbil ba'ax tu meentaj.

Ichil u meyajil u **Yáax Tsoolil Meyaj, “Utsil Jala'achil, Ku táan óoltik Máakil yéetel Naats' ti' Kaaje”**, ts'o'ok k ts'áajik u chuunil jump'éeel jala'achil ku jelbesaj yéetel meyaj.

Yéetel u táakpajal yáax juntéenel maanal ti' 175,000 u túulul yucateco'ob t múul beetaj U Tsoolil Meyaj Péetlu'umil u Táakmuk'taal u Ka'a Sijil Mayáaj Kaaj 2024-2030, k bejil meyaj uti'al jump'éeel Yucatán asab p'is óolal, ku jóok'ol táanil yéetel ku táan óoltik máak.

Le mokt'aana' ts'o'ok u máansa'al ti' jump'éeel jala'achkunaj ku meyaj yéetel u yuts tuukulil ti' “Na'at uti'al Táan óolal”, yéetel Táan óolo'ob tsikbal yéetel Tsikbalo'ob yéetel Kaaj, tu'ux k u'uyik ti' u t'aan máako'ob ba'ax k'a'abet ti' le kajnáalo'ob yéetel k nats'ik le mola'ayilo'obo' ti' máaxo'ob jach k'a'abet ti'obo'. Beyxan, ts'o'ok k xu'ulsik u suukil bix u beeta'al ts'áaj ojéelal ti' le Mañanerao', máansaj t'aano'ob jach tu súutukil u yúuchul yéetel le podcast “Voces del Renacimiento” (T'aano'obil Ka'a Sijil”), tu'ux k jets'ik jump'éeel tsikbal maantats', yéetel sásilil yéetel xma' piixil uti'al le kajnáalo'obo'.

Ti' u jaats meyajil ti' u yutsil jala'ache', ts'o'ok k máan ti' ba'ax t a'alaj k meentike' tak u meenchajal yéetel jump'éeel tuukul meyajil jump'éeel túumben A'almajt'aanil Sásilkunaj yéetel u yojéelta'al u Meyaj Jala'ach tumen tuláakal máak, yéetel xan u beeta'al u Noj Mola'ayil Secretaría Anticorrupción yéetel Buen Gobierno, ku beetik xaak'al ti' k'as meyaj'o'ob yéetel ku kaláantik u ts'a'abal k'aj óoltbil u xup taak'in jala'ach. Ti' le je'ela' ku núupul u túumbenkuunsa'al u nu'ukulil u táan óolta'al kajnáalo'ob, je'elbix u táakbesa'al Registro Civil ti' le plataforma nacionalo', ku séebkunsik u jo'osa'al actas ti' línea, ku luk'sik meyaj'o'ob ti' le mola'ayilo'ob ku talamkúunsiko'ob le meyaj'o'obo' yéetel ku nats'ik le jala'achil ti' le láak'tsil'o'obo'.

Tu ts'okpajale', ti' jump'éeel meyajil p'is óolal mix juntéen beeta'ake', t ts'áaj k'aj óoltbil u chuunil jelbesajil le A'almajt'aanil ISSTEY uti'al u kaláanta'al u ts'a'abal ma'alob taak'in ti' máaxo'ob ts'o'ok u meyaj'o'ob tu yo'olal Yucatán.

Le je'ela' jump'éeel jala'achil ku yu'ubik t'aan, ku ts'áajik ojéeltbil u xup taak'in, ku túumbenkuunsaj, ku meyaj yéetel chúuka'an óolil yéetel ku bo'otik u p'aax yéetel u kajnáalo'ob.

Yéetel u **Ka'a Tsoolil Meyaj, "Ma'alob toj óolal uti'al tuláakal kajnáalo'obe"**, ts'o'ok ka'ajets'ikk mokt'aanil yéetel u noj páajtalil ti' jump'éeel uts óolal yéetel ma'alob kuxtal. T beetaj u bixil u meyajta'al "Aliados por la Vida" wa Much'a'ano'on tu yo'olal Kuxtal, ku jo'olbesik u múul meyaj mola'ayilo'ob uti'al u meyajta'al máanja'an ti' 130 u p'éelel nu'ukbesajilo'ob yéetel meyajto'ob u ch'ikmaj u yóolo'ob ti' 60 u p'éelel méek'tankaajo'ob táanilkuunsa'ano'obo', uti'al ma' u yúuchul loob, u yila'al séebanil yéetel u láak'inta'al tumen máaxo'ob u xokmajo'ob toj óolal ti' u tuukulil máak yéetel ma' u yantal adiccio'ob, ti' le mejen paalal yéetel táankelemo'obo'.

Je'el bix u noj ba'alil le meyaj yaan u yil yéetel u kaláantik ma' u yúuchul loobo' Yucatáne' ku ts'áajikubáaj táanil ti' túumben meyajto'ob uti'al ma' u yantal dengue, u yáax péetlu'umil u beetik jump'éeel túumben bix kun meyajta'al yéetel ma' u loobiltik yóok'ol kaab, ch'aj óolta'an tumen Organización Mundial de la Salud, wa U Múuch'kabil Yóok'ol kaab ti' Toj Óolal, ku k'abetkuunsik jump'éeel bacteria k'aba'ata'an Wolbachia uti'al u xu'ulsa'al u toop'ol le k'oxol ku máansik le k'oja'anilo'. Yéetel le meyajta', táan k'éensik ya'abil u tsa'ayal dengue yéetel táan k'kaláantik u toj óolal le láak'tsilob yucateco'obo'.

Keetel yéetel le meyajto', táan xan k' meentik le túumben Najil Toj Óolal Dr. Agustín O'Horan, jump'éeel noj kúuchil kun kaláantik u yaantal ts'atáant toj óolal xma' bo'olil yéetel ma'alo'obil. Ti' jump'éeel meyajil p'is óolalil mix juntéen beeta'ake' t' jaajilkúuntaj le Pensión Universal uti'al Máako'ob yaan talamil ti' u wíinkilalo'obo'.

Beyxan beeta'ab u yaantal u jaajil páajtalilo'ob uti'al le táankelemo'obo' yéetel u beeta'al u Noj Mola'ayil le Táankelemo'obo' yéetel u beeta'al le chíikul nu'ukbesajilo'ob je'elbix "Juventudes Renacimiento" wa U Ka'a Síijil Táankelemo'ob, uti'al u ts'a'abal áantajilo'ob uti'al ka'anal xook yéetel u yáantik le xoknáalo'obo' uti'al u ts'o'oksiko'ob u xook.

Beyxan, ts'o'ok u ts'ajtaanta'al nojba'al ti' le

ko'olelo'obo', péektsilta'an u ch'a'ik u muuk'o'ob yéetel u jóok'olo'ob táanil chéen tu juunalo'ob yéetel le nu'ukbesajil "Mujeres Renacimiento" wa U Ka'a Síijil Ko'olelo'ob", ku yáantik tu ja'abil 2025, maanal ti' 10,000 u túulal na'atsilo'ob ku tséentiko'ob u paalal chéen tu juunalo'ob.

Je'elbix u meyajil u **Yóox Tsoolil Meyaj, "Xook, Miaatsil yéetel P'isbáaj Báaxal u Muuk'il Ka'a Síijile"** ts'o'ok k' ts'áajik u chuunil uti'al u k'exel ya'abach ba'alo'ob wey t' péetlu'umila' ku beetik u paachk'iinilo'ob Yucatán desdéej u chúuka'an kaambalil u kajnáalilo'ob. T ts'áaj u páajtalil le ka'anal xooko' ti' tuláakal máak, yéetel u beeta'al le Universidad del Mar wa u Noj Najil Xook ti' K'áak'náab yéetel u mokt'aanil yéetel u káajbal u meyaj le Noj Najil xook Nacional Rosario Castellanos.

Yéetel le nu'ukbesajil Movilidad Internacional, xuulul ku je'ek'abtal bejo'ob uti'al xook yéetel uti'al miaatsil uti'al u táakpajal le táankelemo'obo' ti' kaambalo'ob yaan u yil yéetel tuláakal ba'alo'ob.

Beyxane' t' k'ubaj Paquetesil Bienestar ti' u Najil Xook, k' kanáantik u yaantal jump'éeel ma'alob kúuchil yéetel nu'ukulo'ob k'ana'an u yaantal uti'al le kaambalo'.

Ti' miaatsile, t' chúunsaj jump'éeel noj meyaj uti'al u kaláanta'al u k'uchul ti' tuláakal máak le arte wa its'atilo' yéetel u ayik'alil patrimonial. T bisaj ya'abkach e'esajilo'ob artístico'ob ku taalob ti' uláak' táanxel lu'umilo'ob yéetel nojlu'umilo'ob ti' u méek'tankaajo'obil k' péetlu'umila', ku k'uchul tak máako'ob ka'achile' náach aniko'ob ti' ba'axo'ob yaan u yil yéetel miaatsil. Beyxane' táan k' mu'uk'a'ankuunsik u nu'ukulilo'ob literatura yéetel u beeta'al le Fondo Editorial Rita Cetinao' yéetel u mu'uk'a'ankuunsa'al le Red Estatal ti' Bibliotecas Públicaso'.

Ti' p'isbáajil báaxale', t' péektsiltaj jump'éeel meyajil ka'ap'éeel u bejil ku chukik nojoch ba'al. Ti' jump'éeel u meyajile', k' xaxtik u yantal ya'abach.

Ti' uláak' meyajo'obe', yaan to'on jump'éel tojbe'enil mokt'aan yéetel u ka'analil u k'uchul le p'isbáaj báaxalo', jk'uch tu ka'analil yéetel jump'éel yáax juntéen jach ma'alob táakpajik le delegación yucateca ti' le Olimpiada Nacional 2025, tu'ux t náajaltaj le wakp'éel kúuchil ti' medallero nacional yéetel t p'ataj Yucatán je'elbix jump'éel nojba'altal báaxal táan u bin ka'anale'.

Yéetel u **Kan Tsoolil Meyaj, "Taak'in yéetel u bin ma'alob ti' tuláakal kajnáal yéetel u Ka'a jóok'ol táanil u meyajil k'áaxe"**, ts'o'ok ts'atáantik u líik'sa'al u meyajil taak'in yéetel p'is óolal kaaj, t chúunsaj u meyajil ti' jump'éel Yucatán ku jóok'ol táanil, nupa'an yéetel u páajtalil uti'al tuláakal máak.

Yéetel jump'éel sáasil paakat ku je'ik u joolnajil Yucatán ti' yóok'olkaab, ts'o'ok k ts'áajik ojéeltbil u k'uchul taak'in máanja'an ti' 34 mil millonesil peeso'ob yaan u meentik u yantal ma'alob meyajo'ob yéetel chúuka'an bo'ota'anil. Le meyajil péeksila' tu ts'áaj péetlu'um je'el bix u túumbenil chúumukil ti' industrial yéetel logísticoil ti' le noojol-lak'ino', túulch'inta'an tu yo'olal u túumbenkuunsa'al u Puertoil Altura ti' Progreso yéetel u núupul yéetel le Maayáaj Tsíimin K'áak'o' yaan u beetiko'ob le Kúuchilo'obil Bienestar je'elbix kúuchilo'ob ku nupiko'ob jejeláas bejilo'ob ti' k ajkoonolo'ob yéetel kúuchil koonolo'ob ti' tuláakal yóok'olkaab.

Uti'al u ka'a jóok'sa'al táanil le k'áaxo', ts'o'ok k káajisik jump'éel nojoch k'eexel ti' le jaats meyajo' yaan u yil yéetel u tséenta'al ba'alche'ob yéetel 11 u p'éelel nu'ukbesajo'ob jach ma'alobtak. T oksaj túumben nu'ukulo'ob meyaj k'áax yéetel u nu'ukulo'ob jóoyab yéetel energía fotovoltaicail, t péeksiltaj nu'ukbesajo'ob ti' u ma'alobkiinsa'al u wíinkilal wakax yéetel t beetaj u Nu'ukbesaji Renacimiento Apícola wa u Ka'a Síijil Yik'el Kaab uti'al u ma'alobkiinsa'al u meyajil kaab. Le nu'ukbesajil Caminos Renacimiento wa u Ka'a Síijil Bejilo'obe', ku ma'alobkiinsik u nu'ukulil bejil uti'al u nupik le mejen kaajo'ob yéetel u kúuchilo'ob koonolo', ku kaláantik u k'uchul tu beel u yich paak'alil k'áax je'el unaje'. Uti'al k chúukbesik le meyajo', k ts'áajik u jaajilil a'almajt'aan ti' k ajmeyajo'obil k'áax, tu'ux k kaláantik u k'aaba'ob weyilo'obe' je'elbix le iik jabanero yéetel u yik'el kaabo'. Uti'al k mu'uk'a'ankuunsik u meyajil taak'in wayile' t péeksiltaj jump'éel meyajil uti'al kaaj yaan u yil yéetel jejeláas ba'alo'ob ti' áantajil ti' MIPYMES yéetel empresa'obil kajnáalo'ob, u séebkunsik u ts'a'abal ti'ob taak'in, xook yéetel koonol ti' u nojlu'umil México yéetel táanxel lu'umilo'ob. Yéetel

nu'ukbesajo'ob je'elbix Mujer Transformadora, t péeksiltaj u mu'uk'a'ankuunsik u meyajil taak'in ko'olel, k áantik máaxo'ob ku káajisiko'ob jump'éel meyaj ti' u bejil uti'al u sutikuba'ob ti' le formalidado' yéetel u much'iko'ob le meyajo'ob k'a'ana'an uti'al u jóok'ol ma'alob le meyajo' yéetel beyxan u yantal jump'éel ma'alob náajalil.

U jaatsil meyaj ti' xíimbalile' ku jéets'el je'elbix u muuk'il taak'in yéetel u tuukul meyajil "Santuario Maya", ku k'ujisik tak táanxel lu'umilo'ob k bixil miaatsil yéetel sijnáal yóok'olkaabil, ku túulch'intik jump'éel xíimbalil ku kaláantik yóok'olkab yéetel ku taal ti' kaaj. Yéetel uti'al xook ti' xíimbalil, ts'o'ok k ka'ansik ka'anal xook maanal ti' 2,000 u túlulul ajmeyajo'obil.

Tu ts'okbale', uti'al k áantik k ajchuy kayo'obe', le nu'ukbesaj Seguridad en el Mar wa Kaláanil ich k'áak'náabe' ku túumbenkuunsik le múuch' cheemilo'ob yéetel u nu'ukulil kanáan, túumben nu'ukulilo'obil navegación yéetel seguro'obil kuxtal, uti'al u kaláanta'al u máakilil yéetel u mu'uk'a'ankuunsa'al le meyaja' je'elbix u nu'ukulil u ma'alobtal u kuxtal u kajnáalilo'ob jáalk'áak'náab.

Yéetel u meyajil **U jo'o tsoolil meyaj, "U nu'ukulil uti'al u táakmuk'ta'al Tsoolil Lu'um yéetel u kaláanil yóok'olkaabe"**, ts'o'ok k beetik meyajo'ob ku ma'alobkiinsiko'ob u kuxtal máak yéetel ku péeksilko'ob u bin u nojochtal tu beel, u meyajitiko'ob maantats' u kaláanil yóok'olkaab. Le meyajo'obo' ti' u péek máak ku chúukbesa'al yéetel yéeya'an meyajo'ob ti' potableil ja' yéetel le nu'ukul tu'ux ku bin le ja'o' ku bisiko'ob ba'axo'ob jach k'a'ana'an uti'al u kuxtal le mejen kaajo'obo' úuch ma' tu ts'atáanta'alo'ob.

Bey xane', táanilchajo'on ti' jump'éel nojba'al nu'ukbesajil u ka'a pa'ak'al che'ob yáax juntéen u beeta'al, k'aaba'ata'an Renacimiento Verde wa Ya'ax Ka'a Síijil, tu meentaj u k'u'ubul wayil che'ob uti'al u ka'a pa'ak'al maanal ti' 1,700 hectarea'ob ti' 50 u p'éelel méek'tankaajo'ob.

U kaláanil k sijnáal jáal k'áak'náabilo'obe' jump'éel táanilil nojba'alil. Yéetel meyajo'ob uti'al u místa'al jáalk'áak'náabo'ob yéetel manglaro'obe', ts'o'ok k ka'a ma'alobkuuntik máanja'an ti' u jáal ja' yéetel humedalo'ob.

Tu ts'ooke', u ka'a ch'a'ajo'olta'al u kúuchilo'ob kaaje' ku beetik u yantal jump'éel ma'alob múuch'kinaj kaaj yéetel ku yu'ubiko'ob uti'al leti'ob le lu'umo', ku

táakbesiko'ob ba'axo'ob yaan u yil yéetel u kaláanil yéetel u nup bejilo'ob ti' le xéet' lu'umo'. Ti' múuch'ile', le meyaj'oba' ku ts'áajiko'ob u chuunil uti'al jump'éeel Yucatán asab ma'alob tuukulmeyajta'an, asab ma'alob kuxtal yéetel ma'alob anik uti'al u kuxtal tu paach k'iinilo'ob, tu'ux u táakmuk'il u infraestructuraile' ku múul xiimbal yéetel u kaláanil u ayik'al sijnaal yóok'olkaabil yéetel u ma'alob kuxtal tuláakal le láak'tsilob'.

Yéetel U wak tsoolil meyaj, "P'is óol, Kaláanil Kajnáal yéetel Suukil jets' óolale", ts'o'ok káajsik túumbenkuunsik u nu'ukulil kaláan mix juntéen meenta'ak ichil u k'ayláayil u kuxtal Yucatán. T k'ubaj kisbuuts'o'ob uti'al u meyajil jejeláasil múuch'o'ob meyaj ti' kalan kajnáal ti' u 106 méek'tankaajo'obil k p'éetlu'umil yéetel uláak' kisbuuts'o'ob ti' le Policía Estatalo', T chúukbesaj le meyaj' yéetel u beeta'al u bixil meyajta'al chúuka'ano'ob je'el bix "Ko'olel Salva" uti'al u kaláanta'al ko'olelo'ob, yéetel táanilchajo'on ti' u túumbenkuunsa'al ti' bix u yúuchul p'is óol yéetel túumben nu'ukulilob'. Tuláakal le meyaj'oba' ku beeta'al yéetel u táan óolil máak yéetel kaaj ku táanilkuunsik ma' u yúuchul loob, u naats'il yéetel kaaj yéetel u beeta'al jump'éeel sukbe'enil ich jets' óolal ku mu'uk'a'ankuunsik u ma'alob bisikubáajil ichil kajnáalo'ob ti' tuláakal u lu'umil Yucatán.

Le wuk tsoolil meyaj', "Maayáaj Kaaj. Moots yéetel u Ba'axtenil u yaantale'", ku jets'ik k k'ajláay mokt'aan yéetel u chímpolal yéetel u ka'a líik'sa'al le máasewal kaajo'obo'. T beetaj jump'éeel Comisión Especial uti'al u táakmuk'ta'al Maayáaj Kaaj je'el bix kúuchil uti'al maantats'il tsikbal yéetel jets't'aan. Yáax juntéenel ti' le k'ajláay k ts'áajik xooko'obil maayat'aan yéetel u máakilo'ob yéetel ti' línea, uti'al u páajtal u táakpajal tuláakal máak yéetel u kaláanta'al k úuchben t'aan. T péektsiltaj nu'ukbesajilo'ob chúuka'ano'ob uti'al u kaláanta'al t'aan yéetel miaatsil, yéetel k kaxtik ka meyajnak le tuukulmeyajo'oba' uti'al ba'ax k'a'abet ti' le kaajalo'oba'. Junjump'éeelil meyaj' ku jets'ik Maayáaj Ka'a Sijjile' ku beeta'al desdéej k moots, yéetel u p'is óolal kaaj, táakbesbáajil tuláakal máak yéetel u chímpolal unaj u ts'a'abal ti' le miaatsil ku ts'áajik bixi'ilil ti' Yucatáno'.

Le 15 u p'éelel winalo'obil jala'achila' chéen u chuunil le noj k'eexel táan k múul beetika'. K jel a'alik k mokt'aan uti'al meyaj xma' je'elel, yéetel u jaajilil tojbe'enil yéetel tuláakal óol uti'al táan óolal, uti'al k tsikik u alab óolil le yucateco'ob tu ts'áajo'ob ti' k tuukulmeyaj. Táan k bin táanil ti' u beeta'al junjump'éeelil le meyaj tukulta'ano', junjump'éeel k'ubt'aan yéetel junjump'éeelil alab óolal

ti' le Plan Estatal ti' Desarrollo Renacimiento Maya 2024-2030. Tumen la jala'achila' ma' chéen uti'al to'oni', ati'ale'ex: ti' le láak'tsilob'ob ku meyaj'ob sáansamalo', ti' le táankelemono'ob ku jets'tukultiko'ob yaan jump'éeel pachk'iinil maas ma'alobo', ti' le mejen kaajo'ob ku kaláantiko'ob máaxo'ono'. Yucatáne' ku bin táanil yéetel sáasil bej, yéetel kajnáalo'ob yéetel uti'al kajnáalo'ob.

¡Le Maayáaj Ka'asijjilo' ts'o'ok u káajal yéetel mixba'al kun u wa'alkuunsej!

Mtro. Joaquín Jesús Díaz Mena

A'ALMAJT'AANIL JALA'ACHIL U PÉETLU'UMIL YUCATÁN

A photograph of a modern high-speed train at a station platform. Two men in suits are standing on the platform. The train is white and sleek, with a large window reflecting the sky. The platform has a white tactile paving strip. The background shows a building with a balcony and a cloudy sky.

**Yéeya'an
meyajo'ob**

Le tuukulmeyaj estratégico' ku ye'esik le bej unaj u bisik u Jala'achil u lu'umil Yucatan uti'al u mu'uk'a'ankuunsik u k'exik Yucatan, ikil u much'ik iniciativa'ob ka meyajnak uti'al ba'axo'ob k'abéet ti' kaaj, lela' ku ts'áaik tu'ux u yets'tal jump'éeel nojbe'enil ma' tu k'askúuntik u báak'paach yéetel ku táakbesik tuláakal máak.

U beetchajal u beel treen tak uti'al jáal k'áak'náabo' táan u je'ik jump'éeel túumben bix u péek máak wey Yúucataane'. U much'ikubáa maaya treen uti'al u bisa'al kuuch yéetel u túumbenkuusa'al puerto Progreso' táan u p'atik k lu'umil bey jump'éeel kúuchil tu'ux ku páajtal u yúuchul koonol tak yéetel uláak' nojlu'umo'obe'. Le meyajo'oba' ku ts'áaik u muuk' le industria'obo', ku mu'uka'ankuunsik ba'axo'ob yaano'ob yéetel ku ye'esik Yúucataane' jump'éeel kúuchil tu'ux ku páajtal u k'uchul je'el máaxake' je'el u ketlaam yéetel uláak'o'obe' ts'o'okole' túumben.

Kúuchilo'ob ku taasiko'ob uts yéetel tu'ux ku péeksa'al kuucho'ob tak tuláak' tu'ux ti ya'abkach ba'alo'ob, ka'ap'éeel k'a'ana'an meyajo'ob ku kaxáantiko'ob ka anak jump'éeel nojochil keetelil wey t lu'ume' yéetel ka u ts'áa ya'ab páajtalilo'ob uti'al u yaantal taak'in. Le meyajo'oba' ku táakbesik le suukbe'enil u meyajta'al lu'umo' yéetel u tsoolil máax yéetel kéen u much'uba'ob, ba'ax utsil kéen u taas ti' kaaj, ka u cha' u táakpajal uláak' kaajo'obi' yéetel u cadenail u tojolo'ob ka u táakmuk't u ya'abtal taak'in yéetel ma'alob meyajo'ob.

U kóochkinta'al yéetel u túumbenkuunsa'al Puerto de Altura Progreso

Le meyaja' táan u kaxáantik ka yaanak jump'éeel kúuchil uti'al u yaantal yéetel u t'o'oxol mercancia'ob wey Yúucataane' uti'al u cha'ik u ya'abtal ba'alo'ob k'uchul yéetel uti'al u yaantal taak'in wey tu noojol lak'in k noj lu'umile', lela' lekéen nojojchajak yéetel túumbekuunspajak puerto de Altura Progreso. Le meyaja' yaan u ts'áaik u Puertoil Progreso' bey jump'éeel ichil le wakp'éeel puerto'ob tu noj lu'umil Mexico jach k'a'ana'ano'ob tu yóok'olal u nojochil yéetel túumbekuunsa'abik uti'al u nupik u kúuchilo'ob koonol yéetel uláak' noj lu'umo'obo'.

Tu yéetel le meyaja', Yúucataane' táan u suut bey jump'eeel kúuchil tu'ux ku páajtal u yaantal, u taasa'al wa u bisa'al koonol tuláak' noj lu'umo'obe', ku ts'o'okole' je'el u páajtal u yéensik u tojol u bisa'al ba'al tuláak' tu'uxe', u beetik u taal beetbil u meyaj taak'in yéetel u ts'áaik uláak' páajtalil u meyajta'al taak'in uti'al ka ma'alobchajak u kuxtal kaaj wey tlu'umile' yéetel tnoj lu'umil.

Ichil le k'iino'ob meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila' múul meyajtpaj u yila'al máax náajalt u beetik yéetel u káajsik u meyajil u páana'al jump'éeel bej yaan chowakil, ts'o'ok u beetchajal jump'éeel 78.45%; ti' le tukultpaja'ano', tu'ux xu'up 1,722 millones de pesos, yaan u chukik 13.30 mts u taamil, yéetel yaan u yaantal ti' 11 meetro'ob u taamil uti'al u máan xma' talamil le barco'obo'. Ku ts'o'okole' beetchaj jump'éeel múul meyaj ichil le mola'ayo'ob páaniko', ichilo'obe' Instituto para la Construcción y Conservación de Obra Pública en Yucatán (INCCOPY) yéetel le máax náajalt u beetchajal le meyajo' Mexicana de Dragados S.A. de C.V.

Múul beetchaj xan meyajo'ob yéetel Secretaría de la Marina y la Administración del Sistema Portuario Nacional Progreso (ASIPONA Progreso) uti'al u tukulta'al ma'alob bix kun kóochkintbil le puertoo', ba'ax kéen u beet u ya'abtal le lu'um yaanti'o' tak 80 ectareas, ba'ax jóok'esa'an ka'ajaatsil ti' a 40 ectareas, 40 ectares ti' jujump'éeel plataforma, beya' ti' 34 hectareas ku chukik

114 tuláakal.

Ti' le jala'achila' ts'o'ok u beetchajal óoxp'éel múuch'meyaj yéetel Administración del Sistema Portuario Nacional (ASIPONA) Progreso yéetel u jala'achil le klu'umila', tu'ux táakpaj xan u kajnáalilo'ob le puerto, u representante le empresario'obo' beyxan muuch'kabilo'ob yaan ba'ax u yilo'ob yéetel le meyajo'oba', ba'ax tu cha'aj u yúuchul tsikbaal yéetel u táakpajal tuláakal máax yaan ba'ax u yilo'ob tu yéetel. Ti' le múuch' meyajo'oba' ts'o'ok u táakbesiko'ob le ba'axo'ob a'ala'abo'ob yéetel ku tukulta'al unaj u kaláantpajal ti' le proyectoa'.

Tu ts'ooke' ts'o'ok u beetchajal u ju'unil bix le meyaj kun beetbilo'; ichil le k'iino'ob ku taal ichil noviembre ti' u ja'abil 2024 tak áabril ti' 2025 beetchaj 5 ju'uno'ob ti' kúuchilo'ob yaan puerto, ichilo'obe' 4 beetchaj tuláak' nojlu'um (2 beetchaj Europa yéetel 2 America), uláak' jump'éele beeta'ab wey t noj lu'umile', tu puertoil Veracruz. Le ba'axo'oba' beetchajo'ob uti'al u mo'olol ba'alo'ob ku t'aano'ob tu yóok'olal ma'alob meyajo'ob tu yéetel uláak' nojlu'umo'ob.

U bejil Poxila-Progreso

Le meyaja' táan u kaxáantik u táakmuk'tik u nojbe'ental le industria wey t lu'umile' tu yéetel u beetchajal jump'éele u bej lu'ume' uti'al u bisa'al kuucho'ob; jump'éele múul meyaj taal ti' u jala'achil k lu'umil yéetel u jala'achil k nojlu'umil tu'ux kun beetbil jump'éele u bejil tren kéen u nup Poxilá yéetel u kúuchil nojbe'enil Progreso. Le meyaja' yaan u yaantal u najil u péeksa'al kuucho'ob ti' ya'ab ba'ax ti', táankab uti'al u yúuchul meyaj yéetel jump'éele kúuchil tu'ux kun antal u péeksa'al kuucho'ob, yéetel ku táakbesik kúuchilo'ob tu'ux ku pa'aka'al ba'alo'ob, jump'éele kúuchil uti'al u líik'esa'al ba'alo'ob, u t'o'oxol mercancía, u taasa'al yéetel uláak' meyajo'ob.

U beetchajal le maaya treen uti'al u bisa'al kuucho' jump'éele táakmuuk' jach k'a'ana'an uti'al u péeksa'al ba'alo'ob wey tnoj lu'umile', ikil u nu'upik u jáal k'áak'naabil Progreso yéetel uláak' lu'umo'ob wey tnoj lu'umile' tu yéetel le sistema transístmico tu yéetel yóok'olkaab. Le nuupila' yaan u cha'ik u yaantal nojbe'enil, u yaantal taak'in wey tu nojol lak'in u lu'umil México yéetel yaan u mu'uk'a'ankuunsik u much'ikubáa le lu'um tu yéetel jump'éele u túumben yéetel ma'alob beel tsíimin k'aak'.

Junjaatsalil ti' le bej Poxilá-Progreso, ba'ax nupik ka'ap'éele kúuchilo'ob, le proyectoa' ku chúukpajal tu yéetel ka'ap'éele k'a'ana'an ba'alo'ob: Terminal de carga Progreso tu'ux kun beetbil meyajo'ob yaan ba'ax u yil yéetel Progreso yéetel u termina'alil kuuch yaan Poxilá, tukulta'an bey jump'éele kúuchil tu'ux ku p'ata'al wáa u bisa'al kuuch ti' jeejeláas ba'alo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuunsik, u máansik yéetel u t'o'oxol manbe'en ba'alo'ob. Jujump'éele ti' le meyajo'oba' ti' yaan ichil le meyajo'ob ku beeta'alo'ob tumeen Agrupamiento Felipe Angeles (AIFA) ti' Secretaría de la Defensa Nacional (SEDENA).

Ichil le k'iino'ob meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila' ch'a'ab u paach u beetchajal múuch' meyajo'ob ichil u jala'achil u lu'umil Yúucataán, u ingeniero'ob Felipe Angeles yéetel maaya tren uti'al u xak'altpajal cuestiones técnicas, ambiental, jurídica yéetel le k'a'ana'an ba'alo'ob uti'al u beetchajal le proyectoa', ma túun uti'al lelo' ila'ab yéetel éejenta'ab le najo'ob yaano'ob tu'ux kun máan le bej ku bin Poxilá tak Progreso, beyxan u much'kíinta'al ju'uno'ob legalo'ob uti'al u je'ets'el u k'u'ubul maaya treen.

U jala'achil u lu'umil Yúucataane' tu yilaj ka béeychajak u meyajta'al 154.71 ectareaob ti' le páajtalil yaan uti'al u beeta'al le bejo', ti' 195.88 hectarese' tu'ux yaan le bej ku bin Poxilá tak Progresoo, lela' jump'éeel 78.98%, , junjaats ti' le múul meyaj beetchaj yéetel Gobierno Federal tu yáanal u t'aan Secretaría de la Defensa Nacional yéetel Tren Maya SA de CV, uti'al u beetchajal tuláakal le meyajo'obo'.

Tu yóok'olal le terminalil kuuch Progresoo', t'o'ox le 100 ectareas kun meyaj uti'al le terminalo', le buka'aj ts'o'ok u beetchajale' 15.40%, lela' 15.40 ectareas, lela' beetchaj tumeen Agrupamiento Felipe Angeles tu yéetel u jala'achil le k lu'umila'. Le teminaala' táan u táakbesik meyajo'ob uti'al u tasa'al kuuch yéetel uti'al u yéensa'al ba'alob kombil, ku xook yéetel kúuchilo'ob uti'al u t'o'oxol combustible uti'al tuláakal u petenil Yucataan.

Yóok'olal le terminal uti'al kuuch Poxilá, le Agrupamiento Felipe Angelese ti' le Secretaría de la defensa Nacional, tu yilaj u t'o'oxol 125 ectareas, ti' le buka'aja' 89.83 ectarease' uti'al u meyaj le terminalo', 35.17 ectarease' uti'al kaláantbil, tak ti' le k'iin ikil u ts'a'abal ojéelbtíl le meyaja' ts'o'ok u beetchajal 17.63% ba'ax ku taal u ts'áaj 15.83 ectareas ti' le lu'um p'ata'an uti'al le meyajo'. Le terminalaala' jump'éeel noj kuúchil uti'al kuuch uti'al tuláakal u baák'paach Jo' wey Yucataane', tumeen ku cha'ik u na'aksa'al yéetel u yéemsa'al kuucho'ob ti' u jeejeláasil ba'alo'ob. Mercancía, beyxan ba'alo'ob uti'al kaláantbil, le ku meyaj tak uti'al u bisa'al ti' maaya treen.

Léeyli' xan tu yéetele', u jala'achil u lu'umil, Yúucataane' káaj u yilik wáa je'el u béeytal uti'al u nojbe'ental le parque Industrial Renacimiento Maya tu jáal le terminalo' tu yéetel jump'éeel kúuchil jach ma'alob uti'al u yúuchul meyaji', ma'alob u lu'umil, ma'alob tu'ux yaan, tumeen ku cha'ik ma' chéen uti'al u beeta'al u jeejeláasil ba'alo'ob ti' maaya treeni' beyxan uti'al parque industriales, uti'al uláak' ba'ax k'abéeto'ob yéetel uti'al u nojochtal tu paachil k'iin.

Kúuchilo'ob ma'alob kuxtal yéetel Corredores Industriales

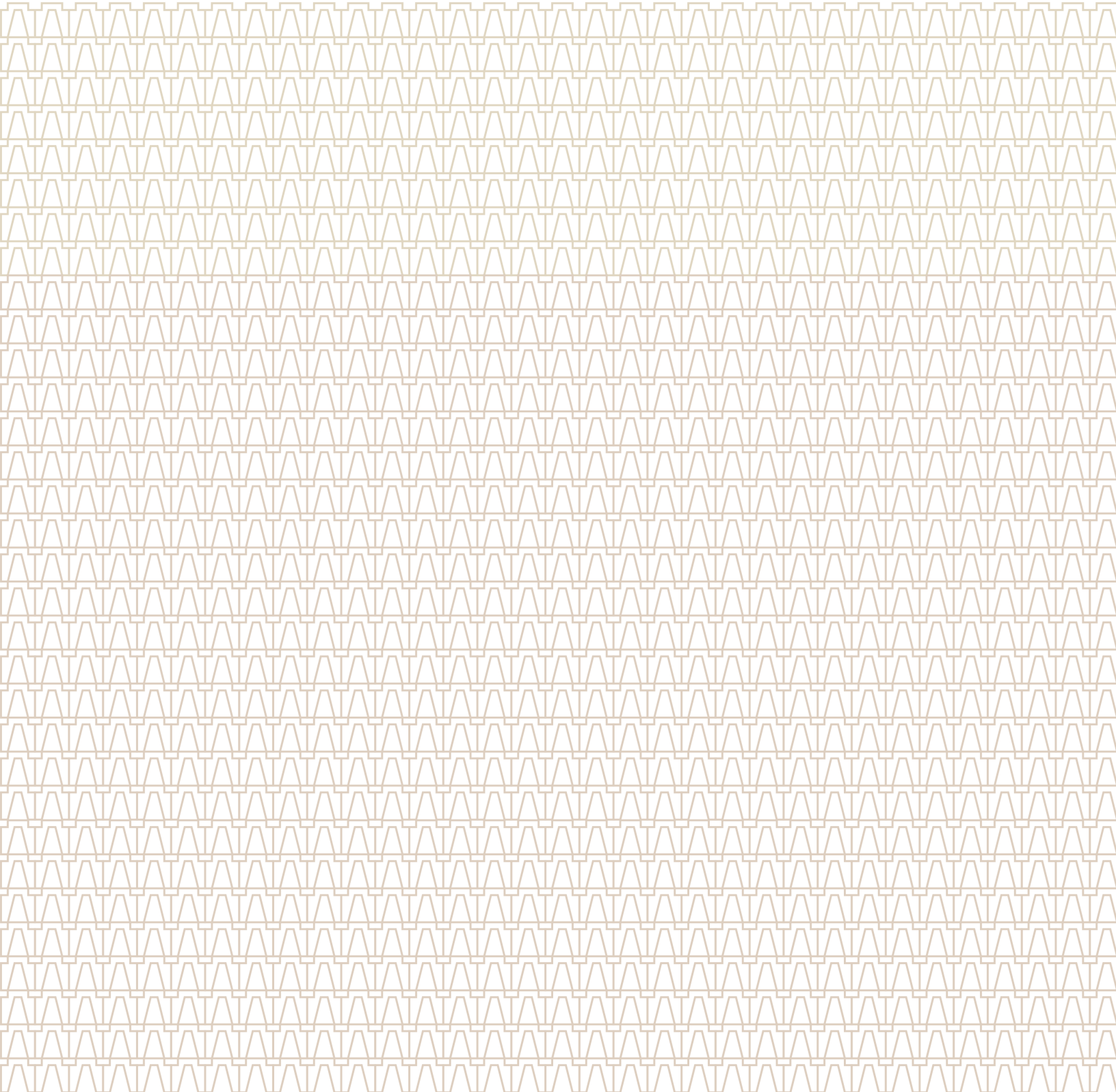

Tu yéetel u noj jala'achil Mexicoe', le meyaja' táan u kaxáantik u táakmuk'tik u nojbe'ental yéetel u yaantal taak'in uti'al u taas uts ti' kaaj tu yéetel meyajo'ob ku kaxáantik ka anak nojbe'enil, bey poligono'ob ts'a'ab u jáalo'obe', yaan ti'ob kúuchilo'ob, ku ts'áaiko'ob áantaj uti'al ma' u bo'otik máak ya'ab impuesto yéetel u ts'áaik u páajtalil ma' u sen yaantal tramite'ob beyxan beetchajik u nukuch kúuchililo'ob koonol, tu'ux ku páajtal u beeta'al jeejeláas meyajo'ob uti'al u beeta'al u meyaj taak'in ka u ts'áa u páajtalil u yaantal meyajo'ob beetbil.

Le k'iino'ob meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila' ila'ab le ba'axo'ob ku ts'áaiko'ob u páajtalil u ketlaam yéetel keta'ab ba'ax noj kúuchililo'ob yaano'ob wey t noj lu'umile' yéetel tuláak' noj lu'umo'ob ka u cha'ob u béeytal le Ka'apúul Maaya Siijilo' wa Renacimiento Maya bey jump'éeel k'a'ana'an ba'al uti'al u nojbe'ental le industria'ob, yéetel u yaantal taak'in beyxan uts ti' kaaj wey tlu'umile'. Táakbesa'ab xan u tuukulil u beeta'al u meyaj taak'in ti' u jeejeláasil le kúuchilo'ob wey tlu'umile', yéetele' ilpaj administración y fiscalización de los estímulos fiscales jets'a'ano'ob ti' almaj t'aano'ob t noj lu'umil yéetel le yaano'ob wey tlu'umile' tu yéetel Secretaria de Economía y Trabajo (SETY).

Uti'al u yaantal ya'ab meyajo'ob yéetel u yaantal taak'in wey t lu'umil yéetel u aprovercharta'al nuupulil le kúuchilo'ob beyxan le ba'axo'ob yaano'ob jáal k'áak'náab yéetel u beel treeno', ila'an 4 túumben corredor industrial yaano'ob ti' kaajo'ob ku ts'áaiko'ob u páajtalil u yaantal ketlaamil uti'al xa u yaantal u taal beetbil u meyaj taak'in uti'al u yaantal ba'ax jaantbil yéetel u ts'a'abal meyajo'ob ma'alob bo'olchaja'anilo'ob. Le noj kúuchilo'oba' a'ala'ab ka anako'ob Progreso-Ucú, Ucú-Uman, Uman-Kanasín yéetel Chichen Itzá- Valladolid. Ti' le túumben kúuchilo'ob kun beebtilo'ob tumeen le jala'achila' ila'ab ba'axo'ob je'el u páajtal u meyajtali'obe'. Tu yéetel le túmben kúuchilo'oba' táan u kaxáantpaal ka anak keetil ti' u nojochtal noj kaajo'ob yéetel mejen kaajo'ob, beya' tu p'íitkunsal le xma' keetelil yaan ichil u jeejeláasil lu'umo'ob, tu yéetel u beeta'al u meyaj u taak'in kaaj yéetel ku ts'áaik wa máaxo' ka u beet u yaantal u jeejeláasil meyajo'ob ka u p'ato'ob taak'in yéetel xan ka u beet u yaantal u najilo'ob xook, toj óolal yéetel ka u beet u yaantal tuláakal ba'al t báak'paach ka u ma'alobkuuns u kuxtal le mejen kaajo'obo'.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u beetchajal meyajo'ob tu yéetel gobierno federal uti'al u nojbe'ental Polo de Bienestar Progresoo', ba'ax yaan ti' 223 ectarea'ob , beyxan uti'al u yila'al u je'el xo'ot'ol tu'ux ku máan u jáal le corredor industrial yaan Poxila'o', le ka'axéet' lu'umo'oba' ku máan u jáalo'ob ti' najilo'ob tu'ux ku pa'atal wa u péeksa'al kuucho'ob ti' ya'ab ba'alo'ob óolí' je'ex le yaan Progresoo' beyxan ti' le yaan Poxilá, le meyajo'ob ku beeta'alo'ob tumeen Secretaria de la Defensa Nacional yéetel Tren Maya SA de CV, ba'axo'o ku ts'áaiko'ob u muuk' u beel le tren yaan tnoj lu'umilo' uti'al u yaantal ketlaamil koonolo'ob wey t lu'umile' .

**Yáax tsoolil meyaj:
Jala'achil ma' tu tuus,
ku meyaj tu yóok'olal
wíinik yéetel naats'
ti' kaaj**

Jump'éeel jala'ach u ya'almaj yaan u meyaj tu yóok'olal u kaajale' ku chíikpajal bix u yu'ubik t'aan, ku na'atik yéetel kuláak'intik uti'al u yilik ba'axo'ob k'abéet sáansamal ti' máaxo'ob kaja'ano'ob wey tlu'umile. U yaantal naats'ile' ma' tu yilpajal chéen tumeen ku yila'al ba'ax u k'áat kaaj, beyxan yéetel u tuukulil u beetcha-jal jump'éeel mola'ay ku meyaj yéetel ma' tu ta'akik mixba'al, tu'ux ka u'uya'ak u t'aan tuláakal máak yéetel u yojelo'ob ba'ax k'a'ana'an ti' jump'éeel kaaj. Ti' le paakata' ku síijil jump'éeel túumben bix unaj u yúuchil meyaj yéetel kaaj tu'ux ma' tu tu'usul mixmáak, ku tsika'al.

Ti' le beja' le meyaj ku taal u beetik le ja-la'achila' ku yila'al bey jump'éeel meyaj unaj u beetik u k'ubik u yóol máak ti', ka u kaláant u páajtalilo'ob kaaj yéetel ka u je'ek'at joolnaj ti' je'el máaxake'. U sáasilkuuntik u meyaj, u ts'áaik ojéeltbil ba'ax ti' ku xu'upul taak'in yée-tel ma' u sen talamtal ba'ax ku yiliko'obe' ma' meyaj'ob tu juunal yaaniko'obi': u chuun u páajtal u nats'ikubáa kaaj ti' u jala'achil tu'ux mixba'al ta'akbe'enil, yéetel tsiikil beyxan yée-tel jaajil. Tu yéetel le tuukul je'ela', le ja-la'achila' ku mu'uk'a'ankuunsik yéetel meya-jo'ob u táakmuk'tik le keetilo', u táakbesa'al tuláakal máak yéetel u ts'a'abal ti' máak ba'ax uti'al, ka jéets'ek jujump'éeel ti' ba'ax ka beetchajake' yéetel ka u taas uts ti' kaaj.

Sáasil ba'ax ku ts'íiboltpajal: ka mu'uk'a'anchajak jump'éeel jala'achil ka uláak'int u kaajal ti' u jeejeláasil u xóot'ol u kuxtal, ka u péektsilt nojbe'enil ti' le kaajo'obo', ka u kaláant bix u xu'upul u taak'in kaaj yéetel ka u beet u chíimpolta'al tuláakal wíinik. Jump'éeel jala'achil ma' tu tuus, ku taanilkuunsik wíinik yéetel ku meyaj naats' ti' kaaje' ma' tu k'exik chéen le mola'ayo'obo', ku k'exik xan bix u bisikubáa jala'achil yéetel kaaj, beya' le meyaj unaj u beeta'alo' jump'éeel mantats' moka'anil tu yéetel kaaj.

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob Yáax tsoolil meyaj

Jala'achil ma' tu tuus, ku meyaj tu yóok'olal wíinik yéetel naats' ti' kaaj

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU NATS'IK TI' KAAJ LE BA'AXO'OB KU BEETIKO'OBO'

Uti'al u beeta'al jump'éeel tséel náachil yéetel uti'al u jets'ik u táakpajal tuláakal máake', je'ek'abta'ab Ventanilla Unica Estatal Movil (VUEM) uti'al u bis ti' tuláakal méek'tankaajo'obe' 150 tramite'ob ku ts'áaik 9 u p'éelal mola'ayo'ob. Ichil le túumben bix u yúuchul meyajá' ku táakbesik u mola'ayil SAT beyxan u moduloil Reemplacamiento 2025, ku mu'uk'a'ankuunsik le yáax modulo anchaj Tekax, ku nats'ik tuláakal máax u k'áat bo'ol ti' u kajnáalilo'ob u noojol k lu'umil.

Léeyli' xan ti' le k'iino'obo', túumbenkuunspaj le meyajá' ka táakpaj Registro Civil ti' Plataforma Nacional, ikil u cha'ik u ts'a'abal ti' línea u ju'unil u s'iijil máak, u ju'unil ts'o'okolbeel beyxan u ju'unil kíimil xma' paa'tajil yéetel mix k'abéet u bin máak tuláak' tu'uxi'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU BEETIK MA'ALOB BA'ALO'OB: MEYA- JO'OB UTI'AL U XU'ULUL CORRUPCION

Tu yéetel su'btalil yéetel sáasil meyajá'obe', ts'a'ab k'ajóoltbil u iniciativa'ob uti'al u mu'uk'ankuunspajal le sáasil meyajá'. Proponerta'ab u túumben almaj t'aanil Ley de Transparencia y Acceso a la Información Pública yéetel Ley de Protección de Datos Personales, lela' je'el bix u beeta'al ti' tuláakal knoj lu'umile'. Ku ts'o'okole' táakmuk'ta'ab u beeta'al Secretaría Anticorrupción y Buen Gobierno, mola'ay kéen u xak'alt yéetel u beet u bo'ota'al si'ipililo'ob yéetel ka u jets' u ts'a'abal ojéeltbil ba'ax ku beetchajal. Le meyajá'oba' ku ye'esiko'ob u meyaj jump'éeel jala'achil ma' tu tuus, naats' ti' yéetel ku kaláantik kaaj.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU KALÁANTIK U TAAK'IN KAAJ

Tu yéetel u jajil óole' ku mu'uk'a'ankuunspajal u nu'ukulilo'ob u kaláanta'al yéetel u fiscalizacioone' beetchaj auditoria'ob, xak'al kaaxano'ob yéetel u yila'al meyajá'obe' uti'al ka ila'ak wáa tumeen xu'up le taak'in je'el bix unaj yéetel ba'ax ti' unaje', wa k'u'ub le meyajá'ob ma'alob beeta'anil yéetel le k'iino'ob xan a'ala'ane'. Tu yéetel le meyajá'oba', ku k'áalal u joonajil u p'áatal ma' sáasilil u beeta'al ba'ali' yéetele' ku jéets'el u suut ti' kaaj le taak'in xupa'an ti' le meyajá'oba', bey ba'alo'ob k'a'ana'ano'obe', ka u k'ub u yóolo'ob yéetel ka beeta'ak u meyaj tu beel ba'al uti'al kaaj.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKMUK'TIK U TÁAKPAJAL KAAJ

Suunaj bey jump'eel ba'al jach k'ana'an uti'al u táakpajal kaaj uti'al u yil bix u xu'upul u taak'in, tu mu'uk'a'ankuunsaj jump'eel túumben bix u taal u yila'al u xu'upul taak'in naats' ti' kaaj. Beetchaj ka'ambesajo'ob yéetel ts'a'ab k'ajóoltbil ti' u jeejeláasil méek'tankaajo'ob wey t lu'umile', lela' tu cha'aj u k'ajóolta'al tumeen u piktanil máako'ob, u kaláanto'ob yéetel u chíimpolto'ob bix u xu'upul taak'in tu beel ti' le pne'ukbesajo'ob'ob uti'al kaajo'. Beyxano', beetchaj k'áatchi'ob ba'axo'ob tu ye'esajo'ob u juum u t'aan kaaj yéetel táakmuk'ta'ab nu'ukulo'ob uti'al u kaláanta'al ba'ax ku beeta'al kaaj, ti' áantajo'ob yéetel uláak' meyajjo'ob. Tu yéetel lelo' ji'it' jump'eel túumben bix u bisikubáa jala'achil yéetel kaaj, tu'ux mixba'al ta'akbe'en, ku múul kaláanta'al ba'al uti'al kaaj yéetel u k'ubik u yóol máak ti'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU BÉEKUNSIK U YAANTAL JETS' ÓOLAL YO'OLAL BA'AL UTI'AL KÚCHKABAALILO'OB

Yéetel u paakatil keetil, u táakpajal tuláakal máak yéetel múul meyaj, le jala'achila' tu ts'áaj jump'eel xáak'ab uti'al u mu'uk'a'ankuunsik le k lu'umila' tu yéetel u firmail 18 u p'éelal moka'ano'ob tu yéetel méek'tankaajo'ob ku yiliko'ob catastro. Yáax juntéena', táan u táakbesa'al nu'ukulo'ob uti'al u k'exik ba'axo'ob yaan ti'ob uti'al u ts'áaik ti' INSEJUPY u páajtalil u kaláantik le sistema catastral yaan wey t lu'umile' much'kiintpaja'an, túumben yéetel je'el u páajtal u k'ubik u yóol máak ti'e'. Lela' chéen u káajbal: léeyli' yaan kbin táanil uti'al u jéets'el u yaantal ba'al uti'al yéetel ma' u tse'elel ti' le láak'tsililo'ob yucatanilo'obo'.

Nib óolal ti' le noj meyajá', 724,996 u túulal kajnáalo'obe', tak 380,320 máasewáalo'ob (52.4% ti' tuláakal) yéetel 365,933 u túulal ko'olelo'ob yaan ba'alo'ob u yojelo'ob tu yo'olal u lu'umo'ob yéetel u yootocho'ob, lela' ku ts'áaik jets' óolal ti'ob, u kaláanta'al ba'al uti'alo'ob yéetel ma' u tse'elel ti'ob.

Tuyéetel túumben nu'ukulo'obyéetel jump'eel múul meyaj ichil le mola'ayo'obo', ku yaantal k'ub óolal ichil jala'achil yéetel kaaj, ikil u péektsilta'al u yokesa'al tuláakal máak, keetelil yéetel uts óolal, lela' jach uti'al le máaxo'ob kaja'ano'ob ti' máasewáal kaajo'obo'. Le meyajá' ma' chéen tu kaláantik ba'al uti'al máaki', ku mu'uk'a'ankuuntik u jóok'ol táanil yéetel tu juunal le kuuchkabaalilo'obo', beya' ku jets'ik ma' u p'áatal mixmáak paachil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU NA'ATIK YÉETEL KU YILIK BA'AX U K'ÁAT U KAAJAL YÉETEL KEETELIL

Bix u meyaj jump'éel jala'achile' táan u k'éexel, táanile' ichil, beya' tu tselik bej ba'alo'ob ma' tu cha'ik u k'uchul máak úuch ka'ach tak tu yiknaal a jala'achil óoli' je'el bix le náachililo', taak'in yéetel wíinik. Bejla'e', tu yéetel Audiencias y Diálogos con el Pueblo, ku yu'uba'al ba'ax u k'áat tuláakal yúucateeco'ob yéetel keetil, ma' tu p'a'atal u paach jujump'éel ba'ax ku k'áatiko'ob yéetel mantats je'ek'ab le bej uti'al jump'éel tsikbal tu yéetel je'el máaxake' yéetel le mola'ayo'obo', beya' Yúucataane' ku táakbesik tuláakal máak yéetel keetil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL IL KU MEYAJ UTI'AL U PAACHIL K'IIN YÉETEL U T'AAN U KAAJAL

Yéetel jump'éel sásil paakat beyxan yéetel u k'exike', u juum u t'aan maanal ti' 175,000 yúucateeco'obe' suunaj u chuunil jump'éel nojbe'enil: Plan Estatal de Desarrollo Renacimiento Maya 2024-2030. Le ju'una' yaan ti' 7 u p'éelal le bej kéen u biso', 48 u p'éelal bix kun xa'aypajal, 133 u p'éelal u jeejelásil k'a'ana'an ba'alo'ob ku kaxántik, 347 ba'alo'ob u jets'majo'ob yéetel 1,446 u jeejelásil meyajo'ob kéen beetchajak, leti' Tuch'u'utik jujump'éel xáak'ab ku tsáapajal ti' le jala'achila'. Ma' táan k p'a'atal chéen ti' tuukulil, táan u bin kbin táanil tu yéetel meyajo'ob tukulta'an u beeta'al ma' se náach u k'iinilo'obi' ba'axo'ob jaajkúuntiko'ob jach k'abéet u beeta'alo'ob. Lela' leti' le Renacimiento Maya ts'o'ok u káajal u xíimbala': jump'éel múuch' k'a'ana'an meyaj yéetel jump'éel sásil bej uti'al u k'exik Yúucataan.

Ka'anal punto'ob tu yoók'lal bo'ol p'aax

Ba'ax tu chukaj AA+ yéetel jets'eknaakil, ma'alob kéen le nacional de BBB+ HR Ratings

Tu'ux ch'a'abij: HR Ratings, 2025

Ku páajtal u su'utik u p'áax bey ma' u ch'a'ik tu laak' tu'uxo'

Je'el bix u ya'alik Sistema de Alertas de la Secretaría de Hacienda y Crédito Público

Tu'ux ch'a'abij: Disciplina financiera ti' le entidades federales yéetel le municipios, SHCP, 3T2025

JUMP'ÉELJALA'ACHIL KU MU'UK'A'ANKUUNSIK TSIKBAAL YÉETEL TULÁAKAL

Mu'uk'a'ankuuspaj u bisikubáa yéetel múul meyaj yéetel uláak' jala'achilo'ob, múuch'kabilo'ob ti' uláak' noj lu'umo'ob, beya' Yúucataane' ti' yaan tu chí tuláakal máake', ku k'ubik u yóol máak ti' yéetel ku ts'áaik ya'ab páajtalilo'ob. Ti' 21 xíimbalob beetchajo'obe', u much'ikubáa meyaj máak yéetel uláak' noj lu'ume' péektsilta'ab u yúuchul múul meyaj uti'al u beeta'al u meyaj taak'in, meyajtsilill, ka'ambesajil yéetel tu yóok'olal u báak'aach máak. Le meyajjo'oba' áantajnajo'ob uti'al u yila'al le klu'umila' bey jump'éel lu'um uti'al xíimbaltbil tumeen noj lu'umo'obe', bey jump'éel lu'um ku táakmuk'tik u kaxaantpajal le múul nojbe'enil yóok'olkaabo'.

U yéemel jump'éel -7.1%

ti' ba'axo'ob k'a'ana'an u séeb bo'otik yéetel ti' máaxo'ob ku meyajjo'ob ti' beyxan ti' contratista'ob, lela' ku ye'esik éem maanal ti' 3,887 MDP

Tu'ux ch'a'abij: Disciplina financiera ti' le entidades federales yéetel le municipios, SHCP, 3T2025

Kóomts'íibil Nu'ukbesajo'ob Yáax tsoolil meyaj: Jala'achil ma' tu tuus, ku meyaj tu yóok'olal wiinik yéetel naats' ti' kaaj

Ti' le yáax 15 winalo'obil Jala'achila'

Je'ets' u chuun jump'éel meyaj tu'ux le jala'achila', ku beetik ba'ax ku ya'alik ku meyaj tu beel, ma' tu tuus yéetel ku meyaj naats' ti' kaaj tu yéetel meyajob ku mu'uk'ankuunsik u beetchajal ba'ax unaj, u saasilkuuntik yéetel u yila'al tats' ba'ax u k'áat kaaj, beyxano mu'uk'ankuunspaj u ts'a'abal u yojéelt kaaj ba'ax ku beeta'al yéetel bix xu'upik u taak'inil, yáaxe' yéetel u nu'ukulil u yila'al bix u bin u meyajilo'ob ka'alikil u yila'al bix u beeta'al yéetel u túumbenkuunspajal bix u bisikubáa jala'achil yéetel máake' tu séebtal, saasil yéetel uti'al je'el máaxake'.

Péektsilta'an u táakpajal kaaj uti'al u kaláantik yéetel u ma'alobkúunsa'al gestion pública tu yéetel jump'éel bix ma' talami'. Tu yéetele' bin u simplifcaar le digitalización ti' tramite'obo', beya' tu beetaj u yéemel le sen meyajob yaano' uti'al u beetik u ma'alobtal le meyaj ku taal u beeta'alo'.

Beyxano' béeychab xan u yila'al ba'ax ku ye'esik máakalmáak ti' le ba'axo'ob sen k'abéet ti' le jala'achila' yéetel ku ye'esik le bej uti'al le nojb'enilo', je'el bix unaje' yéetel ma' u k'askúuntik uláak' ba'alo'ob. Ti' jump'éel múul meyaj ichil le mola'ayo'obo' much'kiinta'ab le nu'ukulo'ob ma' nách u k'iinilo'ob mix juntéen ila'ake' ku t'aan tu yóok'olal k'ana'an ba'alo'ob uti'al u bisik ma'alob bej le meyajob uti'al kaaj tu yéetel u taak'inil yéetel u meyajil je'el bix unaje'.

U NU'UKULILO'OB U MEYAJTA'AL PLAN ESTATAL DE DESARROLLO RENACIMIENTO MAYA 2024-2030:

Tsikbal yéetel kaaj

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
8 u p'éelal beetchaji'

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa :áanta'abo'ob:
969 u túulal

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
70 méek'tankaajo'ob

Tsikbaal yéetel kaaj

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
10 u p'éelal

Jaytúul máako'ob táakpajo'ob:
3,150 u túulal máako'ob

Ts'íibilju'uno'ob ila'abij:
192 u p'éelal

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
Mérida y Tekax

Módulo 2

Módulo 3

Ventanilla Única Estatal (VUE)

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
1,381,599 tramite'ob beetchajo'ob

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:
550,457 u túlal máako'ob

Ventanilla Única Estatal Móvil (VUEM)

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
27,694 tramite'ob beetchajo'ob

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:
24,841 u túlal máako'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
17 méek'tankaajo'ob

U yúuchul meyaj tu yóokolal ko'olelo'ob ichil tuláakal u mola'ayilo'ob jala'achil

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
107 u téenal ts'a'ab ka'ambesaj

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
2,185 xiibo'ob yéetel ko'olelo'ob

Presupuesto u Egresos 2026

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
8 múuch'kaambalo'ob

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
566 u túlal jmeyjulo'ob ti' kaaj

Programas presupuestarios:
101 u p'éelal nu'ukbesajoa'ob
beeta'abo'ob

Táanilkunsajil le Jala'achila' Yáax tsoolil meyaj Jala'achil ma' tu tuus, ku meyaj tu yóok'olal wíinik yéetel naats' ti' kaaj Honestidad

Múul tsikbal yéetel kaaj

Le programaa táan u kaxáantik u je'ek'abtik jump'éel kúuchil tu'ux ka páajchajak u tsikbal yúcateeco'ob tats' yéetel u jala'achil k lu'umil beyxan yéetel le máaxo'ob ku meyajo'ob tu yéetelo', ka u ya'alo'ob ba'ax k'abéet ti'ob beyxan ti' u kaajalo'ob yéetel ka páajchajak u kaxaanta'al bix úunchak u xu'ulspajal le talamilo'obo' yéetel ka ts'a'abak ba'ax k'abéet ti'ob tu yéetel evento'ob beyxan yéetel audiencia tu'ux ku páajtal u bin tuláakal le máax u k'áate'.

Tu ja'abil 2025 anchaj 6 audiencia'ob tu yéetel kaaj tu najil jala'achil. Te'ela' ila'ab ba'ax u k'áat 396 u túulal máako'ob, máaxo'ob táalo'ob ti' maanal ti' 50 u p'éelal méek'tankaajo'ob.

Ichil le k'iino'ob meyaja' te'el jala'achila' beetchaj 8 audiencia'ob tu yéetel kaaj. Le múuch'meyajo'oba' beetchajo'ob tu najil k jala'achil, jump'éel kúuchil je'ek'ab uti'al u yúuchul tsikbaal yéetel sásasilil ichil u kajnáalilo'ob k lu'umil yéetel k jala'achil. Ti' le múuch meyajo'oba' ila'ab 969 u túulal máako'ob ti' maanal 70 méek'tankaajo'ob.

Tsikbalo'ob yéetel kaaj

Le meyaja' tu kaxáantik ka u'uyajak yéetel ka ila'ak ba'ax u k'áat u kajnáalilo'ob Yúucataan, tu noj kaajalo'ob, tu chan kaajalo'ob wáa tu colonia'ob, tu'ux ku páajtal u ya'aliko'ob k'a'am tu yóok'olal ba'ax k'abéet ti'ob yéetel ba'ax talamilo'ob yaan ti' máaxo'ob ku táakpajalo'ob, lela' tu táan tuláakal máak uti'al u yila'al tumeen kjala'achil beyxan le Secretaría'ob yéetel mola'ayo'ob ku meyajo'ob ti' le jala'achil yéete ti' méek'tankaajo'ob, tuláakal k lu'umil wa federal. Uti'al u beetchajal jump'éel bix unaj u meyaj jala'achil naats', múul yéetel kaaj yéetel ka u ma'alobkuuns u kuxtal kaaj.

Tu ja'abil 2025 beetchaj 7 u p'éelal múuch' tsikbalo'ob yéetel kaaj, lela' beetchajo'ob tu méek'tankaajilo'ob Jo'(Mérida) yéetel Tekax. Ti' le tsikbalo'oba' ila'ab 139 ba'axo'ob k'áata'abo'ob.

Ti' le jala'achila' ts'o'ok u beetchajal 10 u p'éelal múuch'tsikbalo'ob tu yéetel kaaj. Beetchajo'ob ti' u jeejeláasil u coloniailo'ob u noj kaajil Jo' yéetel ti' u méek'tankaajil Tekax, lela' jump'éel kúuchil tu'ux ku páajtal u tsikbalta'al je'el ba'axake' yéetel tu'ux ma' tu ta'aka'al mixba'al. Ti' le tsikbalo'oba' táakpaj 3,150 u túulal máako'ob yéetel ila'ab 192 ts'iibilju'uno'ob.

U yila'al ba'ax u k'áat kaaj

Le meyaja' táan u kaxáantik ka ila'ak taats' ba'axo'ob k'a'ana'an yéetel ba'ax talamilo'ob táan u máansik le yúcateeco'ob ku ya'aliko'ob ti' le tsiibilju'un ku k'ubiko'obo'. Beya' ku yila'al jach ba'ax u k'áato'ob, wa k'abéete' ku kaxáantpajal áantaj tu láak tu'ux, wáa ma'e' ku máansa'al ti' le Secretaría wáa u Mola'ayilo'ob le jala'achil uti'al u yilo'obo' yéetel u ch'a'iko'ob u paacho'.

Tu ja'abil 2025, k'a'am 5,656 ts'iibilju'uno'ob, taalo'ob ti' 106 u p'éelal méek'tankaajo'ob, ba'axo'ob

k'aamo'ob tu noj najil jala'achil yéetel ikil xiimbalta'abik le méek'tankaajo'obo'. Tu yo'olal ba'ax ku t'aano'obe' le ts'iibilju'uno'oba' túuxta'abo'ob Secretaría'ob yéetel ti' u mola'ayilo'ob le jala'achila' uti'al ka ila'ak.

Icil le jala'achila' ts'o'ok u k'a'amal 6,843 s ts'iibilju'uno'ob ts'iibta'ab Ventanilla de Atención Ciudadana yéetel le mola'ab tu'ux máan xiimbal u jala'achil le klu'umil ti' maanal 90 méek'tankaajo'ob yéetel u comisariailo'ob, le ts'iibilju'uno'oba' ts'o'ok u túuxta'alo'ob tu'ux unaj ti' le Secretaría'ob yéetel u mola'ayilo'ob le jala'achila'.

Tsolnu'uk yéetel ka'ambesaj tu yóok'olal sáasil meyaj ti' jmeyjulo'ob le jala'achiila'

Le nu'ukbesaja' táan u kaxáantik u tsolik ti' juntúul kajnáal wa juntúul u jmeyjul le jala'achila' tu yóok'olal sáaskunaj meyaj tu yóok'olal u yáax t'aanil, u túuxta'al ts'iibilju'uno'ob tu yóok'olal ba'axo'ob u k'áat ojéeltbil, u kaláanta'al datos personales yéetel u ts'a'abal k'ajóoltbil ba'alo'ob sáansamaal ti' sistemas de transparencia de información páaybe'en je'el bix jets'a'anil tumeenn u a'almajt'aanil yéetel le bejo'ob unaj u bisiko'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 367 tsolnu'uko'ob tu yóok'olal sáasil meyaj tumeen Consejería Jurídica, acceso a la información y datos personales tumeen u jeejeláasil u mola'ayilo'ob le jala'achila', ts'a'ab 33 ka'ambesajo'ob ti' jmeyjul le jala'achila' tu yóok'olal sáaskunaj meyaj yéetel tu yóok'olal datos personales yéetel gestión archivística. Beyxano' ila'ab 84 ts'iibilju'uno'ob tu yóok'olal sáaskunaj meyaj, a wojéeltik ba'alo'ob ku páajtal u yojéetik je'el máaxake' yéetel le ku t'aano'ob chéen tu yóok'olal máako'.

Ichil la ja'abil meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila' ts'o'ok u ts'a'abal 474 tsolnu'uko'ob k'áata'ab tumeen u jmeyjul jala'achil tu yóok'olal sáaskunaj meyaj, acceso a la información y datos personales, ts'o'ok xan u ts'a'abal 41 ka'ansajo'ob ti' u jmeyjul le jala'achila' tu yóok'olal sáaskunaj meyaj, acceso a la información, protección de datos personales y gestión archivística. Ila'ab xan 135 u p'éelal ts'iibilju'uno'ob tu yóok'olal acceso a la información pública yéetel datos personales.

Meyajo'ob uti'al u yúuchul bo'ol wey Yúucataane'

Le meyaja' táan u kaxáantik ma' u p'áatal mina'an taak'in ti' le jala'achila' tu yéetel jump'éeel meyaj ka u yil ma' u talamtal u bo'otik u impuesto máak yéetel u mu'uk'a'ankuunspajal u yokol taak'in uti'al u yúuchul meyaj wey t lu'umile'.

Tu ja'abil 2025 úuch bo'ol tu yo'olal 9 mil 107 millones 759 mil 225 pesos, lela' tu chukaj jump'éeel 96% ti' le tukulta'an u mola'alo'. Bix mola'abik le taak'ina beya': impuesto'ob, 101 por ciento, déerecho'ob 94 por ciento, producto'ob, 126 por ciento; aprovechamiento'ob, 52 por ciento yéetel áantaj tu yo'olal bo'ole', 97 por ciento, le buka'ajo'ob ku ya'alpajalo'oba' leti' le beetchaj ichil le ba'axo'ob tukulta'an u beeta'al ti' jujump'éeel ba'alo'ob ti' le ja'ab ku ch'a'achi'itpajala'.

Bey junjaats ti' le túumbenkuunsaj nu'ukulo'ob tial u ma'alob ila'al ba'ax u k'áat máako'ob ku bo'olo'obe', okesa'ab jump'éeel túumben motor uti'al u yúuchul bo'ol, ba'ax tu ts'áaj uláak' páajtalilo'ob uti'al u yúuchul bo'ol yéetel tu jets'aj u beetchajal séeba'anil yéetel tu beel. Ts'a'ab xan jump'éeel kúuchil uti'al u t'aan máak uti'al u yila'al ba'ax u k'áatij, tu yéetele' tsola'ab u nu'uk ti' máaxo'ob k'áatej yéetel núuka'ab ti'ob ba'ax taak u yojéeltiko'ob.

Ichil le jala'achila', much'kiinta'ab 11 mil 060 millones 595 mil 957 tu yóok'olal bo'olo'ob ti' impuesto, déerecho'ob, producto'ob, aprovechamiento yéetel áantajo'ob tu yóok'olal u yáantaj fiscal federal.

Ba'axo'ob kun beetbil yéetel u yila'al bix u bin uti'al u táan óolta'al kaaj tu beelal tu péetlu'umil Yucatán

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u ma'alobtal u báak'paach yéetel u páajtal u yaantal jach u mina'anil ba'ax k'abéet ti' jump'éeel naj, u yéemsik óotsilil ti' u mejen kaajilo'ob u méek'tankaajil Yúucataane', tu yéetel tsolnu'uko'ob yéetel u k'u'ubul ba'alo'ob ku t'aano'ob tu yóok'olal base de datos ku ya'aliko'ob kex

buka'aj kajnáalo'ob yaan, yéetel le ku bino'obo', ti' le bix u nojochtal kaaj ti' Ayuntamiento'ob, beyxan tu yóok'olal mola'ayo'ob, ti' kaaj yéetel ti' mejen múuch'kabilo'ob.

Tu ja'abil 2025, beetchaj 82 u p'éel meyajo'ob ti' 64 méek'tankaajo'ob, beyxan tsolnu'uko'ob yéetel tsikbaloo'ob tu yóok'olal bix yanik u kajnáalilo'ob u méek'tankaajilo'ob Yúucataan, le b'axo'oba ts'a'ab ti' Méek'tankaajo'ob, jo'olpóopo'ob, ajka'ambesajo'ob yéetel administratiivo'ob ti' u najilo'ob xook.

Ichil le ja'abill meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila', ts'o'ok u beetchajal 92 u p'eelal meyajo'ob ti' 68 méek'tankaajo'ob ba'axo'ob tu taasaj uts ti' 198 u túulal ko'olelo'ob yéetel 206 u túulal xiibo'ob, tu'ux ts'a'ab ti'ob k'a'ana'an ba'alo'ob yéetel base de datos especializado, k'u'ub xan base de datos ti'ob yéetel jaytúul u kajnáalilo'ob yéetel u porcentaje kun bini' uti'al u mola'ayilo'ob le jala'achila', najilo'ob xook yéetel privaado'ob, beyxan tsolnu'uko'ob yéetel tsikbaloo'ob bix yanik u kajnáalil le méek'tankaajo'obo' wey Yúucataane', ts'a'ab ti' Ayuntamiento'ob, jo'olpóopo'ob, ajka'ambesajo'ob yéetel u administrativoil u najilo'ob xook tu'ux anchaj u bino'ob.

Nu'ukbesajil Ponte al Día Vehicular

Le nu'ukbesaja' táan u kaxáantik ka u yáant máaaxo'ob u k'áat u bo'oto'ob u kisbuuts'o'ob tu yéetel le decreto 45/2025, beya' ku yáantpajal Secretaría ti' Seguridad Pública uti'al u túumbenkuuspajal u tsoolil jayp'éel kisbuuts'o'ob yaan wey tlu'umile'.

Tu ja'abil 2025 úuch bo'ol tu yo'olal 32 millones 929 mil 663 pesos yéetel ila'ab 33,064 u túulal u yuumilo'ob kisbuuts'. Ti' le ámbito tecnológico káaj u beeta'al u meyaj le plataforma uti'al u yila'al le máaxo'ob p'aaxnaja'ano'obo', jump'éel nu'ukul yaan ti' internet ku ts'áaik ojéeltbil tu séebanil yéetel xma' tuusile' jaytúul máako'ob p'aaxnaja'ano'ob.

Bo'olo'ob beetchajo'ob ti' Ventanilla Unica Estatal Móvil

Le meyaja' ku kaxáantik u nats'ik ti' kaaj tramite'ob wa servicio'ob ti' u méek'tankaajilo'ob ti' le klu'umila' ikil u páajtal u yúuchul bo'ol ti' u kúuchil máanil uka'aj ba'ax ku yeémsik u tojol u bin máak tuláak' tu'ux yéetel ku cha'ik u séebta'al u yila'al ba'ax u k'áat máak tumeen u mola'ayil le jala'achila'.

Tu ja'abil 2025 úuch bo'ol tu yo'olal 22 millones 527 mil 600 ti' Ventanilla Única Estatal Movil, ba'ax anchaj tu méek'tankaajil Jo' yéetel ti' 17 u p'éelal méek'tankaajo'ob wey tlu'umile'. Tu k'iinilo'ob le meyajo'oba' ts'a'ab tsolnu'uko'ob tu yóok'olal bix je'el u páajtal u bo'ol máake' yéetel kobraarta'ab le taak'in unaj u yokole'.

Jóok'es u jeel a placa yéetel ma' p'atik uti'al u jeel k'iin

Le programaa' táan u kaxáantik u ts'áaik áantaj uti'al u páajtal u bo'otik u placa máax ma' páajchajak u bo'otik ichil le k'iino'ob ts'aba'an uti'al u beetiko'obo', lela' káaj tu yáax k'iinil u winaalil junio, je'el bix u ya'alik u Decretoil 79/2025, beya' ku túumbenkuuspajal u xookil buka'aj kisbuuts'o'ob yaan wey Yúucataane'.

Tu ja'abil 2025 much'kiinta'ab 232 millones 977 mil 387 pesos yéetel ila'ab 109,557 u túulal u yuumilo'ob kisbuuts'o'ob. Uti'al u séebtal u yúuchul bo'ol yéetel u séeb ila'al bix úunchak u beetchajale' je'ek'ta'ab jump'éel Plataforma de Reemplacamiento 2025, lela' beetchaj uti'al ma' u xáantal u paa'taj máak yéetel u ma'alobkuunsa'al le meyaj ku beetchajal uti'al kaajo'.

Tuláak'e' káaj u beeta'al u plaacail le kisbuuts'o'obo' ti' le kúuchilo'ob ts'aba'an ti'ob u páajtalil u beetiko'obo', uti'al u nats'ik tu yiknal le máaxo'ob kéen u man u túumben kisbuuts'o'obo'. Je'ek'ata'ab xan jump'éel plataformae' uti'al u k'e'e'xel u placa máax ti'ob yaan ya'ab kisbuuts'o'ob, beya' séebchaj u yila'al u beetchajal le tramite'ob tumeen le empresa'ob wáa múuch'kabil yaan ya'ab u kisbuuts'o'obo'.

Ka'a sñijikech xma' p'aaxil

Le nu'ukbesaja' táan u kaxáantik u ts'áaik áantaj ti' máako'ob yéetel múuch'kabilo'ob tu yo'olal recargos, multa'ob yéetel xuupo'ob beetchaja'ano'ob tu yóok'olal u jeejeláasil impuesto'ob je'el bix u ya'alik le Decreto 70/2025.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab áantaj tu yóok'olal 5 millones 052 mil 297 pesos ba'ax tu yáantaj 317 u túlal máako'ob. Le programa káaj 8 ti' mayo tak 31 ti' octubre.

U xu'ulsa'al corrupción, u sáasilkuunta'al meyaj yéetel u ts'a'abal ojéeltbil ba'ax ti' ku xu'upul taak'in

U beeta'al u mola'ayil u xu'ulsa'al corrupción yéetel ma'alob jala'achil

Ba'ax ku kaxaantik le Secretariaa' u bisik le meyaj ku taal u beetchajala' u p'isa'al bix u taal u meyaj le jala'achila', u ma'alobkuunsik u meyaj mantats', u túumbenkuunsik bix u administraatik, u beeta'al contraato'ob uti'al u ma'anal wa u majanbo'ota'al najo'ob, wá ba'ax meyajilo'ob, u je'ets'el sáasil meyajlo'ob yéetel u xu'ulsa'al u k'áata'al taak'in tu yóokolal waba'ax ka u beet u jmeyajo'ob u jala'achil le klu'umila'. U meyajje' ti' u taal ti' u kaláanta'al, u yila'al máax yéetel u beeta'al u bo'otik u si'ipilil máax ma' tu beetik ba'al tu beel, beyxan tu yóok'olal u yila'al bix u xu'upul taak'in yéetel u kaláanta'al u taak'in kaaj.

Tu ja'abil 2025, je'el bix u ya'alik le Decreto 98/2025, le Secretaría de Contraloría General ka'acho' suunaj Secretaria Anticorrupción y Buen Gobierno uti'al u mu'uk'a'ankuunsik le ba'axo'ob unaj u meyajtiko' yéetel u meyaj naats'il ti' kaaj.

U ya'ala'al ba'ax yaan ti' tuláakal máaxo'ob ku meyajlo'ob uti'al kaaj

Le meyajja' táan u kaxáantik u péeksiltik u suuktal u sáasilkuunta'al yéetel u ts'a'abal ojéeltbil bx u xu'upul u taak'in kaaj, lela' ikil u ma'alob k'a'amal yéetel u yila'al le ju'uno'ob ku ya'alik ba'ax yaan ti' máak. Lela' ku páajtale' tu yéetel tsolnu'uko'ob, u k'a'amal u ju'unil tu'ux ku ya'alik ba'ax yaan ti' máak, u p'aaxo'ob wáa u bo'olo'ob, beyxan u yilpajal u tsoolil le máaxo'ob ku meyajlo'ob uti'al kaaj ichil mola'ayilo'ob. Tu yéetel le ba'axa' táan u ch'a'abal u paach u béeytal u beeta'al le páaybe'en ba'ala' je'el bix u jets'ik u Ley de Responsabilidades Administrativas del Estado de Yucatán.

Tu ja'abil 2025 k'a'am 3,568 ju'uno'ob tu'ux ku ya'alpajal ba'alo'ob uti'al u káajbal u meyaj máak; uláak' 51,550 ku t'aan tu yóok'olal le jelbesa'abo'obo' yéetel 3,035 ku t'aan tu yóok'olal u ts'o'okol u meyaj máak ti' jump'éeel mola'ayil, tuláakale' ku ts'áaik 58,153 ju'uno'ob k'u'ubo'obj.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u k'a'amal 4,840 ju'uno'ob tu yóok'olal u káajbal u meyaj máak; 51,550 tu yóok'olal le jelbesa'abo'obo' yéetel 4,426 leti' le ku t'aan tu yóok'olal u ts'o'okol u meyaj máak ti' jump'éeel mola'ayo', tuláakale' tu chukaj 60,816 u p'éelal.

U yila'al bix u xu'upul taak'in taal ti' federación yéetel wey t lu'umile'

Tu yóok'olal u je'ets'el bix u sáasilkuunta'al bix u beeta'al u meyaj u taak'in kaaje', ku bin ilbil ka beeta'ak u meyaj le taak'in ti' ba'ax unajo' tu yéetel auditoria'ob yéetel u ya'ala'al ti'ob ba'ax unaj u yutskíintiko'ob je'el bix ilpajik ti' le xaak'al beeta'ab ti'obo'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 6 u p'éelal auditoria tumeen le mola'aya', uláak' jump'éele' beetchaj tu yéetel u jmeyjulo'ob auditoriao federal, le ba'axa' leti' le xu'up tu ja'abil 2024, le ba'axa' uti'al u yila'al bix

xu'upik le taakin máansa'ab wey Yucataa u yóok'olal 988 millones 130 mil 872 pesos, taak'in xu'up ti' 7 u p'éelal u mola'ayilo'ob le jala'achilo', tu'ux k'áata'ab ka u yutskiinto'ob 4 u p'éelal ba'alo'ob yéetel 4 recomendaciono'ob tia'l u kaláantiko'b wáa ba'ax.

Beyxana' uti'al u yáanta'al u jeejeláasil le federal mola'ayo'obo', ila'ab 15 u p'éelal ba'alo'ob k'áata'ab ojéeltbil uti'al u kaláanta'al le taak'in túuxta'an tumeen federaciono yéetel u beetchajal le ba'ax jets'a'ab bix unaj u xu'upul le taak'in ku taal ti federaciono' ti' u jeejeláasil u mola'ayilo'ob le jala'achila'.

Beyxano' ila'ab 21 u p'éelal auditoria'ob ku taalo'ob ti' Programa Anual de Auditorias para la Fiscalización Superior de la Cuenta Pública 2024 ba'ax jóok'esa'ab tumeen Auditoria Superior de la Federación; ti' le ba'axo'oba' k'áata'ab 704 ba'alo'ob ka'a'ana'an u yojéelta'al bix yaanik ti' u jeejeláasil mola'ayo'ob ti' u jala'achil u lu'umil Yucataa yéetel múuch'kabilo'ob ku meyajo'ob tu juunalo'ob, lela' taalo'ob ti' 219 u p'éelal ba'axo'ob tu k'áataj Organo Superior de Fiscalización. Tu yéetele' k'áata'ab yéetel múul beeta'ab meyajo'ob tu yéetel máaxo'ob xupo'ob le taak'ino', tu'ux ila'ab ju'uno'ob yéetel much'táambalo'ob, ba'axo'ob tu cha'aj u yila'al ba'ax k'áata'ab ka beeta'ak ti' 13 auditoria k'ala'ab ti le óoxp'éel winala', lela' ti' u taal ti' u yaax k'uub kun beetbil tu yóok'olal Resultados de la Fiscalización Superior de la Cuenta Pública de 2024, yéetel 10 ti' le ka' entrega, ichil le k'iino'ob p'ata'an uti'al u sáasilkuunta'alo' ts'o'okesa'ab 58 u p'éelal ba'alo'ob ti' 138 u p'éelali'.

Uláak' ba'al, tumeen Auditoria de la federación 18 u p'éelal meyajo'ob yaan ba'ax u yilo'ob ti' u ka'ap'éel informe individual de Auditoria ba'ax taal ti' fiscalización Superior de la Cuenta Pública 2023 yéetel 2024. Ti' le meyajo'ob ch'a'ab u paach u beetchajalo'ob je'el bix tu k'áataj Auditoria Superior de la Federación, beeta'ab u jeejeláasil meyajo'ob yéetel le máaxo'ob xupo'ob le taak'ino', ichilo'obe', información k'áata'abo'ob tu yóok'olal, xak'al kaaxan yéetel u túuxta'alo'ob, tu yóok'olal le ba'ax ts'o'ok u ch'a'chi'itpajalo' beeta'ab 18 u p'éelal meyajo'ob tu tojoltajo'ob 123 millones 159 mil 818 pesos.

Beyxano' Subsecretaría de Auditoría Gubernamentaale' tu káajsak u beetik 60 auditoria'ob ti' mola'ayo'ob tu yóok'olal control interno yéetel información financiera, tu ya'alaj ka ila'ak 138 u p'éelal ba'alo'ob, 4 beeta'ab óoxp'éel xiímbal xaak'al yéetel k'áata'ab tu yóok'olal 628 millones 968 mil 629 pesos.

Ichil u meyaj le jala'chila' beeta'ab 7 auditoria'ob directa, taalo'ob ti' Programa Anual de Fiscalización jets'a'an tumeen Secretaría Anticorrupción y Buen Gobierno federal, tu yéetelo'obe' ts'o'ok u yila'al le taak'in máansa'ab tumeen federación ti' le klu'umila' tu yóok'olal 899 millones 081 mil 340 pesos.

Beyxano', ila'ab 32 auditoria'ob, ichilo'obe' 24 u p'éelale' ts'o'ok u k'alalo'ob. Beeta'ab u máanil yéetel múul beeta'ab meyajo'ob tu yéetel le máaxo'ob xupo'ob le taak'ino', ichil le ba'axo'ob ila'abo'obo' análisis ti' ju'uno'ob, much'meyajo'ob yéetel tsolnu'uko'ob, ba'axo'ob tu cha'aj u yila'al 36 auditoria'ob ka'alo'ob ti' le k'iino'oba', 12 u p'éelale' ti' u taal ti' le ka'ap'éel k'uub beeta'abo' yéetel 11 u p'éelale' ti' le ts'ok óoxp'éel ti' le informe beetchaj tumeen Fiscalización Superior de Cuenta Pública 2023 beyxan óoxp'éel ti' 3 u taal ti' le yáax k'uub beetchajo' ti' resultados de la fiscalización Superior de Cuenta Pública tu ja'abil 2024 yéetel 10 asab ti' le ka' entrega ti' le Informe 2024 yóok'ol ya'ala'al máaxo'ob máano'ob le auditoría superior ti' le yilaje' pública .

Tu yéetel le ba'ax ts'o'ok u ch'a'achi'itpajalo' ila'ab Auditoria Superior de la federación 20 u p'éelal meyajo'ob a'ala'ab ti' Informe individuales de la Cuenta Pública 2019, 2023 yéetel 2024. Tuláak'e' ts'o'ok u ya'ala'al ti' le máaxo'ob tu beeto'ob le xuupo' 25 u p'eelal meyajo'ob ba'ax ku taal u tojoltik 208 millones 873 mil 318 pesos ti' le ba'axo'ob k'abéet u yutskiinta'alo'ob je'el bix tu k'áataj Auditoria Superior de la Federación.

Tu ts'ooke', tuláakale' ts'o'ok u beetchajal 67 auditoria'ob, ti' lelo'oba' beetchaj 164 observaciones ila'ab ba'ax ti' yéetel tu'ux xu'up 956 millones 131 mil 658 pesos; beyxano', ts'o'okesa'ab 4 xiimbal xaak'al yéetel beetchaj xan jump'éeel xiimbal xaak'al ti' jump'éeel ja'abe' ti' Fondo de Aportaciones para la Nómina Educativa y Gasto Operativo (FONE) Utia'al u ja'abil fiscal 2024 tu yóok'olal 5 mil 107 millones 146 mil 085 pesos fiscalizaarta'abo', ka tu káajaj jump'éeel supervisión le k'iino' je'el xano' Fondo utia'al u ja'abil fiscal 2025.

U xu'ulsa'al Corrupción

Jump'éeel ti' le ba'axo'ob ku kaxáantik le meyaja' u mu'uk'a'ankuunsik le páajtalil ikil u ma'alobkuunspajal le meyaj ku taal u beetik le jala'achil ku xak'al kaaxano'obo', beyxan ma' u p'atik u paacho'ob le ba'axo'ob ts'o'ok u éejenta'alo'ob tumeen le jala'achil k'amik wáa u jets'ik bix kun p'aatal jump'éeel takpool tu yóok'olal si'ipilo'ob ma' káan ts'o'ok u beeta'alo'ob tumeen máaxo'ob ku meyajo'ob uti'al kaaj ti' le k'iino'oba' wáa ts'o'ok u máano'ob ikil meyajnajiko'ob ti' jump'éeel jala'achil wey tlu'umile'.

Tu ja'abil 2025 k'ama'ab ti' Jala'achil ku xak'al kaaxano'obo' 4 informe'ob tu yóok'olal ba'axo'ob ku tukulta'al ma' káan beetchaja'ani' tu yéetel le numero'oba' DRS/01/2025, DRS/02/2025, DRS/03/2025 yéetel DRS/04/2025. Le yáax óoxp'éeelo' a'ala'ab tumeen u jala'achile' jach noj ba'alo'ob, tu yóok'olal lelo' tuxta'abo'ob Tribunal de Justicia Administrativa uti'al ka u beet ba'ax yaan tu k'ab, ka'alikil u ts'ook jump'éeelo' a'ala'abe' ma' jach noj ba'ali', ts'o'okesa'aabe' tu yéetel u kóolxikinil tu táan uláak' máako'ob.

Beyxano' beeta'ab 11,276 u p'éelal constancia ku k'aba'tik No Inhabilitación, k'áata'ab tumeen kaaj ti' Ventanillas Únicas tu nojkaajil Jo' yéetel ti' uláak' méek'tankaajo'ob wey Yucataane', lela' uti'al u yilpajale' le u jmeyjulilo'ob kaaj táant u yokolo'ob meyajo' ma' wet'a'an ti'obi' je'el bix u ya'alik artículo 255 ti' Ley de Responsabilidades Administrativas del Estado de Yucatán.

Beyxano', beetchaj 22 ehorto'ob, lela' tumeen k'áata'abo'ob bey jump'éeel áantajile' tumeen jala'achilo'ob k'amiko'ob yéetel iliko'ob ka ts'okesa'ak jump'éeel responsabilidad administrativa ti' Organos de control de la federación y otras entidades federativas uti'al u ts'a'abal ojéeltbil ts'ook u k'áata'al ti' le yáax audiencia'ob ti' u jmeyjulilo'ob kaaj u ts'a'amaj kajakbalo'ob wey tlu'umile'.

Ichil le k'iino'ob xan je'elo' ts'o'okesab 2 chi'ichnakil péektsilta'ab tumeen juntúul máak' tu yoók'olal ba'ax je'ets' uti'al u beeta'al meyajo'ob uti'al kaaj, le ba'axo'oba' ts'o'ok u beeta'alo'ob, ba'axo'ob ts'o'ok u k'ajóolta'alo'ob ti le jala'achila'.

Beyxano' káajsa'ab u beeta'al 245 xaak'al kaaxano'ob tu yóok'olal ba'axo'ob beeta'ab wáa tu'ub u beeta'al, takpool taal ti' le auditoria beeta'ab tumeen u jala'achilo'ob le fiscalización, ts'o'okesa'ab u yila'al bix yaanik 95 expediente'ob, beeta'ab 6 informe'ob ti' Probable Responsabilidad Administrativa (IPRA) ba'ax tuxta'abo'ob ti' u k'a'amal yéetel u je'etsel bix kun p'aatal jump'éeel takpool.

Beyxano' tu yóok'olal le 7 takpoolo'ob beeta'ab tu yóok'olal penal tu ja'abil 2019 tu táan le ka'ach ku k'aaba'atik Vice Fiscalía Especializada en Combate a la Corrupción bejla' Fiscalía Especializada en Combate a la Corrupción del Estado de Yucatán; ichil le k'iino'ob meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila' 2 léeyli' táan u meyajta'ale' tumeen Fiscalía Especializada en Combate a la Corrupción de la Fiscalía General de la República (FGR).

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u k'a'amal 4 informe'ob tu yóok'olal Probable Responsabilidad Administrativa tuxta'ab tumeen le jo'olpóopo'ob beetiko'ob le xakal kaaxano'; ts'o'ok xan u beeta'al 13,943 constancia'ob de No Inhabilitación k'áata'ab tumeenu kajnáalilo'ob kaaj ti' Ventanillas únicas ts'a'ab tu nojkaajil Jo' yéetel tuláak' méek'tankaajo'ob wey t lu'umile', ts'o'ok u yila'al 33 ts'íbilju'uno'ob tu'ux ku k'áata'al

áantaj tumeen u jo'olpóopilo'ob k'amiko'ob yéetel u jets'iko'ob bxi kun p'aatal junp'eel takpool ti' Organos de Control de la federación yéetel ti' ulaak' lu'umo'ob; ts'o'ok u k'ajóoltaal ma'alob yéetel je'ets' bix kun p'aatal 2 chi'ichnakil péektsilta'ab tumeen máaxo'ob táakpajo'ob tu yóok'olal bix contrataarta'abik meyajjo'ob uti'al kaaj, ba'ax ts'o'ok u beetchajal.

Ts'o'ok xan u káajal 348 xak'al kaaxano'ob, ts'o'ok u beeta'al tuláakal ti' 119 xak'al kaaxano'ob yéetel ts'o'ok u beeta'al 6 informe'ob ti' Probable Responsabilidad Administrativa. Tak ti' le k'iino'oba' tán u meyajta'ale' 245 xak'al kaaxano'ob. Tu yóok'olal tuláakalo'obe' tán u beeta'al le ba'ax unaje' uti'al u p'aatal sáasiilil tuláakal ba'ax ts'o'ok u yúuchul.

U yila'al ka beetchajak normativa tu yéetel táakpajal ti' Actos administrativos

Le meyajja' tán u kaxáantik u péektsiltik nu'ukulo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuunspajal le meyaj ku taal u beeta'al uti'al u xu'ulul corrupción wey tlu'umile', ku cha'ik u yilpajal u beetchajal ba'ax ku ya'alik u ts'iibilju'unil ti' le bix u bin u beeta'al contratación pública, actos administrativos, sesiones ti' comitejil maano'ob yéetel órganos de gobierno, u yúuchul t'aan u k'ubik u informe comisario'ob, beyxan ti' le k'uubo'ob unaj u beeta'al le k'in ku k'éexel jala'achilo'obo', u máansa'al wa u tse'elel ba'alo'ob yaan ti' administración pública estatal. Ku yila'al bix u meyaj le comitejo'ob de control interno yéetel uláak' ba'alo'ob ts'o'ok u beeta'alo'ob administrativo'ob beetchajan tumeen le mola'ayo'obo'. Le meyajjo'oba' ku yáantajo'ob uti'al u beetchajal jump'éeel ma'alob gestión tu yóok'olal u taak'in kaaj yéetel ku péektsiltik u sáasilkuunta'al le meyajjo'ob ku beeta'alo'obo'.

Tu ja'abil 2025 táakpajo'on ti' 406 meyajjo'ob tu'ux beeta'ab contraato'ob: 139 tu yóok'olal maano'ob, majan bo'olo'ob yéetel servicio'ob, 267 meyaj beeta'ab uti'al kaaj ku taal ti' le klu'umil yéetel ti' federación, 275 much'laj u comitejil maano'ob yéetel meyajjo'ob uti'al kaaj yéetel taak'in wey tlu'umile' yéetel federal.

Beyxano' uti'al u kaláanta'al ka béeychajak ba'ax ku ya'alik Ley para Regular los Actos y procesos de Entrega- Recepción de la Administración Pública estatal, táakpaj ti' 977 u p'éelal k'uubo'ob, tu'ux u jmeyjulilo'ob mola'ayilo'ob ku jóok'olo'obe' tu k'ubo'ob ti' le ku yokolo'obo' taak'in, máaxo'ob ku meyajjo'ob yéetel beyxan nu'ukulo'ob.

Táakpaj xan ti' 216 u p'éelal múuch' meyajjo'ob tu yéetel mola'ayo'ob máaxo'ob ku beetiko'ob meyaj uti'al kaaj kex ma' yáanal u t'aan jala'achil yaano'obi', lela' je'el bix u jets'ik artículo 36 ti' Lineamientos para la Implementación del Sistema de Control Interno Institucional en las dependencias de la Administración Pública de Yucatán, táakpajo'on ti' 69 comitejo'ob de Control Interno institucional, beyxan 10 u p'eelal múuch'meyajo'ob tu yéetel Comité Técnico de Fideicomisos; 39 u p'éelal meyajjo'ob yéetel Grupo Interdisciplinario de Archivo, je'el bix jets'a'anil uti'al Organos Internos de Control ti' Ley General de Archivo y en la Ley de Archivos para el Estado de Yucatán; yéetel ti' 73 u p'éelal múuch'meyaj yéetel Comité de Ética, je'el bix jets'a'anil ti' artículo 27 ti' Lineamientos para Regular la Integración, Organización y Funcionamiento de los Comités de ética, Integridad y Prevención de Conflictos ba'ax yaan u yil tuláakal le mola'ayo'ob ku meyajjo'ob uti'al kaajo'.

Beyxano' táakpajo'on ti' 13 u téenal ikil k'askúunta'abik nu'ukulo'ob, 2 ti' ba'alo'ob úuchbentako'ob yéetel mixba'al u beelalo'ob, jump'éele' pu'ulij yéetel jóok'esa'ab refacciones yéetel xlala' ba'alo'ob, 22 u téenale' tu'ux ila'ab ba'alo'ob ma' paatalo'obi, 11 u téenale' tu'ux a'ala'ab mixba'al u beelal úuchben ju'uno'ob, yéetel óoxtéene' uti'al u beeta'al u tsoolil ba'alo'ob p'aatalo'ob.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u táakpajal ti' 2,334 u p'éelal k'uubo'ob ti' uláak' máak, 115 yéetel Comité de Control Interno Institucional, 13 u téenale' ti le meyaj tu beetaj Comités Técnicos de Fideicomiso,

49 muchtáambalo'ob ichil Grupo Interdisciplinario de Archivo yéetel 90 u téenale' leti' tu much'ilubáa Comités de Ética, 13 u téenal ka k'askúunta'ab nu'ukulo'ob, ka'ap'éele' u k'askúunta'al úuchben ba'alo'ob, jump'éele' ma' ma'alobi' jóok'esa'ab pulbil pa'ate' yéetel uláak' ba'alo'ob, 23 u téenale' tu'ux k'askúunta'an ba'alo'ob ila'ab ma' k'abéeto'obi', 12 u téenale' leti' pu'ulik ju'uno'ob yéetel 5 ka beeta'ab u tsolil ba'axo'ob p'aatalo'ob.

Ku ts'o'okole' ts'o'ok u meyajta'al 437 meyajto'ob públicas, 153 relacionados yéetel kaambalo'ob, arrendamientos yéetel áantajo'ob, yéetel 284 yo'osal meyajto'ob públicos ti' le nivel estatal yéetel federal. Bey xan ts'o'ok u yúuchul le xoknáalo'obo' ti' 384 meyajto'ob ti' le noj yéetel federal kaambal yéetel meyajto'ob públicos. Ti' le intervención le Comisario, ichil le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj ku ts'o'ok u meyajtik 280 noj meyajto'ob ti' le kúuchilo'ob u gobierno ti' le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj ku meyajto'ob yo'osal u kúuchilo'ob ti' le ma'alo'ob meyaj ku meyajto'ob yo'osal u kúuchilo'ob ti' le kúuchilo'ob u kúuchilo'ob ti' le kúuchilo'ob yo'osal u kúuchilo'ob ti' le kúuchilo'ob ti' kúuchilo'ob ti' le kúuchilo'ob Ku ts'o'okole', ku séen emitido 50 opiniones yóok'ol informes yo'osal estados financieros auditados yéetel 55 yóok'ol gestión anual.

U péektsilta'al yéetel u meyaj Contraloría Social

Le meyajta' táan u kaxáantik u táakmuk'tik u táakpajal kaaj uti'al u kaláant bix u beeta'al u meyaj u taak'in ti' programa'ob de desarrollo social. Uti'al lelo' ku péektsilta'al u ts'a'abal k'ajóoltbil ba'alo'ob ichil u comitejl Contraloría Social yéetel máax ti'ob ku ts'a'abal áantaj, u mu'uk'a'ankuunsa'al le bix u kaláanta'al u taak'in kaaj uti'al u jeejeláasil le meyajto'obo', u k'u'ubul áantaj tumeen la kjala'achila', beyxan u k'a'amal yéetel u ch'a'abal u paach ba'axo'ob yaan ti' kaaj. Beyxan péektsilta'ab u táakpajal kaaj uti'al u yilo'ob bix u bin u xu'upul le taak'ino'.

Tu ja'abil 2025, beetchaj 61 u p'éelal ka'ambesajilo'ob ti' u Comitejl Contraloría Social yéetel 62 u p'éelal meyajto'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil ti' 20 u p'éelal méek'táankajo'ob wey t lu'umile', lela' tu taasaj uts ti' 1,005 u túulal máako'ob ti' programas sociales, ku ts'o'okole', beeta'ab 486 k'áatchi'ob ti' le máaxo'ob áanta'abo'obo', beyxan ti' u jmeyjulilo'ob le ja'alachila'.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u beetchajal 62 ka'ambesajilo'ob ts'a'ab ti' u Comitejl Contraloría Social yéetel 63 uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil ba'alo'ob ti' 20 u p'éelal méek'tankaajo'ob ba'ax tu taasaj uts ti' 1,278 u túulal máako'ob ti' nu'ukbesajo'ob uti'al kaaj yéetel beeta'ab 493 u p'éelal k'áatchi'ob ti' máaxo'ob áanta'abo'ob yéetel u jmeyjulilo'ob le jala'achila'.

U yila'al meyajto'ob beeta'abo'ob wey t lu'umile'

Le meyajta' táan u kaxáantik u péektsiltik u yaantal u nu'ukulilo'ob u mu'uk'a'ankuunsa'al le meyaj ku taal u beetchajal uti'al u xu'ulsa'al u k'áata'al taak'in tu yóok'lal wáa ba'ax ka u beet u jmeyjul jala'achil, ka u cha'ob u yila'al u xu'upul u taak'in kaaj je'el bix unaje' beyxan ka ila'ak u ts'o'okesa'al yéetel ka k'u'ubuk ti' kaaj tu beelil yéetel tu k'iinil jets'a'an, ba'ale' tu yéetel u yila'al ti' laboratorio wáa ma'alob, u yila'al bix u bin yéetel u yila'al le meyajto'ob ts'oka'ano'ob yéetel le k'iin ku k'u'ubulo'ob uti'al u beetchajal le ba'ax unaje', yéetel je'el bix jets'anile' uti'al u ts'áa ma'alob ba'alo'ob ti' kaaj.

Tu ja'abil 2025 ila'ab 519 u p'éelal meyajto'ob ts'oka'ano'ob, beeta'ab 100 u p'éelal xíimbal xaak'al yéetel táakpajnal ti' 129 u téenal binik ilbil meyajto'ob ts'oka'ano'ob, lela' uti'al u yila'al wáa ts'o'okespajan le meyajto'oba' uti'al u k'u'ubulo'ob ti' kaaj tu k'iinil yéetel tu beelil.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u yila'al 1,771 meyajto'ob uti'al kaaj, lela' junjaats ti' le 120 xíimbal uti'al u yila'al bix u bin le meyajto'obo' yéetel 213 u p'éelal xíimbal xaak'al beeta'ab uti'al u yila'al wáa ts'oka'an le meyajto'obo', uti'al ka tso'okesa'ak tu k'iinilo'ob yéetel uti'al ka k'u'ubuk ti' kaaj bey ma'alob beeta'anilo'.

Sistema Integral u Xu'ulsa'al Corrupción way Yucatáne' (SIAY)

Yéetel u xan mecanismos mejora utia'al u estrategia xu'ulsa'al le corrupción ti' le Estado, le Plataforma integral xu'ulsa'al le corrupción Yucatán (SIAY) yaan bey objetivo ofrecer nu'ukulo'ob tecnológicas confiables alineados yéetel le Chúunul transparencia, eficiencia yéetel ma'alo'ob gobernanza. Le plataforma ku yáantik optimizar u funcionamiento, fortalecer le seguridad yéetel le eficiencia le procesos yéetel ma'alo'obkiínsiko'ob u rendimiento le kaambalilo'ob yo'osal yo'osal yo'osal u yo'osal le meyajo'ob. Adicionalmente, le jaatsatako'ob bejo' tak dispositivos móviles yéetel tabletas, promoviendo le innovación yéetel le conectividad ti' tuláakal le noj lu'umil Yucatán.

Tu ja'abil 2025, ku beeta'al ya'abkach ku ma'alo'ob software, yéetel u beeta'al yéetel implementado 10 sistemas informáticos ti' le Plataforma, ti' le máaxo'ob ku páajtal tsáabaltio'ob áantaj ti' le dependencias yéetel entidades u jala'achil u noj lu'umil Yucatán.

Fiscalización je'el bix u ya'alik le muuk' yaan ti' le jala'achila' tu yéetel Convenio de Colaboración Administrativa en Materia Fiscal Federal

Le meyaja' tan u kaxáantik ma' u p'áatal mina'an taak'in uti'al u beeta'al meyajo'ob uti'al kaaj tu yéetel meyajo'ob tu'ux ku yila'al ka úuchuk bo'ol tumeen le máaxo'ob unaj u beetiko'ob wey t lu'umile' ikil u túuxta'al u páayt'aanil ka bo'olnako'ob, u xak'alta'al bix yaaniko'ob yéetel u xíimbalta'alo'ob tu yotocho'ob.

Tu ja'abil 2025 ook 493 millones 903 mil 211 pesos ti' áantajo'ob taalo'ob ti' le convenio de colaboración administrativa en materia fiscal federal.

Ichil le jala'achila', j-ook 577 millones 810 mil 094 pesos ti' áantajo'ob taalo'ob ti' le mokt'aana'.

Fiscalización ku taal ti' Fundamentación Legal le péetlu'umila'

Le meyaja' táan u kaxáantik ma' u p'áatal mina'an taak'in uti'al u beetik meyaj uti'al kaaj le jala'achila', lela' ikil u yilik ka úuchuk bo'ol tu yóok'olal impuesto'ob yéetel derechos estatales, tu yéetel u beeta'al u yojéeltik máak ikil u túuxta'al u tsíibil u páayt'anta'al, u xaka'alta'al bix yaaniko'ob yéetel u bino'ob xíimbaltbil tu yotocho'ob.

Tu ja'abil 2025 mo'ol 280 millones 417 mil 300 pesos tu yóok'olal contribuciones yaan ba'ax u yil yéetel báaxalo'ob yéetel sorte'ob. Ti le buka'aj taak'ina' 155 millones 454 mil 326 pesose' ti' taal ti' u impuestoil báaxalo'ob yéetel ketlaamo'obe'; 73 millones 620 mil 103 pesose' ti' u taal ti' u impuestoil rifa'ob yéetel sorte'ob; 51 millones 342 mil 871 pesose' ti' u taal ti' u bo'olil déerecho'ob tu yóok'olal ila'abik maakinail báaxalo'ob. Tu yéetele', mola'ab 14 millones 548 mil 549 pesose' tu yóok'olal impuesto ti' nómina yéetel uláak' contribucioono'ob.

Ichil le jala'achila', mola'ab 407 millones 806 mil 740 pesos tu yóok'olal fiscalización ti' Contribuciones estatales. Beyxano', ts'o'ok u beeta'al u ka'ap'éel convenio'ob uti'al u yúuchul múul meyaj uti'al u ke'e'xel información tu yéetel Instituto Mexicano del Seguro Social beyxan yéetel instituto de Seguridad Jurídica del Estado de Yucatan.

Beeta'ab xan jump'éel convenio tu yéetel u Méek'tankaajil Progreso tial u mu'uk'a'ankuuspajal u mola'al taak'in ti' impuesto predial, u tial u ma'alobkuunsa'al le múul meyaj ichil le mola'ayo'oba' yéetel u péektsilta'al u yúuchul ma'alob meyaj ka u taas uts ti' le taak'in ku beeta'al u meyaj uti'al kaajo'

U ch'a'abal u paach yéetel u p'i'isil meyajo'ob ku beeta'alo'ob uti'al kaaj uti'al u xu'ulsa'al corrupción

Le programaa' táan u kaxáantik ka ma'alobchajak u beeta'al, u ch'a'abal u paach yéetel u p'i'isil Política Estatal Anticorrupción de Yucatán (PEAY), tu yéetel un'ukulo'ob uti'al u yúuchul múul meyaj, u kal'áanta'al ichil mola'ayo'ob u béeykunsal le ba'ax jets'an je'el bix u ya'alik u almaj t'aanil Ley del Sistema Estatal Anticorrupción de Yucatán.

Ichil le período informe, ku generaron 4 entradas técnicas yéetel 3 meyajo'ob seguimiento yéetel yila'al; Ts'o'ok u resultado ti' jump'éeel múuch' meyajo'ob yéetel ku meyajo'ob múul ichil instituciones yo'osal u meyajo'ob yéetel le ba'axo'ob ejecutora. Le insumos técnicos desarrollados le: le Informe Anual ti' le Comité Coordinación; le iconos PEAY yéetel u Náakake' u yaak'il ti' implementación yéetel alineación; u Borrador u Actualización le Programa Implementación PEAY; bey xan u Proyecto Directrices utia'al u síijil u coordinación le autoridades municipales ti' le Noj lu'umil corrupción ti' Yucatán. Bejla'e', le meyajo'ob seguimiento yéetel yila'al ku bisik ka'ansaj yaan le bix Informe progreso ti' le cha'ana' implementación PEAY; u Proyecto Metodología para Monitorear le PEAY; bey je'el bix le Panel Monitoreo yéetel progreso PEAY. Le anotaciones yéetel meyajo'ob ku presentaron ti' le Comité Coordinador ti' le T.u.m Anticorrupción del Estado de Yucatán yo'osal a'alajil t'aan yéetel, wa u k'áate', aprobación, con el fin de beetik yéetel le Ley t.u.m Xu'ullsa'al u Xu'ullsa'al Yucatán ti', generando ku público, yéetel u kaxta'al u yúuchul jump'éeel Yucatán libre u corrupción.

Ichil le jala'achila' beetchaj 8 u p'éelal técnico nu'ukulo'ob yéetel beeta'ab 6 u p'éelal meyajo'ob tu'ux ch'a'ab u paach yéetel p'i'is le meyaj ku taal u beetik le 106 u p'éelal méek'tankaajo'obo' yéetel 32 u p'éelal mola'ayo'ob ku meyajo'ob uti'al kaaj, tu'ux yaan informe'ob, guia'ob yéetel u ju'unil bix unaj u ch'a'iko'ob u paach uti'al ma' u yaantal corrupción, tu yéetele' ts'o'ok u chiimpolta'al tumeen kaaj uti'al ma' u ja'ats'al kaaj tumeen le sen ba'alob k'aas ku beeta'al ti'o', ts'o'ok u chukik 100% ba'alob beetchajak ti' u yáax jaats le nu'ukbesaj kaaj u beetchajal ti' PEAY tu'ux táakpaj' 138 u túlul máaxo'ob meyajtej, ichilo'obe' 106 ti' u taal ti' méek'tankaajo'obe'.

Tsolnu'uko'ob tu yóok'olal ba'alo'ob beeta'abo'ob wa tu'ub u beeta'alo'ob wa tu yóok'olal Corrupción

Le programaa' táan u kaxáantik ka ma'alobchajak u beeta'al, u ch'a'abal u paach yéetel u p'i'isil le Política Estatal Anticorrupción de Yucatán (PEAY), tu yéetel múul meyajo'ob, kalaan ichil le mola'ayo'obo' yéetel u beetchajal le ba'ax ku yaalik le almaj t'aano'ob tu yóok'olal le ba'alo'oba' beyxan je'el bix u ya'alik Ley del Sistema Estatal Anticorrupción de Yucatán.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 18 u p'éel tsolnu'uko'ob tu yóok'olal faltas administrativas yéetel loobo'ob tu yóok'olal corrupción yéetel beeta'ab 4 informe estadístico ba'axo'ob taalo'ob ti le tsolnu'uko'ob ts'a'abo'obo'.

Ichil le meyaj ku beetchajal ichi le jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 25 tsolnu'uko'ob ti' u kajnáalilo'ob le klu'umila' tu yóok'olal ba'alo'ob ku beeta'al wáa tu'ub u beeta'al yaan u yilo'ob tu yóok'olal corrupción ba'ax ku ye'esik jump'éeel ma'alob meyaj ti' jump'éeel 93.33% ba'ax k'uch ti' 10 u p'éelal méek'tankaajo'ob wey t lu'umile'. Beyxano', beeta'ab 4 informe estadístico ba'ax ts'a'ab ti' Comisión Ejecutiva yéetel ts'a'ab k'ajóoltbil ti' mola'ayo'ob ku meyajo'ob uti'al kaaj, ti' kaamabalilo'ob tu yéetel ka'ambesajo'ob yéetel ba'alo'ob uti'al ts'aabil k'ajóoltbil wa ilbil ti' internet.

Meyajo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuuspajal u suuktal ma' u yaantal corrupción

Le programaa' táan u kaxáantik u mu'uk'a'ankuunsik u suuktal ma' u yaantal corrupcion yéetel ka xiimbalnak mák tu tojil bej tu yéetel moka'aano'ob, péektsililo'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil, evento'ob,

ichil uláak'o'ob, beyxan yéetel u yáantaj comitéjo'ob de ética ti' xoknáalo'ob yéetel u ka'ambesa'al máaxo'ob ku meyajo'ob uti'al kaaj wáa tu juunalo'ob.

Tu ja'abil 2025 beetchaj 34 u p'éelal meyajo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuunsa'al u xu'ulsa'al corrupción yéetel ka xiimbálnak máak tu tojil bej; 16 u p'éelal meyajo'obe' uti'al u yúuchul múul meyaj tu yéetel u comitejil de ética xoknáalo'ob yéetel 50 u p'éelal ka'ambesaje' ts'a'ab ti' máaxo'ob ku meyajo'ob uti'al kaaj yéetel privado'ob ba'ax tu taasaj uts ti' 3,020 u túulal máak.

Ti' le jala'achila' ts'o'ok u beetchajal 38 u p'éelal meyajo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuunsa'al u xu'ulsa'al corrupción yéetel u xiimbal máak tu tojil bej, ba'ax ts'o'ok u k'uchul ti' 48,326 u túulal máako'ob; 19 u p'éelal meyaje' múul beetchaj yéetel u comitejil ti' ética ti' xoknáalo'ob yéetel 67 ka'ambesajo'obe' ti' mola'ayo'ob wáa privaado'ob, ba'ax tu taasaj uts ti' 3,677 u túulal máako'ob; tu yéetele', éejenta'ab u lineamientoil uti'al u beetchajal Emisión de Códigos de Ética je'elbix u ya'alik Ley de Responsabilidades Administrativas del Estado de Yucatán, tu yéetele', le máaxo'ob ku meyajo'ob uti'al kaaj wáa ti' méek'tankaajo'obo' yaan ti'ob jump'eel u ju'unil tu'ux ku ya'alik bix unaj u beetik u meyajo'ob uti'al u beetchajal u regla'ob yéetel directrices tu yóok'olal integridad yéetel servicio público.

U kaláanta'al yéetel u liik'esa'al k ju'uno'ob

Le prograama' táan u kaxáantik u ma'alobkuunsik u saasilkuuntik u meyajo'ob ikil u beeta'al gestión de documentos administrativos ikil u ka'ambesa'al yéetel uláak'inta'al le máaxo'ob unaj u beetiko'obo' tu yo'olal ju'uno'ob unaj u liik'siko'ob, bey u kaláantiko'ob, u liik'siko'ob yéetel u ts'áaiko'ob ojéeltbil ba'axo'ob úuchben ju'unilo'ob k uti'al.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 104 u p'éelal ka'ambesajo'ob tu yóok'olal archivo'ob ti' mola'ayo'ob yéetel ti' u laak' mola'aylo'b ti' le jala'achila tu méek'tankaajil Jo', ba'ax tu taasaj uts ti' 2,317 u túulal u jmeyjulo'ob uti'al kaaj Beyxano' jatsa'abo'ob yéetel much'kiinta'ab 5,413 u p'éelal úuchben expediente'ob uti'al u kaláanta'alo'ob, digitalizarta'ab 25,714 oochelo'ob úuchben ju'uno'ob yéetel ts'a'ab 5,729 úuchben expediente'ob uti'al ilbil, ba'axo'ob tu taasaj uts ti' 1,008 u túulal máako'ob.

Ichil le k'iino'ob meyaja', ts'o'ok u ts'a'abal 114 u p'éelal ka'ambesajo'ob tu yóok'olal archivo'ob ti' u jmeyjulilo'ob le jala'achila' yéetel ti' méek'tankaajo'ob, lela' tu taasaj uts ti' 2,502 u túulal u jmeyjulo'ob uti'al kaaj, jatsa'abo'ob yéetel much'kiinta'abo'ob 6,960 úuchben expediente'ob uti'al u kaláanta'alo'ob, digitalizarta'ab 33,155 oochelo'ob yéetel ts'a'ab 6,325 úuchben expediente'ob uti'al u yila'al tumeen máax u k'áatij, ba'ax tu taasaj uts ti' 1,151 u túulal máako'ob.

Sistema uti'al u p'i'isil bix u yúuchul meyaj (SED)

Le nu'ukbesaja' táan u kaxáantik ka ma'alobchajak bix u beeta'al gestión de resultados, ikil u ch'a'ik ba'alo'ob ti' le p'iiso'ob beeta'ab yéetel u ch'a'abal u paacho'obo'.

Tu ja'abil 2025, ts'o'okesa'ab u beeta'al le Programa Anual de Evaluación (PAE) 2025, beyxan Terminos de Referencia (TdR) kéen meyajnako'ob uti'al u p'i'isil 17 u p'éelal meyajo'ob beeta'abo'ob uti'al kaaj, tu'ux yaano'ob (14 u p'éelal programa presupuestario'ob yéetel 3 Fondos del Ramo 33).

Ku notar ti' le meyajo'ob ku ts'o'okole' ku ts'o'ok u táakpajal le xoknáalo'obo' 12 táankelem u láakal u ts'o'okole' ku ts'áabal tumen le Seplan, yéetel u xu'u'llsa'al u ts'a'akik le máaxo'ob ku meyajo'ob yéetel u meentik u ts'a'abal jump'eel kúuchil tu'ux ku be'esiko'ob ti' u muuk' u miaatsil le yila'al ichil le entidad. Léeyli' ichil le k'iino'oba' úuch múul meyaj yéetel u mola'ayilo'ob uti'al u ch'a'abal u paach le p'iso'ob beeta'abo'ob tu ja'abil 2019 tak 2024, uti'al u beetchajal u ka'ap'eel informe tu yóok'olal bix binik u beetchajal Aspectos Susceptibles de Mejora (ASM) ti' u ja'abil 2025, ba'ax ku kaxáantike' u ts'áaik

información técnica ti' Poder Legislativo wey tlu'umile', ti' mola'ayo'ob ti' le jala'achila' yéetel u ts'aaik u yojéelt kaaj, sector privado y social uti'al u je'ets'el ba'ax kun beetbil, beyxan u ya'abtal u nu'ukulilo'ob u saasilkuunta'al yéetel u ts'a'abal ojéeltbil bix u xu'upul u taak'in kaaj. Beya', yaan 1,304 ASM, 1,156 u p'éelale' ts'o'ok u yila'alo'ob (299 ila'ab tu p'iis u k'iinil, 666 ila'ab ts'o'ok u máan u k'iinil, 229 u p'éelale' cancelarta'aboob), ka'alikile' p'aatal 148 ma' ila'aki'.

U nu'ukulil u yojéelta'al ba'alo'ob tu yóok'olal wiinik yéetel lu'um wey Yúcatane'

Uti'al u beetchajal, u p'éelili'tal yéetel u ts'a'abal k'ajóoltbil información estadística y geográfica ka'ana'an ti' le mola'ayo'ob wey tlu'umile', táan u meyaj Sistema de Información Estadística y Geografía (SIEGY). Le sistemaa' yaan ti' 846 ba'alo'ob ku t'aano'ob tu yo'olal estadística ba'ax ku túumbenkuunsa'al je'el bix kéen u ya'alil le k'iino'ob ikil u yokol informacoone'.

Tu ja'abil 2025, tu chukaj 100% u meyaj ti' 120 reporte'ob k'ucho'ob tu yoorail tu yéetel ba'alo'ob túuxta'abo'ob tumeen mola'ayo'ob óoli' je'elbix Instituto Nacional de Estadística y Geografía (INEGI), Secretariado Ejecutivo del Sistema Nacional de Seguridad Pública (SESNSP) yéetel Instituto Mexicano del Seguro Social (IMSS) ichil uláak'o'ob. Ti' le k'iino' je'el xano' ku beeta'al 12 boletines yéetel a'alajil t'aan estadística utia'al u difundir ti' medios digitales, ku ya'abtal'ob datos k'ana'an ju'uno'ob yóok'ol jejeláas kaambalo'ob económicos, ts'aabal, ti' tuláakal, ti' seguridad yéetel uláak' kaambalo'ob.

Beyxan, tu k'aaba' le Comité Estatal de Estadística y Información Geográfica (CEIEG) u noj lu'umil Yucatán, ku reúne u representantes le meyáajtiko'ob económico, social, ambiental, académico y organizado ti' le sociedad civil, ti' jump'éeel jejelás u páajtalil jump'éeel jejeláalita' u yáantaj yo'osal u yutsil meyáajtiko'ob Yucatán.

Ka'ambesaj uti'al u beetchajal yéetel u p'i'isil u tojol yéetel buka'aj uts ku taasik jump'éeel meyaj

Le meyaja' ku kaxáantik u ma'alobkuunsik bix u beeta'al jump'éeel meyaj yéetel k'ajóolalo'ob yaano'ob tial u beetchajal u p'i'isil bajux u tojol yéetel buka'aj uts ku taasik jump'éeel proyecto de inversión uti'al u jmeyjulo'ob le jala'achila', tu yéetel u ts'a'abal ka'ambesajo'ob ku t'aano'ob tu yóok'olal bix u beeta'al, yéetel bix u p'i'isil bajux u tojol, buka'aj uts ku taasik jump'éeel proyecto de inversión, ku tsolik bix je'el u páajtal u beetchajalo'obe' yéetel le xak'al kaaxan ku páajtal u beeta'alo'ob je'elbix u ya'alik u t'iibilju'unile', ku ye'esik chiikulo'ob yéetel ku beetik u beeta'al meyajo'ob uti'al u na'ata'al ba'ax yóok'olal ku ta'ano'ob.

Tu ja'abil 2025, ka'ambesa'ab 109 u túulal jmeyjulo'ob ti' le jala'achila' tu kúuchil Centro Internacional de Congresos, tu wínaalil julio, ba'ax xáanchaj 25 oora'ob.

Jump'éeelili' tsoolil máaxo'ob ku yáanta'alo'ob

Le meyaja' táan u kaxáantik u much'kiintik u beetchajal yéetel u túumbenkuunspajal Padrón Estatal Único de Beneficiarios de los Programas yaan tu yáanal u t'aan Administración Pública Estatal, ku k'ubiko'ob áantajo'ob.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab uti'al u meyaj ti' u mola'ayilo'ob le jala'achila' jump'éeel sistema informático ku cha'ik u yokesa'al u kaaba' máaxo'ob ku ts'a'abal áantaj ti'ob tumeen u jeejeláasil programa'ob. Tu yéetel le nu'ukula' chéen ch'a'abil u yila'al máaxo'ob k'amiko'ob áantaj, beya' ma' tu ka'a ts'a'abal ti'ob yéetel ku k'uchul ti' máaxo'ob unaj.

Le sistema del Padrón Estatal Único de Beneficiarios ku yáantaj uti'al u saasilkuuntpajal, u beetik ma' talamtal u k'exik información yéetel xaak'al ichil le mola'ayo'obo', tumeen ku cha'ik u p'i'isil ma'alob le meyajo'ob ku beeta'alo'ob tumeen le nu'ukbesajo'ob ku taasiko'ob uts ti' kaajo'.

Najil xooko'ob ku ye'esiko'ob ku táakpajal tuláakal kaajo'ob

U nu'ukulil u Planeación

Le nu'ukbesaja' ku yáanta'al u be'ets'el u miaatsil le k'aaba' yo'osal u múuch'meyajta'al u meyajo'ob yéetel yo'osal yo'osal u ma'alo'ob meyaj ku meyajo'ob yo'osal u kaxta'al u yúuchul ba'ax ku meentiko'ob ku yaantalo'ob.

Ichil le período u k'aaba' ku beeta'al u ye'esajil le Plan Noj Maa'alo'ob Renacimiento Maya 2024-2030, ku ts'áabal le ch'a'ajo'ob ti' le ma'alo'ob integral ti' le próximos seis ja'abo'ob jala'ach, ti' le 7 lineamientos, 48 kaajo'ob, 113 ku estratégicos yéetel 347 ku meyajo'ob yéetel t'aano'ob u meyajo'ob. Leti' le náakake' u yaak'il ku ts'áabal u meyajo'ob le jala'achil ti' le jala'achil ti' u láakal ja'abo'ob, yéetel u ka' yaan asab te'elo, ts'o'ok u k'a'ana'an ti' jump'éeel múuch' transformación ti' le Estado. Le logro je'ela' ku káajal jump'éeel túumben p'isibij, le xoknáalo'obo' le xoknáalo'obo' leti' le k'a'abéet u k'a'abal.

Le Plan Noj Desarrollo 2024-2030 leti', bey tuukulo', u t'aan le máako'obo' ku suutul jump'éeel hoja ruta utia'al u kaxta'al u yúuchul jump'éeel Yucatán asab próspero, equitativo yéetel sostenible. Ti' le tuukula', le jala'acho' ts'o'ok u consolidado jump'éeel visión compartida u involucra tanto le sector público bey le sociedad civil, generando jump'éeel consenso promete jump'éeel futuro inclusivo utia'al tuláakal.

Le directrices le: “1. Jala'achil Honesto, Humanista yéetel Centrado ti' le Máako'obo'”; “2. Bienestar ts'aa utia'al u Toj ti'al Tuláakal máak”; “3. Educación, Miatsil yéetel Deporte bey pilares ti' le Renacimiento”; “4. Economía yéetel Prosperidad compartida yéetel Revitalización ti' le Zonas rurales”; 5. Meyaje' utia'al u Ma'alo'ob Territorial Ordenado yéetel Sostenible; “6. Justicia, seguridad yéetel cultura óolal”; yéetel “7. Máak Maaya. Mootsil yéetel u jaajil beela'.

Bix u bin u máak'anta'al nu'ukbesajilo'ob ti' Mediano Plazo 2025-2030

Yucatáne' ts'o'ok u túumbenkúunsik bix ku máak'antik u planeación gubernamental yéetel u jach yiliko'ob tuláakal le ba'axo'ob taak u ye'siko'ob ti' kaj yéetel u táan óoltiko'ob tuláakal máak ichil le jeélo'oba' uti'al u k'a'abetkuunsa'al, beytúuno' ku ts'aik jejeláas ba'alo'ob bix enaj u meyaj le administración pública uti'al u páajtal u k'exik jejeláas ba'alo'ob ti' kaaj yéetel utsil.

Ti' u ja'abil 2025, le Nu'ukbesajilo'ob ich Mediano Plazo (PMP) beeta'an yéetel jump'éeel proceso ti' k'ajláay yéetel tu'ux ku táakpajal tuláakal wíinik, tu'ux ku bin tu k'ab yéetel le Plan Estatal ti' “Desarrollo Renacimiento Maya 2024-2030”. Yéetel ba'ax ku ya'alik leye' ichil le planeación uti'al u yutsil le péetlu'umila', uti'al u ma'alobtal bix ku máak'anta'al le Presupuesto ti' le máaxo'ob ku k'amikuba'ob ti' le ja'abil 2026. Yéetel le je'ela' ku chíikpajal ba'ax mu'uk'a'ankúunsik taak'in, uti'al ma' u xuxupa'al je'el bixe'.

Yéetel le je'ela', máak'anta'al 26 nu'ukbesajo'ob uti'al u ma'alobtal le meyaja', beyxane' ku táakpajal 127 políticas uti'al u ma'alobtal bix ku táan óolta'al u talamilo'ob kaaj.

Ichil le meyaja' táakpaja'an 4 capacitaciones uti'al le máaxo'ob ku meyajo'ob waye' tu'ux ku ye'esiko'ob ba'ax ku meyajtiko'ob, ku máak'anta'al jump'éeel “árbol de problemas” ku ya'ala'alo', ba'ax ku kaxtiko'ob yéetel bix ku máak'anchajal.

Beyxane', máak'anta'al foros tu'ux ku táakpajal kaaj, ka'ansajo'ob, máaxo'ob ku meyaj yéetel empresas yéetel artesanías, máaxo'ob ku meyajo'ob yéetel k'oja'ano'ob yéetel máaxo'ob k'oja'ano'ob. Yéetel le meyaja' ku yila'al ma' chéen jach uts u meyajil, ku ye'esik xan táan u yila'al u meyajta'al u talamilo'ob kaaj. Beyo' le PMP ku mu'uk'a'ankúunsa'al bey ba'alo'ob jach k'a'abéet uti'al le desarrollo integral way Yucatáne'.

U meyajta'al "Ventanilla única" way péetlu'umile'

Le meyaja' táan u kaxtik u nojochtal u ma'alobil le ba'ax ku máak'anta'al yéetel le gestiones ti' trámites yéetel servicios yaan u yila'al yéetel jala'achil yéetel jump'éeel ma'alob meyaj uti'al u yutsil tuláakal máako'ob.

Ti' le ja'abil 2025, tu k'amo'ob 454,794 máako'ob tu beeto'ob 1,154,164 trámites yéetel servicios ti' le 150 ku ts'a'abal ichil jejeláas dependencias yéetel entidades je'el bix le Agencia ti' Administración Fiscal way Yucatane' (AAFY), Consejería Jurídica (CJ), Fiscalía General del Estado (FGE), Instituto de Seguridad Jurídica Patrimonial de Yucatán (INSEJUPY), Junta de Agua Potable y Alcantarillado de Yucatán (JAPAY), Secretaría de Seguridad Pública (SSP), Secretaría de Salud de Yucatán (SSY), Secretaría de Educación (SEGEY) yéetel le Secretaría ti' Anticorrupción y Buen Gobierno (SABGY). Beyxane' tu ya'abkúunto'ob u horario u meyajo'ob yéetel le ba'ax ku yala'al "Ventanilla Única Estatal" ichil Colonia México yéetel Ticul, tu ts'áajo'ob ti' 8:00 taak ti' 19:00 horas, beyo' je'el u páajtal u beetiko'ob u trámites tuláakal wiínike'.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u k'amiko'ob 550,457 wiíniko'ob, máaxo'ob ts'o'ok u beetiko'ob 1,381,599 trámites yéetel servicios ku ts'áaik jala'achil.

U meyajta'al "Ventanilla única Estatal Móvil"

Le meyaja' táan u kaxtik u nats'ik trámites yéetel servicios ti' le méek'tankajilo'ob ti' u péetlu'umil Yucatán yéetel le "modelo de atención de calidad, accesible y cercano al pueblo", uti'al u yeemel u tojol u k'aamal wiíniko'ob ti' u trámites yéetel servicios ku ts'aik le jala'acha'.

Ti' u ja'abil 2025, le Ventanilla Única Estatal Móvil (VUEM) k'uch 17 ti' méek'tankajilo'ob way péetlu'umil, tu k'amo'ob 24,841 wiíniko'ob, máaxo'ob tu beeto'ob 27,694 trámites yéetel servicios ti' jejeláas dependencias yéetel entidades je'el bix Agencia ti' Administración Fiscal way Yucatán (AAFY), Consejería Jurídica (CJ), Fiscalía General del Estado (FGE), Instituto de Seguridad Jurídica Patrimonial de Yucatán (INSEJUPY), Junta de Agua Potable y Alcantarillado de Yucatán (JAPAY), Secretaría de Seguridad Pública (SSP), Secretaría de Salud de Yucatán (SSY), Secretaría de Educación (SEGEY) yéetel le Secretaría ti' Anticorrupción yéetel Utsil Jala'achil (SABGY).

Diagnóstico uti'al u meyajta'al PbR-SED - Entidades Federativas 2025

Le meyaja' táan u kaxtik u yutsil xupiko'ob taak'in yéetel ba'alo'ob k'a'abet ti' kaaj, u yila'al le meyaja' yéetel le Sistema de Evaluación del Desempeño (SED). Le meyaja' jach k'a'abéet uti'al ma' u xuxupa'al taak'in ti' ba'alo'ob ma' k'a'abéeti'.

Ti' u ja'abil 2025, Yucatane' ku k'amaj 100% u tsiikil le diagnóstico ti' le PbR-SED yéetel tu'ux tu k'amo'ob le yáax lugar nacional yéetel tu máanso'ob 15.7 puntos yók'ol le promedio nacional. Le je'ela' táan u ye'esik u ma'alob meyaj jala'ach yéetel utsil, ku ye'esik ba'ax ku beetik yéetel ba'ax ku táan óoltik talamilo'ob wiínik yéetel talamilo'ob yaan u yila'al yéetel taak'in.

U meyajta'al 100% jujump'éeelil le jáajatsal k'iin yaan ichil le ciclo tu'ux ku táakpajal taak'in ku ye'esik jump'éeel ma'alob meyaj tu'ux ku táan óolta'al kaaj way Yucatane', ku mu'uk'a'ankúunsiik jump'éeel ma'alob

kanáan yéetel ma'alob meyaj uti'al u yutsil kaaj.

Calificación Crediticia way péetlu'umil Yucatán ichil AA+ por Fitch Ratings

Le asab jach u resultado finanzas sólidas, tuukulil responsable, visión chowak plazo yéetel meyajta'ale' eficiente u nu'ukulo'ob-elementos ku yáantiko'ob mantener le Jets' óol ti' le inversores, le molayilo'ob financieras yéetel le máako'obo'.

Ti' 2025, le agencia calificación HR Ratings decidió elevar le calificación p'aax le noj Yucatán HR AA+ yéetel juntúul perspectiva estable, posicionando le noj ichil le jo'op'éel yéetel le calificación asab ka'anal ti' le lu'uma' yéetel incluyendo ti' le múuch' asab exclusivo ti' le entidades yéetel ka'anal Jets' óol financiera, Ba'ax leti' jump'éel logro xma' precedentes utia'al Yucatán. Le calificación destaca u búukinta'al prudente p'aax, le fortalecimiento le ingresos chíikbesik ti', le eliminación p'aax corto plazo yéetel le ka'anatako'ob estratégica nu'ukulo'ob ti' múuch'meyaj impactantes bey le expansión Puerto Progreso Deepwater.

Tuméen u parte, le agencias calificación Fitch Ratings yéetel Moody Guatemala mina'an u yotocho'ob ku reafirmaron Yucatán AA- rating. Fitch Ratings destaca le esfuerzos utia'al u ch'a'abil teen ingresos k'aaba' kajnáalo'ob ba'ax, junto yéetel le dinamismo económico ku, séen aumentado significativamente le colección ingresos leti'ob; Moody's Local indica ti' le calificación refleja ma'alo'ob gestión tuukulil yéetel le beetike' beetike' ku séen permitido jump'éel fortalecimiento sostenido ti' le posición liquidez, jump'éel nivel moderado u endeudamiento xma' dependencia ti' le financiación in corto plazo, bey jump'éel fortalecimiento le ingresos ch'a'abij.

U xaaka'alil Impacto Regulatorio

Le meyaja' táan u kaxtik u táanilkunsik máakalmáak le Dependencias yéetel Entidades ichil le Administración Pública Estatal ma' u jach xupik taak'in, uti'al u ma'alobtal u meyaj yan u yila'al yéetel trámites yéetel servicios ku ts'aik le jala'acha', ku kaxtik u meyaj yéetel séeba'anil.

Ti' u ja'abil 2025, ts'aja'an ojéeltbil 192 dictámenes de Análisis de Impacto Regulatorio (AIR) ichil le meyajo'ob yaan u yila'al yéetel impacto regulatorio, dictamen regulatorio yéetel exención ichil le dependencias yéetel entidades, yéetel le je'ela' ku táanilkúunsa'al jump'éel ma'alob meyaj yéetel ma' u xupa'al ya'ab taak'ini', yéetel xan u muk'a'ankúunsa'al certeza jurídica yéetel utsil. Beyxane', ku meyajo'ob uti'al u yutsil meyajta'al "Ley Nacional para Eliminar Trámites Burocráticos en el Estado."

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal ojéeltbil 248 "dictámenes de Análisis de Impacto Regulatorio" ichil u meyaj, dictamen regulatorio yéetel exención, yaan u yila'al yéetel Dependencias yéetel Entidades.

U túumbenkúunsa'al Ley ichil Sistema ti' Jubilaciones yéetel Pensiones ti' le Servicios ku ts'a'abal ti' kaaj tumen u jala'achil way péetlu'umil Yucatáne'

U túumbenkúunsa'al ley ti' Sistema de Pensiones del ISSTEY tan u kaxtik u ka'a ts'aik u meyaj máaxo'ob ku meyajo'ob yéetel jala'ach u derechos enaj u yantal ti'ob yaan u yila'al yéetel óoxp'éel ba'alo'ob, u yeemel "cuotas" ti' le meyajo'ob, u yéemel u ja'abil tu'ux ku meyajo'ob ko'olelo'ob yéetel u tse'elel "inversiones" tu'ux ka satik a taak'in.

Ti' u ja'abil 2025, Aprobó tumen le Asamblea Estatal le 24 ti' octubre ti' 2025, ka a'ala'an ti' le diario oficial bey decreto 122/2025 le 12 ti' noviembre ti' 2025, le reforma ISSTEY, yéetel jump'éel contribución fija ti' le 11 ti' chúmuk ichil le ma'alo'ob meyaj seis ja'abo'ob, ku beneficia 23.000 beneficiarios ku meyajo'ob meyajo'ob ti' transición yéetel ts'o'ok ma' yaan u yaantal jump'éel aumento u aportaciones,

yéetel u reducción 28 ja'abo'ob contribuciones utia'al le ko'olelo'obo', u beneficia ti' le ja'aba' 1.343 meyajé'obo' ts'o'ok u jaajil, tu yo'osal 77 méek'tankaajil u noj lu'umil Yucatán ti' jejeláas dependencias jala'achil yéetel entidades, u reducción 55 ja'abo'ob k'i'iniilo'ob kúuchil 65 ja'ab je'el bix ku ye'esik ti' le ley 2022, yéetel le derecha ichil 15 ja'abo'ob contribuciones kúuchil 20 ja'ab je'el bix ti' le ley anterior. Le reforma xan proporciona u le pensiones le meyajé'obo' ts'o'ok ma' ku colocarán ti' fondos inversión ka'anal ku, bey le posibilidad ti' le asesores ma' ichil le kúuchilo' utia'al u meentik inversiones.

Ventanilla digital uti'al Migranteil Yucatán

Le meyajá' tu kaxtik u ts'aik ti' tuláakal le máako'ob tu lu'umil Yucatán yaano'ob te' táanxel lu'umo' yéetel u láak'tsililo'ob jump'éel plataforma digital yo'osal u páajtal u yokolo'ob te' trámites yéetel le áantaj ti' le Jala'achil u Péetlu'umil Yucatán beyxan ti' le méek'tankaajo'obo' yo'osal u páajtal u ts'a'abal jump'éel áantaj séeb humanista yéetel u páajtal u taal jejeláas máako'ob.

Ti' u ja'abil 2025, jkáaj jump'éel etapa ti' le diagnostico ti' tu'ux ku meyajta'al ba'alo'ob digital ti' Yucatán, le je'ela' tu k'aamo'ob yéetel tu wiilo'ob le ba'ax k'a'abet ti' le méek'tankaaj tu lu'umil Yucatán yéetel u entidad u láak'tsililo'ob yéetel jump'éel análisis ti' le información ti' le tramites te Registro Estatal de Trámites y Servicios, ku considerartik le máako'ob tu meetko'ob le k'áat solicitud. Beyxan ila'ab le datos estadísticos ti' le Encuesta Nacional ti' le Dinámica Demográfica 2023 (ENAD) yéetel le Instituto Nacional de Estadística y Geografía (INEGI) yo'osal le máako'ob tu bino'ob te taanxe luumo', beyxan le máak mu bino'obo' yéetel le mix chikpajo'ob te enecuestao'. Le yáax etapa tu meyajto'ob jump'éel encuesta digital ti' le máak ts'o'ok u bino'ob te taanxe luumo', yéetel u wilalo'ob le tramites prioritarioso' yéetel le área ti' le jejeáas ba'alo'ob u pajtal u meetko'obo'. Beyxan tu k'áato'ob áantaj ti' le jejeláas kúuchilo'ob yéetel le entidades ti' le Administración Pública Estatal ti' u páajtal u yiliko'ob le tramites yéetel le áantaj ku yila'aj digitalo' uti'al u yáanta'al tuláakal le máako'ob binja'ano'ob te' táanxel lu'umo' yéetel ku kaxtik u yila'al u simplificacionil, digitalización yéetel u táakpajal le plataformao'.

Bix u páajtal ma' u talamtal yéetel u digitalizarta'al Trámites

Le meyajá' ku kaxtik u ma'alo'obkunsik le gestión publicao' tu lu'umil Yucatán yéetel le ma'alobkunsal yéetel u digitalizarta'al trámites uti'al le jala'achilo', ku yeénsik le meyaj ti' le administrativo'obo', ku séebkuntik u nuuko'ob yéetel u tojol, beyxan ku ts'áaik ti' tuláakal le máako'obo' yéetel le máako'ob ku meyajé'ob tu ichkoolo'ob jump'éel ma'alob acceso, saasil yéetel u ma'alo'obil uti'al u trámites'ob yéetel u meyaj le jala'achil le Péetlu'umila'.

Ti' u ja'abil 2025, tu ts'áajo'ob jump'éel Estrategia uti'al u ma'alobkunsal le Digitalización te' Trámites', kaaj yéetel le trámites tu kúuchil te' Ventanilla Digital ti' le inversiones, yo'osal le je'elo' múuch'meyajnajo'ob yéetel le Agencia ti' le Transformación Digitalo' yéetel Telecomunicaciones, beyxan u Agencia uti'al le Desarrollo ti' Yucatán, Agencia ti' Administración Fiscal ti' Yucatán, Tsikbal uti'al le ja'o' yéetel le Alcantarillado ti' Yucatán, le Secretaria ti' toj óolal. Le coordinación Estatal ti' Protección Civil ti' Yucatán, le Mola'ayil ti' Infraestructura ti' bejo'ob ti' Yucatán, le Secretaria ti' Seguridad Pública, le mola'ayil ti' le Seguridad Jurídica Patrimonial ti' Yucatán yéetel le conserjería Jurídica, ku kaxtiko'ob u yeénsiko'ob le u tojol burocráticos, beyxan u séeb nu'uko'ob, beyxan u ya'alik le ba'ax k'a'abeto', táakpajal le jejeláas ba'alo'ob gubernamentaleso'obo' yéetel u facilitartik le procesos gubernamentaleso' ti' tuláakal le máako'obo'. Le je'ela' tu ts'áaj jump'éel resultado ti' 3 firma uti'al le mokt'aan ti' u ma'alo'obkunsal le trámites' ti' le Dirección te' Catastro, Dirección ti' Registro Público ti' le propiedad yéetel le Comercio, yéetel le Dirección ti' Registro Civil tu lu'umil Yucatán, le yáax ka'ap'éel yaano'ob tu mola'ayil ti' le Seguridad Jurídica Patrimonial ti' Yucatán yéetel u ts'o'ok ti' le conserjería Jurídica. Beyxan, u cumplirtik le Agenda ti' le ma'alobkunsal le digitalización ti' le Jala'achil Mexico yéetel le coordinación ti' le Agencia ti' Transformación digital yéetel telecomunicaciones, tu áanilkuunsajo'ob u k'a'abetkuunsal uti'al le Llave MX bey jump'éel mecanismo' ti' autenticación

beyxan uti'al u yila'alo'ob digital ti' Lu'umilo'on, ku garantizartik jump'éeel ma'alob bixil ti' tuláakal le máako'obo' yéetel ku béeykunsik jump'éeel séeb yéetel utsil meyaj.

Ma'alo'obkunsal meyajil kaaj

Le meyajá' ku kaxtik u mu'uk'a'ankunsa'al le jejeláas mola'ayilo'obo', beyxan u ma'alo'obkunsiko'on le áantaj ti' tuláakal le máako'obo' yéetel jump'éeel administración pública estatal proactivo'ob, yéetel túumben ba'alo'ob, yéetel le desarrollo profesional yéetel le ka'ansaj ti' le servidores publicoso' ti' le Jala'achil u Péetlu'umil Yucatán yéetel le meyaj'ob ti' le ka'ansaj yéetel posgrado'obo'.

Ti' u ja'abil 2025, tu k'alo'ob 6 Convenios ti' Múuch'meyaj Ka'ansaj ti' le Jala'achil le Péetlu'umila' yéetel jejeláas mola'ayilo'ob tu najil xook superior, te' jejeláas yaan le Universidad Autónoma ti' Yucatán, Universidad Anáhuac Mayab, Universidad Modelo, Universidad Marista ti' Mérida, Instituto ti' Especialización para Ejecutivos yéetel le Universidad Hispano, ku kaxtiko'ob u ya'abkunsik le jejeláas xook te' posgrado yéetel le kaambal uti'al le servidores publicoso'. Beyxane', tu ts'íibtubao'ob 5 cartas compromiso yéetel jejeláas mola'ayilo'ob bey u Centro Universitario República de México, Instituto Universitario Patria, Centro Universitario Felipe Carrillo Puerto, IDET Consilium y CERT, beyxan k'uub áantaj yéetel presentaciones ti' kaambal ti' le láak'tsililo'ob uti'al le máako'ob te' servidor público', ku ts'áaik jejeláas ba'alo'ob ti' kaambal yéetel u profesionalización, Yéetel le je'elo'oba' ku ts'áaiko'ob jump'éeel compromiso ti' jump'éeel ma'alo'ob áantaj tuláakal le máako'obo', beyxan jump'éeel paakatil máakil yéetel jump'éeel tsikbal ti' u ma'alob kuxtal.

U yáanta'al u táakpajal le actores públicos, privados yéetel académicos ti' le programas yéetel le meyaj'ob ku beetik u jala'achil le péetlu'uma'

Le ba'ax ku kaxtik le meyajá' ka ts'a'abak ojéeltbil ti' u kajnáalilo'ob le nojlu'uma' le meyaj'ob yéetel le ba'alo'ob ku beetik u jala'achil le nojlu'uma', lela' yéetel u kampanyas le Poder Ejecutivo, bey xan uch jóok'sa'al le ju'uno'ob prensa yéetel u cha'anil le spots ti' ba'alo'ob ku ts'áaik ojéeltbil ti' máak yéetel ba'alo'ob ku ts'áaik ojéeltbil ti' máak yóok'ol le meyaj'ob yéetel le ba'alo'ob ku beetik u jala'achil u péetlu'umil Yucatán.

Tu ja'abil 2025 meyajta'ab 85 kampanyas, ts'a'ab ojéeltbil ti' tuláakal u Nojlu'umil Yucatán uti'al u yutsil tuláakal u kajnáalilo'ob, yéetel áantajo'ob, meyaj'ob ti' toj óolal, k'áax, u chuk kay le jala'achil uti'al le ma'alo'obilo', ichil u láak'o'ob. Meyajta'ab 1,095 cha'ano'ob, ts'íita'ab yéetel e'esa'ab 659 ju'uno'ob ti' u jala'achil noj lu'um ti' 106 méek'tankaajo'ob le nojlu'uma'. Meyajta'ab 6,187 óoras programación uti'al ka ojéelta'ak le inpormes t'aano'ob yóok'ol le meyaj'ob yéetel le ba'alo'ob ku beetik le jala'acho'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'ab 101 kampanyas ti' tsool t'aan yéetel ti' áantaj tu'ux tu yaantaj 106 méek'tankaajo'ob ti' u noj lu'umil Yucatán, áanta'ab maana 2 miyones kajnáalil, ts'o'ok u meyajta'al u k'uchul 1,137 cha'ano'ob, ts'íibtat yéetel éesa'ab 1,489 ju'uno'ob ti' u jala'achil u noj lu'umil Yucatán ti' 106 méek'tankaajo'ob le nojlu'uma'. Meyajta'ab 7,750 óoras programación yóok'ol le meyaj'ob yéetel le ba'alo'ob ku beetik le jala'acho'.

U beeta'al programas presupuestarios uti'al u beeta'al le Renacimiento Maya

Le ba'ax meyajta'aba' ku kaxtik u li'isaj u ilajilo'ob le Plan Estatal ti' Desarrollo 2024-2030, beeta'ab meyaj'ob uti'al u yiliko'ob buka'aj taak'in kun xu'upul ichil u meyaj le dependencias yéetel entidades del Poder Ejecutivo.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 8 tayeres tu'ux táakpaj 566 u túulal máaxo'ob ku meyaj'ob ti' 73 mola'ayo'ob yéetel mola'ayo'ob ti' u jala'achil Nojlu'um, tu'ux beeta'ab 101 meyaj'ob uti'al u yiliko'ob buka'aj taak'in kun xu'upul yéetel u tuukuilil le Marco Lógico. Le diseño yaan u yáantik u beeta'al, u yila'al yéetel u p'is

óolta'al, beyxan u jaajil u yila'al le talamilo'ob yéetel ba'ax k'a'abéet ichil u kajnáalilo'obo'.

Kúuchilo'ob yéetel ba'alo'ob yaan ichil jump'éeel kaaj uti'al le áantajo'ob ku ts'áaik le ja'alacho'

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u bisik internet ti' tuláakal u méek'tankaajil nojlu'um ti' kúuchilo'ob je'el bix najil xooko'ob, kúuchilo'ob toj óolal, u kúuchil meyajo'ob jala'acho'ob yéetel u nojkúuchilo'ob kaaj ti' le 106 méek'tankaajo'ob, lela' meyajta'ab yéetel le Renacimiento Digital Yucatán, ichil le ba'alo'ob úucho' ya'ablaj le áantajo'ob ti' internet ti' tuláakal le méek'tankaajo'ob le noj lu'umo', ya'ablaj u páajtalil ti' le láak'tsilo'ob yucatecas yéetel lele' líik'sa'ab le káansaj xook, le toj óolal, p'is óol yéetel u ma'alo'obil le noj lu'uma' lela' yéetel le teknolojiaso'.

Tu ja'abil 2025, jkáaj u meyaj 12 túumben kúuchilo'ob yéetel internet uti'al jump'éeel u najil xook yéetel 11 u kúuchil jala'acho'. Beyxan, le interneto' meyajnaj 95.51% uti'al 3,488 kúuchilo'ob yéetel 106 plazas públicas ti' le 106 méek'tankaajo'ob le nojlu'um yéetel tu yáantaj 2908 najil xooko'ob, 276 kúuchilo'ob toj óolal yéetel 304 u kúuchil jala'acho'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', jkáaj u meyaj 99 túumben kúuchilo'ob yéetel internet uti'al 75 u najil xook, 8 kúuchilo'ob toj óolal yéetel 16 u kúuchil jala'acho', beyxan le interneto' meyajnaj yéetel jump'éeel 95.51% uti'al 3488 kúuchilo'ob yéetel 106 plazas públicas úuch káajak u meyaj le jala'acho' ti' 106 méek'tankaajo'ob ti' nojlu'um, yéetel tu yáantaj 2908 najil xooko'ob, 276 kúuchilo'ob toj óolal yéetel 304 u kúuchil jala'acho'.

U ts'a'abal u Sistemal Jubilación yéetel Pensión uti'al u Meyajnaalo'ob Públicos ti' u Jala'achil u Nojlu'umil Yucatán

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ts'áaik tsolxikin ti' le derechohabientes u ts'iitmubao'ob ti' ISSTEY yo'osal u páajtalil u taak'ino'ob (pensión).

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u yáanta'al 747 máako'ob pensionados, ti' le je'elo'oba' 362 xiibo'ob yéetel 385 ko'olelo'ob ti' 39 kúuchilo'ob ti' u jala'achil le péetlu'um yéetel 51 méek'tankaajo'ob ti' le Péetlu'umil Yucatán; le je'ela' ku chíikbesik jump'éeel ya'abtal yéetel bix úuch u káajbal u meyaj le jala'acha'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u yáanta'al 879 máako'ob derechohabientes, 433 xiibo'ob yéetel 446 ko'olelo'ob ti' 43 kúuchilo'ob ti' u jala'achil Péetlu'um yéetel ti' 53 méek'tankaajo'ob ti' u Péetlu'umil Yucatán; le je'ela' ku chíikbesik jump'éeel ya'abtal ti' bix úuch u káajbal u meyaj le jala'acha'.

U ts'áaik áantajo'ob ti' u kúuchil jubilasion yéetel pensionados

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ts'áaik jejeláas tayeres yéetel, ti' miaatsil yéetel toj óolal ti' le máako'ob ts'oka'an u meyajo'ob yéetel le pensionados, lela' meyajta'ab yéetel jump'éeel kúuchil uti'al u ma'alob kuxtal ma' chéen ti' wíinkilili', beyxan ti' óol yéetel ti' múul biskubáaj máak.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 48 tayeres yéetel meyajo'ob recreativas, ti' miaatsil yéetel toj óolal ti' le máako'ob ts'oka'an u meyajo'ob yéetel le pensionadoso'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ka'ansa'al 63 tayeres yéetel meyajo'ob.

U ts'a'abal áantajo'ob ti' le Centros de Atención Infantil (CAIS)

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ts'áaik ma'alob kanáanil ti' u paalalo'ob le máako'ob ku meyajo'ob ti' u jala'achil péetlu'um, lela' ku meyajta'al yéetel u kúuchilo'ob kanáanil paalalo'ob, ku ts'aik áantajo'ob uti'al paalalo'ob yaan 3 winal tak 4 ja'abo'ob ti'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u yila'al u yáanta'al 233 paalal xiib yéetel paalal ch'uup ti' le óoxp'éel kúuchilo'ob tu'ux ku kanáanta'al paalalo'ob yaan tu nojkaajil Mérida, Yucatán, ti' le je'elo'oba' 19 jóok'o'ob, p'áat 214 u túulal, tu yáantaj jump'íit maanal ti' 230 na'atsiulo'ob yéetel taatatsilo'ob, yéetel áantajo'ob ti' le jejeláas kúuchilo'ob ts'aak, psicológico, ka'ansaj xook, tu'ux ku yúuchul janal yéetel tu'ux ku yúuchul ts'a chu'uch chaampal ti' le múuch'o'ob champalo'ob, na'atsilo'ob yéetel yáax xook ti' preescolar; te' Centro de Apoyo a la Educación Especial, áantab paalal ch'uup yéetel xiib yéetel le terapias rehabilitación yéetel u tojol chéen uti'al u láak'tsilo'ob le máax ku meyajo' (derechohabientes), meyajta'ab 2,671 áantajo'ob uti'al u ma'alo'obkiinsa'al t'aan, uti'al toj óolal, bix u bisikubáaj máak, bix u péek yéetel bix u ka'ansa'al paalal tu chichnilo'ob lela' yaan ti'ob neuro divergencias, le áantaja' uti'al paalal yaan ti' 3 yéetel tak 7 ja'ab.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', 275 xi'ipal yéetel ch'úupalalo'ob ts'o'ok u kanáanta'al ti' le 3 najil infantil, ti' le ti' le máaxo'ob 42, 19 j-ts'o'ok u jóok'ol yéetel 15 j-ts'o'ok u k'a'atal jump'éel total u población 229, ku ma'alo'obkiinsiko'ob jump'íit asab ti' 250 na' yéetel taata, yéetel áantajo'ob ti' jejeláas kaajo'ob. Ku séen llevado ka'ansaj jump'éel total 3.839 terapias t'aano', psicológicas, conductuales, motoras yéetel estimulación temprana uti'al xi'ipal yéetel x-ch'úupalalo'ob yéetel neurodivergencias.

U k'u'ubul áantajil tu kúuchil tu'ux ku je'el weneel máak "Hotel Costa Club"

U noj tuukul le meyaj je'ela', táan u kaxta'al u ka'a e'esa'al u jach jats'utsil le Hotel Costa Club, Yo'olal beyo' ka béeyak u páajtal u náajalta'al taak'iin yéetel, mix táan u kaxta'al u sa'atal ba'ax tuukulil yaan ti', tuumen le kuchila' uti'al tu laakaal maxo'ob ku meyajo'ob tu tséel u noj Jalachil u péetlu'umil Yucatán. Túun kaxta'al ti' u páajtal u je'el máako'ob je'elbix ti' conciertos, eventos deportivos, u torneo ti' chuk kay, ts'o'okol beelo'ob, yéetel jejeláas much'táambalil, tumen le kúuchilil lela' jach jats'uts ti' u páajtal u yúuchul tuláakal le ba'alo'ob beya', yo'olal u k'ajóolta'al u jáal u k'áak'náabil Yucatán.

Ichil u k'iinil 2025, te' kúuchila' k'ama'ab 37,872, máako'ob, beyxan tu xiímbalto'on 40,050 máako'ob jtaalo'ob te' balnario'o', le k'iinilo'ob tu'ux taalo'ob xiímbatbilo' tu k'iinil semana santa yéetel tu mesil junio-agosto, beyxan yaan máako'ob chéen tu xiímbalto'on u sútuk 8,166 u túulul ichil jejeláas máako'ob ichil u péetlumil Yucatán, beyxan tu nojlu'umil Mexico, yéetel ma' jaytúul ku taalo'ob tu jeel lu'um jóok'ol kaab,

U ts'a'abal áantaj yéetel Táan óolal ti' jujuntúulul máako'ob ku beetiko'ob k'áatchi'ob ku ts'áaik le Institututo tu jooltakij naj (ISSTEY) Movil (CESIM)

Le noj meyaj je'ela' yaan u noj tuukulil u ts'áaik u yóol tuláakal u derechohambientes, je'elbix jubilado'ob yéetel pensionado'ob ti' ISSTEY, yéetel áantaj u beet tuláakal ba'alo'ob ku ts'áaik le kúuchila'.

Ichil u k'iinil 2025, chumsa'ab u meyajil yéetel tuláakal u nu'ukulil meyaj, beyxan máaxo'ob ku meyaj te' kúuchilo', beeta'ab u xee'elil virtual ka páajchajak u yiila'al jach máaxo'ob ku xiímbaltbij, yo'olal beyo' tun kaxta'al ka séebak u láaj máan xiímbaltbij tuláakalo'on, ichil u nojkaajil Jo' yéetel ichil u péetlu'umil Yucatán.

Te' yáax jaats meyaja' xiímbalta'ab tuláakal u derechoambiente tak tu jool u najilo'ob ka béeyak u beeta'al k'áatchi' ti'ob, tak las 8 áak'ab, yéetel le yáax jaats xiímbal beeta'aba' leti' ku ts'áaik u sásilil

ba'ax k'a'abet ti' le derechohambiento'obo', ti' u ka'ajaats meyaj chéen k'uchuk u k'iinilo'.

Sistema de Seguimiento

Le meyaj je'ela' yaan u noj tuukulil ti' u mu'uk'a'ankunsik le mola'ayo'ob ka béeyak u náats'al le máako'ob u beeto'ob k'atchi'ob mina'an u sajkilil ti'ob tumen yaan u yáantajil ti'ob tumen mu bin p'atbil chéen beyo'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', beeta'ab U ts'iibilil t'aanil tu yo'olal bix u bin le meyaj, tumen chéen ja'alil beyo' je'el u páajtal u yila'al ma' táan u yaantal jump'éeel ma'alob meyaj ti' le mola'ayo'ob ichil u kúuchilil u meyaj u jala'achil le Péetlu'umila'.

Beyxano' ts'a'ab u páajtalil ti' tuláakal u k'uubent'aanil u ya'alma' le Secretaria ti' Hacienda yéetel Cretido Publico (SHCP) béeychaj u bisa'al yéetel u ts'a'abal ilbil bix úuchik u túuxta'al taak'in ti' Yucatán, tumen le Sistema ti' Recursos Federales Transferidos (SRFT).

U je'ets'el Comitélo'ob Kaajalil uti'al Táakpajal Maantats'

Yanchaj u beeta'al u much'táambalil ti' le comités comunitarios ti' u páajtal u táakpajal le máako'obo' (CCPA) jump'éeel ba'al jach k'a'abet tumen beyo' táan k yaayantik ka láaj k'uchuk ti' tuláakal kaaj, tumen beyo' ma' chéen le kaaj ku táakpajalo' yaan u táakpajal tak u jala'achil le kaajo'obo', beyxan dependencias yéetel u nuuktakil u jala'achil u péetluumil Yucatán.

Ti' jump'éeel much'táambale' CCPA yaan u meyaj yéetel óoxp'éeel comité je'el bix: Comites Aliados por la Familia(CAF), Comité Aliados por la Escuela (CAE) yéetel comité aliados por la comunidad (CAC), yéetel CAF táan u kaxta'al ichil tuláakal ch'i'ibalil ma' yaan jump'éeel pech' óolil ichilo'ob, yo'olal beyo' ka béeyak u yaantal yéetel juntúul Psicologo, Loobej CAE yaan u ts'áakubáaj u yilo'ob ma' yaan mejen xoknáalo'ob ma' yaan pech' óolal ti'ob, beyxan yaan u kaxtik ka yanak kúuchililo'ob yéetel ki'imak óolal. Le CaC u meyajob leti'e' u kaxto'ob ka yanak ichil tuláakal le kúuchil tu'ux ku much'táambal kaaj ka béeyak u yaantal ki'imak óolal ichilo'ob.

Ichil u k'iinil 2025 yaanchaj 60 u p'éeel comités comunitarios tu'ux ku táakpajal le kaajo', 270 comités Aliados ichil le méek'tankaajilo'obo', 60 u p'éeelil le comitejo'bo' uti'al Comites alidados por la familia u nojochile' (DIF Yucatan), 151 u p'éeel comite Aliados yéetel comunidad u nojochile' Secretaria del Binestar, 59 u p'éeel comités Aliados yéetel u Najil xook, u nojochile' (SEGEY), le meyajá' béeychaj u yúuchul tumen jo'olpóopta'ab tumen (SEPLAN).

U meyajil ma' u sen talamtal u beeta'al tramite'ob yéetel u ts'a'abal ba'ax k'abéet ti' máak

Le meyajá' táan u kaxáantik ka séebchajak le tramite'obo' yéetel ka ila'ak ba'ax u k'áat kaaj, uti'al lelo' táan u yila'al ma' u talamtal je'el bix u taal u beeta'al ti' tuláakal knoj lu'umil, jo'olbesa'an tumeen Agencia de Transformación Digital y Telecomunicaciones (ATDT) ti' u Noj jala'achil knoj lu'umil.

Le k'iino'ob meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila' beeta'ab 30 u p'éeelal múuch' meyaj yéetel uti'al u ch'a'abal u paach le mokt'aano'ob uti'al ma' u talamtal le tramite'ob tu yéetel 6 u p'éeelal mola'ayo'ob yéetel óoxp'éeel méek'taankajil ti' le jala'achila'.

Tu yéetel jóok'esa'abik Ley Nacional para Eliminar Trámites Burocráticos, jkáaj u beeta'al múul meyajob tu yéetel Subsecretaría de Mejora Regulatoria (SIMER) uti'al u xak'alta'al yéetel u káajal u beeta'al wey t noj lu'umile' beyxan ti' le méek'tankaajob'.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok jóok'esa'al 3 mokt'aano'ob simplificación ti' Registro Público de la Propiedad

yéetel Catasto del Instituto de Seguridad Jurídica Patrimonial (INSEJUPY) yéetel Dirección ti' Registro Civil. Tu yóok'olal Registro Público de la Propiedad ts'o'ok u simplificar 3 trámite'ob, u tse'elel jump'éeel ti' le ba'ax ku k'áata'alo' yéetel ts'o'ok u séebtal u núuka'al ba'ax u k'áat máak, lela' ku núuka'al ichil 12 k'iino'ob ikil u yúuchul meyaj. Uti'al Dirección de Catastro ts'o'ok u simplificar 7 u p'éeelal trámite, tsela'ab 22 u p'éeelal ba'axo'ob ku k'aata'al ka beetchajak yéetel ts'o'ok xan u kóomtal u k'iinil u núuka'al ba'ax u k'áat máak, ku p'áatal 50 k'iino'ob ikil u yúuchul meyaj ikil u núuka'al. Uti'al Registro Civile' simplificar'ab 13 trámite'ob, tse'el 38 u p'éeelal ba'alo'ob ku k'áata'al ka beetchajak yéetel éem tak 11 u p'éeelal k'iino'ob meyaj ikil u núuka'al ba'ax u k'áat máak.

Ts'o'ok xan u yúuchl meya yéetel u méek'tankaajilo'ob Jo' (Mérida) Progreso yéetel Valladolid uti'al u yila'al u simplificar'áal le trámite yaan u yilo'ob yéetel u je'ek'abta'al yéetel u páajtal u beetchajal Ventanilla Digital Nacional de Inversiones.

Tu yóok'olal Registro Público yéetel Catastro, ts'o'ok u yilpajal le trámite'ob yaan ba'ax u yil tu yéetel u wa'akunsa'al yéetel u ts'iibta'al u xookil, u beeta'al copia certificada, u tse'elel ju'uno'ob yéetel ba'axo'ob ku k'áata'al ka u beet máak tumeen u kúuchilo'ob le mola'aya'.

Registro Civil wey tu lu'umil Yúucataane' ts'o'ok u séebkunsik u yokol yéetel u k'a'amal u ju'un máak, beyxan u núuka'al le ba'axo'ob yaan u yil yéetel juntúul máak, óoli' je'el bix u ju'unil u síijil máak, u ju'unil ts'o'okolbeel beyxan u ju'unil kíimilil.

Le meyaj'oba' ku cha'ik u séebtal u béeychajal u páajtalil yéetel u beetchajal ba'ax páaybe'en yéetel ku jets'ik ba'axo'ob unaj u kaxáantpajal, ba'axo'ob k'abéet u ts'aatáantpajal yéetel meyaj'ob páaybe'en u beetchajalo'ob uti'al u je'ets'el u beetchajal jump'éeelili' bix unaj u yila'al ba'axo'ob ku k'áata'al, u tsolnu'ukil wa u láak'inta'al máak uti'al u beet u traamite wa uláak' ba'ax, tu yéetel jump'éeel ma'alob meyaj, ma' talamtako'obi, jump'éeelili' bixij, le bix unaje' yéetel ka utskíintpajak ba'ax u k'áat máak.

U kaláanta'al Páajtalil

U túumbenkunsa'al u Múuch'il Páajtalilo'ob

Le Nu'ukbesajilo' ku kaxáantik u yáantaj uti'al u túumbenkunsa'al u múuch'il páajtalilo'ob péetlu'um ka'alikil u xak'alta'al wa u beeta'al, yéetel u pachk'iinil u ts'a'abal k'aj óoltbil, ti' le tuukul meyaj'ob ti' belbest'aano'obo' k'abéetkúunsa'ano'ob uti'al u yaantal jump'éeel ma'alob páajtal, u jaajilpáajtalil yéetel ma'alob kuxtal ti' le Péetlu'umo'.

Ti' u ja'abil 2025, xak'alta'ab yéetel beeta'ab 468 u p'éeelal tuukul meyaj belbest'aano'ob, yéetel le je'ela' ila'abil u chiimpol'ta'al le Noj a'almat'aano' yéetel a'almajil ku meyaj ti' le k'iino'oba', je'el bix le ba'alo'obo' ku taasik ti' jejeláas tuukulo'ob meyaj a'almajt'aan ti' u chuun a'almajt'aano'ob yéetel jets'nojt'aan.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ts'o'ok u xiixkunsajil yéetel ku ts'o'oksik 656 múuch'meyaj reglamentarios, ti' le ba'ax ku yila'al yéetel le marco constitucional yéetel legal ma'alo'ob.

Septiembre u winalil Testamento wa u Nojju'unil jala'achkúunta'an ti' síij ba'alo'ob ti' u láak'tsilob wa yaanal máak

Le nu'ukbesajilo' ku kaxáantik u na'akisk u páajtalil keetel ti' u ts'atáanil testamentari'ob uti'al u jats' kajnáal táanilkúunsano'ob ti' u kajnáalo'ob Yucatán, yéetel u kalanil testamento'ob ku ts'iibtiko'ob yéetel ku joronts'iibtik xan máax táak u síij u nu'ukulilo'ob ken kíimike' ti' uláak' máak ku ts'áik le

Archivo Notarialo'. Ti' u winalil septiembre ts'atáantabil le meyajá' xma' bo'olil.

Ti' le ja'aba' 2025, ku depositaron 539 testamentos yéetel 2,764 notificaciones testamentos concedidos bey ma' u k'amiko'ob le notarios públicos ti' le 'wi'inal septiembre' utia'al u yutsil le kaajo'obo' vulnerables ti' le 106 méek'tankaajil ti' le Estado.

Ti' le Jala'achila', ts'o'ok u yoksa'al 820 u p'éelel testamento'ob ts'íibta'an yéetel joronts'íibta'an xan tumen máax taak u p'áatik u nu'ukulilo'ob kéen kíimik ti' uláak' máak tu yáantaj 820 u túul kajnaal ti' 106 méek'tankaajo'obil le Péetlu'umila'.

Kaláanta'al Páajtal Ju'uno'ob ts'aba'an tumen Escribanos wa ajts'íib jala'achkúunta'an yéetel Notarios Públicos wa máax yaan u páajtalil u jala'achkúuntik le ju'uno'obo'

Le nu'ukbesajilo' ku kaxáantik u kaláantik páajtal ju'uno'ob ts'aba'an tumen escribano'ob yéetel notario'ob público'ob, uti'al u yáanta'al kajnaal, uti'al u séebkunsal u cha'oolta'al kalikil ti' k'áatchi'ob máax taak u yojéeltik yo'olal le archivo notarialo'.

Ti' u ja'abil 2025, kaláanta'ab 7,918 u p'éelel ts'áaj óojeltbil ti' páajtalil ku ts'a'abal ti' uláak' máak uti'al u meyajtik jejeláas ba'alo'ob táanil notario'ob público'ob, 2,940 u p'éelel ts'áaj óojeltbil ti' acto'ob jurídico'ob ts'aba'an táanil ti' escribano'ob público'ob, 423 u p'éelel jets'ju'unil ti' acto'ob jurídico'ob ts'a'ab táanil escribano público yéetel 6,179 u p'éelel ts'áaj óojeltbil ti' u páajtalil táan notario públicoil. Yéetel k'uch ti' le 106 u p'éelel méek'tankaajo'obil u Péetlu'umil Yucatán yéetel u yáantajil ti' 7,498 u túul máako'ob.

Ti' le Jala'achila', ts'o'ok u kaláanta'al 25,912 u p'éelel páajtal ju'uno'ob, ti' le je'elo'obo' k'ama'ab 1,297 u p'éelel bix u meyajbil ti' notario'ob público'ob yéetel 1,360 u p'éelel u múuch'il ju'uno'ob ku ch'úukpesko'ob jump'éelel nojts'íib ju'un yo'olal u k'u'ubul-k'amal ti' ka'ap'éelel notarías pública'ob yo'olal kíim'ob u yuumilo'ob, ka'alikil ts'o'ok u ts'aatáanta'aj tsolmeyajo'ob ti' le 106 u p'éelel méek'tankaajo'obo' ti' Péetlu'um tu yáantaj 9,244 u túul máako'ob.

Tsolmeyajo'ob yéetel Páajtal P'iisilil

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u na'aksik u páajtali keetel ti' u ts'a táanil ti' tsol xikin yéetel áantaj p'is óolal uti'al le jats kajnaalo'ob táanilkúunsa'ano'ob ti' u kajnaalilo'ob ti' Yucatán yéetel u páajtalil ti' u ts'atáanilo'ob yéetel páajtal p'i'isil beeta'an tumen le Archivo Notarialo'.

Ti' le ja'ab 2025, beeta'ab 79 u p'éelel núuk ju'unilo'ob ti' yaan wa ku meyaj ti' le k'iino'oba' ti' páajtalil, beeta'ab 5,141 u p'éelel núuk ju'unilo'ob ti' yaan wa mina'an testamento'ob ti' ajp'is óolalo'ob wa notario'ob, beeta'ab 1,524 u p'éelel oochelo'ob jala'achkúuntano'ob ti' ts'áaj ojéeltbil ts'íibilo'ob ts'aba'an tumen notario'ob público'ob, ts'a'ab 220 u p'éelel ti' yáax yéetel ka'a ju'uno'ob alabt'aano'ob ti' máako'ob yan u páajtalil a'almajil yéetel ts'a'ab 534 u p'éelel óochelo'ob jala'achkúunta'ano'ob ti' ts'áaj ojéeltbil ts'íibilo'ob ts'aba'an tumen escribano'ob público'ob. Yéetel u ts'atáanil ti' le 106 u p'éelel méek'tankaajo'ob ti' u Péetlu'umil Yucatán yéetel u yáantajil ti' 7,615 u túul máako'ob.

Ti' le jala'achila', ts'o'ok u ts'atáanta'al 9,244 t u p'éelel tsolmeyaj ti' le 106 méek'tankaajo'ob wey Péetlu'um, uti'al u yáantaj 9,361 u túul máako'ob.

U Ts'a'abal u Jala'achkúunta'an Ju'unil ti' le Kajnaalo'ob uti'al u Táan óolta'an Jaajilkúunta'an yéetel kaláanta'al Páajtalil

Le nu'ukbesajilo' ku kaxáantik u ts'áik jaajilil yéetel u kaláanil a'almajil ti' le máako'obo' ti' u Péetlu'umil Yucatán yéetel tsolmeyajo'ob yo'olal ts'o'okan beel wa ma' yéetel uláak' jala'achkúunta'al ju'un ti' yaan

ichil a'almajt'aan. Uti'al le je'elo', beeta'ab meyajo'ob ku kaláantiko'ob u alab óolil yéetel u jaajilil ti' le tsoolilo' yéetel tsolmeyajo'ob yaan u yil yéetel síijilo'ob, ts'o'okol beel, kíimil yéetel p'atba'ob.

Ti' u ja'abil 2025e', beeta'ab meyajo'ob ti' ts'íibib ti' jejeláas kúuchilo'ob ti' oficialía'ob, yáax ch'éeno'ob yéetel módulo'ob ti' le 106 u p'éelel méek'tankaajo'obo' wey péetlu'um, ts'a'ab 509,439 u p'éelel certificaciono'ob yéetel 42,774 u p'éelel jala'ach ju'unil nupa'ano'ob ti' u tsolts'íibil ti' síijilo'ob, ts'o'okol beelo'ob, kíimilo'ob yéetel p'atba'ob.

Ti' le jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 629,943 u p'éelel certificaciono'ob yéetel ts'o'ok u beeta'al 59,889 jala'ach ju'uno'ob, nupa'ano'ob ti' u tsolts'íibil ti' síijilo'ob, ts'o'okol beelo'ob, kíimilo'ob yéetel p'atba'ob ti' le 106 u p'éelel méek'tankaajo'ob ti' le péetlu'umila'.

Le nu'ukbesajilo' ku yáantik ti' le u Bixil u meyajta'al Much'a'ano'ob tumen Kuxtal ku k'uchul ti' méek'tankaajo'ob ti' le 60 u p'éelel táanilkúunsa'ano'obo'. Bey túuna' desdéej u káajbal u bixil u meyajta'al, ts'o'ok u beeta'al 491,486 ts'áabana'ob ti' certificado'ob, 46,710 u p'éelel tsolmeyaj administrativo'ob (síijilo'ob, ts'o'ok beel, kíimil yéetel p'atba'ob) yéetel beeta'ab u p'éelel utskinsaj administrativo'ob. Bey xane', ts'áab xook ti' 99 u túul ajmeyajo'ob uti'al u séebkunsa'al u ma'alobil u ts'atáanil ti' le kajnáalo'obo'.

U jala'achkúunta'al ju'uno'ob

U meyajil ti' jala'achkúunta'al ju'uno'ob ku kaxáantik u táan óolta'al u jaajilil yéetel u meyajil páajtalil ti' le ju'uno'obo' ku ts'a'abal k'aj óoltbil ts'a'aba'an tumen ajmeyajo'ob jala'ach péetlu'um, áantik yéetel xkajnáal yéetel jkajnáal uti'al u mu'uk'a'ankúunsik u páajtalil ti' tsolmeyajo'obil a'almajil.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab ichil tuláakal le mayajo'obo' 3,054 u p'éelel jala'achilkúunt ju'uno'ob, le je'ela' ku ye'esik u makt'aanil ti' u Jala'achil ti' Péetlu'um yéetel jump'éeel jach ma'alob ts'atáanil yéetel le kajnáalo'obo'.

Ichil le Jala'achila', ts'o'ok u beeta'al 3,931 u p'éelel jala'achkúunt ju'uno'ob, le je'ela' ku mu'uk'a'ankúunsik u ts'aamuk'il mantaats' uti'al u kaláanta'al u páajtalil, jaajil páajtal yéetel u beeta'al le ba'ax ku kaxáanta'alo'.

U Jala'achkúunta'al kóom Ju'uno'ob

U meyajil ti' apostilla wa u jala'achkúunta'al kóom ju'uno'ob ku kaxáantik u ts'áik u páajtal u meyaj táanxel lu'um le ju'uno'ob ku ts'a'abal k'aj óoltbil ts'áaba'an tumen ajmeyajo'ob jala'ach péetlu'um, je'elbix jets'a'an le nojk'axt'aan nojlu'umilo'ob, jach ti' le Makt'aan ti' le Haya (5 ti' octubre 1961). Le tsolmeyaja' ku ch'aik le jala'achilju'uno'ob u chíimpolta'al a'almajil táanxel lu'umilo'ob, ku séebkunsik u meyajil ka'anal xook, ti' meyaj yéetel ti' u máakil máak uti'al le kajnáalo'obo'.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 9,325 u p'éelel jala'achkúunt kóom ju'uno'ob, ku ye'esik u ts'atáanil mantaats' ti' u k'abéetil ti' le kajnáalo'ob k'abéet u jala'achilil kóom u ju'uno'ob uti'al u meyajti' táanxel lu'umil.

Ti le Jala'achila', ts'o'ok u beeta'al 11,286 u p'éelel jala'achkúunt kóom ju'uno'ob, ku ka'a ye'esik u makt'aanil u ts'a'abal jump'éeel séebanil ts'aa táanil, sáasil yéetel jach je'el bix jets'a'an ti' a'almajt'aan ku kaxáantik'ob u mu'uk'a'ankúunsiko'ob u jaajilil páajtalil.

U Jala'achkúunta'al ti' Yaan wa Mina'an ti' Plica wa jump'éeel soobre k'ala'an yéetel chíikulta'an

Le tsoolimeyaja' ku kaxáantik u ts'áik u jaajil páajtalil ti' máaxo'ob ku k'amiko'ob le áantajo' ti' le máako'ob ts'o'ok u ts'o'oksko'ob u meyajil jubilado'ob wa pensionado'ob ti' u Jala'achil ti' Péetlu'um, kéen kíimike'. Yéetel le meyaja' ku kaláanta'al u beeta'al le páajtalilo'ob najalta'an tumen le ajmeyajo'obo',

ku táan óoltik u páajtalil.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 32 u p'éelel kax múulmeyaj yéetel 52 u p'éelel jala'achilkúunt ti' plica'ob, mu'uk'a'ankúunsik u moka'anil mola'ay ti' u ts'áik jump'éeel ma'alob ts'atáan yéetel óol táanil le máako'ob ts'o'ok u ts'o'oksiko'ob u meyaj yéetel jala'ach, je'elbix yéetel u beneficiario'ob.

Ti' le Jala'achila', ts'o'ok u beeta'al 40 u p'éelel kax múulmeyajo'ob yéetel 70 u p'éelel jala'achkúunt plica'ob, le je'ela' ku chichkúuntik jump'éeel tsolmeyaj nu'uka'an keetel ti' u beelil yéetel ba'ax ku kaxáanta'al yéetel u ma'alob meyaj mola'ay.

U kaláanta'al páajtalil (Kaláan yéetel P'is Meyaj ti' u Jejelaás Meyajil Notarialeso'ob)

Le nu'ukbesaja' ku kaxántik u táan óolta'al le kaláano' yéetel p'is meyaj maantats' ti' u meyajilo'ob notarialeso'ob u cha'ik u kaláanta'al páajtalil ti' le kajnáalo'obo'. Yéetel le meyajo'obo', ku kaláanta'al le ix yéetel ajNotari'ob Público'ob ti' Péetlu'um u beetiko'ob u meyaj je'el bix jets'a'an ti' le a'almajt'aano', sáasilil yéetel k'ub óol ti' u meyaj; yéetel, wa ma' tu beetiko'ob je'el bix unaj, ku ts'a'abal u bo'olkuch unajo', ku ka'a ye'esik u moka'anil ti' Jala'ach Péetlu'um yéetel u jala'achilil, alab óol yéetel u kaláanil ti' u páajtalilo'ob kajnáalo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 122 u p'éelel xímbalil jets'a'an u k'iinilo'ob yéetel jump'éeel xímbalil ma' jets'a'an u k'iinil ti' le Notaria'ob Pública'ob ti' Péetlu'um uti'al u yila'al u ma'alob meyaj notarial, beyxan, ka'alikil ti' le Caravana'ob uti'al Ko'olelo'ob beeta'ab ti' jejelaás méek'tankaajo'ob ti' le Péetlu'uma' séebkuns'a'ab tsolxikin máanja'an ti' 2,000 u túul ko'olelo'ob tu k'amo'ob le áantajilo', táan óolta'abi' u meyajil taak'in chéen tu juunalo'ob yéetel kaláan uti'al u yaantal ti'ob lu'um. Tso'oksa'ab je'el bix unaj le xooko'ob ti' túumben kambalo'obo' yéetel ka'a jala'achikúunta'al u ju'uno'ob ti' le ix yéetel aj Notario'ob Público'ob ti' Péetlu'um, yéetel bejla'e' uti'al u meyajil takpool ti' le kajnáalo'obo' yo'olal ti' Notario'ob Público'ob ti' Péetlu'um, ku táanilkúunsa'al uláak' bixil je'el u xu'ulsa'al le talamilo'obo'.

Ti' le Jala'achila', ts'o'ok u kaláanta'al u ma'alobil meyaj notarial, yéetel 138 u p'éelel xímbalil jets'a'an u k'iinilo'ob yéetel jump'éeel xímbalil ma' jets'a'an u k'iinil, je'el bix xan ts'atáanta'ab 101 u p'éelel takpoolo'ob, beyxan, ts'o'ok u ya'ala'al u p'áatal ma' meyajil 1,645 u p'éelel ts'a' ojeeltbil jach jets'a'ano'ob ti' yáantaj kajnáalo'ob yéetel ba'ax tu taasaj, ti' u kaláanil ti' u jaajalil páajtalil ts'o'ok u ts'a'abal u bo'olkuch ti' le Notaria'ob Público'ob ma' u chíimpoltiko'ob le a'almajt'aano'bo'.

Ts'o'okol beelo'ob ti' Maayáaj Ka'asíijil

Le nu'ukbesajil Ts'o'okol beelo'ob ti' Máayáaj Ka'asíijil (ka'achi' ku k'aaba'atik Jala'achkúuntik a Nup), jum'p'éeel nu'ukbesajil ma' bo'olil ku kaxántik u ts'áik jaajilil páajtalil yéetel u kaláanil páajtalil ti' tuláakal le kuchkabalobo' ti' Péetlu'um, je'el bix jump'éeel tojbe'enil ti' le kaajo' yucateco, ka'alikil ti' u jala'achikúunta'al u bisuba'ob.

Ti' u ja'abil 2025, 565 ts'o'okol beelo' Renacimiento ku celebraron utia'al u ma'alo'obile' le parejas 91 municipios ti' le Estado.

Ti' le Jala'achila', le nu'ukbesajil ts'o'ok u yáantaj 978 u túul nuup ti' Péetlu'um, ku taalo'ob ti' 91 u p'éelel méek'tankaajo'ob.

Mola'ayilo'ob Jala'achil

Le tuukula' tu taak'il le Noj Gobierno ti' yaan u ti' jump'éeel xook ti' seguridad jurídica yéetel transparencia ti' le meyajo'ob ku beetiko'ob bey ma' yéetel ka' u meyajo'ob ordinarias yéetel extraordinarias, u asegurar ti' le k'a'abéet u jóok'ol k'a'ana'an u xu'ulsa'al u k'a'ana'an u xu'ulsa'al u k'a'ana'an u xu'ulsa'al

u xu'ullsa'al u k'a'ana'an u xu'ullsa'al yéetel u xu'ullsa'al u bin le normativa aplicable.

Ti 'u ja'abil 2025, ku beeta'al 270 xiisil u tsoololilo'ob t'aano'ob yéetel 266 u tsoolo'ob uchik u meyajo'ob ti' le kúuchilo'ob ku meyajo'ob ti' leti'ob 226 ku meyajo'ob ordinarios yéetel extraordinarios, ku ts'o'okole' ku beetiko'ob jump'éeel ma'alo'ob meyaj ku beetik yéetel le Chúunul u legal.

Ti' le Jala'achila', beetik ku ts'o'ok u úuchuk u beeta'al 351 k'uben t'aano'ob instrucción yéetel 286 validaciones u actos u ts'aak'o'ob u gobierno, ti' le ti' 299 tu láakal le meyajo'ob ordinarias yéetel extraordinarias. Le je'ela' refleja le molay yo'osal u fortalecer le legalidad, ti' le yila'alo'ob ti' le construcción u múul meyajo'ob sólidos, eficientes yéetel responsables.

U túumbenkúunsa'al yéetel u Nu'upul Tsołts'iibil Catastral uti'al u Tso'olol Lu'um ti' u péetlu'umil Yucatán

Le nu'ukbesajilo' ku kaxáantik u na'aksik u kaxan múulmeyaj jach ma'alob ti' le tsolmeyaj yéetel ts'atánilo'ob ti' péetlu'um, yéetel u digitalizarta'al sáansamal le múuch' ju'uno'ob catastrale'ob ti' le xet' lu'umo'ob ti' le ts'aa táanilo'ob ku k'áata'al ti' Catastro, yéetel u xak'alil je'el bix unaj ti' le publicidad registralo' yéetel ku ts'o'okol yéetel u nup geográfica'il ti' le xéet' lu'um ti' le cartografail digital; bey xan beeta'an nu'ukulo'ob meyaj tecnológica'ob ku séebkúunsiko'ob u xak'alil yéetel u k'a'abéetbil ti' le plano'obo' ti' tuukul meyajo'ob catastral'ob ti' línea.

Ti' u ja'abil 2025, posteara'ab 13,943 xet' lu'umilo'ob ti' le cartografía digitalo' ti' péetlu'um, u k'áat u ya'alike', yaanti'ob u tsol ts'iibil yéetel catastral much'ano'ob. Bey xan digitalizarta'ab 17,063 u p'éeel u múuch'ilju'uno'ob catastral'ob.

Ti' le Jala'achila', beetik 17,223 propiedades ku séen a'ala'an ti' le mapas digitales ti' le noj u k'áat u ya'al yaan u historial registro yéetel catastral integrado. Adicionalmente, ku ts'o'ok digitalizado 18.304 archivos catastrales.

Ts'atáano'ob Catastral'ob ti' le Péetlu'umo'

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik u ts'áik tsolmeyaj yéetel ts'aa táanilo'ob catastral'ob ti' le péetlu'uma', je'el bix u na'aksik u jaajilil páajtalil ti' le kajnáalo'ob uti'al ch'ajóoltiko'ob u páajtalilo'ob yo'olal nu'ukulilo'ob wa lu'umo'ob yaan ti'ob, le óolal ku ts'a'abal le ts'aa táano'ob catastral'ob ti' 76 u p'éeel méek'tankaajo'ob ti' péetlu'um, yéetel u meyajil ti' le padrón catastral'ob ti' tuláakal le méek'tankaajo'on mina'an ti'ob jump'éeel catastro .

Ti' u ja'abil 2025, k'ub 18,632 u p'éeel cédula'ob, 8,304 u p'éeel constancia'ob, 2,566 ju'uno'ob ti' tuukul meyajo'ob catastral'ob, 1,669 u p'éeel constancia'ob ti' jaajilkúunsa'al plano'ob, 1,050 u p'éeel plano'ob, 4,247 u p'éeel oochelo'ob, 43,077 constancia'ob ti' jaajilkúunsa'al u toojolil lu'um, tuláakal le je'ela' ku ye'esik 64,225 u p'éeel k'áatchi' ti' kajnáalo'ob ts'aatáantabo'ob yo'olal u tsołts'iibil ti' le lu'umo'obo'.

Ti' le Jala'achila', ts'o'ok u k'u'ubul 24,344 u p'éeel cédula'ob, 9,508 u p'éeel constancia'ob, 3,063 u p'éeel ju'uno'ob ti' tuukul meyajo'ob catastral'ob, 2,024 u p'éeel constancia'ob ti' jaajilkúunsa'al plano'ob, 1,192 u p'éeel plano'ob, 5,246 u p'éeel óochelo'ob, 57,232 u p'éeel constancia'ob ti' jaajilkúunsa'al u toojolil lu'um, le je'elo'oba' ku ye'siko'ob jump'éeel chúuka'anil ti' 90,969 u p'éeel k'áatchi'ob ti' kajnáalo'ob ts'atáanta'an yo'olal u tsołts'iibil ti' le lu'umo'obo'.

Ts'atáanilo'ob Regístralo'ob ti' Ti'alintaj yéetel ti' Koonol wey Péetlu'um

Yéetel u kaxanil u na'aksa'al u kaxan múulmeyaj jach ma'alob ti' u tsolmemeyaj yéetel ts'aa táanilo'ob ti' Péetlu'um, ku cha'abal u ts'a'abal u 100 % ti' tsolmeyaj yéetel ts'aa táanilo'ob ti' línea ka'alikil u beeta'al nu'ukulilo'ob ti' ts'aa táan tsolts'íibil; le táanichajalo'ob yo'olol nu'ukulilo'ob ti' información yéetel le nu'ukulilo'ob ti' línea beeta'an tu p'áatko'ob le péetlu'uma' je'el bix u chíikulil tecnológicoil u ti'al u ts'a'abal ts'aa táanilo'ob ti' tsolts'íibil, máantats' ku k'uchul le ts'aa táanilo'ob ti' tsolts'íibil ti' tuláakal jaatsilo'ob: kajnáalo'ob, notaria'ob, mola'ayilo'ob ti' naaj yéetel jala'achilo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab 75,737 u p'éleel ju'uno'ob ti' ts'íibtikuba'ob regístral, 63,317 u p'éleel certificado'ob ti' jalk'abil wa ti' yaan u si'ipilil, 60,341 u p'éleel ts'a ojéeltbil tsolts'íibilo'ob, 16,944 u p'éleel constancia'ob tsolts'íibilo'ob, 1,537 u p'éleel ju'uno'ob ti' ts'íibtikuba'ob ti' túumben empresa'ob wey péetlu'um, 6,946 ju'uno'ob ti' tsolts'íibil ti' k'exo'ob ti' acta'ob, páajtalil yéetel majan taak'in, 519 u p'éleel certificado'ob ti' tsolts'íibil ti' koonol yéetel 267 u p'éleel ju'uno'ob ti' ts'íibil ti' máako'ob ku u sutikuba'ob bey máak moral ka'achi chéen máako'ob, tuukul meyajo'ob ti' taak'muk' noj kaaj yéetel ti' majan taak'in k'áax, ts'aa t'áanta'ab u chúukanil ti' 224,608 u p'éleel k'áatchi'ob ti' kajnáalo'ob yo'olal jejeláas tsolts'íibilo'ob.

Ti' le jala'achila, ts'a'ab 101,367 u p'éleel ju'uno'ob ti' ts'íibil regístral, 83,986 u p'éleel certificado'ob ti' jalk'abil wa ti' yaan u si'ipilil, 79,695 u p'éleel ts'a ojéeltbil tsolts'íibilo'ob, 20,880 u p'éleel ju'uno'ob ti' ts'íibtikuba'ob ti' 1,980 túumben empresa'ob wey péetlu'um, 8,981 u p'éleel ju'uno'ob ti' tsolts'íibil ti' k'exo'ob ti' acta'ob, páajtalil yéetel majan taak'in, 655 u p'éleel certificado'ob ti' tsolts'íibil ti' koonol yéetel 290 u p'éleel ju'uno'ob ti' ts'íibil ti' máako'ob ku u sutikuba'ob bey máak moral ka'achi chéen máako'ob, tuukul meyajo'ob ti' taak'muk' noj kaaj yéetel ti' majan taak'in k'áax, ts'at'áanta'ab u chúukanil ti' 297,834 k'áatchi'ob ti' kajnáalo'ob yo'olal jejeláas tsolts'íibilo'ob.

Meyajo'ob ti' P'is óolal Meyaj

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik u ma'alobkiínsik u ma'alob meyaj ti' u tsolmeyaj ti' u meyajil p'is óolal, ka'alikil u beeta'al u tsolts'íibil ti' takpoolo'ob ti' meyaj chéen tu juunal máak wa u múuch'máako'ob, u tsolk'iinilo'ob ti' audiencia'ob uti'al u xu'ulsa'al le talamilo', uti'al u kaláanta'al ti' le ajmeyajo'ob, jo'olpópilo'ob yéetel sindicato'ob ti' le jaats meyaj industrial yéetel empresarial, u xu'ulsa'al le talamilo'ob ti' meyaj yéetel sáasilil, jaajilil yéetel u kaláanil páajtalil, yéetel u p'íitkúunsa'al u sútutukilo'ob u xaanil ti' le p'is óolal meyajo'.

Ti' u ja'abil 2025, xu'ulsa'ab talamilo'ob yéetel tsikbalil 1,241 u p'éleel p'is óolal meyaj ti' jujuntúulil ajmeyaj, ti' u yáantaj keet xookil ti' ajmeyajo'ob yéetel jo'olpópilo'ob; bey xan ts'aa táanta'ab 24,457 audiencias uti'al u xu'ulsa'al le talamilo', tak pool yéetel áantajo'ob, ts'a'ab, oksaj yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil le prueba'ob, ti' le p'is óolalo'ob ti' meyaj ku taalo'ob ichil le ajmeyajo'ob yéetel jo'olpópilo'obo', ti' u yáantajil ti' u keetil xookil máako'ob, ku taalo'ob ti' le 106 u p'éleel méek'tankaajo'obo'.

Ti' le Jala'achila, ts'okpajal talamilo'ob yéetel tsikbal 1,411 u p'éleel p'is óolal meyaj ti' jujúuntulil ajmeyaj, ti' u yáantaj keet xookil ti' máako'ob, beyxan ts'atáanta'ab 29,006 audiencia'ob uti'al u xu'ulsa'al le talamilo', takpool yéetel áantajo'ob, ts'a'ab, oksaj yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil le prueba'ob, ti' le p'is óolalo'ob ti' meyaj ku taalo'ob ichil le ajmeyajo'ob yéetel jo'olpópilo'obo', ti' u yáantajil ti' u keetil xookil máako'ob, ku taalo'ob ti' le 106 u p'éleel méek'tankaajo'obo'.

Páajtalil tsolxikin yéetel u Bixil u Yila'al le jaats lu'umo'obo' yo'olal lu'um ti' máaxo'ob yaan u ju'unil páajtalil lu'um ti' Péetlu'um

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik u ts'áik jaajilil páajtalil yéetel u bixil u jets'nak ba'atelo'ob ti' u yumil le lu'umo' ti' le kajnáalo'ob ti' u múuch'il máako'ob ku meyajtiko'ob le lu'umo' ejidal'ob yéetel comunalo'ob, je'el bix kajnáal, yuumilo'ob, ajmeyajo'ob k'áax, yéetel tsolxikin yéetel u bixil u meyajta'al.

Ti' u ja'abil 2025, ts'áaj 501 u p'éelel tsolxikino'ob uti'al u yáanta'al 525 u túul máako'ob, ts'atáanta'ab 153 u p'éelel tsolt'aano'ob ti' p'is óolal lu'um yéetel 28 u p'éelel jets't'aano'ob ti' p'is óolal lu'um. Beyxan, beeta'ab 12 u p'éelel xaak'alo'ob táanil ti' u mola'ayil Tribunal Unitario Agrario.

Ti' le jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 679 u p'éelel tsolt'aano'ob uti'al u yáanta'al 703 u túul máako'ob, ts'atáanta'ab 173 u p'éelel tsolxikino'ob ti' p'is óolal lu'um, uti'al u yáanta'al 175 máako'ob agrario'ob yéetel 33 u p'éelel jets't'aano'ob ti' p'is óola lu'um ti' Tribunal Unitario Agrario ku yáantik 36 j-editario'ob yéetel x-ejidataria'ob; beeta'ab 199 u p'éelel meyilo'ob ti' u bixil ku yila'al le lu'umo' uti'al u yáanta'al 199 u túul máako'ob agrario'ob yéetel beeta'ab 14 xak'alkaxan táanil ti' u mola'ay Tribunal Unitario Agrario.

Páajtalil Ts'atáan ti' Kajnáalo'ob Táanilkúunsano'ob ti' le Lu'umo'obo'

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik u chúumpajal jump'éelel nup jach mu'uk'a'an ichil le múuch' máako'ob táanilkúunsa'ano'ob yéetel u páajtalil ti' p'is óolal ti' le kajnáalo'ob ti'ano'ob ichil le múuch'máako'ob, le je'ela' ma' tu tuukultik le je'elo' bey jump'éelel talamil uti'al u ki' óoltik u páajtalilo'ob. Ba'alo'ob je'el bix u náachil yéetel ma' taak'inil ma' talamilo'ob ti' le k'iino'oba' uti'al u páajtal u k'amik ts'atáano'ob ti' le subsecretaría' tumen, le ajmeyajo'obo' ku bino'ob tak u najil ejidal ti' le jujump'éelel mejen kaaj uti'al u ts'atáantik le j-ejidataria'ob yéetel x-ejidataria'ob.

Ti' le jala'achila', beeta'ab 23 u p'éelel jornada'ob beeta'an uti'al u ts'atáanta'al ba'axo'ob k'áabet ti'ob yo'olal le lu'umo' ti' le kajnáalo'obo'. Le meyaj'oba' ts'o'ok u meyajtiko'ob jejeláas tema'ob je'el bix tsolxikin a'almajil yéetel u bixil u yila'al le lu'umo' ejidal, ku yáantik 445 u túul máako'ob agrario'ob ti' 4 u p'éelel méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'umil Yucatán, ku yáantik le jaats kajnáalo'ob u páajtaj u yaantal ti'ob jump'éelel ts'atáan ma' bo'olil yéetel jach ma'alobil.

U meyajil ju'uno'ob tu'ux ku ko'onol yéetel u ma'anal terrenos 600 m2 u kóochil

Le meyaj' ku kaxtik u láaj yantal u ju'unil tu beel le solaro'ob yaan ti' le baatsilo'ob kajakbal'ob ti' terrenos yano'ob ichil u reserva territorial u Jala'achil le Péetlu'uma'.

Ichil u ja'abil 2025e', meyajta'ab 524 jump'éelel u ju'unilo'ob solar ti' le Méek'tankaajo'oba': Acanceh, Celestún, Espita, Kanasín, Mérida yéetel xan le mejen kajtalo'oba': Dzununcan, San Antonio Xluch, Emiliano Zapata Sur, Motul, Peto, Progreso, Ticul yéetel Tizimin, tu'ux áanta'ab ya'abkach máako'ob. Beytúuna', le meyaj' tu bisaj u xuupil 2 millones 144 mil 208 pesos.

Ichil túun u ja'abil le meyaj' ku tso'olola', meyajta'ab wóolkabil 545 jump'éelel u ju'unilo'ob solar tu'ux áanta'ab xan mismo numero familias. Te'ela' xu'upsa'ab 2 millones 230 mil 140 pesos.

Múuch' meyaj uti'al Bix ku beetbil

Joronts'iib ti' Ch'a'at'aanil Táanxel nojlu'umilo'ob

Le meyaja' yaan bey u tuukul u jets'ik jax t'aanil u bixil ku meyajtbil ku ts'áaj u páajtalil páay óoltik k'ajóolilo'ob, páay ba'ax je'el u páajtal u beeta'al tecnica'ob yéetel mu'uk'a'ankunsik tuukul meyajo'ob yáax k'a'ana'ano'ob uti'al u táakmuk'il Yucatán. Ichil le ba'alilo'oba' ku jóok'sik káajbalilo'ob ku yáantik ti' túumbenil, u kaláanil yóok'ol kaab, u ma'alob toj óolal kaaj yéetel u ts'áajikubáaj taak'in, uti'al u tso'olal u k'a'ana'ano'ob péetlu'um yéetel makt'aanilo'ob ti' agenda yóok'ol kaab. Le ch'a' t'aanilo'oba' ku jets'iko'ob Yucatán bey jump'éeel péetlu'um u k'uubmaj u yóol, je'ek'ab uti'al t'aan yéetel u k'ubmaj u yóol yéetel u múul jóok'ol táanil.

Ti' u ja'abil 2025, ts'iibtab 2 ch'a'at'aanilo'ob ti' múul meyaj tojbe'enkunsa'ano'ob uti'al u mu'uk'a'ankunsik toj óolal yéetel táakmuk' u kaláanta'al yóok'ol kaab. Jump'éeel ku jóok'sik meyajo'ob uti'al u ma'alobkunsaj suuka'an ma'alob janal ti' kaajtalilo'ob xookil, ka'alikil uláak'o'ob ku táakpesik le múul meyajo' ti' u kaláanta'al ba'apaach yéetel u meyajta'al kaláanil yóok'ol kaab ti' ba'alo'ob sijnalo'ob yóok'ol kaab. Tu ka'ap'éeel ch'a'at'aano'ob táakpajo'ob uti'al jóok'sal táanil yáax ba'ax k'a'ana'ano'ob péetlu'um ti' ma'alob toj óolal kaaj yéetel kaláanil ti' bak'paach.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u ts'iibta'al 14 ch'a' t'aanilo'ob ti' táanxel nojlu'umo'ob tu yo'olal 5 mola'ayilo'ob, leti'e k'aaxt'aano'ob ts'o'ok u mu'uk'a'ankunsa'al le agenda ba'apaach, ka'ambesajil, kaaj yéetel túumbenkunsaj ti' Yucatán, ku jóok'siko'ob múuch' meyajo'ob ti' kaláanil ti' ba'alche'ob yéetel k'aax, péek xookil, kéet ti' ko'olel yéetel xiib, u ts'áajbal k'aj óoltbil ma'alob meyaj yéetel ma'alob janal ti' kajtalilo'ob xook.

Xiímbal ti' ka'anal ka'ansajil yéetel Cha'anilo'ob ti' ts'áajbal k'aj óoltbil

Le múul meyaj ti' xiímbal ti' ka'anal ka'ansajil yéetel táakpajal ti' cha'anilo'ob táanxel nojlu'umo'ob yaan bey u tuukulil u mu'uk'a'ankunsik u t'aanil yéetel máaxo'ob k'a'ana'an, u nojochkinsaj u páajtalilo'ob ti' múulmeyaj yéetel u ts'áajbal Yucatán ti' kúuchilo'ob jach k'a'ana'an ti' ch'a'at'aan. Le meyajo'oba' ku ts'áajik u páajtalil u táakpesaj le ba'axo'ob jach k'a'ana'ano'ob péetlu'umil, páay k'axt'aano'ob yéetel e'esik ba'ax ku beetik péetlu'um tu aktáan kaajtalil táanxel nojlu'umilo'ob. Yéetel le je'ela' ku líik'saj jump'éeel agenda ti' táakmuk' asab conectada, ku ts'áajikubáaj yéetel nu'ukbejta'an ti' u ma'alob toj óolal ti' yucateka'ob yéetel yucateko'ob.

Ti' u ja'abil 2025, táakpaj ti' 33 cha'ano'ob táanxel nojlu'umilo'ob, le je'ela' tu ts'áaj u páajtalil u ts'áajbal k'aj óoltbil Yucatán bey jump'éeel jach jats'uts uti'al u k'uchul meyajil taak'in, xiímbal, túumben ba'al, miaatsil yéetel múulmeyaj.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u k'a'amal 21 xiímbal ka'anal ka'ambesajilo'ob, ichil le je'ela' ku jóok'ol táanil u Wiinklal Ka'anal ka'ambesajil Jets'a'an México, jump'éeel múuch' lep' óolal yéetel Noj Mola'ay ti' Relaciono'ob Exterioro'ob tu ts'áaj u páajtalil u e'esaj aktáan 64 jo'olpóopilo'ob yojelo'ob ba'ax ku beetbil le tuukul meyajo' bixil ku beetbil le yéeya'an meyajo' ku líik'sik Maayáaj Ka'asiijil. Beyxan, ts'o'ok u táakpajal ti' 72 cha'anilo'ob taak'al yéetel u jaatsil táanxel nojlu'umil ts'o'ok u ts'áajko'ob jump'éeel páajtalil uti'al u ts'áajikubáaj péetlu'um bey jump'éeel kúuchil ti' táakmuk', creativo yéetel ku je'elkubáaj ti' yóok'ol kaab.

Ba'ax ku beeta'al uti'al u ts'áajbal táan óolal ti' ajmeyajo'ob ti' Jala'ach ti' Péetlu'umil ti' le E'esajil ti' Jala'ach ti' Péetlu'um ti' Yucatán ti' u Noj Kaajil México

Le meyaja' yaan u tuukulil u jets'ik meyajilo'ob k'a'ana'ano'ob uti'al u ts'áajbal táan óolal ti' aj-meyajo'ob ti' Jala'ach ti' Péetlu'umil ti' le E'esajil ti' Jala'ach ti' Péetlu'um ti' Yucatán ti' u NojKaajil México ti' túux-meyajilo'ob, tu yo'olal u chíimpoltiko'ob ti' ba'ax unaj u beeta'al ti' u súutukil yéetel ma'alob.

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab 109 táan óolalo'ob ti' bisajil lu'um ti' le ajmeyajo'ob kaaj ti' le mola'ayo'ob ti' Jala'ach ti' Péetlu'umil Yucatán ti' u xiimbalo' ti' u Noj Kaajil México, tu'ux áantaj 35 Péetlu'umo'ob yéetel Mola'ayilo'ob ti' Jala'ach je'el bix Noj Mola'ayil Taak'in yéetel Meyaj, Jo'olpóopil ti' DIF, Noj Mola'ayil Ka'ambesajil, Noj Mola'ayil ti' Infraestructura uti'al Ma'alob toj óolal, Jala'achil Sudzal, Jala'achil Izamal, Jala'achil Umán, Jala'achil Temozón, Jala'achil Tizimín, Jala'achil Ticul, Jala'achil Valladolid, Jala'achil Tekax, Jala'achil Progreso, Nojmola'ayil Kaxan meyajil yéetel Taak'ino'ob, Noj Mola'ayil Ka'ambesajil, Noj Mola'ayil Ko'olelo'ob, Nojmola'ayil u Ma'alo'ob sostenible, Nojmola'ayil Miatsil yéetel yila'ob, Noj Jo'olpóopil Comunicación Social ti' Jala'ach ti' Yucataán, Noj Jo'olpóopil ti' Agencia ti' Kaxan Meyaj Fiscal, Tsolxikin A'almejen, Instituto u Seguridad Jurídica yéetel Patrimonial u Yucatán, Nojmola'ayil u Fomento Turístico, Nojmola'ayil ti' le Contraloría General u noj lu'umil Yucatán, Nojmola'ayil Xu'ullsa'al le corrupción yéetel ma'alo'ob gobernanza, Agencia u Transporte u Yucatán, Nojmola'ayil Meyaje' utia'al le bienestar, Ma'alo'ob meyaj beetik le Sistema Nacional Portuario Progreso, Agencia u Administración Tributaria Yucatán, Subnoj mola'ayil ti' Páajtuukul yéetel Tuukul Taak'in, Sub noj Mola'ayil ti' meyajil taak'in Koonol yéetel Industria ti' SETY je'elbix u Jo'olpóopil ti' Contenido'ob Digitalo'ob ti' Jala'achil Yucatán.

Ba'ax unaj u Beeta'al uti'al K'uub Ju'uno'ob tu táan Noj Mola'ay ti' Hacienda yéetel Crédito Kaaj Federal

Le meyaja' yaan u tuukulil u jets'ik meyajilo'ob k'a'ana'an uti'al u beetik u enlace ichil le mola'ayilo' ti' jala'ach péetlu'um yéetel jala'ach nojlu'um, yéetel u xuulil u beeta'al ma' talam yéetel u séebkunsik le noj ach óolalo' kaxan meyajo' yaan u kúuchilo'ob ti' u NojKaajil México, tu yo'olal u k'uba'al tu súutukil ti' k'uubeno'ob ti' jejeláas péetlu'umo'ob k'áata'ano'ob.

Ti' u ja'abil 2025., k'uuba' 31 ju'uno'ob yéetel u anexo'ob ti' 10 mola'ayo'ob ti' Jala'ach ti' Péetlu'umil Yucatán ti' u Noj Kaajil México je'el bey; Tsolxikin Almejen, Fiscalia General yéetel u Noj Jo'olpóopil A'almejen ti' Noj Mola'ayil Kaxan Meyaj yéetel Taak'ino'ob, tu'ux áanta'ab 5 Mola'ayilo'ob ti' Jala'ach bey le INDABI, SEDATU, Yáax Juzgado ti' Distrito ti' Ba'alil Civil ti' u NojKaajil México, CONADE yéetel Jo' Juzgado ti' Ba'alil Kaxan Meyaj, Civil yéetel ti' Meyaj.

Táan óolal ti' múuch'ilo'ob yéetel Múuch'kabilo'ob Religiosa'ob

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil u ya'abkunsik u alab óolal ti' u Sistemai' P'is Si'ipil ti' péetlu'um, ichil meyajilo'ob ti' láak'inaj uti'al u yila'al u ts'áajbal k'aj óoltbil yéetel tsolnúuktal ti' u marco normativo a'almejen ku yilik u meyaj, tsolxikin a'almejen yéetel ku jets'ik meyajilo'ob ti' vinculación tu táan le mala'ayilo'ob ti' Kaxan Meyajilo' Kaaj ti' u jejeláas ka'analil Jala'ach.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 324 tsolxikino'ob ti' jejeláas múuch'ilo'ob religiosao', tu yo'olal noj ach óolal k'a'ana'ano'ob uti'al u ts'iibta'al bey Múuch'kabilo'ob Religiosa'ob tu aktáan Noj Mola'ayil Jala'ach ti' u Jala'achil NojLu'um, tsolxiikin uti'al u páajtal a wokol ti' uts ba'alo'ob ti' le nu'ukbesajo' ti' áantajil taak'in wa áantaj ku k'aaba'tik " Áantaj ti' Múuch'kabilo'ob ti' Sociedad Civil, Múuch'ilo'ob yéetel Múuch'kabilo'ob Religiosa'ob", je'el bix tsolxikin ti' jejeláas múuch'kabilo'ob kaaj yéetel múuch'ilo'ob, beeta'ab 78 meyajo'ob ti' vinculación. Ts'a'ab 2 tsikbalil meyaj; jump'éel ku k'aaba'atik k meyaj múuchilo'ob tu yo'olal kajtalil yéetel jo'olilo'ob Religiosa'ob ti' u Méek'tankaajil Hunucma, je'elbix ku k'aaba'atik ka'a pakla'an yéetel jo'olilo'ob religioso'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj jala'ach, ts'o'ok u beeta'al 429 tsolxikino'ob ti' jejeláas múuch'ilo'ob religio-sa'ob, tu yo'olal le noj ach óolalo' k'ana'an uti'al u k'aamiko'ob u ts'iibil bey Múuch'kabil Religiosa tu táan Noj Mola'ay ti' Jala'ach ti' u Jala'achil Noj Lu'um, tsolxikin uti'al u yokol ti' u yutsil ti' le nu'ukbesajo' ti' áantajil taak'in wáa áantaj ku k'aaba'tik " Áantaj ti' Múuch'kabilo'ob ti' Sociedad Civil, Múuch'ilo'ob yéetel Múuch'kabilo'ob Religiosao", ts'o'ok u beeta'al 135 meyajob ti' vinculación. Ts'o'ok u ts'áajbal kanp'eel tsikbalil meyajob ti' ka'ambesajil ku k'aaba'tik: Meyaj Múuch'il yo'olal Kaajtalil yéetel Jo'olilo'ob Religioso'ob, Naats'al yéetel Jo'olilo'ob Religioso'ob, Táan Tsikbal yéetel Jo'olilo'ob Religioso'ob yéetel Nu'ukbesaj ti' Regularización Fiscal 2015 suukil u bo'olo'ob.

U beeta'al meyajilo'ob yéetel múulmeyaj uti'al Jóok'ol Táanil Méek'tankaajo'ob

Le nu'ukbesaja' ku Kaxtik u ts'a'abal k'ajolbil le jejeláas meyajilo'ob uti'al u beeta'al múulmeyaj ichil le jala'ach yéetel le méek'tankaajilo'ob ichil le tsolt'aano'ob ichil u beeta'al u ts'a'abal u meyajta'al taakiin, yeetel u múulmeyaj. Mola'ayilo'ob yeetel le kúuchillo'ob regionales yeetel sociopolíticos.

Ichil le' ja'ab 2025 beeta'ab 1,053 ts'olt'aano'ob uti'al u beeta'al u meyajil yéetel u trámite yo'olal u beeta'al 819 meyajilo'ob yo'olal jejeláas ba'alo'ob tu mola'ayilo'ob ti' méek'tankajilo'ob yéetel kúuchilo'ob regionales yeetel beeta'ab 425 diagnosticos sociopolíticos ti' méek'tankaajilo'ob.

Ichil le administración beeta'ab 1,217 tsolxikino'ob yo'olal vinculación 994 meyajilo'ob yo'olal múulmeyaj ichil mola'ayilo'ob ti' méek'tankaajilo'ob yéetel kúuchilo'ob regionales yeetel beeta'ab 505 diagnósticos sociopolíticos uti'al u túulch'intik u meyajta'alméek'tankaajo'ob áanta'abi' 106 méek'tankaajilo'ob wey péetlu'umila'.

U Táakmuk'ta'al u Táakpajal Kajnáalo'ob ti' Méek'tankaajo'ob

Le nu'ukbesajo' ku kaxáantik u ts'a'abal k'ajóoltbil yéetel u táakmuk'ta'al u táakpajal kajnáalo'ob ti' méek'tankaajo'ob yéetel nu'ukbesajilo'ob uti'al jmeyajob uti'al u múulmeyajob yéetel u mola'ayil jala'achil yéetel u béeykunta'al u táakpajal kajnáalo'ob uti'al u je'ets'el, u nu'ukbesa'al yéetel u ts'atáanta'al meyajilo'ob kun beetbil.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab 2,318 nu'ukbesajilo'ob uti'al u jmeyajilo'ob le 106 méek'tankaajo'obo' yo'olal u beeta'al u much'táambalilo'ob Comités de Planeación para el Desarrollo Municipal (Coplademun), beeyxan uti'al u múuch'kabilo'ob Comités de Obra yo'olal múulmeyaj yéetel uláak' mola'ayilo'ob jala'achil.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' ts'o'ok u ts'a'abal 2,663 nu'ukbesajilo'ob yo'olal u beeta'al u much'táambalilo'ob (Coplademun), yéetel u beeta'al Comités de Obra beeyxan múulmeyaj uti'al u 106 méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

U Táakmuk'il u Nu'ukbesajil Meyajil uti'al Méek'tankaajo'ob

Le nu'ukbesajo' ku kaxáantik u ts'a'abal k'ajóoltbil yéetel u táakmuk'ta'al u jach ka'ana'an meyaj ayuntamiento'ob yéetel nu'ukebsajil uti'al u beeta'al u tsolts'iibil bix kun meyaj méek'tankaajo'ob.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab 809 nu'ukbesajilo'ob ti' 106 méek'tankaajo'ob ti'al u ts'a'abal u muuk' ichil a'almaj t'aan le meyaj ku beetik u jala'achil méek'tankaajo'.

Ichil u k'inilo'ob le Jala'achila', ts'a'ab 854 nu'ukbesajilo'ob ti' 106 méek'tankaajo'ob uti'al u ts'a'abal ti'ob u muuk'il ichil a'almajt'aan.

U Ts'atáanta'al Pik'ilju'uno'ob, Tsoololil Meyaj yéetel u Mokt'aan Méek'tankaajo'ob

Le Nu'ukbesaj ts'atáanta'al pik'ilju'uno'ob, tsoololil meyaj yéetel u mokt'aan méek'tankaajo'obo' ku kaxáantik u yáantik u nu'ukbesaj ayuntamiento'ob yéetel u ts'a'abal u muuk' ichil a'almajt'aan le meyaj ku beetik yéetel u mola'ayilo'b beeyxan u jeejeláasil u jaatsil jala'acho'obo' yéetel nu'ukbesajilo'ob uti'al u joronts'iibta'al mokt'aanil ichil mola'ayilo'ob yéetel u ts'atáanil ba'ax ku ts'a'abal ojéeltbil yo'olal nu'ukbesajilo'ob, beeyxan bix u yila'al u bin u meyaj jala'achil méek'tankaajo'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 477 nu'ukbesajilo'ob yo'olal tsoololil meyaj beeyxan u yila'al bix u bin yéetel u ts'atáanil pik'ilju'uno'ob.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' 212 nu'ukbesajilo'ob uti'al u beeta'al u tsoololilo'ob 641 bix u yila'al u bin meyaj yéetel u ts'atáanil ba'ax ku ts'a'abal ojéeltbil uti'al u 106 méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'

Kaambesajil uti'al u JMeyajilo'ob u Jala'achil Méek'tankaajo'ob

Le nu'ukbesajil kaambesajil uti'al u jmeyajilo'ob u jala'achil méek'tankaajo'obo' ku kaxáantik u yaantal ti'ob kaambalil yéetel páajtalil yéetel kaambesajilo'ob, much'táambalilo'ob yéetel múuch'tsikbalilo'ob yo'olal ba'alo'ob yaan u yil yéetel u meyaj'ob.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab kaambesajil ti' 850 juntúulul u j-meyajo'ob le 106 méek'tankaajo'obo' ti'al u táakmuk'ta'al u páajtalilo'ob ti'al u bin u ma'alobtal u meyaj'ob u uti'al kaaj. Beey xan beeta'ab 350 p'iskaambalo'ob uti'al u jmeyajo'ob jala'ach.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' ts'a'ab kaambesajil ti' 1,101 juntúulul u jmeyajo'ob yéetel beeta'ab p'iskaambal ti' 419 jmeyajo'ob ti' 106 méek'tankaajo'ob.

Nu'ukbesajil yéetel u Ts'atáanta'al u bin u Xu'upul u Taak'inil u Jala'achil Noj Lu'um yéetel u Jala'achil Péetlu'um ichil Méek'tankaajo'ob

Le nu'ukbesajil yéetel u ts'atáanta'al u bin u xu'upul u taak'inil u Jala'achil nojlu'um yéetel u jala'achil péetlu'um ichil méek'tankaajo'obo' ku kaxáantik u nu'ukbesik bix u bin u xu'upul u taak'inil nojlu'um je'el bix jets'a'anile' yéetel u ts'atáanil u bin le meyaj'ob te'el méek'tankaajo'.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab 2,289 nu'ukbesajilo'ob uti'al u ts'atáanta'al u bin u xu'upul le taak'in te'el 106 méek'tankaajo'ob wey péetlu'uma'; bee xan 2,536 u ts'atáanil meyaj'ob uti'al kaaj yéetel u múuch'ju'unilo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' ts'o'ok u ts'a'abal 2,658 nu'ukbesajilo'ob yéetel 2,7183 u xaa'alilo'ob meyaj uti'al kaaj uti'al le 106 méek'tankaajilo'obo'.

U Je'ets'el u Tsool Ts'iibil u Yila'al bix u Meyaj Méek'tankaajil

Le nu'ukbesajil u je'ets'el u tsool ts'iibil u yila'al bix u meyaj méek'tankaajil ku múul béeykunta'al wey Yukatane' yéetel u Mola'ayil el Instituto Nacional para el Federalismo y el Desarrollo Municipal (INAFED) yéetel ku kaxáantik u ma'alobkintik u páajtalilo'ob u meyaj ayuntamiento'ob yéetel múulmeyajilo'ob beeyxan kaambesajilo'ob uti'al u beeta'al le nu'ukbesajil ichil le méek'tankaajo'ob ku táakpajalo'obo'.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab 117 kaambesajilo'ob uti'al u jmeyajilo'ob méek'tankaajilo'ob máaxo'ob kun meyaj'ob le nu'ukbesajilo'ob yéetel beeta'ab 106 u péektsililo'ob le nu'ukbesajilo'ob te'el 106 méek'tankaajo'ob wey péetlu'uma'.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'acha' ts'o'ok u ts'a'abal 178 kaambesajilo'ob, 106 106 u péektsililo'ob le nu'ukbesajilo' te'el 106 méek'tankaajo'ob wey péetlu'uma' yéetel u ti'al 6 u molayilo'ob kaambesaj ichilo'ob ti' yaan: Universidad Tecnológica Metropolitana, Universidad Tecnológica del Centro, Universidad Tecnológica Regional del Sur, Universidad de Oriente, Instituto Tecnológico Superior de Valladolid, Instituto Tecnológico de Conkal; beeyxan 382 xaak'alilo'ob yo'olal bix u bin u béeykunta'al u Je'ets'el u Tsol Ts'iibil u Yila'al bix u Meyaj Méek'tankaajil uti'al 33 u méek'tankaajilo'ob wey péetlu'ume'.

U Meyajil TeleYucamar tu kaajil Chelem

Le meyajil uti'al televisión TeleYucamar tu kaajil Chelemo' beeta'ab yo'olal u ts'a'abal k'ajóoltbil u meyajil turismo ichil maantats'il, máansa'ab tu chíikul Tele Yucatán yéetel tu chíikul satélite. Ba'ax ku kaxáanti-ke' u ts'a'abal k'ajóoltbil u miaatsil yéetel ba'axo'ob suuka'an u beeta'al tu kúuchilo'ob turismo, ku nupik u miaatsil yéetel u péektsilta'al le kúuchilo'.

Tu ja'abil 2025, máansa'ab le nu'ukbesaj TeleYucamar tu kaajil Chelemo', ichile' anchaj jump'éeel vaquería yéetel uláak' náaysaj ólal yukateko jáal k'áak'náabil, le je'elo' ku ts'áik u muuk' u ts'a'abal k'ajóoltbil jump'éeel kúuchil tu'ux ya'ab máak ku bin. Le meyajil je'elo' táakpaj ichil uláak' 63 jump'éeel yo'olal meyajil turismo, beeta'ab yéetel máansa'abij, beeyxan ku táakmuk'tik u ye'esa'al Yucatán bey jump'éeel kúchil uti'al u k'uchul xiímbal máako'ob ku taal táanxel nojlu'umil.

Le nu'ukbesajilo'obo' máansa'ab tu chíikul MEXICANAL Internacional tu noj lu'umil Estados Unidos, k'uch tu'ux kajakbal yukateko'ob ti' jejeláas u kúuchilo'ob Unión Americana ichil u táamuk'il u miatsilo'ob yéetel le tu'ux jejeláasil yano'obe'.

U Nu'ukbesajil u Ts'atáantal Kaaj yéetel Tele Yucatán

Le nu'ukbesajo' ku kaxtik u táakpajkal kajnáalo'ob yéetel u jel ts'atáanta'al kúuchilo'ob u ti'al kaaj yéetel takpóolilo'ob beeyxan péektsilo'ob ku k'a'amal tu chíikul medios públicos. Ku kaxáanta'al u táakbesa'al kajnáalo'ob yéetel jala'acho'ob, ka xan je'ets'eke' le ba'axo'ob k'a'ana'an ti' colonia'ob yéetel comisariase' ka ch'enxikinta'ak yéetel ka túuxta'ak tu'ux unaje'.

Tu ja'abil 2025 k'a'am 1,034 u péektsil kajnáalo'ob ti' u chíikul redes sociales yéetel ti' teléfono, tu'ux ku k'áata'al áantaj uti'al meyajilo'ob uti'al jala'achilo'ob tu kaajalo'ob. Ti' tuláakal le péektsilo'obo' 43% ku taal ti' colonia'ob yéetel comisariás tu Méek'tankaajil Jo', u yalabe' ku taal ti' u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

Nu'ukbesajil u mu'uk'a'ankuunsajil le a'alajil t'aan yéetel u táakbesa'al kaaj

Le cha'ana' ku ts'áik u yila'al tuláakal le áantaj ti' le a'alajil t'aan yo'osal u meyajlo'ob t'aano'ob plurales yéetel inclusivas, u ts'a'ik ti' u ye'esajil yo'osal yéetel le t'aano'obo' maaya. Ku ts'áabal ti' tuláakal u kaajalo'ob Yucatán, yéetel u yo'olal le kaajo'obo' indígenas yéetel máako'ob yéetel discapacidad auditiva, ti' le maaya maaya yéetel u interpretación t'aan signos.

Tu ja'abil 2025, Ku transmitieron 738 noticieros, le ju'unil le 25 ti chúumuk le contenido correspondió t'aano'ob ti' maya t'aano'. Ku produjeron jump'éeel total 5.518 t'aano'ob, ti' le ju'unil 422 táan ich maya, yéetel 57 noticieros bino'ob transmitidos jaatsatako'ob ti' le maya t'aano'. Le cobertura tu chukaj 54 méek'tankaajil yéetel 47 distritos jo'. Adicionalmente, ku beeta'al 80 entrevistas yéetel líderes óolnake' yéetel actores ts'áabal clave, junto yéetel 63 entrevistas programadas yéetel funcionarios jala'acho'. Ti' le noj meyaj transversal, ku ts'áabal 492 t'aano'ob deportivas, ku ts'áabal yo'osal u xan jump'éeel kuxtal toj óolal, actividad física yéetel u difusión le deporte ichil le jo'olkaajo'obo' yucateca.

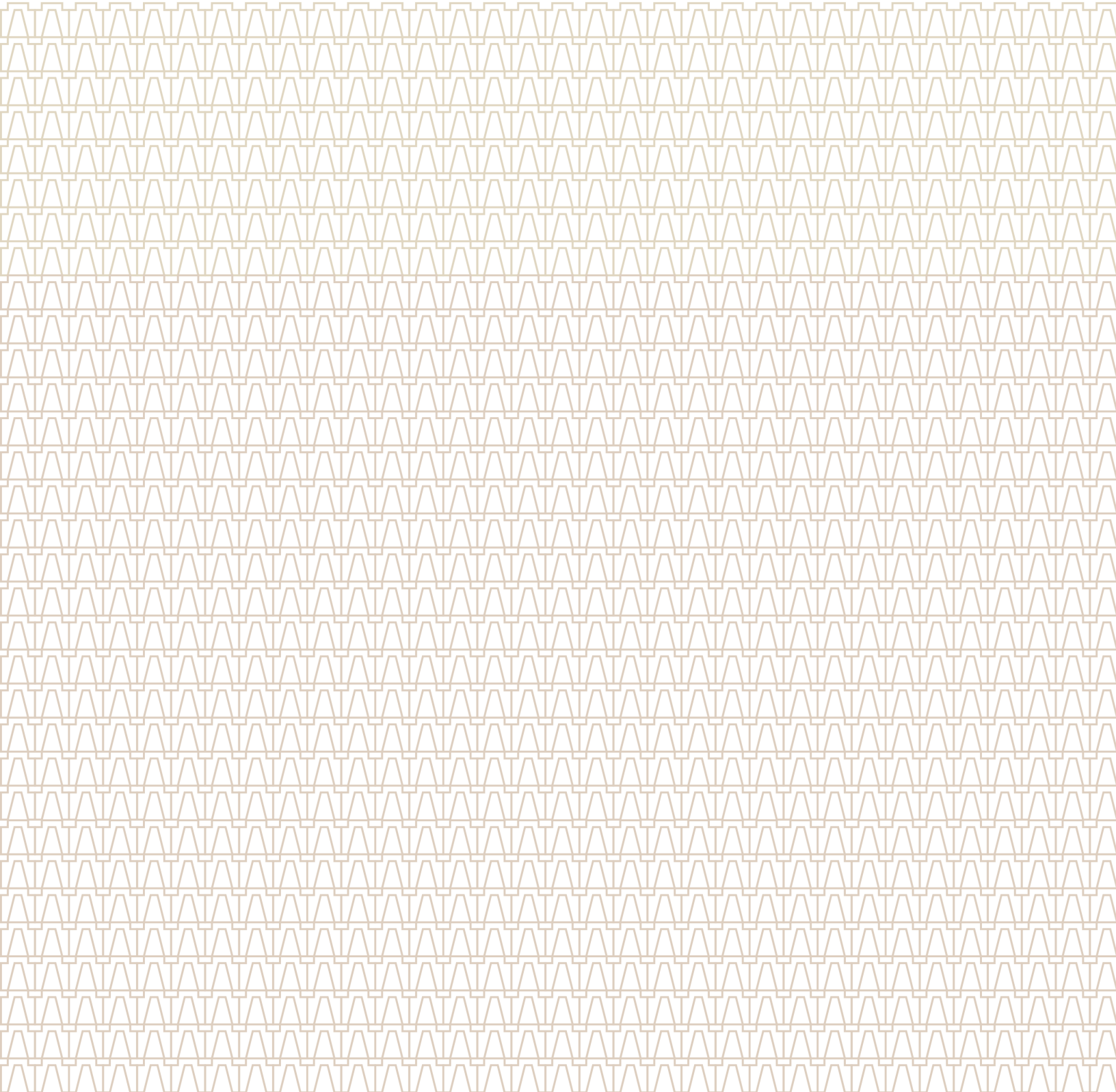
Chúuka'an Nu'ukbesajo'ob uti'al Kaaj ichil U Keetil Ko'olel yéetel Xiib

U Chúuka'an E'esajil Bix u Yila'al U Keetil Ko'olel yéetel Xiib ichil u Meyaj Jala'achil

Le nu'ukbesajilo' ku kaxtik u péektsilta'al bix u yila'al u keetil xiib yéetel ko'olel tu meyaj jala'achil uti'al u bin u sa'atsa'al bix náachil yaan keetil ichilo'ob, yéetel ka xi'ik u bin táanil u yaantal jach k'a'ana'an keetil. Le je'ela' yéetel u múuch'kabil kaambesajilo'ob yo'olal n'ukbesajiloob uti'al máaxo'ob yaan ichil u Múuch'kabilo'ob Comités de Ética yéetel Unidades de Igualdad de Género, beey xan uti'al tuláakal máako'ob.

Tu ja'abil 2025 meeta'ab 78 u much'táambalilo'ob kaambesaj tu'ux táakpaj 1,073 ko'olelo'ob yéetel 455 xiibo'ob ku meyajob tu kaajil Jo' uti'al u jala'achil le péetluma'. Ichil le kaambesajilo'ob ku chíikpajal le u k'aaba'ob Prevención del Acoso y Hostigamiento Sexual en la Administración Pública Estatal, Igualdad y No Discriminación, Función Pública ante la violencia contra las mujeres, Lenguaje Inclusivo y no sexista yéetel Transversalización de la Perspectiva de Género en la Administración Pública Estatal. Beeyxan beeta'ab jump'éeel Much'táambal uti'al u Ts'atáanta'al Meyajilo'ob uti'al u Keetil Xiib Yéetel Ko'olel tu'ux táakpaj 170 ko'olelo'ob yéetel 38 xiibo'ob ti' 82 mola'ayilo'ob ti' u jala'achil le péetlu'uma'. Le meyajilo'oba' tu tojoltaj 1 millón 499 mil 816 pesos.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' ts'a'ab 107 u múuch'kabil kaambesajilo'ob yéetel jump'éeel Much'táambal uti'al u Ts'atáanta'al Meyajilo'ob uti'al u Keetil Xiib Yéetel Ko'olel; ichil le meyajilo'oba' táakpaj 1,537 ko'olelo'ob yéetel 648 xiibo'ob ti' u jala'achil le péetlu'uma', tu tojoltaj 1 millón 698 mil 185 pesos.

AMBULANCIA DE URGENCIAS BÁSICAS

GOBIERNO DE
MÉXICO

**U ka'a tsoolil meyaj:
Ma'alob toj óolal
uti'al tuláakal
kajnáalo'ob**

Ichil le túumben jaats k'iinil uti'al Yucatána', ku tsaypachta'al jump'éeel tuukul tsolbejtik le meya-jo'ob ku ch'a'ajo'oltbil u meeta'al uti'al kajnáalo'ob: u yantal ma'alob kuxtal ti' máak leti' tu'ux ku ch'a'ik u muuk'il tuláakal le ba'ax kun u p'isubáaj u meyajt le jala'achilo'. Le meyaj uti'al u yaantal k'eexila', ku ts'áaik tu chúumukil, u chíimpolta'al máak, yéetel túune' ku na'atk'ajale' uti'al ka jaajchajak u jóok'ol máak táanile' ku chukpachta'al kéen ma'alobkiinsa'ak bix u kuxtal sáamsamal le máaxo'ob jach k'a'abet u láak'inta'alo'ob yéetel u yáanta'alo'obo'.

Bejla'e' táan ik bin ik xíimbal yéetel u tuukulil u yaantal u páajtalil u táakpajal máak ichil toj óolal, jump'éeel ma'alob kuxtal yéetel u yaantal keetil ka jaajchajak uti'al tuláakal máak. Le meyaj ku meeta'al uti'al u ma'alobtal u kuxtal kaajo' ku yila'al beey jump'éeel meyajil p'is óolal ku jaajkuntik u derechos, ku táakmuk'tik u kanáanta'al yéetel yaantal u ts'áaik u páajtalil ti' cada láak'tsilil u kuxtal ka'alikil u yu'ubikubáaj kanáanta'an, u jóok'ol tuláakal je'ex tukulta'ane' yéetel u páak'ta'al u k'uchul le k'iinilo'ob ku taalo'.

Le ba'ax jach tu jaajil yaan u meeyajta'ale' yaan u yil yéetel le máako'ob suuka'an u p'a'atalo'ob paachilo': ko'olelo'ob láat'ik kaajalo'ob, xi'ipalalo'ob yéetel xch'úupalalo'ob chíikultik u táakmuk'ta'al jump'éeel ma'alob péetlu'um yéetel múuchilo'ob ts'o'ok u yúuchtal p'áatako'ob paachil. Tuláakal ba'ax ku meeta'ale' ku meyajta'al yéetel u tuukulil u yéensa'al le xma'keetilo', u mu'uk'a'ankinsa'al ba'ax u yoojel u meet máak yéetel uti'al u je'ebel kúuchilo'ob uti'al ma' u p'áatal mix máak pachil. Lela' u yóolil tsolbejtik le k'eexilo': jump'éeel Yucatán ku toj paakat táanil, tu'ux yaan múulmeyaj yéetel jump'éeel u jach ts'íibolil keetil.

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob U ka'a tsoolil meyaj Ma'alob toj óolal uti'al tuláakal kajnáalo'ob

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL TÁAN U BIN U MEYAJ UTI'AL U JÉETS'EL LE NU'UKBESAJI UTI'AL TOJ ÓOLALO'

Táan u bin u káajal u meyajil u Convenioil u Mu'uch'ul IMSS-Bienestar. Le mokt'aana' ku Mu'uk'a'ankuunsik le múulmeyaj ichil le Federaciono' yéetel u Jala'achil le Péetlu'uma' uti'al u je'ets'el jump'éel meyaj keet uti'al tuláakal máak yéetel jach ma'alob uti'al u táan óolta'al toj óolal. Ts'o'ok ik máan ikil bix yanik tuláakal le ba'alo'ob yaan ichil le hospitalo'obo', u nu'ukulilo'ob yéetel u meyajnáalilo'ob, beytúuno' táan ik ts'áaik u yokmal uti'al le k'eexila'. Le meyajá' mixba'al ta'aka'ab ti' mixmáak úuchik u meeta'al, beytúuno' ku ye'esik u jach jaajil ik meyaj tu yóok'lal u toj óolal baatsilo'ob yéetel xan ku nats'ik jach seten ma'alob meyaj'o'ob ti' máaxo'ob jach k'a'abet ti'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL TÁAN U BIN U MA'ALOB XÍIMBAL UTI'AL KA TS'O'OKOK U TÚUMBEN HOSPITALIL O'HORÁN

Yéetel u jaajil óolil uti'al u jaajkunta'al u táan óolta'al u toj óolal máak xma' bo'olil yéetel jach seten ma'alob uti'al le máaxo'ob mina'an seguro social ti'obo', táan ik bin ik meetik u Túumben Hospital Generalil Dr. Agustín O'Horán, lela' jump'éel le meyaj jach ku chíikpajal ichil ujeelo'ob juupulo'ob ichil u meyajil u mu'uch'ul IMSS-Bienestar. U meyajil le hospitala' jchúunsa'ab ich mayo ti' 2023 yéetel jts'o'ok tu mesil marzo ti' 2026, le je'ela' ku ye'esik u muuk'il le múulmeyajil ichil le Federacióno' yéetel u Jala'achil le Péetlu'uma' uti'al u ya'abkunsa'al u táan óoltal máak ti' hospitalo'ob yéetel o ts'a'abal ti' le yucatecoso' kúuchilo'ob túumbentak, seten utstak u meyaj'o'ob yéetel ma'alobtak.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU CHÍIKBESIK YUCATÁN JE'EX U JO'OLIL ICHIL LE NOJLU'UMA' TU YÓOK'LAL VACUNACIÓN

Ichil jump'éel ma'alob túukulil meyaj uti'al u kanáant'al toj óolale', Yucatáne' ts'o'ok u jeéts'el je'ex jump'éel u ye'esajil te' noj péetlu'um tu yóok'lal vacunación, tumen tu chukpachtaj u 100%il tak tu'ux unaj u k'uchul yéetel máan táanil tak ti' tuláakal le buka'aj jets'a'ano'obo'. T'o'ok ik láaj ilik ma' u séeb k'oja'antal tuláakal le paalalo'obo', xi'ipalalo'ob yéetel ch'úupalalo'ob, ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampal, yéetel nukuch máako'ob, beytúuno' kik jaajkuntik ik kanáantik tuláakal u baatsililo'ob Yucatán. Ts'o'ok ik ts'áaik nu'ukulo'ob ti' Centros ti' Salud yéetel tecnología uti'al u sískunajil, le je'ela' ku jaajkuntik ma' k'aas le vacuna kéen ts'a'abak ti' máako' beyxan ku kanáantik u seten ma'alobil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁANILKUNSIK MEYAJ'O'OB UTI'AL MA' U T'I'IT'PAJAL DENGUE

Way Yucatane' ts'o'ok ik jelbesik le meyajo'ob ku meeta'al uti'al ma' u t'i'it'pajal dengue yéetel uláak' k'oja'anilo'ob, uti'al le je'ela' tik meyajtaj jump'éel método k'aj óolta'an tu yóok'ol kaab: u bacteriail Wolbachia. Le túumben bejil meyaja uti'al ma' u t'i'it'pajal le k'oja'anila', ts'aba'an u páajtalil u meyaj tumen le Organización Mundial uti'al Saludo', le je'el túuna' ku chíikbesik ik péetluume' jach ku táanilkunsiik u kanáantik u toj óolal le baatsilo'obo'. Uláak' ba'al xan meeta'ab uti'al u mu'uk'a'ankunsa'al le meyaja', tik túumbenkunsa' tuláakal ba'alo'ob k'a'abet uti'al ik meyaj yéetel junmúuch' túumben camiono'ob ku jk'uchulo'ob ichil tuláakal le nojlu'uma', táan u bisiko'ob meyajo'ob uti'al u kanáanta'al yéetel ma' u t'i'it'pajal k'oja'anilo'ob ti' tuláakal kúuchilo'ob te' péetlu'uma'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MUUK'A'ANKUUNSIK U YANTAL MEYAJ'O'OB UTI'AL MA' U K'ASTAL U POOL MÁAK

Tik káajsaj jump'éel túumben meyaj ku ts'áaj óoltik tuláakal bejilo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u k'astal u pool máak, uti'al túune' tik meetaj jump'éel múulmeyaj yéetel psicólogos jach ma'alobtako'ob uti'al u kanáanta'al yéetel u ma'alob táan óolta'al lela'. Uti'al le je'ela' meeta'ab jejeláas campañas uti'al u yila'al kitak u yúuchul k'aasil ichil le jejeláas kúuchil xooko'obo', beytúuno' ts'o'ok ik máansik xoknáalo'ob uti'al u táan óolta'alo'ob tumen máaxo'ob jach ma'alobtako'ob ti' psicología, beytúuno' kik kanáantik u ma'alob kuxtalo'ob. Beyxane' tik jets'aj le Consejos Municipales uti'al Salud Mentalo', yéetel le je'ela' kik mu'uk'a'ankuunsiik u yokmal ichil kaaj uti'al u yáantajil ti' tuláakal kúuchilo'ob ichil le lu'uma'. Tuláakal le múul meyajo'oba' ts'o'ok u ts'áajiko'ob u páajtalil ma' u seen ya'abtal u kiinsikubáaj máak, beytúuno' táan ik meetik jump'éel Yucatán tu'ux táan u táan óolta'al uti'al ma' u k'astal u pool máak naats' ti' kaaj, seten ma'alob yéetel ku táaniltik xan u máakil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU KANÁANTIK YÉETEL KU TÁAN ÓOLTIK MA' U LOOBILTA'AL MEJEN CH'ÚPALALO'OB YÉETEL KO'OLELO'OB

Uti'al u yutskinsa'al le talamilo'ob úuchili' jo'op'ok u yúuchul ti' le ko'olel yucatecaso', ts'o'ok ik káajsik jump'éel meyaj molik tuláakal u mootsilo'obil, lela' uti'al ma' u seen ya'abtal u loobilta'al ko'olelo'ob, le je'ela' ku táakbesik tuláakal jejeláas tu'uxo'ob ku páajtal u chíikpajal. Ts'o'ok ik jets'ik jump'éel u redil Centros LIBRE ti' méek'tankaajo'ob yéeya'ano'ob, te' túuna' táan u ts'a'abal ma'alob táan óolal yéetel kúuchil kanáantiko'ob uti'al u p'áatalo'ob, le je'ala' ti' u milesil ko'olelo'ob yéetel mejen ch'úupalalo'ob táan u kaxtik u kuxtalo'ob náach ti' loobilal. Tik muuk'a'ankunsaj le reda' yéetel múulmeyajo'ob mix juntéen meeta'ak beya': tik táakbesaj le sector privado', te'ela' tik ts'áaj kúuchilo'ob uti'al u jáan séeb táan óolta'al máak wa yaan jump'éel loobilal, lela' tik ts'áaj ti' u kúuchilo'obil koonol, beyxane' tik nupaj u muuk'il meyaj yéetel u autoridadesil seguridad yéetel transporte uti'al u yaantal kúuchilo'ob tu'ux u kanáanta'al máak ichil u jejeláasil transporte uti'al u péek máak ich kaaj.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MEYAJ UTI'AL U YAANTAL KEETIL ICH KAJNÁALO'OB: U CHÍIMPOLTA'AL MAMATSILO'OB KU MEYAJO'OB TU CUENTA'

Yéetel u jaajal óolil u táakmuk'ta'al u yaantal keetil uti'al le mamatsilo'ob ku meyaj'o'ob tu cuenta'o'ob, tumen leti'ob jach u muuk'il u yotocho'obe', jchíimpolta'ab yéetel áanta'ab le meyaj ku meetik le ko'olelo'ob yucatecaso'. Ichil u meyajil le programa Mujeres Renacimiento yéetel úuchik u k'u'ubul u tarjetasil "Elvia Carrillo Puerto", ma' chéen ku ts'a'abal áantaj ku k'uchul tu k'abo'ob uti'al u ma'alobtal u kuxtalo'obi', ku mu'uk'a'ankunsa'al u ma'alob kuxtal kajnáalo'ob desde'ej le mejen kaajo'obo'. Mixba'al je'elsik le maayáaj ka'asíjilo', le meetike' ku ts'áajik u nu'ukulil uti'al u chukpachta'al u meyaj máak tu cuenta uti'al u náajaltik taak'in yéetel u ma'alob jóok'ol táanil le máaxo'ob meetik u yaantal múul ma'alob kuxtalo'. Bejla' k'iina' u mamatsililo'ob Yucatán ku meyaj'o'ob tu cuentaobe' yaan ti'ob u yáantajil juntúul jala'achil ku ch'a'aj óoltik u muuk'il u meyaj'o'ob, u jóok'olo'ob táanil yéetel wa ba'ax jach u yoojel u meeto'ob yéetel le ba'ax ku meyajtiko'ob tu yóok'lal u yaantal jump'éel sáamalka'abej jach tu'ux mixmáak ku p'áatal paachil.

Te' yano'on ti' óoxp'éel kúuchil

Tumen ya'abchaj le paalal wíiniko'ob ku meyaj'o'ob wa táan u kaxtiko'ob meyaj'o', u buka'ajile' 61.4%, beytúuno' maas ya'ab ket le 53.2% yaan te' nacionalo'

Tu'ux ch'a'abij: Encuesta Nacional ti' Ocupación yéetel Empleo (ENOE), INEGI, 3T2025

Te' yano'on ti' quinto kúuchil

Tumen ya'abchaj le ko'olelo'ob ku meyaj'o'ob wa táan u kaxtiko'ob meyaj'o', u buka'ajile' 53.3%, beytúuno' maas ya'ab ket le 45.7% yaan te' nacionalo'

Tu'ux ch'a'abij: Encuesta Nacional ti' Ocupación yéetel Empleo (ENOE), INEGI, 3T2025

Te' yano'on ti' sexto kúuchil

Tumen tik éensaj u porcentajeil le máaxo'ob ku meyaj'o'obo' ba'ale' ma' ya'ab u náajalo'obi', le je'ela' j-éem tak -3.11 puntos porcentuales (pp), u maas ma'alobil ket le -0.83 yaan te' nacionalo'

Tu'ux ch'a'abij: Pobreza Laboral (PL), INEGI, 3T2025

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TS'ÁAIK PAALAL WÍNIKO'OB TU CHÚU-MUKIL MAAYÁAJ KA'ASÍJIL

Tumen jach ik oojel le paalal wíniko'ob leti'ob u yóolil táakmuk'tik jump'éel u sáamalka'abejil Yucatáne', tik meetaj u Secretariail Juventudes, lela' jump'éel mola'ayil ilik u ma'alob yaantal xook, ma'alob meyaj, u patjo'olta'al jump'éel negocio, miaatsil yéetel u táakbesa'al tuláakal máak ma' jach ma'alob u bin ti'obi'. Jump'éel ba'al jach ma'alob tik meetaj ichil le meyaja' leti' le programa "Juventudes Renacimiento", le je'ela' ku ts'áajik becas yéetel jump'éel tarjeta ku k'aaba'atik "Felipe Carrillo Puerto" uti'al u yáanta'al ka u ts'o'oks u xokik u universidad le paalal wíniko'ob óotsilo'obo'. Bejla'e', le paalal wínik yucatecoso'obo' yaan ti'ob u nu'ukulilo'ob uti'al u kaxtiko'ob u bejil u kuxtalo'ob yéetel xan ka u táakbesubajo'ob ya'ab ichil le Maayáaj Ka'asíjilo', jump'éel meyaj ku k'exik kuxtalo'ob ku je'ik bejo'ob tu'ux mina'an ka'achil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MEYAJ TU YÓOK'LAL U TÁAKBESA'AL MÁAKO'OB NUUMTAKO'OB WA YAAN LOOBIL TU WÍINKILALO'OB

Yáaxil u meeta'al jump'éel meyaj beya', tik fimartaj jump'éel mokt'aan yéetel le Federaci3n uti'al u mas ya'abtal ti' máaxo'ob ku k'uchul le Pensión Bienestar uti'al Máako'ob yaan Discapacidad yuul ti'obo'. Láayli' xan ichil le súutukila' tik meetaj le Centro Estatal uti'al u Atencionil u Transtornoil Espectro Autista (CETEA), le je'ela' yáaxil u yaantal jump'éel beey way Yucatána', te'ela' ku táan óolta'al tuláakal ba'ax yaan ti' máak', ku yila'al xan ba'ax yaan ti' yéetel ku ts'a'abal terapia jach ma'alob ti' mejen ch'úupalal, mejen xi'ipalal yéetel ti' paalal wíniko'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKMUK'TIK MEYAJO'OB UTI'AL YANTAL MA'ALOB NAJILO'OB UTI'AL U KAJTAL MÁAK

Firmarta'ab jump'éel mokt'aan uti'al múulmeyaj ichil U Jala'achil u Lu'umil Yucatán yéetel U Noj Jala'achil u Lu'umil México, tu yóok'lal le "Programa Vivienda uti'al Bienestar". Ichil le seis jump'éel ja'abo'ob ku meyaj le jala'achila', uti'al Yucatáne' yaan ik ma' seen ko'o'ji' uti'al le máaxo'ob ku meyaj o'obo' yéetel uti'al xan u láak'tsilo'ob, le meetike' láayli' táan ik kaxtik terrenose', beytúuno' kik jaajkuntike' le baatsilo'ob ku jk'amik le áantajo' ma' u yantal problemas legales ti'ob yéetel xane' le lu'umo'obo' jach ma'alobtak uti'al u kajtal máak.

Kóomts'íibil Nu'ukbesajo'ob U ka'a tsoolil meyaj: Ma'alob toj óolal uti'al tuláakal kajnáalo'ob

Ti' le yáax 15 winalo'obil Jala'achila'

Tik káajsaj jump'éel meyaj ku ts'áaj óoltik tuláakal bejilo'ob uti'al u ma'alobkunsá'al u kuxtal máak, ichil le je'ela' te' yaan u kanáanta'al ma' u séeb k'oja'antal máak, u táan óolta'al máak naats' tu'ux kajakbaló'ob yéetel u yaantal kúuchilo'ob tu'ux mina'an sajbe'entsil. Mu'k'a'ankunsá'ab ma' u sen ya'abtal u paalal máak yéetel u kanáanta'al ma' u séeb tsa'ayal k'oja'anil ti'ob, beyxane' mu'uk'a'ankunsá'ab ma' u k'astal u pool máak uti'al lela' jts'a'ab kúuchilo'ob naats'tak tu'ux kajakbaló'ob uti'al u yila'al kitak u chiikpajal le depresiono', ansiedad yéetel uláak' ba'alo'ob yaan u yil yéetel le je'elo'oba'.

Tu yóok'lal janale', tik meetaj jejeláas meyajó'ob uti'al u yáanta'al u ma'alob tséentikubáaj máak, uk'ulo'ob ku ts'a'abal ti' najilxooko'ob beyxan ka'ansa'ab bix k'a'abet u ma'alobkinsá'al u kuxtal mejen ch'úupalalo'ob, mejen xi'ipalalo'ob yéetel u baatsilo'ob. Láayli' xan ichil le súutukila' tik táanilkunsaj ik áantik le máaxo'ob jach k'a'abet ti'obo' tik ts'áaj ik óol ik áantik le máako'ob nuumtako'obo', nukuch máako'ob, yéetel ko'olelo'ob ma' jach uts u bin ti'obi', uti'al ka béeychajak u xiimbaló'ob tu juunalo'ob yéetel u jóok'olo'ob táanil. Beyxane', táakmuk'ta'ab u kanáanta'al yéetel u táan óolta'al u loobilta'al máakil.

Uti'al le paalal wiiniko'obo', meeta'ab jump'éel ma'alob kúuchil uti'al u táakmuk'ta'al u táakpajalo'ob ti' waba'ax, u ka'ansa'alo'ob yéetel u ma'alob ch'íijilo'ob, beytúuno' táan u mu'uk'a'ankunsá'al ba'ax kun u meeto'ob je'ex máako'ob uti'al u yaantal k'eexil ichil le Maayáaj Ka'asiijilo'.

U NU'UKBESAJIL
MUJERES RENACIMIENTO
10,061 TARJETAS

jk'u'ub ti' Maamatsilo'ob ku Meyajo'ob tu Cuentao'

RENAACIMIENTO

REGA DE TARJETAS "ELVIA CARRILLO PUERTO"

YUC
CONSEJO DEL

U programail Prevensión yéetel Control ti' Dengue yéetel K'oja'anilo'ob ku tsa'ayal ti' máak kéen Chi'ibik tumen Ik'elo'ob

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:

28,650 meyajó'ob uti'al u kanáanta'al máak ti' le k'oja'anila', ma' u t'i'it' pajal yéetel u táan óolta'al máaxo'ob k'oja'ano'ob (u yila'al ti' máax yaani', tsikbaló'ob, u estudiarta'al ik'elo'ob, fumigaciones, análisis yéetel u yila'al bix u ts'a'akal)

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:

82,277 juntúulul máak

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:

43 u p'éelel méek'tankaajo'ob

K'aas k'áak'o'ob fumigadas:

221,058 ha

U táan óolta'al máak tumen u Doctoril Koj uti'al Kajnáalo'ob Ma' jach ma'alob u bin ti'obi'

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
22,863 jump'éelel táan óolalilo'ob (u ts'a'abal consulta, u yutskinsa'al koj yéetel u túuxta'al ko'olelo'ob maanal 40 años

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:
12,999 personas

U kanáanta'al ma' u Kiinsikubaj máak

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:

2,920 jump'éelel meyajo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u kiinsikubáaj máak (tsikbalo'ob, pruebas uti'al u yila'al wa taak u kiinsikubáaj máak, consultas ti' máaxo'ob ts'o'ok u yóotik u kiinsikubajo'ob yéetel táan óolalo'ob psicológicas)

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:

24,094 juntúulul xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob

U kanáanta'al yéetel ma' u ya'abtal máaxo'ob ku lúubulo'ob ti' Adicciones

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:

66,186 ba'alo'ob meeta'ab tu yóok'lal lela' (u táan óolta'al máak, u yila'al ba'ax yaan ti' máak, u ts'a'abal u chiikulal le kúuchilo'ob tu'ux mix táan u páajtal u ts'u'uts'ik chamal máak yéetel meeta'ab xan le Consejos Municipales uti'al Salud Mental yéetel Adicciones)

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:
75,555 juntúulul

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
106 jump'éleel méek'tankaajo'ob

YUCAT

GOBIERNO DEL ESTADO

Ántajil táan óoltik tuláakal ba'al yaan u yil yéetel u Tséentikubáaj máak

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:

387,241 jump'éelel u paquetesil
janalbil ba'alo'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:

106 jump'éelel méek'tankaajo'ob

Buka'aj xu'upij:

121 millones 487 mil 720 peesos

TÁN

2024 ◊ 2030

Áantajil uti'al u Ma'alob Tséentikubáaj paalal tu Najilxook

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
18,713,782 jump'éelel uk'ulo'ob ku
ts'a'abal ti' najilxooko'ob

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
124,715 juntúulul mejen ch'úupalal
yéetel mejen xi'ipalal

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
106 jump'éelel méek'tankaajo'ob

Buka'aj xu'upij:
307 millones 317 mil 227 peesos

U Nu'ukbesajil Uti'al u yaantal Ma'alob kuxtal

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:

26 contratos otorgados utia'al
u construcción 883 jump'éelel
meyajo'ob tu yóok'lal najilo'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:

32 jump'éelel méek'tankaajo'ob

Áantajil uti'al Kajnáalo'ob ma Jach uts u bin ti'ob te' Péetlu'uma'

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
9,802 jump'éelel áantajilo'ob

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:
5,397 juntúulul máak ma' jach uts u
bin ti'obi'

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
106 jump'éelel méek'tankaajo'ob

Áantajo'ob ti' áantaj yetel wíiniko'ob yéetel discapacidad

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 8,895
jump'éelel tsolnu'uko'ob yéetel u
máansa'al máak tu'ux unaj u táan
oolta'al

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
3,556 juntúulul máak nuumtako'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
82 jump'éelel méek'tankaajo'ob

U táakmuk'ta'al u Meyaj máak tu cuenta yéetel u Mu'uk'a'ankunsikubáaj Ko'olelo'ob

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
3,532 jump'éel táan óolalo'ob jts'a'abij
(tsolnu'uko'ob, taller'o'ob yéetel u
máansa'al máak tu'ux unaj u táan
óolta'al)

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
4,854 juntúulul ko'olelo'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
35 jump'éelel méek'tankaajo'ob

Buka'aj xu'upij:
6 millones 801 mil 421 peesos

Táanilkunsajil le Jala'achila' U ka'a tsoolil meyaj Ma'alob toj óolal uti'al tuláakal kajnáalo'ob Toj óolal uti'al jump'éeel Ma'alob Kuxtal

Nu'ukbesajil Péetlu'umil uti'al Prevención yéetel Control ti' VIH/SIDA yéetel u Infeccionesil Transmisión Sexual

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel ts'ak yaajo'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' tik meetaj meyajob uti'al u kanáanta'al ma' u tsa'ayal ti' máak, u yila'al wa yaan ti' máak, u káajal u ts'a'akal tu séeba'anil yéetel u táan óolta'al máak tumen junmúuch' profesionalo'ob uti'al ma' u binetik mixba'al k'a'abet ti' le máaxo'ob tsaayal ti'ob wa je'el u páajtal u tsa'ayal ti'ob VIH wa uláak' ITS, le je'ela' te' Centros Ambulatorios uti'al Prevención yéetel Atención ti' Infecciones de Transmisión Sexual (CAPASITS) yéetel tu kúuchilo'ob tu'ux ku táan óolta'al u toj óolal máak.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 15,692 ts'aako'ob uti'al ma' u sen ya'abtal u yik'el le VIH tu wíinkilal máako' le je'ela' ti' 4,126 juntúulul máak k'oja'ano'ob ti' VIH; 21,343 consultas yiknal doctor ti' 4,126 juntúulul máak k'oja'ano'ob ti' VIH/SIDA. T'i'it'besa'ab 300,000 condono'ob, uti'al u yáanta'al 30,000 juntúulul máak. Meeta'ab 30,388 pruebas uti'al u yila'al wa yaan VIH ti' kajnáalo'ob yéetel ti' 12,415 juntúulul ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampal.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 19,144 ts'aako'ob uti'al ma' u seen ya'abtal u yik'el le VIH tu wíinkilal máako' uti'al u yáanta'al 4,126 juntúulul máak k'oja'ano'ob ti' VIH; 24,844 consultas yiknal doctor ti' 4,126 juntúulul máak k'oja'ano'ob ti' VIH/SIDA. T'i'it'besa'ab 553,350 condono'ob, uti'al u yáanta'al 55,500 juntúulul máak. Meeta'ab 35,263 pruebas uti'al u yila'al wa yaan VIH ti' kajnáalo'ob yéetel ti' 18,078 juntúulul ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampal.

U Nu'ukbesajil Prevención yéetel Control ti' Dengue yéetel K'oja'anilo'ob ku tsa'ayal ti' máak kéen Chi'ibik tumen Ik'elo'ob

Le nu'ukbesajila' ku kaxtik u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' tik meetaj meyajob uti'al u táan óolta'al u kanáanta'al ma' u tsa'ayal ti' máak le k'oja'anilo'ob ku táak'al ti' máak kéen chi'ibik tumen ik'elo'ob u kajnáalilo'ob le kaajo'ob tu'ux ku páajtal u táak'al ti' máak.

Ichil u ja'abil 2025e', ila'ab 4,240 casos tu'ux tukulta'abe' le chokwil yaan ti' máako' tuyóok'lal u k'oja'anil dengue (ichil le je'ela' chéen 192 casos jaajchajij) yéetel xane' fumigarta'ab 131,653 hectáreas ichil le Péetlu'uma' uti'al ma' t'i'it'pajal le ik'el ichil le 106 jump'éelel méek'tankaajo'obo', yéetel le je'ela' áanta'ab tuláakal le kajnáalo'obo'. Beyxane', meeta'ab 20,947 tsikbalob uti'al u kanáanta'al ma' u táak'al le dengue ti' máako', yéetele' áanta'ab 61,981 juntúulul máak. Tu yóok'lal u k'oja'anil Chagase' (u chi'ibil máak tumen pik), meeta'ab 2,032 estudios uti'al u kaxta'al ik'elo'ob je'ex le piko' ti' u jejeláas méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma' yéetel 256 fumigaciones ich naajo'ob yéetel químicos ku máan ya'ab k'iino'ob láayli' u kiinsiko'ob le ik'elo'ob je'ex le piko'. Jts'a'ab 21 tratamientos ti' máaxo'ob k'oja'ano'ob ti' Chagas yéetel 20 tratamientos uti'al ti' máaxo'ob yaan leishmaniosis (jump'éeel llaga tu yoot'el máak

ma' séeb u yutstali'), beytúuno' 7,800 juntúulul máak áanta'abij. Tu ts'ooke', meeta'ab 2,681 u análisisil k'i'ik' uti'al u kanáanta'al ma' u táak'al ti' máak le paludismo yéetel xan jts'a'ab 156 tratamientos yéetel veneno ku ts'a'abal ich ja' uti'al u kiinsa'al u ye'el le chan k'oxol Anopheles ti' kúuchilo'ob tu'ux ila'ab yaan u ye'elo'obi', beytúuno' áanta'ab 5,030 juntúulul máak. Le je'el xana', uti'al u yáanta'al 40 jump'éeel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u yila'al 5,263 casos tu'ux tukulta'abe' le chokwil yaan ti' máako' tuyóok'lal u k'oja'anil dengue (ichil le je'ela' chéen 336 casos jaajchajij) yéetel xane' fumigarta'ab 221,058 hectáreas ichil le Péetlu'uma' uti'al u kiinsa'al le ik'el ichil jejeláas kúuchilo'ob, yéetel je'ela' áanta'ab tuláakal u kajnáalilo'ob le Péetlu'uma'. Beyxane', meeta'ab 22,397 tsikbalo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u táak'al le dengue ti' máako', yéetele' áanta'ab 73,508 juntúulul máak. Tu yóok'lal u k'oja'anil Chagase' (u chi'ibil máak tumen pik), meeta'ab 2,454 estudios uti'al u kaxta'al ik'elo'ob je'ex le piko' ti' u jejeláas méek'tankaajilo'ob le Péetlu'uma' yéetel 528 fumigaciones yéetel químicos ku máan ya'ab k'iino'ob layli' u kinsiko'ob le ik'elo'ob je'ex le piko', le je'ela' ich naajilo'ob tu'ux ila'ab jach yaan le ik'elo'oba', ts'o'ok xan u ts'a'abal 23 tratamientos ti' máaxo'ob k'oja'ano'ob ti' Chagas. Beyxane' ts'o'ok u ts'a'abal 20 tratamientos uti'al ti' máaxo'ob yaan leishmaniosis (jump'éeel lliga tu yoot'el máak ma' séeb u yutstali'). Tu ts'ooke', meeta'ab 3,046 u análisisil k'i'ik' uti'al u kanáanta'al ma' u táak'al ti' máak le paludismo yéetel xan jts'a'ab 182 tratamientos yéetel veneno ku ts'a'abal ich ja' uti'al u kiinsa'al u ye'el le chan k'oxol Anopheles ti' kúuchilo'ob tu'ux ila'ab yaan u ye'elo'obi', beytúuno' áanta'ab 5,680 juntúulul máak. Yéetel le je'ela' táan óolta'ab 43 jump'éeel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

U Nu'ukbesajil Péetlu'umil Zoonosis

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u tsa'ayal ti' máak le ko'ilo', Brucelosis (k'oja'anil ku táak'al ti' máak wa mixtáan a lookansik janalbil ba'alo'ob je'ex le lecho') yéetel Rickettsiosis (u k'oja'anil peech wa ch'ik), beyxan u jach ma'alob táan óolta'al yéetel u yila'al ma' u tsayik ti' ujeel máak le máaxo'ob yaan le k'oja'anil ti'oba'.

Ichil u ja'abil 2025e', analizarta'ab 7 jump'éeel muestras uti'al u yila'al wa tsaayal ko'oy ti' máak. Táan óolta'ab 2,751 juntúulul máak loobilta'abo'ob tumen ba'alche'o' (peek'o'ob, miiso'ob, yéetel ba'alche'ob ma' aalak'bil ba'alo'obi') ku tukulta'ale' yaan ko'il ti'ob, ichil le je'elo'oba' ti' 303 juntúulule' jts'a'ab waba'ax tratamiento uti'al u k'oja'anil ko'il, (ku táakpajal xan ichil lela' u vacunarta'al máak ma'ali' tsa'ayak ti' le k'oja'anila'); beyxane' jts'a'ab 373,414 jump'éeel vacunas uti'al ma' u táak'al ko'il ti' peek'o'ob yéetel miiso'ob. Uti'al ma' u seen ya'abtal máanel ba'alche'obe', operarta'ab xma' bo'olil 4,661 juntúulul ba'alche'ob uti'al ma' u yantal u mejenilo'ob. Tu yóok'lal u kanáanta'al ma' u tsa'ayal ti' máak yéetel ma' u t'i'it'pajal le Brucelosiso', meeta'ab 11,532 pruebas ku k'aaba'atik Rosa de Bengala uti'al a yila'al wa yaan le k'oja'anil ti' máako', ba'ale' ma' yanjil mix jump'éeel caso k'a'abetchaj tratamiento ti'i'. Uláak' ba'al xan meeta'abe', jts'a'ab 170 consultas ti' máaxo'ob ku tukulta'al yaan Rickettsiosis ti'ob, ti' máaxo'ob meeta'ab u pruebail uti'al u yila'al wa tsaayal le k'oja'anil ti'obo', yéetel xan ts'a'ab tratamiento ti'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u analizarta'al 9 jump'éeel muestras uti'al u yila'al wa tsaayal ko'il ti' máak. Ts'o'ok u táan óolta'al 3,293 juntúulul máak loobilta'abo'ob tumen ba'alche'o' (peek'o'ob, miiso'ob, yéetel ba'alche'ob ma' aalak'bil ba'alo'obi') ku tukulta'ale' yaan ko'il ti'ob, ichil le je'elo'oba' ti' 379 juntúulule' jts'a'ab wa ba'ax tratamiento uti'al u k'oja'anil ko'il, (ku táakpajal xan ichil lela' u vacunarta'al máak ma'ili' tsa'ayak ti' le k'oja'anila'); beyxane' jts'a'ab 472,469 jump'éeel vacunas uti'al ma' táak'al ko'il ti' peek'o'ob yéetel miiso'ob. Uti'al ma' u seen ya'abtal máanel ba'alche'obe', operarta'ab xma' bo'olil 5,301 juntúulul ba'alche'ob uti'al ma' u yantal u mejenilo'ob. Tu yóok'lal u kanáanta'al ma' u tsa'ayal ti' máak yéetel ma' u t'i'it'pajal le Brucelosiso', meeta'ab 13,655 pruebas ku

k'aaba'tik Rosa de Bengala uti'al a yila'al wa yaan le k'oja'anil ti' máako', ba'ale' ma' yanjil mix jump'éel caso k'a'abetchaj tratamiento ti'i. Uláak' ba'al xan meeta'abe', jts'a'ab 194 consultas ti' máaxo'ob ku tukulta'al yaan Rickettsiosis ti'ob, ti' máaxo'ob meeta'ab u 194 pruebas uti'al u yila'al wa tsaayal le k'oja'anil ti'obo', yéetel xan ts'a'ab u tratamientoil ti'ob.

U Nu'ukbesajil Micobacteriosis

Uti'al u yaantal jump'éel ma'alob kuxtal ti' u kajnáalilo'ob Yucatán tu'ux ku jaajkunta'al u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alobe', jmeeta'ab meyajo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u tsa'ayal yéetel u táakmuk'ta'al u toj óolal le kajnáalo'ob tu'ux yaan múuch'ilo'ob je'el u páajtal u tsa'ayal ti'ob u k'oja'anil Tuberculosis (TB) yéetel Lepra.

Ichil u ja'abil 2025e', meeta'ab 40 baciloscopias (jump'éel prueba séeba'an) uti'al u yila'al wa yaan Lepra ti' máak, 2,500 baciloscopias uti'al u yila'al wa yaan Tuberculosis ti' máak le je'ela' meeta'ab ti' múuch'ilo'ob ma' jach ma'alob u bin ti'obi' wa séeba'an je'el u tsa'ayal le k'oja'anil ti'oba'. Jts'a'ab tratamientos, jach tu súutukil yéetel je'ex unaje', tu yóok'lal waba'ax Micobacteriosisil ti' 180 juntúulul máako'ob k'oja'ano'ob yéetel jts'a'ab 1,080 consultas tumen doctor ti' máaxo'ob ts'o'ok u yila'al yaan le Micobacteriosis ti'obo'; le meyajo'oba' meeta'ab ti' 95 méek'tankaajo'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 50 baciloscopias uti'al u yila'al wa yaan Lepra ti' máak, 3,252 baciloscopias uti'al u yila'al wa yaan Tuberculosis ti' máak le je'ela' ti' múuch'ilo'ob ma' jach ma'alob u bin ti'obi' wa séeba'an je'el u tsa'ayal le k'oja'anil ti'oba'. Ts'o'ok u ts'a'abal 255 tratamientos ti' máako'ob k'oja'ano'ob yéetel xan ts'o'ok u ts'a'abal 1,530 consultas tumen doctor ti' máaxo'ob ts'o'ok u yila'al yaan le Micobacteriosis ti'obo'; le meyajo'oba' meeta'ab ti' 106 méek'tankaajo'ob.

Nu'ukbesajil uti'al u Kanáanta'al yéetel u Yila'al Tu'ux táan u Máan le u K'oja'anil le Wach'k'ajal jach Séeb u tsa'ayalo'

Uti'al ka yanak jump'éel ma'alob kuxtal ti' u kajnáalilo'ob Yucatán tu'ux ku jaajkunta'al u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob uti'al u kanáanta'al yéetel ma' u t'i'it'pajal ich kaaj u k'oja'anil wach'k'ajal yéetel cólera te' Péetlu'uma', ichil le je'ela' táakpaj tsolnu'uk, u yila'al tu'ux táan u máan le k'oja'anila', u túuxta'al máako'ob kanáantik ma' chíikpajal le k'oja'anila', u meeta'al campañas tu'ux ku yila'al jach je'el u yantal le k'oja'anila', u estudiarta'al yéetel u yila'al u ts'a'akal le casos ku tukulta'al u k'oja'anil cólera tsaayal ti' máako'.

Ichil u ja'abil 2025e', táan óolta'ab 2,081 casos t'oxpajo'ob ichil 93 méek'tankaajo'ob tu'ux jts'a'ab táan óolal yéetel ba'alo'ob k'a'abet u meeta'al uti'al ma' u táak'al ti' máak le k'oja'anila'. Ti' le 2,081 casoso', 1,153 yaan u yilo'ob chéen yéetel u analizarta'al u k'oja'anil cólera, yéetel u yaalabo' ku kaxtik uláak' enterobacterias (bacterias ku yantal tu choochel máak).

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u táan óolta'al 2,426 casos, ichil 93 méek'tankaajo'ob, ti' le je'elo'oba' jts'a'ab táan óolal ti'ob yéetel ba'alo'ob k'a'abet u meetiko'ob uti'al ma' u táak'al ti' máak le k'oja'anila'. Ti' le 2,426 casoso', 1,327 yaan u yilo'ob chéen yéetel u analizarta'al u k'oja'anil cólera, yéetel u yaalabo' ku kaxtik uláak' enterobacterias, yéetel le meyajo'oba' desdéej tu ja'abil 1997 ma' yanak mix jump'éel caso ti' cólera way te' Péetlu'uma'.

U Kanáanta'al yéetel Ma' u T'i'it'pajal u K'oja'anilo'ob Se'en

Le nu'ukbesajila' ku kaxtik u yantal jump'éel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u tsa'ayal ti' máak, u táan óolta'al yéetel

ma' u t'iit'pajal u k'oja'anilo'ob se'en, uti'al lela' meeta'ab estudios uti'al u yila'al wa tsaayal ti' máak yéetel u táan óolta'al tu séeba'anil le k'oja'anilo'ob je'ex lelo'oba'.

Ichil u ja'abil 2025e', jmeeta'ab 1,571 meyajo'ob tu yóok'lal le k'oja'anila', beyxane' táakmuk'ta'ab ti' redes sociales bix unaj u kanántikubáaj máak, u yila'al ba'ax ku yu'ubik u yúuchul ti' máak wa yaan le k'oja'anil ti'o', u je'ets'el u k'iinil vacunas uti'al ka béeychajak u bin kajnáalo'ob ka táan óolta'ako'ob tu séeba'anil. Beyxane' jts'a'ab 1,104 táan óolalo'ob uti'al le k'oja'anilo'ob je'ex lelo'oba', lela' ichil 59 méek'tankaajo'ob tak tu'ux ku k'uchul le nu'ukbesajila'.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 1,845 meyajo'ob tuyóok'lal le k'oja'anila', beyxane' táakmuk'ta'ab ti' redes sociales bix unaj u kanántikubáaj máak, u yila'al ba'ax ku yu'ubik u yúuchul ti' máak wa yaan le k'oja'anil ti'o', u je'ets'el u k'iinil yéetel ba'ax vacunasil k'a'abet u ch'a'ik máak. Beyxane' jts'a'ab 1,568 táan óolalo'ob uti'al le k'oja'anilo'ob je'ex lelo'oba', lela' ichil 59 méek'tankaajo'ob tak tu'ux ku k'uchul le nu'ukbesajila'.

U Jets'ik máak ba'axk'iin yéetel jaytúul u paalal ku yantal yéetel u Kanántik ma' k'oja'antal ti' chaampal

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al ma' u sen ya'abta'al u yantal u paalal máak, uti'al lela' táakbesa'ab uláak' máako'ob tu padronil u jets'ik máak ba'axk'iin yéetel jaytúul u paalal ku yantal. Uti'al le je'ela', jts'a'ab tsolnu'uk yéetel ba'alo'ob uti'al u kanántikubáaj xiibo'ob yéetel ko'olelo'ob, ichil u chiimpolta'al ba'ax u k'áato'ob, tu yóok'lal ma' u k'oja'antalo'ob ti' chaampal wa ma' u k'áato'obi'; beytúuno', ku je'ets'el u súutukil uti'al u k'oja'antal máak ti' chaampal uti'al ka béeychajak u yantal le jaytúul u paalal u k'áato'obe' yéetel xan ichil u jach ma'alobil toj óolal.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 13,417 táan óolalo'ob tu yóok'lal u jets'ik máak ba'axk'iin yéetel jaytúul u paalal ku yantal yéetel túune' áanta'ab láayli' buka'aj máako'ob ichil ch'uupo'ob yéetel xiibo'ob yaan ti'ob 15 tak 49 ja'abo'ob beyxane' jk'u'ub 76,313 ba'alo'ob uti'al u kanántikubáaj máak uti'al ma' u k'oja'antal ti' chaampal ti' xan láayli' buka'aj xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob te' méek'tankaajo'ob tak tu'ux ku k'uchul le nu'ukbesajila'.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 16,384 táan óolalo'ob tu yóok'lal u jets'ik máak ba'axk'iin yéetel jaytúul u paalal ku yantal yéetel túune' áanta'ab láayli' buka'aj máako'ob ichil ch'uupo'ob yéetel xiibo'ob yaan ti'ob 15 tak 49 ja'abo'ob, beyxane' jk'u'ub 105,270 ba'alo'ob uti'al u kanántikubáaj máak uti'al ma' u k'oja'antal ti' chaampal ti' 38,230 xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob ti' 60 méek'tankaajo'ob tak tu'ux ku k'uchul le nu'ukbesajila'.

Toj óolal yéetel ma'alob kuxtal uti'al jets' óolal yéetel u ma'alob bisikubáaj yéetel ujeel máak

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u jets'ik máak ba'axk'iin yéetel jaytúul u paalal ku yantal yéetel u kanántikubáaj ti' k'oja'anilo'ob ku táak'al ti' máak kéen ts'iisnak yéetel xan keetil ichil máakil, le je'ela' uti'al u xoknáalilo'ob secundaria yéetel uti'al máaxo'ob ku meyajo'ob tu múuch'il Parque Científico yéetel Tecnológico ti' Yucatán (PCTY).

Ichil ja'abil 2025e', meeta'ab meyajo'ob uti'al ka yanak ma'alob toj óolal tu ts'o'omel u pool máak, tu wiinkilal yéetel tu jets' óolal le máaxo'ob ku táakpajalo'obo', uti'al le je'ela' jts'a'ab tsikballo'ob uti'al u yaajal u tuukul máak, meyajo'ob uti'al u táakmuk'ta'al toj óolal tu yóok'lal u yilik máak wa yaan u yantal u paalal yéetel meesas uti'al tsikbal. Le ba'alo'ob meeta'aba', tu nats'aj u páajtalil u ts'a'abal tsolnu'uk tu

yóok'lal u jets'ik máak ba'axk'iin yéetel jaytúul u paalal ku yantal yéetel u káantikubáaj ti' k'oja'anilo'ob ku táak'al ti' máak kéen ts'iisnak, le je'ela' uti'al u kuxtal paalal wíinik yucatecoso'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'abal jump'éeel taller tu yóok'lal "U jets'ik máak ba'axk'iin yéetel jaytúul u paalal ku yantal yéetel u kanáantikubáaj ti' k'oja'anilo'ob ku táak'al ti' máak kéen ts'iisnak, ti' ka'amúuch' xoknáalo'ob. Yéetel le meyaj'oba' áanta'ab maanal ti' 60 paalal wíiniko'ob.

U Nu'ukbesajil u Táan óolta'al u Toj óolal Maamatsil kitak yéetel kéen síijik le chaampalo'

Uti'al ka yanak jump'éeel ma'alob kuxtal ti' u kajnáalilo'ob Yucatán tu'ux ku jaajkunta'al u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alobe', jts'a'ab táan óolalo'ob jach chúuka'an ti' ko'olelo'ob, le yano'ob ichil u súutukil ma'ili' k'oja'anchajak ti' chaampal, kéen k'oja'anchajak ti' chaampal, kéen síijik le chaampalo', yéetel u ch'a'ik u yóol ko'olel ts'o'ok u síijsik chaampal, beyxan u yila'al yéetel u táan óolta'al tu séeba'anil k'oja'anilo'ob yaan ti' le chaampal táantik u síijilo'.

Ichil u ja'abil 2025e', táan óolta'ab 10,089 u síijsa'al chaampalo'ob yéetel ts'a'ab 46,131 consultas uti'al yila'al bix yanik le ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampal.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u táan óolta'al 11,284 u síijsa'al chaampalo'ob yéetel ts'a'ab 58,513 consultas uti'al yila'al bix yanik le ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampal.

U Nu'ukbesajil K'ampaal

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel dortoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob ka'alikil u ts'a'abal tsolnu'uk, u ka'ansa'al yéetel u yila'al bix u bin u yúuchul meyaj, tuyóok'lal teemas yaan u yilo'ob yéetel u toj óolal maamatsil kitak yéetel kéen síijik le chaampalo', ti' xk'ampaalo'ob u ts'íibtmajubáajo'ob tu Serviciosil u Saludil Yucatán, le je'ela' uti'al u ts'íibta'al yéetel u yila'al ba'ax ku meetiko'ob yéetel le ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampalo', kéen síijik le chaampalo' yéetel u ch'a'ik u yóol ko'olel ts'o'ok u síijsik chaampal, beyxan u táan óolta'al le chaampal táantik u síijilo'.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 173 ka'ansajilo'ob te' kúuchilo'o tu'ux ku yáax táan óolta'al máako', yéetel le je'ela' áanta'ab tuláakal le xk'ampaalalo'ob tu ts'íibtajubajo'ob ti' le Censo Estatal ti' u Serviciosil u Saludil Yucatán. Le xk'aampalalo'obo' tu ye'esajo'obe' tu táan óolto'ob 3,578 ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampal yéetel 82 u síijsa'al chaampalo'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 282 ka'ansajilo'ob te' kúuchilo'ob tu'ux ku yáax táan óolta'al máako', yéetel le je'ela' áanta'ab tuláakal le xk'ampaalo'ob tu ts'íibtajubajo'ob ti' le Censo Estatal ti' u Serviciosil u Saludil Yucatán. Le xk'aampalo'obo' tu ye'esajo'obe' tu táan óolto'ob 4,980 ko'olelo'ob k'oja'ano'ob ti' chaampal yéetel 112 u síijsa'al chaampalo'ob.

U táan óolta'al u Toj óolal mejen paalal yéetel paalal wíiniko'ob

Le meyaj' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyaj'ob tu'ux ku táak'muk'ta'al keetil ichil máak yéetel ka ma'alobkuns le bix yanik u toj óolal kajnáalo'obo', le je'ela' ichil u tuukulile', wa ku ka'ansa'al u bix unaj u kanáanta'al yéetel u táak'muk'ta'al u toj óolal máak desdéej tu mejen paalil yéetel tu paalal wíinikile', ichil uláak' jaatsil u kuxtale' yaan u kanik ma'alob bix unaj u kanáantik u toj óolal uti'al ka béeychajak u ma'alobkinsik u kuxtal.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 5,078 consultas tuyóok'lal u k'oja'anil wach'k'ajal, 18,217 táan óolalo'ob uti'al u k'oja'anil se'en jach yaaj yanik ti' mejen paalal ma' u ts'áaj 5 ja'ab ti'obi' yéetel 108,823 consultas ti' paalal wiiniko'ob yaan ti'ob 10 tak 19 ja'ab. Jts'a'ab 186,672 vacunas ti' máaxo'ob ma' u ts'áaj 5 ja'ab ti'obi' yéetel 54,188 ti' nukuch máako'ob ts'o'ok 60 ja'ab ti'ob, le je'ela' ichil u meyajil u programail vacunación uti'al tuláakal máak.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 5,570 consultas tuyóok'lal u k'oja'anil wach'k'ajal, 21,526 táan óolalo'ob uti'al u k'oja'anil se'en jach yaaj yanik ti' mejen paalal ma' u ts'áaj 5 ja'ab ti'obi' yéetel 113,726 consultas ti' paalal wiiniko'ob yaan ti'ob 10 tak 19 ja'ab. Jts'a'ab 238,893 vacunas ti' máaxo'ob ma' u ts'áaj 5 ja'ab ti'obi' yéetel 84,750 ti' nukuch máako'ob ts'o'ok 60 ja'ab ti'ob, le je'ela' ichil u meyajil u programail vacunación uti'al tuláakal máak.

Nu'ukbesajil ku táan óoltik tuláakal ba'al yaan u yil yéetel Máak Kóoktako'ob

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnaalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' ila'ab u kanáanta'al máak ti' le hipoacusia (u bin u p'áatal ma' jach uts u yu'ubik ba'al máaki') yéetel kóokil ti' mejen paalal táantik u siijilo'obe' yéetel estudios uti'al u yila'al wa yaan ti'ob le k'oja'anila' uti'al ka béeychajak u ma'alobtal u kuxtalo'ob sámalka'abej.

Ichil u ja'abil 2025e', jmeeta'ab 7,086 estudios uti'al u yila'al wa uts u yu'ubik ba'al le chaampal táantik u siijilo' lela' láayli' ti' buka'aj máak áanta'ab ichil le 106 méek'tankaajo'ob te' ichil le 6 u hospitalilo'ob SSY yéetel 316 terapias uti'al u ka'ansa'al u'uyajil yéetel u t'aan lela' meyajta'ab tu hospitalil O'Horán, láayli' buka'aj máak áanta'ab ichil 17 u méek'tankaajilo'ob Yucatán.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 9,179 estudios uti'al u yila'al wa uts u yu'ubik ba'al le chaampal táantik u siijilo' lela' láayli' ti' buka'aj máak áanta'ab ichil le 106 méek'tankaajo'ob te' ichil le 6 u hospitalilo'ob u Serviciosil u Saludil Yucatán, yéetel 368 terapias uti'al u ka'ansa'al u'uyajil yéetel t'aan lela' meyajta'ab tu hospitalil O'Horán, láayli' buka'aj máak áanta'ab ichil 23 u méek'tankaajilo'ob Yucatán, beyxane' meeta'ab jump'éeel operación uti'al u ts'a'abal jump'éeel nu'ukul ichil u xikin máak uti'al ka béeychajak u ka' yu'ubik ba'al uts.

U kanáanta'al yéetel u Táakmuk'ta'al Toj óolal ich Kaaj

Le meyajja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnaalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajjo'ob tu yóok'lal ma' u xek'bal tu'ux ku kajtal máak, ma' u ya'abtal ba'alche'ob loobiltik u toj óolal máak, u yila'al tu séeba'anil wa yaan k'oja'anil ti' máak yéetel tsikbalob tuyóok'lal u teemasil toj óolal le je'ela' uti'al u certificarta'al le kaajo'obo'.

Ichil u ja'abil 2025e', jk'u'ub 125 actas ti' Najilxooko'ob ku kanáantik Toj óolal yéetel lela' áanta'ab 46,026 máako'ob, uti'al lela' táakbesa'ab meyajjo'ob uti'al u k'exik ba'ax ts'áaik u toj óolal, u mu'uk'a'ankuunsa'al u kanáantikubáajo'ob yéetel u táakpajal ti' ba'alo'ob ku meeta'al ich kaaj. Certificarta'ab 6 jump'éeel kaajo'ob tumen ku ma'alob kanáantikob toj óolal, yéetele' áanta'ab 7,648 máako'ob, beytúuno' táan u yáanta'al u jala'achil le méek'tankaajo'ob uti'al ka u ma'alobkuunso'ob le kúuchil tu'ux kaja'an máako', yéetel u tuukulil u keetil toj óolal yéetel u yéemsa'al jaytúul máak ku k'oja'anta'al. Beyxane' meeta'ab 6 meyajjo'ob uti'al u táakmuk'ta'al u ka'anal ba'alo'ob uts u meeta'al uti'al toj óolal lela' ti' máako'ob ku bino'ob meyaj táanxel lu'umil yéetel ti' máasewáal wiiniko'ob, yéetele' áanta'ab 1,800 juntúulul máak; yéetel t'o'ox 14,752 Cartillas Nacionales uti'al mejen paalal yéetel paalal wiinik yaan ti'ob 5 tak 19 ja'abo'ob. Beyxane', certificarta'ab 135 kúuchilo'ob meyaj tu'ux ku táakmuk'ta'al toj óolal yéetele' áanta'ab 2,697 máako'ob beytúuno' ku ye'esk'ajale' le bix u yúuchul meyajjo' ku táanilkuunsik u toj óolal u wiinkilal máak, u jets' óolal beyxan u bisikubáaj yéetel tuláakal máak.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u k'u'ubul 143 actas ti' Najilxooko'ob ku kanáantik Toj óolal yéetel lela' áanta'ab 47,797 máako'ob, uti'al lela' táakbesa'ab meyaj'ob uti'al u k'exik ba'ax ts'áajik u toj óolal, u mu'uk'a'ankunsa'al u kanáantikubajo'ob yéetel u táakpajal ti' ba'alo'ob ku meeta'al ich kaaj; certificarta'ab 10 jump'éelel kaajo'ob tumen ku ma'alob kanáantiko'ob toj óolal, yéetele' áanta'ab 12,410 máako'ob, beytúuno' tán u yáanta'al u jala'achil le méek'tankaajo'ob uti'al ka u ma'alobkunso'ob le kúuchil tu'ux kaja'an máako', yéetel u tuukulil u keetil toj óolal yéetel u yéemsa'al jaytúul máak ku k'oja'anta'al. Beyxane' t'o'ox 17,873 Cartillas Nacionales uti'al mejen paalal yéetel paalal wiinik yaan ti'ob 5 tak 19 ja'abo'ob. Meeta'ab xan 7 meyaj'ob uti'al u táakmuk'ta'al u ka'anal ba'alo'ob uts u meeta'al uti'al toj óolal lela' ti' máako'ob ku bino'ob meyaj táanxel lu'umil yéetel ti' máasewáal wiiniko'ob, yéetele' áanta'ab 2,514 juntúulul máak. Beyxane', certificarta'ab 135 kúuchilo'ob meyaj tu'ux ku táakmuk'ta'al toj óolal yéetele' áanta'ab 2,697 máako'ob beytúuno' ku ye'eska'ajale' le bix u yúuchul meyaj'ob ku táanilkunsik u toj óolal u wiinkilal máak, u jets' óolal beyxan u bisikubáaj yéetel tuláakal máak. Tu ts'ooke', jkáaj u meyaj le Subsistema Integral ti' Salud uti'al Bienestar Escolar (SISBE) lela' ichil 103 najilxooko'ob t'ooxolo'ob ichil 22 méek'tankaajo'ob, tu'ux meeta'ab 65,500 meyaj'ob tu yóok'lal toj óolal tu'ux tán óolta'ab 467,973 mejen ch'úupalal, mejen xi'ipalal, ka'ansajnáalo'ob yéetel baatsilo'ob, meeta'ab 18,292 meyaj'ob uti'al u yila'al bix yanik u toj óolal u wiinkilal máak yéetel 13,135 tu yóok'lal u ma'alob toj óolal u ts'o'omel u pool máak, yéetele' ila'ab k'a'abet u tán óolta'al 301 xoknáalo'ob ku béeytal u k'oja'antal u ts'o'omel u poolo'ob yéetel 619 yaan u yilo'ob yéetel u talamil u ma'alob tséentikubáajo'ob.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik le Estrategia Aliados por la Vida, le je'ela' ku k'uchul ti' 12 méek'tankaajo'ob ichil le 60 u p'éelel tu'ux jach k'a'ana'ano'. Beytúuno', desdéej káajak le Estrategiaa', ts'o'ok u certificarta'al 53 najilxooko'ob táakmuk'tik toj óolal.

U tán óolta'al u Toj óolal u Chi' máak way Yucatáne'

Le meyaj'ob ku kaxtik u yantal jump'éelel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyaj'ob tu yóok'lal u yéensa'al jaytúul máak yéetel ma' u tiip'il uláak' k'oja'anilo'ob loobiltik u chi' máak, je'ex u la'abal kooj, u jóok'ol k'i'ik' tu chuun u koj yéetel u tu'utal u book chi'.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 42,419 consultas uti'al u yutskiinsa'al kooj k'askunta'ab tumen u laabil kooj yéetel 42,455 tán óolal uti'al u ma'alob sajkunsa'al u kooj máak (odontoxesis) yéetel u kanáanta'al ma' u la'abal koj (profilaxis). Beyxane', meeta'ab 823,351 tsolnu'uko'ob uti'al U ye'esa'al ti' máak le seis Ba'alo'ob K'a'abet u meetik uti'al U kanáantik u Toj óolal u Chi', ichil lela' táakpaj tsikbalob'ob uti'al ka'ansajil, u ka'ansa'al u yil máak bix yanik u toj óolal u chi', bix k'a'abet u ja'ik u koj, bix unaj u k'a'abetkunsa'al tu beel le hilo uti'al kooj yéetel u revisarta'al u prótesisil u kooj máak, lela' ichil 65 u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma' tu'ux yaan u páajtalil u tán óolta'al u k'oja'anil koj.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 50,681 consultas uti'al u yutskiinsa'al koj k'askunta'ab tumen u laabil koj yéetel 166,442 tán óolal uti'al u ma'alob sajkunsa'al u koj máak yéetel u kanáanta'al ma' u la'abal koj. Beyxane', meeta'ab 1,202,680 tsolnu'uko'ob uti'al U ye'esa'al ti' máak le seis Ba'alo'ob K'a'abet u meetik uti'al U kanáantik u Toj óolal u Chi', ichil lela' táakpaj tsikbalob'ob uti'al ka'ansajil, u ka'ansa'al u yil máak bix yanil u toj óolal u chi', bix 'a'abet u ja'ik u koj, bix unaj u k'a'abetkunsa'al tu beel le hilo uti'al kooj yéetel u revisarta'al u prótesisil u koj máak, lela' ichil 65 u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma' tu'ux yaan u páajtalil u tán óolta'al u k'oja'anil koj.

U kanáanta'al yéetel U tán óolta'al jach chúuka'an Cáncer yaan ti' Ko'olel

Le meyaj'ob ku kaxtik u yantal jump'éelel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' ku

jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, ka'alikil u kanáanta'al yéetel u táan óolta'al le cáncer ku tsa'ayal ti' iimo' yéetel tu matriz máak, uti'al lela' ila'ab wa yaan ti' máak le k'oja'anila' yéetel táan óolta'ab tu séeba'anil te' clínicaso' yéetel te' hospitalo'obo'. Uti'al ka béeychajak lela', ku tso'olol ti' máak bix le cancero'obo' le je'ela' ichil tsikbalob, u feriasil toj óolal, folletos yéetel u xiimbalta'al máak tak tu naajil, beyxan meyajo'ob uti'al u yila'al wa yaan le k'oja'anil ti' ko'olelo'ob yaan ti'ob 15 tak 69 ja'abo'ob.

Ichil u ja'abil 2025e', meeta'ab 14,387 estudios uti'al u yila'al wa yaan cáncer tu yiim máak, lela' uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj ko'olelo'obo'; jts'a'ab xan 235 consultas yéetel 235 tratamientos tu yiim máak tu'ux ku tukulta'al je'el u chiikpajal u cáncericil le iimo' lela' ti' láayli' buja'aj ko'olelo'obo'. Tu yóok'lal le cáncer ku tsa'ayal tu matriz ko'olelo', meeta'ab 13,362 estudios uti'al u yila'al wa yaan ti' máak, le je'ela' uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj ko'olelo'obo'; jts'a'ab xan 290 consultas yéetel 290 tratamientos tu matriz ko'olelo'ob tu'ux ku tukulta'al je'el u chiikpajal u cáncericil le matrizo' yéetele' áanta'ab láayli' buka'aj ko'olelo'obo'.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 17,337 estudios uti'al u yila'al wa yaan cáncer tu yiim máak, lela' uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj ko'olelo'obo'; ts'o'ok xan u jts'a'abal 325 consultas yéetel 625 tratamientos tu yiim máak tu'ux ku tukulta'al je'el u chiikpajal u cáncericil le iimo' lela' ti' láayli' buja'aj ko'olelo'obo'. Tu yóok'lal le cáncer ku tsa'ayal tu matriz máako', ts'o'ok u meeta'al 16,863 estudios uti'al u yila'al wa yaan ti' máak, le je'ela' uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj ko'olelo'obo'; ts'o'ok u ts'a'abal xan 322 consultas yéetel 322 tratamientos tu matriz máak tu'ux ku tukulta'al je'el u chiikpajal u cáncericil le matrizo' yéetele' áanta'ab láayli' buka'aj ko'olelo'obo'.

Nu'ukbesaj uti'al u Táan óolta'al Nojochmáakil

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnaalilo'ob Yucatán le meetike' ku jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u kanáanta'al yéetel ma' t'i'it'pajal k'oja'anilo'ob ku tsa'ayal ti' máako'ob yaan 60 ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob. Uláak' ba'al xane', táan u táakmuk'ta'al u yéemel le jaytúul wíinik ku kímil tuyóok'lal neumonías, ka'alikil u ts'a'abal u vacunail anti-influenza, beyxan u kanáanta'al ma' yúuchul loob tu yóok'lal u lúubul máak, u jo'olpajal u baakel máak (osteoporosis) yéetel u tratamientoil ch'ach'ajwiix.

Ichil u ja'abil 2025e', jmeeta'ab 17,500 pruebas uti'al u séeb ilta'al bix yanik u yóol máak yaan 60 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob, lela' ti' le máaxo'ob jbino'ob te' clínicaso', ichil tuláakalo'obe' 1,500e' jaajchajij yéetel jts'a'ab tratamiento k'a'abet ti'ob. Beyxane', jmeeta'ab 17,000 pruebas uti'al u séeb ila'al wa je'el u káachal baakel tuyóok'lal u k'oja'anil u jo'olpajal u baakel máak, ichilo'obe' 850e' jaajchajij yéetel jts'a'ab tratamiento k'a'abet ti'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 24,000 pruebas uti'al u séeb ila'al bix yanik u yóol máak yaan 60 ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob, lela' ti' le máaxo'ob jbino'ob te' clínicaso', ichil tuláakalo'obe' 1,806e' jaajchajij yéetel ts'o'ok u ts'a'abal tratamiento k'a'abet ti'ob. Beyxane', ts'o'ok u meeta'al 18,714 pruebas uti'al u séeb ila'al wa je'el u káachal u baakel tuyóok'lal u k'oja'anil u jo'olpajal u baakel máak, ichilo'obe' 944e' jaajchajij yéetel ts'o'ok u ts'a'abal tratamiento k'a'abet ti'ob.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik le Estrategia Aliados por la Vida, le je'ela' ku k'uchul ti' 52 u p'éelel méek'tankaajo'ob ichil le 60 u p'éelel tu'ux jach k'a'ana'ano'. Beytúuno', desdéej káajak le Estrategiaa', ts'o'ok u meeta'al 11,389 pruebas uti'al u séeb ila'al bix yanik u yóol máak yaan 60 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob, yéetel ts'o'ok u ts'a'abal 946 tratamientos uti'al u k'oja'anil u jach séeb lúubul u yóol máak.

Táan óolta'al Jach chúuka'an uti'al Ma' u jach Poloktal máak yéetel u Kanáantik u Puksi'ik'al

Uti'al ka béeychajak u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatáne', ku jaajkunta'al u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, tu'ux ku páajtal u meeta'al meyajo'ob uti'al u yila'al tu séeba'anil le ba'alo'ob tsayik u na'akal u presión yéetel u jach poloktal máak.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 29,881 u p'éelel tratamientos ti' k'oja'ano'ob yaan 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob yaan ti'ob u k'oja'anil u na'akal u presión yéetel u jach poloktal máak, uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj k'oja'ano'obo'. Yéetel meeta'ab xan 103,708 u p'éelel pruebas jach chúuka'antak uti'al u yila'al wa yaan u k'oja'anil u na'akal u presión yéetel u jach poloktal máak, lelo'oba' meeta'ab ti' xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob yaan 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob, lela' uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj máako'ob ichil 64 u p'éelel u méek'tankaajilo'ob le Péetlu'uma'.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 29,881 u p'éelel tratamientos ti' k'oja'ano'ob yaan 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob yaan ti'ob u k'oja'anil u na'akal u presión yéetel u jach poloktal máak, uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj k'oja'ano'obo'. Yéetel ts'o'ok u meeta'al xan 131,718 u p'éelel pruebas jach chúuka'antak uti'al u yila'al wa yaan u k'oja'anil u na'akal u presión yéetel u jach poloktal máak, lelo'oba' meeta'ab ti' xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob yaan 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob, lela' uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj máako'ob ichil 64 u p'éelel u méek'tankaajilo'ob le Péetlu'uma'.

U táan óolta'al Jach Chúuka'an u K'oja'anil Ch'ujuk k'i'ik' (Diabetes Mellitus II)

Uti'al ka béeychajak u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán yéetel uti'al u jaajkunta'al u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alobe', táan u meeta'al meyajo'ob uti'al u yila'al wa yaan ti' máak yéetel ka táan óolta'ab tu séeba'anil le ba'alo'ob tsayik le ch'ujuk k'i'ik'elo'.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 14,182 u p'éelel tratamientos ti' k'oja'ano'ob yaan 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob yaan ti'ob ch'ujuk k'i'ik'el, uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj k'oja'ano'obo'. Yéetel xan jmeeta'ab 38,165 u p'éelel pruebas uti'al u yila'al wa yaan ch'ujuk k'i'ik'el ti' xiibo'ob yéetel ko'olelo'ob yaan ti'ob 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob, lela' láayli' ti' buka'aj máako'ob ichil 64 u p'éelel u méek'tankaajilo'ob u péetlu'umil Yucatán.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila' ts'o'ok u ts'a'abal 14,182 u p'éelel tratamientos ti' k'oja'ano'ob yaan 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob yaan ti'ob ch'ujuk k'i'ik'el, uti'al u yáanta'al láayli' buka'aj k'oja'ano'obo'. Yéetel xan ts'o'ok u meeta'al 52,395 u p'éelel pruebas uti'al u yila'al wa yaan ch'ujuk k'i'ik'el ti' xiibo'ob yéetel ko'olelo'ob yaan ti'ob 20 u p'éelel ja'ab wa ts'o'ok u máan ti'ob, lela' láayli' ti' buka'aj máako'ob ichil 64 u p'éelel u méek'tankaajilo'ob le Péetlu'uma'.

U Nu'ukbesajil Donación yéetel u Transplanteil Órganos yéetel Tejidos te' Péetlu'uma'

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u ma'alobkunsal bix u meyajta'al u táakmuuk'il le toj óolal uti'al u kanáanta'al ma' u ya'abtal le k'oja'anilo'ob yéetel le loobilo'ob ku yúuchul ti' máakilo'ob le péetlu'uma', uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u suukkinsa'al u donarta'al órganos yéetel u tejidos wiinik uti'al u meeta'al trasplantes; beyxan uti'al u táakmuk'taal, u yila'al u meyaj tu beel yéetel u kanáanta'al le meyajo'ob yaan u yilo'ob yéetel donación, u t'i'it'besa'al yéetel u ts'a'abal ti' máak órganos yéetel tejidos, yéetel u meyajta'al trasplantes, ka'alikil u yáanta'al yéetel ts'aak, u ts'a'abal ba'alo'ob k'a'abet, nu'ukulo'ob uti'al ma' u k'astal yéetel áantajo'ob uti'al estudios ti' k'oja'ano'ob k'ana'an ti'ob trasplante, beyxan meeta'ab tsolnu'uko'ob tu yóok'lal u suuktal u donarta'al órganos.

Ichil u ja'abil 2025e', meeta'ab 130 u p'éelel trasplates ti' órganos yéetel tejidos way te' Péetlu'uma', uti'al u yáanta'al le máax k'oja'ano' yéetel u baatsilo'ob. Jk'u'ub 56 áantajo'ob ti' k'ojo'ob; ts'aako'ob, ba'alo'ob k'a'abet yéetel nu'ukulo'ob uti'al ma' u k'astal le órganos wa tejidoso'. Uláak' xan ba'al meeta'abe', ts'o'ok u ts'a'abal 119 u p'éelel tsolnu'uko'ob tuyóok'lal u suuktal u donarta'al órganos.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 161 u p'éelel trasplates ti' órganos yéetel tejidos way te' Péetlu'uma', uti'al u yáanta'al le máax k'oja'ano' yéetel u baatsilo'ob. Jk'u'ub 62 u p'éelel áantajo'ob ti' k'ojo'ob; ts'aako'ob, ba'alo'ob k'a'abet yéetel nu'ukulo'ob uti'al ma' u k'astal le órganos wa tejidoso'. Uláak' xan ba'al meeta'abe', ts'o'ok u ts'a'abal 139 u p'éelel tsolnu'uko'ob tuyóok'lal u suuktal u donarta'al órganos.

U Nu'ukbesajil uti'al Ma' u yúuchul Loobil yéetel Seguridad Vial

Uti'al ka yanak jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán tu'ux ku jaajkunta'al u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob tu yóok'lal u yéemel u yúuchul loobil tu beejilo'ob Yucatán, meeta'ab meyajo'ob uti'al u táan óolta'al yéetel u kanáanta'al ma' u ya'abtal máak kiimil tuyóok'lal accidentes ti' beejo'ob ichil le máaxo'ob yaan 15 tak 29 ja'ab ti'ob. Uti'al lela', ku kaxta'al jump'éeel múul meyaj yéetel tuláakal le mola'ayo'ob yaan u yilo'ob yéetel u beejilo'ob le Péetlu'uma', ichil u meyaj u Consejo Estatalil uti'al u Prevenirta'al Accidentes way Yucatáne'. Ichil el ba'alo'ob jóok' ichil le múul meyaja', meeta'ab meyajo'ob yaan u yilo'ob yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil le ba'alo'ob meetik u yúuchulo', u kanáanta'al yéetel u táan óolta'al accidentes.

Ichil u ja'abil 2025e', jmeeta'ab óoxp'éeel campaña yaan u yil yéetel u kanáanta'al ma' u yúuchul accidentes, jts'a'ab 966 u p'éelel cursos tu'ux ka'ansa'ab 17,386 u túulul máako'ob tu yóok'lal le ba'alo'ob meetik u yantal aacidentes ti' bejo'obo'; beyxane' jts'a'ab 34 u p'éelel cursos uti'al primeros auxilios, te'ela' 685 u túulul máako'ob ka'ansa'abo'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al kamp'éeel campañas yaan u yil yéetel u kanáanta'al ma' u yúuchul accidentes, jts'a'ab 1,207 u p'éelel cursos tu'ux ka'ansa'ab 24,397 u túulul máako'ob tu yóok'lal le ba'alo'ob meetik u yantal aacidentes ti' bejo'obo'; beyxane' jts'a'ab 45 u p'éelel cursos uti'al primeros auxilios, te'ela' 875 u túulul máako'ob ka'ansa'abo'ob.

Nu'ukbesaj uti'al u Kanáanta'al yéetel u Táan óolta'al Ma' u kiinsikubáaj Máak, Demencia, Depresión yéetel Ansiedad

U kanáanta'al Ma' u Kiinsikubáaj máak

Le u tuukulil meyaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' táan u jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u táakmuk'ta'al u ma'alob toj óolal tu ts'o'omel u pool máak, beyxan u kaxta'al yéetel u táan óolta'al tu séeba'anil le depresión yéetel u taaktal u kiinsikubáaj máako'. Jts'a'ab consultas uti'al ts'aak yéetel psicológicas te' clínicas tu'ux ku yáax táan óolta'al máako', beyxan tratamiento ti' máaxo'ob yaan depresión wa ba'ax k'oja'anil je'ex lela', campañas tu'ux ku táan óolta'al chéen jump'éeel ba'al ichil tuláakal le Péetlu'uma', ka'ansajilo'ob tuyóok'lal temas yaan u yilo'ob yéetel u kiinsikubáaj máak, beyxan programas ku na'ats'al tak tu'ux ku kajtal máak te' kúuchilo'ob tu'ux ku yila'al jach ya'ab u kiinsikubáaj máak.

Ichil u ja'abil 2025e', jmeeta'ab 1,186 u p'éelel mejen tsolnu'uko'ob te' clínicas yéetel hospital regionalo'obo' ichil le óoxp'éeel jurisdicciones sanitariaso', yéetele' áanta'ab 17,131 u túulul máako'ob ichil xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob ti' le 106 u p'éelel méek'tankaajo'obo'. Beyxane', meeta'ab 373 u p'éelel pruebas uti'al u yila'al wa taak u kiinsikubáaj máak yéetel táan óolta'ab, te' Hospital Psiquiatricoo',

677 u p'éelel consultas tu yóok'lal máaxo'ob tu yóoltaj u kiinsubáaj'oob. Uláak' ba'al xan meeta'abe', ka'ansa'ab 94 u túulul psicólogos ku táakpajalo'ob ichil u redil interna tu'ux ku táan óolta'al máak taak u kiinsikubajo'ob (25 u túulul psicólogos ku táakpajalo'ob ichil u redil interna tu'ux ku táan óolta'al máak ts'o'ok u tukultik bix kun u kiinsubáaj yéetel 69 u túulul psicólogos ku táakpajalo'ob tu redil interna tu'ux ku táan óolta'al máak ku máan tu pool u kiinsikubáaj yéetel ts'o'ok u tukultik u kiinsikubáaj), jka'ansa'ab xan 360 psicólogos ku táakpajalo'ob ichil u redil externa tu'ux ku táan óolta'al máak taak u kiinsikubajo'ob yéetel meeta'ab 45 u p'éelel áantajilo'ob ku meeta'al tumen juntúul psicólogo ku bin u xíimbalt tu naajil le máaako'ob yaan máax ts'o'ok u kiinsikubáaj ti'o'.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 1,452 u p'éelel mejen tsolnu'uko'ob te' clínicas yéetel hospital regionalo'obo' ichil le óoxp'éeel jurisdicciones sanitarias, yéetele' áanta'ab 23,222 u túulul máaku p'éelel méek'tankaajo'obo'. Beyxane', meeta'ab 373 u p'éelel pruebas uti'al u yila'al wa taak u kiinsikubáaj máak yéetel táan óolta'ab, te' Hospital Psiquiatricoo', 1,050 u p'éelel consultas tu yóok'lal máaxo'ob tu yóoltaj u kiinsubáaj'oob.

Beyxane', ts'o'ok u ka'ansa'al 94 u túulul psicólogos ku táakpajalo'ob ichil u redil interna tu'ux ku táan óolta'al máak taak u kiinsikubajo'ob (25 u túulul psicólogos ku táakpajalo'ob ichil u redil interna tu'ux ku táan óolta'al máak ts'o'ok u tukultik bix kun u kiinsubáaj yéetel 69 u túulul psicólogos ku táakpajalo'ob tu redil interna tu'ux ku táan óolta'al máak ku máan tu pool u kiinsikubáaj yéetel ts'o'ok u tukultik u kiinsikubáaj), ts'o'ok u ka'ansa'al xan 360 u túulul psicólogos ku táakpajalo'ob ichil u redil externa tu'ux ku táan óolta'al máak taak u kiinsikubajo'ob yéetel meeta'ab 45 u p'éelel áantajilo'ob ku meeta'al tumen juntúul psicólogo ku bin u xíimbalt tu naajil le máaako'ob yaan máax ts'o'ok u kiinsikubáaj ti'o'.

U táan óolta'al u bin u tu'ubul u yíik' máak (demencia)

Le meyaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' táan u jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u séeb u kaxtal yéetel u táan óolta'al tu séeba'anil le k'oja'anil meetik u bin u tu'ubul u yíik' maako'.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 118 u p'éelel consultas especializadas ti' láayli' buka'aj máako'ob yaan ti'ob u k'oja'anil u bin u tu'ubul iik' ti' 12 u p'éelel méek'tankaajo'ob yéetel jts'a'ab 765 u p'éelel tsolnu'uko'ob tu yóok'lal u k'oja'anil u bin u tu'ubul iik' yéetele' áanta'ab 11,138 u túulul máako'ob (ichil xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob) ti' 81 u p'éelel méek'tankaajo'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 126 u p'éelel consultas especializadas ti' láayli' buka'aj máako'ob yaan ti'ob u k'oja'anil u bin u tu'ubul iik' yéetel xan ts'o'ok u ts'a'abal 893 u p'éelel tsolnu'uk tu yóok'lal u k'oja'anil u bin u tu'ubul iik' yéetele' áanta'ab 13,450 u túulul máako'ob (ichil xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob) ti' 106 u p'éelel u méek'tankaajilo'ob Yucatán.

U táan óolta'al Depresión wa éemel óol yéetel Ansiedad wa u k'oja'anil ma' u kaxtikubáaj máak

Yéetel u tuukulil ka yanak jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán tu'ux táan u jaajkunta'al u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u yila'al u séeb u kaxta'al, u ts'a'abal tratamiento yéetel u máansa'al tu'ux unaj u táan óolta'al le ch'uupo'ob yéetel xiibo'ob yaan 15 u p'éelel u ja'abil wa maas ti'obo', lela' te' ichil le clínicas. Beyxane', meeta'ab contenido uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil le depresión wa éemel óol yéetel le ansiedado', yalan u paakatil u keetil máakil yéetel ku yáantik ma' u yúuchul loobil, je'ex u kiinsikubáaj máako'.

Ichil u ja'abil 2025e', jts'a'ab 1,710 u p'éelel tsikbalo'ob ba'alo'ob e'esik u lúubul máak ti' depresión

yéetel ansiedad, yéetele' áanta'ab 25,006 u túulul máako'ob ti' 103 u p'éelel méek'tankaajo'ob. Uláak' xan ba'al meyajta'abe', meeta'ab 22,887 u p'éelel pruebas uti'al u yila'al wa taak u lúubul máak ti' depresión yéetel ansiedad, yéetele' áanta'ab láayli' buka'aj máako'obo', ti' 67 u p'éelel méek'tankaajo'ob; beyxane', jts'a'ab 15,183 u p'éelel consultas médicas yéetel psicológicas ti' láayli' buka'aj máako'obo', tu méek'tankaajilo'ob Hunucmá, Jo', Umán, Zací.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 2,094 u p'éelel tsikbalo'ob tuyóoklal ba'alo'ob e'esik u lúubul máak ti' depresión yéetel ansiedad, yéetele' áanta'ab 30,418 u túulul máako'ob. Uláak' ba'al xane', ts'o'ok u meeta'al 26,245 u p'éelel pruebas uti'al u yila'al wa taak u lúubul máak ti' depresión yéetel ansiedad, yéetele' áanta'ab láayli' buka'aj máako'obo', beyxane', jts'a'ab 16,983 u p'éelel consultas médicas yéetel psicológicas ti' láayli' buka'aj máako'obo'.

Nu'ukbesajil Much'a'ano'ob tumen Kuxtal

Le programa' ku yáantik le Estrategia Aliados por la Vida, ku k'uchul ichil 60 u p'éelel méek'tankaajo'ob jach k'a'abet u yáax táan óolta'alo'ob. Beytúuno', desdéej ka jchúun le Estrategia, ts'o'ok u ts'a'abal 3,642 u p'éelel tsikbalo'ob uti'al u kanik u kanántubáaj máak, lela' ti' 31 u p'éelel méek'tankaajo'ob jach k'a'abet u yáax táan óolta'alo'ob. Le tsikbalo'oba' ku jáatsalo'ob beya': 1,554 u p'éelel tuyóoklal Depresión, 634 u p'éelel tu yóok'lal U bin u tu'ubul u yíik' máak yéetel 1,064 u p'éelel tu yóok'lal u kiinsikubáaj máak. Le meyajo'oba' ts'o'ok u yáantik 24,719 u túulul xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob ti' u k'oja'anil depresión. Beyxane', ts'o'ok u ts'a'abal 13,163 u p'éelel consultas yéetel 10,191 u p'éelel tratamientos tuyóoklal depresión, uláak' ba'al xane' meeta'ab 22,593 u p'éelel pruebas uti'al u yila'al wa yaan ti' máak le k'oja'anila'. Ts'o'ok xan u ts'a'abal 88 u p'éelel táan óolalo'ob tu yóok'lal u k'oja'anil u bin u tu'ubul iik' uti'al ch'uupo'ob yéetel xiibo'ob ts'o'ok u máan ti'ob 60 u ja'abil, 402 u p'éelel consultas tu yóok'lal u yóotik u kiinsubáaj máak yéetel ts'o'ok u meeta'al 669 u p'éelel kaxanilo'ob uti'al u yila'al wa taak u kiinsikubáaj máak.

Nu'ukbesaj uti'al Ma' u yantal yéetel Ma' u ya'abtal Adicciones

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'eel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' táan u jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' meeta'ab meyajo'ob uti'al u kaláantikubáaj tuláakal máak, uti'al u yila'al máaxo'ob je'el u lúubulo'ob te' talamila', yóok'sal u je'ets'el bix ku táan óoltbil le adicciones tu Péetlu'umil Yucatáno', u táakbesa'al xan u paakatil u keetil máakil yéetel u meyajta'al tamizajes uti'al u yila'al máaxo'ob luubulo'ob ti' adicciones.

Tu ja'abil 2025e' jmeeta'ab 4,960 u p'éelel consultas uti'al u yila'al u ts'a'akal adicciones tu kaajil Thó, Ticul, Tizimín yéetel Zací. Ichil le 106 u p'éelel méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma' jmeeta'ab 43,310 u p'éelel kaxanilo'ob ti' alcohol, tabaco yéetel ujeel drogas, ti' máaxo'ob jbino'ob tu clínicasil Servicios ti' Salud ti' Yucatán, yéetel jts'a'ab 5,163 u p'éelel tsikbalo'ob uti'al ma' u lúubul máak ti' adicciones, yéetele' áanta'ab 51,630 u túulul máako'ob. Beyxane', ichil u meyaj le estrategia Aliados por la Vida, jk'u'ub 31,775 u p'éelel pikil ju'uno'ob, chiikbesa'al 11 Edificios Libre ti' u Buuts'il chamal yéetel Emisiones yéetel xan káajsa'ab u meyaj 57 u p'éelel Consejos Municipales ti' Salud Mental yéetel Adicciones (COMSAS) lela' láayli' ti' buka'aj u méektankaajilo'ob le Péetlu'uma'.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u meeta'al 6,014 u p'éelel consultas uti'al u tratamientoil adicciones tu kaajil Thó, Ticul, Tizimín yéetel Zací. Ichil le 106 u p'éelel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma' jmeeta'ab 53,679 u p'éelel kaxanilo'ob ti' alcohol, tabaco yéetel ujeel drogas, ti' máaxo'ob jbino'ob tu clínicasil SSY, yéetel jts'a'ab 6,425 u p'éelel tsikbalo'ob uti'al ma' u lúubul máak ti' adicciones, yéetele' áanta'ab 75,555 u túulul máako'ob. Beyxane', ts'o'ok u chiikbesa'al 11 u p'éelel Edificios Libre ti' u Buuts'il Chamal yéetel Emisiones yéetel xan káajsa'ab u meyaj 57 Consejos Municipales ti' Salud

Mental yéetel Adicciones (COMSAS) lela' láayli' ti' buka'aj u méektankaajilo'ob le Péetlu'uma'.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik le Estrategia Aliados por la Vida, ku k'uchul ichil 60 u p'éelel méek'tankaajo'ob jach k'a'abet u yáax táan óolta'alo'ob. Beytúuno', desdéej ka jchúun le Estrategiaa', ts'o'ok u ts'a'abal 4,114 u p'éelel tsikbalo'ob j-áant 39,849 u túulul xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob. Chúukbesa'ab le meyaja' yéetel u k'u'ubul 20,283 pikilju'uno'ob yéetel u chíikbesa'al 9 u p'éelel Edificios Libre ti' u Buuts'il Chamal yéetel Emisiones. Tu yóok'lal ka'ansajile', jmeeta'ab 17 u p'éelel tu yóok'lal u ma'alob toj óolal u ts'o'omel u pool máak yéetel adicciones, yéetele' áanta'ab 130 u túulul máako'ob ti' u Secretariail Educación yéetel ti' u Jurisdiccionil Sanitarias 1 yéetel 2. Uláak' ba'al xane', ka'ansa'ab 95 u túulul ka'ansajnáalilo'ob CONALEP tu kaajil Thó, Zací yéetel Tizimin yéetel tsikbalo'ob tu yóok'lal Adicciones yéetel u ma'alob toj óolal u ts'o'omel u pool máak. Tu yóok'lal u táan óolta'al máake', ts'o'ok u meeta'al 40,098 u p'éelel encuestas uti'al u kaxta'al yéetel u ts'o'ok u ts'a'abal 4,892 u p'éelel tratamientos uti'al adicciones ti' xiibo'ob yéetel ch'uupo'ob ts'o'ok u máan ti'ob 15 ja'abilo'ob.

Nu'ukbesaj uti'al Ma' u yantal yéetel U táan óolta'al u Trastornosil Personalidad yéetel Comportamiento

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal uti'al u kajnáalilo'ob Yucatán le meetike' táan u jaajkuntik u yantal clínicas yéetel doctoro'ob naats' ti' kaaj, uti'al tuláakal máak yéetel ka meyajnak ma'alob, uti'al lela' jts'a'ab k'aj óoltbil, u yajsa'al u tuukul kaaj, u séeb kaxta'al yéetel u táan óolta'al chúuka'an u k'oja'anil trastornos ti' personalidad yéetel comportamiento, je'ex le Trastornos tuyóok'lal Déficit ti' Atención, Cutting, Bullying, Esquizofrenia yéetel Espectro Autista. Lela' ka'alikil u ts'a'abal consultas médicas yéetel psicológicas ti' máako'ob yaan ti'ob trastornos conductuales tu Hospital Psiquiátricoil Yucatán yéetel te' Centro Integral ti' Salud Mental yaan tu méek'tankaajil Zací.

Tu ja'abil 2025e', jts'a'ab 1,096 u p'éelel tsikbalo'ob tu'ux táakpaj 18,936 u túull máako'ob. Beyxan meeta'ab 2,849 u p'éelel encuestas ti' láayli' buka'aj máako'obo', yéetel ts'a'ab 18,888 u p'éelel consultas ichil le je'elo'oba', 405 u p'éelel yáaxil u ts'a'abala', yéetele' áanta'ab u kajnáalilo'ob 40 u p'éelel méek'tankaajo'ob.

Ichil le k'iino'ob jo'op'ok u meyaj le Jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 1,360 u p'éelel tsikbalo'ob, yéetele' áanta'ab 25,164 u túulul máako'ob; ts'o'ok u meeta'al 3,177 u p'éelel encuestas uti'al kaxanil ti' láayli' buka'aj máako'obo', yéetel xan ts'o'ok u ts'a'abal 18,936 u p'éelel consultas, ichil le je'elo'oba', 479 u p'éelel yáaxil u ts'a'abala', yéetele' áanta'ab u kajnáalilo'ob 47 u p'éelel méek'tankaajo'ob.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik le Estrategia Aliados por la Vida, ku k'uchul ichil 9 u p'éelel méek'tankaajo'ob ichil le 60 u p'éelel jach k'a'abet u yáax táan óolta'alo'ob. Beytúuno', desdéej ka jchúun le Estrategia, ts'o'ok u ts'a'abal 614 u p'éelel tsikbalo'ob tu'ux táakpaj 12,412 u túulul máako'ob, 7 u p'éelel ka'ansajilo'ob tu yóok'lal ba'alo'ob chíikbesik u k'oja'anil trastornos ti' personalidad tu'ux táakpaj 126 u túulul máako'obi', yéetel ka'ap'éeel ka'ansajilo'ob tu yóok'lal u ma'alob toj óolal u ts'o'omel pool lela' uti'al 20 u túulul máako'ob (12 ku taalo'ob ti' le Secretaría ti' Educación ti' le Péetlu'umila' yéetel 8 ti' u Secretariail Bienestari'). Uláak' ba'al xane', ts'o'ok u meeta'al 51,599 u p'éelel tamizajes, ts'o'ok xan u meeta'al 3,153 u p'éelel encuestas yéetel ts'o'ok u ts'a'abal 336 u p'éelel consultas ti' túumben k'oja'ano'ob yéetel 14,520 ts'o'okili' u yáax táan óolta'ale'.

A kuxtale' k'ana'an, U yáanta'al máak uti'al ma' u loobitkubáj

Le meyaj je'ela' uti'al u yáanta'al máako'ob yóok'lal ma' u loobitkubaob, beey xan yóok'lal ma' u tukultik u loobitkubaob. Le nu'ukbesaj je'ela' ku meyaj yéetel jejeláas mola'ayilo'ob je'el bix Educativas, méek'tankaajilo'ob, asociaciones civiles, empresas'oob yéetel u jeel kúuchilo'ob uti'al ka ya'abchajak máaxo'ob táakpaja'an ichil le meyajo'.

Ichil u ja'abil 2025e' meyajta'ab kex 119 ba'alo'ob tu'ux tal utsil ti' kex 5,337 u túulul máako'ob lela' meyajta'ab ichil 21 jump'éeel méek'táankajilo'ob, je'elbix táakpaj u kaajilo'ob Acanceh, Cacalchén, Cansahcab, Chemax, Dzilam de Bravo, Espita, Kanasín, Mérida, Mocochoá, Motul, Progreso, San Felipe, Temozón, Tzucacab yéetel Yaxkukul.

U yáanta'al máak uti'al ma' u lúubul ich drogas wa ti' ba'alo'ob k'aastak

Lela' u ts'a'abal tsikbalob'ob ti' kajnáalo'ob yóok'lal ma' u bin u ya'abtal u lúubul máako'ob ich drogas wa ich ba'alo'ob k'aastak. Le meetike' le nu'ukbesajila' ku yilik u meyaj yéetel u jeel mola'ayo'ob je'el bix Educativas, méek'tankaajilo'ob, asociaciones civiles, empresaso'ob yéetel u jeel kúuchilo'ob.

Tu ja'abil 2025e', meyajta'ab 137 u p'éeel eventos tu'ux tal utsil ti' kex 7,916 u túulul máako'ob, le meyaj je'ela' táakbejsa'ab 23 u p'éeel méek'tankaajo'obi' je'el bix u kaajilo'ob Acanceh, Cacalchén, Cansahcab, Chemax, Dzilam de Bravo, Espita, Hunucmá, Mérida, Mocochoa, Motul, Progreso, San Felipe, Tzucacab, Yaxkukul, yéetel u jeelo'ob.

U yaantal túumben kaambal ti' le máaxo'ob ku meyajto'ob tu yóok'lal u toj óolalil tuukul

Yóok'lal u yaantal jump'éeel ma'alob meyaj tu yóok'lal u toj óolalil máake', ku ka'ansa'al tuláakal le máaxo'ob ku meyajto'ob tu yóok'lal le salud mentalo', yo'olal beyo' u páajtal xan u táan óoltiko'ob wíinik. Le meyaj je'ela' táakbejsa'ab kex kamp'éeel méek'tankaajilo'ob lelo' ku paaklan meyajto'ob yéetel u Facultadil Enfermería lela' tu noj naajil xook Universidad Autónoma de Yucatán.

Ichil u ja'abil 2025e' ila'ab u meeta'al ya'abkach meyajto'ob ichil jejeláas múuch'o'ob. Ts'a'ab jejeláas ka'ansajo'ob uti'al u mu'uk'a'ankunsa'al u meyajil toj óolal wa leti' le ku ya'ala'al Salud Mental, lela' táakpajo'ob kex 64 u túulul xoknáalo'obil Mérida yéetel Tizimín, beey ts'a'ab ti' xan ti' u jefaturasil ti' le kúuchilo'obo', lela' tal utsil kex ti' 16 u túulul máako'ob. Ts'a'ab xan cursos tu yóok'lal "Guía de Practica Clínica" lela' meyajta'ab ichil 11 u túulul máako'ob, "Identidad Institucional" 17 u túulul tu ts'íibtajubai, "Plan de mejora continua" 11 u túulul máaxo'ob táakpajo'obi', "Guía de Intervención mhGAP" táakpaj kex 21juntúululi', ti' "Primeros Auxilios Psicológicose" con 11 réplicas y 133 asistentes; yéetel ti' "Manejo de Computación", 5 u túululi' ooki'. Beey xan meyajta'ab tu yóok'lal "U kanáanta'al ma' u ts'a'ayal k'oja'anil tu tuukul wíinik" ichil le meyaj je'ela' ya'abchaj táakpaji' tumen j-ook míin kex 110 u túulul u xoknáalilo'ob Mérida yéetel Tizimíni'. Beyxan ts'a'ab cursos tu yóok'lal "Coaching en Salud Mental y Desarrollo Humano" yéetel ti' "Acciones Esenciales para la Seguridad del Paciente", ichil le k'a'ap'éeel cursoo' j-ook kex 17 yéetel 20 u túulul wíiniki' yéetel xane' ts'a'ab xan jump'éeel taller tu yóok'lal "Salud Mental" lela' táakpaj kex 11 u túulul presbíteros ku taalo'ob tu Arquidiócesis u Péeetlu'umil Yucatán; yéetel jump'éeel xook yóok'ol "Autocuidado en Salud Mental" ti' 30 j-ka'ansajo'ob ts'aak.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u ts'a'abal kex 31 u p'éeel cursos ti' le máaxo'ob ku meyaj yóok'ol toj óolalilo', le je'ela' tal utsil ti' kex 214 u túulul wíinik. Beyxan ts'a'ab ka'ap'éeel tallerob'ob tu yóok'lal u temail Salud mental yéetel páajtalilo'ob bey xan tu yóok'ol bix je'el u páajtal a meetik ma' u jach yaantaltech estrese' lelo'oba' ch'a'ab tumen kex 63 u túulul xoknáalo'ob le tsik meeta'abo' lelo' míin táakpaj kex 64 u túulul xoknáalo'obi' yéetel xan jump'éeel foro meeta'abo' lelo' táakpaj kex 110 u ntúulul xoknáalo'obi', tuláakal le meyaj je'ela' úuch tu méek'tankaajilo'ob Mérida, Motul yéetel Tizimín.

Uláak' ba'al ts'o'ok u meyajta'ale' , ts'ook u ts'a'abal u cursosil "Coaching ti' Salud Mental yéetel Desarrollo Humano" yéetel ka'ansa'ab tu Yóok'lal "Bix je'el a kánáantik juntúul a k'oja'ane", le meyaj meeta'aba' tu yoksubaj kex 17 wa 20 máako'obi', bey xan ts'a'ab jump'éeel taller ku t'aan yóok'lal "Salud mental" ichil le meyaj je'ela' táakpaj kex 11juntúulil presbíteros ti' Arquidiócesis ti' u péeetlu'umil Yucatán. Le programa je'ela' kaxta'ab u meyajta'al Estrategias je'elbix yaan u yil yéetel jump'éeel múuch' meyaj

tu yóok'ol kuxtal, lela' meyajta'ab yéetel kaamp'éeel méek'táankaajo'ob ti' kex 60 juntúulul máaxo'ob. Tak úuchik u káajal u meyajta'ale' miin ts'o'ok u ka'ansa'al kex 721 u túulul u jmeyajnáalilo'ob ts'aak yéetel paramedico lela' tu nu'ukbesajil mhGAP (260 ti' yáax nivel, 114 ti' ka'ap'éeel nivel yéetel 20 ti' u óoxp'éeel niveli'), ts'o'okole' ti' lelo' táakpaj xan uláak' kex 327 u túulul máako'obi' lelo' chéen ti' "Bix je'el u meyajtik u tuukul yóok'lal ma' u meetik loobtubae'" yaanchaj xan u jeel ka'ansaj tu'ux meeta'ab 11 u p'éeel curso tu yóok'lal unidades de salud mental "Bix k'a'abet u bin u meyajta'al" yéetel "u planil bix je'el u maas ma'alobtal le meyajto'" le curso je'ela' ts'a'ab ti' u jmeyajnáalilo'ob UNEMES, CECOSAMA yéetel CISAME; ts'a'ab kex 8 u p'éeel cursos tu yóok'lal "Auxilios Psicológicos", ka'ap'éele' ts'a'ab ti' le máaxo'ob ku meyaj tu yóok'lal psicología' SSY yéetel uláak' óoxp'éele' ts'a'ab ichil óoxp'éeel kúuchilo'obi' je'el bix le Jurisdicciones Sanitarias'; ts'o'okole' ma' chéen leti'obi' tumen tak u Subdirecciónil Salud Mental ku táakbejsa'alo'ob yéetel cursos uti'al mu'uk'a'ankuns u meyajto'ob.

U jeel nu'ukbesajo'ob meeta'ab tu yóok'lal u kanáanta'al u toj óolal wa uti'al ma' u ts'a'ayal k'oja'anil tu tuukul máake' meyajta'ab Mesa panel tu'ux táakpaj kex 110 u túulul u xoknáalilo'ob Mérida yéetel Tizimín, tak xan meyajta'ab tamizaje lela' meeta'ab ti' kex 100 u túulul wíiniko'ob bey ku táakpajalo'ob ichil u meyajil toj óolal.

U Nu'ukbesajil tu'ux ila'ab u táan óolta'al u toj óolal máako'ob ku ts'u'uts' chamalo'ob ichil u Péetlu'umil Yucatán

Le nu'ukbesaj meyajta'abo' kaxta'ab uti'al u yaantal jump'éeel ma'alob kuxtal ti' u jkajnáalilo'ob u Péetlu'umil Yucatán, lela' jach ila'ab u táan óolta'al wa túun meyaj tu beelal u Noj a'almajt'aanil uti'al u yila'al u ch'éensa'al u ts'u'uts'a'al le champalo' yéetel xan ba'ax ma' k'a'abet u meeta'ali'.

Ichil u ja'abil 2025e', ila'ab u táan óolta'al kex 80 u p'éeel jejeláas kúuchilo'ob yóok'lal u jach ila'al wa táan u meyaj le a'almajt'aan tu beelalo', bey xan ts'a'ab ka'ap'éeel tsikbalo'ob ti' u kúuchil negocios yóok'lal u kaambalo'ob yéetel ka u yilo'ob xan u k'a'abetil le a'almajt'aano', uti'al le je'elo' ichil u péetlu'umila' meyajta'ab yéetel kex 35 u p'éeel méek'tankaajo'obi'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u meeta'al kex 84 u p'éeel actas uti'al u yila'al wa túun meyajta'al tu beelal le a'almajt'aan tu yóok'lal le ts'u'uts' chamalo', ts'o'ok u ts'a'abal ka'ap'éeel tsikbalo'ob ti' cámaras yéetel empresas, beyxan t'o'ox kex 115 u p'éeel ju'uno'ob tu yóok'lal lela' tuláakal túun le je'ela' meeta'ab ichil 35 u p'éeel u méek'tankaajilo'ob le Péetlu'uma'.

U táan óolta'al tuláakal le ba'alo'ob ku ko'onolo' yóok'lal ma' u yaantal loobilal tu toj óolal máak ich u Péetlu'umil Yucatán

Yóok'lal u yaantal jump'éeel toj óolal tu jkajnáalilo'ob Yucatané' ku bin u jach ila'al wa ma'alobtak le ba'alo'ob ku ko'onolo' yóok'lal beyo' ma' u yúuchul mixba'al tu kajnáalilo'ob.

Ichil u ja'abil 2025e' le meyaj meeta'aba' jejeláas ba'alo'ob uti'al u yila'al u toj óolal le kajnáalo'obo', máan xiimbaltbil le kúuchilo'ob tu'ux ku ko'onol jaanalo'obo' yóok'lal u yila'al wa uts tuláakal tu'ux ku yúuchul koonol uti'al le je'elo' ch'a'ab kex 859 u p'éeel muestrasi', beeyxan túuxta'ab kex 172 u p'éeel avisos ti' le negocios yóok'lal u yiliko'ob ba'ax k'a'abet u ma'alobkintiko'ob ichil u kúuchil u koonolo'obo', ts'a'ab xan kex 86 u p'éeel tsikbal tu yóok'lal higiene lelo' táakpaj kex 1,954 u túulul meyaj jaanalo'obi'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha' meeta'ab kex 851 u p'éeel actas tu'ux xiimbalta'ab u jejeláas kúuchilo'ob jaanalo'obi' yéetel xane' miin meeta'ab kex 962 u p'éeel análisis ti' le jaanalo'ob ku ko'onolo', 466 u p'éeel muestras jaanalo'ob yéetel ba'alo'ob ku yu'uk'ul, 524 u p'éeel actas dictaminadas ts'o'okole' ts'a'ab 101 u p'éeel tsikbalo'ob tu yóok'lal bix k'a'abet u meyajta'al le jaanalo'ob yéetel u ba'alob ku yu'uk'ul koombilo', lela' táakpaj kex 2,119 u túulul máako'ob ku meyajtiko'ob kaanal tuláakal lela' meyajta'ab kex 55 u p'éeel u méek'tankaajilo'ob u Péetlu'umil Yucatán.

U yila'al wa utstak le ts'aako'ob ku ko'onolo' yéetel xan wa ma'alobtak ti' u toj óolal u máakilo'ob Yucatán

Te' meyaja' túun kaxta'al jump'éeel ma'alob kuxtal ti' tuláakal u kajnáalilo'ob u péetlu'umil Yucatán, bey ka ila'ak u yaantal jump'éeel ma'alob táan óolal tu yóok'ol u toj óol máak.

Ichil u ja'abil le 2025o' ila'ab u máan t'i'it'besbil u xíimbalta'al kex 941 u p'éelel kúuchil tu'ux ku táan óolta'al le sanitario, e'esa'ab kex 149 u p'éelel actas tu'ux ku yúuchul u meyajil toj óolal, beyxan ts'a'ab kex 6 u p'éelel tsikbal wa platicas tu'ux tso'ol bix k'a'abet u ts'a'abal le ts'aako' uti'al le je'elo' táakpaj kex 125 u túulul máak ku meyajo'ob tu kúuchil tu'ux ku ko'onol ts'aak, beyxan ts'a'ab kex 8 u p'éelel platicas ti' máaxo'ob ku meyajo'ob ti' farmacovigilancia wa le ku yiliko'ob ts'aako', lelo' ka'ansa'ab kex 271 u túulul meyajo'obi', ba'ale' yaanchaj kex 24 u p'éelel monitoreos tu'ux ts'a'ab ilbil je'elbix ti' revistas yéetel ti' redes sociales tu'ux ka e'eska'ajal u k'a'abetil yéetel bix u meyaj le ts'aako'obo', u jeel meyaj meeta'abe' ts'a'ab kex ka'ap'éeel platicas xan tu yóok'lal control sanitario tumen jach k'a'abe'en ka k'aj óolta'ak tuláakal uti'al toj óolalil, le je'ela' úuch te' péetlu'uma'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', xíimbalta'ab kex 1,016 kúuchilo'ob uti'al u yila'al u meyajil sanitario, E'esa'ab xan kex 217 u p'éelel actas dictamindas te' kúuchil tu'ux ku ts'a'abal wa ku ko'onol ts'aako', je'el xan ts'a'ab 7 u p'éelel platicas yóok'lal u ka'ansa'al bix k'a'abet u meyajta'al tu beel le ts'aako'obo', 11 u p'éelel xan ti' farmacovigilancia yéetel kex 27 u p'éelel ti' revistas wa redes socialesii', lelo' le tu'ux ku k'a'abettalo' wa le tu'ux ku ko'onolo' u tsook túune' ts'a'ab ka'ap'éeel platicas tu yóok'lal control sanitario lela' tu t'aan ti' le péetlu'uma'.

U kanáanta'al le ja' uti'al u yuk'ik máako'

Yóok'lal u yaantal jump'éeel u ma'alob kuxtal ti' u kajnáalilo'ob Yucatané' jach ila'ab u kanáanta'al tu yóok'ol u toj óolal máak le meetike' láaj ila'ab u bix u bin u meyajil tuláakal le ba'ax yaan u yil yéetel ja'e', je'el bix agua potable, le kúuchilo'ob tu'ux ku meyajta'al ja' purificadao', hielu bey xan ch'a'ab u muestrasil k'áak'náabo'ob yéetel ts'ono'oto'ob.

Ichil u ja'abil 2025e', meeta'ab ya'abkach análisis ti' u ja'il k'áak'náab uti'al le je'elo' meeta'ab kex 525 u p'éeleli', jach ma'alob tumen ila'ab xan tu yóok'lal cuantificación ti' fitoplancton, meyajta'ab xan kex 1,837 u p'éelel ti' ja' ku taal ti' tubóoj; u muestrasil le ja' ku yu'uk'ulo', ti' u ja'il ts'ono'ote' meeta'ab kex 202 u p'éelel muestreros, u ja'il k'áak'náabe' meeta'ab kex ti' 525 u p'éeleli' yóok'lal u yila'al wa yaan u ba'ax ku jóok'ol ti' fitoplancton, 550 u p'éelel muestreros ti' u ja'il k'áak'náab, 29 u p'éelel muestreros ti' ja' yéetel hielu lelo' leti' le ja' ku yuk'ik' máako', yaan xan u jeel mestreo meeta'abij beey xan yéetel u jeel pruebas je'el bix 1,056 u p'éelel meeta'ab chéen te' ja' ku tal te' tuboo', kex 45,562 u p'éelel pruebas meeta'ab yóok'lal u yila'al in situ ti' cloro; ma' chéen lelo' tumen meeta'ab xan kex 12 u p'éelel platicas wa tsikbal ti' le máaxo'ob ilik le plantas purificadoraso' yéetel le máaxo'ob ilik u kúuchilil tu'ux ku meeta'al le hieloo', lela' meyajta'ab ichil 29 u p'éelel méek'tankaajilo'ob tu'ux páajchaj u táakpajal kex 170 u túulul máako'obi'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meeta'al 579 u p'éelel análisis ti' u ja'il k'áak'náab uti'al identificación yéetel cuantificación ti' fitoplancton, beyxan meeta'ab 2,279 u p'éelel análisis microbilógico lela' ti' le ja' ku taal ti' tubo, chéen ja' yéetel le hielu ku yu'uk'ul tumen wiiniko'obo' beyxan u ja'il ts'ono'ot. 252 u p'éelel muestreros ti' u ja'il ts'ono'ot, 579 u p'éelel muestreros ti' u ja'il k'áak'náab ba'ale' lelo' uti'al le identificación yéetel cuantificación ti' fitoplancton, 694 u p'éelel ti' u ja'il k'áak'náab, 29 u p'éelel muestreros ti' chéen ja' yéetel hielu ku yu'uk'ul tumen máako'ob, 1,304 u p'éelel muestreros ti' u ja'il tubo, 54,955 u p'éelel pruebas meeta'ab ti' in situ ti' cloro; yéetel ts'a'ab kex 15 u p'éelel tsikbaloo'ob en línea ti' u yuumilo'ob yéetel le máaxo'ob iliko', lela' ts'a'ab ti' 47 u p'éelel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma' tu'ux páajchaj u táakpajal kex 200 u túulul máako'obi'.

U Kanáanta'al, u p'iisil yéetel u yila'al ma'alob toj óolal ti' tuláakal yóok'olkaab

Te' meyaja' túun kaxta'al jump'éel ma'alob kuxtal ti' tuláakal u kajnáalilo'ob u péetlu'umil Yucatán. Lela' uti'al u yaantal jump'éel u ma'alobil kuxtal, le meetike' ila'ab u táan óolta'al tuláakal le ba'alo'ob taasik k'aaso'.

Tu ja'abil 2025e' éejenta'ab kex 150 u p'éeel solicitudes tu'ux ka páajchajak u ts'a'abal u ordenil uti'al u jóok'sa'al u wíinkilal kimeno'ob uti'al u bisbil tu kaajalo'ob, táan óolta'ab xan u sojlil kex 57 u p'éeel cheemo'obo', certificarta'ab xan kex 50 u p'éeel certificado'ob tumen jach ila'abe' láaj uts yanil mixtáan u taasik mix jump'éel plagasi' wa k'oja'anil, beyxan túuxta'ab kex 12 u p'éeel reportes tu séeba'anil ti' u núuktakilo'ob le ilaj toj óolalo' tumen yóok'lal u séeb péeksikubaob uti'al ka táan óolta'ak máak, Míin kex 1,783 u p'éeel ju'unob'ob ila'ab úuchik u bin u k'uchul le avioneso', tuláakal le je'elo' láaj tu uts yanik. Bey xan ila'ab u ju'unilo'ob tu'ux k'uch le Cheelo'obo' uti'al le je'elo' validarta'ab kex 520 u p'éeel ju'unobi', Ts'a'ab xan kex 12 u p'éeel cursos tu yóok'lal bix je'el u kanántikubáaj máake', lela' táakpaj kex 243 u túulul wíiniki'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' tu ja'abil 2025e' éejenta'ab kex 204 u p'éeel solicitudes tu'ux ka páajchajak u ts'a'abal u ordenil uti'al u jóosa'al u wíinkilal kimineno'ob uti'al u bisbil tu kaajalo'ob, táan óolta'ab xan u sojlil kex 68 jump'éelel Cheelo'obo', certificarta'ab xan kex 64 jump'éelel cheel wa avióno'ob tumen jach ila'abe' láaj uts yanil mix táan u taasik mix jump'éel plagasi' wa k'oja'anil. Bey xan túuxta'ab kex 15 jump'éelel reportes tu séeba'anil ti' u nuuktakilo'ob le ilaj toj óolalo' tumen yóok'lal u séeb péeksikubaob uti'al ka táan óolta'ak máak, Míin kex 2,202 jump'éelel ju'unob'ob ila'ab úuchik u bin u k'uchul le avioneso', tuláakal le je'elo' láaj tu uts yanik. Bey xan ila'ab u ju'unilo'ob tu'ux k'uch le Cheelo'obo' uti'al le je'elo' validarta'ab kex 614 jump'éelel ju'unobi', Ts'a'ab xan kex 15 jump'éelel cursos tu yóok'lal bix je'el u kanántikubáaj máake', lela' táakpaj kex 303 u túulul máako'obi'.

U kanáanta'al u toj óolal máak yóok'lal ma' u k'oja'antalo'ob yéetel le ba'alo'ob yaan Quimicos ti'o'

U tuukulil le nu'ukbesaja' uti'al ka ila'ak u kanáanta'al u toj óolal máak.

Tu ja'abil le 2025e', meeta'ab kex 270 jump'éelel actas tu'ux ku yila'al u meyajil fumigación yéetel tu'ux ku yila'al wa mina'an plagas wa k'oja'anilo'ob, bey xan meeta'ab uláak' 291 jump'éelel actas tu yóok'lal bix u meyajta'al le jejeláas sustancias toxicaso' je'el bix le Quimicoso', k'uch xan kex 219 jump'éelel actas tu'ux ku ye'esik bix u meyajil le jejeláas sustancias toxicas je'elbix Quimicos yéetel bix u meyajta'al le fumigaciono', tak xan meeta'ab míin kex 12 jump'éelel reportes tu'ux a'ala'ab u ts'a'abal u áanalte'ilo'ob uti'al u ka'anal u meyajta'al le sustancias toxicaso', ts'o'okole' ma' chéen lelo' tumen ts'a'ab xan 12 jump'éelel platicas ti' le ku meyajo'ob te' méek'tankaajo'obo' yóok'lal u kaniko'ob tu beelal u meyajto'ob, le je'ela' ts'a'ab ti' kex 289 juntúulul máako'obi', ts'o'okol xane' yaanchaj kex 13 jump'éelel monitoreos tu'ux t'i'it'besa'abil uti'al u k'aj óolta'al, le je'ela' k'uch ti' Zací, Ticul, Chemax, Maxacnú, Tekax, Oxkutzcab yéetel Dzan.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' , meeta'ab kex 288 jump'éelel actas tu'ux ku yila'al u meyajil fumigación yéetel tu'ux ku yila'al wa mina'an plagas wa k'oja'anilo'ob, bey xan meeta'ab uláak' 351 jump'éelel actas tu yóok'lal bix u meyajta'al le jejeláas sustancias toxicaso' je'elbix le Quimicoso', k'uch xan kex 347 jump'éelel actas tu'ux ku ye'esik bix u meyajil le jejeláas sustancias toxicas je'elbix Quimicos yéetel bix u meyajta'al le fumigaciono', tak xan meeta'ab míin kex 15 jump'éelel reportes tu'ux a'ala'ab u ts'a'abal u áanalte'ilo'ob uti'al u ka'anal u meyajta'al le sustancias toxicaso', ts'o'okole' ma' chéen lelo' tumen ts'a'ab xan 13 jump'éelel platicas ti' le ku meyajo'ob te' méek'tankaajo'obo' yóok'lal u kaniko'ob tu beelal u meyajto'ob, le je'ela' ts'a'ab ti' kex 303 juntúulul máako'obi', ts'o'okol

xane' yaanchaj kex 16 jump'éelel monitoreos tu'ux t'i'it'besa'abil uti'al u k'aj óolta'al, le je'ela' k'uch ti' Zací, Ticul, Chemax, Maxacnú, Tekax, Oxkutzcab yéetel Dzan.

U mu'uk'a'ankuunsa'al u Táan óolta'al toj óolal (FAM)

Te' meyaja' túun kaxta'al jump'éeel ma'alob kuxtal ti' tuláakal u kajnáalilo'ob u péetlu'umil Yucatán, bey ka ila'ak u yaantal jump'éeel ma'alob táan óolal tu yóok'ol u toj óol máak, lela' tu yóok'lal le meyaj ku meetik Unidades Médica Móviles (UMM) yéetel xan u páajtal u yookoj máak ti' le red tu'ux ku yila'al toj óolalo' yéetel xan ti' odontología, le je'ela' ts'a'ab ma' jach ko'oji' yóok'lal u páajtal u bin le máaxo'ob ma' jach yaan ti'obo' le meetike' bin u xiímbalta'alo'ob kex cada mes wa cada 15 días.

Ichil u ja'abil le 2025e', ts'a'ab consultas ti' kex 12,709 juntúulul máako'ob yéetel táan óolta'ab ti' odontología kex 2,415 juntúululi', tuláakal le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' yaan kex 15,124 juntúulul máak ts'o'okole' chéen ti' 25 jump'éelel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'a'ab consultas ti' kex 17,813 juntúulul máako'ob yéetel táan óolta'ab ti' odontología kex 3,855 juntúululi', tuláakal le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' yaan kex 21,668 juntúulul máak ts'o'okole' chéen ti' 25 jump'éelel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

U táan óolta'al máak ti' kúuchil tu'ux ku yila'al bix u bin u k'oja'anil

Te' meyaja' túun kaxta'al jump'éeel ma'alob kuxtal ti' tuláakal u kajnáalilo'ob u péetlu'umil Yucatán, bey ka ila'ak u yaantal jump'éeel ma'alob táan óolal tu yóok'ol u toj óol máak, tumen e'esa'abe' jach ma'alob u táan óolta'al u toj óolal máako'ob te' kaajo'obo', tumen ila'ab u yoksa'al ya'abkach ts'aako'ob mina'antak ka'achij, ts'o'okol xane' ila'ab u meyajta'al estudios de laboratorio yéetel u ts'a'abal tratamiento uti'al ma' u bin u yaajtal maas u k'oja'anil máak.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab kex 1,469,695 u p'éelel consultas externas; 567,715 jump'éelel pruebasil laboratorio meeta'abij yéetele' taal utsilil ti' kex 141,930 juntúulul máako'ob; bey xan meeta'ab 5,076 u p'éelel estudiosil gabinete lelo' tal utsil ti' 5,076 juntúulul máako'ob yéetel xan consultas externas ti' Dermatologico meeta'abij lelo' meyajta'ab ti' méek'tankaajo'ob tu'ux táan óolta'ab kex 7,043 juntúulul wíiniko'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'a'ab kex 1,906,309 jump'éelel consultas externas; 738,432 jump'éelel pruebasil laboratorio meeta'abij yéetele' taal utsilil ti' kex 161,065 juntúulul máako'ob; beyxan meeta'ab 6,278 u p'éelel estudiosil gabinete lelo' taal utsil ti' 6,278 juntúulul máako'ob yéetel xan consultas externas ti' Dermatologico meeta'abij lelo' meyajta'ab ti' méek'tankaajo'ob tu'ux táan óolta'ab kex 8,714 juntúulul wíiniko'ob.

U táan óolta'al wíinik ku chi'ibil tumen ba'alche'ob yaan u venenoil

Te' meyaja' túun kaxta'al jump'éeel ma'alob kuxtal ti' tuláakal u kajnáalilo'ob u péetlu'umil Yucatán, bey ka ila'ak u yaantal jump'éeel ma'alob táan óolal tu yóok'ol u toj óol máak, túun meyajta'al ti' u redil uti'al u táan óolta'al máako'ob ku chi'ibil tumen ba'alche'ob yaan u venenoilo'ob, lela' táakpaja'an le máaxo'ob ku meyajo'ob te' yáax nivel yéetel ka'ap'éeel nivelu' yóok'lal u bin u kanáantiko'ob ma' u bin maas ya'abtal u k'oja'antal u jk;ajnáalilo'ob le péetlu'umo', lemeetike' tu yilo'ob u yaantal le antivenenosu' (Faboterápico Polivalente) tumen lelo' ku yáantaj.

Ichil u ja'abil 2025e', meyajta'ab toj óolal máak beyxan ts'a'ab kex 108 jump'éelel tratamientos ti' le máaxo'ob chi'ano'ob tumen le kaano'ob yaan u venenoil u chi'o', míin kex 17 juntúulul chi'ano'ob tumen nukuch box amo' wa je'el bix k'ajóoltanik bey viuda negrae', beytúuno' láaj káaj u ts'a'abal tratamientos ti'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'a'ab kex 129 jump'éelel tratamientos ti' le máako'ob chi'a'no'ob tumen kaano' yéetel xan uláak 19 máako'ob meeta'ab loobti'ob tumen le box amo' wa le xviuda negra ku ya'ala'alo'.

U Nu'ukbesajil Péetlu'umil uti'al u bin kanáanta'al bix u bin u Yo'omil mejen lo'obayeno'ob

U tuukulil le nu'ukbesajilo' ma' u jach yo'omchajal mejen ch'úupalal yéetel mejen lo'obayeno'ob lemeetike' ichil u xooko'obe' ku ya'ala'al ti'ob ka u meyajto'ob talleres uti'al u béeytal u yiliko'ob bix je'el u kanáantiko'ob u jeel lo'obayeno'obe' yéetel xan ka u yilo'ob u k'a'abetil u kanáantikubaob, le meetike' ku bisa'al eventos yaantakil tu'ux kaajilo'ob yóok'lal u ts'áako'ob k'ajóoltbil.

Tu ja'abil 2025e' ts'a'ab 103 jump'éelel sesiones tu yóok'lal bix je'el u bin a kanáantikabaj ti' jump'éelel embarazoe yéetel xan tu yóok'lal meeta'al óolal ti' wíinik, le meyaj je'ela' táakpajo'ob lo'obayeno'ob, táankelemo'ob, na'atsilo'ob, taatatsilo'ob, tutores yéetel máaxo'ob ku meyajto'ob ti' méek'tankaaj; ichil le ba'alo'ob je'ela' ila'ab tu yóok'lal bix u kanáantikubaj wíinik, le jejeláas ba'alo'ob ku ya'ala'al tu yo'osal yaakunajo' wa le mitoso', u yaantal wíinik yéetel u meetik u taataátsilil máak.

Uti'al le je'ela', meeta'ab 18 jump'éelel meyajto'ob je'el bix artísticas yéetel lúdicas, ts'o'okol xane' yaanchaj 24 jump'éelel sesión tu'ux ka mas je'ek'ajak u tuukul máak. Tuláakal le ba'ax sáam a'alk'ajko', táakpaj kex 3,519 juntúulul ko'olelo'ob yéetel kex 2,049 juntúulul xiibo'ob, le je'elo' úuch chéen ti' 22 jump'éelel méek'tankaajilo'ob yéetel le meyaj meeta'abo' xu'up kex jump'éelel millón 173 mil 587 u p'éelel pesos.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal 130 jump'éelel sesiones taller uti'al u yila'al tu yóok'lal yo'omchajal yéetel u meeta'al óolal ti' táankelemo'ob, ichil le je'elo' 63 jump'éelel ti' grupos replicadores, beyxan meeta'ab 27 jump'éelel meyajto'ob tu yóok'lal artísticas yéetel lúdicas, tak xan ts'a'ab 45 jump'éelel sesiones uti'al u maas je'ek'ajal u tuukul máak yéetel u táakpajlo'ob ichil. Tuláakal lelo' k'uch kex 5,846 juntúulul ko'olelo'ob yéetel kex 3,820 u túulul xiibo'ob tik t'aan tu yóok'sal 31 jump'éelel méek'tankaajilo'ob yéetel le meyajto'ob xupa'ab kex 2 millones 784 mil 988 u p'éelel pesos.

Le máaxo'ob táakpaja'ano'ob uti'al u t'i'it'besik u nu'ukbesajil le kanáanila'

Le nu'ukbesaj je'ela' tukulta'ab yóok'lal u bin u mas ya'abta'al u yoojelta'al tu yóok'lal u páajtalil máak, je'el bix mejen ch'úupalala, táakelempaalal yéetel ko'olelo'ob, uti'al le je'ela' ts'a'ab jump'éelel áantaj de taak'in ti' le máaxo'ob meyajto'ob yóok'lal u béeytal u meeta'al jejeláas meyajto'ob uti'al u yaantal jump'éelel áantaj ti' le kajnáalilo'obo'.

Ichil u ja'abil 2025e', k'u'ub 100 jump'éelel áantajil taak'in beyxan ts'a'ab óoxp'éelel sesiones uti'al le ko'olelo'ob yéeya'abo' uti'al le meyajto'ob wa xan je'elbix k'ajóolta'anilo'ob bey promotoras comunitarias; le ko'olelo'ob je'ela' tu meyajto'ob kex 919 jump'éelel jejeláas meyajto'ob uti'al u ka'ansiko'ob bix k'a'abet u kanáantikubáaj mejen ch'úupalal wa táankelem paalal beyxan tu yóok'sal bix je'el u kanáantikubáaj ko'olel ti' le violencia', ichil le meyaj je'ela' táakpaj kex 10,823 ko'olelo'obi' yéetel 3,702 juntúulul xiibo'obi' tuláakal le je'ela' meyajto'ob ichil 60 jump'éelel méek'tánkaajto'ob. Yéetel juntúul inversión 1 millón 966 mil 800 peesos.

U táan óolta'al u toj óolal máak tu Noj Naajil Ts'aak Materno Infantil Dra. Consuelo Vadillo Gutiérrez

U tuukulil le meyaj meeta'aba' uti'al u yaantal jump'éelel ma'alob kuxtal tu toj óolal máak u kajnáalilo'ob Yucatán, lela' tu yóok'lal u yila'alo'ob te' materno-infantilo', uti'al xan táan óolta'alo'ob ko'olelo'ob wa yo'omtako'ob, ken u chuk u k'iinil u siijil u mejen paalal yéetel xan u yila'alo'ob ken ts'o'okok u kuxtalo'ob

tumen le noj kúuchilo' jach chúuka'antak u nu'ukulil ti' u yila'al máak, ku ts'áaik xan ojéeltbil u ka'ansajil yéetel uti'al u yúuchul xak'al wa investigación.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'íibta'ab 3,907 máako'ob oksa'abo'ob ichil le kúuchil ts'aako'. Ts'a'ab xan 9,954 jump'éelel consultas externas leti' le yaan u especialidadilo' beyxan ts'a'ab consultas chéen ti' u yila'al ba'ax yaan ti' máak, lelo' ts'a'ab ti' 7,522 juntúulul máak. Meeta'ab xan 2,202 jump'éelel estudios, 71,833 laboratorios yéetel miín kex 2,809 juntúulul paalal ila'ab u síijilo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'íibta'ab 4,805 u túulul máako'ob oksa'abo'ob ichil le kúuchil ts'aako'. Ts'a'ab xan 11,923 jump'éelel consultas externas leti' le yaan u especialidadilo' beyxan ts'a'ab consultas chéen ti' u yila'al ba'ax yaan ti' máak, lelo' ts'a'ab ti' 8,993 juntúulul máak. Meeta'ab xan 2,806 jump'éelel estudios, 104,834 u p'éelel meyajil laboratorio'ob yéetel miín kex 3,892 juntúulul paalal ila'ab u síijilo'ob te' kúuchilo'.

U táan óolta'al u toj óolal máak tu Noj Naajil Ts'aak Agustín O'Horán

Le nu'ukbesaj je'ela' tukulta'ab uti'al u bin u yaantal jump'éelel ma'alob kuxtal yéetel toj óolalil ti' u jkanáalilo'ob Yucatán, uti'al u maas ma'alobkunta'al u táan óolta'al máak ti' u ts'a'abal ts'aak ti' Consultas externas ti' u noj kúuchilil le ts'aako' tumen maas ma'alob yaan tak Anestesiología, Pediatría, Neonatología, Terapia Intensiva tu'ux ku yila'al nukuch wíinik jach yaaj yanilo'ob, Pediatría, Neonatal y Obstétrica; Gineco Obstetricia, Oncología Médica yéetel Oncología Quirúrgica; Cirugía je'el bix General yéetel xan le yaan u Especialidadilo', Trauma yéetel Ortopedia; Medicina Interna, Diálisis Peritoneal, Hemodiálisis, Rehabilitación, Urgencias Adultos yéetel Pediátricas; Odontología, Rayos X con Servicio de Tomografía, Mastografía, Radiología Convencional yéetel Ultrasonido, Radioterapia, Quimioterapia, Cámara Hiperbárica, Trasplantes, Laboratorio Clínico yéetel Laboratorioil Patología, yéetel u jeelo'ob, lelo' u k'áat u ya'ale' le noj kúuchilo' jach chúuka'antak u nu'ukulilo'ob uti'al u yúuchul ts'aaki'.

Ichil u ja'abil le 2025e', le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' oksa'ab kex 19,653 máaki', ts'a'ab consultas externas yéetel u especializacionil miín kex ti' 66,428u túulul máak, bey xan táan óolta'ab wíinik ti' urgencias lelo' miín yaan kex 20,600 juntúulul máak, yéetel miín meeta'ab kex 1,328,986 jóok'sa'ab u laboratoriosi'. Ichil u estudiosil Gabinetee' meeta'ab 68,928i' yéetel quirurgicase' meeta'ab 8,638 jump'éeleli'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' oksa'ab kex 24,600 u túulul máaki', ts'a'ab consultas externas yéetel u especializacionil miín kex ti' 83,312 u túulul máak, beyxan táan óolta'ab wíinik ti' urgencias lelo' miín yaan kex 27,179 juntúulul máak, yéetel miín meeta'ab kex 1,839,856 jóok'sa'ab u laboratoriosi'. Ichil u estudiosil Gabinetee' meeta'ab 93,758i' yéetel quirurgicase' meeta'ab 11,189 jump'éeleli'.

U táan óolta'al u toj óolal máak tu Noj Naajil Ts'aak Zací wa Valladolid

Uti'al u bin u yaantal jump'éelel ma'alob kuxtal yéetel toj óolalil ti' u jkanáalilo'ob Yucatán, táan óolta'ab kex 23 jump'éelel u méek'tankaajil u kajnáalil lak'in tu yóok'sal k'oja'anil yóok'lal u yila'al u séeb utstalo'ob tak le jach k'oja'ano'obo' k'a'abetchaj diálisis ti'obo' ila'ab u ts'a'akalo'ob, ts'o'okol xane' chúukbesa'ab u ts'a'aklo'ob tumen tuláakal ichil le p'éetlu'uma' meeta'ab diagnósticos je'elbix: clínica displasia, mastografía yéetel tomografía.

Ichil u ja'abil 2025e', le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' oksa'ab kex 6,305 u túulul máaki', ts'a'ab consultas externas yéetel u especializacionil miín kex ti' 15,783 u túulul máak, beyxan táan óolta'ab wíinik ti' urgencias lelo' miín yaan kex 20,265 juntúulul máak, yéetel miín meeta'ab kex 147,540 jóok'sa'ab u laboratoriosi'. Ichil u estudiosil Gabinetee' meeta'ab 3,445i' yéetel quirurgicase' meeta'ab 3,087 jump'éeleli'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' oksa'ab kex 8,628 u túlul máaki', ts'a'ab consultas externas yéetel u especializacionil miiin kex ti' 20,471 máak, bey xan táan óolta'ab wiinik ti' urgencias lelo' miiin yaan kex 25,630 juntúulul máak, yéetel miiin meeta'ab kex 230,286 jóok'sa'ab u laboratoriosi'. Ichil u estudiosil Gabinetee' meeta'ab 6,489i' yéetel quirurgicase' meeta'ab 4,151 jump'éeleli'.

U táan óolta'al u toj óolal máak tu Noj Naajil Ts'aak Tizimín

Uti'al u bin u yaantal jump'éeel ma'alob kuxtal yéetel toj óolalil ti' u kajnaalilo'ob Yucatán ila'ab u táan óolta'al máako'ob tu yo'osal toj óolal le meetike' meyajta'ab kex ti' 10 jump'éelel méek'tankaajilo'ob je'elbix: Buctzotz, Calotmul, Cenotillo, Espita, Lázaro Cárdenas (Quintana Roo), Panabá, Río Lagartos, Sucilá, Temozón yéetel Tizimín.

Ichil u ja'abil 2025e', le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' oksa'ab kex 5,604 u túlul máak ichil le kúuchil ts'aako', ts'a'ab consultas externas yéetel u especializacionil miiin kex ti' 2,715 u túlul máak, beyxan táan óolta'ab wiinik ti' urgencias lelo' miiin yaan kex 9,240 juntúulul máak, yéetel miiin meeta'ab kex 76,455 jóok'sa'ab u laboratoriosi'. Ichil u estudiosil Gabinetee' meeta'ab 7,884i' yéetel quirurgicase' meeta'ab 1,121 jump'éeleli'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', Ichil u ja'abil 7,569e', le máaxo'ob táan óolta'abo'obo' oksa'ab kex 3,456 u túlul máaki', ts'a'ab consultas externas yéetel u especializacionil miiin kex ti' 12,988 u túlul máak, beyxan táan óolta'ab wiinik ti' urgencias lelo' miiin yaan kex 147,229 juntúulul máak, yéetel miiin meeta'ab kex 13,892 jóok'sa'ab u laboratoriosi'. Ichil u estudiosil Gabinetee' yéetel quirurgicase' meeta'ab 1,632 jump'éeleli'.

U táan óolta'al u toj óolal máak tu Noj Naajil Ts'aak Psiquiátrico

Uti'al u bin u yaantal jump'éeel ma'alob kuxtal yéetel toj óolalil ti' u kajnaalilo'ob Yucatán ila'ab u táan óolta'al máako'ob tu yo'osal toj óolal le meetike' ku yila'al k'oja'ano'ob ti' psiquiatría yéetel wa u k'oja'antal máako'ob ti' u pool je'el bix u ye'esik u normasil k'a'abet u meta'al ti' tuláakal le máaxo'ob k'a'abet ti'o' yéetele' mixmáak ti' je'el u ya'ala'al wa mixtáan u táan óolta'ale' tumen jump'éeel páajtalil.

Ichil u ja'abil 2025e', ti' u yoksa'al máak te' hospitalo' ts'iibta'ab kex 576 juntúululi' yéetel kex 4,452 jump'éelel consultas chéen urgencias lelo' tal utsil ti' 5,028 u túlul máako'ob ts'o'okol xane' lela' meyajta'ab ichil 106 jump'éelel u méek'tankaajilo'ob Yucatán yéetel xane' yaan wa jaytúul tu éetlu'umil Campechi' yéetel Quintana Rooi'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ti' u yoksa'al máak te' hospitalo' ts'iibta'ab kex 736 juntúululi' yéetel kex 5,409 jump'éelel consultas chéen urgencias lelo' taal utsil ti' 6,145 u túlul máako'ob ts'o'okol xane' lela' meyajta'ab ichil 106 jump'éelel u méek'tankaajilo'ob Yucatán yéetel xane' yaan wa jaytúul tu yéetlu'umil Campechi' yéetel Quintana Rooi'.

U táan óolta'al u toj óolal máak ti' Materna yéetel Perinatal tu Naajil Ts'aak Peto, tu lu'umil Yucatán

Le nu'ukbesaj' tukulta'ab uti'al u bin u yaantal jump'éeel ma'alob kuxtal yéetel toj óolalil ti' u kajnaalilo'ob Yucatán, ti' u béeytal u táan óolta'al u toj óolal máak ti' gineco-obstétrica yéetel pediatría, lela' ku táakpajal je'elbix u yila'al u yo'omil ko'olelo'ob yéetel mejen paalal ti' consulta externa beyxan tu'ux ku yila'al u yutstal ko'olelo'ob chéeb beyo' yéetel xan le bey jach ku talamtal u yutstalo'obo' beyxan ti' quirúrgicail patología Ginecológicas ti' le máaxo'ob mina'an ti'ob jump'éeel seguro way tu méek'tankaajilo'ob le lak'ina'. Ichil tuláakale' na'ak miiin kex 38 mil jump'éeel baatsilo'ob ti' cono sur tu péetlu'umil Yucatán yéetel junjaats tu péetlu'umil Quintana Rooi'.

Ichil u ja'abil 2025e', táan óolta'ab kex 752 juntúulul ko'olelo'ob uti'al u yila'al u yutstal yéetel u chaampalo'ob, 3,528 jump'éelel consultas yaan u especialidadesil, 3,980 jump'éelel urgencias ila'abij, 2,650 u p'éelel estudiosil gabinete, beyxan meeta'ab pruebasil laboratorio lelo' miiin 37,224 jump'éelel yéetel ti' quirurgicase' kex 629 jump'éelel lela' uti'al le máaxo'ob kaja'ano'ob tu péetlu'umil Yucatán yéetel wajaytúul ichil u péetlu'umil Quintana Rooi'. Ichil le meyaj je'ela' xupa'ab maanal ti' 45 millonesil pesosí'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', táan óolta'ab kex 1,765 juntúulul ko'olelo'ob uti'al u yila'al u yutstal yéetel u chaampalo'ob, 8,259 jump'éelel consultas yaan u especialidadesil, 6,808 jump'éelel urgencias ila'abij, 5,634 u p'éelel estudiosil gabinete, beyxan meeta'ab pruebasil laboratorio lelo' miiin 84,159 jump'éelel yéetel ti' quirurgicase' kex 1,314 jump'éelel lela' uti'al le máaxo'ob kaja'ano'ob tu péetlu'umil Yucatán yéetel wa jaytúul ichil u péetlu'umil Quintana Rooi'. Ichil le meyaj je'ela' xupa'ab maanal ti' 54 millonesil pesosí'.

U Noj kúuchil Ts'aak Amistad tu'ux ku táan óolta'al Pediatría

Le nu'ukbesaj je'ela' tukulta'ab uti'al ka xi'ik ku bin u yéemel u yúuchul wa ba'ax ti' mejen paalalil Yucatán, le meetike' ila'ab u meyajta'al tu yóok'lal u táan óolta'al le máaxo'ob ku k'oja'antalo'ob ichil le kaajo'.

Ichil u ja'abil 2025e', yaanchaj u meyajta'al 32 jump'éelel quirúrgicas, 3,836 jump'éelel pruebasil laboratorio, meeta'ab xan 611 jump'éelel estudiosil gabinete, ts'a'ab xan 8,046 jump'éelel consultas ti' mejen paalal yéetel xan yaan u especialidadil, beeyxan le máaxo'ob yano'ob te' kúuchil ts'aako' ts'a'ab de alta miiin kex 180 juntúululí', lela' taal utsil ti' kex 106 jump'éelel u méek'tankaajil le péetlu'uma', tuláakal le máaxo'ob táan óolta'abo'oba' miiin yaan kex 12,705 atenciones, juntúulul beeytúuno' chéen ichil le meyajja' xu'up kex 24 millones 476 mil 948 pesosí'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' meeta'ab estudiosil gabinete kex 2,629 jump'éelel, jo'osa'ab xan 18,610 jump'éelel pruebasil laboratorio, ila'ab u ts'a'akal kex 35,071 juntúulul mejen paalal, yaachaj xan 168 jump'éelel quirúrgicas yéetel ts'a'ab de alta miiin kex 908 juntúulul máak chéen ichil 106 jump'éelel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma', tuláakal le áantaj meyajta'ab ichil le kaajo' táan óolta'ab kex 57,386 juntúulul máaki' yéetel xane' xupa'ab kex 101 millones 270 mil 552 pesos chéen tu yóok'ol.

U k'ujsa'al cirugías ti' mejen kajtal náach yano'ob ti' nukuch kaaj

Yo'osal u yaantal jump'éelel ma'alob kuxtal yéetel u toj óolal u kajnáalilo'ob Yucatané' ku bin ts'a'abal ya'abkach áantaj tu yóok'lal u maas yaantal u muuk'il u meyajta'al toj óolal tumen u múuch'il ONG's yéetel u jeel u múuch'il toj óolal, lelo' u k'áat u ya'ale' ku máano'ob ti' mejen kaajo'ob u ts'áajo'ob ts'aak tumen yaan tu'uxe' mina'an kúuchil ts'aak, le je'ela' jach táaj ma'alob tumen ku yila'al u k'ujsa'al cirugías ti' mejen kajtalo'ob náachtako'ob ti' nukuch kaaj.

Ti' le ja'abil 2025 ku ts'o'ok u beeta'al jo'op'éelel sijnalobo': ka'ap'éelel utia'al u xa'acho'ob, le ku ts'o'ok'ob 494 consultas especializadas yéetel 178 k'oja'ano'ob operados; jump'éelel ti' Dermatología, ti' le ku ts'o'ok u ts'o'ok u ts'áabal 246 consultas especializadas yéetel 84 k'oja'ano'ob sometidos a cirugía; juntúule' utia'al Ortopedia, le tu ts'o'ok u ts'o'ok u ts'áabal 214 consultas especializadas ti' ts'aako'ob yéetel 47 k'oja'ano'ob sometidos a cirugía; yéetel juntúul utia'al u retinopatía diabética, atendiendo 326 k'oja'ano'ob yéetel oftalmológicos especializados especialistas ti' retina, yéetel 21 k'oja'ano'ob sometidos a cirugía vitrectomía.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku séen láaj ka'ansaj 5 sesiones especializadas ti' cirugía paach kúuchil utia'al u cataratas, k'ak'as k'oja'anil cáncer u yoot'el (dermatología), ortopedia yéetel retinopatía diabética, ichil le ti' le ku evaluaron 1.280 k'oja'ano'ob yéetel ku ts'a'abal jump'éelel total 330 k'oja'ano'ob, ma'alobkiinsik u ma'alobil kuxtal.

U bisa'al toj óolalil yéetel Odontológicaal Primer Nivel ti' mejen kaajo'ob ma' jach yaan ti'obi'

Le nu'ukbesaj' tukulta'ab uti'al u maas ma'alobkinta'al u toj óolal u máakilo'ob le péetlu'uma', lela' túun meeta'al uti'al u ts'a'abal chéen consultas yéetel u yila'al u kooj máak le chan nu'ukbesajil túuna' chéen uti'al mejen kaajo'ob tu'ux ma' jach yaan ti'obi'.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab kex 11,173 u p'éeel consultas, tu'ux taal utsil ti' máak kex ti' 7,921 juntúululi yéetel xane' yaan ila'ab bix yanik u koojo'obi' lelo' miin kex 7,502 juntúululi'. U jeel ba'ax meyajta'abe' leti' le "Agenda Rosa" lelo' ya'ab jejeláas kúuchilo'ob táakpajo'obi' bey publicas bey privadas, lela' uti'al u múuch'ul taak'in ka béeyak u yáanta'al le máaxo'ob yaan yaayaj k'oja'anil ti'obo' ts'o'okol xane' uti'al le máaxo'ob ma' jach yaan ti'obo'. Le meyaj je'ela' meeta'ab tu túulisil u wi'inailil Octubre tu'ux táakpaj jejeláas méek'táankaajilo'ob le péetlu'uma', meeta'ab xan estudiosil mama, papanicolaou yéetel ila'ab miin kex 450 juntúulul ko'olelo'ob yaan ti'ob maas ti' 40 ja'ab ti'ob, lela' ko'olelo'ob ma' jach yaan ti'ob uti'al u meetik u estudioso'ob je'elbix le mastografíao' beeytúuno' bey úuchik u k'iimbejsa'al yéetel u yila'al bix ku meyajbil tu yóok'lal le cáncertil mamao'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ila'ab u ts'a'abal kex 14,278 jump'éeel consultas yéetel taal utsil ti' 10,636 juntúulul wiinik, chéen tratamientos tu yóok'lal kooje' 8,585 u p'éeel ka taal utsil ti' 2,363 juntúulul máak, beyxan táan óolta'ab 450 juntúulul ko'olelo'ob yaan maanal ti' 40 ja'ab chéen ichil le péetlu'umila', le je'elo'obo' leti'ob le maas ma' jach yaan ti'ob uti'al u meetiko'ob u estudios tu yóok'lal mastografíao'.

Áantaj uti'al u Táan Óolal ts'aak

Le meyaj' tukulta'ab uti'al u ma'alobkúunsa'al u kuxtal le máaxo'ob yaan jump'éeel discapacidad uuchul ti'ob, le meetike' yaanchaj u k'u'ubul jump'éeel áantaj uti'al u ma'alobtal u kuxtal le máako'obo'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'a'ab áantaj tu'ux k'u'ub kex 6,179 u p'éeel sillas de rueda estándar yéetel le PCI Yéetel PCA, muletas, xóolte'ob, sillas uti'al u kéecheb máak, lentes de armazón yéetel nu'ukulo'ob uti'al u yu'ubik t'aan máak. Le áantajo'ob je'ela' taal utsil ti' kex 4,909 juntúulul máak ts'o'okole' le je'ela' meyajta'ab ichil u 106 u p'éeel méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma', yéetel xane' le áantaja' meenta'ab yéetel u taak'inil nojluumil uti'al u yúuchul yáantaj.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'a'ab 7,111 jump'éeel áantaj tu'ux taal utsil ti' kex 5,841 juntúulul máako'ob lela' ts'a'ab ti' le máaxo'ob ila'ab maas k'a'abet ti'o', lela' ti' 106 jump'éeel u méek'tankaajil le péetlu'uma'.

Meyajilo'ob yo'osal u ma'alo'obkiinsiko'ob u kanikil ti' le noj lu'umil Yucatán ti' le najil naajil comunal Ticul

Yéetel u ma'alo'obkiinsiko'ob u ma'alobil le kaláanza yéetel u ts'aik u muuk' le comunicación yéetel le jejeláas kúuchil k'oja'ano'ob ti' le najil k'oja'ano'obo' ku ts'o'okole' ku ts'o'okole' ku beeta'al le meyaj'ob ti' le kaajo'ob Titul, ku beeta'al reparaciones, modificaciones, mantenimiento yéetel kaambalo'ob ti' le najil k'oja'ano'ob Ticul.

Ti' 2025, ku crearon ka'ap'éeel cubículos, juntúul yo'osal u calidad yéetel juntúul utia'al u nutrición, ka bin jump'éeel kúuchil utia'al consultas psicología. Le sala multiusos bin rehabilitada, ka u instalaron bancos metálicos ti' le ti' le iik'o' libre ti' le k'oja'ano', yéetel u ts'aik jump'éeel Ts'a'akal asab humano ti' le láak'o'ob le k'oja'ano'obo', ya'ab ti' le.

Ku ts'o'okole', ti' le kúuchila' páa'ta'al u láak'o'ob le k'oja'ano'obo' ti' le kúuchila' ku k'a'amiko'ob 5

Taas che'o'ob yo'osal u ts'aik u yutsil meyaajtiko'ob u láak'o'ob le k'oja'ano'ob ku meyaj'o'ob yo'osal u ts'áaik kúuchil tu'ux dignos yéetel tuniche'ob. Meyajta'abij reparaciones ti' 3 incubadoras, 4 camas hospitalización, u rehabilitación le máquina anestesia, 3 monitores signos vitales u repararon yéetel u mantenimiento preventivo yéetel correctivo ti' tuláakal le nu'ukulo'ob biomédicos ti' le najil Hospitalario Comunitario Ticul. Beyxan, tu bino'ob u náajaltik 1 incubadora, 3 taas che'o'ob ku ts'áabal yéetel juntúul dispositivo aspirador utia'al u ka'anal tuláakal le ti' ti' ti' le recién nacido yéetel le k'oja'ano'ob yo'omo'ob ti' le petenio'.

Ichil ma'alo'ob meyaj beetik bino'ob adquirido jump'éeel dispositivo OTORED utia'al u detección oportuna u asab audición neonatal, siendo le chen ti' le nu'ukulil meridional ti' le noj lu'um. Le dispositivo mejora le pronóstico yéetel u Ts'a'akal oportuno ti' le recién nacidos yéetel asab audición, mejorando le ma'alobil kuxtal le máako'obo'.

Ku ts'o'okole' k'a'am jump'éeel ambulancia tumen caridad pública ti' le jala'acho' noj utia'al u fortalecer le transporte seguro ti' k k'oja'ano'ob yo'omoras yéetel recién nacidos. Le ambulancia, ku ts'áabal ichil le ka'ap'éeel to'one', le je'elo'oba' ku ts'aik u muuk' le yaan k'oja'ano'ob k'oja'ano'obo' ku ts'aik u muuk' le k'oja'ano'obo' ku ts'áabal jump'éeel yaabilaj óolal.

Le ba'alo' ku beeta'al u múuch'meyaj yéetel le tu'ux ku ts'aako'ob yéetel le páawo'ob k'oja'ano'ob ti' le Secretaría ti' Salud yo'osal u beeta'al le oclusión tichil bilateral (BTO) yéetel le vasectomía, ku k'a'amik jump'éeel ma'alo'ob núukik ti' le yáax k'a'abeto'ob 15 vasectomías yéetel 8 BTOs belal, tu nojol le noj lu'umo'.

Xu'ulsiko'on le meyaj ku k'oja'ano'ob referidos ti' O. K'oja'ano'ob Horan, ma'alobkiinsik le Buka'aj u ba'al ti' le HCT utia'al u ts'aik óolal yo'osal kaambal yéetel búukinta'al eficiente nu'ukulo'ob biomédicos modernos, yéetel le áantaj máaxo'ob ma'alob capacitado.

Ultrasonidos

Ti' noviembre u 2025, k'a'am jump'éeel máquina ultrasonido Mindray ti' le Departamento toj óolal ti' jump'éeel éejenil préstamo. Kula'an ti' le kúuchila' yila'al, ba'ax ku cha'antik k monitorear tuméen le chan paalo'obo' ti' u úum le na' ichil le yila'al, ku facilita jump'éeel diagnóstico preciso yéetel oportuno.

Electrocauterio

Ti' noviembre ti' 2025, tu adquirió jump'éeel túumben dispositivo electrocauterización utia'al u quirófano', ba'ax tuukulo'obo' utia'al u kanáanil quirúrgica k k'oja'ano'ob obstétricos, reduciendo le ku hemorragia, junto yéetel ya'ab procedimientos yéetel nu'ukulilo'ob utia'al u óolal obstétrica.

U k'ujsa'al toj óolal ti' le Kaajil Najil Ts'aakil Ticul

Le najil hospitalo' kaajo'obo' ti' Ticul tu yóotaj u ma'alo'obkiinsiko'ob le áantajo'ob le k'oja'ano'ob yéetel ma'alo'ob, ooxoj yéetel cero k'oja'ano'ob k'oja'ano'ob, bey xan jump'éeel Ts'a'akal digno'ob, ku centra ti' k kaajalo'ob asab yo'omonil yéetel u priorizar le k'oja'ano'ob yo'omorta'ob yéetel le máaxo'ob ku ts'o'okole' ku ts'aik óolal ti' 14 méekta'anilo'ob tu petenil nojol.

Tu ja'abil 2025 j-ts'o'ok u meyajtik jump'éeel total 901 siijil, ti' le ba'ax 504 ku meyaj yéetel 397 ts'o'ok u cesárea. Ku ts'o'okole', ku beeta'al 1.052 consultas ts'akankil especializadas, 57.026 pruebas laboratorio, 2.823 ultrasonidos

Ma'alo'ob meyaj beetik u vacunas ti' le najil Ticul

Yéetel u beyxan u meentik ka'ansaj ti' le prevención yéetel le cobertura xu'ullsa'al, ku ts'o'ok u ts'áabal le vacunas ti' le najil naajil kaajnáale' Titul.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik yéetel u áantaj le meyaj ku jurisdicción 3, ku administraron 574 vacunas contra le tuberculosis (BCG), ku ts'a'abal 860 dosis vacunas ti' le hepatitis B, ku administraron 100 vacunas Covid-19 yéetel u ts'a'abal 120 vacunas contra le se'en ti'.

Túumben Kúuchil ts'achu'uch ti' le kaajil najil ts'aakil Ticul

Yéetel u ts'aik jump'éeel kúuchil utsil yéetel seguro utia'al u kaláanil k k'oja'ano'ob yéetel meyajo'obo', yéetel u xan le pak'alo' bey yáax alimento ti' le recién choupalo'obo' ts'o'ok u kanáantik tuméen yéetel ma'alo'ob ti' tuláakal le paalalo'obo', tu ts'o'ok u beta'al u najil le Ts'o'ok u puksi'ik'al le najil ku puksi'ik'al u ts'o'ok u ts'o'okol Ticul.

Ti' 2025, ku proporcionaron 136 consultas ti' le sala le lactancia, fortaleciendo le vínculo na'-hijo. Ku ts'o'okole' ku beeta'al 251 xook xook ku ts'aabal (utia'al na', taatae' yéetel láak'o'ob), ku ts'o'ok u beeta'al 23 xook ti' le ko'olelo'obo' ku k'amiko'ob yim humana yo'osal u ts'a'abtal le páawo'ob áantaj le pak'alo'obo', yéetel u máaxo'ob ku ts'o'ok u najil xookilo'ob ti' Ticul, ts'o'ok u ts'o'okol xook ti' le chun tuukulo'.

U nu'ukbesa'al Najil péepen

Le Código péepeno' ku implementó bey jump'éeel protocolo k'oja'ano'ob yéetel humanístico utia'al u kaláantik le k'oja'ano'ob ku ts'o'ok u experimentado jump'éeel asab gestacional, perinatal wa neonatal. Ku ts'aabao'ob jump'éeel kúuchil tu'ux ku ts'a'akal le k'oja'ano'obo' yéetel su'utsil, yéetel ku ts'aik áantaj psicológico-ts'aako'ob ichil le tuukula' u ya'alil.

U nu'ukbesa'al Psicología

Yéetel u ts'aik u muuk' u toj óolal óolal ti' tuláakal le ko'olelo'obo' yo'omo'ob ku xíimbalto'ob le k'oja'ano'obo', yéetel especialmente utia'al u kanáantik le máako'ob menores ti' máax k'oja'ano'ob, le Clínico Psicología táan u ts'aantal utia'al u yáanta'al le k'oja'ano'obo' ku ts'a'akal ti' le Sala Péepeno' utia'al u t'aanil le xookilo'obo'.

Ti' 2025, ku celebraron 255 conversaciones yéetel k'oja'ano'ob, 45 consultas utia'al menores, 20 consultas utia'al k'oja'ano'ob yéetel activación le código péepen, 45 aplicaciones nu'ukul detección violencia, 1 nu'ukula' Beck, 1 nu'ukula' ASSITV 3.1 (yéetel activación código 100), 1 seguimiento yéetel 1 remisión ti' le uláak' nivel óolal.

U meenta'al u kúuchil vasectomía

Yéetel u yantal u kúuchil tu'ux ku beeta'al vasectomía; Juntúul método anticonceptivo permanente utia'al wiiniko'ob táan seguros u ma' taak u yaantal asab paalalo'ob wa ma' taak u yaantal ti' le futuro.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku meyajo'ob ma'alo'ob meyaj ku ts'o'okole' ku ts'aabal u najil vasectomía ti' le najil kaajnáalo' Ticul, le yáax kúuchil jo'obo'. Tak u apertura, ku ts'o'ok brindado kanáanil 113 wiiniko'ob u ka'a reproductiva.

Ka ma'alobchajak xan u táan óolta'al u toj óolal le máaxo'ob ma' jach yaan ti'ob ichil le Péetlu'uma'

Le cha'ana' ku ts'aabal u páajtalil u beetik u yáax k'aax u kuxtal toj óolal yéetel le ts'aako'ob k'aako'ob yo'osal le k'aako'ob yo'osal u k'aak'o'ob yo'osal u beya'al u ts'aakil, ti' jump'éeel meenta'al u yantal jump'éeel ka'a óolal ti' le kúuchila'ob k'.

Ichil le período reportado, ku ts'o'oksik 458 áantaj ti' especie ti', incluyendo áantajo'ob ts'aako'ob, pruebas ts'aako'ob, materiales quirúrgicos, suministros, ts'aak yéetel cirugía, ichil u láak'o'ob 77

méek'tan kaajtalob ti' le noj kaajo'obo', ku beneficia 458 máako'ob vulnerables, yéetel jump'éeel gasto 2.615.338 pesos.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ts'o'ok u concedido 534 apoyos ti' ba'alche'obi', ku ba'ax ku ba'al 80 méek'tan kaajo'ob ti' le noj kaajo'obo', ku beneficia 534 máako'ob yéetel ku registra jump'éeel inversión total ti' 2.984.574 pesos.

In patjo'oltik in toj óolal tu chan kaajil Sierra Papacal

U nu'ukbesajil "In patjo'oltik in toj óolal tu chan kaajil Sierra Papacal" tukulta'ab u meyajta'al yóok'lal u ma'alobkinsa'al u toj óolal máak bey yáax nivele', lela' uti'al xan le máaxo'ob táakpaja'ano'ob ichil u meyajil le Parque Científico yéetel Tecnológico ti' Yucatanó' beyxan ti' u kajnáalilob u chan kaajil Sierra Papacal. Yéetel le jejeláas meyajo'obo' túun ts'a'abal ojéeltbil tu yóok'lal wíinkilal máak yéetel u yu'ubikubáaj máak beyxan yéetel u maas ma'alobtal u kuxtal le máaxo'ob táakpaja'ano'obo'.

Ichil u ja'abil 2025e', táan óolta'ab u toj óolal maanal ti' 200 juntúul máako'ob ku meyajo'ob te' Parque Científico yéetel Tecnológicoil Yucatán, bey xan ts'a'ab kex 12 jump'éeel talero'ob yaan ba'al u yil yéetel u toj óolal máak je'el bix ch'ujuk k'i'ik', u presión máak yéetel u jáan téek ila'al u toj óolal máak ken k'a'abetchajak, lelo' jach uts tumen ku yila'al u kanáanta'al u toj óolal le máaxo'ob kaja'ano'ob te' kúuchilo'.

Ichil u k'iinilob u meyaj le jala'acha', táan óolta'ab u toj óolal kex 800 juntúul u meyajilob le Parque Científico yéetel u kajnáalilob Sierra Papacal. Beyxan ila'ab u ts'a'abal kex 20 jump'éeel talleres tu'ux yaan u yil tu yóok'lal bix je'el u kanáantikubáaj máak ti' hipertensión, ch'ujuk k'i'ik' yéetel u jan téek ila'al u toj óolal máak ken k'a'abetchajako', lela' tallereso' ch'a'ab tumen 350 u túlul máako'obi'. Xu'up kex jump'éeel millón 300 mil pesos chéen úuch u ma'anal u nu'ukulilob uti'al u yaantal jump'éeel ma'alob táan óolalil te' kúuchilo'.

Miaatsil yéetel u tsolixikinta'al wíinikob tu yóok'lal toj óolal

Le meyaja' tukulta'ab uti'al u mu'uk'a'ankunta'al miaatsilil tumen uti'al u tsola'al u jach k'a'abetil u kanáantikubaj máak te' k'oja'anil ku ya'ala'al cáncer de mamao'. Le meetike' meeta'ab jejeláas ba'alo'ob uti'al u t'i'it'bejsa'al bix k'a'ana'an u kanáantikubáaj wíinik tumen u Jala'achil u Péetlu'umil le Yucataná' tu ts'áajal jump'éeel u chan t'aanil je'el bix ku ya'alik "Xíixtabaj: Sáansamal ka xíixtabaj, suukchaj a meetik" Ichil u ja'abil 2025e', meeta'ab jornada rosa tu k'i'iwikil Científico yéetel Tecnológico tu péetlu'umil Yucatán (PCTY) le meyaj je'ela' meeta'ab jach miaatsilal ts'o'okol xane' bey le chan foro meeta'ab "Xíixtabáaj yóok'lal ma' a xíixta'al", le meyaja' meeta'ab tumen le máaxo'ob yoojelo'ob u meyajil ti' u "Asociación de Mujeres Yucatecas contra el Cáncer A.C.". Yaanchaj xan jump'éeel chan tsikbal tu yóok'lal "Ka'a síijil: kuxtal, yéetel bix u kanáantikuáaj máak leti' u tuukulil" le tsikbal je'ela' ts'a'ab tumen Lic. Leyla Cortés, tumen leti'e' juntúul ko'olel u kuxtatmaj le yaayaj k'oja'anilo', tu ts''kil tune' ka tu ts'áajal cha'antbil jump'éeel cha'an ku k'aaba'atik "Ma Ma" lela' yóok'lal u maas chan je'ek'ajal u tuukul le máaxo'ob cha'antik le chan cha'an tu ts'áaj ilbilo'.

Ichil u k'iinilob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meeta'al jump'éeel jornada rosaí, lela' ya'ab máaxo'ob táakpaji' tumen ts'a'ab uti'al je'el máaxo'ob yaan ichil le méek'tankaajilo', tak máako'ob táanxel lu'um u taalobe' ooko'obi', le meetike' jéets' u k'a'amal tumen 100 juntúulul wíinik.

U Chúuka'an Nu'ukbesajil uti'al a táakpajal a kanáantikabáaj

Le nu'ukbesaja' tukulta'an uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil bix k'a'abet u kanáantik u kuxtal máak le meetike' ila'ab u ts'a'abal jejeláas tsikbalo'ob, báaxalo'ob, miaatsilo'ob je'el bix yaan u yila'al yéetel u kanáantikubáaj máak uti'al ma' u ts'a'ayal k'oja'anilo'ob je'elbix ti' mejen ch'úupalal, mejen xi'ipalal yéetel le táankelemo'ob yaan 10 u p'éelel ja'ab tak 19 ja'abti'obo', le nu'ukbesaja' meyajta'ab ti' u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

Ichil u ja'abil le 2025e' meeta'ab kex 125 jump'éelel meyaj tu yóok'lal u kanáanil le loobilajo' chéen le je'ela' táakpaj kex 5,075 juntúulul xoknáalo'obi', 104 jump'éelele' tu yóok'lal salud sexual lelo' táakpaj 8,061 juntúulul xoknáalo'obi' yéetel uláak' 12 meyajto'ob meeta'ab tu yóok'lal báaxal wa náaysaj óolal lela' táakpaj 2,636 juntúulul xoknáalo'obi'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' meeta'ab 297 jump'éelel campañas tu'ux ku yúuchul tsolxikin, lela' meeta'ab ti' 27 jump'éelel u méek'tankajilo'ob le péetlu'uma' tu'ux táakpaj 17,162 juntúulul kajnáalilo'ob, jach ma'alob tumen ku tse'ekta'al ti'ob bix k'a'abet u yaantal kanáanil.

U meeta'al u Kúuchil ts'aak Naval

Yóok'lal u maas yaantal u kúuchil maas ma'alob tu'ux u ts'a'abal toj óolalile' te' lu'uma', U jala'achil le péetlu'uma' yéetel u Secretaría'il le Marinao' (SEMAR) tu ch'a'ob jump'éelel nu'ukbejsal uti'al u múuch' meyajtiko'ob u Noj Kúuchil Ts'aak Naval ich Progreso, lelo' jach ma'alob tumen yaan u yaantal tu'ux u bin le 30 jump'éelel camas yéetel le je'elo' ku béeytal u maas yaantal tu'ux u táan óolta'al u meyajnáalilo'ob SEMAR yéetel le yano'ob puertoo'.

Ichil u ja'abil 2025e' láayli' u meyajta'al u Kúuchil Ts'aak Navale', lelo' te' ku p'áatal tak tu kaajil Yucalpetén tu méek'tankaajil Progresoe', úuchik u meyajta'al le je'ela' xupa'ab kex 46.4 u p'éelel millonesil pesos lelo' taal utsil ti' 8,378 juntúulul máak chéen zono'. Le kúuchilo' yaan u yaantal tu'ux u yila'al je'el bix ginocobstetrica, pedriatría, medicina interna yéetel je'el ba'ax cirugiaile' ts'o'okol xane' ma'alob tumen yaanchaj tak nu'ukulo'ob uti'al u jóok'sa'al laboratorios, rayos x, ultrasonidos, mastrografia yéetel u jeelo'ob.

Meyajo'obil u kúuchilo'obil Toj Óolal

Le inversión ti' meyajje' toj óolal ku ti'al u meentiko'ob óolal yéetel u garantizar jump'éelel je'el bix u ts'aak u ts'aak.

Ti' ja'abil 2025, ku beeta'al wuk'il yéetel kúuchilo'ob complementarios ti' le najil ts'aak ti' le méek'tan kaajtan Cuncunul, u ts'o'ok u impermeabilizar le najil toj ti' le méek'tan kaajil Sudzal, tu káaj u yila'al u paak'al le unidad yits'a'abal (UBR) ti' le métankaajil Tekantó, ka tu beeta'al aceras yéetel aceras tu noj bejo' noj bejo' u muuk' ti' le noj k'oja'ano'ob ti' Ticul, yéetel juntúul inversión total superior a 3,6 millones pesos.

Beyo', le internet ichil subterráneo ka'anal tensión ku beeta'al utia'al u suministrar electricidad ti' le yaan bombeo ja' potable ti' le túumben naajil O'horán ti' u méek'tan kaajil Jo', yéetel jump'éelel inversión superior a 1.965.000 pesos.

Meyajo'obil u kúuchilo'obil Kajnáalil

Le rehabilitación ti' le CAI (Centros de Kanáantik Infantil) yéetel le tu'ux áantajo'ob ti' le noj lu'umil ti' le noj lu'umil ti' u ma'alo'obkíinsiko'ob le kaambalo'ob yéetel áantajo'ob ti' le ma'alo'ob integral ti' le paalalo'obo' yo'osal ma'alo'ob ka'ap'éel (ma'alo'ob yéetel u yuuts'pajal pak' le najil xooko'obo', le boonilo', le k'iinalo'obo') yéetel u yantal u muuk' le kúuchil meyajo'ob ku meyajo'ob yo'osal u yo'osal u kajtalo'ob ichil. Le k'iino'oba' xook ku kaxtik u xu'uk'ul le kúuchilo'ob yéetel xan le inclusión ti' le ma'alo'obile' tuláakal le paalalo'obo'.

Ti' ja'abil 2025 káaj u remodelación, u yuumfaj yéetel u rehabilitación le kúuchilo'ob ti' le Centro de Atención Infantil Cordemex (CAI), u remodelación, u yuumpajal yéetel u rehabilitación le kúuchilo'ob ti' le Centro Infantil Lina López de Esquivel (CAI) ti' Itzimná, u remodelación, u yuumpajal yéetel u rehabilitación le kaambal ti' le Centro de Asistencia Social ti' le paalalo'obo' yéetel adolescentes le máaxo'ob ku meyajo'ob, Najil Uúlab tu barrio Ampliación Nueva Mulsay, le remodelación, remodelación yéetel rehabilitación le kúuchilo'ob ti' le Centro de Atención Infantil Olga Manzano Moreno ti' le barrio Reparto Granjas, remodelación, U yo'osal u yuumbenil u kúuchilo'ob le najil k'a'anij 'Realidades para Niños' tu méek'tan kaajil Conkal, bey je'el bix u yo'osal u yuumbenil yéetel u yits'aats'il u kaambal le najil kanáantik paalalo'ob 'Creciendo con Amor' ti' u méektan kaajil Tizimín, yéetel jump'éel inversión total ti' 24,4 millones pesos.

Ma'alob janal yéetel uts uti'al wiinkilal

U táan óolta'al u yaantal ma'alob jaanal ti' máak

Uti'al u yaantal jump'éel ma'alob toj óolal ti' máak yéetel u jaanal bix unaje' ts'a'ab tse'eko'ob uti'al le máaxob ku meyajo'ob te' kúuchilo', ti' na'atsilo'ob, yuumo'ob yéetel le máaxo'ob kanáantik le mejen ch'úupalalo'ob yéetel mejen xi'ipalalo'obo', ti' ko'olelo'ob yo'omchaja'an yéetel le ku ts'aaj chu'ucho'obo' beyxan ts'a'ab consultas tu yóok'lal bix k'a'abet u yúuchul jaanal ti' le máaxo'ob ma' ma'alob u bisiko'ob jump'éel ma'alob jaanal yéetel le ma'atech u chúukbesiko'ob u janalo'obo'.

Ichil u ja'abil 2025e' ts'a'ab consultas tu yóok'lal nutrición ti' mejen paalal ma' k'ucha'an u jaanalobo' leti' le ma' u chuk 5 ja'ab ti'obo', lela' ts'a'ab kex 14,834 jump'éel consultasi', le mejen paalal maanal u aalilo'obo' ts'a'ab ti' kex 16,354 jump'éelel consultasi' yéetel le eemel u aalilo'obo' yaan ti'ob kex 5 u p'éelel ja'ab tak 19 ja'abo'ob ts'a'ab kex 4,507 u p'éelel consultasi', beyxan le jach maanal u aalilo'obo' kex 39,268 u p'éelel consultas ts'a'ab ti' le yaan 5 tak 19 ja'abo', ts'a'ab xan tsolxikin ti' le máaxo'ob ku ts'aaj chu'ucho' yéetel u yo'ochil le je'elo' miiin kex 7,050 jump'éel sesiones ts'a'abi' tuláakal le je'ela' k'a'am tumen 34,275 u túulul máako'ob. Ts'íibta'ab xan 19,616 juntúulul mejen paalal ma' u chuk 6 wi'ináalil ti'i' leti' le ku chu'ucho'obo' yéetel uláak'e' 52,308 u túulul mejen paalal ku chu'ucho'ob xan ba'ale' de óoxp'éel ja'ab yaan ti'ob.

Ichil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal consultas tu yóok'lal nutrición ti' mejen paalal ma' k'ucha'an u jaanalobo' leti' le ma' u chuk 5 ja'ab ti'obo', lela' ts'a'ab kex 16,179 jump'éel consultasi', le mejen paalal maanal u aalilo'obo' ts'a'ab ti' kex 17,428 jump'éelel consultasi' yéetel le eemel u aalilo'obo' yaan ti'ob kex 5 u p'éelel ja'ab tak 19 ja'abo' ts'a'ab kex 4,974 u p'éelel consultasi', beyxan le jach maanal u aalilo'obo' kex 44,439 u p'éelel consultas ts'a'ab ti' le yaan 5 tak 19 u p'éelel ja'abo', ts'a'ab xan tsolxikin ti' le máaxo'ob ku ts'aaj chu'ucho' yéetel u yo'ochil le je'elo' miiin kex 7,697 jump'éel sesiones ts'a'abi' tuláakal le je'ela' k'a'am tumen 59,542 u túulul máako'ob. Ts'íibta'ab xan 22,618 juntúulul mejen paalal ma' u chuk 6 wi'ináalil ti'i' leti' le ku chu'ucho'obo' yéetel uláak'e' 60,012 u túulul mejen paalal ku chu'ucho'ob xan ba'ale' de óoxp'éel ja'ab yaan ti'ob.

U nu'ukbesajil Actividad Física uti'al u toj óolal máak ti' u péetlu'umil Yucatán

Le nu'ukbesaj je'ela' tukulta'ab uti'al u yila'al yóok'lal u yila'al u yaantal jump'éeel u ma'alob kuxtal yéetel u toj óolal máak le meetike' ila'ab u ts'a'abal jejeláas meyajjo'ob uti'al u béeytal u ye'esa'al bix k'a'abet u kanáantik u wiinkilal máak.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab 3,172 jump'éeel sesiones tu yóok'lal bix k'a'abet u kanáantikubáaj máaki', lela' táakpaj le jurisdicciones yano'ob te' méek'tankaajo'obo' je'elbix Mérida, Ticul yéetel Zací, 8 jump'éeel u materiasil e'esa'ab uti'al u meeta'al le actividad físicao' yéetel kex 10 jump'éeel capacitaciones meyajta'ab tumen u jurisdiccional Zací yéetel Mérida tuláakal le je'elo' k'a'am tumen 91,390 u túulul wiiniko'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'a'ab 3,976 jump'éeel sesiones tu yóok'lal bix k'a'abet u kanáantikubáaj máaki', 12 jump'éeel u materiasil e'esa'ab uti'al u meeta'al le actividad físicao' yéetel kex 11 jump'éeel capacitaciones yéetel tuláakal le je'elo' k'a'am tumen 113,153 juntúulul máako'ob tumen u méek'taankaajilo'ob Mérida, Zací yéetel Ticul.

Le nu'ukbesaj je'ela' ku meyaj tu yóok'lal jejeláas meyajjo'ob ti' u múuch'meyajil kuxtal, lela' yaan uti'al 7 jump'éeel méek'tankaajilo'ob ti' 60 jump'éeel le ku táanilta'alo'. Tak ka káaj u meyajile' ts'o'ok u chéen ts'a'abal tak 2,343 jump'éeel sesiones lelo' jats'ab beya'; 659 jump'éeel Meridai', 270 jump'éeel ti' Ticuli' yéetel 1,414 ti' Zacíi', ts'o'ok u meyajta'al 95 jump'éeel tu yóok'lal Unidad Movil uti'al Nutrición lelo' Mérida tak walkila' m'íin kex 5,568 juntúulul máak.

A kanik jaanal yéetel a kuxtal yéetel ma'alob toj óolal

Le nu'ukbesaj je'ela' tukulta'ab uti'al yila'al yóok'lal u yaantal jump'éeel u ma'alob kuxtal yéetel u toj óolal máak le meetike' ila'ab u ts'a'abal jejeláas meyajjo'ob uti'al u béeytal u ye'esa'al bix k'a'abet u kanáantik u wiinkilal máak uti'al le je'elo' ila'ab meyajjo'ob tu yóok'lal ma'alob kjanal yéetel foros virtuales.

Ichil u ja'abil 2025e' meeta'ab 6,070 jump'éeel sesiones yo'osal ma'alob jaanali', 6 jump'éeel foros virtuales bix u yúuchul jaanal yéetel ba'ax k'a'abet a meetik uti'al a kanáantik a wiinkilal, lela' taal utsil ti' 292, 494 juntúulul máako'ob lelo'oba' leti'ob k'am le ba'ax tso'olo'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u meeta'al 7,294 jump'éeel temas yo'osal ma'alob jaanal yéetel bix k'a'abet u kanáantikubáaj máak, lela' tu taasaj utsil ti' 397,551 juntúulul máako'ob lelo'oba' leti'ob k'ab tuláakal le meyajja' yéetel xaane' meyajta'ab ichil kex 15 jump'éeel foros virtuales yéetel bix u yúuchul jaanal yéetel ba'ax k'a'abet a meetik uti'al a kanáantik a wiinkilal.

U ts'a'abal jaanal ti' yáax 1,000 k'iino'ob

Le nu'ukbesaj je'ela' tukulta'ab uti'al u ma'alobkunta'al u jaanalil le péetlu'uma', le meetik desde mejen le paalal ku ts'a'abal u yo'ocho'ob yéetel ku ya'ala'al bix k'a'abet u kanáanta'alo'ob lelo' desde tu na'atsil yano'ob kéen káajak tak ken u ts'áaj 6 wi'ináalil ti' tak tu ka'ap'éeel ja'abil.

Ichil u ja'abil 2025e', k'u'ub kex 41,410 jump'éeel u xaakilo'ob jaanal lela' ts'a'ab ti' 105 jump'éeel méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma', lela' taal utsilil ti' le ko'olelo'ob yo'omchaja'ano'obo' lelo' m'íin kex 1,342 juntúulul yéetel m'íin kex 3,386 juntúulul mejen paalal yaan 6 wi'ináal ti'ob leti' le ku chu'ucho'obo'. Beyxan ts'a'ab 417 jump'éeel capacitaciones ti' 105 jump'éeel méek'tankaajo'ob lelo' uti'al u tso'olol bix k'a'abet u jaanalob beyxan meeta'ab 2,751 jump'éeel diagnósticos ti' mejen paalal lelo' uti'al le máaxo'ob yaan 6 wi'ináal tak 24 wi'ináal ti'obo' yóok'lal u yila'al wa mina'an k'o'ja'anil ti'ob. Yéetel le meyaj je'ela' yaanchaj u xu'upul kex 11 millones 843 mil 376 pesos.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', tu k'ubo'ob 54,894 jump'éeel u xaakilo'ob jaanal lelo' ts'a'ab ti' mejen paalal yaan 6 wi'ináal yéetel tak 24 wi'ináal ti'ob, yéetel xan ti' le mpaaxo'ob yoomchaja'ano'obo' yéetel le ku ts'aaj chu'ucho'obo' tuláakal le je'ela' xupa'ab kex 15 millones, 640 mil, 480 pesos ichil 105 jump'éeel u méek'tankaajilo'on u péetlu'umil Yucatán.

U ts'a'abal áantaj ti' jaanal

Le nu'ukbesaja' meyajta'ab yóok'lal u kaxta'al bix je'el u yáanta'al u kajnáalilo'ob Yucatané', lela' úuch úuchik u k'u'ubul áantajo'ob tu yóok'lal jaanalob, tsolxikino'ob bix k'a'abet u yúuchul jaanal, bix k'a'abet u táan óolta'al le mejen paalal yaan ka'ap'éeel wa 5 ja'ab ti'obo', ts'o'okol xane' beyxan le máaxo'ob yaan jump'éeel discapacidad ti'o' yéetel xan le nukuch máako'obo'.

Ichil u ja'abil 2025e', k'u'ub le 295,632 xaako'ob wa canastasil jaanalob tu'ux yaan ba'alob utstak uti'al jaantbili' lelo' tu taasal utsil ti' kex 34,449 máako'ob k'amej y meyajta'ab ti' 106 jump'éeel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'. Tak walkile' xupa'ab 90 millones 393 mil 150 pesos tu yóok'ol le áantajo'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' k'u'ub 387,241 jump'éeel xaako'ob wa canastasil jaanalob tu'ux yaan ba'alob utstak uti'al jaantbili' lelo' meyajta'ab ti' 106 jump'éeel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'. Ta walkile' xupa'ab 121 millones 487 mil 720 pesos tu yóok'ol le meyaj meeta'abo'.

U kúuchilo'ob tu'ux ku yúuchul jaanal, Múuch'bal yéetel Ch'íijsa'al

Le nu'ukbesaj je'ela' ba'ax tu kaxtaje', tu kaxtaj bix u yáantik wíinik uti'al u ts'áaj jump'éeel ma'alob kuxtal mas te' mejen kaajo'ob náachtak ti' le nukuch kaajo'obo yaan ichil u u péetlu'umil Yucatanó', le meetike' ku ts'áaj jaanalob ma'alobtak táaktik u meyajta'ale', u tsikbalil bix k'a'abet u kanáantikubaj máak.

Ichil u ja'abil 2025e' k'u'ub 1,309,020 jump'éeel chokoj jaanalobi' lelo' ts'a'ab ti' 10,171 juntúul wíiniki' u maas utsile' le jaanal t'o'oxo' ya'ab u kúuchilil tu'ux ku máan ch'a'abil tumen míin yaanchaj kex 155 jump'éeel kúuchilo'ob ti' kex 80 jump'éeel u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'. Ts'o'okol xane' u jeele' yaanchaj 52 jump'éeel kúuchilo'ob uti'al le jaanalob lela' úuch ti' 30 jump'éeel méek'tankaajilo'ob, le meyaj je'ela' meyajta'ab uti'al u yaantal jump'éeel ma'alob kuxtal. Ichil le meyaj je'ela' xupa'ab kex 19 millones 421 mil 901 pesos, le jala'acho' ku ka a'alik tuka'atéene' u biilal le meyaj ku meetiko' uti'al u yáant yucatecas yéetel u yucatecos ti' u yaantal jump'éeel ma'alob kuxtal.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u k'u'ubul 1,786,470 jump'éeel u platosil chokoj jaanal, yéetel xane' ts'o'ok u ka'a ts'a'abal kex 52 jump'éeel u kúuchilil jaanal lelo' meeta'ab ti' 30 jump'éeel méek'tankaajilo'ob beytúuno' xupa'ab kex 26 millones 216 mil 332 pesosí'.

U nu'ukbesajil u jaanal xoknáalo'ob

Le nu'ukbesaj je'ela' tu kaxtaj uti'al u bin u yáantik máak yéetel jaanal máak yóok'lal u yúuchul jaanal tu beel, lela' tak walkile' desde mejentak táan u k'u'ubul u yuk'lo'ob tu naajil xook bey síis yéetel u chokojil ts'o'okole' ma' chéen leti'i' tumen ku tso'olol bix k'a'abet u yaantal jump'éeel ma'alob jaanal.

Ichil u ja'abil 2025e', jach e'eska'aj u taakil u yáanta'al paalal yéetel táankelmo'ob uti'al ka yanak jump'éeel ma'alob jaanal ti'ob te' peetlu'uma' le meetike' ila'ab u k'u'ubul 13,420,032 jump'éeel jaanalob tu naajil xook lelo'oba' yaan u síisil yéetel u chokojil, ts'o'okol xane' meyajta'ab ti' 106 jump'éeel u méek'taankaajil le péetlu'uma', lela' yóok'lal u taal utsil ti' 124,715 mejen paalal yucatecosi' tu'ux xupa'ab kex 223 millones 106 mil 871 pesosí'

Beyxan u ka'ansaj le "Comisión de Seguimiento de los Programas de Nutrición utia'al u Xu'ulsiko'ob le inseguridad alimentaria" ti' le Consejo Estatal de Nutrición y Prevención de la Obesidad, ti' múuch'meyaj yéetel instituciones académicas yéetel gubernamentales bey SEGEY yéetel IDEFEEY. Ti' coordinación yéetel le ts'o'ok, ku káaj u construcción 23 comedores xook, ku ts'o'oksik ti' 2026, yéetel ti' le cafeterías, saansamal ku ts'áaik jump'éeel uk'ul chokoj ti' 3,000 paalalo'ob ti' le kúuchilo'ob u ts'o'okol ichil le noj kaajilo'obo'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', k'u'ub 18,713,782 jump'éeel jaanalo'ob chokoj yéetel síisi', lelo' meyajta'ab chéen ti' 106 jump'éeel u méek'táankaajilo'ob le péetlu'uma' yéetele' taal utsilil ti' 124,715 u túulul máako'ob, beytúuno' xupa'ab 307 millones 317 mil 227 pesosí'.

Jaanalnak tu beel le máaxo'ob tséentiko'ono'

U Nu'ukbesajil toj óolal yéetel ma'alob kuxtalil

Le noj meyaja' ku kaxtik u yéemsik talamilo'ob ku máansa'al yóok'lal wi'ijil tu Péetlu'umil Yucatán, lela' yaan u yúuchul ken táakbesa'ak jejeláas bixil u yúuchul meyajo'ob yóok'lal inversión comunitaria, u ts'a'abal asesorías uti'al u meeta'al múuch'kabilo'ob meyaj, u ts'a'abal capacitaciones yéetel xan u k'u'ubul paquetes uti'al u yúuchul ma'alob meyaj tu yóok'lal seguridad alimentaria ti' mejen kajtalo'ob.

Ichil u ja'abil 2025e', táakbesa'ab 35 jump'éeel jejeláas bix u yúuchul inversión comunitaria, ts'a'ab xan 51 jump'éeel capacitaciones yéetel xane' k'u'ub 1,094 jump'éeel ma'alob jaanalo'ob ti' máako'ob ichil 51 múuch'kabilo'ob ku taalo'ob ti' mejen kajtalo'ob. Tuláakal le meyajo'oba' tu bisaj jump'éeel xuup de 5 millones 999 mil 056 pesos.

U nu'ukbesajil meyajo'ob ku yúuchul ich solar uti'al ma'alob kuxtal

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u táakmuk'tik u taak'in tuláakal máak talam u kuxtal uti'al u táakpajalo'ob ichil jump'éeel ma'alob jaanal; le je'ela' yaan u yúuchul yéetel jejeláas meyajo'ob ku meeta'al ich solar. Tu yóok'lal lela' ku ts'a'abal túun áantajo'ob yéetel taak'in uti'al u ma'anal u nu'ukulilo'ob u meyajil paak'alo'ob, huertos yéetel xan u meyajil ba'alche'ob; beyxane' ku yáanta'al u meyajil ba'alche'ob ku je'ob. Le jejeláas meyajo'oba' yaan u ts'áaik u páajtalil u náajaltik u yo'och ya'abkach máak desde tu naajilo'ob, yaan u páajtal u líik'siko'ob xan taak'in yéetele' yaan u yoksiko'ob taak'in ken koonlnako'ob.

Ichil u ja'abil 2025e', k'u'ub 2,200 jump'éeel áantajo'obil taak'in uti'al u ma'anal jejeláas nuu'ukulo'ob ti' u yúuchul meyajo'ob ich solar. Lela' tu yáantaj ya'abkach máak ti' 41 Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'. Tu yóok'lale' xu'upsa'ab 21 millones 995 mil 200 pesos.

U Paachilkuunsajil yéetel u xu'ulsa'al u meeta'al péech' óolal

Le noj meyaja' ku kaxtik u ya'abkuuntik u táakbesajil máako'ob ichil jump'éeelili' kuxtal yéetel xane' ka kanáanta'ak u páajtalil tuláakal máaxo'ob ts'o'ok u máansiko'ob péech' óolal. Lela' yaan u yúuchul yéetel jejeláas meyajo'ob kaxtik u suukbesik u paachilkuunsajil péech' óolal ichil kaaj, tu'ux ka yanak xan u páajtalil u meeta'al a'almaj t'aano'ob kanáantik ma' u yúuchul yéetele' ka xu'uluk u yantal péech' óolal tu Péetlu'umil Yucatán.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 37 jump'éeel conferencias tu'ux ka'ansa'ab máak yóok'lal u keetil kuxtal yéetel xan u xu'ulsajil péech' óolal, beyxane' ts'a'ab kamp'éeel cursos especializados, jump'éeel Diplomado yéetel ka'ap'éeel foros, tu'ux áanta'ab 1,577 juntúul máako'ob ku meyajo'ob ti' kúuchilo'ob táan óoltik kaaj. Ichil le buka'aj máaka' yaan 659 u túulul xiibo'ob yéetel 918 u túulul ko'olelo'obi', beyxane' yaan 16 u

túulul xiibo'ob yéetel 22 u túulul ko'olelo'obe' cháen maa'áj ku t'aniko'ob, 5 u túulul xiibo'ob yéetel 8 u túulul ko'olelo'obe' yaan dispacacidad tu kuxtalo'ob. Ichil le takpoolo'ob yanchaj tu yóok'lal Péech' óolalo', táan óolta'ab 6 u túulul xiibo'ob yéetel 17 u túulul ko'olelo'ob.

Ichil u ja'abil le jala'achila', ts'a'ab 43 jump'éeel conferencias, óoxp'éeel cursos, 2 foros yéetel jump'éeel Diplomado ku t'aan yóok'lal bix u paachilkuunsa'al péech' óolal yéetel xan tu yóok'lal keetil ichil máak, tu'ux táan óolta'ab 2,103 u túulul máako'ob.

Ma' ko'oj yéetel ma'alob Naji'

U nu'ukbesajil tu'ux ku kaxta'al u je'ets'el ma'alob kuxtal

Le noj meyaja' ku kaxtik ka ch'éenek u yantal talamilo'ob ichnaaj ti' máaxo'ob mina'an u naajilo'ob. Le meetik túune' tun kaxta'al ka áanta'ako'ob tuláakal le máax mina'an u páajtail u yantal u naajilo' yéetel xan ka xi'ik u xu'ulsa'al óotsitalil.

Ichil u ja'abil 2025e' jóo'sa'ab u páajtalil u meyajta'al 883 jump'éeel najo'ob ichil kaaj, cuartos uti'al u weenel máak t'o'ox ichil 32 Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'. Beya' tun ts'okbesa'al jump'éeel ti' bajun metas yaan ichil le ja'aba'.

Ichil túun u ja'abil le meyaj ku tso'olola', meyajta'ab 40 jump'éeel najo'ob je'elbix u tso'olola': 35 jump'éeel cuartos, 5 jump'éeel baños yaan u biogestoril uti'al ya'ab máako'ob. Le meyaja' tu bisaj u xuupil 5 millones 858 mil 831 pesos.

U nu'ukbesajil u meyajta'al najo'ob k'aaba'atik "najo'ob uti'al u yantal ma'alob kuxtal"

Le noj meyaja' jump'éeel u compromiso u Jala'chil u Noj lu'umil Mexico, tu'ux ku kaxtik u yantal jump'éeel u naajil tuláakal máako'ob talam u kuxtalo'ob, lela' ku ts'o'okbesik túun jump'éeel u páajtalil máak uti'al ka k'uchuk tuláakal tu'ux ti' máako'ob jach mina'an ku náajaltiko'ob yéetel u meyajo'ob yéetel xane' mina'an u naajilo'ob.

U Jala'achil le Péetlu'uma' yéetel u yáantaj Instituto de Vivienda' ts'o'ok u kaxtikob bix je'el u béeytal u yoksa'al jump'éeel Nu'ukbesaje', tu'ux ku meyajo'ob bey jump'éeel vinculo ichil jejeláas Méek'tankaaje', beyxan u meetik Secretaría de Desarrollo Agrario Territorial y Urbano (SEDATU), Consejo Nacional de Vivienda (CONAVI) yéetel Instituto del Fondo Nacional de la Vivienda para los Trabajadores (INFONAVIT).

U yáalkab le noj meyaja' ku mu'uk'a'ankuunsik jump'éeel meyaj k'aj óolta'an bey Desarrollo territorial ordenado yéetel xan ku ts'áaik u páajtalil u táakpajal ya'abkach máako'ob ichil le áantaj tu Péetlu'umil Yucataná'; beya' táan u je'ets'ele' tuláakal baatsilo'obe' ka yanak jump'éeel u ma'alob naajilo'ob yéetel xan bey uti'alo'obe'. Beytúuna' táan xan u je'ets'el ichil le Méek'tankaajo'obo' bix je'el u yantal ba'alo'ob ti'obe'.

Ichil u ja'abil 2025e' k'a'am 75 jump'éeel terrenos, ichil le je'elo'oba' 52 jump'éelele' k'ama'an bey kúuchilo'ob tu'ux je'el u béeytal u meyajta'al najo'obe'. Ti' túun le 52 jump'éeel k'u'ubo', 23 jump'éelele' avanzado yanik tu'ux ku meyajta'al najo'obi', 25 jump'éelele' táan xan u táan óolta'al u ju'unilo'ob uti'al ka chúunuk u meyajta'al najo'obi' yéetel túun u yaalan 4e' chúunul ku meetik u yila'al u ju'unilo'ob.

Tuláakal le ba'alo'ob ku yúuchul beya' ku ts'áaik jump'éeel garantiae' de que le lu'umo' láaj uts yanik u ju'unilo'ob yéetel xane' ma'alob yanik uti'al ka béeyak u meyajta'al najo'obi'.

Ma'alob náajalil yéetel chúukbesa'an

U Nu'ukbesajil Microcréditos ti ma'alob kuxtal

Le Nu'ukbesaja' ku kaxtik ka beta'ak túumben meyajo'ob yéetel empresarialó tu'ux ku meyajta'al tu beelil uti'al u ma'alob múuch'meyaj ti' proyectos productivoso'ob yéetel u tuukulil ti' le inclusión, ichil tu'ux ku ts'a'abal u taak'in ku béeykuntik u meyajta'al ti' le sector primario, secundario wa terciario.

Tu ja'abil 2025e, ts'a'ab 323 jump'éelal taak'in tu'ux antaj 256 ko'olelo'ob yéetel 67 xiibo'ob, tuméen ku ts'o'oka'an, ku ts'áaj p'aax ti' 27 máako'ob ichil 18 yéetel 29 ja'abo'ob (21 ko'olelo'ob yéetel 6 wiiniko'ob); ti' 235 máako'ob ichil 30 yéetel 59 ja'abo'ob (195 ko'olelo'ob yéetel 40 wiiniko'ob) yéetel 61 máako'ob 60 wa ka'ach (40 ko'olelo'ob yéetel 21 wiiniko'ob). Beyxan ti' le 323 máako'ob ku beneficia'ob le xook 16 ko'olelo'obo' ku táakpajalo'ob ichil u kaajalo'ob maya u t'aan yéetel 7 máako'ob ku kuxtalo'ob yéetel alguna deficiencia (5 ko'olelo'ob yéetel 2 wiiniko'ob).

Le áantajo'oba' ts'o'ok u k'uchul u kaajilo'ob ti' le méek'tanta'anilo'obo' Hunucmá, Kanasín, Joe yéetel Panabá, yéetel jump'éel inversión 3 millones 226 mil pesos ti' fondos estatales.

Táan óolal ti' múuch'kabo'ob táanilkuunsa'ano'ob

U nu'ukbesajil estancia yéetel ma'alob kuxtalil

Le noj meyaja' tun kaxtike' tuláakal máak yaan jump'íit óotsitalil tu kuxtal, le máaxo'ob jach óotsiltako'ob yéetel le ta'aytak u k'uchul talamil tu kuxtalo'obo', ka béeyak u jóok'olo'ob táanil yéetel u muuk' u yóolo'ob. Lela' ku béeytal u yúuchul tu yóolal le áantaj ts'áaja'an te' Hospital O'Horano', tu'ux ku ts'a'abal tu'ux u weenel máak, ku ts'a'abal u jaanalil, yaan tu'ux u yichkíilo'ob yéetel xane' yaan táan óolal ti'ob yo'olal enfermería xma'abo'olil.

Ichi u ja'abil 2025e, ts'a'ab 1,301 táan óolalo'ob ichil estancia del bienestar, tu'ux áanta'ab 754 juntúulul ko'olel yéetel 547 xiibo'ob. Tu yóok'lal u ja'abil kuxtalo'obe', táan óolta'ab 281 máako'ob tu'ux yaan kex 18 tak 29 ja'ab ti'ob (156 ko'olelo'ob yéetel 125 xiibo'ob), beyxane' táan óolta'ab 933 ujeelo'ob ichil 30 tak 59 ja'ab ti'ob (555 ko'olelo'ob yéetel 378 xiibo'ob) yéetel xane' táan óolta'ab 87 máako'ob ichil 60 ja'ab ti'ob (43 ko'olelo'ob yéetel 44 xiibo'ob). Beyxane', ichil le 1,301 u túulul máako'ob tu k'amajo'ob le áantajo', yaan 902 juntúulule' ku t'aniko'ob maayáaj (500 u túulul ko'olelo'ob yéetel 402 u túulul xiibo'ob). Le táan óolalo'ob beya' ts'o'ok u k'uchul ti' ya'abkach máako'ob ku taalo'ob ti' 85 u p'éelel Méek'tankaajo'ob yano'ob te' Péetlu'uma'.

Ichil le ja'ab meyaj ku tso'olola', ts'o'ok u ts'a'abal 1,598 jump'éel áantaj yóok'lal Estancia del bienestar, tu'ux áanta'ab 917 ko'olelo'ob yéetel 681 u túulul xiibo'ob. Tu yóok'lal u ja'abil u kuxtalo'obe', ts'o'ok u táan óolta'al 347 u túulul máako'ob ichil 18 tak 29 u p'éelel ja'ab ti'ob (185 u túulul ko'olelo'ob yéetel 162 u túulul xiibo'ob), táan óolta'ab xan 1,149 u túulul máako'ob ichil 30 tak 59 ja'ab ti'ob (679 u túulul ko'olelo'ob yéetel 470 u túulul xiibo'ob) yéetele' táan óolta'ab 102 u túulul máako'ob ichil 60 ja'ab ti'ob (53 ko'olelo'ob yéetel 49 xiibo'ob). Beyxane', ichil le 1,598 máako'oba', 1,113 juntúulule' ku t'aniko'ob maayáaj, (610 u túulule' ko'olelo'ob yéetel 503 u túulul xiibo'ob). Le buka'aj áantajo'oba' ts'o'ok u k'uchul ti' 87 Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'ma'.

U nu'ukbesajil Ventanilla de Bienestar

Le noj meyajá' tun kaxtiké' u wíiniko'obo' tí' le noj p'iskaambalo'ob óotsil, jump'éeel óotsilil jach wa jump'éeel je'el u páajtal u beetik ichil u kajtalo'ob ichil, yo'osal u ts'aik áantaj económico wa ba'ali'.

Ichi u ja'abil 2025e', tu ts'o'ok u ts'áaik 1,067 ayudas financieras, ku beneficia'al u máako'ob 91 méek'tankaajil u noj lu'umil Yucatán, yéetel jump'éeel inversión 6 millonesil 474 mil 048 peso'ob u nu'ukulo'ob estatales.

Ichil le ja'ab meyaj ku tso'olola', ku séen entregado 1,086 ayudas financieras yéetel 230 apoyos tí' especie yéetel juntúul inversión total u 7 millonesil 974 mil 048 peso'ob.

U noj meyajil u paachilkuunsa'al yéetel u táan óolta'al loobil ich láak'tsilil yéetel yóok'lal máakil

Le noj meyajá' ku kaxtik ka yanak jump'éeel wóolkab kuxtal tu beel, tu'ux ka táakpajak tuláakal máak, beya' je'el u jóok'olo'ob táanile' yéetel je'el xan u páajtal u táakpajalo'ob ichil u kuxtalil le kaajo'obo'. Le je'ela' je'el u náajalta'al yéetel tsikbalo'obe', u táanilkuunkubáaj máak u yil wa yaan ko'olel máansik loobil ichnaaj bey yaan u ja'abil ichil 15 ja'ab tí'e' yéetel xan ichil le 106 jump'éelel Méek'tankaajo'ob yaan te' Péetlu'uma', bey k'uba'an tí' le Unidades tí' yáax nivel táan óolal ku ts'áaik le Servicios de Salud de Yucatán (SSY), yéetel xane' wa k'a'abet tí'e' ku túuxta'al le máak táan óoltbil tu k'ab especialistaso'obo'.

Ichil u ja'a'bil 2025e', ts'a'ab 3,492 tsikbalo'ob ku t'aan tí' loobil ichnaaj, óolaj yóolal mejen paalal yéetel xan loobil ku máansik ko'olelo'ob ich noviazgo. Le meyajá' tu yáantaj 31,444 u túlul máako'ob. Beyxane' jáayk'abta'ab 14,256 u p'éelel encuestas kaxtik tu'ux yaan loobil ku yúuchul ichnaaj, ts'a'ab xan 4,409 jump'éelel consultas médicas yéetel psicológicas tí' ko'olelo'ob máansik loobil. Ichil xan le meyajá', t'o'ox 7,183 u p'éelel folletos ku t'aan yóok'lal u k'a'abetil u xu'ulsa'al loobil; lela' úuch ichil u Méek'tankaajil Kanasin, Jo', Progreso, Tekax, Ticul, Umán yéetel Saki'.

Ichil le ja'ab meyaj ku tso'olola', ts'o'ok u ts'a'abal 4,308 u p'éelel tsikbalo'ob ku t'aan tí' bix u paachilkuunsa'al loobil ku yúuchul ichnaaj, óolaj ku meyajta'al tí' mejen paalal yéetel bix u paachilkuunsa'al loobil ichil noviazgo. Lela' tu yáantaj 39,458 u túlul máako'ob. Beyxane' jáayk'abta'ab 17,031 u p'éelel encuestas kaxtik tu'ux ku yúuchul loobil ichnaaj; t'o'ox xan 9,123 u p'éelel folletos ku t'aan tí' bix u paachilkuunsa'al loobil ichnaaj yéetel xane' ts'o'ok u ts'a'abal 5,322 u p'éelel consultas médicas yéetel psicológicas tí' ko'olelo'ob máansik loobil ichnaaj tí' le 106 u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'.

Le nu'ukbesaj je'ela' ku kaxtik u yáantik u tuukulil le meyaj k'aaba'atik "Múuch'kabil kaxtik ka yanak ma'alob kuxtalil". Lela' yaan u k'uchul tí' 60 u p'éelel Méek'tankaajo'ob yéeya'ano'ob. Beytúuna', tak tu chúunpajal le tuukul meyajá', ts'o'ok u ts'a'abal 3,481 jump'éelel tsikbalo'ob yéetel ts'o'ok xan u t'o'oxol 1,158 u p'éelel folletos ku t'aan yo'olal u ma'alob bisikubáaj máak yéetel ma'alob kuxtal tí' na'atsilo'ob; beyxane' t'o'ox ujeel 4,365 u p'éelel yóok'lal bix u paachilkuunsa'al loobil ichnaaj. Ts'o'ok xan u ts'a'abal 3,135 u p'éelel consultas médicas yéetel psicológicas, táan óolta'ab 76 casos tí' profilaxis tu'ux óolajta'ab máak sexualmente yéetele' táan óolta'ab xan 8 casos tu'ux óota'ab ka'ach tselbil u yo'omil ko'olelo'ob (Interrupciones Voluntarias de Embarazo). Tu ts'ook túune', jáayk'abta'ab 11,250 encuestas kaxtik tu'ux yaan loobil ichil le Méek'tankaajo'ob yéeya'ano'obo'.

Aktáantajo'ob yéetel táan óolal tí' kajnáalo'ob

Le noj meyajá' ku kaxtik ka yanak ma'alob táan óolal tí' tuláakal máak yaan discapacidad tu kuxtal uti'al ka béeyak u jóok'ol táanil tu beel.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab 8,285 u p'éelel asesorías yéetel ma'alob táan óolalo'ob ti' 78 Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma', tu'ux áanta'ab 3,231 u túulul máako'ob (1,459 u túulul ko'olelo'ob yéetel 1,772 u túulul xiibo'ob).

Láayli' ichil le ja'aba', ts'a'ab 8,895 u p'éelel asesorías ti' 82 u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma', tu'ux áanta'ab 3,556 u túulul máako'ob (1,606 u túulul ko'olelo'ob yéetel 1,950 u túulul xiibo'ob).

Meyajo'ob tu'ux ku ts'a'abal k'aj óoltbil páajtalilo'ob yéetel u táakbesajil máako'ob yaan discapacidad tu kuxtal

Le noj meyaja' ku kaxtik ka yanak jump'éeel takáalili' táan óolal ti' tuláakal máaxo'ob yaan discapacidad tu kuxtalo'ob uti'al ka jóok'oko'ob táanil tu beel. Lela' yaan u yúuchul yéetel meyajo'ob tu'ux ku t'i't'besa'al tsikbal yo'olal páajtalilo'ob yéetel xan tu'ux ku láaj táakbesa'al máako'ob yaan discapacidad ti'ob ichil jump'éeelili' kuxtal.

Ichil u ja'abil 2025e', úuch 34 u p'éelel meyajo'ob tu'ux ts'a'ab k'aj óoltbil u páajtalilo'ob máak yéetel xan tu'ux tso'ol u k'a'abetil u p'éeelikuunsik u kuxtal máak kex wa yaan discapacidad tu kuxtal. Lela' úuch ti' 8 u p'éelel Méek'tankaajo'ob, tu'ux áanta'ab 3,340 u túulul máako'ob.

Beyxane' meyajta'ab ujeel 36 u p'éelel meyajo'ob tu'ux t'i't'besa'ab u páajtalil máako'ob yéetel xan tu'ux tso'ol u k'a'abetil u táakbesa'al máak ichil jump'éeelili' kuxtal. Lela' meyajta'ab ti' 10 u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma', tu'ux áanta'ab 4,540 u túulul máako'ob.

Asesorías yéetel múuch' meyaj tu k'ab Mola'ayo'ob

Le noj meyaja' ku kaxtik ka yanak keetil ichil jump'éeelili' kuxtal ti' máako'ob yaan discapacidad ti'ob uti'al ka béeyak u jóok'olo'ob táanil tu beel tu'ux ka ts'a'abak asesorías ti' yéetel xan ka táakbesa'ak ichil Mola'ayo'ob.

Tu ja'abil 2025e' ts'a'ab 913 u p'éelel asesorías yéetel xan yaanchaj u páajtalil múuch' meyaj yéetel Mola'ayo'ob.

Ichil túun u ja'abil le meyaj ku tso'olola', ts'a'ab 967 u p'éelel asesorías yéetel xan yaanchaj u páajtalil múuch' meyaj yéetel Mola'ayo'ob ti' 8 u p'éelel Méek'tankaajo'ob.

Meyajo'obil Báaxal yéetel náaysaj óolal ti' máaxo'ob yaan discapacidad ti'ob

Le meyaja' ku kaxtik u náachkuuntik meyajo'ob tu'ux ku táan óolta'al wiinkilal, tu'ux yaan educación física yéetel xan deportes, náaysaj óolal uti'al u táakbesa'al máaxo'ob yaan discapacidad ti'ob ichil deporte.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'okbesa'ab kamp'éeel meyajo'ob deportivas yéetel náaysaj óolo'ob, 8 u p'éelel báaxalo'ob tu ligail basquetbol ti' bienestar; lela' úuch tu kaajil Jo', tu'ux táakbesa'ab tuláakal máaxo'ob yaan discapacidad ti'ob. Yéetel le meyajo'oba', áanta'ab 1,020 u túulul máako'ob, ichilo'obe' yaan 378 u túulul máako'ob yaan discapacidad tu kuxtalo'ob.

Láayli' ichil le ja'aba', úuch 5 jump'éele meyajo'ob deportivas yéetel náaysaj óolalo'ob, 8 jump'éelel báaxal ichil u ligail basquetbol bienestar, tu'ux táakbesa'ab 1,220 u túulul máako'ob tu Méek'tankaajil Jo', ichilo'obe' yaan 428 juntúulale' yaan discapacidad ti'ob.

Meyajo'ob deportivas yéetel náaysaj óolal ti' nukuch máako'ob

Le noj meyaja' ku kaxtik u náachkuuntik meyajo'ob tu'ux ku kanáanta'al wiinkilal, tu'ux yaan educación

física yéetel deporte, lela' ku ts'áaik u páajtalil u yaantal jejeláas meyajob tu'ux ku táakbesa'al nukuch máako'obi'.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'o'okbesa'ab 3 meyajob yo'olal activación física tu sútukil Expo nukuch máako'ob 2025, tu'ux táakbesa'ab 540 u túlul máako'ob tu Méek'tankaajil Jo'.

Táan óolal ti' mejen xch'úupal, mejen xi'ipal yéetel táankelemo'ob k'ubenta'ano'ob tu kúuchil Centro de Asistencia Social uti'al u mejen paalalil Yucatán

Le noj meyajaj' ku kaxtik u ts'áaik jump'éeel ma'alob kanáanil ti' mejen paalal yéetel táankelemo'ob máansik talamil tu kuxtalo'ob te' Péetlu'uma'; le meetike' ka'alikile' u k'ubéentmajuba'ob ti' Centro de Asistencia Social para Niñas, Niños y Adolescentes de Yucatán (CASNNAY), tu'ux ku yáanta'alo'ob yéetel jaanal beyxan consultas médicas.

Tu ja'abil 2025e', k'u'ub 318,145 jump'éeel jaanalo'ob yéetel xan ts'a'ab 6,809 consultas médicas uti'al 285 u túlul mejen paalal yéetel le táankelemo'ob yano'ob tu kúuchil CASNNAY, tu Méek'tankaajil Jo'. Lela' tu bisaj u xuupil 5 millones 086 mil 692 pesos.

Ichil xan u ja'abil le meyajaj', ts'a'ab 404,020 u p'éeel jaanalo'ob yéetel xan 8,686 u p'éeel consultas médicas ti' mejen paalal yéetel le táankelemo'ob yano'ob tu kúuchil CASNNAY, tu'ux xu'upsa'ab 10 millones 546 mil 976 pesos.

Táan óolal ti' wa máax yaan discapacidad tu yóok'lal u péek

Le meyajaj' ku kaxtik u ma'alobkuunsik u kuxtal tuláakal máax yaan discapacidad ti'ob, lela' ku yúuchul tumen k'u'ub nu'ukulo'ob ortésicos yéetel protésicos.

Ichil u ja'abil 2025e' k'u'ub 954 jump'éeel nu'ukulo'ob ortésicos yéetel protésicos ti' 71 u p'éeel Méek'tankaajob te' Péetlu'uma', tu'ux áanta'ab 505 u túlul máako'ob yaan discapacidad ti'ob. Beyxane' tu k'iinilo'ob Agenda Rosae', k'u'ub 74 jump'éeel prótesis uti'al u yim 73 u túlul ko'olelo'ob ts'o'ok u ts'éel jump'éeel wa tu ka'ap'éeelil u yiimo'ob tu yóok'lal k'oja'anil way Péetlu'ume'. Yéetel le meyajajoba' ts'o'ok u xu'upul 2 millones 503 mil 830 pesos.

Ichil xan u ja'abil le meyajaj', k'u'ub 1,265 jump'éeel nu'ukulo'ob ts'áaik u páajtalil u xiímbal yéetel u péek máak, lela' úuch ti' 75 Méek'tankaajob te' Péetlu'uma' yéetel xane' táan óolta'ab 742 máako'ob, tu'ux xu'upsa'ab 2 millones 933 mil 696 pesos.

Táan óolal ti' máako'ob yaan talam tu kuxtal

Le noj meyajaj' ku kaxtik u ya'abkuuntik áantajo'ob tu'ux ku táakbesa'al tuláakal máaxo'ob máansik talamil tu kuxtal te' Péetlu'uma'. Le áantaja' ku k'uchul taak'inil tu k'abo'ob.

Ichil u ja'abil 2025e' ts'a'ab le áantajo'ob beya': 42 jump'éeel yóok'lal ts'aako'ob, 71 jump'éeel yóok'lal taak'in yéetel ujeelo'ob tu'ux yanchaj áantaj tu yóok'lal xooto'ob ti' máak yéetel laboratorios. Ts'a'ab xan ujeel 15 jump'éeel yóok'lal nu'ukulo'ob yéetel equipo médico, beyxane', ts'a'ab 795 u p'éeel funcionales ti' máako'ob yaan discapacidad ti'ob, 406 u p'éeel paquetes de pañales yéetel 20 jump'éeel motos adaptadas ti' máaxo'ob discapacitados. Le buka'aj áantaja' ts'a'ab ti' 963 juntúulul máak máansik yajil tu kuxtal. Beya' xu'upsa'ab 4 millones 806 mil 158 pesos.

Láayli' ichil u ja'abil le meyajaj', k'u'ub xan áantajo'ob je'elbix u tso'olola': 55 jump'éeel yóolal ts'aako'ob, 1,783 jump'éeel funcionales ti' máaxo'ob discapacitados, 1,606 paquetes de pañales, 2,405 jump'éeel sobres leche, 75 áantajo'ob de taak'in yéetel ujee áantajo'ob uti'al u xo'otol máako'ob yéetel xan

laboratorios. K'u'ub xan 19 jump'éelel áantaj uti'al u ma'anal nu'ukulo'ob yéetel equipo médico, k'u'ub 3,839 u p'éelel despensas ti' máako'ob máansik yajil tu kuxtalo'ob yéetele' k'u'ub xan 20 motos adaptadas ti' máaxo'ob discapacitados. Tuláakale' ts'a'ab uti'al u yáanta'al 5,368 u túlul máako'ob yaan yajil tu kuxtalo'ob. Beytúuna', le meyaja' tu bisaj u xuupil 8 millones 745 mil 010 pesos.

Nu'ukbesaj uti'al u yáanta'al máaxo'ob k'oja'ano'ob ti' Cáncer

Le noj meyaja' ku kaxtik u yáantik tuláakal máax máansik óotsitalil tu kuxtal le meetike' ku ts'áaik taak'in ti' le máako'ob k'oja'ano'ob ti' Cancero'.

Ichil le ja'aba', ts'o'ok u k'u'ubul 7,101 u p'éelel áantajo'obil taak'in ti' 1,460 u túlul máako'ob bisik táan óolta'alo'ob yóok'lal u k'oja'anil Cáncer ti' 97 u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma', tu yóok'lale' ts'o'ok u xu'upsa'al 14 millones 770 mil 080 pesos.

Ichi u yáalkab le ja'aba', ts'o'ok u k'u'ubul 3,374 u p'éelel áantajo'ob yo'olal jaanal (despensas) yéetel 8,217 u p'éelel áantajo'obil taak'in uti'al 1,460 u túlul máako'ob, tu'ux tu wóolkabile' xu'upsa'ab 17 millones 091 mil 360 pesos.

U nu'ukbesajil tu'ux ku wóolts'a'abal táan óolal ti' mejen paalal yéetel ti' familia

Le nu'ukbesaj je'ela' ku kaxtik u jo'olint jejeláas meyajo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u lúbul ti' yaj kuxtalil mejen paalal, táankelemo'ob yéetel nukuch máako'ob, ka táakbesa'ako'ob ichil jump'éelel ma'alob kuxtal ichil baatsilo'ob yaan way Yucatané'. Lela' yaan u yúuchul yéetel tsikbalo'ob, tallerero'ob yéetel xan foros tu'ux ku xak'alta'al temas yóok'lal adicciones, yóok'lal yo'omil ichil táankelemo'ob, yóok'lal u meeta'al óolaj ti' mejen paalal, yóok'al ma'alob tratos ichil familia yéetel xan temas yóok'lal nukuch máako'ob.

Ichil u ja'abil 2025e' ts'a'ab 444 u p'éelel tsikbalo'ob, 39 tallerero'ob yéetel 22 foros tu'ux ku tso'olol bix u táan óolta'al mejen paalal yéetel familia. Lela' bisa'ab tumen 14,530 u túlul máako'ob; ts'a'ab xan 168 ujeel tsikbalo'ob ti' nukuch máako'ob yóok'lal bix u kanáantikuba'ob ichnaaj, yóok'lal autoestima yéetel toj óolal ti' u tuukul máak. Lela' tu yáantaj 1,611 u túlul nukuch máako'ob. Beyxane', ts'a'ab 3,755 jump'éelel terapias psicológicas yéetel xan 78 sesiones ti' terapia grupal, tu'ux áanta'ab 722 u túlul máako'ob ku bin u náats'al ti' yaj kuxtalil. Tu ts'ook túune', meyajta'ab 8 jump'éelel eventos ti' prevención, tu'ux táakpaj 5,995 u túlul máako'ob yéetel u familias.

Láayli' ichil u ja'abil le meyaja', ts'a'ab 478 tsikbalo'ob, 39 tallerero'ob, 36 foros t'aanaj yóok'lal u kanáanil mejen paalal yéetel familia, lela' tu yáantaj 20,071 u túlul máako'ob. Ts'o'ok u ts'a'abal xan 168 tsikbalo'ob ti' nukuch máako'ob yóok'lal u kanáanil ichnaaj, autoestima yéetel toj óolal ti' tuukul, tu'ux áanta'ab 1,611 u túlul nukuch máako'ob. Ts'o'ok xan u meyajta'al 4,649 u p'éelel terapias psicológicas yéetel 89 u p'éelel terapias grupales uti'al u yáanta'al 1,158 u túlul máako'ob yaan yajil tu tuukulo'ob.

U nu'ukbesajil u táan óolta'al nukuch máako'ob

Le noj meyaja' ku kaxtik u tsolnu'uktik, u láak'intik yéetel u táan óoltik nukuch máako'ob yéetel xan nukuch máako'ob discapacitados tu táan loobil ku máansiko'ob ti' u páajtalilo'ob. Lela', yéetel u yáantaj Mola'ayo'ob ku meyajo'ob ti' u Jala'achil le Péetlu'uma', Ayuntamientos yéetel xan DIF ti' cada Méek'tankaaj. Lelo'oba' yaan u ts'áaiko'ob asesorías jurídicas yéetel xan tallerero'ob ka'ansik bix u meeta'al autogestión, desarrollo personal yéetel xan familiar.

Ichil u ja'abil 2025e', úuch 144 jump'éelel meyajo'ob ichil kaaj yéetel 7 jump'éelel kúuchilo'ob tu'ux kuu p'éelel 132 asesorías jurídicas, 124 seguimientos médicos tu'ux áanta'ab 144 u túlul nukuch máako'ob.

Tuláakale' ts'o'ok u ts'a'abal 156 u p'éelel asesorías jurídicas, ts'o'ok u yúuchul 163 u p'éelel meyajo'ob ichkaaj, 7 jump'éeel meyajo'ob wóol kanáantik u kuxtal nukuch máako'ob yéetel ka'ap'éeel kúuchilo'ob tu'ux ku k'ubéenta'al máak, tu ts'ook túune' ts'o'ok u ts'a'abal 143 u p'éelel seguimientos médicos, tu'ux áanta'ab 156 u túulul nukuch máako'ob.

U kúuchil nukuch máako'ob

Le meyaja' ku kaxtik ka ts'a'abak jump'éeel ma'alob táan óolal ti' nukuch máako'ob te' Péetlu'uma', tu'ux ku meeta'al u yila'alo'ob bey máako'ob jach k'a'abeto'ob ichkaaj tu yóok'lal u k'aj óolalo'obe'. Lela' ku yúuchul yéetel meyajo'ob académicas, informativas, náaysaj óolil, deportivas yéetel xan culturales.

Ichil le ja'ab ku tso'olola', ts'a'ab 168 u p'éelel tsikbalob ti' 2,012 u túulul nukuch máako'ob.

Sistemail Chúuka'an Kaláanil Mejen xch'úupal, Mejen xi'ipal yéetel u táankelemilo'ob Yucatán

Yéetel u tuukulil u ya'abkuunsa'al u táakbesajil tuláakal máak ichil jump'éeelili' kuxtal te' Péetlu'uma', ts'o'ok u ts'a'abal asesorías yéetel capacitaciones ti' Méek'tankaajo'ob tu yóok'lal u páajtalil mejen xch'úupal, mejen xi'ipal yéetel táankelemo'ob. Beyxane' ku táakpajal ichil le meyaja' u Mola'ayil Sistema de protección integral de Niñas, Niños y Adolescentes del Estado de Yucatán, (SIPINNAY).

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 12 jump'éelel capacitaciono'ob ti' 91 Méek'tankaajo'ob, tu'ux táakpaj 233 u túulul máako'ob, meyajta'ab xan jump'éeel virtuali' uti'al kamp'éeel Méek'tankaajo'ob, tu'ux táakpaj 32 juntúulul máaki'. Tu yóok'lal asesorías técnicase', ts'a'ab 229 jump'éeleli' ti' jejeláas Méek'tankaajo'ob. Beyxane' tu ts'áaj jump'éeel sesión SIPINNAY, tu'ux táakpaj u túulul máako'obi' yéetel 31 u túulul invitados, tu'ux kaxta'ab u yantal ma'alob tsikbal yéetel múuch' meyaj tu paach u kanáanil mejen paalal yéetel táankelemo'ob.

Ichil u ja'abil le meyaja', je'ets' jump'éeel Estrategia Estatal para el Renacimiento de la Primera Infancia. Lela' jump'éeel múuch' meyaj ichil 70 juntúulul servidores públicos, 20 u p'éelel Mola'ay ku meyajo'ob ti' Jala'achil yéetel jejeláas ujeelo'ob ku meyajo'ob ti' organizaciones civiles. Capacitarta'ab 95 u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'. Yanchaj múuch' meyajo'ob (mesas de trabajo) yéetel meyajo'ob interinstitucionales ichil le óoxjaats poder yaan te' Péetlu'umo'. Le meyajo'oba' ts'o'ok u yáantik 667,000 u túulul mejen xch'úupal, mejen xi'ipal yéetel xan táankelemo'ob; beya' táan u je'ets'ele' mína'an ujeel ba'al k'a'abet, chéen u ma'alob kuxtal túumben generaciones; leti' ku kaxtik u jets'ik le Péetlu'uma'.

Wóolkab táan óolal ti' máaxo'ob discapacitados tu Péetlu'umil Yucatan

Le meyaja' ku kaxtik u táakbesik máaxo'ob discapacitados ichil jump'éeel ma'alob kuxtal. Lela' yaan u yúuchul ken u k'amo'ob consultas médicas yéetel paramédicas, terapias ti' máaxo'ob discapacitados yéetel u k'u'ubul credenciales ti' máaxo'ob yaan discapacidad ti'ob tuláakal u kuxtalo'ob.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab 22,353 u p'éelel consultas médicas yéetel paramédicas, ts'a'ab xan 204,408 u p'éelel terapias yéetele' k'u'ub 1,504 u p'éelel credenciales, tu'ux xu'upsa'ab 1 millón 637 mil 348 pesos úuchik u yáanta'al 13,378 u túulul máako'ob.

Ichil u ja'abil le meyaja', ts'o'ok u meyajta'al 28,944 u p'éelel consultas médicas yéetel paramédicas, ts'o'ok xan u ts'a'abal 265,472 u p'éelel terapias yéetele' k'u'ub 1,859 jump'éelel credenciales. Lela' tu bisaj u xuupil 2 millones 159 pesos 572 pesos úuchik u yáanta'al 19,553 u túulul máako'ob.

Táan óolal ti' máako'ob ma' sáasil u paakato'obi'

Le meyajá' ku kaxtik u mu'uk'a'anskunsik paaklan bisbail ichil tuláakal máako'ob mina'an sáasil paakat ti'ob, lela' ichil meyajil wa je'etu'uxake', tu'ux ku ts'a'abal tallero'ob yéetel terapias ts'áaik u kúuchilil u meyajó'ob yéetel tuláakal ik sentidos uti'al ka béeyak u yantal to'on jump'éeel wóolkab kuxtal ichilo'on.

Ichil le ja'aba', ts'a'ab 1,222 u p'éelel terapias yéetel 2,625 u p'éelel tallero'ob tu Méek'tankaajil Jo', lela' uti'al 78 u túlul máako'ob mina'an sáasil paakat ti'ob.

Tuláakale', ts'o'ok u ts'a'abal 1,362 u p'éelel terapias yéetel 3,180 u p'éelel tallero'ob tu Méek'tankaajil Jo', tu'ux áanta'ab 78 u túlul máako'ob mina'an sáasil paakat ti'ob.

Kanáanil yéetel u ka'a ch'a'ajo'olta'al u páajtalil mejen xch'úupal, mejen xi'ipal yéetel táankelemo'ob

Le noj meyajá' ku kaxtik u kanáantik yéetel u ka'a ch'a'ajo'oltik u páajtalil mejen xch'úupal, mejen xi'ipal yéetel táankelemo'ob te' Péetlu'uma' tumen ts'o'ok u máansiko'ob loobil ti' u páajtalilo'ob. Le áantaja' ku ts'a'abal yéetel servicios jurídicos, áantajo'ob psicológicos, estudios socioeconómicos, supervisión ti' bix u bisikubáaj yéetel u baatsilo'ob, u yookol yéetel u jóok'ol mejen xch'úupal, mejen xi'ipal yéetel táankelemo'ob ti' u kúuchilil albergues (NNA) yéetel xan u tsoolil bix je'el u adoptarta'alo'obe'.

Tu ja'abil 2025e', oksa'ab 135 juntúulul mejen xch'úupal, mejen xi'ipal yéetel táankelemo'ob ti' jump'éeel Centro de Asistencia Social, meyajta'ab xan 21,348 u p'éelel estudios socioeconómicos yéetel sociofamiliares, ts'a'ab 7,670 u p'éelel áantajo'ob psicológicos ti' mejen paalal yéetel táankelemo'ob, yanchaj 39,259 u p'éelel supervisiones ti' familias no custodios ka ila'ak wa tuláakal uts yanik, jóok' 150 u túlul mejen paalal yéetel táankelemo'ob ti' jump'éeel Centro de Asistencia Social uti'al ka táakpajako'ob kuxtal ichil familias, ts'a'ab xan 24,589 u p'éelel servicios jurídicos yéetel xan yanchaj 25 u p'éelel adopciones ichil le 106 u p'éelel Méek'tankaajo'ob yaan te' Péetlu'uma'.

Ichil u ja'abil túun le meyajá', oksa'ab 174 juntúul mejen paalal yéetel táankelemo'ob ti' jump'éeel Centro de Atención Social, meyajta'ab xan 21,850 u p'éelel meyajta'ab estudios socioeconómicos yéetel sociofamiliares, ts'a'ab xan 9,024 u p'éelel áantaj psicológicos ti' mejen paalal yéetel táankelemo'ob, bin meetbil supervisiones ti' 56,974 u p'éelel ti' familias no custodios uti'al ka ila'ak wa uts u bisikuba'ob, jóok'o'ob 205 mejen paalal yéetel táankelemo'ob ti' le Centro de Asistencia' uti'al u táakpajlo'ob ichil falilias, ts'a'ab xan 28,636 u p'éelel asesorías jurídicas yéetel yanchaj 28 u p'éelel adopciones ichil le 106 u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'.

U ka'ansajil joyk'ab meyajó'ob, meyajó'ob artísticos yéetel náaysaj óolal ti' máaxo'ob yaan yajil tu kuxtalo'ob

Le noj meyajá' ku kaxtik u mu'uk'a'ankuunsik yéetel u t'i'it'besik tuláakal meyajó'ob tu'ux ku ye'esikubáaj maayáaj miaatsil yéetel lela' ku kaxta'al xan ka yanak augestion ti' máak, ka jóok'oko'ob táanil yéetel tallero'ob ti' boonil, manualidades, wak' k'áan, jiiit', chuyk'ab, chaakalil yéetel repostería. Beyxane' ku ts'a'abal tallero'ob ti' cultora ti' belleza, corte yéetel confección, Tae Kwon Do, jarana, deportes, serigrafía yéetel xan computación.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab 104 u p'éelel tallero'ob tu'ux táakpaj 1,822 u túlul xoknáalo'ob ku taalo'ob ti' Centros de Desarrollo Urbano.

Ichil túun u ja'abil le meyajá', ts'o'ok u ts'a'abal 151 u p'éelel tallero'ob uti'al u ka'ansa'al 2,834 u túlul xoknáalo'ob.

U paachilkuunta'al Riesgos Psicosociales: Múuch' kuxtal yéetel xak'al tuukulil

Ku kaxta'al ka meyajta'ak jejeláas eventos uti'al táankelemo'ob, láak'tsilo'ob yéetel xan nukuch máako'ob yéetel u tuukulile' ka yanak u suuktal ma'alob múuch' kuxtalil tu'ux ka táakbesa'ak xan le nukuch máako'obo'. Uti'al ka úuchuk le je'ela', je'ets' jump'éel kúuchil uti'al u táan óolta'al toj óolal, eventos yóok'lal miaatsil, yóok'lal náaysaj óolal, xookil yéetel xane' kaxta'ab u k'axkubáaj yéetel nu'ukbesaj éensik áantaj institucional yéetel comunitario te' Péetlu'uma'.

Ichil u ja'abil 2025e', beeta'ab 9 u p'éel meyajob tu'ux ku kaxta'al u xu'ulsa'al loobil tu naajil xook, u xu'ulsa'al adicciones, u xu'ulsa'al u yóolajta'al mejen paalal, u k'iimbesajil láak'tsil yéetel xan u k'iimbesajil nukuch máako'ob (Expo Personas Adultas Mayores).

U Paachilkuunsa'al Riesgos Psicosociales: u ts'a'abal k'aj óoltbil habilidades yóok'lal kuxtal

Lela' ku táan óoltik ka ts'a'abak tsikbalob, tallerob yéetel rallys tu'ux ku t'aano'ob yóok'lal u xu'ulsa'ak adicciones, u ma'alobtal toj óolal ti' tuukul yéetel táan óolal yóok'lal riesgos psicosociales uti'al mejen paalal, táankelemo'ob yéetel xan uti'al u familiaso'ob. Le meyajoba' ku meyajta'al yóok'lal u suuktal u ch'aik decisiones máak yéetel xan ka u yilob ba'ax meetik u suuktal adicciones tu kuxtal máak yóok'lal u tso'olol ti'ob ba'ax talamilo'ob ku taasik le ba'alo'ob beya'.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 354 u p'éel tsikbalob ti' Méek'tankaajo'ob je'elbix Jo'o, Saki', Tekax, Progreso, Telchac Pueblo, Cansahkab yéetel Hunucmá uti'al 1,852 ka nu'ukbesa'ak u kuxtal táankelemo'ob ku xookob ti' secundarias yéetel Preparatorias.

Máako'ob meetik u yantal Transformación

Le meyaja' ku kaxtiké' tuláakal paalal yéetel táamkelemo'obe' ka u ts'áajo'ob ti' kaaj k'aj óoltbil tuláakal u páajtalilob yéetel xan ba'ax meyajilob k'a'abet u meyajtiko'ob. Lela' yaan u yúuchul yéetel jejeláas meyajob kaxtik iniciativas ichilob, ka u ye'eso'ob creatividad, capacidad uti'al u yutskiinsikob talamilo'ob yéetel múuch' meyajil uti'al u táaniltikuba'ob ti' riesgos psicosociales ku yúuchul bejla' k'iino'obe'.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 78 u p'éel tsikbalob ku t'aan yóok'lal u toj óolalil tuukul ti' naajil xookob primarias ti' le Méek'tankaajo'oba': Telchac Pueblo, Izamal, Tekax, Cacalchen, Cuncunul yéetel xan Motul, tu'ux áanta'ab 1,913 u túulul mejen paalal yéetel táankelemo'ob.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik u ts'o'ok u ts'a'abal 87 t'aano'ob ku ts'a'abal 87 t'aano'ob u k'aax le ch'úupalob, xi'ipal yéetel adolescente', ts'o'ok u ts'o'ok u meentik 47 foros uti'al u participación paalalob yéetel u ts'o'ok u ts'o'okol u beeta'al 41 campañas yo'osal u participación ti' paalalob, ku beneficia'al 4,883 x-ch'úupalob, xi'ipal yéetel adolescentes. Xan, ku ts'o'ok úuchuj jump'éel elección u Campeones le Transformación ch'úupalob yéetel xi'ipalob.

Le cha'ana' ku yáantik ti' le Estrategia Aliados por Kuxtal yéetel ku meyajob ti' le 60 méek'tan kaajilob yaan u p'áatalob.

Ti' le sentido, tak u káajal le estrategia, ku ts'o'ok u yúuchul 78 tsikbalob yóok'ol toj óolal mental ti' xookob primarias ti' méek'tankajil yaan bix u noj kaajil Telchac Pueblo, Izamal, Tekax, Cacalchén, Cuncunul yéetel Motul, ku ma'alo'ob 1.913 ch'úupalob, xi'ipal yéetel adolescentes.

U k'a'abet meyajob DIF

Le meyaja' ku kaxtik u kanántik yéetel u t'i'it'besik tuláakal bix u ye'esikubáaj miaatsil te' Péetlu'uma'. Lela' ku yúuchul yéetel jejeláas tallerob suukbesik autogestión, desarrollo personal yéetel xan familiar.

Ichil túun le tallerob'ob ku ts'a'abalo' yaan; u boonil telas, manualidades, wak' k'áan, jii't'o'ob, chuyk'ab wa chuuy ti' maquina, chaakal yéetel resposteria, taller yóok'lal belleza, corte yéetel confección, Tae Kwon Do, Jarana, Jazz, deportes, serigrafía yéetel xook yóok'lal computación.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 140 u p'éelel tallerob'ob yóok'lal Tae Kwon Do, deportes, regularización, Jazz, jarana, computación, inglés, manualidades infantiles yéetel zumba kids uti'al 2,145 u túulul mejen paalal yéetel táankelemo'ob.

Táan óolal psicológico ti' mejen paalal yéetel táankelemo'ob

Yéetel le meyaja' ku ts'a'abal xma'abo'olil táan óolta'al psicológico ti' mejen paalal yéetel táankeemo'ob tu kaajil Jo'. Beyxane', ku ts'áaik u páajtalil ichil jejeláas Mola'ayo'ob, u kanáanta'al ma' u kíinsikubaj mixmáak.

Ichil u ja'abil 2025e', tu Méek'tankaajil Jo'e', ts'a'ab 6,805 jump'éelel terapias psicológicas ti' mejen paalal yéetel táankelemo'ob, bey yáaxilo' yéetel xan le suukil' u bisiko'ob le táan óola beya'.

Táan óolal psicológicas

Te'ela' ku kaxta'al u ts'a'abal xma'abo'olil táan óolal psicológicas yéetel tsolnu'uko'ob ti' tuláakal le máax k'a'abet ti'e' uti'al ka yanak jump'éelel ma'alob kuxtal ti'ob.

Tu jáabil 2025e', ts'a'ab 3,084 u p'éelel terapias psicológicas ti' 763 u túulul máako'ob talam u kuxtalob'ob, ichil le je'elo'oba' 190e' chúunsbil tu meetajo'ob le terapiaso' yéetel 573e', úuchili' jo'op'ok u bisiko'ob le táan óolala'.

U nu'ukbesajil u páajtalil máako'ob

Ku kaxtik u ts'áaik tuláakal u nu'ukulilo'ob meyaj ti' ajka'ansajo'ob yóok'lal u k'aj óoltiko'ob, u t'i't'besiko'ob yéetel u kanántiko'ob u páajtalil tuláakal u xoknáalo'ob; beyxane' ka u yil u je'ek'abtik kúuchilo'ob tu'ux ka táakpajak tuláakal máak.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 105 u p'éelel conferencias yéetel tallerob'ob ku t'aano'ob yóok'lal u kanáanil yéetel u t'it'besajil páajtalio'ob máak; beyxane' t'aanajo'ob yóok'lal u suukbesajil u yaantal jets' óolal tu Méek'tankaajil Jo', Umán, Cansahcab, Motul, Río Lagartos, Progreso, Chankom, Tekit, Izamal, Xocchel yéetel Ticul.

U nu'ukbesajil u páajtalil mejen paalal yéetel táankelemo'ob

Ku kaxtik ka suukak u yantal jump'éelel tsiikil yéetel u kanáanil u páajtalil mejen paalal yéetel táankelemo'ob. Lela' yaan u kaniko'ob ken tso'olok ti'ob ba'ax u k'a'abetil le páajtalilo'obo' yéetel xan ba'ax meyajil k'a'abet u meyajtiko'ob le taatatsilo'obo', na'atsilo'ob yéetel tutoro'ob; lela' yéetel u tuukulil u yantal jump'éelel ma'alob kúuchil familiar.

Ichil u ja'abil 2025e', úuch 98 jump'éelel meyajo'ob tu'ux tso'ol u k'a'abetil páajtalilo'ob yéetel obligaciones yaan ti' paalal yéetel táankelemo'ob ti' le 19 u p'éelel Méek'tankaajo'oba': Tekit, Umán, Mérida, Teabo, Cansahcab, Dzumul, Cuzamá, Progreso, Izamal, Xocchel, Ticul, Dzidzantún, Chicxulub Pueblo, Dzilam González yéetel ujeelo'ob.

U nu'ukbesajil u páajtalil nukuch máako'ob

Ku kaxtik u jets'ik jejeláas meyajo'ob uti'al u ch'a'ajo'olta'al u k'a'abetil u páajtalil nukuch máako'ob; uti'al lela' yaan u yúuchul ferias educativas, keetlamtáambal yéetel t'i'it'besajil.

Tu ja'abil 2025e', meyajta'ab 50 u p'éerlel eventos tu'ux t'i'it'besa'ab u k'a'abetil u páajtalil nukuch máako'ob tu Méek'tankaajil Jo', Chocholá, Progreso, Izamal yéetel Tekit.

U nu'ukbesajil u páajtalil máak yéetel u táakbesajil máaxo'ob discapacitados

Ku kaxtik u yaankuunsa'al táakbesajil yéetel tsiikil ti' u páajtalil máako'ob discapacitados, lela' yéetel u yáantaj tallero'ob tu'ux ku yajsa'al u tuukul máak.

Ichil u ja'abil 2025e', meyajta'ab 94 jump'éelel eventos tu'ux táakbesa'ab máako'ob yaan discapacidad ti'ob tu Méek'tankaajilo'ob Jo', Tinum, Umán, Progreso, Chocholá, Peto, Tekit, Izamal, Ticul yéetel Saki'.

Brigadas bisik toj óolal ti' kajtalo'ob yóok'lal salud emocional uti'al familias migrantes yano'ob ti' riesgo

Le meyaja' ku kaxtik u k'ujsa'al ti' tuláakal mejen kajtalo'ob toj óolal emocional ti' u familias le migrantes yano'ob te' Péetlu'uma' tumen táan u máansiko'ob talam kuxtal tu yóok'lal sustancias nocivas, ansiedad, depresión, desintegración familiar, loobil yéetel xan u kíinsikubáaj máak. Le talamilo'oba' leti' meetike' ma'atáan u bisikuba'ob utsil yéetel kaaj.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 14 u p'éelel tallero'ob informativos te' Méek'tankaajo'oba': Tekit, Teabo, Umán, Kanasín, Acanceh, Akil, Tekax, Kopomá, Maxcanú, Ticul, Mayapán, Maní, Tahdziu yéetel Tunkás. Le je'ela' tu yáantaj 853 u túulul táankelemo'ob t'anik maayaj (436 u túulul xiibo'ob yéetel 417 u túulul xko'olelo'ob).

Chukul táan óolal ti' máaxo'ob ich talamil yaniko'ob

Le meyaja' ku kaxtik u ts'áaik áantaj ti' máaxo'ob yaan k'as óotsitalil, jach óotsitalil yéetel yaj kuxtalil ti'ob. Le meetike' ku k'ubik taak'in ti' le máako'ob beya' uti'al ka jóok'oko'ob táanil.

Tu ja'abil 2025e', k'a'am 19 jump'éelel solicitudes tu'ux ku k'áata'al áantaj de taak'in uti'al máako'ob yaj yanik u kuxtalo'ob; ichil le buka'aja' áanta'ab 8 jump'éeleli' tu Méek'tankaajilo'ob Kinchil, Jo', Tixmehuac yéetel Umán.

Áantaj ti' Múuch'kabilo'ob ti' Sociedad Civil, Agrupaciones yéetel Múuch'kabilo'ob religiosos

Le noj meyaja' ku kaxtik ka u k'am áantaj le jejeláas múuch'kabilo'ob ku yáantajo'ob ichil kaajo' je'elbix: Organizaciones de sociedad civil, agrupaciones yéetel xan asociaciones religiosas yano'ob te' Péetlu'uma'. Le je'elo'oba' tu k'amajo'ob áantajil taak'in yéetel xan yéetel ba'alo'ob.

Ichil u ja'abil 2025e', táan óolta'ab 54 jump'éelel solicitudes ti' taak'in uti'al Múuch'kabilo'obil sociedad civil, agrupaciones yéetel xan asociaciones religiosas; ichil le je'elo'oba', táan óolta'ab 21 jump'éelel yéetel taak'ini'. Lela' jk'uch ti' 16 u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'.

Ko'olelo'ob jo'olintik meyaj k'exik kuxtal

U nu'ukbesajil Ko'olelo'ob tu táan ka' sījil

Le noj meyaja' ku kaxtik u táakmuk'tik máako'ob k'as óotsilo'ob, jach óotsilo'ob yéetel xan le máaxo'ob yaj u kuxtalo'obo', le meetike' ku k'ubik taak'in ti'ob uti'al ka jóok'oko'ob táanil.

Beyxane', le meyaja' ku kaxtik u yáantik na'atsilo'ob yaan 18 wa tak 59u p'éelel ja'ab ti'ob bey ts'o'ok

u máan kex óoxja'ab jo'op'ok u kuxtal way Péetlu'ume', bey yaan paalal mejentak ti'obe' yéetel xan bey óotsiltako'obe' je'elbix u ya'alik le estudio socioeconómico tu jáayk'abtaj le Secretario'. Le je'ela' ku kaxtike' ka jéets'ek ma'alob u kuxtal le ko'olelo'ob yano'ob te' 106u p'éelel Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'.

Tu ja'abil 2025e', k'u'ub 10,061 jump'éelel tarjeta ti' na'atsilo'ob yaan óotsitalil tu kuxtalo'ob yéetel bey náach yanik ti' kaaje'. Le áantaja' jk'uch ti' 106 u p'éelel Méek'tankaajo'ob yano'ob te' Péetlu'uma'; lela' tu bisaj u xuupil 75 millones 457 mil 500 pesos.

U táakbesa'al ko'olelo'ob ichil meyajo'ob

Le noj meyaja' ku kaxtike' ka ya'abkuunsa'ak u táakbesajil ko'olel ichil jejeláas meyajo'ob tu'ux bey ka yanak keetile', tu'ux ka yanak ti'ob capacitacionese' yéetel ka ts'a'abak jejeláas ofertas meyaj ti'ob.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab 81 jump'éelel tallerob'ob uti'al u ajmeyajilo'ob Instituciones públicas yéetel xan privadas, tu'ux táakpaj 829 juntúulul ko'olelo'obi' yéetel 512 xiibo'ob ku taalo'ob tu kaajil Kanasin, Jo', Río lagartos yéetel Umán. Beyxane', táakbesa'ab 122 juntúulul ko'olelo'ob ichil jejeláas meyajo'ob ti' 14 u p'éelel Méek'tankaajo'ob. Uts ka oojelta'ake', ichil le ko'olelo'oba', 34 juntúulule' ku máansiko'ob loobil le meetike' jk'u'ub 121 jump'éelel meyajo'ob ti'ob.

Ichil le jala'achil ku tso'olola', ts'o'ok u ts'a'abal 100 u p'éelel tallerob'ob uti'al ajmeyajo'ob ti' kúuchilo'ob públicos yéetel privados, meyajta'ab xan 145 u p'éelel táan óolal de vinculación laboral ti' 50 u túulul ko'olelo'ob máansiko'ob loobil. Le noj meyaja' tu yáantaj 1,197 u túulul ko'olelo'ob yéetel 683 u túulul xiibo'ob ku taalo'ob ti' 17 u p'éelel Méek'tankaajo'ob.

U ji'it'il bejo'ob uti'al u yantal Autonomía

Le meyaja' ku kaxtik u táakmuk'tik u kuxtal yéetel u taak'in ko'olelo'ob jo'olintik meyajo'ob ti' mejen kajtalo'ob, ku ts'a'abal xan tallerob'ob ti'ob uti'al u kanik u meyajto'ob ujeel ba'alo'ob ts'aaik taak'in, tallerob'ob uti'al desarrollo personal, habilidades empresariales, tallerob'ob ti' u táakpajalo'ob ichil promoción yéetel comercialización yéetel xane' ku vincular ta'alo'ob ti' ujeel ko'olelo'ob ku meyajo'ob.

Ichil u ja'abil 2025, ts'a'ab 68 u p'éelel tallerob'ob yóok'lal habilidades ti' múuch' meyaj, habilidades empresariales uti'al u meyajo'ob tu beel yéetel taak'in, je'elbix temas yóok'lal plan de negocio, cálculo ti' costos yéetel precios, mercadotecnia, Múuch' meyaj yéetel u táan óolalil talamilo'ob. Beyxane' meyajta'ab 520 u p'éelel vinculaciones yéetel ujeel ko'olelo'ob uti'al u yantal meyaj ti'ob. Le buka'aj meyaja' úuch yéetel 656 u túulul ko'olelo'ob ku taalo'ob ti' 45 u p'éelel Méek'tankaajo'ob. Beyxane', meyajta'ab 11 jump'éelel eventos tu Méek'tankaajil Jo' uti'al u k'a'ayta'al yéetel u ko'onol ba'alo'ob. Te'ela' táakpaj meyaj 167 u túulul ko'olelo'ob ku taalo'ob ti' 34 Méek'tankaajo'ob. Ichil le meyajo'obo' ti' yaan: Feria artesanal "U ko'olelilo'ob Mayab", lela' meyajta'ab yéetel u yáantaj Fundación ADO, beyxan ujeelo'ob meyajta'ab tu kúuchil SEMUJERES.

Ichil túun le jala'achia', ts'o'ok u meyajta'al 75 u p'éelel tallerob'ob, 566 jump'éelel vinculaciones ti' meyaj, 13 u p'éelel eventos uti'al u k'a'ayta'al yéetel u ko'onol ba'alo'ob. Ichil le meyajo'oba' táakpaj 939 juntúulul ko'olelo'ob ku taalo'ob ti' 49 u p'éelel Méek'tankaajo'obi'.

U ts'a'abal k'aj óoltbil u autonomía yéetel u muuk' u yóol ko'olelo'ob

Le noj meyaja' ku kaxtik u táakmuk'tik u yóol ko'olelo'ob uti'al u jets'ik u desarrollo personal, económico yéetel xan u bisikubáaj ichil kaaj uti'al ka jóok'oko'ob táanil ti' le loobil ku máansiko'obo'. Lela' yaan u yúuchul yéetel tallerob'ob, asesorías, vinculaciones yéetel xan u táakbesa'alo'ob ichil u Mola'ayilo'ob Jala'ach uti'al ka áanta'ako'ob te' Kúuchilo'ob LIBRE ku ya'ala'alo'; lela' k'aj óolta'ano'ob ka'ach bey

Centros Regionales Violeta.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab 949 u p'éeel asesorías yéetel 552 u p'éeel taller'o'ob, tu ka'ap'éeelile' t'aanajo'ob yóok'lal u autonomía yéetel u múuk' u yóol ko'olelo'ob. Meyajta'ab xan 530 u p'éeel canalizaciones uti'al u táakbesa'alo'ob ichil u nu'ukbesajilo'ob u Jala'achil le Péetlu'uma'. Le je'elo'oba' tu yáantaj 4,197 u túulul ko'olelo'ob ti' 34 u p'éeel Méek'tankaajo'ob, tu'ux xu'upsa'ab 4 millones 082 mil 800 pesos.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 1,485 u p'éeel asesorías yéetel xan 1,300 u p'éeel taller'o'ob, tu ka'ap'éeelile' t'aanajo'ob tu yóok'lal u autonomía yéetel u muuk' u yóol ko'olelo'ob. Beyxane', meyajta'ab 747 u p'éeel canalizaciones ti' Mola'ayo'ob. Ichil le meyaj'o'oba' táakpaj 4,854 juntúulul ko'olelo'obi' ti' 35 u p'éeel Méek'tankaajo'ob. Tu yóok'lal le meyaj'o'oba' xu'upsa'ab 6 millones 801 mil 421 pesos.

Le noj meyaj'a' ku táakmuk'tik le Estrategia "Aliados por la vida", tu'ux táakbesa'an 8 u p'éeel Méek'tankaajo'ob ti' le 60 u p'éeel yéeya'ano'obo'. Beya', tak tu chúunpajal le meyaj'a', ts'o'ok u ts'a'abal 1,155 u p'éeel táan óolalo'ob ti' ko'olelo'ob máansik loobil tu kuxtal, beyxane', ts'o'ok u ts'a'abal información yéetel asesorías tumen nu'ukbesaj estatales yéetel federales. Ts'a'ab xan 419 u p'éeel taller'o'ob uti'al u mu'uk'a'ankuusa'al autonomía yéetel xane' ts'o'ok u k'ujsa'al 53 u p'éeel meyaj'o'ob ti' kajtalo'ob.

U múuch' meyajil kanáantsilil

Le tuukul meyaj'a' ku kaxtik ka yanak jump'éeel múuch' meyaj yéetel sector empresarial, instituciones públicas yéetel xan ujeel Mola'ayo'ob uti'al ka je'ets'ek jejeláas bixilo'ob u ma'alob bisikubáaj máako'ob yóok'lal paaklan kanáantikubáaj wíinik.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab 39 u p'éeel taller'o'ob tu yóok'lal u páajtalilo'ob máak, desigualdad ichil máako'ob yéetel meyaj'o'ob ma'atech u bo'ota'al. Lela' ku yúuchul uti'al ka aajak u tuukul máak ti' le kanáanilo'ob tu yantal te' kajtalo'obo'. Le meyaj'a' ku yúuchul tu tuukulmeyajil "Escuelas Municipales para el Desarrollo Jo'olinta'an tumen Kajtalo'ob tu'ux ku kaxta'al keetil ichil máako'ob". Ichil le meyaj'a' táakpaj xan The Hunger Project México, tu'ux táakpaj 108 u ttúulul ko'olelo'ob ku taalo'ob tu kaajil Jo', Ticul, Tizimin yéetel Saki'.

Ichil u ja'abil le meyaj'a', ts'a'ab 41 u p'éeel taller'o'ob uti'al u múuch' meyajta'al u sistemal kanáantsilil. Ichile' táakpaj 168 u túulul ko'olelo'ob yéetel 8 u túulul xiibo'ob ku taalo'ob tu kaajil Jo', Ticul, Tizimín yéetel Saki'.

Ántajo'ob ti' máaxo'ob máansik loobil ichil wíinikil tu Péetlu'umil Yucatán

Chúun u xiímbal jump'éeel nu'ukbesaj ts'áaik áantaj ti' ko'olelo'ob máansik loobil tu Péetlu'umil Yucatán. Le áantajo' ma' taak'inili' de especie u k'u'ubul ti' le ko'olelo'ob ku táan óolta'alo'ob te' Centros LIBRESo'. Beyxane', yéetel le nu'ukbesaj "Ko'olelo'ob yéetel u ma'alob naajilo'ob" ku kaxta'al ka yanak jump'éeel ma'alob kúuchil uti'al u yantal le ko'olelo'ob máansik ya'abkach loobilo'. Le áantajo' de taak'in ku k'u'ubul ti'ob uti'al u rentartiko'ob jump'éeel ma'alob naaj. Bey túun xane', ku síbil taak'in ti' le máaxo'ob táan óoltik le ko'olelo'oba', le meetike' ku bo'oltal xuupo'ob yóok'lal toj óolal, xook, jaanal yéetel u jump'éeel ma'alob kúuchil uti'al u kajtal le máax k'oja'ano'obo'.

Ichil u ja'abil 2025e', ti' 62 u p'éeel Méek'tankaajo'obe', k'u'ub 11 u p'éeel áantajo'obil taak'in ti' ko'olelo'ob uti'al u béeytal u rentartiko'ob jump'éeel ma'alob naaj. Beyxane', k'u'ub 703 u p'éeel áantajo'obil especie ti' 487 u túulul ko'olelo'ob ti' 55 u p'éeel Méek'tankaajo'ob. Ts'a'ab xan kamp'éeel áantaj ti' máaxo'ob kanáantik le ko'olelo'oba'; lela' tu kaajil Jo' yéetel Hunucmá. Yéetel juntúul inversión 1,330,825 pesos.

Ichil xan u ja'abil le meyaja', ts'o'ok u k'u'ubul 822 áantajo'ob de especie ti'570 ko'olelo'ob ti' 59 Méek'tankaajo'ob. Beyxane', k'u'ub 85 áantajo'ob de taak'in ti' ko'olelo'ob uti'al u rentartiko'ob jump'éeel ma'alob naaj, lela' ti' 15 u p'éeel Méek'tankaajo'ob. Ts'a'ab xan 20 áantajo'ob ti' 20 u túlul máaxo'ob kanáantik 34 u túlul menores yéetel juntúul ko'olel discapacitada máansik loobil. Lela' tu bisaj u xuupil 1 millón 667 mil 325 pesos.

U Táaniltikubáaj máak uti'al ma' u loobilta'al ko'olelo'ob

Le noj meyaja' ku kaxtik ka ch'éenek u loobilta'al ko'olel te' Péetlu'uma', lela' yéetel meyajo'ob ajsik u tuukul máak yéetel xan ka táakpajak kajtal ichil meyajo'ob e'esik u k'a'abetil u páajtalil wiinik, je'elbix: tallerob uti'al u xu'ulsa'al loobil, foros uti'al u yankuunsa'al jets' óolal, cinedebates, eventos tu'ux ka yanak báaxalo'ob yéetel naysaj óolal, meyajo'ob ti' servicios integrales, táan óolal tu séeba'anil yóok'lal loobilo'ob, lela' ku yúuchul ken jo'op'ok u máan kanáantbil kaaj, ku yantal xan áantaj yéetel Unidad móvil, tu'ux ku tso'olol bix u yúuchul loobil uti'al u xu'ulsa'al. Tuláakal le meyajo'oba' ku yúuchul te' Centros LIBRESo'. Ti' yaan xan le estrategia "Espacios Seguros-ko'olel Salva" Beya', ku je'ets'el mokt'aano'ob ichil sector público yéetel privado uti'al ka yaankunsa'ak kúuchilo'ob seguros uti'al u ts'a'abal ko'olelo'ob máansik loobil te' kajtalo'obo'.

Ichil u ja'abil 2025e', meyajta'ab 55 jump'éeel tsikbalob tu'ux ku xak'altik u tuukul máak, 121 u p'éeel tallerob tu'ux ku tso'olol u k'a'abetil u xu'ulsa'al loobil yéetel túun 8 actividades culturales yéetel deportivas. Ichil le meyajo'oba' tso'ol u k'a'abetil u múuch' áantikubaj máak ichnaaj, tuuso'ob yaan tu paach yaabilaj, u kanáanta'al ma' u óolajta'al mejen paalal, jejeláas u bixil u xiibil máak yéetel xan u jejeláasil bix u yúuchul loobil, loobil digital yéetel loobil tu naajil xook. Beyxane', meyajta'ab ka'ap'éeel chukul meyajo'ob uti'al u kanáanta'al ma' u kíinsa'al ko'olelo'ob. Ichil le buka'aj meyajo'oba' táakpaj 4,721 u túlul ko'olelo'obi' yéetel 3,125 u túlul xiibo'ob ti' 41 u p'éeel Méek'tankaajo'ob, tu'ux xu'upsa'ab 2 millones 759 mil 715 pesos.

Ichil u máank'inalil le meyaj Ko'olel-Salva, je'ek'abta'ab 175 jump'éeel Oxxos ti' 29 u p'éeel Méek'tankaajo'ob yéetel u tuukulil u séeb ts'áaiko'ob táan óolal ti' ko'olelo'ob wa táan u máansiko'ob loobil ti' kajtalo'ob. Beya', táan óolta'ab 10 juntúulul ko'olelo'ob tu kaajil Jo', Umán yéetel Saki'. Tu yóok'lal túun le ma'alob múuch' meyaja', jk'u'ub óoxp'éeel reconocimientos ti' le máaxo'ob áantajnaajo'ob te' súutuk táan u yúuchul le loobilo'. Beyxane', firmarta'ab jump'éeel convenio tu'ux ku kaxta'al u paaklan meyaj máak uti'al u je'ets'el políticas públicas kanáantik u xu'ulsa'al loobil ti' mejen paalal yéetel xan ti' ko'olelo'ob ichil transporte público. Beya' yaan u je'ets'el jejeláas medidas uti'al u táan óolta'al tu séeba'anil le ba'alo'ob ku yúuchul beya'; lela' yaan u ja'ayal ichil Sistema Metropolitano de Movilidad Amable y Sostenible "Va y Ven".

Ichil u ja'abil le meyaja', úuch' 82u p'éeel tsikbalob tu'ux ku xak'altik u tuukul máak, foros uti'al u yaankuunsa'al jets' óolal yéetel xan cine-debates, beyxane' meyajta'ab 141 u p'éeel tallerob uti'al u kanáanta'al ma' u yantal loobil; ichil le meyajo'oba', kanp'éele' t'aanaj yóok'lal periodismo yéetel u paakatil género uti'al xoknáalo'ob de Universidad. Meyajta'ab xan 10 meyajo'ob culturales yéetel deportivas yéetel xan óoxp'éeel tsikbal tu'ux ku kanáanta'al ma' u kíinsa'al ko'olel. Ichil le meyajo'oba' táakpaj 5,790 u túlul ko'olelo'ob yéetel 3,874 u túlul xiibo'ob ti' 45 u p'éeel Méek'tankaajo'ob tu'ux xu'upsa'ab 3 millones 230 mil 795 pesos.

Le meyaja' ku táakmuk'tik le Estrategia Aliados por la Vida, tu'ux ku táakpajal 23 u p'éeel Méek'tankaajo'ob ti' le 60 u p'éeel yéeya'ano'. Beytúuna', desde u chúnupajal le meyaja', ts'okbesa'ab 400 u p'éeel meyajo'ob culturales, báaxalo'ob yéetel artísticas tu'ux táakpaj 5,641 u túlul ko'olelo'ob yéetel 1,406 u túlul xiibo'ob; ichilo'obe' 513 u túlul ko'olelo'ob yéetel 39 u túlul xiibo'obe', ku t'aniko'ob maayáaj; bey túun xane', yaan juntúul máak discapacitado ichilo'ob.

Campañas uti'al u t'iit'besa'al u páajtalil ko'olelo'ob

Le noj meyajá' ku kaxtik u yaankuunsik keetil ichil u kuxtal ko'olelo'ob yéetel xiibo'ob yéetele' ka táakbesa'ak tuláakal ko'olel ichil u páajtalil máako'ob. Lela' yaan u yúuchul yéetel u yáantaj campañas informativas ti' kúuchilo'ob digitales, beyxane' yaan u je'ets'el jo'op'éel campañas ich kastelan yéetel Maayat'aan.

Ichil u ja'abil 2025e', meyajta'ab 22 u p'éeelel campañas informativas tu kúuchilo'ob digitales je'elbix Facebook yéetel Instagram. Beyxane', meyajta'ab 5 campañas uti'al u k'iimbesa'al ko'olelo'ob tu k'iinil 08 ti' marzo, u k'aaba' le meyajto' "Mujeres que inspiran", tu'ux e'esa'ab u seenkech k'a'abetil le úuchben k'aj óolalo'ob yaan te' ko'olelo'ob ku k'am champalo'obo'; ichile' táakpaj óoxtúul k'ampaal ku taalo'ob Opichén, Oxkutzcab yéetel Tizimín. Ujeel campaña', t'aanaj yóok'lal Cartilla tu'ux ku t'iit'besa'al u páajtalil ko'olelo'ob. U yóoxp'éel meyajto' t'aanaj yóok'lal u k'iimbesajil u ja'abil maayáaj ko'olel, u kamp'éele' t'aanaj yóok'lal publicaciones kun meyajtbil 25 ti' cada wináal, yaan xan u t'iit'besa'al le k'iino'ob k'aj óolta'an bey Días naranja uti'al u yajsa'al u tuukul máako'ob yóok'lal u kanáanta'al ma' u loobilta'al ko'olel yéetel mejen xch'úupal.

Ichil le ja'ab meyajá', ts'a'ab k'aj óoltbil ti' kúuchilo'ob digitales jo'op'éel campañas uti'al u t'it'besa'al saansamal u páajtalil ko'olelo'ob yéetl ka táakpajako'ob ichil jump'éel kuxtal tu'ux mina'an loobil. Le je'ela' ts'a'ab ti' 106 u p'éeelel Méek'tankaajo'ob, tu'ux xu'upsa'ab 1 millón 587 mil 980 pesos.

U Kúuchil Información, Documentación yéetel Xook Especializados Yo'olal Ko'olel yéetel Máakil (CEDOC) Felipa Poot

El CEDOC ku kaxtik ka yanak yéetel ka ts'a'abak k'aj óoltbil ma'alob investigaciones, tu'ux ku táakbesa'al u paakatil perspectiva de género, beyxane' ka cha'abak u yookol máak ichil jump'éel ma'alob información ku t'aan yóok'lal género, je'elbix táan óolal yóok'lal consultas de acervo, investigaciones, meyajto'ob académicas, artísticas yéetel culturales.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'okbesa'ab 16 meyajto'ob académicas, artísticas yéetel culturales; ichilo'obe' ku chíikpajal le taller'oba'; "U ka' meyajta'al in k'ajla'ayil", "Hilanderas: u ji'it'il palabras violetas" yéetel "Microrelatos uti'al u yúuchul k'eex" beyxane' ku chíikpajal le conferencia je'ela' "¿A k'aj óolo'ob? Ko'olelo'ob tu k'ajláayil Yucatán", tu'ux ku tso'olol bix úuchik u táakpajal ko'olelo'ob ichil u kaxanil u páajtalilo'ob tu paach le k'ajla'ayo'; úuch xan jump'éel conferencia virtual "Yáax Congreso Feminista tu lu'umil México yéetel Yucatán: U yáax náats'al ko'olel ichil participación política yéetel pública". Ichil le meyajto'oba' táakpaj 239 u túulul ko'olelo'obi' yéetel 78 u túulul xiibo'ob ku taalo'ob Jo' yéetel Tekantó.

Banco Nacional de Datos yéetel T'aan Yóok'ol Casos Violencia Contra le Ko'olelo'obo'

Le meyajá' ku kaxtik ka tso'olok tu beel tuláakal u expedientes le ko'olelo'ob máansik loobilo' yóok'lal u yantal ujeel información ts'a'abil te' Péetlu'uma' yéetel xan te' Méek'tankaajo'obo' uti'al ka je'ets'ek meyajto'ob kanáantik ma' u yúuchul le ba'alo'ob beya'. Tu k'iinilo'ob tu'ux ku mu'uk'a'anta'al le estrategiaa', ku ts'a'abal capacitaciones, asesorías, u líik'sajil u expedientes máaxo'ob loobilta'ano'ob, plataformas ti' datos yéetel información yéetel xan u je'ets'el mecanismos uti'al u ch'úukta'al ma' u kíinsa'al ko'olel te' Péetlu'uma'.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'iibta'ab ti' BANAVIM, 7,362 u p'éeelel expedientes máaxo'ob loobilta'ano'ob. Beyxane', ts'a'ab 35 u p'éeelel capacitaciones uti'al u ts'iibta'al tu beel información te' Bancoo', ichil le meyajá' táakpaj 504 u túulul ko'olelo'ob yéetel 101 u túulul xiibo'ob ti' 15 u p'éeelel Méek'tankaajo'ob.

Ichil u ja'abil le meyajá', ts'iibta'ab 9,560 u p'éeelel expedientes yéetele' ts'a'ab 56 u p'éeelel capacitaciones

uti'al u yúuchul ma'alob meyaj BANAVID; te'ela' táakpaj 733 u túulul ko'olelo'ob yéetel 125 u túulul xiibo'ob ku taalo'ob ti' 21 u p'éelel Méek'tankaajo'ob. Tu yóok'lal túun le ma'alob meyaja', le kúuchilo'ob Instancias Municipales de las Mujeres (IMM) yano'ob tu kaajil Dzidzantún, Hunucmá, Tekantó, Tizimín yéetel Tzucacabo' ts'o'ok u táakbesikuba'ob ichil le máaxo'ob meetik le registros te' Bancoo'; beya' chukpaj 7 jump'éelel IMM.

Meyajo'ob Mu'uk'a'ankuuntik le kúuchilo'ob Instancias Municipales de las Mujeres (IMM) yéetel xan capacitaciones ku ts'a'abal yóok'lal u paakatil género tu Méek'tankaajilo'ob le Péetlu'uma'

Tuláakal le meyajo'oba' ku kaxtik ka éemek wa ka xu'ulsa'ak u yúuchul loobil ti' ko'olelo'ob te' Péetlu'uma', beyxane' ka u mu'uk'a'ankuunto'ob le kúuchilo'ob (IMM) yéetel le profesionalizacióon ku ts'a'abal ti' le máaxo'ob ku meyajo'ob te' kúuchilo'oba', beyxane' yaan u ts'a'abal capacitación yéetel mesas de trabajo ti' funcionarios públicos yóok'lal u kanáanta'al ma' u yúuchul loobil, péech' óolal, keetil ichil máak yéetel tu yóok'lal u páajtalil máako'ob.

Ichil túun le ja'aba', ts'a'ab 547 asesorías yéetel 15 u p'éelel capacitaciones uti'al u mu'uk'a'ankuunta'al le kúuchilo'ob IMM; beyxane', ts'a'ab 26 u p'éelel capacitaciones ti' funcionarios ti' Méek'tankaajo'ob. Te'ela' táakpaj 963 u túulul ko'olelo'obi' yéetel 303 u túulul xiibo'ob ti' 106 u p'éelel Méek'tankaajo'ob.

Ichil le ja'aba', ts'a'ab 560 u p'éelel asesorías yéetel 21 u p'éelel capacitaciones uti'al u mu'uk'a'ankuunsa'al le kúuchilo'ob IMM; beyxane', ts'a'ab 26 u p'éelel capacitaciones ti' funcionarios ti' Méek'tankaajo'ob. Ichil le meyajo'oba' táakpaj 1,163 u túulul ko'olelo'obi' yéetel 333 u túulul xiibo'ob ku taalo'ob ti' 106 u p'éelel Méek'tankaajo'ob.

U t'i'it'besa' u táakpajal ko'olelo'ob ichil política

Le meyaja' ku kaxtik u ya'abkuuntik u táakpajal ko'olelo'ob tu'ux ku ch'a'abal decisiones ti' kúuchilo'ob públicos. Lela' ku yúuchul ken ts'a'abak tallerob ti' regidoras, síndicas yéetel Alcaldesas; beyxane' ku táakbesa'al máaxo'ob yano'ob ichil Observatorio de Participación Política de las Mujeres en Yucatán (OPPMY), tu'ux ku ka'ansa'alo'ob yóok'lal temas ti' u paakatil género, gestión pública, u páajtalil políticos ko'olelo'ob yéetel loobil política.

Ichil u ja'abil 2025e', ts'a'ab 11 u p'éelel capacitaciones ti' Secretarias, regidoras yéetel síndicas uti'al u kaambalo'ob tu beel yóok'lal capacidades institucionales, te'ela' táakpaj 397 u túulul ko'olelo'ob yéetel 20 u túulul xiibo'ob ti' 11 u p'éelel Méek'tankaajo'ob.

U kaxta'al u yaantal yéetel u Nojba'altal Mola'ayilo'ob áantaj Privada

Le meyaja' ku kaxtik u yaankuunsik táakbesajil te' Péetlu'uma' yéetel u yáantaj Instituciones de Asistencia Privada (IAP), desarrollo de capacidades organizacionales yéetel xan u suukbesa'al u táakpajal máak ichil.

Ichil u ja'abil 2025e', xiimbaltab 13 juntéenel le máaxo'ob jo'olintik le Instituciones de Asistencia Privada, ts'a'ab ti'ob 12 u p'éelel capacitaciones uti'al desarrollo yéetel ma'alob meyaj, tu'ux táakpaj 235 u túulul máako'obi', ts'a'ab xan ujeel 7 u p'éelel capacitaciones uti'al u suukbesa'al u yantal Mola'ayo'ob yéetel xan ka suukak u táakpajal kaaji'. Te'ela' táakpaj 301 u túulul máako'obi', meyajta'ab 10 jump'éelel chúunsaj meyajo'ob, firmarta'ab 3 convenios yéetel Universidades, Empresas yéetel u Mola'ayilo'ob Jalá'ach uti'al u suukbesa'al u yantal voluntariados, servicio social yéetel donaciones ti' Mola'ayo'ob. Ti' lela' k'u'ub 10 jump'éelel ju'uno'ob administrativos ti' Mola'ayo'ob, k'u'ub xan 12 u p'éelel tabletas, 50 u p'éelel mochilas, 300 u p'éelel cubrebocas, 10,000 ts'aamil lentes yéetel 30 ts'aamil xanabo'ob ti' máaxo'ob k'a'abetkuunsik Mola'ayilo'ob Asistencia privada, te'ela' táakpaj 14 u

p'éelel Méek'tankaajo'obi' yéetele' áanta'ab 57,001 u túlul máako'obi'.

Ichil u ja'abil le meyajá, xiímbalta'ab 25 juntéenel le máaxo'ob jo'olintik le kúuchilo'ob Mola'ayilo'obil Áantajil Privadao', ts'a'ab xan 16 u p'éelel capacitaciones uti'al Desarrollo yéetel ma'alob meyaj, tu'ux táakpaj 424 u túlul máako'ob, ts'a'ab xan ujeel 10 u p'éelel capacitaciones uti'al u tso'olol u k'a'abetil Mola'ayo'ob yéetel xan u suukbesa'al u táakpajal kaaj ichil. Te'ela' táakpaj 335 u túlul máako'obi', meyajta'ab xan 10 jump'éeel meyajjo'obil fomento, firmarta'ab 3 convenios yéetel Universidades, Empresas yéetel u mola'ayilo'ob Jala'ach uti'al u suukbesa'al u yantal voluntariado, servicio social yéetel donaciones uti'al le Mola'ayo'obo'. Ts'o'ok u k'u'ubul 10 jump'éelel u ju'unilo'ob Mola'ayo'ob, tso'ok u siibil 37 u p'éelel celulares, 12 u p'éelel tabletas, 50 u p'éelel mochilas, 300 u p'éelel cubrebocas, 10,000 ts'áamil lentes yéetel 30 ts'áamil xanabo'ob ti' máaxo'ob ku meyajjo'ob ti' Instituciones de Asistencia Privada, tu'ux ku yáantaj 14 Méek'tankaajo'ob te' Péetlu'uma'. Lela' tu yáantaj 57,193 u túlul máako'ob.

Beyxane', yanchaj óoxp'éeel meyaj yéetel Consejo Consultivo de Asistencia Privada uti'al u taas'al utsil ti' kaaj, 10 u p'éelel mesas de trabajo yéetel u Mola'ayil Xook tu Péetlu'umil Yucatan yéetel xan Instituciones de Asistencia Privada uti'al u mu'uk'a'ankuunsa'al xook te' Péetlu'uma'. Ts'a'ab xan 61 u p'éelel asesorías uti'al u ma'alobkiinsa'al meyaj ichil Mola'ayo'ob.

Regulación yéetel u ch'úukta'al u meyaj tu beel Instituciones de Asistencia Privada

Le meyajá' ku kaxtik u yilik wa táan u meeta'al tu beel ba'ax jets'a'an ti' a'alma' t'aano'ob, estatutos yéetel ujeel meyajjo'ob jets'a'an uti'al u ts'okbest le Mola'ayilo'obil Áantaj Privada yano'ob tu Péetlu'umil Yucatan, lela' yaan u tsaypachta'al ka ila'ak wa táan u meyajjo'ob tu beel.

Ichil u ja'abil 2025e', meyajta'an 65 u p'éelel informes ti' cada óoxp'éeel wináal, k'a'am u meyaj 13 u p'éelel Mola'ayo'ob tu'ux ch'úukpaje' 70% u ma'alobil u meyajjo'ob; k'u'ub 20 u p'éelel certificado'ob ti' Mola'ayilo'obil Áantaj Privada, tu'ux ch'úukpaje' ma'alob u meyajjo'ob, lelo'oba' táan u yáantiko'ob grupos yéeya'ano'ob. Xiímbalta'ab xan 19 Mola'ayo'ob ku meyajjo'ob yéetel ujeel 30 jump'éelel ma'atáan u meyajjo'obi'; lela' ku yáantik 57,001 u túlul máako'ob tu méek'tankaajilo'ob Akil, Jo, Ticul yéetel Saki'.

Ichil u ja'abil le meyajá, ts'o'ok u ts'a'abal 77 u p'éelel informes trimestrales, ts'o'ok u k'a'amal u meyaj 13 u p'éelel Mola'ayo'ob tu'ux ch'úukpaje' 70 % yanik u ma'alobil u meyajjo'ob. K'u'ub xan 24 u p'éelel certificado'ob ti' Mola'ayilo'obil Áantaj Privada tu'ux ku yáanta'al grupos yéeya'ano'ob. Xiímbalta'ab 25 Mola'ayo'ob ku meyajjo'ob yéetl ujeel 45 jump'éeel ma'atáan u meyajjo'obi', lela' tu yáantaj 57,193 u túlul máako'ob tu Méek'tankaajilo'ob Akil, Jo, Ticul yéetel Saki'.

Beyxane', ts'a'ab 55 u p'éelel asesorías ku t'aan yóok'lal áanatajil kaaj uti'al u meyajta'al, u k'e'exel yéetel u jelbesa'al estatutos; ts'okbesa'ak xan 5 u p'éelel declaratoriasil contitución yéetele' ka'a je'ek'abta'ab óoxp'éeel Mola'ayilo'obil Áantaj Privada te' Péetlu'uma'.

Táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'obe' u muuk'il k'exilil

Nu'ukbesaj juventudes Renacimiento

U nooyil le nu'ukbesaja' leti' le u ts'áaik jump'éeel beca ti' tuláakal le táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ku xooko'ob ti' jump'éeel universidad pública ti' u Péetlu'umil Yucatan, beyo' kik ilik u ts'o'okbeso'ob u xook, ma' u p'atko'ob tu yo'olal taak'inil, ba'axe' ka ka'anchajak u xooko'obo'.

Tu ja'abil 2025 aprobarta'ab 9,056 u p'éeel u solicitud le xoknáalo'ob tu ts'o'okbeso'ob cada jump'éeel ti' le etapas jets'a'an te' reglasil operación ti' u nu'ukbesaj juventudes renacimiento. Áanta'ab 4,799 u túulul xch'úpalo'ob yéetel 4,257 u túulul xiibo'ob ti' Noj Najil Xooko'ob públicas. Lela' j-úuch tu campus le Universidad Autónoma de Yucatán (UADY) tu noj kaajil Mérida beyxan le yaan tu kaajil Tizimino'; te' Universidad Tecnológica Metropolitano' (UTM); te' Instituto Tecnológico de Mérida'; te' Instituto Tecnológico de Conkalo'; te' Universidad de las Artes de Yucatáno' (UNAY); te' Escuela de Enfermería del IMSSo'; te' Universidad Politécnica de Yucatáno' (UPY); te' Universidad Pedagógica Nacional (UPN) tu noj kaajil Mérida'; te' Universidad Pedagógica Nacional Unidad 31-A tu kaajil Petoo' bey xan te' Universidad Pedagógica Nacional Unidad 31-A tu noj kaajil Saki'o'.

Transform-Arte

U nooyil le nu'ukbesaj Transform-Arte' leti' u yilik buka'aj ba'alo'ob je'el u páajtal u beetik le táamkelen yéetel le xlo'obayan paalalo'ob uti'al ka yanak jump'éeel noj k'eexilil, ts'o'okole' le nu'ukbesaj je'ela' ku jo'osik plataformas uti'al u mu'uk'a'ankuntik u tuukulmeyajo'ob wa u múul meyajilil, beyo' le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' ku kaniko'ob táakpajal te' kuxtal kaajo', te' miaatsilo' wa tu economía le méek'tan kaajilo'. Ichil tuláakal le ba'axo'ob ku beetik le nu'ukbesaja' táaka'an le Festival de las juventudes "Múuch'ik" le je'ela' ku beeta'al uti'al u táakpajal le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' te' emprendimiento, u ye'esiko'ob u na'atilil beyxan uti'al u ma'alobtal u kuxtalo'ob bey yucateco'obo'.

Tu ja'abil 2025 tu múuch'ajuba'ob tuláakal le máaxo'ob ku nu'uktiko'ob le táankelem paalalo'obo' te' 106 u p'éeel méek'tankaajo'obil u péetlu'umil Yucatán, le je'ela' tu beetajo'ob uti'al u ch'a' tukliko'ob ba'ax meyajil keen u beeto'obe' bey uti'al u yiliko'ob u táakpajal tuláakal le táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'obo'. Tu beetajo'ob le Encuentro Cultural de las juventudes tu kaajil Maní bey xan le festival artístico tu méek'tankaajil Tekax, Valladolid, Mérida, Ticul, Motul, Umán yéetel Kanasín, j-táakpajo'ob xan instituciones educativas je'ebix le Colegio Nacional ti' Educación profesional Técnica, CONALEP bey xan le Colegio ti' Bachilleres ti' u Estadolil Yucatán, COBAY, múul j-táakpajo'ob 900 u túulul táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob. Tu firmarto'ob convenios uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al le arteo' bey xan le meyaj ku beetko'ob le táamkelen yéetel le xlo'obayan paalalo'obo', le convenios je'ela' úuch yéetel le Instituto Tecnológico ti' Mérida yéetel le Instituto ti' Capacitación uti'al le máaxo'ob ku meyajob tu méek'tankajil Yucatán, ICATEY. Tu ts'o'okole' tu organizarto'ob le yáax edición ti' u Festival le juventudes Múuch'ik tu ja'abil 2025, le je'ela' úuch tu Centro Convenciones Yucatán Siglo XXI, tu múuch'uba'ob más ti' 20,000 mil máako'ob tu yáamil oxp'éeel k'iino'ob, te' convenciono' táakpaj xan 155 emprendedor'ob yéetel instituciones Públicas bey xan le privado'obo', ts'o'ole' tu beeto'ob talleres tu yo'olal bix unaj u ma'alobtal u kuxtal máak, bix juntúul ma'alob líder, tu jo'oso'ob suutukilo'ob uti'al tsíikbal, concierto'ob, deportes, e'esa'ab jejeláas ba'alo'ob tu yo'olal arte, beyo' ku reconocerta'al jach buka'aj u talento le táankelen yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' ichil jump'éeel kúuchil tu'ux je'el u táakpajal tuláakal máako'obe'.

Nu'ukbesaj Áantajil Táankelemo'ob

U biilal le meyaj' leti' u yáantik u ma'alobtal u kuxtal le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' máases ti' le óotsilo'ob wa le jach óotsilo'obo' le áantaj je'ela' ku ts'a'abal mediante u nu'ukulil deportivo, artístico, educativo bey xan cultural. Le nu'ukbesaja' uti'al tuláakal le 106 u p'éeel méek'tankaajo'ob ti' u méek'tan kaajil Yucatán, le je'ela' ku beeta'al uti'al u táakpajal máak bey xan uti'al ka yanak oportunidades uti'al tuláakal máak, beyo' ku kanko'ob u participaro'ob tu kaajalo'ob bey xan uti'al u mu'uk'anta'al le kajnáalo'obo'.

Tu ja'abil 2025, tu jets'o'ob bix unaj u meyaj le nu'ukbesaja' bey xan u nu'uktal le comité técnico', publicarta'ab u reglasilil. Ila'ab le lista ti' tuláakal le máaxo'ob yaan u k'amo'ob áantajo', ts'o'ole analizarta'ab 143 u p'éeel solicitudes yéetel aprobarta'ab 131 u p'éeel, le taak'in je'ela' yaan u bino'ob

ti' deporte, arte, cultural bey xan uti'al u ka'ansa'al le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'ob ti' le 26 méek'tankaajo'ob yaan tu péetlu'umil Yucatán, beyo' ku máas ya'abtal u nu'ukbesajs kuxtal, ku máas mu'uk'antal le núupajilil ichil jump'éeel kaaje' bey xan le bix u múul meyaj wiiniko',

Juventud-es Conciencia

U biilal le nu'ukbesaj Juventud-Es Ciencia' ku yáantik le táankelen yéetel le xlo'obayan paalalo'ob u yojlo'ob ts'iibo' uti'al u ts'a'abal k'aj óolbil tuláakal u mayajilil, máases ti' le máaxo'ob táan u aktáantko'ob óotsilil wa nojoch utsilil. Ku je'ek'abta'al jonajilo'ob uti'al u publicarto'ob ti' kúuchilo'ob ti' divulgación científica, museos, u kúuchilo'ob miaatsilil, xook wa de cha'an, ku ts'a'abal áantaj ti' ba'axo'ob yaan u yil yéetel transporte. Le meyaja' ku yáantik uti'al u máas k'i'itpajal le cultura, le ciencia bey xan le ojéelajilo' beyo' ku máas mu'uk'a'antal u yojéelajil wiinik bey xan uti'al u jach ka'anchajak u xookil máak.

Tu ja'abil 2025 jo'osa'ab u nu'uktaj meyajil ti' le nu'ukbesaja' ti' u Diario Oficial u Gobierno u Méek'tankajil Yucatán, según le Acuerdo Juventudes 02/2025 tu ch'a'jo'obo', k'uch 133 solicitudes, cada jump'éeel ti' le solicitudes'obo' juntúul xoknáal tu ts'o'okbesaj le criterios k'áata'ab ti'obo', le je'ela' ku ye'esike' e ma'alob táan u k'amiko'ob le nu'ukbesaja' tumen le táankelen yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' bey xan le mola'ayilo'ob kaambesajo' yéetel u jala'achilo'ob méek'tankaajo'ob.

88 u p'éelel solicitudes ti' 133 u p'éelel cumplirna'jo'ob yéetel le requisitos uti'al u yéeya'alo'ob je'ebix Telebachilleratos Comunitarios ti' u méek'tan kaajil Yucatán (TBCEY), Dirección General ti' Educación Tecnológica Industrial yéetel ti' Servicios (DGETI), Universidad del Bienestar Benito Juárez, Colegio de Bachilleres de Yucatán (COBAY) yéetel le Colegio ti' Estudios Científicos yéetel Tecnológicos ti' u Méek'tan kaajil Yucatán (CECYTEY); yéetel tuláakal le meeyaja' ts'o'ok u yáanta'al 2,631 u túlul táankelem yéetel xlo'obayan paalal ti' 32 méek'tankaajo'ob tu xiimbalto'ob le Museo ti' le Meteoritoo', Museo ti' Ciencias ti' le Cráter Chicxulubo', Museo ti' Le Luzo', Zona Arqueológica ti' Chichen Itzá wa le Gran Museo ti' le Mundo Mayao', yaan xan u je lugares tu yo'olal cultural bey xan educación ti' u máak'tan kaajil yucatáno. Le je'ela' ku mu'uk'a'ankúuntik u kuxtal táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'obo' tu yo'osa'al identidad cultural, ojéelajil bey xan educación.

Kúuchil xak'al Táankelemo'ob

U biilal le meeyaja' leti'e u mu'uk'a'ankúunsik u democracia le méek'tan kaajilo'obo' ikil u beetik u je'epajal u tuukul máak, waye' táan ik t'aan máases ti' le máaxo'ob táak u ka'anchajak u xooko'obo' beyo' ku yila'al xan bix u meyaj le Poder Legislativo ti' u méek'tan kaajil Yucatán.

Le je'ela' ku beeta'al uti'al u kanik le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' bix unaj u nu'uktiko'ob junmúuch' wiiniko'ob, u yila'al le deliberación públicao' bey xan u kanik tu yo'olal cívica, beyo' táankelem yéetel xlo'obayan paalale' ku kanik yo'olal legislación bey xan le bix u ch'a'abal decisiones ichil jump'éeel méek'tan kaajilil.

Tu ja'abil 2025, jo'osa'ab jump'éeel nu'ukbesaj uti'al u capacitarta'al le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo', le nu'ukbesaja' ku taasik 6 módulos, ts'o'ole' yaan u kaajal tu k'iinil 19 ti' septiembre, le je'ela' yaan u yúuchul 6 u téenel ti' video llamada, le meyaja' yaan u nu'uktal tumen instituciones académicas bey xan tu yáanal u nu'uktaj xoknáalo'ob. Uti'al u beytal tuláakal le je'ela' yéeya'ab 80 táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'obe' uti'al u táakpajlo'ob tu Parlamento Juvenil Yucatán, le je'ela' úuch tu k'iinil 18 ti' octubre, ichil le múuch'ulila' ila'ab u ka'ansa'al yo'osa'al cívica bey xan tu yo'olal nu'uktajil. Ts'a'ab áantaj uti'al le Encuentro Internacional uti'al u jo'osa'al u Potencial le táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'obo' le je'ela' ku beeta'al uti'al u ma'alobtal le educación, te' múuch'ulila' táakpaj 61 táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ti' 14 méek'tankaajo'ob ti' u Péetu'umil Yucatán. Le ba'ax beeta'aba' uti'al u táakpajal máak ti' democracia, u yilik máak bix ken u ch'a' decisiones, u yúuchul tsíikbal bey xan u

múul meyaj le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'ob ku taalo'ob ti' u jejeláas jaatsilo'ob le méek'tan kaajilo' ts'o'ole' jejeláas tak tu'ux ts'o'ok u ka'anchajak u xooko'ob.

Táankelem ku jelbesaj

Le ba'ax ku kaxtik le nojoch meyaj leti'e u táakpajal le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' ti' ba'alo'ob ku ma'alobkiintik le sociedadado', le yóok'ol kaabo' yéetel le cultura' beyo' wíinike' ku káajal u yaabiltik u lu'umil, ts'o'ole' ku kanáantik xan u kaajal. Le nu'ukbesaja' táak u yáantik le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo' uti'al u nu'uktiko'ob jump'éeel proyecto, u kaniko'ob meeyaj ich jump'éeel equipo bey xan u ma'alobkiinta'al u na'atil, le je'ela' ku yáantik uti'al ka ka'anchajak u xookilo'ob.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab jejeláas meyajilo'ob yaan u yil yéetel u yutsil le k'áaxilo'obo' bey xan yéetel u kaajal máak, te' meyajá' táakpaj 2,350 u túlul táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ti' 15 u p'éelel méek'tankaajo'ob ti' le péetlu'umilo', tu pak'ajo'ob 1,275 u kúulul che'ob, tu beetajo'ob 19 u p'éelel nukuch boonilo'ob ti' paak'il najilo'ob bey xan úuch limpieza ti' 37 u p'éelel kúuchilo'ob públicos. Uti'al u yúuchul tuláakal le meyajila' áanchaj u múuch'ikuba wíinik uti'al u ch'a' tukla'al bix ken u beetilo'ob; táakpaj jejeláas sectores je'ex instituciones educativas, le Instituto Mexicano ti' juventud, bey xan le de prevención socialo'. Yéetel le ba'ax tu beeto'obe' tu mu'uk'ankúunso'ob u táakpajalil xlo'obayano'ob yéetel táankelmo'ob, le je'ela' ku yáantik máak u yaabiltik u lu'umil, u k'axilil yéetel tuláakal le ba'alo'ob ku ba'apachtiko', beyo' wíinike' ku meyaj uti'al ka yanak jéets'elil beyxan múuch' meyajilil.

Xe'ek'il Juumt'aano'ob Voces

Le nu'ukbesaj Xe'ek de Voceso' u k'áat u beetik ba'alo'ob ma'alobtak uti'al le xlo'obayan yéetel le táankelem paalalo'ob ti' u méek'tan kaajil Yucatáno', ku xokiko'ob ciencias socialeso'ob, ciencias exactaso'ob, yéetel arte. Ku tsáaik táak'in uti'al u yáantik u beeta'al investigación, bey xan u tuuxtik ba'alo'ob ku grabarta'al, ba'alo'ob culturaleso'ob, beyxan ba'alo'ob artístico'ob. Lela' uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al bix u meyaj le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo', beyo' ku ma'alobtal xan u xooko'ob. Le nu'ukbesaj je'ela' táak u preservartik u patrimonio cultural yaan Yucatán ichil tuláakal le u 106 u p'éelel méek'tankaajo'obo'; jach k'a'ana'an le keetilo' beyxan le oksajilo' ichil bix u xook yéetel bix u meyaj le xlo'obayan yéetel le táankelem paalalo'obo'.

Tu ja'abil 2025 ts'o'ok xan u k'u'ubul taak'in ti' 8 u túl táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob, yo'olal le produccióon yéetel le publicacióon tu beeto'ob ti' 14 u p'éelel capítulos ti' le Podcast Xe'ek' de Voces, bey xan tu yo'olal campañas digitaleso'ob. Ts'o'ole' ts'o'ok xan u beeta'al contenidos digitales, je'ebix diseños, cápsulas yéetel videos, le je'ela' ku yáantik uti'al u ts'a'abal k'aj óolbil u talentos le táankelem yéetel lo'obayan paalalo'obo' bey xan u jats'uts cultura Yucatán. Le contenido ts'o'ok u beeta'alo' tu chukaj 230,000 u p'éelel visitas yéetel 5 millones u p'éelel vistas ich jejeláas plataformas digitales, le je'ela' ku beetik u yila'al u talento le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'ob ti' u péetlu'umil Yucatán.

Yaanen ta wéetel

U biilal le nu'ukbesaj Estoy contigo' leti' u líi'sik u yóol yéetel u nu'ukuntik u kuxtal u táankelem paalalo'ob u lu'umil Yucatán. Beeta'ab uti'al u yantal u yutsil óolal, uti'al u múul meyajlo'ob yéetel u táakpajalo'ob ichil u kaajalo'ob bey xan u ka'anchajak u xooko'ob te' bachillerato wa te' universidado'. Le nu'ukbesaja' uti'al x-ch'úupalalo'ob yéetel xi'ipalalo'ob yaan 15 wa tak 25 añosti'ob ku xooko'ob ti' u najil xooko'ob publicaso'ob. Leti'obe' ku táakpajalo'ob ti' báaxal meyajlo'ob, tsikbalalo'ob yéetel tsolxooko'ob uti'al u mu'uk'ankúuntal u yutsil u tuukulilo'ob, u kanáantiko'ob ma' u yantal p'at óolal yéetel u kanik u ye'sa'al utsul modoso'ob uti'al u yantal jump'éeel ki'ichkelem yéetel ma'alob múul kuxtal tu najil xook.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 9 torneos deportivos tu'ux múuch'paj 730 máako'ob, ichil Le j-báaxalo'obo' yéetel le máaxo'ob tu cha'anto'ob le partido ti' u méek'tan kaajilo'ob Hunucmá, Mérida, Tekax yéetel

Tepakán; yéetel le ba'ax beeta'aba' líi'sa'ab jump'éeel kúuchil uti'al ma'alob múul kuxtal, tu'ux ts'a'ab xan kúuchilo'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóolbil meyajilo'ob ti' prevención yéetel desarrollo ti' jump'éeel meyaj k'ajóolta'ab bey "Inclusión de la Mujer en la Ciencia", le je'ela' tu yáantaj 150 ko'olelo'ob táakpajo'obi'. Yéetel le ba'ax tu beeto'obe' tu mu'uk'ankúunso'ob u táakpajalil kaaj uti'al u yantal jéets'elil bey xan múuch' meyajilil.

Bey xan uti'al u ma'alobtal le meyajá', beeta'ab convocatorias públicas uti'al u táakpajal instituciones educativas, yéeya'ab 31 planteles tu cumplirto'ob yéetel tuláakal le ba'ax k'áata'ab ti'obo' tu'ux beeta'ab 132 talleres ti' salud mental k'ajóolta'ab bey Mis Emociones, Redes y Enredos yéetel áanta'ab 3,587 táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob; lela' tu mu'uk'ankúunsaj u prevenciónil conductas de riesgo yéetel u beeta'al múuch' xooko'ob incluyentes yéetel empáticas. Le meyajó'oba' ku mu'uk'ankúunsik u meyajil le nu'ukbesaj uti'al u yantal bienestar integral ichil le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'ob ti' Yucatán.

Uts uts utia'al tuláakal

Le nu'ukbesaja' táak u yáantik uti'al u yantal jump'éeel kaaj tu'ux ku yantal tsiikil yéetel múul kuxtal; ku beeta'al yéetel campañas de concientización, talleres bey xan meyajó'ob uti'al u líi'sa'al u chúuka'an desarrollo u tuukul yéetel u bienestar emocional u táankelem yéetel u xlo'obayan paalalo'ob LGBTQ+ ti' Yucatán.

Le meyajá' uti'al x-ch'úupalo'ob yéetel xi'ipalalo'ob yaan 18 años wa maasti'ob; ku ts'a'abal kúuchilo'ob segurotako'ob tu'ux je'el u táakpajal tuláakal máake' uti'al u mu'uk'ankúuntal u kuxtal wíinik, u toj óolal u tuukul máak bey xan u múul meyajil kaaj. Ku beeta'al meyajó'ob uti'al u bisila'al servicios médicos preventivos, u k'aj óoltik u chuka'an toj óolal máak yéetel u yilik bey jump'éeel nojoch ba'al ku menoskiintik le discriminacióno'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab meyajó'ob uti'al u táakpajal wíinik yéetel u beeta'al kúuchilo'ob tu'ux ma'alob u múul kuxtal máak x-ma' discriminacióni'. Ichil u meyajil u campañasil toj óolal, beeta'ab 4 jornadas ti' atención preventiva ti' instituciones educativas, tu'ux áanta'ab maas ti' 120 táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob yéetel meyajó'ob uti'al u kanáanta'al u toj óolal sexual yéetel pruebas rápidas ti' VIH; beeta'ab ka'ap'éeel conferencias uti'al tsolxookil ti' yu'uk'ul alcohol yéetel u p'íis, te'ela' áanta'ab 149 táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob; bey xan yéetel u yáantaj u Sistema tia'al le Desarrollo Integral ti' u ch'i'ibalilo'ob Yucatán yéetel le Secretaría ti' Cultura yéetel Artes, beeta'ab jump'éeel cha'an de paax k'aj óolta'ab bey Tributo a Mentiras, le je'ela' úuch te' teatro Armando Manzaneroo' tu'ux ook 800 máako'ob.

Bey túuno' le Comité Estatal ti' Diversidad Sexual, tu beetaj u yáax sesión yéetel 16 sesiones ti' múul meyajilil, ocho comisiones yéetel jump'éeel u plan anual ti' meyajil yéetel u yáantaj 35 u túulal máako'ob ku taalo'ob ti' instituciones públicas yéetel organizaciones civiles. Bey xan uti'al u ma'alobtal le meyajá', beeta'ab jump'éeel diagnóstico yo'olal wíiniko'ob LGBTQ+ ti' Yucatán tu'ux táakpaj 1,757 máako'ob; lela' beeta'ab uti'al u k'aj óolta'al bix u tuukul yéetel bix u kuxtal le táankelem yéetel le xlo'obayan paalalo'obo'. Yéetel le meyajó'oba' mu'uk'ankúunsa'ab u meyajil kaaj, investigación yéetel u desarrolloil wíinik tu'ux áanta'ab 31,366 máako'ob, tumen múul meyajnaj instituciones educativas, organizaciones civiles yéetel u máakilo'ob kaaj uti'al u beeta'al kúuchilo'ob tu'ux yanak bienestar emocional, tsiikil yéetel igual u tratarta'al máak yéetel u yilla'al bey jump'éeel nojoch ba'al ku mu'uk'a'ankúuntik u desarrollo táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ti' Yucatán.

Tarjeta Bienestar Joven

Le nu'ukbesaj Tarjeta Bienestar Joven' táak u yáantik u táankelem yéetel u xlo'obayan paalalo'ob Yucatán, uti'al ka yanakti'ob jump'éeel kuxtal xma' óotsilil yéetel ka páatak u mano'ob le ba'ax k'a'abéejti'obo'; le áantaja' ku k'uchul ti' jump'éeel tarjeta tu'ux ku beeta'al descuentos yéetel ku ts'a'abal beneficios ich establecimientos afiliarta'ano'ob tumen u méek'tan kaajil Yucatán. Le nu'ukbesaja' uti'al x-ch'úupalalo'ob yéetel xi'ipalalo'ob yaan 15 wa 29 años'ti'ob; u jaajile' jach táan u yila'al u yáanta'al le máaxo'ob ku xooko'ob ti' instituciones públicas wa privadas ti' nivel medio superior yéetel superior.

Tu ja'abil 2025, káajsa'ab u beeta'al le nu'ukbesajo'; beeta'ab u Reglas de Operación, bey xan convenios yéetel le comercios localeso', ts'a'ab k'aj óoltbil le nu'ukbesaja' bey xan u múul meyaj wíinik yéetel táankelem paalalo'ob, empresas yéetel emprendimientos. Ichil le meyaj beeta'aba', beeta'ab jump'éeel múuch'tambal uti'al u ts'a'abal k'ajno'ob bil le meyaj je'ela' te' sector empresarialo', tu'ux táakpajo'ob 631 máako'ob ti' 18 méek'tankaajo'ob. U meyajil u afiliarta'al empresas tu chukaj u 140 establecimientos ti' 42 méek'tankaajo'ob ti' le méek'tankaajilo'.

Bey túuno', le ka k'u'ub le Tarjeta Bienestar Joven, áanta'ab 50 táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ku taalo'ob ti' 133 méek'tankaajo'ob ; ts'o'ole' ts'a'ab áantajti'ob tu Feria Yucatán Xmatkuil yéetel uláak' kúuchilo'ob, tu'ux áanta'ab 5,280 táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ku taalo'ob ti' 73 méek'tankaajo'ob ti' le méek'tan kaajilo'. Lela' ku ye'esik bix u bin u ya'abtal u meyajil kaaj, bix u k'a'amal le meyaj tumen máako'ob yéetel u mu'uk'ankúunsa'al u múul meyajil yéetel le establecimientos aliadoso'; le je'ela' ku ts'áaik u mu'uk'il le meyaj uti'al u seguer u ya'abtal yutsil táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ti' u méek'tan kaajil Yucatán.

Náajalil Péetlu'umil Táankelemil 2025

Le Premio Estatal ti' le Juventudes 2025o' táak u na'atik yéetel táak u péeksik u yutsil u tuukul u táankelem yéetel u xlo'obayan paalalo'ob Yucatán tumen leti'ob le máaxo'ob kéen u beeto'ob jump'éeel ma'alob meyaj uti'al u yutsil u kaajalo'ob. Le u ts'a'abal u k'aj óolta'al le meyajja' beeta'ab uti'al jach u yila'al u meyaj táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob ichil jejeláas kúuchilo'ob yéetel u mu'uk'ankúunsa'al u táakpajalilo'ob bey máaxo'ob ku k'exiko'ob u kuxtal kaaj uti'al u yantal jump'éeel Yucatán tu'ux yanak tsiikil, túumben tuukulo'ob yéetel u kanáanta'al u kuxtal wíinik.

Tu ja'abil 2025, uti'al u beeta'al u convocatoria yéetel u yila'al máax ken u náajaltik le premioo', múul meyajnaj instituciones educativas, organizaciones civiles yéetel enlaces municipales; lela' tu yáantaj uti'al u k'uchul le mensaje ti' tuláakal u táankelem yéetel u lo'obayan paalalo'ob ti' le estadoo'. Tu k'amajo'ob 196 candidaturas ti' diez categorías: Desempeño Académico e Investigación; Espiritu de Emprendimiento; Desarrollo Artístico yéetel Cultural; Derechos Humanos yéetel Cultura ti' Paz; Protección al Medio Ambiente; Salud Integral; Identidad Maya; Trayectoria Deportiva; Activismo en favor de la Diversidad Sexual; yéetel Defensa del Bienestar Animal.

Uti'al u yila'al máax ken u náajaltik le premioo' tu jéets'o'ob criterios técnicos yéetel transparentes, je'ebix u meyajjo'ob, u yutsil uti'al kaajal, u túumbenil u tuukulo'ob yéetel u liderazgo; ila'ab xan u expediente yéetel beeta'ab rúbricas tumen máaxo'ob jach u yojlo'ob u meyajil le categoríaso' yéetel uti'al u validarta'al le resultadoso', le je'ela' beeta'ab yéetel actas firmarta'an tumen le comité evaluadoro'.

Bey túuno', yéeya'ab 10 u túulal táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob wa colectivos ti' máaxo'ob tu náajalto'ob le premioo', juntúul uti'al cada categoría; leti'obe' tu ts'áaj u k'aj óolata'al u meyajjo'ob tu táan le kaajo' yéetel jump'éeel áantaj taak'in ti' 15 mil pesos. U k'iinil u ts'a'abal u premioso'obe' 19 ti' agosto ti' 2025e' le je'ela' u k'iinil u Día Internacional de las Juventudes.

Nu'ukbesaj U Páajtalil Táankelemo'ob

Le meyaja' táak u ts'áaik k'aj óolbil u derechos humanos u táankelem yéetel u xlo'obayan paalalo'ob; lela' ku beeta'al yéetel conferencias, ferias bey xan yéetel campañas de sensibilización.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 94 meyajo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óolbil u derechos u táankelem yéetel u xlo'obayan paalalo'ob ti' u méek'tankaajo'ob Mérida, Umán, Tahmek, Hochtún, Progreso, Teabo, Muna, Tekit yéetel Ticul.

**U yóox tsoolil meyaj:
Le Kaambesajo', le
Miaatsilo' yéetel le
Ketlam Báaxalo' ku
péeksik le ka'a síijilo'**

Yucatáne' ku bin u xíimbaltik u beelil jump'éeel túumben kuxtal tu'ux tuláakal x-ch'úupal chan paalalo'ob, xí'ipalalo'ob yéetel táankelmo'obe' ku kaxtiko'ob u ba'apachtiko'ob ti' le herramientas k'a'abéet ti'ob uti'al u ch'iijlo'ob, u káambalo'ob yéetel u k'exiko'ob u kuxtalo'ob. Yéetel jump'éeel tuukul líi'sa'an yóok'ol igualdad yéetel u mu'uk'anil u páajtalil wíinik, u Gobiernoil le Estadoo' ku líi'sik meyajo'ob uti'al u ya'abtal u xookil conocimiento científico yéetel tecnológico, ku beetko'ob jump'éeel educación yéetel u yutsil tuukulil kaaj, bey xan u beeta'al kúuchilo'ob ti' le culturao', le arteo', le deporteo' yéetel k-móotso'one' ku múul kuxtalo'ob bey u motoresil le desarrolloo'.

Desde le u túumbenkúunsa'al le educacióno' tak le u kanáanta'al k-tradicióneso'on, bey xan u péeksiko'ob u ma'alobtal le deporteo' yéetel u beeta'al kúuchilo'ob incluyentes, ku beeta'al jump'éeel agenda uti'al ts'a'abal yáax táanil wíinik. Cada nu'ukbesaj, cada meyaj yéetel tuláakal u mu'uk'il le u múul meyajil institucioneso' ku ye'esikto'on u k'áat óolalil u beeta'al jump'éeel Yucatán tu'ux u lóolantal u creatividad máak, ka yanak tsiikil ich diversidad bey xan ka yanak bienestar yéetel oportunidades uti'al tuláakal máak.

Bejla'e, Yucatáne' táan u chiich xíimbal uti'al jump'éeel túumben desarrollo, tu'ux u ka'anchajak u xook máak, ka yanak keetil, jump'éeel kúuchil tu'ux kuxa'an le culturao' yéetel u táakpajalil kaaje' ka u sutuba le péeksajil uti'al ka yanak jump'éeel kuxtal maas justo, maas ayik'al yéetel jach uti'al u yutsil wíinik.

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob U yóox tsoolil meyaj

Le Kaambesajo', le Miaatsilo' yéetel le Ketlam Báaxalo' ku péeksik le ka'a síijilo'

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TS'ÁAIK MAAS MA'ALOB PÁAJTALILO'OB XOOK

Yéetel u jach péeksajil áantaj uti'al ka yanak jump'éel Educación Superior ti' calida ich Yucatán, bey xan yéetel jump'éel tuukul inclusivo yéetel innovador, u beeta'al investigación yéetel ka yanak desarrollo sostenible, beeta'ab 3 Instituciones de Educación Superior: le Universidad Tecnológica del Mar de Yucatán (UTMY)yéetel u Decreto 59/2025, le Universidad Virtual del Estado de Yucatán (UVEY) yéetel u Decreto 116/2025 bey xan le Universidad Nacional Rosario Castellanos, múul meyajta'ab yéetel u federaciónil le lu'uma'. Le meyajjo'oba' ku ye'esiko'ob u k'áat óolalil u yutsiltal u kuxtal u táankelem yéetel u xlo'obayan paalalo'ob ti' Yucatán. Le Renacimiento Mayao', ku péeksik le Educación Superioro'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU PÉEKSIK U YANTAL U YUTSIL TUUKULIL KAAJ ICHIL LE KA'ANSAJILLO'

Yéetel u ts'iib óolal nukuch áantaj uti'al u péeksa'al u yantal bienestar socioemocional, u ma'alob múul kuxtal máak yéetel u prevenciónil violencia ichil u najil xooko'ob ti' Yucatán, múul beeta'ab jejeláas nu'ukbesajo'ob je'ex lelo'oba': Aliados por las Juventudes, Aliados por las Infancias y Familias, Aliados por los Bachilleres y Universidades, yéetel Convivencia Escolar y Prevención a la Violencia; lela' ku ye'esik jump'éel meyaj tu'ux áanta'ab maas ti' 126 mil máako'ob, ichilo'obe' yaan xoknáalo'ob, j-ka'ansajo'ob yéetel familia'ob. Bey xan, uti'al u mu'uk'ankúunsa'al u múuch' meyajil educación tu'ux ku beeta'al u ma'alobtal u kúuchilo'ob xook, ku yáantaj uti'al u ka' p'áatal le najil xooko'obo' bey kúuchilo'ob uti'al u múul kambil máak yéetel u desarrollo tuláakal le máaxo'ob táakpajalo'obo'. Ku beeta'al le Modelo Social de la Fundación Alberto Baillères ichil jo'op'éel (5) escuelas ti' nivel básico yéetel jump'éel bachillerato técnico ti' u méek'tan kaajil Kanasín, tu'ux ku yáanta'al 3,140 xoknáalo'ob. Le meyajjo'oba' jach k'a'abéet u yila'alo'ob te' estadoo' tumen ku múul péeksik u nuptáambalil meeyaj educación, toj óolal mental yéetel u yutsiltal kuxtal kaaj; yéetel je'ela' ku béeykunsa'al u ts'iib óolalil le Nueva Escuela Mexicana yéetel u mu'uk'ankúunsa'al u meyajil Yucatán uti'al u ma'alobtal ka'ansa'al tuláakal u xoknáalilo'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU PÉEKSIK U YANTAL MAAS MA'ALOB OPORTUNIDADES UTI'AL XOKNÁALO'OB TI' KA'ANAL XOOKIL

K péetlu'umile' leti'e kúuchil tu'ux ku beeta'al nu'ukbesajs de posgrado jach ma'alobtak ku ts'íiko'ob tumen instituciones de educación superior estatales, federales yéetel privadas; bey xan centros de investigación. K ts'íib óolale' leti' ka u yila'al Yucatán bey u kúuchil ma'alob ka'ansaj wíinik ti' u suresteil le lu'uma', k-beetik u chukik k-táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob le u ma'alob oportunidades ti' posgrado yaano'. Ichil k Feria de Posgrados, k múul k'ajóoltik xoknáalo'ob ti' tuláakal le estado' yéetel instituciones ti' nojbe'enil, uti'al u ka' p'áatal ma'alob meyaj ti'ob yéetel u yutsiltal u kuxtalo'ob. K mu'uk'ankúunsik u yóol u meyajil investigación yéetel le Premio Estatal de Tesis, tu'ux k k'ajóoltik u jach ma'alob xook k xoknáalilo'ob. Bey xan, k-bisik le túumben táankelmo'ob tu'ux ku beeta'al u túumbenil le ciencia' yéetel le Verano de la Ciencia, tu'ux ku múul nuptáambalil meeyaj yéetel investigadores máaxo'ob jach u yojelo'ob u meyajilo'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU PÉEKSIK U KANIK CIENCIA YÉETEL TECNOLOGÍA U XOKNÁALO'OB YUCATÁN

K mu'uk'ankúunsik u yóol u páajtalil yéetel u creatividad k táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob yéetel le Premio Yucatán de Ciencia Juvenil bey xan yéetel le Concurso de Robótica, tu'ux ku beetiko'ob túumben meyajo'ob uti'al u yutskíintiko'ob le talmil ku taal u náajalo'. K ts'íib óolale' ka u jéebik u joolnajo'ob le Parque Científico y Tecnológico de Yucatán, tu'ux le ciencia' ku p'áatal bey u ts'íib óolalil kaaj yéetel báaxal meyajo'ob.

K-bisik le ciencia' ti' tuláakal kúuchilo'ob yéetel meyajo'ob je'ex le Verano de la Ciencia Teletón yéetel le Foro Chanpaal, uti'al u péeksa'al u yantal u k'áat óolalil u kambil paalalo'ob desde u chichnil. K nuptáambalil meeyaj yéetel k-yuumo'ob yéetel u xookil le ciencia', uti'al u beeta'al kúuchilo'ob ti' k-cultura maya ku tsikbal yéetel le túumben meyajo'ob (innovación).

K láaj ma'alobkúuntik le ka'ansaja' yéetel kúuchilo'ob uti'al u ye'esik u yóot-sil kaaj máak je'ex te' Feria Múuch'lk, tu'ux ku mu'uk'ankúunsa'al k-identidad cultural yéetel ku ts'a'abal ma'alob oportunidades ti' desarrollo, yéetel le ciencia bey xan yéetel le cultura', uti'al u mu'uk'ankúunsa'al u Yucatánil le k'iino'ob ku taalo'obo'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU AKTÁANTIK U P'AATAL XMA' XOOK YÉETEL TÚUMBEN TUUKULO'OB

Yéetel jump'éel nukuch tuukul uti'al u k'expajal kuxtale', beeta'ab jump'éel aula móvil k'aj óola'an bey "Ruta Traxión", u k'áat óolalile' u xook tuláakal máak te' lu'uma'. Ichil le meyaja', ts'a'ab áantaj uti'al táankelmo'ob yéetel nukuch máako'ob uti'al u ts'a'abal u páajtalil u seguero'ob u xooko'ob yéetel u ts'o'oksiko'ob u educación básica (Primaria yéetel Secundaria).

Le mu'uk'an meyaja' tu yáantaj uti'al ka ts'o'okso'ob u educación tumen u maas ya'abil le máako'obo', u ma'alobtal u oportunidadesil u desarrollo yéetel u kaxtiko'ob jump'éel ma'alob meyaj; lela' tu je'aj túumben joolnajo'ob yéetel u yáantaj u ma'alob kuxtal le máako'ob táakpajo'ob ichil le nu'ukbesajo'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TS'ÁAIK PÁAJTALIL TI' U TÁANKELMO'OB BEJLA'E ICHIL U XOOKO'OB DIGITAL

Beeta'ab le meyaj k'aj óolta'an bey "Empowering Underprivileged Areas in Mexico" múul meyajta'ab yéetel Business Sweden uti'al u líi'sa'al u xookil educación digital ichil u kaajilo'ob máasewal wíiniko'ob. Yéetel u ts'a'abal equipos, u ka'ansal j-ka'ansajo'ob yéetel u yutskíintal u xookilo'ob educación, cultura yéetel bilingüe, tu yáantaj uti'al ka yanak herramientas tecnológicas yéetel u mu'uk'ankúuntal u páajtalil digital u paalalil u najil xooko'ob Primaria. Le meyaja' tu yáantaj uti'al u junp'éeltal le náachil yaan yéetel le tecnologiao', u líi'sa'al u táakpajal máak ichil educación yéetel u jéebik u joolnajo'ob uti'al kambil máak uti'al u desarrollo u kaajalo'ob.

Sexto kúuchil

Ti' le asab tuméen le población, 15 años u ya'abet, yéetel educación secundaria superior yéetel superior, registra jump'éel aumento 7.7 ti chúumuk, ba'ax 1.9 óoxten superior u tasa nacional le 4,1 ti chúumuk

Fuente: Encuesta Nacional ti' ocupación yéetel empleo (ENOE) 3T2025

U j-waxak kúuchil

Ti' le máaxo'ob maas ya'abchaj u meyajilo'ob ti' esparcimiento, cultura yéetel deporte, tumen líik' u xookil 9.8%, lelo' jach yáanal ti' le -0.1% bin úuchul ti' tuláakal le lu'uma'

Fuente: ITAEE Sectores 71 y 72, INEGI, 2T2025

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MU'UK'ANKÚUNTIK U XOOKIL JU'UNO'OB TE' ESTADOO' YÉETEL TÚUMBEN PUBLICACIONO'OB YÉETEL U MA'ALOB TAL U BIBLIOTECASIL

Yucatáne' tu chukaj jump'éel nukuch meyaj uti'al u beeta'al jump'éel kúuchil tu'ux ka yanak ma'alob xook yéetel k'ajóolbil máako'ob ku ts'íbo'ob. Beeta'ab le Fondo Editorial Rita Cetina, jóo'sa'ab túumben áanalte'ob ich español yéetel ich lengua maya, bey xan mu'uk'ankúunsa'ab u meyaj k-escritoro'ob yéetel u ts'a'abal le premio'ob jach k'a'abéet tak te' k'iino'oba': le Premio Nacional de Cuento Beatriz Espejo yéetel le túumben Premio Estatal de Poesía en Lengua Maya Isaac Carrillo Can. Le meyaja' tu mu'uk'ankúuntaj xan le Red Estatal de Bibliotecas Públicas, tu'ux túumbenkúunsa'ab le áanalte'obo' yéetel beeta'ab jump'éel xook uti'al u ka'ansal le máaxo'ob meyaj ichil le bibliotecaso' yéetel le máaxo'ob áantik máak u xooko'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU BISIK CULTURA YÉETEL ARTE TI' TULÁAKAL LE PÉETLU'UMILO'

Yéetel u k'áat óolalil u k'expajal bix u k'uchul u yutsil le cultura ti' tuláakal Yucatán, k-bisik jump'éel nukuch agenda ti' meyajo'ob ti' u municipiosil u ichil le estadoo'; k-k'exik le plazas, parques yéetel kúuchilo'ob uti'al ka múuch'lak kaaj u cha'ant u yutsil u meyajil arte ti' ka'anal nivel. Ichil festivales internacionales, proyecciones de cine, conciertos sinfónicos yéetel videomapping ichil sitios emblemáticos, k-bisik le culturao' ti' le familia'ob unaj u bino'ob náach uti'al u cha'antiko'ob jump'éel nukuch meyaj. Le meyaj ku beeta'al ti' tuláakal le lu'uma' ku mu'uk'ankúuntik k-identidad, ku líi'sik u yutsil k-kaaj yéetel ku ts'áaik u derechoil cultura uti'al tuláakal máak.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MEYAJ UTI'AL U DESARROLLOIL DEPORTE TI' KA'ANAL NIVEL

Yéetel jump'éel tuukul jach tsolan uti'al u mu'uk'ankúuntal le deporte ti' ka'anal nivel te' estadoo', beeta'ab meyajo'ob uti'al u ma'alobtal u páajtalil k-deportistas yucatecos; lelo'oba' yila'ab ichil le meyaj beeta'ab te' nukuch ba'ate'elil deporte ti' tuláakal le lu'uma' k'ajóolta'ab bey "Olimpiada Nacional 2025", tu'ux Yucatáne' p'áat bey jump'éel mu'uk'an lu'um ti' deporte, tumen tu chukaj le 6to lugar ti' medallero yéetel tu líi'saj ka'ap'éel puesto maas ti' bix yanil tu ja'abil ma'anilo'.

Kóomts'íibil Nu'ukbesajo'ob U yóox tsooilil meyaj:

Le Kaambesajo', le Miaatsilo' yéetel le Ketlam Báaxalo' ku péeksik le ka'a síijilo'

Ti' le yáax 15 winalo'obil Jala'achila'

Mu'uk'ankúunsa'al u ts'íib óolal uti'al u yutsiltal u kuxtal máak ichil u péeksa'al u yantal jump'éel ma'alob ka'ansaj uti'al tuláakal máak, tu'ux ku mu'uk'ankúunsa'al yéetel ki'imak óolal k-cultura yéetel u mu'uk'ankúunsa'al u kuxtal kaaj. Péeksa'ab u yantal maas ma'alob oportunidades uti'al ka u beetik xoknáalo'ob, táankelem yéetel xlo'obayan paalalo'ob jump'éel ma'alob kuxtal uti'al u k'iino'ob ku taalo'ob; mu'uk'ankúunsa'ab kúuchilo'ob uti'al u bisik u ayik'alil k-cultura uti'al tuláakal kaajo'ob yéetel áantaj yéetel u yool tuláakal máak uti'al u péeksa'al deporte uti'al u k'ajóolta'al u k'aaba' k-estado. Yéetel meyajob jach mu'uk'antake', ku péeksa'al u yantal jump'éel kaaj maas xoka'an, maas moolan yéetel maas ma'alob u toj óolal, tu'ux u páajtalil u xook máak, u bin ti' cultura yéetel deporte ku p'áatal bey u mu'uk'il u bin táanil tuláakal máak.

BIENESTAR EN TU ESCUELA

469,358

PAQUETES YÉETEL ÚTILES ESCOLARES

uti'al xoknáalo'ob ti' 106
méek'tankaajo'ob il le estadoa'

Mu'uk'ankúunsa'al u ka'ansajil Inglés: Ambientes bilingües

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
Ambientes bilingües ti' 177
escuelas

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
786 docentes

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
22 jump'éelel méek'tankaajo'ob

Becas del Sector Educativo Público

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
891 u p'éelel Becas para hijas e
hijos de Policías
189 u p'éelel Becas a la Excelencia
Académica, Artística y Deportiva
Jump'éelel Apoyo para el Fomento
Universitario
Ka'ap'éelel Créditos Educativos

Buka'aj xu'upij:
9 millones 636 mil 174 pesos

Becas del Sector Educativo Particular

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 11,769
u p'éelel Becas para Educación
básica, Media Superior y Superior

Ahorro estimado en colegiaturas:
111 millones 006 mil 859 pesos

VAMOS A APRENDER IN

Programa de Movilidad Internacional

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 4 u p'éelel convenios firmados con Universidades en Canadá

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob: 99 u túul estudiantes yéetel 5 u túul docentes de educación superior

Festivales Artísticos y Culturales ti' le Estadoa'

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
215 p'éelel eventos

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob: 113,993 túlul personas

Buka'aj xu'upij:
27 millones 277 mil 962 peesos

Presentaciones ti' le Orquesta Sinfónica de Yucatán

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
90 p'éelel conciertos sinfónicos

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:
49,020 túulul personas

Buka'aj xu'upij:
6 millones 394 mil 954 pesos

Preservación, Fortalecimiento yéetel Divulgación de las Diversas Expresiones del Patrimonio Cultural ti' Yucatán

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 541
p'éelel acciones de preservación
cultural, 115 p'éelel talleres,
54 p'éelel eventos, 9 p'éelel
exposiciones itinerantes, 10 p'éelel
visitas guiadas

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
60,792 túlulul personas

Buka'aj xu'upij:
4 millones 369 mil 069 peesos

Becas utia'al u atletas ka'anal rendimiento, talentos deportivos yéetel ganadores yáax kúuchil le mérito deportivo yucateco

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
605 becas otorgadas ti' atletas
destacados jejeláas municipios le
noj

Buka'aj xu'upij:
5 millones 685 mil 400 pesos

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob U yóox tsoolil meyaj Le Kaambesajo', le Miaatsilo' yéetel le Ketlam Báaxalo' ku péeksik le ka'a síijilo' U ka'ansa'al yo'olal humanidades

Nu'ukbesaj Bienestar en tu Escuela

Le nu'ukbesaja' u ts'iib óolale' u yáantik u gasto económico familiar, uti'al u yéemsajil le rezago educativo ichil le estadoa', bey xan u mu'uk'ankúunsa'al yéetel u péeksa'al oportunidades de aprendizaje uti'al u ts'o'okol u xookil educación básica, tu'ux ku ts'a'abal paquetes escolares ti' tuláakal niñas, niños yéetel adolescentes kaja'ano'ob tu'ux yaan vulnerabilidad económica yéetel social. Le nu'ukbesaja' yaan ka'ap'éel u bixil u beeta'al: Modalidad Paquetes Escolares yéetel Modalidad Útiles Escolares.

Paquetes Escolares

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 201,806 p'éel paquetes escolares tu'ux ts'a'ab jump'éel par xanabo'ob, ka'ap'éel camisas unisex, jump'éel mochila yéetel jump'éel chamarra unisex; lelo'oba' t'oxa'ab ichil 1,254 p'éel escuelas primarias ti' le 106 méek'tankaajo'ob ti' le estadoa', yéetel jump'éel presupuesto ti' 115 millones 444 mil 033 pesos.

Útiles Escolares

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 267,552 p'éel paquetes de útiles escolares ti' xoknáalo'ob ti' primarias yéetel secundarias públicas. Kaajal ts'a'ab áantajti': 267,552 túlul niñas yéetel niños ti' 1,580 p'éel escuelas, tu'ux yaan: 50 p'éel Centros de Atención Múltiple (CAM), 946 p'éel Primarias Generales, 145 p'éel Primarias del Sistema Indígena, 195 p'éel Secundarias Generales, 49 p'éel Secundarias de Educación Especial, 195 p'éel Telesecundarias, U inversión tuláakle' 55 millones 045 mil 284 pesos. Le áantajila' u cha'aj u yantal maas inclusión yéetel u yéemsajil u jatsilil u kuxtal xoknáalo'ob.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik xoknáalo'ob ti' educación básica ti' le Secretaría de Educación del Gobierno del Estado de Yucatán, le Centros de Atención Múltiple yéetel le Consejo Nacional de Fomento Educativo.

Áantajo'obil ichil kaambesajil

Le nu'ukbesaja' u ts'iib óolale' u ya'abkúunsik u páajtalil u xook yéetel u yantal equidad educativa ti' xoknáalo'ob ti' Yucatán, ichil u mu'uk'ankúunsa'al u bixil le becaso'ob uti'al u yantal eficiencia terminal ichil educación básica, media superior yéetel superior, tu'ux ku ts'a'abal Becas uti'al Escuelas Particulares, Becas uti'al u paalal jPoliso'ob, Becas a la Excelencia Académica, Artística y Deportiva, Crédito Educativo yéetel Fomento Universitario.

Ts'a'ab 4,868 p'éel becas ti' escuelas particulares ichil Educación Básica, ti' le ciclo escolar 2024-2025 ichil 14 u p'éel méek'tankaajo'ob ti' le péetlu'umila'. Kaajal u ts'a'ab áantajti': 4,868 túlul xoknáalo'ob (2,469 túlul xi'ipalalo'ob yéetel 2,399 túlul xch'úupalalo'ob), yéetel jump'éel ahorro ichil 25% yéetel 100% ti' u bo'olil colegiaturas uti'al taatatsilo'ob; yéetel jump'éel tojol ku ke'etel 48 millones 592 mil pesos. Beyxan, t'oxa'ab 5,640 p'éel becas ti' le convocatoria ti' le ciclo escolar 2025-2026 ichil 16 méek'tankaajo'ob. Kaajal ts'a'ab áantajti': 5,640 túlul xoknáalo'ob (2,708 túlul xi'ipalalo'ob yéetel

2,932 túulul xch'úupalalo'ob); lela' u k'áat u ya'ale' jump'éeel ahorro ti' 22 millones 560 mil pesos uti'al taatatsilo'ob.

Beyxan, ts'a'ab 686 p'éeel becas de escuelas particulares ti' Educación Superior ti' le ciclo escolar 2024-2025 ichil 49 méek'tankaajo'ob. Kaajal ts'a'ab áantaj ti': 686 túulul xoknáalo'ob (214 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 472 túulul xch'úupalalo'ob), yéetel jump'éeel ahorro ichil 25% yéetel 100% ti' u bo'olil colegiaturas; u inversión tuláakle' 11 millones 693 mil 591 pesos. Xan t'oxa'ab 575 p'éeel becas ti' le ciclo escolar 2025-2026 ichil 40 méek'tankaajo'ob. Kaajal ts'a'ab áantajti': 575 túulul xoknáalo'ob (174 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 401 túulul x-ch'úupalalo'ob); yéetel jump'éeel ahorro ti' 28 millones 161 mil 268 pesos.

Bey xan, ts'a'ab 419 p'éeel becas ti' u paalal poliso'ob, ti' le ciclo escolar 2024-2025 ichil 46 méek'tankaajo'ob . Kaajal ts'a'ab áantajti': 419 túulul xoknáalo'ob (169 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 250 túulul xch'úupalalo'ob), yéetel jump'éeel inversión ti' 3 millones 378 mil 290 pesos. Bey xan, t'oxa'ab 472 p'éeel becas a hijos e hijas de policías ti' le convocatoria ti' le ciclo escolar 2025-2026 ichil 49 méek'tankaajo'ob. Kaajal ts'a'ab áantajti': 427 túulul xoknáalo'ob (201 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 271 túulul xch'úupalalo'ob), yéetel jump'éeel inversión ti' 2 millones 748 mil 642 pesos.

Xan ts'a'ab Becas a la Excelencia Académica, Artística y Deportiva: 133 p'éeel ti' Educación Básica yéetel Media Superior ((62 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 71 túulul xch'úupalalo'ob) yéetel jump'éeel inversión ti' 571 mil 200 pesos; yéetel 56 p'éeel becas ti' Educación Superior (32 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 24 túulul xch'úupalalo'ob) yéetel jump'éeel importe ti' 372 mil pesos, uti'al le ciclo escolar 2025-2026.

Ti' le nu'ukbesaj Fomento Universitario, ts'a'ab 1 p'éeel áantaj ti' junjuntúul xch'úupal yéetel jump'éeel importe ti' 91 mil 448 pesos. Lela' u k'áat u ya'ale' u ts'a'abal áantaj taak'in ti' xoknáalo'ob uti'al u bo'oltiko'ob u ju'unil u xook (titulación) wa adeudos. Bey xan, ti' le nu'ukbesaj Crédito Educativo, seguer u ts'a'abal 2 p'éeel áantajo'ob ti' le ejercicio fiscal 2025 (juntúul xi'ipal yéetel juntúul xch'úupal), yéetel jump'éeel importe ti' 55 mil 254 pesos.

Ichil le Jala'achila', ts'a'ab 10,508 p'éeel becas (5,177 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 5,331 túulul xch'úupalalo'ob) ti' escuelas particulares ichil Educación Básica y Medio Superior yéetel 1,261 p'éeel becas (388 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 873 túulul xch'úupalalo'ob) ti' escuelas particulares ti' Educación Superior, yéetel jump'éeel ahorro ti' 111 millones 006 mil 859 pesos. Xan ts'a'ab 891 p'éeel becas u paalal jpoliso'ob ichil Educación Superior (370 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 521 túulul x-ch'úupalalo'ob) yéetel jump'éeel inversión ti' 8 millones 582 mil 272 pesos. Bey xan, t'oxa'ab 189 p'éeel Becas a la Excelencia Académica, Artística y Deportiva (94 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 95 túulul xch'úupalalo'ob) yéetel jump'éeel inversión ti' 907 mil 200 pesos. Xan ts'a'ab jump'éeel áantaj ti' juntúul xch'úupal yéetel jump'éeel importe ti' 91 mil 448 pesos ichil Fomento Universitario yéetel ka'ap'éeel 2 créditos educativos (juntúul xi'ipal yéetel juntúul xch'úupal) ti' 55 mil 254 pesos.

Nu'ukbesaj Extraedad

(Meyajil wóol kaambal yéetel péeksaj wiinkilal, óok'oto'ob, u kanáanil u yu'ubajilo'ob yéetel u suuktal u kuxtal ichil toj óolal)

Le meyajá' u ts'iib óolale' u ts'áaik áantajil xook ti' xoknáalo'ob yaan rezago escolar ti'ob, ichil estrategias pedagógicas flexibles e inclusivas, uti'al u páajtal u tojkunskúuntiko'ob u xooko'ob yéetel ka suunako'ob tu beel ichil u ja'abil xook ku k'áata'al ti' Educación Básica, uti'al ma' u patiko'ob u xooko'ob yéetel ka u ts'o'okso'ob.

Tu ja'abil 2025, yéetel le nu'ukbesaj Extraedad ichil u "Seguimientos Personalizados" yéetel "Atención

Remota”, áanta’ab 833 p’éelel escuelas ti’ 104 méek’tankaajo’ob. Kaajal ts’a’ab áantajti’: 6,462 túulul xoknáalo’ob (3,821 túulul xi’ipalalo’ob yéetel 2,641 túulul xch’úupalalo’ob). Lela’ jump’éeel meyaj tu’ux 2,170 túulul xoknáalo’ob tu p’ato’ob jump’éeel ma’alob nu’uktal ichil u xooko’ob.

Nu’ukbesaj Atención a la Primera Infancia **(Estrategia de formación integral con actividades físicas, artísticas, desarrollo de actividades socioemocionales y fomento de hábitos de vida saludable)**

Le nu’ukbesaja’ u ts’iib óolale’ u ts’áaik meyajil, kanáantajil, atención integral yéetel educación inicial ma’ escolarizada’ ti’ chan ch’úupalalo’ob yéetel chan xi’ipalo’ob yaan 0 tak 3 u ja’abilo’ob, ichil modelos flexibles yéetel comunitarios uti’al u mu’uk’ankúunsa’al u wiinkililo’ob, u tuukulo’ob yéetel u t’ano’ob, bey xan u yáantaj taatatsilo’ob, tu’ux ku yáanta’al maas le kaaj ichil vulnerabilidad yano’ob.

Tu ja’abil 2025, yéetel le “Nu’ukbesaj Expansión de la Educación Inicial” (PEEI) ka’ansa’ab 230 u túulul Agentes Educativos ti’ le 11 u p’éelel Centros de Atención Infantil (CAI), ichil jump’éeel seminario, jump’éeel conferencia yéetel jump’éeel diplomado uti’al u ma’alobkúunsa’al habilidades socioemocionales. Ichil le modalidad ma’ escolarizada’, yéetel le 6 u p’éelel Centros Comunitarios de Atención a la Primera Infancia CCAPI, áanta’ab 150 u túulul mejen paalal. Kaajal ts’a’ab áantaj ti’: 71 túulul mejen xch’úupalal yéetel 79 túulul mejen xi’ipalal ti’ le méek’tankaajo’ob ti’ Hunucmá, Izamal, Opichén, Tekit, Tunkas yéetel Yobaín, ichil 47 p’éelel visitas de seguimiento ti’ le Agentes Educativos Comunitarios; u inversión le meyaj’ 2 millones 300 mil pesos.

Bey xan, yéetel le estrategia “Visita a Hogares”, áanta’ab 1,318 túulul niñas yéetel niños ichil 92 p’éelel servicios yéetel 51 p’éelel láak’inajo’ob, ichil 46 p’éelel méek’tankaajo’ob ; u inversión ti’ le meyaj’ 2 millones 657 mil 600 pesos. Lela’ u yáantik u yéemsajil u jatsilil u xook paalalo’ob uti’al u yantalo’ob jump’éeel equitativa trayectoria educativa.

Mu’uk’a’ankuunsajil Psicosocial ichil kaambesajil Media Superior **(Estrategia de formación integral con actividades físicas, artísticas, desarrollo de actividades socioemocionales y fomento de hábitos de vida saludable)**

Le proyetoa’ u ts’iib óolale’ u ma’alobkúunsik u meyajil u xookil le estadoa’ ichil estrategias de acompañamiento yéetel meyaj’ob ku yáantiko’ob u ma’alob kuxtal (bienestar) psicológico yéetel social ti’ le comunidad educativa ti’ Educación Media Superior.

Tu ja’abil 2025, le 227 p’éelel planteles educativos ti’ Telebachillerato Comunitario ichil 84 p’éelel méek’tankaajo’ob ti’ le estadoa’, tu ts’áajo’ob áantaj ichil 681 túulul docentes, tutores yéetel figuras educativas; beeta’ab meyaj’ob ti’ tutorías, bey xan acompañamiento ti’ xoknáalo’ob yaan ti’ob talamilo’ob socioemocionales, ma’ ya’ab u xooko’obi’ yéetel talleres socioemocionales. Kaajal ts’a’ab áantajti’: maas ti’ 11,113 túulul estudiantes (ti’ u ka’ap’éeel semestreti’ le ciclo escolar 2024-2025). Bey xan, yéetel le meyaj’ob ts’a’abo’oba’, le 14 p’éelel planteles educativos ti’ preparatorias estatales, kaja’ano’ob ichil 3 p’éelel méek’tankaajo’ob , ku yáantiko’ob maas ti’ 8,153 túulul estudiantes (ti’ u ka’ap’éeel semestre ti’ le ciclo escolar 2024-2025), yéetel u yáantaj 50 túulul docentes, tutores yéetel figuras educativas.

Mu’uk’a’ankuunsajil u kaambesa’al Maayat’aan **(ju’upsa’al le xook u tial tuláakalo’ob tial tuláakal le peeti’umil Yucatán)**

Le proyetoa’ u ts’iib óolale’ u jump’éeelkúunsik u páajtalil u xook tuláakal máak, ichil u ka’ansal le maaya t’aano’. Beyxan, ku beeta’al proyectoso’ob je’ebix le trayectoria formativa uti’al u kanik máak inglés yéetel maya ich escuelas trilingües, bey xan eventos socioculturales ich maayat’aan.

Tu ja'abil 2025, uti'al u mu'uk'ankúunsa'al u ka'ansal le maaya t'aano', áanta'ab 99 u p'éelel escuelas primarias generales, ichil u meyaj 101 túlul facilitadores bilingües ichil 38 p'éelel méek'tankaajo'o. Kaajal ts'a'ab áantajti': 17,284 u túlul xoknáalo'ob ti' 3° tak 6° grado (8,655 u túlul xi'ipalalo'ob yéetel 8,629 u túlul xch'úupalalo'ob). Beyxan, beeta'ab 7 u p'éelel talleres de capacitación uti'al le facilitadoro'oba', uti'al u mu'uk'ankúunsa'al u t'ano'ob yéetel u meyajil TICs, uti'al u ma'alobkúunsa'al u ka'ansal le maaya t'aano' ichil le escuela'oba'. le Proyecto de escuelas Trilingües áanta'ab 16,345 u túlul xoknáalo'ob ichil 65 u p'éelel escuelas ti' 25 p'éelel méek'tankaajo'ob.

Le proyetoa' ku k'alkúuntik u ka'ansal le maayat'aan ichil le Ko'one'ex Kanik Maaya, yéetel le meyajil idioma inglés ichil le nu'ukbesajo'ob PRONI yéetel English Boost; le o'olale' le xoknáalo'obo', yéetel u xooko'obe', ku k'amiko'ob herramientas didácticas ichil maya e inglés. Yéetel le meyajo'oba' ku mu'uk'ankúunsa'al u móots yéetel u kuxtal u kaajil Yucatán.

Certificación del Primer Respondiente en Preescolar **(ju'upsa'al le xook u tial tuláakalo'ob tial tuláakal le peeti'umil Yucatán)**

Le proyetoa' u ts'iib óolale' u mu'uk'ankúunsik le educación humanista, ikil u yáanta'al educación preescolar, tu'ux ku jump'éeilkúunsa'al inclusión ti' paalalo'ob ichil Educación Básica.

Tu ja'abil 2025, yéetel le nu'ukbesaj ti' profesionalización "Primer respondiente para la atención de urgencias médicas", ts'a'ab u certificaciónil 269 túlul figuras educativas. Kaajal ts'a'ab áantajti': 14,926 túlul alumnos ti' Educación Preescolar ti' 154 p'éelel escuelas ti' le méek'tankaajo'ob ti' Hunucmá, Izamal, Maxcanú, Mérida, Motul yéetel Valladolid. Bey xan, uti'al u yáanta'al u kanáanil niñas yéetel niños ti' preescolar, beeta'ab le yáax Congreso Estatal "Ka'ansik yéetel a puksi'ik'al, Educar con el corazón"; uti'ale' ts'a'ab jump'éeel conferencia magistral yéetel 40 p'éelel talleres uti'al u ma'alobkúunsa'al habilidades socioemocionales yéetel autonomía, tu'ux táakpaj 1,200 túlul figuras educativas (1,067 túlul xch'úupalalo'ob yéetel 133 túlul xi'ipalalo'ob) ti' le 106 p'éelel méek'tankaajo'ob ti' le estadoa'. Bey xan, ichil le curso-taller "Los libros de texto gratuitos de la fase 2 de Educación Básica", ts'a'ab ka'ansaj ti' 459 túlul figuras educativas ichil le méek'tankaajo'ob ti' Hunucmá, Izamal, Mérida, Peto, Progreso, Ticul, Tizimín, yéetel Valladolid. Tuláakal lela' beeta'ab ichil le Nueva Escuela Mexicana, tu'ux le ka'ansaj yéetel u ma'alob kuxtal máake' ku mu'uk'ankúunsik u meyajil kaaj.

U tuukul meyajil Maayáaj Ichkool yéetel paak'alo'obil tu najilxook **(ju'upsa'al le xook u tial tuláakalo'ob tial tuláakal le peeti'umil Yucatán)**

Le proyetoa' u ts'iib óolale' u meyajta'al le milpa yéetel le huertos mayas ichil Educación Básica, yéetel jump'éeel tuukul ti' cosmogonía, yéetel u bixil humanista, científico yéetel tecnológico uti'al u bin u ki'ichkelemkúunsa'al le miaatsilo', le suukbe'enilo'obo' yéetel u yutsil kuxtal u kaajil maaya, ichil u k'aajsa'al u k'ajóolil úuchben kaajo'ob, u bixil kuxtal, u yantal yéetel u ja'antal u yo'ochil le milpao' yéetel u kanáantal le biodiversidad, bey jump'éeel ba'al ku kanta'al ichil le comunidades escolares.

Tu ja'abil 2025, ichil le yáax etapaa', áanta'ab 497 túlul figuras educativas ti' 350 p'éelel escuelas ti' Educación Básica yéetel 4 p'éelel jornadas de formación, ichil 8 p'éelel temas ti' u cosmovisión le milpa maya, "Ich Kool: Maíz y trabajo" uti'al u kanáantal i'inajo'ob tu noojolil Yucatán yéetel u yantal sistema alimentarios tu lu'umilo'ob maaya, ichil u ya'abil u láak' meyajo'ob. Kaajal ts'a'ab áantajti': 44,730 túlul estudiantes, uti'al u mu'uk'ankúunsa'al u ka'ansal yéetel u kanáantal u k'ajóolil u miaatsil maaya kaaj.

Mu'uk'a'ankuunsajil Educación Especial **(ju'upsa'al le xook u tial tuláakalo'ob tial tuláakal le peeti'umil Yucatán)**

Le proyetoa' u ts'iib óolale' u yáantik xoknáalo'ob yaan ti'ob discapacidad yéetel aptitudes sobresalientes ichil Educación Básica uti'al u k'amiko'ob ka'ansaj je'ebix u k'áatko'ob, ichil u mu'uk'ankúunsa'al u meyajil Educación Especial.

Tu ja'abil 2025, 776 túulul agentes educativos tu k'amo'ob ka'ansaj ichil 16 p'éelel cursos yéetel jump'éeel diplomado yéetel jump'éeel inversión ti' 4 millones 73 mil 452 pesos. Bey xan, beeta'ab meyajo'ob je'ebix le Desfile Cívico Deportivo CAM, le Expo CAM, Exposición de Centros de Interés yéetel le Encuentro Estatal de Lengua de Señas Mexicana. Kaajal ts'a'ab áantajti': 7,498 túulul alumnos (2,318 túulul x-ch'upalalo'ob yéetel 5,180 túulul xi'ipalalo'ob), yéetel jump'éeel inversión ti' 1 millón 50 mil pesos. Bey xan, t'oxa'ab materiales didácticos diversificados yéetel estrategias pedagógicas ti' 153 p'éelel servicios de Educación Especial uti'al u yáanta'al 7,697 túulul alumnos yaanti'ob Aptitudes Sobresalientes (AS), Discapacidad Auditiva (DA) wa yaan uláak' discapacidadichil 42 p'éelel municipios, yéetel jump'éeel inversión ti' 7 millones 744 mil pesos. Yéetel lela', ku yéemsajil le rezago educativo yéetel u p'atiko'ob u xooko'ob, uti'al ka yanak áantaj ti' estudiantes je'ebix u k'áatko'ob.

U yéemel le Rezago Educativo **(ju'upsa'al le xook u tial tuláakalo'ob tial tuláakal le peetl'umil Yucatán)**

Le proyetoa' u ts'iib óolale' u jump'éeelkúuntik u páajtalil u xook tuláakal máak, ichil u yáantajil u ma'alob kuxtal yéetel u kanáantal ma' u yantal rezago ichil u xooko'ob; lela' ku beeta'al ichil u ts'a'abal oportunidades educativas ti' le kaaj ma' tu kano'ob xooki' wa yaanti'ob rezago educativo uti'al u yéemsajil u vulnerabilidad social, ichil u ka'ansal xook (alfabetización) yéetel u ts'a'abal u ju'unil (certificación) u k'ajóolilo'ob uti'al u meyajo'ob. Beyxan, ku mu'uk'ankúunsa'al u ka'ansa'al táankelem paalalo'ob yéetel nojoch máako'ob uti'al u meyajo'ob, u yantalo'ob u capacidades emprendedoras yéetel u yantal jump'éeel ma'alob kuxtal ti'ob.

Tu ja'abil 2025, t'oxa'ab 873 p'éelel certificados: 279 p'éelel ti' nivel primaria yéetel 594 p'éelel ti' nivel secundaria. Kaajal ts'a'ab áantajti': 469 túulul xi'ipalalo'ob yéetel 404 túulul x-ch'upalalo'ob ichil 35 p'éelel méek'tankaajo'ob , yéetel u ts'iib óolalil u ts'aaik ti' táankelem paalalo'ob yéetel nohoch máako'ob u páajtalil u káajsiko'ob wa u ts'o'oksiko'ob u Educación Básica ichil u k'amiko'ob u ju'unil primaria wa secundaria.

Mu'uk'a'ankúunsik le ka'ansaj ichil le ingles t'aano' **(ju'upsa'al le xook u tial tuláakalo'ob tial tuláakal le peetl'umil Yucatán)**

Le mayaja' u k'áat u mu'uk'a'ankúunsik u yúuchul ka'ansa'al ichil le inglés t'aano', yéetel u meyajta'al tuumben ka'aansaj tial le palo'o'ob yéetel ts'ajal t'aano'ob, u tial jun beeta'al kúuchilo'ob tu'ux je'el u páajtal u ju'upsa'al le lingüística, beyxan ka k'a'abetchajak jejeláas meyajo'ob u p'iis uti'al u biin u ka'ansa'al le palalo'obo' le ka'ansajo'obo' lali' yaan u ka'ansa'lo'obe' uti'al u juupsa'alti'o'ob nu'ukulo'ob digitales yéetel tecnológicos, yéetel yaan u muk'aansik lu kaambal u meyaj tu junal le xoknáalo'.

Tu ja'abil 2025, yéetel uti'al u suukbesa'al tial le paalalo'obo' le t'aan ichil le inglés t'aano', ts'a'ab u kúuchilo'ob ka'ap'éeel t'aano'ob ti' u najil xook 177 najil xooko'ob yaan ti' 22 kajta'alo'ob ti' le noj lu'uma', uti'al u yutsil le planificación didáctica ti' 786 jka'ansajo'ob (61 xiibo'ob yéetel 725 ko'olelo'ob), uti'al u k'ajóolta'al le xch'úupalalo'obo' yéetel le xi'ipalalo'obo' yéetel le t'aano' ichil inglés. Beyxan, le meta'ab le meyajo'ob tial u seebtal le ka'ansaj le ichil le t'aan ichil inglés ti' le noj:

- Junp'éeel cobertura directa ti' 128 najil xooko'ob ti' 25 méek'tankaajo'ob , tu'ux yaan 119 aj ka'ansajo'ob (41 xiibo'ob yéetel 78 ko'olelo'ob).
- Nu'ukbesajil uti'al u xo'okol Inglés (PRONI) ti' 98 najilxooko'ob ti' u noj kaajil Acanceh, Kanasín, Mérida, Motul, Progreso, Ticul, Tizimín yéetel Umán, tu'ux táakpaj 69 ajka'ansajo'ob (17 xiibo'ob yéetel 52 ko'olelo'ob).
- Nu'ukbesaj SEPA Inglés, modalidad ti' internet ichil, uti'al u yutsil 196 máako'ob jun ts'iibt'a'ano'ob (65 xiibo'ob yéetel 131 ko'olelo'ob).
- Nu'ukbesaj Binacional de Educación Migrante (PROBEM), tu yáantaj 2 ka'ansajo'ob ko'olelo'ob tu yo'olal u p'áatalo'ob Denver, Colorado.

U máan ichil máakil

(ju'upsa'al le xook u tial tuláakalo'ob tial tuláakal le peetl'umil Yucatán)

U k'áat u kaxtik u yantal igualdad de género yo'olal le na'atk'ajal le meyajo'obo', le meyajilo'obil yéetel le upáajtalil uti'al u tsajik yojetbil le políticas yéetel acciones ku xu'ulsiko'ob le taanxejlubulilo' históricos yéetel metik jump'éel kaaj más justo yéetel uts ja'ats'pajalil uti'al tuláakal le máako'obo'.

Tu ja'abil 2025, uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil u pakat le genero te' u kúuchil meyajo'obo', beeta'ab 197 meyajo'ob te' najil xooko'ob ti' u kaajtalilo'ob Celestún, Kanasín, Hunucmá, Mérida, Motul, Muna, Progreso, Teabo, Ticul yéetel Yaxcabá, uti'al u yutsil 8,236 máako'ob ti' le xoknáalilo'obo' (3,383, xiibo'ob yéetel 4,853 kolelo'ob). uti'al u yáanta'al u ya'abtal máako'ob u meyajtiko'ob u páajtalilo'ob wíinik, u xu'ulkintik le barreras yéetel le discriminación de género ti' le antajil ti' le nu'ukulo'ob yéetel áantajo'ob.

Meyajilo'ob xoknáalilo'ob regionalizados

Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'

Le meyaja' táan u kaxtik u táanikunsik le contenido nacional ju'upsa'ana' ti' le túumben najil xooko' Mexicana ka' k'uchuk ti' le xoknáalo'obo' ti' jump'éel bix beey pertinenteje' ti' le entorno tu'ux ku meetk'aja', ka u chaik u meetk'ajal ku'ux tu seten kaambalo'ob, múuch' meyaj, te yano'ob, autorregulados, yabilalo'ob, orientado tial le kaaxk'ajalil beey ka' u chen ch'abenkunsik le meetk'ajal lu k'ajóolil, yéetel lu ti' le k'ajóolil, ch'ak'aja'an ti' lu kaaxk'aja'anlil le yaaj olali, na'atil yetel lu meetk'aja'anlil socioecológicas ti' le contexto tu'ux ju'upsa'an le najil xooko'.

Ti' le ja'aba' 2025, ichil le meyaja' "Kanántik u láak'o'ob, ilaltiko'on ba'ax k'a'abeto'on,, kanántiko'on le kuuch kin mula'an ts'áaiko'on (CARE)", k'u'ub 935 nu'ukulil xook uti'al u láayli' xokobil le xoknáalil'obo' (467 xiibo'ob yéetel 468 ko'olelo'obo'), regionalizados ti' 16 kúuchil xooko'ob (6 preescolares yéetel 10 primarias) ti' 11 méek'tankaajo'ob beeyxaan 117 ka'ansajo'ob tu ts'o'okso'ob le yaax trayecto formativo del diplomado en "Metodología CARE" tial u ts'ajik u ju'upsa'al le meyajo'ob nacionalo'ob oksa'an tumeen le NEM.

Tulul STEAM

Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'

Le meyaja' u k'áat u k'uchul tial ka' le xoknáalo'obo' u ma'alobkíinsiko'ob u kaambalo'ob ts'ak'aja'an ti' le túumben najil xook Mexicana yo'osal meetk'aja'anil ts'ola'anil ti' "K'ajóolil yéetel tuukul científico", ku ch'aiko'ob le modelo ka'ansajilo' ku ju'upsik le disciplinas de sciencie (Ciencia), Technology (Tecnología), Engineering (Ingeniería), Arts (Artes) y Mathematics (Matemáticas) uti'al u meetik kajtalilo'ob mejulilo'ob beey je'el u na'atiko'ob yéetel uts'kinsiko'ob u talamil le ti' u cuch uti'al le k'iino'ob ku taalo'obo' tu'ux más ja'ats'paja'ano' yéetel maas jets'elo'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 2 kimbesajo'ob tu'ux ku ye'esajil nojlu'umil tu'ux táakpajo'ob 400 máako'ob ti' u noj kaajil Mérida yéetel Ticul, le je'ela' tu yáantaj u k'amal le metodología STEAM ichil le kajtalilkooko'obo'.

Beey xan, k'u'ub 3,084 meyajilo'ob de robotica, programación y STEAM tu antaaj 23,900 xoknáalo'obo' tial 133 najil xooko'ob ti yaax ka'ansaj ti' 46 méek'tankaajo'ob. Beyxan, yéetel le torneo FIRST LEGO LEAGUE , 4 najil xooko'ob ti' Yucatán táakpajo'ob ti' le evento Nacional de Robotica tu noj kaajil México, tu'ux jump'éel najil xook primaria tu k'amaj le reconocimiento 'Solución al desafío' ti' le categoría Explore Primaria Primaria, yéetel uláak' tu k'amaj le premio 'Core Values' ka tu k'amaj le wáak kúuchil nacional; Le ba'ax ts'o'oka' ku seekuntik lu mu'uk'a'ankúunsa'aj le habilidades STEAM ti' le ch'úupalalo'obo', le xi'ipalalo'obo' yéetel le táankelepalalo'obo'.

Beyxan, yéetel u ka'ansa'al le aj ka'ansajo'obo', ku kaxk'ajaj u ts'áaik ts'ak'ajil ti' lu xoknáalilo'obil primaria, secundaria yéetel preparatoria, habilidades tecnológicas je'ex: programación, na'at artificial, yéetel tuukul computacional ti' tu'ux ku ts'ajik wue'esbil lu táakpajal ko'olelo'ob yéetel xiibo'ob, uti'al u k'a'alal u jela'anil ichil le genero yéetel u xuulkintik le desigualdad digital, ts'o'ok u beetk'ajal le proyecto CUANTRIX, yéetel le je'ela' ts'a'ab ka'ansaj yéetel áantaj ti' 150 ka'ansajo'ob ti' Educación media Superior, u tialo'ob ti' 70 najil xooko'ob ti' 21 méek'tankaajo'ob , beyxan 311 ka'ansajo'ob ti' educación básica, ti' 54 primaria yéetel 47 secundaria ti' lu kajtalo'ob Hunucmá, Kanasín, Maxcanú, Mérida, Motul Progreso yéetel Umán. Le ka'ansajo ts'a'ab tu'ux je'el u páajtal u biino'ob u ch'a le xoko' yéetel virtual, yéetel le xooko' ts'a'abo'obo' yo'olal le lógica yéetel tukul "computacional, fundamentos de programación, programación de secuencias y eventos, desarrollo de aplicaciones yéetel nocioneil inteligencia artificial" uti'al u yantal maanal ti' 3,000 táankelem paalalo'ob yéetel 34,118 ch'úupalal yéetel xi'ipalal xoknáalilo'ob ti' Educación Básica.

Beyxan oksa'ab le meyaj "La Ruta de la Ciencia" tial ts'ajik yojéetbil yéetel ku yaankunsik lu táakbejsil le táankelemo'ob kajtalo'obo' ti' u na'atil máakil, científico, tecnologico yéetel de túumbenkunsajil, ku kaxtik le táankelemo'obo ka jun ka'axto'ob ba'ax t' taak u ts'áakubajo'ob u ju'upsubajo'ob científica yéetel tecnológica ti' yáax piisil u ket mu'uk'a'ankunsikubal, áan u chukpachtik u péeksik u yokla'ajil Universal ti' le na'atil ku ts'ajikuba'al yáax biin ti' le táankeleno'ob ku taalo'ob ti' kajtalo'ob óoli' mina'an mixmáakili', luubulo'ol ti' taalamil, uti'al lelo' meeta'ab 4 xiímbalil ti' le najil xok secundarias ti' yano'ob tu kajtalilo'ob Abalá, Chacsinkin, Conkal yéetel seyé; tu'ux meta'ab meyajilo'ob beey: feria de ciencias, exposiciones interactivas. Obras de teatro con títeres, yéetel u welo'ob, uti'al u yáantajil 961 xoknáalilo'ob (492 ch'úupalalo'ob yéetel 469 i'ipalalo'ob); uti'al le tsolil chúmuk superior bisa'ab u mejulil ti' le kajtalo'ob Tekax yéetel Valladolid, tu'ux táakpajil 500 táankelemo'ob.

Tu ts'ooke', uti'al u yáanta'al yéetel u mu'uk'a'ankúunsa'al jun ma'alobtal múuch'meyajo'ob meta'an yo'osal ti' le metodología de indagación yéetel naats'alil STEAM, ka meta'ab le Feria de Ciencia yéetel Na'atil Mayas: Herencia y Futuro, tu ts'ajo'ob ti' lu k'u'ubul le taller formación ts'a'ab u k'aaba' "Metodología STEAM" tial mejulilo'ob xookankilo'ob uti'al u yutsil 180 ka'ansajilo'ob (95 ko'olelo'obo' yéetel 85 xiibo'obo'), ti' 41 kajtalo'ob

Najil xook yéetel u kajtal Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'

Le meyajá' u k'áat u ts'áaj u yóol ti' le kaambalo' yéetel le utstal le wíiniko' ti' le kúuchiil kaajo' yéetel miaatsil ti' le xoknáalo'obo'. Le túumben najil xook México (NEM) ku ju'upsik le páakata" tumen ku ts'áaik u muuk' u tial le najil xooko'ob' yéetel le kaajtalo", ku yilaltik ti' le jejeláasil miaatsil ti' jump'éeel bix u t'ooxol utse' yéetel ku yáantik u yantal máako'ob críticos yéetel comprometidos yéetel jump'éeel nojoch k'a'am utial u sentido u pertenencia social.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 6 k'iimbesajo'ob xook: "Premio Estatal al Mérito Educativo en Inclusión", "Premio Estatal al Mérito Estudiantil", "Concurso de Declamación de Eco de Poetas", "Concurso de Oratorio Voces con Palabras que Transforman", "Concurso de Oratoria Maya: El Renacimiento de las Voces" y el Concurso estatal de deletreo en Inglés" Spelling Bee" yéetel 3 k'iimbesajo'ob socioculturales: Concurso de óok'ot, Alab óolal yéetel péeka'anil, Concurso de Interpretación del Himno Nacional Mexicano yéetel le Torneo Ko'ox Báaxal Futsal ti' ka'ansajil secundaria; tu'ux taakpajo'ob' 4,761 xoknáalo'ob (2,623 ko'olelo'ob yéetel 2,138 xiibo'ob)ti' 82 kajtalo'ob.

Beyxan, beeta'ab le taller "Metodología STEAM para proyectos escolares", u tuukulil ka'ach u ka'ansa'al aj ka'ansajo'ob ti' le kúuchil kaambalo'ob "K'ajóolil yéetel tuukul científico" ti' le ba'alo'ob k'a'anan ti' le túumben najil xook mexicana. Te'e meyajá' ts'o'ok u ka'ansa'al 180 ka'ansajo'ob ti' 41 K'ajtalo'ob ichil

le je'elo'oba' 95 ko'olelo'ob yéetel 85 xiibo'ob, ti' le ko'olelo'obo' 6 ku kaniko'ob t'aan maaya yéetel ti' le xiibo'obo' 8 ku t'anik maaya.

Nu'ukbesaj le najil xok inti'alo'on **(Estrategia uti'al u consolidación le nueva escuela mexicana)**

Le meyaja' tak u yáax kaxtik u ma'alobkiínsik u bix u condiciones físicas yéetel u yáantaj xooko'ob ti' le najil xooko'ob tial je'el maaxe' u Educación Básica yéetel chumuk Superior, tu ts'ajik mu'uk'a'ankunsbil lu táakpajal le xoknáalilo'obo' uti'al le gestión le infraestructura educativa.

Tu ja'abil 2025, tu paach le cha'ana' "Le najil xooko in tialo'on", ts'a'ab 44 tsikbalo'ob ti' u jo'olilpóopolo'ob 2,200 najil xooko'ob ti' ka'ansaj Básica yéetel Secundaria Superior ti' 106 méek'tankaajo'ob. Beyxan ts'a'ab 247 ka'ansajil uti'al u orientación técnica yéetel u cha'abal u ma'alobkiínsa'al le infraestructura, ichil l u beeta'al yéetel/wa u yutskiínta'al jun kúuchilo'ob xook uti'al 203 najil xook ti' 62 kajtalo'ob ti' le noj lu'uma'.

ichil le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal 417 asesorias técnica ti' 373 najil xook yéetel 51 sesiones de capacitación yéetel jump'eel naachilila' de 2,475 najil xook yéetel le meyaj "Le najil xooka' in tialo'on", te'el yano'ob ti' 106 méek'tankaajo'ob ti' le noj lu'uma', uti'al u utsil uti'al 37,000 xoknáalilo'obo'.

Táan óolil uti'al u ts'a'abal óol yéetel u ma'alobil xook **Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'**

Le meyaja' metk'aj yo'oal ti' lu k'u'ubul le sibalilo'ob (premio), uti'al u k'ajo'olil le meyju'ulil yéetel lu ma'alobil le xoknáalo'ob jo'ok'o'ob ganadores, le t'aanalilo'ob meya'ajta'aba'. Le t'aano'obo' ku t'aano'ob ti' le kúuchilo'ob kaambalo': k'ajóolil yéetel tuukulo'ob científicos, ética, naturaleza yéetel sociales.

Tu ja'abil 2025, ti' le kúuchil xook, beeta'ab 16 k'iimbeseajo'ob yéetel táakpajo'ob 237,046 xoknáalo'ob ti' le 106 k'aajtal ti' le noj lu'uma', beey le je'ela':

- Olimpiada Estatal de Matemáticas de Yucatán 2024-2025: táakpaj 148,000 xoknáalo'ob ti' le yáax jaatso'; 16,000 ti' le ka'ap'éelo'; 3,160 ti' le ooxp'éelo' yéetel 643 ti' le kaanp'e'elo'; ti' le je'elo'oba' jok'o'ob 40 ganadores.
- Olimpiada Mexicana de Matemáticas de Educación Básica: ti u kaajil Oaxtepec, Morelos, yaanlaj 9 xoknáalil táakpajo'ob, ka' ts'a'ab a jujump'eel k'ajóolil ti'o'ob.
- Concurso Nacional Preuniversitario de la Olimpiada Mexicana de Matemáticas: tu kaajil Oaxtepec, Morelos, yaanlaj u táakpajo'ob 6 xoknáalo'ob, yéetel ka' ts'a'ab a jump'eel k'ajóolil ti' tuláakalo'ob
- Olimpiada Mexicana de Informática 2025: yaanlaj u táakpajalo'ob 57,000 xoknáalilo'ob ti' le yáax jaatso'; 13,000 ti' le ka'ap'éelo'; yéetel 93 tu ts'o'okso'ob le ka'ansajo'o' uti'al le competencias nacionales.
- Olimpiada Mexicana de Informática: yaanlaj tu kaajil Guadalajara, táakpajo'ob 7 xoknáalilo'ob, ka' k'u'ubti'o'ob a jump'eel k'ajóolil ti' a jujuntulalilo'ob. Ts'a'abal yila'albile' u Delegación Yucatán tu k'amaj jump'eel medalla de plata, yéetel le je'ela' k'uch tu ka'ap'eel kúuchil uti'al le nivel nacional tu yo'olal le jayp'eel náajalo'ob kaxta'aba': óoxp'eel medalla'obil oro, ka'ap'ee'il bronze yéetel ka'ap'eel menciones honoríficas.
- Concurso Estatal de Química: táakpajo'ob 4,360 xoknáalo'ob ti' le yáax jaatspajalo'; 522 ti' le ka'ap'éelo'; 358 ti' le oxp'éelo'; yéetel 107 ti' le ts'ook p'isibij, tu'ux jóoko'ob 31 náajalnajo'obo'.
- Olimpiada del Conocimiento Infantil: táakpajo'ob 27,686 xoknáalo'ob ti' le yáax jaats; 1,217 ti' le ka'ap'éelo'; 323 ti' le oxp'éelo'; yéetel 89 finalistas ti' le etapa estatal, ti' le jo'ok'o'ob 14 ganadores ti' ju naajil xook públicas, privadas, indígenas yéetel CONAFE, siibtio'ob jump'eel viaje ti' jun noj kaajil México uti'al u okolo'ob ti' jump'eel k'iimbeseajo'ob presidido tumen le Secretario ti' ka'ansaj Pública yéetel ka' k'u'ub a jump'eel diploma ti' a jujuntúulilo'ob.

Marco Curricular Común ichil Ka'ansajil Media Superior (MCCEMS) Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'

El Marco Curricular Común de la Educación Media Superior (MCCEMS) Le leti' jump'éeel reforma ts'ajal xook ku tsolik jump'éeel ka'ansaj básica uti'al tuláakal le najil xook le bachilleratos ti' México, taksaan nu'kulo'ob sociocognitivos (t'aan, matemáticas, cultura digital, conciencia histórica) yéetel ti' jun jump'éeel yo'osal socioemocional ampliada. Le marcoa' u k'áat u beet jump'éeel perfil ti' le jo'ool xook integral, u cheen cha'bitsik u peka'anil le xoknáalilo'obo' yéetel lemeetik mako'ob críticos yéetel agentes ti' le transformación social yo'osal jump'éeel tuukul lu meta'a' colectiva yéetel consensuada.

Tu ja'abil 2025, bey jump'éeel jaats ti' le Nu'ukbesajil seguimiento uti'al u táakbesa'al ichil u tuukulil Nueva Escuela Mexicana ichil Educación Secundaria Superior (PROSENEMS), jump'éeel xook piloto bin meyajbil ti' 6 najil xook media superior ti' lu kajtalo'ob u Hunucmá yéetel Mérida, tu'ux táakpajo'ob 53 figuras educativas (35 ko'olelo'obo' yéetel 18 xiibo'obo'). Le je'ela' tu ts'áaj keetelil yéetel sugerencias uti'al u ts'a'abal ti' le p'isibij ti' 114 najil Xook públicas de EMS (72 najil xook COBAY, 7 najil xook CECyTEY, 5 najil xook CONALEP, 9 najil xook DGETAyCM, 7 najil xook DGETI, yéetel 14 najil xook preparatorias estatales); beyxan, 150 nojoch ka'ansajil táan u máan ti' jump'éeel ka'ansaj yo'olal u yilil le Gestión Educativa, yéetel áantaj académico uti'al u prácticas evaluación formativa yéetel sumativa, beneficiando 65,137 xoknáalilo'ob, yéetel juntúul inversión de 783,324 pesos; yéetel le ba'ax ts'o'ok u ya'ala'alo', ts'a'ab mu'uk'ankunsbil le procesos tsajalxook ti' u yilil le me'etk'ajal u ju'upsa'al le xoknáalilo'obo'

U táakbesa'al NEM ichil Educación Básica Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'

U tuukulile' leti' u yáanta'al u meyajta'al le bix u túumben najil xook México (NEM) ti' Educación Básica, yo'osal u beeta'al nu'ukulo'ob evaluación yéetel monitoreo ku cha'ik u yantal kúuchilo'ob uti'al u análisis, diálogo, reflexión yéetel acción colaborativa uti'al u t'u'uchpachtik u bin táanil ti' le Educación Humanística yéetel Integral ku ts'áaik u tojol le k'ajóolil académico yéetel le ma'alob máaktalo'ob yéetel tsikbal máako'ob.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 6 consultas yéetel le máaxo'ob ku táakpajalo'ob ti' Educación Básica uti'al u múuch'ik u biix u paktiko'ob yéetel ba'ax k'a'abéet ti' le kaaj xookilo'. Le je'ela' tu beetaj u yantal nu'ukulo'ob yéetel/wa nu'ukulo'ob ku k'aaba'atik "Autoevaluación ti' le najil xook uti'al u ka'ansa'al yéetel u kaambalo'" jach k'a'anan, ma'alob tsajanil yéetel ma'alob ichil u kúuchil xook. Le ba'alo'oba' ku yáantajo'ob ti' le transición ti' le evaluación, tu'ux le autoevaluación jach u tuunicho' le evaluación formativa.

Nu'ukbesaj "Yucatán Lee y Avanza" Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'

Le meyajja' u k'áat u ts'áaj u yool ti' jump'éeel miaatsil xook yéetel le ts'iib ku yaabiltej yéetel ku k'i'tbesik u k'ajóolil, t'aano'ob yéetel bix u ya'ala'al le Renacimiento Maya yéetel ku ts'áaik u muuk' jump'éeel miaatsil ku beetik u orgullo tal jun yool le xoknáalilo'obo' yéetel le ka'ansajo'obo'.

Tu ja'abil 2025, le cha'ana' "Yucatán Reads and Advances" ts'o'ok u beeta'al, tu beetaj meyajjo'ob xook tu táan máak ti' 100 najil xooko'ob ti' 12 méek'tankaajo'ob ti' le noj lu'uma', tu'ux tu yáantaj 22,628 xoknáalo'ob primaria (11,417 xi'ipalalo'ob yéetel 11,211 ko'olelo'ob). Beyxan, 397 u túulal máaxo'ob ku meyajjo'ob ti' le ka'ansajo' (56 xiibo'ob yéetel 341 ko'olelo'ob) ti' 32 méek'tankaajo'ob tu k'amo'ob kaambalo'ob ichil 40 horas ti' talleres tu táan máak. Le meyajja' ku yáantik u suuktal xook yéetel ku ma'alobkiintik u páajtalil u xook le xoknáalo'ob ti' jejeláas niveles educativos.

Utsil múul meyaj uti'al kaambesaj Meyajil uti'al u jéets'el le túumben najilxook mexicanailo'

Le asociaciones educativas ku kaxtiko'ob u mu'uk'a'ankúunsik u ma'alobil yéetel u k'uchul le educación yo'osal u múul meyaj ichil jejeláas mola'ayo'ob yéetel organizaciones uti'al u kaxta'al u yúuchul ba'ax ku kaxtik bey u ma'alobkiinsa'al u meyaj le xoknáalo'obo', u túumbenkuunsa'al le currículo yéetel u ma'alobkiinsa'al le nu'ukulo'obo'. Le ba'ax ku jóok'olo' leti' jump'éeel educación asab holística, muuk' ti' túumben nu'ukulo'ob yéetel nu'ukbesajs, yéetel jump'éeel impacto positivo ti' le kaajnáalilo'obo' educativa tumen fortalecer le colaboración ichil le xoknáalo'obo', láak'tsilob, yéetel le najil xooko'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab múuch' ma'alob ka'ansajo'ob uti'al u ju'upsa'al jejeláas meyajob tial u uchul ka'ansaj, je'el bix u modelo social ti' le Fundación Bailléres. Le lela' tu metik yáantal kaaj táakpajali' yéetel colectiva, ku ma'alobkiintik u infraestructura física educativa, yéetel ku beetik u kúuchilo'ob yéetel tu'ux ku yáantal u ma'alobtal le a tulil le mako'ob te kaajtalob. Ts'o'ok u meyajta'al ti' 3 najil xook primaria, 2 najil xook secundaria ku ka'ansal tu ja'atskab k'iin yéetel u chuumuk k'iin, yéetel jump'éeel bachillerato, tu'ux ku yáanta'al 3,140 xoknáalilo'ob ti' u noj kaajil Kanasín.

Le modelo educativo azteca u k'áat u ma'alobkiinsiko'ob le táankelemo'ob ma' jach yáan páajtalilti'ob yéetel ku p'isikubajo'ob xook yo'olal ju sutulo'ob lu jo'olil yéetel maax wilaltik le k'eexpajal ichil jump'éeel ju'usal ka'ansaj ku na'atik u tuukul crítico, los valores, yéetel kaambalilo'ob a kuxtal. Ts'o'ok u ts'a'abal meyaj ti' 51 najil xook ti' tuláakal u noj kaajilo'ob Mérida, Panabá, San Felipe yéetel Río Lagartos. Beyxan, tu yo'olal u meyaj kaaj ti' le ka'ansaj paax sinfónica yéetel coral, ts'o'ok u jets'ik 2 Orquestas Sinfónicas yéetel Coros Esperanza Azteca ti' le kajtalil Mérida yéetel San Felipe, yéetel jump'éeel sibal le Gobierno de 11millones 900 pesos.

Yéetel le meyajá' "Educando para el bienestar", ku ts'áaik u kaambalil le aj ka'ansajo'ob uti'al u ts'áaik u páajtalil ti' le máako'ob ti' le kaajta xooka' yéetel u yáanta'al u ma'alob kuxtal le paalalo'obo', ts'a'ab jump'éeel xookil diplomado ti' 3 kúuchilo'ob: Valladolid, Mérida, yéetel Tekax, tu'ux táakpajo'ob 1,872 ajka'ansajo'ob ti' 106 kaajtalob Beyxan, 70 ka'ansajo'ob ti' u páajtalil socioemocionales ti' u t'aan máasewalo'ob ti' u kaajil Yaxcabá yéetel meta'ab 1 Congreso Internacional uti'al u k'e'exel ba'alo'ob kana'an ti le kaajtalob. Uti'al u ts'a'abal toj óolal ichil tuláakal le najil xooko', ku ju'upsa'al seba'anil ti le jaanalo yéetel actividad física uti'al u ma'alobkiinsa'al u kúuchil xook ti' 6 najil xook, yo'osal 48 talleres, tu'ux tu yáanta'aj 864 xoknáalo'ob (438 xi'ipalalo'ob yéetel 426 ko'olelo'ob).

Beyxan, bey jump'éeel jaats ti' le meyajob meta'an uti'al u jach jaajkuntik u yaantal le ja' potable yéetel jun mu'uk'a'ankunsik lu ch'a'abal le kanáankabal techo', mete'ab jump'éeel donación yéetel jump'éeel meyajajil filtración uti'al u meta'ab uts ja' uti'al u' bin ti jump'éeel najil xookil yaax ka'ansaj ti' le kaajtalil jalachó. Le meyajá' u k'áat u ma'alobkiinsik yaantal lu utsil yéetel u toj óolal u kaajil xook, ku taasik utsil ti' le xoknáalo'obo' yéetel le ajka'ansajo'obo'.

Beyxan, yéetel u tuukulil u ma'alobkiinsiko'ob u nojochkunsik u tukul, u laak'ubal, yéetel u kambal le mejen paalalo'obo' tu jach chinanilo'obo' metk'ajal ti jump'éeel múuch' meyaj polil interinstitucional- le meyajá' "Patio Verde" ti jump'éeel najil xook tial palali' preescolar. Te' yáax jaats'a', beeta'ab t'aano'ob ts'aalolalilo'ob yéetel ka káaj u beeta'al le meyajob uti'al ju'upsa'al le meyajá'.

Uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil u ka'ansa'al le ciencias de la computación bey xaan le tukul computacional uti'al le najil xooko', uti'al le ka'ansajo'obo' yéetel le xoknáalilo'obo', le meyaj CUANTRIX ts'o'ok u beeta'al ti' 70 u najil xook nivel media superior yéetel 100 u najil xook primaria básica, yéetel jump'éeel coinversión 5 millones 100 mil pesos. Uti'al u ts'áaik u muuk' le ka'ansaj ti' le paalalo'obo', ch'upalalo'ob, xipalalo'ob,

yéetel tankelenpalo'ob yéetel xaan ka' u ts'áaik nu'ukulo'ob tecnológicas uti'al u ma'alobkíinsiko'ob u kaambalilo'ob le paalalo'obo' yéetel le táankelemo'obo', meta'ab u sibaalil 50 computadoras ti' ka'ap'éeel najil xook ti' le kajtalil Valladolid, yéetel beta'ab jump'éeel najil xook digital ti' tu a junjuntuli, xan, uti'al u ma'alobkíinsa'al u páajtalil le aj ka'ansajo'ob ti' dijitalo', ts'a'ab u nu'ukulil tabletas yéetel computadoras ti' 10 najil xook ti' yáaxil xook ti' u kajtalil valladolid. Le meyajjo'oba' ku cha'ik ti' le ka'ansajo'ob u ma'alobkíinsik u meyajju' ka'ansaj, u páajtalil u ilik u najil xook, u páajtalil digitales yéetel u ma'alobtal tecnológica. Beyxan, uti'al u xu'ulkunsik u nachil lu meyajjo' digital ichil le xoknáalo'ob ti' educación indígena', ts'a'ab 105 tabletas uti'al u páajtal u metko'ob ka'ansaj digital ichil le maya t'aan.

Beyxan, ts'o'ok u beeta'al kúuchilo'ob ku ts'áaik ti' le xoknáalo'obo' libros ma'alobtak uti'al u kanik, tuukul, crear, wayak'tik, t'aan, ts'iib yéetel tuukul ichil najil xook xook yéetel le tu'uk'il xook ti' le najil xook ka'ansal Básica; ti' le lali' beya' yéetel uti'al u alfabetización le yáax paalalilo'obo', beta'ab le sijalil 50.000 materiales uti'al u mu'uk'a'ankunsej le kaambalo'ob k'a'abeto'

U yokspajal Educación Continua Pedagógica uti'al Maayáaj Ka'asíijil

Le meyajja' u k'áat u meet u táakpajal le xooko' uti'al le ka'ansajo'ob yo'osal le jach túumbenkunsik le tukulo'ob le xooko'ob ku ju'upsik le tuumben tecnologiaso', yéetel u muk'ansik le k'ajóolil ti' jejeláas disciplinas, yo'osal le mejulil le formación continua yéetel u beet'k ma'alobtaal ti' le tsajal xook básica, media superior yéetel superior.

Tu ja'abil 2025, le meyaj "Políticas Esenciales de Aprendizaje imprescindible" (PAI) tu yáantaj 693 najil xook primaria baja ti' le 17 noj kajtalo'obo' yéetel tu ts'áaj kaambalo'ob ti' 2,098 ka'ansajo'ob (428 xiibo'ob yéetel 1,670 ko'olelo'obo'), tu ts'o'okso'ob 7,265 bejil uti'al le xookil diplomado tial le meyajja'; beey xam yéetel le meyajja' beey xan le Nu'ukbesaj Estatal uti'al u lali' betk'ajal, yéetel u k'aambal y le ka'ansajo'ob (PRODEP), meya'ajta'ab 40 meyajjo'ob uti'al u meya'ajtal,, yo'olal u anta'al 8,311 ba'alil ka'ansaj ti' le xook Básica, ku meyaj, maxo'ob ku muk'ankunsik u páajtalo'ob disciplinarias, ka'ansajil paalalo'ob, didácticas yéetel digitales.

Beey xan, beeta'ab tu noj kaajil Mérida yéetel Yaxcabá, le Feria Internacional de Experiencias Exitosas tu'ux táakpaj 250 u túulal jo'ol ka'ansaj ti' México, Costa Rica, Perú yéetel Estados Unidos. Yéeteleje'ela' tu mu'uk'a'ankuunsik Yucatán bey jump'éeel jo'olpóolil yóok'ol kaaj ti' u k'e'exel túumben meyaj ka'ansaj Beyxan, yéetel le meyajja' "Entre Todos" tu ts'áaj áantaj ti' 1,012 ka'ansajo'ob (281 xiibo'ob yéetel 731 ko'olelo'ob) ti' 32 kajtalo'ob yéetel diplomado de 160 horas yéetel cursos taak xaan talleres 40 horas yóok'ol t'aano'ob ma'alobtal máako'ob, competencias emergentes, yéetel kaambalilo'ob socioemocionales. Le mejulila' tu táakbesubaj xan 236 ka'ansajo'ob tu ts'áaj u yóolo'ob yo'osal k'u'ubul le xook te' meyaj lu ka'ansaj' le máaxo'ob ku ka'ansajo', yéetel uti'al u ma'alobkíinsa'al u ma'alobil le ka'ansaj tu lu'umil Yucatán.

Beyxan, le Servicio Estatal de Tutoría en educación básica tu ts'áaj áantaj ti' 978 túumben ka'ansajo'ob yéetel ka'ansaj ts'o'ok jun xooko'on (DNI), bey 153 jo'olpoli' (26 xiibo'obo' yéetel 127 ko'olelo'obo') yo'osal ka'ansaj tu'ux ku bino'ob xook yéetel ti' internet, ichil u aanta'aj 34.007 xoknáalo'ob ti' 517 najil xook yaano'ob ti' 94 méek'tankaajo'ob. Tak xaan ts'a'ab U k'ajóolali' u meyaj ka'ansajo'ob ti' 153 ka'ansajo'ob ku chukpachto'ob le criterios ts'aja'ano' uti'al kaxana' bey nu'ukulil le kaxk'ajal ku meyajta'al tumen leUSICAMM, ku páajtalkunsik u mu'uk'a'ankunsik le ka'ansaj yéetel kaambal ts'aja'ana' yéetel nats'a'an ti (NEM). Beyxan, le áantaj yéetel tsolxikin ti' le najil xooko'ob ka'ansaj básica, yéetel 135 asesores técnico-pedagógicos (ATP), tu ts'áaj u yáax áantaj ti' 392 najil xook yaan ti' 46 kajtalo'ob uti'al jun antalo'ob, 733 ka'ansajo'ob. Beyxantáakpajalo'ob 35 máako'ob, ku beetiko'ob u meyaj bey antajo'ob técnico (AT), tu'ux tu ts'áajo'ob áantaj ti' 105 jo'olpolil ka'ansaj, ti' buka'aj xaan najil xook, yaan ti' 12 kajtal.

Yéetel lu Estrategias Estatal del Aula Multigrado, beta'ab le kaambalo'ob yóok'ol "Evaluación Formativa" ichil ti' ooxp'éeel le noj kajalil ti' le noj lu'uma (central, oriente, y sur) uti'al 42 Guías Pedagógicas Multigrado (GPM), uti'al u ts'ajik muk' le beelil le ts'ajal xook uti'al 218 ka'ansajo'ob (84 xiibo'obo' yéetel 134 ko'olelo'obo') ti' 126 najil xook ti' 37 kajtalo'ob, uti'al jump'éeel Evaluación continua y formativa; beyxan, beeta'ab u yáax foro noj lu'umil "K'ajóolil ka'ansajo'ob uti'al u ts'ajal xook ya'abkach grado", tu'ux ku núuka'al le ba'ax ku ya'alik le túumben najil xook mexicana (NEM) uti'al u yantal kaambalo'ob yaan u biilal.

Beyxan, yéetel u táakpajal 280 u túulal máaxo'ob ku meyajo'ob ti lu ts'aj xook, káaj u meyajta'al ka'ansajo'ob "Diálogos que construyen comunidades de aprendizaje", yo'osal u múul meyaj yéetel u tsikbalo'ob ichilubáajo'ob uti'al u mu'uk'a'ankúunsik lu múul kaambalo'ob ichil u meyajo'obo' yéetel u yáanta'al u beeta'al u kaajilo'ob kaambal.

Beyxan, ju'upsa'aj 62 pekulil ka'ansaj uti'al u ka'ansajilo'ob Educación Física, yo'osal u utsil 1.371 ka'ansajilo'ob yéetel ojochilo'ob (543 ko'olelo'obo' yéetel 828 xiibo'obo') ti' tuláakal le 106 kaajtalilo'ob ti' le nojlu'uma' Le yaax t'aano'ob k'aanan ti' lu kaambalta'ale' ti' yaan': marco para la excelencia y gestión Escolar en educación básica (dominios, criterios e indicadores), meya'ajta'ab múuch'meyaj ka'ansajo'ob, evaluación formativa, metodologías activas y elaboración de proyectos, la Educación Física en la Nueva Escuela Mexicana, túumbenkuunsa'ab múul biin uti'al u ma'alobtal le ka'ansajil Educación Física. Le meyajo'oba' ku ts'áaiko'ob muuk' yéetel ku mu'uk'a'ankúunsik u valores kaaj, toj óolal, ju'upsajil, yéetel jump'éeel miaatsil ma'alob kuxtal yéetel ma'alob bix u bisikuba'jo'ob ichil u kaajil xook le nojlu'uma'.

Empowering Underprivileged Areas in Mexico

Le meyaja', beeta'an yéetel u múul meyaj yéetel Business Sweden México yéetel le plataforma sueca BINOGL, u k'áat u mu'uk'a'ankuunsik u páajtalil le ka'ansajo'ob yéetel le xoknáalilo'ob ti' le kúuchilo'ob jach ku topa'ankilo'ob ichil u ch'a'abal nu'kulo'ob digitales ku yáantiko'ob u uts'il kaambalo'ob tuláakalo'o'. Je'el bix u ya'alik le estrategia uti'al u kanáanta'al yéetel u ts'a'abal k'ajóoltbil le t'aan ichil maayat'aan, le ka'ansajo'ob ku taasil le plataforma educativa ts'o'ok u beetk'ajal láayli' ichile', tu'ux ku yila'altik ma' chéen u k'ajotkubaal ichil u miaatsil, ba'ale' ku taasik nu'kulo'ob túumben ti' le najil xook primarias máasewalo'obo' yéetel ku ts'o'oks le brechas de desigualdades.

Tu ja'abil 2025, káaj u jaatsil piloto ti' le meyaja', le meyaja' beeta'aba ju'upsa'aj ti' 3 najil xook primarias rurales indígenas ku t'aanko'ob ka'ap'éeel t'aan ti' lu kaajilo'ob Chemax, Tecoh yéetel Yaxcabá.

ichil jala'ach je'ela", ts'o'ok jun waanta'al maanal ti' 300 xoknáalo'ob yéetel u páajtal u yokolo'ob ti' le plataforma yéetel u k'u'ubul maanal ti' 100 tabletas ichil le najil xooko' ku táakpajalo'ob ti' le meyaja'.

Nuupulo'ob tu yo'osal kaajo'ob

Le meyaja' tu yo'olal u beetik u beeta'al múuch'táambalo'ob, meyajo'ob, yéetel ba'alo'ob ku kaxtik u yantal u múul kuxtal yéetel u ma'alob kuxtal le táankelemo'obo' yéetel le kaajo'. Le ba'ax ku kaxta'alo' leti' le u yáax ila'al le talamil emocionales yéetel u biix u yu'ubik t'aan le xoknáalo'obo', beyxan u ts'ajik yilalbi' le ma'alob najil xooko' yéetel saludables, yo'osal le Comités Aliados uti'al le najil xook, ti' le 60 kaajtalil yaax ts'ajano' ti' le 7 petenlu'umil u péetlu'umil Yucatán.

Tu ja'abil 2025 tu láakal 119 actas ti' le Comité (Fase 1 - 60) yéetel (Fase 2 - 59) utia'al u Estrategia "Aliados por la Kuxtal" yéetel representantes municipales yéetel Estados, ku aaliko'ob 60 méek'tankaajil yaan u jejelas súutulo'ob U beta'al uchik le Comités Participación Activa ti' 60 méek'tankaajil yaan u yáax k'iinta'al (Celestún, Halachó, Hunucmá, Maxcanú, Opichén, Abalá, Acanceh, Baca, Cuzamá, Chicxulub

Pueblo, Ixil, Kanasín, Mérida, Mococho, Progreso, Seyé, Ucu, Umán, Yaxkukul, Izamal, Tepakán, Teya, Tunkás, Xocchel, Bokobá, Cacalchén, Cansahcab, Dzemul, Dzidzantún, Dzilam de Bravo, Dzilam bo'ol, Motul, Sinanché, Suma, Telchac Pueblo, Telchac Puerto, Yobaín, Buctzotz, Espita, San Felipe, Tizimín, Cuncunul, Chemax, Dzitás, Kaua, Tekom, Temozón, Valladolid, Akil, Chapab, Mayapán, Maní, Oxkutzcab, Santa Elena, Tahdziú, Teabo, Tekax, Tekit, Ticul yéetel Tzucacab).

Ku beeta'al 279 meyajilo'ob ti' le noj meyaj "Club de Emociones", "Bienestar socioemocional ti' u najil xooko'", "Kúuchil le Emociones" yéetel u distribución áantaj ti' le xooko'obo'. Bey xan u xiínbalo'ob le alcalde utia'al u formación u Comités Aliatos Escolares.

Nuupulo'ob tu yo'osal Mejen Paalal yéetel baatsilo'ob

Le meyajá' ku beetik u beeta'al meyajlo'ob ti' kaambalo'ob yéetel áantaj psicológica ku biin u uti'al paalalo'ob, na'atsilo'ob, taatatsil yéetel antajo'ob, le ba'ax ku kaxkajla' ka u jach yáantaj u ma'alobtal le kaambalilo'ob socioemocionales ti' yo'osal bey kaxk'ajal yéetel k'ajotk'ajil le emociones, le tsayatsil emocional ichil le yúumo'ob yéetel le paalalo'obo', yéetel lu kanáantikubajo'ob le paalalo'obo' yéetel u kanáanka'alo'ob. Le meyajá' táan u beeta'al ti' le 60 yaax kaajtalo'ob.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 449 ka'ansajil ti' najil xooko'ob ka'ansaj básica ti' 27 yaax ts'aja'an, tu'ux ju'upsa'ab t'aano'ob yo'osal u ma'alob yilk'ajal u yu'ubajo'ob, le kanáan paalalo'obo' yéetel le yuumo'ob, yéetel le nuupul yu'ubajo'obo'.

Nuupulo'ob tu yo'osal Kaambesajo'ob yéetel meyajnáaliloo najilxook

Le meyajá' ku táakbesik u ju'upsa'al estrategias psicoeducativas uti'al u ma'alobkiinsa'al u páajtalil socioemocional/es ti' le máaxo'ob ku meyajlo'ob te' najil xook uti'al u yáanta'al u ma'alob kuxtal le máaxko'oba' yéetel le je'ela' ku beetik u yantal meyaj yéetel modelos ti' reacciones, relaciones yéetel vínculos ku beetk'ajal ti' le najil xook le 60 yaax kaajtalo'ob.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 118 ka'ansajil uti'al u kaambalil le ka'ansajo'obo' yéetel máaxo'ob ku meyajlo'ob ti' ka'ansaj básica ti' 9 yaax kajtalil (Mérida, Kanasín, Halachó, Mayapán, Tizimín, Celestún, Acanceh, Temozón, Valladolid yéetel Motul), yo'osal tsikbalo'ob yéetel ejercicios yóok'ol le autoconciencia yéetel le regulación emocional, le conciencia social yéetel le kaambalilo'ob uti'al u páajtal u bisikubáaj yéetel nukulilo'ob mindfulness uti'al u yilaltik u'uyajilo'ob ichil uláak' ba'alo'ob.

Nuupulo'ob tu yo'osal Táankelemo'ob

Le meyajá' ku beetik u jupsajal estrategias psicoeducativas ku yáantik u yantal ma'alob kuxtal, u páajtalilo'ob yéetel u yantal ba'ax o'olal ti' le kuxtal, yo'osal u kanáanta'al máak yéetel múuch'ulil yéetel u tuukulil u beetik u yantal jump'éeel impacto ti' le Ambientes escolares yéetel u ts'áaik ojéeltbil u k'a'ana'anil yéetel u responsabilidad social ti' u toj óolal u tuukul le táankelemo'obo' ti' u noj lu'umil Yucatán.

Tu ja'abil 2025, jupsa'ab 3,930 áantajo'ob ti' seguimiento bino'ob ti' 39 yaax kajtalilo'ob. Le ba'alo'oba' tu yáantajo'ob 43,214 xoknáalo'ob (21,898 ko'olelo'ob yéetel 21,316 xi'ipalalo'ob) ti' 97 najil xook públicas ti' kanp'éeel modalidades: najil xooko'ob generales transferidas, najil xooko'ob generales regulares, najil xooko'ob técnicas yéetel telesecundaria

Nuupulo'ob tu yo'osal Bachilleres yéetel Universitarios

Le nuukbesajila' ku beetik u mu'uk'a'ankuunsa'al u táakpajal le táankelemo'obo', le táankelemo'obo', le taatatsilo'obo' yéetel le kaaj' uti'al u ts'a'abal u tuukulil yóok'ol le adicciones, le factores de riesgo yéetel le intervención yo'osal meta'al jump'éeel u prevención de la violencia, le generalización de resiliencia, le prevención ti' le adicción, le prevención ti' le suicidio yéetel le ma'alobtal le páajtalil socioemocionales

ti' le Péetlu'umil Yucatán.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 123 meyajo'ob beeta'ab uti'al u beeta'al yéetel u jupsa'al le "Xookil Jo'olpóopo' + Ciudadanía", tu'ux ku ka'ansa'al 2,066 xoknáalo'ob ti' jejeláas kúuchilo xooko'obo' ti' óoxp'éel yaax kaajtalo'ob (Mérida, Tizimín, yéetel Valladolid) yéetel xooko'ob interactivas yéetel talleres ludicos. Tu yo'olal le Nu'ukbesaj de Acción Inmediata para la Salud Socioemocional (PAISSE), ts'o'ok u jo'osa'al ichil xooko'ob 446 jo'olpóopo'ob xook yéetel 530 tankelemno'ob ti bachilleres, ti' le najil xook Conkal, Tixpehual yéetel Mérida, máaxo'ob ts'a'ab ti'ob nu'ukulo'ob ku yiliko'ob u jéechel le kíinsajbáajilo'.

Múuch'a'anil uti'al u jéechel le loobilal ichil ka'ansaj Básica

Le meyaja' ku táakbesik u beeta'al uláak' ba'alo'ob uti'al u chukbeskuba je'el bix tsikbalo'ob, talleres yéetel sesiones interactivas ku t'aano'ob ti' paalalo'ob, táankelemo'ob, máaxo'ob ku meyajo'ob uti'al u najil xook xook, taata'ob yéetel máaxo'ob ku kanáantiko'ob. Le ba'ax ku kaxk'ajala' leti' u jupsa'al t'aan bey el autocuidado, autolesiones, estilos de crianza positiva, prevención de violencia sexual y bullying, y la promoción de la cultura de paz. Además, el nu'ukbesaj garantiza el seguimiento de los protocolos activados al proporcionar orientación directa al personal directivo y de apoyo para la correcta atención y seguimiento del alumnado. Le meyaja' ku beeta'al ti' le 60 yaax kaajtalo'obo' yéetel le yaan nojoch talamilo' ti' le coordinación yéetel instituciones aliadas bey CEPREDEY, SSY, yéetel FGE, ichil uláak'o'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 102 tsikbalo'ob ti' le najil yaax xook yéetel chumuk xook, yéetel u tuukulil u mu'uk'a'ankúunsik u miaatsil le jeets'el ti' le najil xooko yéetel protocolos meyajta'an tumen le SEGEY activos. Le tsikbalo'oba', tu'ux ku táakbesik le ti'all le modelo Único u k'amal integral, tu t'aanajo'ob estrategias integrales uti'al u kanáanta'al le violencia, u ts'a'abal u k'ajotbil le ma'alob kúuchilo'ob, inclusivos yéetel respetuosos uti'al le ch'úupalalo'obo', le xi'ipalalo'obo' yéetel le táankelemo'obo', Le je'ela' tu beetaj u táakpajal le ka'ansajo'obo', le xoknáalilo'obo', le láak'tsilob, le asesores jurídicos, le directores yéetel le supervisores. Beyxan ts'o'ok u beeta'al, 131 xiímbalo'ob uti'al u yila'al le protocolos yaan ti' le najil yaax xook yéetel chumuk xook ti' le yáax kaajtalo'.

Áantajil Tsolxikin kaambesaj ts'aba'an ti' xoknáalo'obil

Colegio de Educación Profesional Técnica del Estado de Yucatán

Le nu'ukbesaja' u tuukulile' leti' u yáantaj ti' u ma'alobtal le xoknáalo'obo' yo'osal u yáanta'al u kuxtal toj óolal yéetel u beetik múuch'táambalo'ob yéetel u taata'ob yéetel u kanáantiko'ob. Le je'ela' ku béeytal yéetel áantajo'ob. orientación educativa integral enfocadas ti' prevención de problemáticas, beyxan ku ts'áaik formación uti'al u ma'alobtal le máako'obo' yéetel profesional, le intervención social, yéetel u utskinalil le talamilo'ob. Le náakake' u yaak'il ti' le áantaj académico, vocacional, psicosocial yéetel familiar uti'al u fomentar le ma'alob holístico ti' le xoknáalo'obo' yéetel u ts'o'oksik u xook.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 1,645 áantajo'ob orientación educativa ti' jo'op'éel najil xook le Conalep: Mérida I "Felipe Carrillo Puerto" (240), Mérida II "Ifigenia Martínez y Hernández" (689), Mérida III "Rita Cetina Gutiérrez" (123), Plantel de Tizimín "Consuelo Zavala Carrillo" (249) y al Plantel de Valladolid "Elvia Carrillo Puerto" (344).

Ti' tuláakal le meyajo'ob ts'a'aba' tu yáantaj 1,564 xoknáalo'ob, ichil le je'elo'oba': 971 ti' le najil xook Mérida (422 ko'olelo'ob yéetel 549 xiibo'ob), 249 xoknáalo'obo' ti' le najil xook Tizimín (84 ko'olelo'obo' yéetel 165 xiibo'ob) yéetel 344 xoknáalo'obo' ti' le najil xook Valladolid (118 ko'olelo'ob yéetel 226 xiibo'ob). Ti' le je'elo'oba', oxp'éel xiibo'ob yéetel discapacidad joko'ob ti' le najil xook Valladolid, jump'éel ti' le najil xook Tizimín yéetel oxtul ko'olelo'ob yéetel discapacidad ti' lu najil xook Tizimín; beyxan, 42 xiibo'ob ku t'aniko'ob jump'éel máasewal t'aan te' najil xook Tizimín yéetel 22 te' u najil xook Valladolid; yéetel 17 ko'olelo'ob yéetel 25 ko'olelo'ob ku t'aniko'ob jump'éel máasewal t'aan.

Najil Xook na'an Violencia yéetel Drogas yéetel u Promoción ti' jump'éeel Salud Mental Sana

Le meyajá' ku táakbesik u ts'a'abal k'ajóobil toj óolal yéetel jejeláas juupsal kaj ti' ma'alob kúuchilo'ob ku ch'iko'ob nu'ukulilo'ob ti' k'aat óolal kaaj (áantajo'ob enfermería) yéetel u beetik kúuchilo'ob uti'al u meyajó'ob recreativas, deportivas yéetel miaatsilo'ob yano'ob. beey nu'ukulo'obil diagnostico ku ts'a'abal ti' u tamizaje POSIT, ku beetik 81 k'áatchi'ob, ku meyajtik wukp'éeel ba'alo'ob ti' le táankelemo'obo': u k'abetkuunsa'al yéetel u jach ch'a'abal sustancias, toj óolal mental, u bisikubal yéetel u lak'o'ob yéetel amigos tu yeet náajalil xook, yéetel jun comportamiento agresiva/delincuencia. Le nuk'ajanil le tamizaje ku ts'áaik a'alajil t'aan k'a'abéet ti' le ka'ansajo'ob yéetel le láak'ilo'obo' uti'al u kaxk'ajal tu'ux yaan talam yo'osal u meyajk'ajal bix u páajtal u jechele'.

Ti' le ja'aba' 2025, 2,469 exámenes (instrumento cribado orientado ti' le talamilo'ob utia'al adolescentes) POSIT u bisa'abij ka'ansaj ti' 2,469 exámenes (instrumento u cribado orientado ti' le toop utia'al adolescentes). Lela' jump'éeel nu'ukula' yila'al diagnóstico, desarrollado yéetel validado ti' Estados Unidos. Le criba'alo' jach jump'éeel prueba ku consta ti' 81 k'áat chi'oba' yéetel evalúa Ukp'éeel ti' k'ana'an ju'uno'ob utia'al le adolescentes: búukinta'al yéetel abuso sustancias, toj óolal óolal, relaciones familiares, amistades, nivel educativo, k'ana'an ju'uno'ob meyaj yéetel comportamiento agresivo leti' delincuente. Le ma'alo'ob ku meyajó'ob ti' le tsooil ku meyajó'ob ku ts'áaniko'ob ti' le ba'ax ku ts'áabal yéetel u láak'tsilo'ob le adolescentes, ti' le ba'alo'ob ti' u páajtal u meyajó'ob ku yo'osal u yáantiko'ob jump'éeel plan ti' intervención utia'al u k'eexpajal le conducta. Ku aplicaron ti' le táankelem xoknáalo'obo' ti': Tizimín (215 xooknaló'ob).

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ma'alo'ob u ma'alo'ob 582 xooknaló'ob u tercer ja'abo' yéetel 537 xooknaló'ob u quinto semestre. Beyxan, ts'a'a'ab ti' jump'éeel bix u k'abet u consentimiento informado utia'al u ts'iibta'al u láak'o'ob ka ts'iibta'al ti' le tsoolo'obo', ti' le ba'ax ka ts'o'ok u yáanta'al yéetel áantajo'ob wa k'a'abéet. Le pruebas tardaron yan 20 u 30 minutos chukbesik Uti'al u rinvido, Chéen k'a'abéet notificar u tutor le menor, rellenar le formulario remisión yéetel dirigir le máak ti' le najil CECOSAMA asab cercano. Múuch' 1.850 táankelem ku atendo'ob yéetel ku táakpajalo'ob ti' tuláakal le xooko'obo'. U ba'ax ku kaxtik ti' u yo'osal u meyajó'ob jump'éeel múuch' teatro', ku páajtal reflejar ti' le kúuchilo'ob ku yúuchulo'ob tu yo'olelo'obo', ku ya'alik kaambalo'ob bey le violencia familiar, le asab utsil k'ajóolilo'obo', le bullying, actos delictivos yéetel ilícitos, yéetel le maneras u k'aax u k'abet a jech yéetel distanciar ti' le meyajó'ob ku ts'áabal ti' talamilo'ob.

Le actividad "Ts'a'ik u boonil a kuxtal, ts'a'ik u boonil u tuukul": utia'al le actividad, k'a'anan le áantaj yéetel le xoknáalo'obo' 13 xooknaló'obo'. Ti' septiembre, tu k'áata'ab ti' leti'ob u crear jump'éeel mural meenta'an tumen leti'ob mismos. Tu beetajo'ob boono'ob, tu yilajo'ob le pak'o' ka tu bonaj le muraló'. U ba'ax ku meyaj le meyajá, ti' xan u múuch'meyajta'al jump'éeel múul jeets', le xoknáalo'obo', le múuch' meyajó'obo' yéetel u meentik jump'éeel k'ana'an le máaxo'ob ku táakpajalo'ob ti' le xooko'. Uti'al u k'abtik u ts'o'oksik le meyajá, le xoknáalo'obo' j-bisa'ab ti' u káajal u ma'alo'ob ti' le k'íiwiko' deportivo Kukulkán, ka ts'o'ok u k'áata'al ti' u jóok'ol le mural tu'ux ku ye'esik u meyajó'ob tuláakal le xooko'obo' xoknáalo'obo'.

Ku beeta'al charlas Prevención del Suicidio yéetel u yáantaj le Centro de Integración Juvenil: Jump'éeel múuch' meyajó'ob ku káaj yéetel ts'o'okok ti' septiembre ti' le ja'aba', le ku táakpajal le xoknáalo'obo' 1º, 3º y 5º semestre, tanto tu turnos ja'ats'al como chi'inil. Yanchaj jump'éeel total 635 xooknaló'obo', 271 wiiniko'ob yéetel 364 ko'olelo'ob. U ts'o'okol le meyajá, ti'al u ts'áa ojéeltbil le xoknáalo'obo' yo'osal le wi'inal prevención le suicidio yéetel le ka' ti' le toj óolal mental.

U p'iskaambalta'al Colegio de Educación Profesional Técnica del Estado de Yucatán

Le pisakaambala' yaan u tuukulil u ma'alobkiinsik u ma'alobil le yaan Sistema ka'ansaj péetlu'umil yo'osal u ts'áaik áantajo'ob p'iskaambal uti'al u ts'ook le certificación ti' le kaambalilo'ob meyaj, yo'osal u centros de evaluación acreditados. Le áantajo'oba' ku ts'áaik u yóolo'ob ti' le máaxo'ob ku meyaj'ob ichil je'el bix le xoknáalilo'obo', le ka'ansajo'ob yéetel le máaxo'ob ku meyaj'ob ti' le jala'acho', yéetel le máaxo'ob ku ti' le sectores productivos, beyxan ti' le kaajtalo'l. Le meyaja' ku ts'áaik jump'éeel nojoch gama modalidades de certificación ti' kaambalil meyaj'ob digitales, yéetel t'aano'ob, bisa'ano'ob ti' normas yéetel leti'/wa estándares k'ajota'an.

Tu ja'abil 2025, áanta'abo'ob tuláakal le 1,434 máako'ob ku meyajtik'ob ichilo': xiibo'ob yéetel ko'olelo'ob, ti' lu kajtalilo'ob Mérida, Tizimín yéetel Valladolid, ti' certificaciones u kaambalilo'ob meyaj, beyxan ti' le Colegio meyajta'ab balo'ob uti'al u páajtal yéetel ts'o'oksa'al le meyaj'ob.

Beyxan, ts'a'ab 140 xook uti'al empresas, le jejeláas agencias gubernamentales, je'emáaxak máakile', xoknáalo'obo' yéetel máako'ob u káato'ob meyaj ichil ka'ansajil nivel media superior yéetel orientación técnica.

Áantaj integral ti' le xoknáalo'obo' utia'al u fortalecimiento académico

Le nu'ukbesaja' u yáax k'áat u jach yantal jump'éeel ma'alob xook ti' tuláakal máak yéetel equitativa uti'al le xoknáalilo'ob le Colegio de Bachilleres Del Estado de Yucatán (COBAY) yéetel le Centros de Educación Media Superior a Distancia (EMSAD). Ku ts'áaik u yóol ti' le planificación estratéfica académico-institucional uti'al u ju k'e'expajal le ka'ansajo'ob uti'al u tuumbenkunsk'ajal le ka'ansaj, u yutskinta'aj le ma'alob kúuchilo'ob ku yáantik le kaambalo', u mu'uk'ankunsi le eficiencia terminal yéetel dignificación u meyaj le ka'ansajo'obo', beyxan ku yáantaj uti'al u yilik le ka'ansaj integral, equitativa, inclusiva e intercultural, le meetk'ajal le kambal STEAM (Ciencia, Tecnología, Ingeniería, Artes y Matemáticas) yéetel u uts ts'o'ok k'ajal le Trayectorias ka'ansaj, ku tojtal yéetel le nojochtal le tuumben Najil Xook Mexicana. Le meyaja' ku yilik le xoknáalilo'ob 61 najil xook COBAY yéetel najil xook EMSAD t'o'oxpaja'an ti' 58 kaajtalo'ob le noj kaaja'.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u chukik jump'éeel nojoch cobertura, tu'ux ku táakbesik 61 najil xook COBAY yéetel 11 u kúuchilo'ob EMSAD, tu'ux tu beetaj jets'eel ti' 58 Kaajtal. Beyxan jo'obsa'ab jump'éeel matricula yax jo'osk'ajal tu yok'ol kaaj de 27,449 xoknáalio'obo', ti' le 25,907 bino'ob ti' le xookil escolarizada yéetel 1,542 ti' le centros EMSAD.

Tu yo'olal le túumben bix je'el jun páajtal a okole', 8,794 xoknáalo'ob k'a'mo'ob yo'osal le tuukula' jun okloba' ti' le Sistema Integral bachillerato. Ts'iibta'ab 7,467 xoknáalo'ob jok'o'ob ti' le generación 2022-2025, ti' je'ela' 7,011 bino'ob ti' le meyaj xook yéetel 456 ti' le centros EMSAD. Le modalidad escolarizada tu chukaj jump'éeel uts ts'o'okol ti' 62%, le centros EMSAD tu chukbetso'ob 70%. Le estadísticas académicas generales tu ye'eso'ob jump'éeel tasa ketelil de 84.8%, junp'éeel ma' ketelil ti' 9.8%, yéetel jump'éeel tasa de 5.4% tu p'ato'obi.

Le ts'a'ab áantajo'ob ti' ka'ansaj continua bey ACREDITABACH ti' 100 xoknáalo'obo', tu'ux taakpaj ka'and'éeel ka'ansajo'ob ti' le najil xook xook EXANI tu yáantaj 165 xoknáalo'ob, yéetel le taakpajal waxak ka'ansaj yéetel ooxtul coordinadores. Beyxan, 213 xoknáalo'ob tu k'amo'ob u certificado de competencias laborales yéetel lu acreditación EC0108 Calculo Digital, ti' 833 teta'ano'obi

Meyajta'ab múuch'táambalo'ob virtuales yéetel directores, subdirectores yéetel coordinadores ti' tuláakal le 72 najil xook. Junp'éeel xook ku k'aaba'tik "Enriquecimiento de las prácticas de evaluación

formativa y sumativa en educación media superior (EPEFEM)", tu beetaj yéetel u táakpajal 44 ka'ansajo'ob ti' 17 najil xook. Beyxan táakpaj 44 ka'ansajo'ob tu kanáanbeto'ob ti' le Festival Académico CECYTE. Ka'aj Le edición 2025 del nu'ukbesaj CUANTRIX-SEGEY y Fundación TELEVISIA bin yéetel kambal ka'ansaj ti' 26 planteles.

Ti' le 38 Concurso Estatal de Química 2025, táakpajo'ob 238 xoknáalo'obo' ti u 33 najil xook ti' le fase virtual yéetel 78 xoknáalo'obo' ti 26 najil xook ti' le fase presencial tu biso'ob 7 medallas. Ti' le "Olimpiada Mexicana de Informática" táakpajo'ob 231 xoknáalo'ob ti' 18 najil xook, ti' le je'elo'oba' 10 xoknáalil yéeya'ano'ob uti'al le fase 3. "La Olimpiada Mexicana de Matemáticas" Tu táak'besaj u ts'a'abal 447 pruebas escritas ti' 36 najil xook, yéetel 109 xoknáalo'ob ti' 19 najil xooko'ob yéetel 4 kúuchilo'ob EMSAD, maxo'ob mano'ob uti'al u la' p'eel fase.

Káaj u ka'ansa'al uti'al maanal ti' 1,200 ka'ansajo'ob uti'al u nupikubáa le kúuchilo'ob kaambal ti' le túumben najil xook Mexicana. ts'a'ab utsil u jets'el 407 ka'ansajo'ob escolarizados yéetel 37 ti EMSAD ti' le plataforma COSFAC, túuxta'ab le ts'o'ok u beta'ab ti' le ka'ap'eel informe ti le mejuil ts'ajal xook ti kaajtaló'obo' (PEC) ti le 61 najil xooko', jo'o'sa'ab jump'eel yaax k'aam le nukul de evaluación le Nu'ukbesaj de Seguimiento para la Implementación de los Principios de la NEM (PROSENEEM) ti le najil xook Caucel. meyajta'ab múuch' meyajto'ob colegiado ti' tuláakal le 61 kuchil xook uti'al u yila'al bix u ts'a'abal xook yéetel múuch'kinsa'ab le ku we'esik le tasas ma' ke'eto'o' ti' le 61 kuchil xooko'. Beyxan, le muk'ankunsa'abil le ka'ansaj ku ts'a'abal ti' le jo'olpóopil ti' 72 directores le kúuchil xook, áanta'ano'ob yéetel le gestión administrativa ti' 28,003 xoknáalo'ob' yéetel 2,030 le máaxo'ob ku chukbesik le subsistema.

U ts'a'ab nuukaj xook ti' 17,936 xoknáalo'ob yo'osal le meyajto'ob estratégicas ti' le meyajta' "Aliados yo'osal le kuxtal", yéetel u múul meyaj 18 Instituciones públicas yéetel privadas.

Le meyaj "Aliados yo'osal le kuxtal" Junp'eel kajaalil u jala'achil u noj lu'umil Yucatán táan u ju'upsk'ajal te' Colegio Bachilleres del Estado de Yucatán (COBAY) yéetel u tuukulil u ch'a'abal tu láakal jejeláas talamilo'ob ku yúuchul ti' u kaajil le xoknáalilo'obo' Le najil xooko', bey juntúul Actor k'a'anan ti' le alianza estratégica, ts'o'ok u yilik junp'eel serie meyajto'ob ichil le ja'aba' uti'al u muk'ankunsik le bienestar físico, mental yéetel emocional. Beyxan u ts'áajik lu kuchil xook uts uti'al tuláakalo'ob, Le je'ela' leti' jump'eel informe anual ku tsolik le yax meyajto'ob meta'abo' yéetel bix lubik ti lu kaajil xoknáalil, ti' le yilalk'ajal le talamilo'ob ku kaxk'ajal u ts'o'oksa'alo':

- U ya'abtal u consumo ba'alo'ob ku beetik u yantal u takil a ka' chik yéetel u bisikuba yéetel le lobilalo'. Lela' leti' le talamil más yila'abo', yéetel 41 ku chíikbesik 41.84% ti' tuláakal. Le ba'alo'ob k'a'ana'antako'obo' leti'obe': tsikbaló'ob yóok'ol u je'echel adicciones, u ts'a'abal ojéeltbil miaatsil yéetel deportes, yéetel talleres ti' kaambalilo'ob kuxtal. ku tukulta'ale' le meyajto'oba' tu yáantajo'ob 5,350 xoknáalo'ob.
- U Ya'abtal casos Ma' yilalta'ab ti depresión, ansiedad yéetel riesgo suicida bino'ob identificados. Uti'al u yilalta'aj le talamila', beeta'ab 37 meyajto'ob, lela' 37.76% ti' tuláakal. Le ba'alo'ob k'a'ana'antako'obo' leti'obe' tsikbaló'ob yóok'ol toj óolal tukul yéetel regulación emocional, ferias toj óolal mental yéetel conferencias de concientización. ku tukulta'ale' le meyajto'oba' k'ucho'ob ti' 4,250 xoknáalo'ob.
- U ya'abtal u k'oja'anilo'ob crónicas, metabólicas yéetel mentales. Ka' ts'o'oke'U talamil le k'oja'anilo'ob crónicas yéetel mentales bin yillalbil tumen 20 meyajto'ob, we'esik lu 20.41% ti' tuláakal le meyajto'ob. Yaan yaaxli' leti' le jornadas ti' toj óolal yéetel vacunación, talleres ti' uts janal, yéetel meyajta'ab torneos deportivos yéetel jornadas Ecológicas. Tuláakal le ba'alo'oba' tu yáantaj 2,400 xoknáalo'ob.

Bey bix u bin u ya'abtal le meyaj "Aliados yo'osal le kuxtal" ts'akaj yantal lu táakpajal le xoknáalo'ob ti' le meyaj'ob huinkilo', miaatsilo'ob yéetel ecológicas, tu'ux yaan 50 xoknáalo'ob ti' le liga de fútbol, 175 ko'olelo'ob ti' 4 najil xook ti' le k'iin internacional le ko'olelo'obo' yéetel le ch'úupalalo'obo' ti' le ciencia, yéetel 150 xoknáalo'ob ti' 6 najil xooko'ob ti' le "Carrera por la paz y contra las adicciones." Beyxan, ts'a'ab 70 áantaj ka'ansajil yéetel 77 prefectos ti' "Primeros Auxilios Psicológicos".

Beyxan, 200 xoknáalo'ob yéetel 12 administrativos yéetel ka'ansaj ti' le najil xooko'ob yaan Méridao táakpajo'ob ti' le desfile tu'ux ku k'a'ajsa'al u CXIV ja'abo'ob u Revolución Social Mexicana. Ti' le meyaj "Iguales: Juventudes que suman inclusión a las CTIM" tanikuunsa'an yo'olal Naciones Unidas y Fundación Zurich takpajo'ob 4 kuchil xook.

Beyxan, uti'al u k'a'amal le ajka'ansajo' 2025-2026, yaanlaj 133 takchaj u yokolo'obil, ti' le ku 57 yéeya'abo'ob uti'al u modalidad xook yéetel 14 uti'al EMSAD. Beyxan ts'a'ab, 8 nombramientos ti' le aj ka'ansajo'ob táakpajo'ob ti' le t'a'ano'obUSICAMM uti'al le proceso 2024-2025. Ti' le ts'ajal ojetbil wa'alakbale', táakpajo'ob 5 ka'ansajo'ob ti' le modalidad escolarizada yéetel 1 ka'ansa' ti' le modalidad EMSAD, ts'a'abti meyaj polil ti' ka'atul ta'akpajal xookilo'ob yéetel jump'éeel ti' EMSAD. Beyxan ka'ansa'ab 550 ka'ansajo'ob ti' le proceso inter-semestral, ka ts'a'ab jump'éeel t'aan uti'al u ts'a'abal junp'éeel bo'olal ti' le ka'ansajo'ob yéetel le máaxo'ob yaano'ob administrativo-manual yaan ti' 30 yéetel 40 ja'ab.

Ti' le yo'osal u mu'uk'ankunsa'al le xook ti' junp'éeel ka'ap'éeel t'aan, le meyaj' kuchila' "Becas de Excelencia en el Idioma Inglés" mediante "Renaissance Youth Summit" bin u bisik ka'ansaj ti' 72 xoknáalo'obo' teta'ano'ob uti'al u táakpajalo'ob ti' jump'éeel xook actualización ti' 4 k'iino'ob ju'upjano'ob.

Ti' le Summit xookaj yéetel siete we'esaj xook k'ajota'ano'on yok'ol kaaj, tu nu'uktaj talleres ejecutivos ich inglés yóok'ol jo'ol póopil, na'at emocional, ayik'al miaatsil, miaatsil yéetel storytelling. Le t'aano'o' ts'a'ab meen Maxwell Leadership, EducationUSA, Anáhuac Mayab, Yucatán Today, LEGO® SERIOUS PLAY® y Michigan State University.

Tu ts'ooke', ts'a'ab u credencialización, 25,000 u túlul xoknáalo'obo' yaan u séebkuntik u meta'al u tramites ti' u bejil xook ken u mu'uk'a'ankuns u jets'ik tu'uxil.

Meyajil Orientación ka'ansaj: Promoción de Estilos de Vida Saludable

Le nu'ukbesaja' u k'áat u ts'áaj u yóol ti' jump'éeel kuxtal toj óolal yéetel u beetik ma'alob kúuchilo'ob ka'ansajo'ob. Uti'al u béeytal le je'ela', ku ts'áaik u yóol ti' u t'i'itpajal u wa'laj yéetel jumete'al áantaj psicosociales ku yáantik u jets'el le táankelemo'ob ti' jejeláas ba'alo'ob ti' le kuxtala' ku jechik u yantal comportamientos de riesgo ti' le entornos ka'anaj, sociales yéetel familiares.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 582 meyaj'ob tu yóok'lal u kanáanta'al conductas de riesgo, tu'ux ku t'aan ti' ba'alo'ob bey: k'a'ana'antak la ka'ansa'al sexual, toj óolal mental, adicciones, violencia de género yéetel igualdad de género ichil le meyaj'ob beeta'abo'oba' yaan tsikballo'ob, talleres, campañas, bey xan u beeta'al carteles, trípticos, infografías yéetel jump'éeel periódico ti' mural, tu'ux ku yáantaj xoknáalo'ob ti' 35 kaajtalo'ob.

Ku ts'áaik muuk' tu kúuchil xooko'ob

Le meyaj' tun kaxtik u ts'áaik u muuk'ulil tu kúuchil xooko'ob yáan 72 najil xooko'ob ti le Colegio de Bachilleres tu lu'umil Yucatán (COBAY).

Tu ja'abil 2025, tin kaxto'on u tsikbalil u jejeláas estamentos ti' tuláakal le xoknáalo'obo'-ka'ansajo'ob,

personal administrativo yéetel xoknáalo'ob- yo'osaj in múuch ts'áaiko'on tuukulo'ob ka páatak u bisko'ob jejeláas ba'alo'ob. Le ba'alaj tu bisa'aj ya'akach xíimbalo'ob yoosaj u páajtal in wiliko'on le baalo'ob k'aabet tial u páajtal mu'uch meyajo'ob, ti' xíimbato'on u najil xooko'ob EMSAD, Tixcancal, u najil xook Temax, Umán, Tixpehual, Komchén, Santa Rosa, Chenkú, Xoclán, Kantunil yéetel Tinum.

Beyxan tin máak'anto'on u aniversarioi' jejeláas najil xooko'ob, le eventosa' tin usarto'on uti'al in k'exko'on túukulo'ob yéetel le xoknáalo'obo' beyxan yéetel tuláakal ku meyajo'ob te najil xooko'. Tin xíimbato'on u najil xooko'ob Progreso, Tecoh, Muna, Sotuta, Acanceh, Cenotillo, Cepeda, Santa Rosa, Ticul, Temozón, Akil, Tekax yéetel Peto, tu'ux ku múuch'kuba'ob le k'iinilo'ob yéetel le tsikbalo' yo'osaj u páajtal u bisko'ob yakach baalo'ob.

Beyxane' tin biso'on u n'ukulil u tial le gestión yéetel u kanáanil taak'in le un'ukbesajil Mala'ayilo'ob: Tu najil xook COBAY Tizimin, beyxan tin wilo'on u recursoi' le nu'ukbesaj "COBAY de 10" yéetel áalal'ab yáan u yantaj mejoras. Beyxan tin Chúnso'on le obraso'obo' uti'al le nu'ukbesajo "La Escuela es Nuestra" tu kaajil Zací yéetel EMSAD Kaua, tu'ux le meyajo'ob tu taasal in meento'on jump'éeel najil xook yéetel u mantenimiento le redes eléctricas. Le mantenimiento uch uti'al le un'ukulil ts'o'oke' tin xíimbato'on Dzitás yéetel Opichen, tun ka'apéelilo'ob tu biso'ob le áanatajo'obil "La Escuela es Nuestra". Ts'okole' Umáne yéetel Kanasine' tin wilo'on wa u páajtal u machik le interneto'.

Ti' le xíimbal ti meto'on te mola'ayilo'ob, tu beetaj jump'éeel diagnostico exhaustivo yosaj u pajatal in wiliko'on ba'ax k'aabet ti le kuuchilo'ob te' kaajo' yéetel áreas de oportunidad. Ti' le sentidoa' tu ye'eso'ob jump'éeel monto 183 millonesil peseso'ob, le lela' tu ts'áaik le asignación nivel estatal yéetel federal.

Beyxane', tu meyajto'ob le planeación a mediano plazo (PMP), le meyaja' tu kaxtik u ts'áaik u políticas, lineamientos yéetel tuláakal ba'ax tuukulil uti'al u meyajta'al le ba'ax ku taal u k'iin u yúuchulo'.

Tu bisaj, le meyaj COBAY tin wáantajo'ob 10 u p'éeel najilkoox yéetel ba'alob k'aabet ti'ob ti' le 72 najilxook ku táakpajalo'ob te ecosistemaa'.

U ts'ooke', páajchaj u yáanta'al 50 najilxoko'ob ti' le COBAYO' te' meyaj federalo' "La Escuela es Nuestra, ku ts'áaik jump'éeel estímulo económico ti' le ku meyajo'ob mantenimiento yéetel kaambal ti' nu'ukulo'ob académicos yéetel administrativos.

Jump'éeel meyaj tial u kaansaj yéetel ku yutskinsik le kuxtala'

Tu yila'aj u ts'aabal tsikbal yéetel u meeta'al jump'éeel diagnostiko yo'osal u promoberta le ba'al ki beetko'on sáamsamalo' yéetel le ba'alo'ob uts in beetko'ono yo'osaj u contribuir tu jejeláas ba'alo'ob Ku ts'aabal ti' le xoknáalo'obo', yúumo'ob yéetel ajka'ansajo'obo' ti' le kaajo'obo' ti educación media superior ti' tu najil xook Estudios Científicos y Tecnológicos tu lu'umil Yucatán (CECYTEY) ti yaano'ob tu kaajilo'ob Conkal, Espita, Hunucmá, Hochtún, Mérida, Máxcanú yéetel Panabá.

Ti' 2025 tu beeta'al 56 charlas yóok'ol nutrición yéetel hábitos saludables, ku ts'o'okole' ku beeta'al 479 evaluaciones ti' xookilo'ob yo'osal le xooko'obo' ku ts'áaiko'ob u yóolo'ob yéetel positivos ti' le táankelalo'obo'.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik u ma'alo'ob meyaj beetik 183 tsikbalo'ob utia'al u xan jump'éeel tuukulo'ob toj, ku ts'o'ok u beeta'al 2,321 evaluaciones ti' le k'éeekilo'ob ti' Conkal, Hochtún, Hunucmá, Espita, Merida, Máxcanú yéetel Panabá.

Jump'éeel meyaj uti'al áantaj yéetel xookil óolal

ku yila'al u meyajtal talleres, beyxan tsikbalob in ch'enko'on ba'alob k'aastak, bullying yéetel le acoso eskolaro' beyxan u ts'áaik t'aanil ti' bix u yáanta'al xook óolal; uti'al le táankelem ku xooko'obo', yuumo'ob, yéetel le ajka'ansajo'obo' ti' le mejen kaajo'ob ti' le Educación Media Superior ti' Colegio de Estudios Científicos yéetel tecnológicos tu lu'umil Yucatán (CECYTEY) ti' yaano'ob tu mejen kaajo'ob Espita, Hunucmá, Mérida yéetel Maxcanú.

Ti' 2025, ku celebraron 2 talleres yéetel charlas utia'al le ma'alo'ob socioemocional, 35 charlas yóok'ol le prevención conductas riesgosas yéetel le bullying, yéetel 18 charlas centradas ti' le prevención yéetel le inclusión. Ku ts'o'okole' ku organizaron 15 k'inbesajo'ob conmemorativos centrados yóok'ol Día Mundial ti' Salud Mental, Día Internacional para le Eliminación de la Violencia, Día Mundial u Noj Chúumuk Cáncer u Na', Día Mundial u Diabetes ti', obesidad yéetel violencia xu'ullsa'al le ko'olelo'obo'. Ba'axten último ts'o'ok u ts'áa u ts'a'abal 163 áantajo'ob u yáanta'al u yóolo'ob yo'osal u yantal le toj óolal mental.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ts'o'ok u celebrado 109 talleres yéetel conversaciones socioemocionales utia'al u abordar le depresión, le ansiedad yéetel jejeláas trastornos conductual yéetel u tuukul yéetel u ma'alo'obkiinsiko'ob u ma'alobil kuxtal le xoknáalo'obo'; Ku ts'a'abal 193 charlas yóok'ol le prevención comportamientos riesgos, bullying, educación integral ti' sexualidad, género yéetel prevención le embarazo; ka tu beeta'al 134 charlas conmemorativas yo'osal u yóolo'ob, prevención yéetel inclusión, ti' 113 k'inbesajo'ob. Ba'axten último ts'o'ok u ts'a'abal 1,041 áantajo'ob u yáantik socioemocional ti' le métanilo'obo' Jo', Espita, Hunucma yéetel Maxcanú.

U kajil xook ti' áantajo'ob mejen paalalo'ob tu kaajil Mérida yéetel Conkal

Le meyajá' ku kaxtik le mejen xch'úupalalo'ob, mejen paalalo'b yéetel le táankelemo'ob yáanti'ob 0 tak 14 ja'abtio'ob ti' Yucatán ma' táan u vulnerartaa' u derecho'ob ti' lu xooko'ob, le meyaj tumen áantajo'ob yéetel u áantajo'ob paalalo'ob yéetel paalalo'ob tak 43 k'iintio'ob tak 2 ja'abtio'ob yéetel 8 wi'inalo'ob, ti' le tu'ux ku áantajo'ob mejen paalalo'ob ti' Mérida yéetel Conkal.

Tu ja'abil 2025, tin tsao'on 70,956 janalo'ob uti'al u malo'obil 310 mejen xch'úupalalo'ob yéetel mejen paalalo'ob yáan 43 k'iintio'ob tak 2 ja'abtio'ob yéetel 8 wi'inal yáanti'ob, beyxan ts'ab 484 asesoria psicológicos ti' 172 mejen xch'úupalalo'ob, mejen paalalo'ob yéetel yuumo'ob u ts'iib mubao'ob ti' le centros'ob yáano'ob tu kaajil Mérida yéetel Conkal, tin ts'a'o'on jumpéel inversión ti' 2 millones 029 mil 872 pesos.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', in tsiko'on 85,081 janal ti' mejen xch'úupalalo'ob 325 yéetel mejen paalalo'ob yáan 43 k'iin tiob tak 2 ja'ab ti'ob yéetel 8 wi'inal beyxan tso'ok in tsiko'on 588 áantajo'ob psicológicos ti' 215 mejen xch'úupalalo'ob, mejen paalalo'ob yéetel le yuumo'obo' u ts'iib mubao'ob ti' le centros'ob yáano'ob tu méek'tankaajo'ob Mérida yéetel Conkal, tin ts'a'o'on jumpéel inversión ti' 2 millones 530 mil 696 pesos.

U k'u'ubul certificados ti' Educación Básica

Ti' le meyaj certificación educativo' tun kaxtik u k'a'ajisik chíimpol'ta'al u kaambal le táankelem yéetel nukuch máako'ob ku ts'o'oksik u educación básica wa secundaria. Le tuukula' ku yáantik ma'alob kiinsiko'ob u kúuchil meyaj académicos yéetel meyaj'ob yo'osal u validación formal ti' u xook, ti' u meyaj'ob ku ts'a'abaj yo'osal u yóol yéetel le vínculos te kaajo'.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u ts'a'abal 25 certificados beyxan ts'o'ok u k'u'ubul 4,377 Certificados Educación Básica, ku jats ti': 1,425 Certificados Educación Primaria yéetel 2,952 Certificados Nivel Avanzado

equivalentes ti' le Nivel Secundario'. Beyxan, ts'o'ok u ts'o'oksiko'ob 1,734 áantajo'ob ti' le nivel Inicial, equivalente uti'al u p'isil le Alfabetización. Ku ts'o'ok u ts'a'abal áantaj ti' u total 6,971 áantajo'ob.

Aplicación de Exámenes de Reconocimiento de Saberes

Le meyajá' tun kaxtik u p'isil beyxan u acreditartaa' le ba'ax tu k'a'ano'ob le táankelemo'obo' yéetel le nukuch máako'obo' ku kaxtik'obo' u ts'o'oksiko'ob u xooko'ob nivel básica. Yo'osal u meyajtik'ob le examen diagnóstico yéetel u ts'o'oko', ku ts'áaik jump'éel alternativa flexible, ti' u páajtal u ya'aliko'ob le jejeláas ba'al u yóolo'bo', beyxan u jóok'olo'ob táanil ti' tu bejil xook yéetel u ts'áaik u yila'al u meyaj'ob.

Tu ja'abil 2025, ku ts'o'oksaj 23,732 examen'ob ti' le xooko'ob primaria yéetel secundario', ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u probartaa' 16,876 p'ikaambalo'ob.

Ruta Educativa Móvil “Traxión”

Le Ruta Educativa Móvil “Traxión” ku kaxtik u nats'iko'ob le áantajo'ob ti' le educación básica' ti' le táankelemo'ob yéetel nukuch máako'obo' yo'osal jump'éel modelo áantaj itinerante, beyxan accesible yéetel proximidad; Ts'áaik t'aanil ti' t'aan, áantaj yéetel u aplikartaa' examen'ob ti' kaajo'obo' yáan u retraso'ob ti' tu kaambalo'ob, beyxan maas u yáanta'al le continuidad académica' yéetel u chukbesik le educación primaria' yéetel secundaria'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab áantaj ti' 518 máako'ob ti' le Ruta Educativa Móvil “Traxión”.

Le Laboratodo

Le meyajá' “Le Laboratodo” ku t'aantik le mejen xch'úupalalo'ob, mejen paalalo'ob yéetel táankelemo'ob ti' 6 tak 15 ja'abtio'ob le ciencia yéetel le tecnologiao' yo'osal u meyaj'ob yéetel báaxalo'ob ku yúuchulo'ob ti' le kúuchilo'ob te' Parque Científico yéetel tecnológico tu lu'umil Yucatán. Le b'al kin meetko'ona' ku muuk'bensik le curiosdidad, le káambalo' yéetel le ba'alo'ob tak in kanko'on te conocimiento científico tak mejeno'obe, u páajtal u muuk'bensiko'ob le káambalo' yéetel u apropiación social ti' le ciencia.

Tu ja'abil 2025, tu beetajo'ob kantúul k'iimbesajo'ob, beyxan ukp'éel actividades lúdicas, ku yáantik 80 ch'úupalalo'ob yéetel paalalo'ob tu najil Otoch, jump'éel albergue uti'al mejen paalalo'ob na'an u yuumo'ob ti' Yucatán yéetel 35 ch'úupalalo'ob yéetel paalalo'ob tu kaajil Sierra Papacal. Tu beetajo'ob óoxp'éel grabaciones uti'al experimentos, óoxp'éel talleres uti'al chúupalalo'ob yéetel paalalo'ob yáan 6 tak 8 ja'abtio'ob yéetel ka'ap'éel talleres uti'al le múuch' ts'o'oka'an 8 tak 12 ja'abtio'obo'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', tin áantajo'ob 115 mejen chúupalalo'ob yéetel mejen paalalo'ob yéetel meyaj'ob científicas yéetel lúdicas máak'anta'an tu Parquei' Científico yéetel Tecnológico ti' Yucatán.

Le meyajá' ts'o'ok u establecertaa' bey jump'éel kúuchil permanente ti' le múuch' kaambalo' ku sasikuntik le curiosidad científica ti' le paalalo'obo' yucatecoso'obo' yéetel ku muuk'bensik le conexión yéetel le Parqueo' beyxan yéetel le múuch' káambalo'ob ti' le p'etlu'umila'.

Kuuchilo'ob yéetel ba'alo'ob yáan ichil u p'éel najil xook

U ts'aik u muuk' meyajé' ka'apsajil ka'anal yaan u ya'abtal le ma'alobil le kaambalo'obo' yéetel u k'a'abet u yila'al le ma'alo'ob ti' le meyaj'ob yo'osal u yóolo'ob yéetel óolal ti' le xoknáalo'obo', bey le ti' seguridad, le habitabilidad yéetel u muuk' ti' le áantajo'ob k'a'abeto'ob.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj meyaj yo'osal u muuk' meyajé' ka'ap'éel ti' le noj lu'umil Yucatán,

ku jóok'ol nu'ukulo'ob yéetel jump'éeel inversión total ti' asab u 786 millones pesos yo'osal educación básica, secundaria superior yéetel superior, yéetel asab u 5.000 iniciativas ku ts'a'abal u beeta'al ti' le méek'tankaajil ti' le noj lu'umil Yucatán.

Ichil le ma'alo'ob Administración utia'al u fortalecer meyaje' ka'apsajil ti' le nu'ukulo'ob ti' jump'éeel 186 millones 720 mil pesos ti' le Fondo u Múul Contribución (FAM) utia'al u meyaje' Básico, yéetel uláak' 130 millones 873 mil pesos u excedentes FAM, yéetel u táan u beeta'al 83 meyajo'ob u construcción kúuchilo'ob xook ti' 82 kúuchilo'ob xooko'ob ti' 52 méek'tanilo'ob, u beneficia 15.143 xooknalob (7.665 xi'ipal yéetel 7.478 ch'úupalob); 48 meyajo'ob rehabilitación yéetel/wa mantenimiento ti' 39 najil xooko'ob ti' 19 méek'tan kaajtalob, ku beneficia 10.391 xooknalob (5.223 xi'ipal yéetel 5.168 x-ch'úupalob); Bey xan u ch'a'abil 8.677 kóonol yéetel nu'ukulo'ob ti' 153 tu'ux xook ti' 56 méek'tanilo'obo', yéetel u beeta'al 195 meyajo'ob mantenimiento láakal ti' 148 xooko'ob ti' 38 méek'tan kaajo'ob yéetel 30.038 xooknalob (15.337 xi'ipal yéetel 14.701 x-ch'úupalob). Beyxan, jump'éeel inversión asab u 74 millones 786 mil pesos ti' le Mantenimiento Emergente tu kaambalilob ichil le t'aanil ichil k'uche'ob, ti' le t'aano'ob le 1,432 ka'anal ma'alo'ob ichil 935 k'uche'ob le 97 municipio'ob.

Ku ts'o'okole', ku beeta'al 3.048 meyajo'ob uti'al u yáanta'al le xooko'obo' ti' 1.311 xooko'ob ti' 94 méek'tanilo'ob ku beneficia'al 215.125 xooknalob (109.657 xi'ipal yéetel 105.468 x-ch'úupalob), yéetel jump'éeel inversión 64 millones 925 mil pesos.

Ti' le ba'axo'ob ti' le Educación Baka'atsil Superior, 11 millones 116 mil pesos ti' le Fondo Múltiple Contribuciones (FAM EMS) tu táakpajal u nu'ukulilob ti' 51 najil xooko'ob ti' 34 méek'tan kaajtalob, tu láakal 7.142 xooknalob (3.432 wiinikob yéetel 3.710 ko'olel) u yutsil u 2 najil xooko'ob ti' le méek'tankaajil Jo'e yéetel Oxkutzcab, ku yáantik 763 xooknalob (367 wiinikob yéetel 396 ko'olel); yéetel le mantenimiento wa u rehabilitación u 4 xooko'ob ti' le méek'tanta'anilo'obo' Maxcanú, Jo'e yéetel Panabá, ku beneficia'al 2.236 xooknalob (1.099 wiinikob yéetel 1.137 ko'olel).

U notar u yo'osal u yo'osal jump'éeel túumben najil xookilob ti' Educación Ba'al u ts'o'okbal, yéetel le 96,40 ti chúumuk le meyajo'ob ts'o'okok yéetel jump'éeel cantidad aprobada yéetel xu'ullsa'al 67,5 millones pesos. Káaj u meyajo'ob ti' le ja'abo' xook 2025-2026 ti' jump'éeel tu'ux ku yaantal alterna, ku k'u'ubul programas ti' Ciberseguridad, Inteligencia Artificial yéetel Robótica yéetel Automatización, yéetel jump'éeel matrícula 230 xooknalobo'.

Ku ts'o'okole', ti' le xooko'obo' superior, le FAM ts'áaj 181.452.000 pesos utia'al u yáanta'al 5 kúuchilob de educación superior ti' Jo yéetel Valladolid, tu láakal 13.206 xooknalob (7.151 wiinikob yéetel 6.055 ko'olel).

Meyajta'ab u meyajo'ob ku meyajo'ob u meyajo'ob ku meyajo'ob u meyajo'ob ku meyajo'ob ti' le kúuchilob ti' transformación yéetel subestaciones ti' le kúuchilob ti' Ticul yéetel Jo', bey xan u meyajo'ob u kaambalil yo'osal u kaambalil yo'osal eléctrica ti' le noj k'éelta'anil ti' Ticul yéetel Jo'. Beyxan, ku múuch'meyajta'al u instalación sistemas fotovoltaicos yéetel sistemas jooch ja' ichil le kúuchilob educativas ti' Yucatán, yéetel jump'éeel asab u 25 millones 191 mil pesos.

Yéetel nu'ukulo'ob le Estado, tumen jump'éeel k'oja'ano'ob ku k'a'atik 42 millones u pesos, táan u beeta'al 15 meyajo'ob ti' le k'iino' je'el xano' meyaj ku xooko'ob: 3 ti' educación básica, 11 ti' educación secundaria superior yéetel 1 ti' educación superior, ku beneficia 5.048 xooknalobo' (2.467 wiinikob yéetel 2.581 ko'olel) ti' 14 méektanilo'ob. Beyxan ti' kaambalilob le Programa u Fortalecer le Excelencia Educativa, 2 millones 365 mil pesos ku ts'áa'abal ti' 3 meyajo'ob ti' 3 najil xook ti' Dzidzantun, Ticul yéetel Saamale' tu láakal 1.102 u xoknáalo'obo' (351 wiinikob yéetel 751 ko'olel).

Ka'anal xook, ku táakbesik tuláakal máak, keet, yéetel jach tu beelal

Meyaj ti' u táakpajalo'ob le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo'

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u yáantaj ti' le xoknáalo'ob yéetel ajkaansajo'ob ti' educación superior yo'osal u áantajo'ob yáantatio'ob u habilidades técnicas uti'al u páajtal u meyaj'o'ob ti' le sectoro'. Beyxan kin yáantiko'on u muuk'bensik le jejeláas ba'al u kaambalo'obo' beyxan académicas uti'al xoknáalo'ob yéetel ajkaansajo'ob ti' nivel superior kin áantiko'ob tu'ux u paajatal u ts'ako'ob xook ti' universidades yáan u carreras STEM ti' le táanxel kaajilo'.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u k'uubul 4 convenios uti'al u táakpajal le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel l'umo' ti' le universidades Canadá (Universidad de Regina, Universidad de McGill, Universidad de Lakehead, Universidad de Ontario Tech) beyxan ts'o'ok u ts'iko'ob 104 áantajo'ob uti'al 99 xoknáalo'ob yéetel 5 ajkaansajo'ob ti' le educación superior yéetel jump'éeel inversión ti' 15 millonesil 34 miilesil 815 peeso'ob. Ichil le yáax ja'abil jala'achila' táakpajalo'ob 19 mola'ayilo'ob ti' educación superior públicas ti' le péetlu'umil máaxo'ob jk'am le áantajo'oba'.

Meyaj ti' u táakpajalo'ob le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' 2025 ti' le Instituto Tecnológico Superior Motul

Le Instituto Tecnológico Motul táakpajal ti' le meyaj ti' u táakpajalo'ob le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' 2025. Le meyaj'a' ku ts'áaik u muuk' le ma'aalo'ob káambalo, lingüística yéetel intercultural, ku muuk'bensik le meyaj ti' táanxel lu'umo' yéetel ku ts'áaik u muuk' le xoknáalo'ob ku jóok'olo'obo'.

Tu ja'abil 2025, 7 xoknáalo'ob (6 ti' ingeniería ti' sistemas computacionales yéetel 1 túul xoknáal ti' ingeniería ti' Energías Renovables), yéetel promedios generales ichil 90 yéetel 95 beyxan le nivel inglés B2 yéetel C1 tu maanso'ob le xook presencialo' yéetel en línea ichil junio yéetel agosto, tu universidad Canadá, McGill University, Regina University Yéetel Ontario Tech University.

Muuk'bensa'al ti' u táakpajalo'ob le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' yéetel mokt'anilo'ob académicos ti' le Universidad Tecnológica Metropolitana

Le meyaj'a' ku kaxtik muuk'bensa'al ti' u táakpajalo'ob le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' ti' tuláakal le xoknáalo'obo', ti' tu áantaj becas, le meyaj'o'ob uti'al u k'exikuba'ob, le muuch áantalo' ti' le cha'an te' táanxel lu'umo' yéetel u muuk'bensik ti' le t'aano'obo', beyxan u páajtal u ts'áaik jump'éeel xookilo'ob yéetel jump'éeel kúuchil meyaj yaan ti' u jaajil yo'osal máaxo'ob ku meyaj'o'ob yéetel yo'osal miatsil.

Ti' ja'abil 2025, tu ts'a'abtal le Programa Movilidad Académica Internacional, yéetel 63 xooknalo'obo' ku táakpajalo'ob ti' 10 universidades ti' 10 noj lu'umilo'obo', tu'ux ts'o'ok u ts'o'oksik u estancias académicas yéetel meyaj'o'ob ku ts'o'oksik u yo'osal u yo'osal máaxo'ob yéetel yo'osal yo'osal u yits'aal. Beyxan, le institución acogió 71 xooknalo'obo' yéetel 1 miembro internacional del profesorado ku contribuyeron ti' le intercambio académico yéetel le internacionalización de las aulas, u fortaleciendo le proyección global ti' le kaajnalilo' universitario.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik ma'alo'ob meyaj ku ts'o'ok u ya'abtal kúuchil meyaj'o'ob yaan ti' kaajil internacional, ts'o'ok u ts'a'abal u asab kúuchilo'ob yéetel kúuchilo'ob tia'alo'ob, ku ts'o'ok u ya'abtal yo'osal u asab k'eexpajal miatsil yéetel académico, ku ts'o'ok u meentik jump'éeel asab k'eexpajal miatsil

yéetel académico, ku ts'o'oksik le Universidad Tecnológica Metropolitana bey jump'éeel molayil ku nojochtal yéetel u yila'al internacional.

U sen ya'abtal u páajtalil u yokol xook ti' le educación superior yéetel u ma'alob kaambal le xoknáalo'ob ich Universidad Tecnológica Regional, u nojil Yucatán

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik ku ts'áaik ti' jump'éeel meyaj xookil ku núukik ti' le ba'alo'ob k'a'abeto' yéetel le demandas actuales, ku kaxtik u ts'áaikob le humanismo ti' u yila'al u xookilo'ob bix u ma'alobkíinsiko'ob u xookilo'ob. Bey xan u yila'al u p'iisil u ma'alob xookilo'ob ti' tuláakal le mola'ayilo'obo ti' educación superior, yéetel u ma'alobkunsik le ba'al k'a'abeto' yéetel le áantajo xooko' beyxan u péeksilta'al le convenios uti'al u keexlo'obo' yéetel u táakpajal le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' ti' tuláakal le xoknáalo'obo'.

Tu ja'abil 2025, yaan 5 meyaj najil xook ku áantako'ob 204 xoknáalo'ob; ti' le meyaj u táakpajal le xoknáalo'ob u keexkuba'ob táanxel lu'umo movilidad internacional, 3 xoknáalo'ob bino'ob te' náachilo' 3 xoknáalo'ob ti' le Licenciatura ti' Gestión yéetel Desarrollo Turístico yéetel Contaduría. Oko'ob 96 xoknáalo'ob yéetel 4 ajka'ansajo'ob táakpajalo'ob ti' le 8º Congreso Internacional de Turismo yéetel Gastronomía AMESTUR 2025 ti' u kaajil Zacatecas. Beyxan, ku beeta'al meyajo'ob tsikbal yéetel ch'a' óol ti' 182 xoknáalo'ob mu bino'ob uts tu xooko'ob, Meyajtaa' jump'éeel p'iis uti'al le acreditación ti' le Carrera TSU te' Mecatrónica.

Áantaj uti'al jump'éeel ma'alob xook ti' le Instituto Tecnológico Superior Zaci

Le meyaja' ku kaxtik le xoknáalo'obo' ti' Educación superior yo'osal u ma'alob kaambalo'ob, beyxan yéetel jump'éeel enfoque sostenible yéetel socialmente responsable ti' le meyajo'ob uti'al kajil xooko, beyxan ti' u ts'a'abal áantajo'ob ku beetik u ts'iibta'al máaxo'ob ku meyajo'ob yo'osal máaxo'ob ku meyajo'ob, áantaj ti' jejeláas ba'alo'ob yéetel u nojchil tu najil xook.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u ts'iibta'al 1,579 xoknáalo'ob, 441 ko'olelo'ob ti' le carrera ti' ingeniería. Yéetel le meyaja' STEM, k'uub áantajo'ob ti' 1,350 peeso'ob semestral ti' 441 ko'olelo'ob yo'osal u muuk'bensiko'ob le ba'al u kaambo'obo' tu área tecnológica. Beyxane' tu kúubo'ob 3 bekas ti' educación superior ti' u paalalo'ob le policíaso'obo' beyxan ts'ab áantaj ti' xoknáalo'ob ku áantalo'ob yéetel 1,300 peeso'ob mensual. Ku ts'áaik jump'éeel total ti' 958 xoknáalo'ob ts'o'ok u chúukbesik yéetel beyxan maax sáam u ts'o'oso'ob u meyajo'ob yéetel le reglamento tu ts'áaik u najil xooko'obo'. Beyxan, jóok'o'ob 228 xoknáalo'ob bey profesionistaso'obe yéetel 202 xoknáalo'ob.

Ts'o'ok u beeta'al 3 múuch'meyaj ti' investigación ti' ciencia yéetel tecnologías ti' u páajtal u k'aako'ob soluciones ti' talamilo'ob, tuux táakpajalo'ob 10 ajka'ansajo'ob; 19 ajka'ansajo'ob táakpajalo'ob te' múuch'meyaja' tu'ux ku ts'ao'ob le ba'al u kaambo'obo yéetel beyxan tu aalo'ob ba'ax u páajtal u beetko'obe' yéetel 96 xoknáalo'ob táakpajalo'ob ti' le múuch' meyaja' ti' investigación, uti'al u formación académica.

Beyxan, 57 ajka'ansajo'ob kaamsa tin ts'aajo'on u nu'ukbesajil yo'olal u ts'a xooko'obo' yéetel u yaantal ma'alob ajka'ansajo'ob, ku kaxtik u muuk'bensa'aj u yilik bix u ka'ansajo'ob.

Tso'oke', 5 xoknáalo'ob táakpajalo'ob ti' u táakpajal le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'um ti' jump'éeel curso intensivo ti' inglés uti'al ingeniería yéetel ku meyajilo'ob STEM (Ciencia, Technology, Engineering and Math), yéetel u coordinación le t'aano'ob táanxel lu'umo' ku ts'ako'ob jump'éeel matricula ti' 875 xoknáalo'ob ti' ku xooko' inglés. Beyxan, 240 xoknáalo'obo' tu certificatubao'ob yéetel u nivel B1 ti' Oxford Online Pleasement Test, yéetel 24 xoknáalo'ob tu ch'a'ajo'ob u p'iskambal certificación Cambridge B1.

K'eex najil xook tu Colegio Nacional ti' Educación Profesional Técnica

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u muuk'bensik mukt'anilo'ob yéetel le keex najil xooko' uti'al le xoknáalo'obo' yéetel le ajka'ansajo'obo', ku meyajko'ob investigación yéetel kaambalo'ob ti' jejeláas najil xooko'ob tu'ux tin ts'a'on convenios ti' u múuch' meyaj'ob.

Tu ja'abil 2025, tu beeto'ob jump'éel meyaj u táakpajalo'ob le najil xooko' ti' lu meyajil Prácticas Magisterio México, ti' le Universidad de Murcia, España. Uti'al u áanta'aj 3 ajka'ansajo'ob.

Nuupajil Mola'ayil tu Najil xook Normal ti' Educación Primaria "Rodolfo Menéndez de la Peña"

Le meyajaj' ku kaxtik u múuch' meyaj yéetel le ma'alob kaambalo'ob ti' le xoknáalo'ob yéetel le maaxo'ob ku meyaj'ob tu najil xook normal, bey le económico, social yéetel tecnológico ti' le regiona' yo'osal u yila'ob u meyaj'ob yéetel sectores públicos yéetel privados.

Tu ja'abil 2025, 2 xooknalo'ob tu k'a'amaj áantaj institucional yo'osal u táakpajalo'ob ti' le Programa Movilidad Internacional 2025, ku ts'o'ok úuch tu Universidad College ti' Corozal, Belice. Je'el xooknalo'obo' ku táakpajal ti' le cha'ana' académico 3 k'iino'ob ti' presencial. Le meyaj'oba' leti' jump'éel ya'ab u jóok'ol táanil ti' le internacionalización ti' le formación inicial ti' le ka'ansaj ka'ansajo'obo'.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik u meyajta'al u movilidad yéetel le kúuchilo'ob ti' le nivel internacional, ku ts'o'okole' ku ts'aik u yáax xookilo'ob yo'osal 4 xookilo'ob ti' le noj meyaj ti' kaambalo'ob ti' Educación Primaria, yéetel u páajtalil u be'ets'el u ts'aik le redes de colaboración académica yéetel u xan le kúuchilo'ob formativas ti' jejeláas contextos.

Meyaj uti'al u múuch meyaj lu najil xook Normal ti' Educación Preescolar "Nelly Rosa Montes de Oca y Sabido"

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u muuk'bensik le múuch' meyaj ti' le xoknáalo'obo' yéetel le ajka'ansajo'obo' ti' le meyaj yo'osal u táakpajal le xoknáalo'obo u keexkubáajo'ob táanxel lu'umo', beyxan a muuk'bensiko'ob le t'áan Ingleso' yéetel u ma'alobtal le ba'ax ken u kaano'obo', beyxan cultural, xoknáalo'obo' yéetel ajka'ansajo'ob ti' jejeláas ba'alo'ob ts'o'ok u kaniko'ob ti' le táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, Le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' 2025, 2 xoknáalo'ob áantajo'ob tene' meyajaj', uti'al u páajtal u bino'ob xook te' táanxel lu'umo', beyxan uti'al u ma'alobkiinsiko'ob u inglés yéetel kaniko'ob ma'alob jejeláas ba'alo'ob.

Najil xook Táanxel lu'um ti' le Najil xook Normal Superior ti' Yucatán "Antonio Betancourt Pérez"

Le meyajaj' ku kaxtik u muuk'bensik le múuch' meyaj ti' le xoknáalo'obo' yéetel ajka'ansajo'obo' ti' le meyaj yáan te táanxel lu'umo', yo'osal u muuk'bensik le t'áan ti' inglés, beyxan u muuk'bensiko'ob le ba'ax ken u kano'obo', yéetel le jejeláas ba'alo'ob ku kaniko'ob tu mola'ayilo'ob te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' 2025 tu áantaj 5 xoknáalo'ob, le je'elo'oba ts'a'ab le áantaja' yo'osal u paajatal u bino'ob te táanxel lu'umo' yáan u muuk'bensiko'ob le t'áan inglés, beyxan u kaniko'ob jejeláas ba'alo'ob yéetel u maas u kaaniko'ob ma'alob ba'alo'ob te' najil xooko'.

Asimismo, le meyaj'ob Movilidad Académica ku ts'o'ok u llevado a cabo:

- Facilitación académica ti' Mexicali, B.C. tumen ka'ap'éel ajka'ansajo'ob le Escuela Normal Superior

- de Yucatán ti' le Instituto de Bellas Artes del Estado de Baja California (2 u 7 ti' julio).
- Participación 8 alumnos yéetel 2 profesores yéetel 7 talleres ti' le 10° CIBEM (Congreso Iberoamericano de Educación Matemática), celebrado ti' Guadalajara, Jalisco (7 u 12 ti' julio).
  - Visita académica Montevideo, Uruguay, tu'ux ts'o'ok u jóok'ol ka'ansaj le Convenio Marco de Colaboración ichil le Escuela Normal Superior de Yucatán yéetel le Consejo de Formación Educativa de la República Oriental de Uruguay. Bey xan úuchik u beeta'al jump'eel tsikbalil yóok'ol le ka' ti' le movilidad académica internacional ti' le xoknáalo'obo' yéetel le facultade ti' le kúuchilo'ob formadoras ka'ansaj (18 tak 21 de agosto).
  - Viaje tu kaajil Chihuahua para el Congreso Nacional de Investigación sobre Educación Normal (CONISEN 2025), u asistieron 21 estudiantes yéetel 2 profesores de la Especialidad de Geografía; Beyxano', 3 profesores tu ts'a'abal le uláak' ju'uno': "Percepciones yóok'ol le yilik bix bix u investigación le xooknalo'obo' xook normales: comparación ichil le xoknáalo'obo' yéetel asesores" (17 u 21 septiembre).
  - Xiímbal le Escuela Normal Superior de Chihuahua yéetel le Escuela Normal de Educación Primaria de Chihuahua tumen le 21 xooknalo'obo' le Especialización Geografía yéetel 2 Ajka'ansajo'ob le Especialización Geografía (15 tak 19 ti' septiembre).
  - Viaje tu kaajil Monterrey, Tüumben León, al 18° Congreso Nacional de Investigación Educativa (COMIE 2025) por 3 profesores ku presentaban le xooko': 'Aprendizaje inglés en futuros profesores: Impacto de experiencias previas" (3 a 4 de noviembre).
  - Asistencia ti' le fase regional ti' Xalapa, Veracruz ti' le múuch'tambale' científico Internormales: "Ciencia normal ti' in najil xooko' normal". Ti' le yáax fase ti' le múuch'tambale' ku táakpajalo'ob 15 xooknalo'ob Química especial, juntúul xooknal Matemáticas yéetel ka'ap'eel ajka'ansajo'ob Química Especialidad Química (27 tak 29 ti' octubre). Ti' le fase Nacional, 6 xooknalo'obo' le Especialidad Química yéetel juntúul aj-ka'ansajo'ob le Especialidad Química tu Kaajil México (9 u 11 ti' noviembre).
  - Participación 13 xooknalo'ob yéetel 4 ajka'ansajo'ob ichil 11 talleres ti' le XXXII Congreso Nacional de Enseñanza y Aprendizaje Matemáticas ti' Cholula, Puebla (14 tak 16 de noviembre).

Múuch' meyaj ti' tu najil xook Universidad Tecnológica ti' Centro

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u muuk'bensa'al ti' le competitividad académica tu'ux ku táakpajalo'ob kooknalo'ob yéetel ajka'ansajo'ob ti' le meyaj u táakpajal le xoknáalo'obo' ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo', ku yáantalo'ob yo'osal u ma'alobkíinsiko'ob u t'aanil inglés yéetel le jejeláas kaambalo'ob ti' uláak' taanxe lu'umilo'obo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo' ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' 2025, tu áantaj 5 xoknáalo'ob, le je'elo'oba bino'ob xook tu mola'ayilo'ob te' táanxel lu'umo' beyxan ku kaxtik u ye'esiko'ob u kaambalo'ob ti' ingles yéetel u bisiko'ob yaakach ma'alob xook beyxan ti' miaatsil.

Xook ti' jejeláas najil xooko'ob tu Universidad Tecnológica ti' Poniente

Yéetel le meyajá' ku muuk'bensik le táakpajal ti' tu najil uti'al u bino'on táanxel lu'umo' yéetel u muuk'bensik le t'aan ingleso' beyxan le jejeláas ba'alo'ob yéetel le miaatsilo'ob ku kaniko'ob tu najil xook táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo' ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu áantaj u bino'ob 5 xoknáalo'ob xook te' táanxel lu'umo' beyxan ku kaxtik u muuk'bensiko'ob su t'aano' ich inglés, beyxan uti'al u kaniko'ob jejeláas ba'alo'ob yéetel u biisiko'ob jejeláas ba'alo'ob tu najil xooko' yéetel le miaatsilo'.

Múuch' meyaj ti' tu najil xook te' táanxel lu'umo' tu Instituto Tecnológico Superior Sur

Le meyajá' ku kaxtik u táakpajal xoknáalo'ob yéetel ajka'ansajo'obo' ti' kúuchilo'ob ti' meyaj táanxel lu'umo' yo'osal u favoreserco'ob le t'aan ingleso' yéetel u múuk'bensa'aj le ba'al u kaniko'obo tu najil xooko'obo' yéetel le jejeláas miaatsilo'ob yaano'obo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu áantajo'ob 4 xoknáalo'ob ti' u bino'ob xook te' táanxel lu'umo', beyxan u muuk'bensiko'ob le t'aan ingleso' beyxan u biisiko'ob jejeláas kaambalo'ob ti' innovación yéetel u ma'alob xookil.

Múuch' meyaj uti'al najil xook te' táanxel lu'umo' tu Universidad Tecnológica ti' Mayab

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u muuk'bensik le jejeláas ba'alo'ob ts'u kaniko'ob yéetel le múuch'meyajo'ob ti' le xoknáalo'ob yéetel le ajka'ansajo'ob ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo', beyxan uti'al u ma'alobkiinsko u t'aano' ti' ingles yéetel u múuk'bensiiko'ob le miaatsilo' yéetel le jejeláas ba'alo'ob tu kaniko'ob te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, tu múuk'benso'o' le múuch' meyaj ti' 2 xoknáalo'ob yéetel le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo', uti'al u páajtal u bino'ob xook te' táanxel lu'umo', beyxan ti' u páajtal u muuk'bensiko'ob le ba'alo'ob u kaanmo'ob ti' ingles beyxan u bisiko'ob ma'alob kaambalo'ob ti' tu najil xooko' yéetel uts meyajó'.

Táakpajalo le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu Instituto Tecnológico Superior ti' Progreso

Le nu'ukbesaja' ku muuk'bensik le múuch' meyajó'ob le xoknáalo'obo' ti' le meyaj yo'osal u bino'ob xook te' táanxel lu'umo', yéetel xan u muuk'bensiko'ob le t'aan ingleso' yéetel uti'al u kaniko'ob jejeláas ba'alo'ob beyxan le miaatsilo'obo' yaan te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo', ku yáanta'alo'ob uti'al u bino'ob xook te' táanxel lu'umo' beyxan yaan u ma'alob kunsiko'ob le t'aan Ingleso' yéetel u múuk'bensiko'ob le túumben ba'al ku kaniko'ob yéetel xan u bisiko'ob u ma'alob xook.

Táakpajal tu najil xook Escuela Normal Ticul

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u muuk'bensik le convenios uti'al u bino'ob te' táanxel lu'umo' yéetel u táakpajal le najil xooko' ti' le xoknáalo'obo', ku beetiko'ob meyaj ti' investigación yéetel u prácticas ti' mola'ayilo'ob tu najil xook beyxan ts'o'ok u ts'a'bal le convenios uti'al u múuch' meyajó'ob.

Tu ja'abil 2025, tu meyajto'ob u táakpajal tu najil xook ti' le meyaj Prácticas Magisterio México, ti' le Universidad Murcia, España. Uti'al u yáanta'aj ka'atúul xoknáalo'ob tu najil xook bilingüe ti' educación infantil yéetel primaria, llamado "Nuestra Yuumtsil de Atocha", yéetel ka'an ti' Canadá, ti' le Universidad Lakehead, yéetel u ma'alo'obkiinsiko'ob u yilik bix u yilik bix u inglés yéetel u náajaltik yaan académica yéetel miatsil canadiense, yo'osal u ma'alo'ob 2 xook.

Beyxane' tu beetaj jump'éel visita nacional ti' le Escuela Normal de Educadoras ti' Arandas, Jalisco, uti'al u meyajó'ob xookilo'ob, yo'osal meatsil yéetel deportes, le je'elo'obo' u beneficio 9 x-xoknáalo'obo' yéetel 7 xiibo'ob xook; Jump'éel visita académica ti' le Múuch'tambale' Nacional de Movilidad de Escuelas Normales, ku ts'o'okole' ti' le Instituto de Estudios Superiores de Educación Normal (General Lázaro Cárdenas tu kaajil Lerdo, Durango), ku beneficia 2 xooknalo'obo' yéetel 2 ajka'ansajo'ob.

Ichil le ma'alo'ob Administración ku ts'o'ok u meyajta'al kantúul ba'alo'ob u movilidad académica: jump'éel ku k'aaba' "Prácticas Enseñanza México" ti' Mexico yéetel Universidad La Salle, ku beneficia

2 xooknalo'ob; juntúul yóok'ol "Movilidad internacional" ti' le Universidad de Murcia, España, u atendiendo jump'éeel xook; juntúule' ti' le "Programa Movilidad Internacional 2025" ti' le Universidad Lakehead, Canadá, u k'ana'an juntúul xook; yéetel jump'éeel visita académica, miatsil yéetel deportiva ti' le najil xook Normal ti' Educadores ti' Arandas, Jalisco, ku yáantik 16 xookilo'ob.

Meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu Universidad ti' Artes Yucatán

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u ts'a'abal áantajo'ob yo'osal u táakpajalo'ob te' táanxel lu'umo' ti' xoknáalo'ob yéetel ajka'ansajo'ob, yo'osal u muuk'bensiko'ob u t'aan te' Ingleso', beyxan uti'al u mu'uk'a'ankuunsa'al u kaambalo'obo' yéetel jejeláas miaatsil ku kaniko'ob te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu yáantaj óoxtúul xoknáalo'ob yo'osal u páajtal u bino'ob xook te' táanxel lu'umo', yéetel xan u muuk'bensiko'ob le t'aan ingleso' beyxan u kaniko'ob ma'alob xook.

Ma'alob kaambalo'ob tu táanxel najil xook Universidad de Oriente

Le meyaja' tu kaxtik u meentiko'ob u k'exikuba'ob te' táanxel lu'umo' yo'osal u muuk'bensiko'ob le xoknáalo'ob yéetel le ajka'ansajo'ob ku múuch'kuba'ob meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' yo'osal u muuk'bensiko'ob le jejeláas ba'al u yojelo'ob te' t'aano', beyxan u ma'alob kaambalo'ob ti' le jejeláas miaatsil yáan te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, 7 xoknáalo'ob áantajo'ob yéetel le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo', beyxan páajchaj u bino'ob xook te' táanxel lu'umo', yo'osal u muuk'bensiko'ob le ba'alo'ob u yojelo'ob te' t'aano' beyxan u bisiko'ob ma'alob kaambalo'ob ti' tu najil xook yéetel uts meyaj.

K'eex tu najil xook ti' le Universidad Politécnica de Yucatán

Le nu'ukbesajila' ku kaxtik u muuk'bensik le k'eex te' táanxel lu'umo' uti'al le xoknáalo'obo', beyxan u táakpajalo'ob xoknáalo'ob yéetel ajka'ansajo'ob ti le meyajo'ob te' táanxel lu'umo' yo'osal u muuk'bensiko'ob le ba'al u kaanmo'ob te t'aan ingleso beyxan u muuk'bensiko'ob le ma'alob kaambalo'ob yéetel jump'éeel enfoque intercultural.

Tu ja'abil 2025, Le meyaj ti' u táakpajalo'ob le xoknáalo'ob u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu áantaj 14 xoknáalo'ob, yo'osal u páajtal u bino'ob xook te' táanxel lu'umo', yo'osal u ma'alobkinsik le t'aan ingleso yéetel u muuk'bensik le túumben ba'alil kaambalo'.

Múuch' meyaj tu najil xook Normal Zací "Juan de Dios Rodríguez Heredia"

Le meyaja' ku kaxtik u múuch' meyajo'ob yéetel le sector público yéetel privado yo'osal u kaambalo'ob le xoknáalo'ob yéetel le ajka'ansajo'ob, beyxan u ts'ako'ob áantaj ti' le ba'al k'a'abet te' sector productivo uti'al u múuch' áankubao'ob le najil xooko'ob yéetel u maasil najil xooko'ob.

Tu ja'abil 2025, tu ts'ajo'ob 6 tsikbalo'ob, 1 taller uti'al u táakpajalo'ob ti tsikbalo'ob nacionalo'ob yéetel estatal uti'al u áanta'aj 6 ajka'ansajo'ob yéetel 282 xoknáalo'ob. Beyxan ts'o'ok u beetiko'ob 4 instancias ti' tu practicas profesionalo'ob yéetel u táakpajalo'ob 282 xoknáalo'ob. Ts'o'oke, tu beeto'ob 3 k'eex yéetel u University of British Columbia, Lakehead University, Universidad d Cienfugos Carlos Rafael Rodríguez, yéetel u najil xook Normal Primaria "Lic. Manuel Larráinzar" Chiapas, beyxan u táakpajalo'ob 46 xoknáalo'ob.

Beyxan, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'ob ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' 2025 tu yáantaj juntúul xoknáal, bin xook ti' tu najil xooko'ob te táanxel lu'umo', ku kaxtik ts'áaiko'ob jejeláas ba'alo'ob ti' ingles

yéetel u kaniko'ob jejeláas ba'alo'ob tu najil xooko'ob yéetel u miaatsilo'ob.

K'eex xoknáalo'ob tu najil xook táanxel lu'umo' ti' tu najil xook Normal ti' Dzidzantún

Le meyaja' ku muuk'bensik le táakpajal ti' tu najil xook te' táanxel lu'umo', yo'osal u muuk'bensiko'ob le t'aan Ingleso yéetel u kaniko'ob le jejeláas xooko' yéetel miaatsilo'obo yaan tu najil xook te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo' ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu k'eexa' ka'atúul xoknáalo'ob tu najil xook te' táanxel lu'umo' yéetel u kaxtik u ma'alobkinkik u t'aan ti' Ingles, beyxan u kaniko'ob jejeláas ba'alo'ob yéetel u bisiko'ob ma'alob xook yéetel miaatsil.

Meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo' ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu Universidad Autónoma ti' Yucatán

Le meyaja' ku muuk'bensik le táakpajal ti' xoknáalo'ob yéetel ajka'ansajo'ob yéetel le ba'al ts'o'ok u kaniko'ob te' táanxel lu'umo', beyxan uti'al u kaniko'ob le t'aan Ingleso yéetel u muuk'bensik le ma'alob xooko' yéetel miaatsil ti' u p'éel marco ti' u múuch' meyajo'ob najil xooko'ob te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, le meyaj ti' u táakpajal le xoknáalo'obo' ti' u k'exikuba'ob táanxel lu'umo' tu yáantaj u bino'ob 9 xoknáalo'ob tu najil xooko' te' táanxel lu'umo', yo'osal u kaniko'ob le t'aan Ingleso, beyxan u kaniko'ob jejeláas ba'alo'ob yéetel u muuk'bensik u ma'alob xooko'ob.

Curso ti' inglés

(Múuch' meyaj ti' T'aano'ob táanxel lu'umo'ob) Ti' Instituto Tecnológico Superior ti' Motul

Le múuch' meyaj ti' le t'aano'ob táanxel lu'umo' ti' Instituto Tecnológico ti' Motul ku kaxtik u muuk'bensik le t'aan Ingleso uti'al le xoknáalo'ob, beyxan bin pa'ate' yéetel u kaambalo'ob ti' tu Marco Común Europeo ti Referencia para las Lenguas (MCER). Ku kaxtik le ku xooko'obo' ka k'uuchko'ob tu nivel intermedio ti' u t'aanko'ob le ingleso' (Nivel B1) yo'osal u páajtal u k'aamkuba'ob.

Tu ja'abil 2025, ti' le semestre 2025-B, tu t'iibtuba'ob 370 xoknáalo'ob ti' u taalo'ob ti' jejeláas meyajo'ob te' mola'ayilo'ob beyxan yaan u xooko'ob ingles yaan 10 niveles ti'. Ku ts'aaik u p'éel total, ti'93 ko'olelo'ob yéetel 277 xiiibo'ob. Te' k'iina, le múuch' meyajo'obo' ku ts'ako'ob cursos ti' ingles te' nivel básico yéetel intermedio, yo'osal u muuk'bensik le ba'al u kaanmo'obo' beyxan ti' u páajtal u tsikbalob ti' jump'eeel contexto globalizado.

Le múuch' meyaj ti' le t'aano'ob te' táanxel lu'umo' taantik u k'eex ku registroTecNM-SEyV-DVIA-CNLE-ACT-09/25-ITSMotul-81, le je'ela' ku certificartik, u p'éel requisito ti' k'aamkubao'ob ti' le nivel B1 bin le Marco Europeo Común Europeo de Referencia (MCER) uti'al le t'aano'ob te' táanxel lu'umo' uti'al le xoknáalo'obo' ku xooko'ob le 10 niveles te' Ingleso wa ku máansik jump'eeel examen yaan u kanik habilidad ti' u CLE, le Mola'ayila' chéen le je'el u páajtal u certificartik le B1.

Payalt'aan uti'al le meyaj ti' u táakpajal xoknáalo'ob te táanxel lu'umo' 2025 tu najil xook Normal te Dzidzantún

Ku kaxtik u muuk'bensik le múuch' meyajo', uti'al u ye'esiko'ob jump'eeel ma'alob kaambal ti' jejeláas ti' táankelemilo'obo' ti' Yucatán, ts'a'ab le Convocatoria ti' le meyaj ti' u táakpajal xoknáalo'ob te táanxel lu'umo' 2025, yo'osal u páajtal u ts'a'abal, tu meyajto'ob ti' jejeláas múuch' meyajo'ob ti' le najil xooko'obo yéetel le mola'ayilo'ob publicaso'obo' ti' le educación superioro', uti'al meyajo'ob ti' le lineamientos yéetel le formatos operativos, bey u xaaktiko'on je'el bix e'esiko'ob le difusión estatalo' ku ya'alik te xoknáalo'obo' ku yojéelto'ob le ba'al k'a'abeto' yéetel le ba'al u páajtal u beetko'ob te' meyaja'.

Tu ja'abil 2025, Tu tsa'o'ob u p'eel múuch' meyajo'ob yéetel representantes académicos uti'al u tsolik le ba'alo'ob k'a'abet te meyaja', beyxan tu ts'áajo'ob áantaj ti' le compilación le archivoboso'. Beyxan k'uuch ti'ob postulación físico yéetel digital, tu yiilo'ob u criterios ti' elegibilidad. Beyxan ku wiilo'ob u nivel u t'aanil le ingleso' yéetel tu áantajo'ob le maaxo'ob tu túuxko'ob le documentacióno'. Beyxan, tu ts'áajo'ob u p'eel canali' t'aan ti' Universidadeso'obo' yo'osal u páajtal u ya'aliko'ob wa yaan k'iinilo'ob, utial u páajtal u bino'ob xoknáalo'ob xook yéetel xan u wiliko'ob le curso ti' ingleso'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u meyajta'al u p'eel proceso ti' gestión yo'osal u páajtal u meyajo'ob yéetel tu najil xook te' táanxel lu'umo' yéetel xan u muuk'bensiko'ob bix u yéeyiko'ob, beyxan u ts'áaiko'ob u seguimiento yéetel u p'eel evaluación ti' máax oka'ano'ob te' meyaja'. Ts'o'ok u ya'abtal jejeláas ba'alo'ob ti' u páajtal u okolo'ob le xoknáalo'obo' ti' le áantajo'obo' te' táanxel lu'umo' beyxan ku bisko'ob u p'eel ma'alob kaambal yéetel xan u k'eexko'ob le ch'i'ibalila' yéetel jump'eel visión global beyxan jump'eel compromiso yéetel le péetlu'umila'.

Múuch' meyaj Ti' K'iino'ob te táanxel lu'umo' ti' le Instituto Tecnológico Motul

Le je'ela tun kaxtik u muuk'bensik convenios uti'al u páajtal u k'eexlo'o' yéetel le meyaj ti' u táakpajal xoknáalo'ob te' táanxel lu'umo' ti' tuláakal le xoknáalo'obo' tu educación superior ti' Yucatán, ti' u táakpajal le xoknáalo'obo' ti' le k'iinilo'ob te' táanxel lu'umo'.

Tu ja'abil 2025, le xoknáal Esteysi Dayana Canul Uicab táakpajal ti' le convocatoria The International Air and Space Program, le je'ela jump'eel meyaj ku bisik 7 k'iino'ob jump'eel múuch' meyaj, uti'al u kaaxko'ob u je'es tukulo'ob beyxan u tsikbalob xoknáalo'ob yéetel ingenieros ku meyajo'ob te' NASA uti'al u jets'ik u tuukulo'ob yéetel u jóok'olo'ob táanil ti' waba'ax ka úuchuk ti'obe'

Beyxane' le u túul xoknáal ti' le Carrera ti' Ingeniería Electromecánica yéeyt'abij yo'osal u táakpajak ti' le meyaj "Sistema ti' Diagnósticoil toj oolál uti'al misiones espaciales tu'ux tu meyajtaj jump'eel ba'al uti'al u monitoreartaa' toj oolál yéetel Inteligencia Artificial, ts'a'an ti' jump'eel contendedor saal a'al beyxan jach taj t'oot'oochki beeta'an yéetel ba'alo'ob jerárquicos (MCJ) beyxan yéetel fibra de carbono yéetel matrices termoplásticas ku áantik uti'al jump'eel kuuch saal yéetel mu cha'ik u máan le radiacióno'.

táakpajalo'ob ti' le Noj Meyajo'ob Nacionales, Nacionales e Internacionales de la Escuela de Educación Primaria "Rodolfo Menéndez de la Peña"

Le cha'ana' ku ts'áabal u meent u ts'a'ik u muuk' kaambalo'ob kaambalo'ob ti' le xooknalo'obo' yéetel le máaxo'ob ku meyajo'ob yo'osal u meentik xoknáalo'obo' ti' le xooko'ob yo'osal u ye'esa'al u meyajo'ob yo'osal le xook' yéetel le kaambalo'ob xook'o'obo'.

Tu ja'abil 2025, 11 ajka'ansajo'ob táakpajalo'ob ti' Congresos de Investigación Educativa (COMIE yéetel región maya), tu'ux tu ts'a'abak ti' máaxo'ob u meyajo'ob ti' avances ti' u ju'uno'ob. Le actividad representó jump'eel kúuchil clave ti' formación yo'osal u beetik le reflexión pedagógica yéetel le intercambio académico.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob, 40 xooknalo'obo' ts'o'ok u táakpajalo'ob ti' foros académicos jejeláas yéetel 23 ka'ansajo'obo', yéetel u beytal u beytal u meyajil investigación ku beeta'al tak le formación inicial ti' le profesores yéetel u fomentar jump'eel kaaj académico activo comprometido yéetel le mejora educativa.

Mu'uk'a'ankúunsa'al le Sistema Bibliotecario (Ka'anal xook, ku táakbeksik tuláakal máak, keet yéetel jach tu beelal)

Le meyaja' tu kaxtik u mu'uk'a'ankúunsa'al le bibliotecas tu najil xooko'obo' ti' Educación Superior bey ti'

kúuchilo'ob ti' kaambal yéetel u bino'ob uts te' xoknáalo'obo', uti'al u mu'uk'bensiko'ob le kúuchil tu'ux u páajtal u múuch'meyajo'ob yéetel u péeksilta'al le expresión yéetel le tuukulo'. Beyxan, le bibliotecas ku najil xooko' ku yáantajo'ob uti'al u kaambalo'ob, yo'osal u ts'áaik u nu'ukulo'ob yéetel a'alajil t'aan, ku ts'áaik u yóolo'ob le plan xooko' yéetel u táakpajalo'ob ti' le xooko'.

Tu ja'abil 2025, tu ts'áajo'ob le Diplomado ti' le Sistema Beawey, yéetel ts'o'ok u yutskiínsiko'ob 10 bibliotecas tu najil xooko'ob nivel Superior, ku yáantik 9,273 xoknáalo'ob (4,910 xiibo'ob yéetel 4,363 ko'olelo'ob) tu méek'tankaajo'ob Izamal, Mérida, Progreso, Ticul yéetel Zací. Beyxan tu mu'uk'benso'ob le sistema bibliotecario ti' 14 bibliotecaso' yaano'ob tu najil xooko'ob Educación Superior (IES), Ti' yaano'ob ti' 10 méek'tankaajo'ob, ku yáantiko'ob 12,924 xoknáalo'ob (7,219 xiibo'ob yéetel 5,705 ko'olelo'ob).

Ma'alob tsa' xook ti' Educación Superior **(Ka'anal xook, ku táakbeksik tuláakal máak, keet yéetel jach tu beelal)**

Le meyaja' ku kaxtik planificarko'ob, áantaj yéetel u ma'alobkiínsiko'ob le xook Superior ti' le péetlu'umila', beyxan u muuk'bensiko'ob le ma'alob xooko', beyxan le keetilo' yéetel ba'alo'ob yaan tu najil xooko'obo, yo'osal u muuk'bensiko'ob le consensos uti'al u p'iskaambalta'al, je'ets'el u kanalil u kaambesajil yéetel u ma'alobil tsa' xook tu najil xook Educación Superior.

Tu ja'abil 2025, tu meyajto'ob jump'éeel taller uti'al u kaansa'aj le máaxo'ob ku meyajo'ob te Comité de Mejora Continua Integral, beyxan tu k'uubo'ob le convocatoria tu mola'ayilo'ob publicas ti' Educación Superior (IES). Beyxane', tu meyajto'ob óoxp'éeel kaansa'aj ti' directivos yéetel ajka'ansajo'ob ti' 23 IES publicas yéetel 55 IES particulares, tu Ts'a'a le máako'ob ku meyajo'ob ti' Sistema de Evaluación yéetel Acreditación ti' Educación Superior (SEAES), uti'al u e'esiko'ob yéetel xan kaaxtiko'ob le ba'alo'ob k'a'abet ti' le etapa ti' páajtal u meyajta'al yéetel u normatividad yo'osal u táakpajalo'ob ti' le convocatoriao' SEAES 2025 beyxan u documentar le ba'ax k'a'abet ti' u evaluartalo'ob yéetel u resultados ti' ma'alobil. U resultado' 18 mola'ayilo'ob particulares yéetel 11 mola'ayilo'ob públicas tu ts'iibtajuba'ob ti' u táakpajalo'ob.

K'áat u ts'áakil ichil jaajil t'aan yéetel k'áat u meyajil kaambalil ichil **Universidad Tecnológica del Poniente**

Le cha'ana' ku ba'ax ku yutsil meyáajtiko'ob le meyajo'ob yo'osal u ts'o'okol xook, le continuidad ti' le meyajo'ob xook yéetel le áantaj xook ti' le nivel Técnico Superior Universitario, Bacharelato e Ingeniería. Ku meyajtiko'ob kaajnáalilo'ob ti' le kaaj xook ti' le noj lu'umil nojel ti' le noj kaajo'obo', ku kanáantik u muuk' ti' le xooko'obo' yéetel jump'éeel múuch' meyajo'ob ti' le ma'alo'ob regional.

Ti' le ja'aba' 2025 ku ts'áa'abal xook presenciales ti' le meyajo'ob ku ts'a'abal ti' 229 wíiniko'ob yéetel 240 ko'olelo'ob. Máan 16 millones 015 mil 307 peesos, leti' le 85 por ciento ti' le tuukulil autorizado uti'al u asegurar le funcionamiento xook yéetel académico ti' le universidad.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ts'o'ok u ka'ansaj xook bin le plan de estudios, yéetel u ts'o'ok u consolidado meyajo'ob uti'al u fortalecer le programas académicos uti'al u ma'alo'obile' 469 xooknalo'obo', yéetel juntúul inversión acumulada equivalente ti' le 85 por ciento ti' le tuukulil aprobado.

Áantaj xook ti' le xoknáalo'obo' ti' le Universidad Tecnológica de Occidente

Le cha'ana' ku ts'a'abal u meentiko'ob le ma'alo'ob xook ti' le xookilo'obo' yo'osal u meyajo'ob xookilo'ob yo'osal u meyajo'ob xookilo'ob, u meyajilo'ob ku meyajo'ob yéetel u meyajta'al xookilo'ob.

Tu ja'abil 2025 ku ts'áabal materiales educativos yéetel ku ts'áabal áantajilo'ob formativos, miatsil

yéetel deportivos, ku beneficia ti' 229 xiibo'ob yéetel 240 ko'olelo'ob. Ichil le ma'alo'ob meyaj ma' Administración, ts'o'ok u ts'áaik u muuk' áantaj ti' le kaajnáalo'obo' u xoknáalo'obo' yo'osal u múuch' meyajo'ob áantaj académico yéetel ku ts'o'okole' ku yáantik 469 xooknalob'ob.

Táakpajal ti' ma'alob xookil Pedagógics ti' le Maayáaj Ka'asíjil (Ka'anal xook, ku táakbeksik tuláakal máak, keet yéetel jach tu beelal)

Le meyaja' ku kaxtik u ts'áaik cursos ti' kaansaj uti'al le ajka'ansajo'ob ku k'eexik u kaansajo'obo' beyxan ku yoksik le túumben tecnologías, pedagogías yéetel xan u muuk'bensik le disciplinao', yéetel le ma'alob xooko' beyxan tu desarrollo profesional ti' Educación Básica, Media Superior yéetel Superior.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 14 cursos ti' flexibilidad curricular, ti' u yáanta'aj 1,901 xoknáalo'ob tu méek'tankaajo'ob Dzidzantún, Mérida, Ticul yéetel Zací, ku kooko' ti' le meyaj najil xooko'ob ti' 6 mola'ayilo'ob ku kaansiko'ob ajka'ansajo'ob públicaso'.

Meyaj ti' u okol xooko' 2025-2026 te Instituto Tecnológico Superior Motul

Le meyaja' ku kaxtik u ts'iibtik xoknáalo'ob ku okolo'ob ku taalo'ob tu najil xook te bachillerato tu área le mola'ayilo'.

Ti' le periodo agosto-diciembre 2024 tu k'aamo'o 310 solicitudoo' ku taalo'ob ti' 39 méek'tankaajo'ob te' Péetlu'umilo', ti' le je'ela' chéen 271 k'aamo'ob u ts'o'oke' ts'iibta'ab 260 xoknáalo'ob táantik u yokolo'obe'.

Ti' le k'iinil agosto-diciembre 2025 táan óolta'ab 252 solicitudoo' ku taalo'ob ti' 39 méek'tankaajo'ob te Estado, ti' le je'ela' chen 231 k'aamo'o u ts'o'oke' ts'iibta'ab 217 xoknáalo'ob táantik u yokolo'obe'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha' tu k'aamo'o 562 solicitudoo' ku taalo'ob ti' 39 méek'tankaajo'ob te Estado, ti' le je'ela' chen 502 k'aamo'o u ts'o'oke' ts'iibta'ab 477 xoknáalo'ob táantik u yokolo'obe'.

Cursoi' uti'al u ma'alobtal le kaambal te' kooxnalob'ob ku okolo'bo tu Instituto Tecnológico Superior Motul

Le meyaja' ku kaxtik le táantik u yokolo'obo' yéetel kaabal nivele' yaan u muuk'bensiko'ob u kaambalo'ob yo'osal mu reprobaro'ob te' yaáx semestre ti' le meyaj tu najil xook ti' le ingeniería ku ts'áaik le najil xooka'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab cursos ti' u muuk'bensiko'ob u kaambalo'ob ti' 562 xoknáalo'ob yéetel le 5 meyaj yaan te' najil xooka'.

Áantaj uti'al le xoknáalo: Tutorías ti' le Instituto Tecnológico Superior ti' Motul

Le meyaj tutorías te' nivel superior ku kaxtik u láak'intal, nu'uk bej yéetel u áanta'aj le xoknáalo' tu káanbal, yo'osal u ma'alobkinsik u xook yéetel u bienestar personal. Le meyaja' ku bisik u p'éel láak'intaj tu najil xook, beyxan u p'éel áantaj yéetel óolal, yaan xan u bisik u p'éel tsikbal tu trayectoria u xook, yaan u kaanik jejeláas ba'alo'ob yéetel u ma'alobtal u xook.

Tu ja'abil 2025, áanta'ab 955 xoknáalo'ob beyxan tu ts'áajo'ob u t'aan yo'osal le reglamento, trámites yéetel áantajo'ob mola'ayilo'obo'. Beyxan u muuk'bensa'al le valores éticos ciudadanía yéetel le compromiso, ku ts'áaik jump'éel kúuchil jets' óol uti'al u ts'o'ok u ya'alik u tuukulil. Beyxan tu yilo'ob talamilo'ob tu kaambalo'ob yo'osal le je'ela' canalizartao'obo' beyxan ts'a'ab áantaj ti'ob, yo'osal u páajtal u bino'ob uts tu xooko'ob.

Beyxan, ts'a'ab canalizaciones tu área psicología, chéen wa ku yila'al yaan ba'alo'ob personalo'ob, óolalo'ob wa u p'éel ba'al ku tsa'asik u xook le xoknáalo'obo'. Le canalizaciones tin meyajto'on confidencial yéetel le múuch' meyaj yéetel le Psicologas, yo'osal u páajtal u áantajlo'ob, ku ts'áaik u p'éel total ti' 10 áantaj ts'o'oko'ob.

Beyxane', ku muuk'bensiko'ob cursos yéetel taller'o'obo' uti'al u xooko', beyxan u yiliko'ob u muuk'bensiko'ob le múuch' meyaj ti' le xoknáalo'. Le chuun tuukulo' ku maas wiliko'obo' le te ma'alob t'aano', táakpajal, múuch' meyaj, ética profesional yéetel biix u páajtal le ba'alo'ob uti'al meyaj, le je'elo'oba' tu áanko'ob yo'osal u preparakubao' le táankelemo'bo' uti'al le ba'al ku taal u k'iin u yúuchulo' ti le meyajó'.

U tso'oke, ts'a'ab seguimiento yéetel u evaluación uti'al u yila'al bix u bino'ob tu xooko' tene' tutoradoso', beyxan registrarta'ab u resultados ti' le tutoriaso' yéetel ts'a'ab ba'alo'ob yo'osal u bino'ob uts tu xooko'. Le meyajá' ku wilik le jejeláas ba'al yéetel ku ts'áaik áantaj yo'osal le ba'al k'a'abet te' xoknáalo'obo'.

Le je'elo'oba', ku muuk'bensiko'ob le t'aan yéetel le tutoro' yéetel le tutorado, yo'osal u yáantaj tuláakal le xoknáalo'obo', incluyendo yéetel le compromiso yéetel le múuch' kaambal ti' le xoknáalo'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ichil le meyaj ti' tutorías tu biso'ob jejeláas meyajó'ob yo'osal u páajtal u tsako'ob áantaj tu najil xooko', personal yéetel profesional ti' le xoknáalo'obo', ku kaxtik u yáantaj le ma'alob kaambalo'. Tu meyajto'ob asesorías a túulil beyxan ku múuch'kuba'ob, le tutoro' ku ts'áaiko'ob tsikba'al te' xoknáalo'obo' ku bino'ob k'aasitio'ob ti' le jejeláas asignaturas'o'obo' wa beyxan le k'a'abet áantajtio'obo' ti' u organizarkuba'ob tu xooko'. Le sesionesa' ku ye'esik le jejeláas páajtalil yaan ti'obo' beyxan ku yiliko'ob bix u páajtal u ma'alobkinsko'ob u xooko'ob.

Meyaj ti' Tutorías yéetel áantaj tu najil xook Universidad Tecnológica Metropolitana

Le meyajá' ku kaxtik u desarrollartik beyxan u ts'áaik kúuchil áantaj tu najil xook, tutoria yéetel tsikbal u muuk'bensik le competencias básicas yéetel u xookil óolal ti' le xoknáalo'obo', yéetel u ma'alobkinsko'ob u kaambalo'ob beyxan uti'al u jo'olo'ob beyo' ma'alob profesionistaso'obe' ti u marco u táakbksik tuláakal máak yéetel keetil.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab jejeláas ba'al ti' u muuk'bensa'al le áantaj te' najil xook ti' le xoknáalo'ob u tsiitmubao'ob ti' le ciclo 2024-2025. Le je'elo'oba tu méeto'ob u ts'a'abal tutorías yéetel tsikbal'o'ob ti' u ts'áaiko'ob u tsiitmubao'obo', ku áantik 3,500 xoknáalo'ob. Beyxan, tu beeto'ob 542 meyaj utial u múuch'kubao'ob, 25 taller'o'ob yéetel 25 tsikbal'o'ob tu muuk'benso'ob le sabereso', le jejeláas ba'al u yojel le xoknáalo'obo'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u muuk'bensa'al le áantaj te' tu najil xooko', beyxan ts'ab u kuuchil u ts'a'abal tutorías yéetel tsikbal'o'ob, beyxan ts'ab jejeláas ba'alo'ob uti'al u áantaj tuláakal le xoknáalo'obo', yo'osal u ma'alobkinsko'ob u xooko'ob.

Meyaj tutorías yéetel Áantaj tu najil xook Universidad Tecnológica ti' Centro

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u ts'áaik le acceso yéetel le keetil xooko' ti' le xoknáalo'obo' ti' Yucatán, uti'al le kuuchil áantaj te tu najil xooko' yéetel tutoría uti'al le xoknáalo'obo' ku okolo'obo yéetel u p'éel kambal xooko' wa beyxan yéetel u p'éel índice na'aka'an ti' u p'aatiko'ob u xooko'ob.

Tu ja'abil 2025, tu meyajto'ob 114 áantajo'ob ti' tutoria yéetel 434 sesiones tsikbal'o'ob uti'al u yáanta'alo'ob 157 xoknáalo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'aj 604 áantaj ti' tutoria yéetel 1,884 sesiones tsikbal uti'al u yáanta'al 604 xoknáalo'ob.

Meyaj tutorías yéetel Áantaj tu najil xook Instituto Tecnológico Superior ti' Progreso

Le meyajá' ku kaxtik u ts'áaik tsikbalob'ob ti' le xoknáalo'obo', ti' le asignaturas'obo' ku ye'esiko'ob u p'eel ya'akach índice ku reprobarko'ob, le tsikbalob'ob ku ts'a'abal te xoknáalo'ob ti' le 7 meyajob'ob yaan tu najil xooko'obo', beyxan le tutoro'obo' tu wiliko'ob máaxo'ob u páajtal u reprobaro'ob wa ku p'aat ku xooko', beyxan ku wila'aj le áantaj psicológicao' yéetel le ólalo'obo'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab áantaj tumen le meyaj ti' tutoriao' ti' 1,100 xoknáalo'ob, le meyajá' ku yáantik le xoknáalo'obo', tu yáantaj 57 xoknáalo'ob yano'ob ti' u reprobarko'ob, ti' le je'el'oba' chéen 53 jmáano'ob.

Ántaj yéetel Tutorias ti' le xoknáalo'ob tu Nivel Superior tu Najil Xook Normal Superior ti' Yucatán

Le meyajá' ku kaxtik u beet jejeláas ba'al yo'osal u muuk'bensiko'ob le desarrollo integralo ti' le xoknáalo'ob ti' Licenciaturas yéetl Posgrado, yo'osal u páajtal u áanta'aj le xoknáalo'obo' yaano tu najil xooko', beyxan yo'osal u kaxtiko'ob ba'ate'il ka bisako'ob u reprobarko'ob, ti' le u aprovecharko'ob le najil xooko'.

Tu ja'abil 2025, áanta'aj yéetel sesiones ti' tutoria ti' 15 xoknáalo'ob, beyxan tuláakal le xoknáalo'obo' (Ti' yaan kaambal, talleres, tsikbalob'ob yo'osal le Distintivo Violeta, etc.).

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u yáanta'al 22 xoknáalo'ob, beyxan múuch' áantaj ti' 818 xoknáalo'ob, 508 ko'olelo'ob yéetel 310 xiibo'ob, yéetel múuch' meyajob'ob.

Xu'ulsiko'ob le xan u kaambalo'ob xook ti' le Universidad Tecnológica Regional del Sur

Le meyajá' ku kaxtik u xu'ulsiko'ob le índice ti' le paalalo'ob mu kaambalo'obo' beyxan le ku reprobaro'obo' yéetel le xoknáalo'obo', yo'osal ts'a'abalti'o'ob ba'alo'ob uti'al u chenko'ob yéetel u muuk'bensiko'ob le ba'alo'ob ti' áantaj uti'al u páajtal k'aamkuba'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab áantaj ti' tutoria yéetel áantaj tu najil xook ti' 712 xoknáalo'ob, uti'al ka páajchajak u bino'ob uts tu xooko' yéetel xan xu'ulsiko'ob le paalo'ob mu kaambalo'ob tu najil xooko'. Beyxan tu ts'áajo'ob 1,366 tutorias, beyxan tu ts'áajo'ob 394 áantaj uti'al u páajtal u ma'alobkinsik u xooko'ob le xoknáalo'obo' yéetel ts'a'ab 250 áantaj ti' Psicología, uti'al le xoknáalo'ob te' Universidad.

U k'a'amal túumben xoknáalo'ob tu nojnajil xook Instituto Tecnológico Superior ti' Motul

Ba'ax ku kaxtik le k'a'amal xoknáalo'oba' leti' u k'ajólto'ob tu'ux je'el u páajtal u kaxtiko'ob jejeláas áantajilo'ob u uti'al u yutsil xooko'ob yéetel le meyajob'ob ku yúuchul ichil le ja'ab xooka'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab le jupsa'al xook, uti'al u Ingeniería Electromecánica, Ingeniería Industrial, Ingeniería ti' Sistemas Computacionales, Ingeniería Electrónica yéetel Ingeniería ti' Energías Renovables. Ts'a'ab le jupsa'al xook ti' tulakal le programas ti' le 955 xoknáalilo'ob u ts'íibtmuba'ob tu k'iinil agosto diciembre 2025.

U xookil Ingeniería en Sistemas Computacionales tué u yila'al bix u bin u bel le k'áam xoknáalilo'obo'.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', máak'anta'ab u k'a'amal túumben xoknáalilo'ob tu k'iinilo'ob 2024B,

2025A, yéetel 2025B, uti'al le máaxo'ob ku xooko'ob ti' le programaso'ob: Ingeniería Electromecánica, Ingeniería Industrial, Ingeniería en Sistemas Computacionales, Ingeniería Electrónica e Ingeniería en Energías Renovables. Tu ts'okile' mak'a'anta'ab óoxp'éel u meyajil u k'a'amal túumben xoknáalo'ob ti' 477 mako'ob ku xooko'ob ti' le jejeláas nu'ukbesajilo'obo', yéetel xan uti'al le ku xookiliobo'.

U nu'ukbesajil tu'ux ku ka'ansa'al ka'ansajo'ob ti' u kuuchil xook Tecnológica del Centro

Le ba'ax ku kaxtik le nu'ukbeajila' leti' u bin u ma'alob meyajta'al le ba'alo'ob k'a'abettak ichil xook u uti'al xii'ipalalo'ob yéetel ch'úupalalo'ob, le je'ela' ku maak'a'anta'al yéetel le cursos uti'al u ka'ansa'al ka'ansajo'ob yo'lal bix u bin u k'éexpajal le xooko'ob tu yó'sal le túumben tecnologías je'en bix le pedagogías más túumbentako' yéetel u muk'ankunsa'al le jejeláas na'atil yáan ti' le ya'abkach xooko'obo.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab ka'ap'éel xook ku xáantal 12 horas uti'al u ka'ansa'al 13 aj ka'ansajo'ob, le je'ela' ku ma'alobkintik u xook 604 xoknáalo'ob u ts'iitmuba'ob.

Ichil le jala'acho', ts'o'ok u mak'a'anta'al 6 cursos 12 horas ku xáantal le je'ela' uti'al u ka'ansa'al 29 aj ka'ansajo'ob yéetel ku ma'alobkintik u xook 604 xoknáalo'ob xan.

U yila'al u bejil xook ti' le Instituto Tecnológico Superior ti' Progreso

Le nu'ukbesaja' u k'áat u ts'áaj ti' le xoknáalo'ob u k'u'maj u ju'uno'ob xook, ma'alob programas yéetel ma'alob meyaj ka'ansaj xook ti'ob, le xaná uti'al u ts'o'okol u xook tuláakalo'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'a'abtak 7 programas uti'al xook nivel licenciatura u uti'al u yutsil 1,100 xoknáalo'ob ts'iibtano'ob, ti' le je'eloba' 483 ko'olelo'ob, tuláakal leti'obe' ts'o'ok u ts'a'abal ti'ob u becal' STEM uti'al u Jala'achil Nojlu'um.

Ichil le jala'achila', 246 túumben xoknáalo'ob tu ts'iibtuba'ob u xoko'ob licenciaturaj, ti' le je'eloba' 150 tu ts'o'oksaj u xooko'ob yéetel 125 tu k'amo'ob u título'ob, leti' le máaxo'ob tu ts'o'okso'ob tuláakal le meyajo'ob ichil le xooko' yéetel administrativo.

V Múuch'táambal ti' Ciencias Básicas, Tecnológico Nacional ti' México u naajil xook Progreso

U tuukulil le mayaja' leti' u beeta'al u táakpajal le xoonáalo'obo' ti' u eventosi' xook ku ts'áaik ti'ob jump'éel kúuchil uti'al u nuup'kuba'ob meyaj yéetel u ts'áaikob k'ajóoltbi ba'ax u kanmo'ob yéetel u yéetmeyajo'ob ku taalo'ob ti' u lak' instituciones, le ku ts'áaik u muuk'il u k'a'ananil le múuch'kaambalo' yéetel u meyajta'al le ciencias básicas tu xookilo'obo'; le je'ela' ku chukik ti' le ma'alob meyajo'ob ku ts'a'abalo'ob, ku ma'alob mak'a'anta'al, ku nuup'esa'al, ku jach xookbil, ku muuch ila'al ichil le ciencias básicas yáan ti' le ingenieriao'.

Tu ja'abil 2025, 14 xoknáalilo'ob ti' le Ingeniería Electrónica yéetel Ingeniería ti' Energía Renovable tu representarto'ob u Tecnológico Nacional ti' México ti' u nojnajil xook Motul, táakpajo'ob tumen tu ye'eso'ob ju'uno'ob ku ts'áaik a'Imaj t'áan, yéetel ts'iikbanajo'ob ti múuch'táambalo'ob ichil le V Coloquio de Ciencias Básicas beeta'an tumen Instituto Nacional Tecnológico ti' México, tu nojnajil Progreso. Ichil le meyajo'ob ts'a'ab ojéeltbilo' leti'e je'eloba': U ma'alobkunsa'al u mak'a'anta'al Arrecifes yéetel Electrólisis, P'iis náachil yéetel tecnología LoRa yéetel ts'áj xook uti'al u máak'anta'al jenbix u beeta'alili'obe'.

Beyxan, u xoknáalilo'ob le Instituto Tecnológico Superior tu xiimbalto'on uti'al u k'ajoltiko'ob le maquina' CNC le yaan tik najil xook, yéetel u béeytal u kaambalo'ob tumen yaan asignaturas ti'ob yaan ba'al u yil yéetel le nu'ukula' ka páajchajak u kaniko'ob bix u meyajta'al.

U k'ajolta'al le xoknáalo'ob yéetel le ma'alob promedios ti' le Instituto Superior ti' Motul

Le meyaja' u k'aat ka k'ajolta'ak u ts'iibolal yéetel u ts'áaik u yóol ti' xook le xoknáalo'ob yéetel le promedios más ka'anatako'obo', ku yé'esik tu ts'aajo'ob táanil u xooko'ob, ma' tu p'ato'obi', yéetel u jach ma'alob meyajo'obtak ku ts'áaiko'ob ka'anal u k'aaba' le najil xooko'.

Tu ja'abil 2025, ichil u le k'a'amal túumben xooko'obe', ts'a'ab u reconocimiento 9 xoknáalo'ob le más ka'anal u promedio'ob tu semestre' 2025 A, ichil u carrera' Ingeniería Industrial.

Ti' u carrera' Ingeniería Electronica ts'a'ab xan 6 reconocimientos ti' u xoknáalo'ob (4 xiibo'ob yéetel 2 ko'olelo'ob) yéetel le promedio más ma'alobtak ti' u semestres periodo 2025 A.

Ti' u carrera' Ingeniería ti' Energías Renovables, k'u'ubtak 6 reconocimientos, ti' xoknáalo'ob yéetel promedios más ma'alobtak ti' jejeláas semestre xan ti' u periodo' 2025 A.

Ti' Ingeniería Electromecánica, k'u'ub 8 reconocimientos ti' u xoknáalilo'ob (7 xiibo'ob yéetel juntúul ko'olel) ti' u periodo' 2025 A.

U beelil u ka'a k'a'amal u xoknáalilo'ob Instituto Superior ti' Motul

Le ba'ax ku kaxtik le programa' leti' u mak'a'anta'al le ba'ax k'a'abet uti'al u acreditar ta'al u asignaturas' TecNM yéetel u un'ukukik Sistema de Gestión Integrado (SGI) uti'al u béeytal u ka'a k'a'amal xoknáalilo'ob.

Ichil agosto- diciembre 2024 k'ama'ab 740 xoknáalilo'ob ti' le jo'op'éel u programasi' kaambal tu naajil xooko'. Tuláakale' k'uch tak 1,000 utúulul xoknáalilo'ob.

Ichil agosto- diciembre 2025 k'ama'ab 738 xoknáalilo'ob ti' le jó'op'éel u programasi' kaambal tu najil xooko'. Tuláakale' k'uch tak 955 utúulul xoknáalilo'ob.

Ichil le nojjala'achila' tu ts'iibtuba'ob 1,478 xoknáalilo'ob.

U Molayil Becas ti' Instituto Tecnológico Superior ti' Motul

Le ba'ax ku kaxtik le programa' leti' u tan ota'al u moyalil u becas' le xoknáalo'ob, tu táanil u moya'alil u jala'achil becas le ku k'a'aitiko'ob u convocatoriasil, bey xan le ku k'a'aita'al tumen u nojkúuchil xook.

Ichil u k'iinilo'ob agosto-diciembre 2024, beychaj u t'ooxlanta'al le Beca "Jóvenes Escribiendo el Futuro" ti' 1,000 u xoknáalilo'ob, tu yo'sal le a'almaj t'aan ts'a'ab yóok'ol bix u k'áata'al le becao'. Beyxan, ts'a'ab le Beca ti' Educación Superior uti'al u paalal Policías, ti' le je'ela 3 xoknáalo'ob k'amej. Le programa uti'al ko'olelo'ob xoknáalo'ob ti' programas STEM, 218 k'a'am túumben xoko'ob yéetel ka'a k'am xooko'ob yaano'ob ti' 2,4, 6 semestre ma' u bo'oto'obi'. Le u áantajil le Instituto ku ya'ala'al leti' beetik u ma'alobtal u xook le palalo'obo' ichil mi'atsil yéetel deporte, 58 xoknáalilo'ob ma' tu bo'oto'ob wa chen tu bo'oto'ob jump'íit u toojol le u reinscripcion'obo'

Ichil u k'iinilo'ob agosto-diciembre 2025, beychaj u t'ooxlanta'al le Beca "Jóvenes Escribiendo el Futuro" ti' 955 u xoknáalilo'ob, le naajil xook. Beyxan, ts'a'ab le Beca ti' Educación Superior uti'al u paalal Policías, ti' le je'ela 8 xoknáalo'ob k'amej. Le programa uti'al ko'olelo'ob xoknáalo'ob ti' programas STEM, 261 k'a'am túumben xoko'ob yéetel ka'a k'am xooko'ob yaano'ob ti' 1,3,5, yéetel 7 semestre ma' u bo'oto'obi'. Le u áantajil le Instituto ku ya'ala'al leti' beetik u ma'alobtal u xook le palalo'obo' ichil mi'atsil yéetel deporte, 30 xoknáalilo'ob ma' tu bo'oto'ob wa chen tu bo'oto'ob jump'íit u toojol le u

reinscripciono'obo'

Ichil le jala'achila' 1,955 u solicitud becas Jovenes Escribiendo el Futuro mak'a'anta'abij, u becai' Educación Superior ti'al u paalal policíase' 11 u téenel ts'a'abij. Uti'al u programai ko'olel xooko'ob ti' STEM, ts'o'ok u ts'a'abal 479 u téenel ti'ob.

U ts'a'abaj Becas, áantajil taak'in yéetel u ensa'al u tojol u bo'ol xoknáalo'ob ti' le Universidad Tecnológica Metropolitana

Le meyaja' k'áat u ts'áa becas, áantaj ichil xook, yéetel u yéensa'al u tojol ba'alo'ob ti' xoknáalo'ob k'a'abet ti'ob, le máax ma'alob u bin u xooko'obo' wa yáan ti'ob wa ba'ax k'ooja'anil ti', yéetel le je'ela' ku ts'a'abal u un'ukulil ti'ob u xooko'ob xan, ma' u p'atiko'ob yéetel u ts'o'oksiko'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab jejeláas becas, ichil le je'elo'oba' yaan, Estimulo Academico, Hijos de Policías, SETEY, SITEM, SYTTE yéetel Becas para Hijos de Trabajadores de la UTM, le tu yáantaj 1,233 xoknáalo'ob yéetel Becas Juventudes Renacimiento, le tu yáantaj 1,409 xoknáalo'ob. Le apoyosa' ku kaxtikob jump'éeel bix u muuk'ankunsa'al u ts'o'oksik u xook le xi'ipalo'ob yéetel ch'upalalo'ob beyxan u yaantal u un'ukulil bix u yantikuba'ob xook.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u más ya'abkunta'al u programai' le becaso', le ku k'uchu' ti' más ya'ab wíinik ku xook xan, le ya'abkach bix u bin u kuxtalo'ob, le becaso' u k'aat ka u ts'o'ok uxook le wíiniko'obo yéetel ka' yanak ma'alob xoknáalo'ob tu noj lu'umil Yucatán.

U ts'a'abaj Becas, áantajil taak'in yéetel u ensa'al u tojol u bo'ol xoknáalo'ob yéetel pasantes ti' Universidad de las Artes de Yucatán

Le ba'ax ku kaxtik le programa' u muuk'a'ankunsik u xook le máaxo'ob u k'ato'obo' u xoko'ob ba'alo'ob artísticas, yéetel u yaanta'ao'ob uti'al ka paajchajak u ts'o'oksik u xooko'ob tu ma'alobil ka u k'aam u título'ob, tu yo'sal le je'ela' ku ts'abatak le becaso', áantajo'ob y'éetel ku yéensa'al u tojol ba'alo'ob, uti'al u chan áantikuba le xoknáalo'obo', uti'al ma' u yaantal u talamil u bino'ob xook.

Tu ja'abil 2025, 126 becas, áantajil taak'in yéetel u yensa'al u tojolil bo'ol ti'aal u yaanta'al le xoknáalilo'ob yáax a'ala'ano'obo' (42 xiibo'ob yéetel 83 ko'olelo'ob).

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u ts'a'abal 129 becas, áantaj taak'in yéetel ma' ya'ab bo'oli', uti'al u ka'ansa'al j-ka'ansajo'ob ichil artes, le ku taasik ma'alob ba'alo'ob xan ti' u xoknáalilo'ob u kajtalil Jo'.

U túumbenkunsa'al u especializaciones u programasi' xook ti' le Instituto Tecnológico Superior ti' Motul

Le nu'ukbesajila' u k'áat u máak'a'ant más ma'alob u nu'ukulil xook uti'al u ts'áik ba'ax k'a'abet bejla'a k'iin ichil u nojnajil xook yéetel u túumbenkunsa'al le especialidadesil u programasil xook yaan ba'al u yiil ti' le kuuchilo'ob beetik u páajtalil.

Tu ja'abil 2025, meeyajta'ab bix u bin yéetel bix túumbenkunsa'al u jo'op'éeel especialidadesil u programa' xook ku ts'aalanta'al ichil u kúuchil xook Instituto Tecnológico Superior ti' Motul: Gestión integral ti' Energías Renovables yéetel Sostenibilidad yéetel u clave IENE.GIE -2025-01, Sistemas Electrónicos yéetel u Controlil Procesos yéetel u clave IELE-SEC-2025-01, Gestiónil Mantenimiento yéetel Seguridad ti' Procesos Electromecánicos yéetel u clave IEME-GMS-2025-01, Sistemas Integrales ti' Producción yéetel u clave IIND-2010-2027 yéetel Desarrollo ti' Aplicaciones Full Stack yéetel u clave ISIE-DAF-2025-01. Bejla' k'iine', 175 xoknáalo'ob tan u xookiko'ob le especializacionesa'.

U meyajta'al u Programasi' xook ti' Nivel Superior ti' u najil xook Normal Superior ti' Yucatán

Ba'ax ku kaxtik le meyajta' leti' u je'ebel u programasi' licenciaturas yéetel posgrados ma'alobtak uti'al xoknáalo'ob ti' le nojlu'uma', ba'ale' ka ts'a'abak yáax ti' u máakilo'ob ku taalo'ob ti' u petenil Yucatán.

Tu ja'abil 2025, 818 xoknáalo'ob ts'o'ok u ts'iibta'alo'ob ti le 8 programas ti licenciatura uti'al u ka'ansa'al x-ka'ansajo'ob yéetel aj-ka'ansajo'ob mejen paalal yéetel xí'ipalalo'ob yéetel ch'úupalalo'ob, ti' le 212 xooko'ob tu k'amuba'ob, ti' 170 u ts'iitmuba'obe' 118 tu titulartuba'ob ti' tu jejeláasil maestrías yaan ti' le najil xooko'.

Ichil le jala'achila', ku k'a'amal 769 xoknáalilo'ob ti le waxak licenciaturas u kuuchil u ka'ansa'al ka'ansajo'ob, u ka'ansajo'ob mejen paalal yéetel xí'ipalalo'ob yéetel ch'úupalalo'ob, tu'ux 40% xiibo'ob yéetel 60% ko'olelo'ob. Ichil u xóokil posgrado yáan 222 xóoknalo'ob, tu'ux 118 tun xookko'ob yax ja'ab yéetel 104 tu xoko'ob u ka'a ja'abil. Tu yo'osal le k'a'am xook úucho', 72 k'a'amo'ob ti' xiio'obi' yéetel 150 k'a'amo'ob ti' ko'olelo'obi.

U núpp'esajil u ba'alilo'ob xook ichil u najil xook Normal Superior ti' u noj lu'umil Yucatán

Le ba'ax ku kaxtik le programa' leti' u múuk'ankunsik u núpp'esajil u ba'alilo'ob xook yéetel u lak' u kuuchilo'ob xook, ku yaantikuba yéetel u káajbal u mak'a'anta'al ch'a'at'ano'ob ichil le kuuchilo'ob yax áal'a'ano' uti'al u ma'alobkinta'al ke bix u ka'ansa'al le xoknáalo'ob uti'al u ts'áaiko'ob xook xan bey uti'al u ma'alobtal u meyaj xan le ka'ansajo'obo', ku yookol le programas ku yiliko'ob bix u meyajta'al le miaatsilo' yéetel xan u muuch't'anil u wíinik kaajalo'ob.

Tu ja'abil 2025, yanchaj k'iino'ob u uti'al u yila'al yéetel u beeta'al prácticas profesionales tu'ux ichil 20 k'iino'ob ti' le semestre' xiimbata'ab u kuuchil xook mejen paalal, yáax u najil xook uti'al táankelem paalal tu noj lu'umil Yucatán, tu'ux ku tsola'al ti' 818 xoknáalo'ob le waxak licenciaturas ku ts'a'abalo'.

U Nu'ukbesajil núpp'esajil u ba'alilo'ob xook ichil u najil xook Normal "Juan de Dios Rodríguez Heredia" ti' Zací

Le programa' ku kaxtik u ma'alobkunsal bix u bin u ka'ansa'al le xoknáalo'obo yéetel u muuk'ankunsal le u kaaxanil u nu'ukul xook tu yo'lal proyecto tu'ux ku yúuchul ts'iikbal yéetel muuchtambaloob ichil u Petlu'umil México, beyxan u kanáanta'al u núpp'esajil xook ti' xoknáalo'ob, bey ti' ka'ansajo'ob, le ku kaxta'al yéetel meyajto'ob ti' u najil xook mejen paalal uti'al u kaniko'ob meyaj xan.

Ti' u ja'abil 2025, táakpajo'ob ti' óoxp'éel noj múuch'táambalo'ob, ku áantik 28 ka'ansajo'ob yéetel 278 xoknáalo'ob. Beyxan, kaamp'éel tu'ux je'elo'ob 278 xoknáalo'ob uti'al u beetiko'ob u practicas profesionaleso'ob.

Beyxan, 12 ka'ansajo'ob táakpajo'ob ti' noj múuchtambalo'ob. Beeta'ab xan k'eex xoknáalo'ob yéetel Canadá yéetel ti' u Noj najil xook Cienfuegos, Habana Cuba, tu'ux táakpaj ka'atúul xoknáalo'ob.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u táakpajal wak'péel múuch'tambal nojlu'umil yéetel petlu'umil, ka'apéel múuch'tambal uti'al u kaxta'al a'almaj t'aan yéetel jump'éel múuch'tambal uti'al u yáantajil ka'ansajo'ob yéetel 278 xoknáalo'ob.

U Nu'ukbesajil Modelo ti' xook ichil ka'apéel ja'ats' ti' Instituto Superior ti Motul

Ba'ax ku kaxtik le programa' leti' u muul meyaj yéetel industrias yéetel sectores empresariales uti'al u páajtal u meyajta'al je'en bix u ts'a'abal xookili' yéetel jump'él u Modeloi' xook ku núup'pesik ka'ap'éel

ba'al, teoría yéetel práctica, ku bisik le xoknáal ichil le empresao uti'al u béeytal u kaambal más uts yéetel ka paajchajal u kanik u ts'aa xook.

Ti' u ja'abil 2025, 14 xoknáalo'ob ti' u ts'ookil semestre ti' yano'ob ti' le programa' tu'ux ku t'íit' pajal beya': 5 u xoknáalo'ob Ingeniería Electromecánica, 4 u xoknáalo'ob Ingeniería ti' Sistema Computacionales, 2 u xoknáalo'ob Ingeniería Industrial, yéetel 3 u xoknáalo'ob Ingeniería Electrónica. Le jejeláas empresas táakpajo'obo leti'e' Millet Industria uti'al vidrio, Hotel Fiesta Americana yéetel TOH Soluciones digitales.

U Nu'ukbesajil xook ichil ka'apéel ja'ats' ti' Instituto Tecnológico Superior ti Nojol

Le programa ku kaxtik u yaantal wiiniko'ob yaan u na'ato'ob, ma'alob bix u modoso'ob yéetel ku kanántiko'ob tu'ux kajakbalo'ob, ka' táaklak u yutskinto'ob tu'uxilo'ob yéetel u utsi bisikuba'ob yéetel u yet kaajalilo'ob, u yaantal meyaj yéetel u yaabitko'ob u miaatsil u noj lu'umilo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, jorontsibta'ab 6 ju'uno'ob, ku yántiko'ob 500 xoknáalilo'ob, tu'ux meyajta'ab negociose', 4 jach ma'alobtak k'ama'abij ku yántik 25 xoknáalilo'ob, ti' u modelo' xook ichil ka'apéel ja'ats', 8 xoknáalo'ob ooko'obi' yéetel wa jaip'éel ka'ansajo'ob. Ts'o'ok u yáanta'al 75 xoknáalo'ob le ts'o'ok u ts'o'oksik u xooko'ob ti' le páachal k'iina' ti' u nojo noj lu'umil.

U Nu'ukbesajil xook ichil ka'apéel ja'ats' ti' Instituto Superior ti Progreso

Le ba'ax ku kaxtik le programa' leti' u múuk'ankunsa'al u nup'esa'al ba'al u tia'l je'en máaxe', yéetel ba'ax uti'al wa jaitúul máako'ob, beyxan u ka'ansa'al máak u beet táak'in yéetel u meyaj, ku kaxtik u yántik túulakal máak ti' petlu'umil yéetel u nats'ik xoknáalo'ob ti' jejeláas meyajo'ob.

Tu ja'abil 2025, joronts'iibta'ab 12 ju'uno'ob, ku meyajta'al tak bejla' k'iin 26 ju'uno'ob tu'ux ku yuuchul múulmeyaj yéetel u empresasil noj lu'umil uti'al le ka'apéel ja'ats' xook, ku yántik 26 xoknáalo'ob ti' le jejeláas ingenieriaso'.

Mokt'aano'ob yéetel empresas

(ba'al u tia'l je'en máaxe', yéetel ba'ax uti'al wa jaitúul máako'ob) yéetel Instituto Tecnológico Superior ti Motul

Le ba'ax ku kaxtike' leti' u k'uchul ti' jump'éel éejenil ichil le xook na'an u bo'olilo', yéetel le yáan u bo'olilo', le ku beetik u páajtal u yéesik ba'ax u kanmaj le xoknáalo'ob ichil jach kuxtalo' beyxan u kaambalo'ob.

Ti u ja'abil 2025, meyajta'ab 35 ju'uno'ob tu'ux: 16 uti'al u najil xook mejen paalal yéetel 19 uti'al sector privado.

U Nu'ukbesajil tu'ux ku joronts'iibta'al ju'uno'ob yéetel Sector Empresarial uti'al Universidad Tecnológica del Centro

Le ba'ax ku kaxtik le programa' ma' u talamtal u beeta'al practicas profesionales, u je'elel wa jaip'éel k'iin ti kaajalo'ob yéetel u beetik u servicio social xoknáalo'ob uti'al u kaambalo'ob yéetel u yéesiko'ob ba'ax u kanmo'ob ichil u najil xook.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 70 ju'uno'ob yéetel empresas uti'al u páajtal u je'ele máax ku xook ti' mejen kaajalo'ob, le je'ela' ku yántiko'ob 604 xoknáalo'ob ichil ichil péetlu'umil.

Ichil le jala'achila', máak'a'anta'ab 86 ju'uno'ob yéetel empresas ku yántiko'ob 689 xoknáalo'ob ku kajtalo'ob ti 59 kaajalo'ob ichil u péetlu'umil Yucatan.

U Mu'uk'a'ankunsa'al u táakpajal u Sectores Público, Social yéetel Privado ti' u Instituto Tecnológico Superior Progreso

Le ba'ax ku kaxtik le programa' le u beeta'al u táakpajal meyajo'ob ku ma'alobkuntiko'ob u jets'el u yé'sa'al ka'ansa'al xook, u túumbem bix a kaxtik a'almajt'aano'ob, ku mak'a'antik u beel xook le xoknáalo'ob ti' nivel superior.

Ti' u ja'abil 2025, joronts'iibta'ab 20 ju'uno'ob yéetel sector público, social yéetel privado, le ku ts'áaik tun 97 ju'uno'ob ku meyajta'al tak bejla' k'iina' ti' u yutsil 1,100 xoknáalo'ob.

U Nu'ukbesajil tu'ux ku je'elel xoknáalo'ob ti' kajalo'ob uti'al u meyajo'ob utial Instituto Tecnológico Superior ti' Motul

Le je'ela' jump'éeel meyaj ku ts'olik bix u ka'ansa'al xook je'el bix u ya'alik le kaambalo' ku yáantik le xoknáal u mak'a'ant u meyaj je'el bix tu yilaj ichil u najil xook yéetel bix ken u beet chéen jo'op'ok u meyaj, ku meetik u tuukul, yéetel u yaantal u na'at uti'al u yóoitik ba'ak je'el u beytal u beetik ken u ts'o'oksu xooke'. Le nu'ukbesajila' ku kaxtik u taakpajal industrias yéetel u sectoresi empresas uti'al u páajtal u jach meyaj le xoknáalo'obo' beyxan u beytal u u je'elo'ob ti' kajalo'ob tu'ux ku beetik u practicaso'ob ichil u bolonil semestrei u licenciatura'o'.

Ti' u ja'abil 2025, kajsas'ab yéetel tan u meyajta'al le programa' yéetel 124 xoknáalo'ob (81 xiibo'ob yéetel 43 ko'olelo'ob), ti' u najil xook Tecnológico Superior ti' Motul je'el bix e'esa'an ti' u Departamentoi Vinculación, ti' jo'op'éeel u programai xook.

Ichil le jala'achila' 139 xoknáalo'ob ti' le jo'op'éeel programasi xook ku tsa'aba ti' le Tecnológico Superior ti' Motul tu beetaj u meyajo'ob ti' empresas tu'ux yaan u yil kaambal yéetel ingenierías ti' u k'iinil 24-B yéetel 25-A.

U Nu'ukbesajil Servicio Social ti' Instituto Tecnológico Superior ti' Motul

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u ma'alobkunsa'al u k'a'amal na'at yéetel u más ma'alobtal le xoknáalo'ob ichil meyajo'ob uti'al u yáantaj máako'ob xan, ka u kano'ob u meyajto'ob je'el ba'axe' yéetel ka u kaxto'ob bix u je'el u máansiko'ob talamile'.

Ti' u ja'abil 2025, 135 xoknáalo'ob ti' u 5 prograsil xook ku ts'áaik le najil xooka' tu myajtajo'ob u Servicio Socialo'ob ti' u k'iinil 24-B yéetel 25^a.

Beyxan, 23 xoknáalo'ob (12 xiibo'ob yéetel 11 ko'olelo'ob) tu kajo'ob u Servicio Socialo'ob ichil le 5 ingenierías ku ts'áaik le najil xooko', le kun ts'o'oko' 31 ti' diciembre ti' u ja'abil 2025.

Meyajta'ab xan jump'éeel múuch'tambal uti'al u ts'ola'al bix u meyajil le Servicio Social ichil u k'iinil 26-A, tu'ux 119 xoknáalo'ob bino'ob u yu'ubo'ob.

U Nu'ukbesajil "Modelo uti'al Talento Emprendedor" uti'al Instituto Tecnológico Superior uti'al Motul

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u muuk'ankunsik u táaktal u meyaj le xoknáalo'ob ti' ba'ax uts tu yicho'obo' ku meyajta'al tumen Modelo uti'al Talento Emprendedor (Mooc ti' redes sociales), tu'ux ku kaxta'al wíiniko'ob táak u meyajo'ob yéetel ba'alo'ob ku kanántiko'ob u yóok'ol kaab, yéetel je'el u meyajo'ob yéetel je'en máaxe'.

Ti' u ja'abil 2025, ts'o'ok u k'a'amal 40 xoknáalo'ob tela' (19 xiibo'ob yéetel 21 ko'olelo'ob) ti' le jejeláas xooko'obo'.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u ka'ansa'al 247 xoknáalo'ob meyaj jach ma'alob ichil le jejeláas xooko'obo.

U bin u meyajta'al túumben ba'alo'ob yéetel u meyajil emprender uti'al **Universidad Tecnológica Metropolitana**

Le meyajá' ku kaxtik u muuk'ankunsik u meyajta'al emprendimientos yéetel u páajtal u yaantal meyaj ti' xoknáalo'ob ti' superior ku beeytal tu yo'sal le proyectos tu'ux ku meyajtiko'ob leti'ob u empresaso'ob, beyxan tu'ux ku ts'a'aba cursos yéetel talleres tumen máaxo'ob u kanmo'ob le meyajjo'oba' yéetel ka' u kaxto'ob xan empresas le je'el u páajtal u yáantiko'ob chéen ts'o'okok u meyajjo'obe'.

Ti u ja'abil 2025, mak'a'anta'ab utsil le ba'ax ts'iibta'an ti' ju'uno'ob, certificacioneso'ob, u meyajil proyectos yéetel u ka'ansajil xoknáalo'ob. Joronts'iibta'ab 15 ju'uno'ob tu kuuchil Unidad de Incubación, Innovación yéetel Desarrollo Empresarial (UNIIDE) táakpaja'an yéetel xook, ba'ax yaan u yil yéetel táak'in yéetel socialo'ob. Mak'a'anta'ab 24 ju'uno'ob ti' jejeláas cuatrimestres, uti'al u múuk'ankunsa'al le ba'ax k'a'abet u kanik tuláakal le xoknáalo'obo'. Beyxan, k'a'amtak 9 proyectos uti'al emprendimiento, óol laj meyajta'an ichil u k'iinil mayo - agosto tu ja'abil 2025. Ts'a'ab 90 túumben tallero'ob yo'sal ka'ansaj xook yéetel uti'al kaambal, beyxan meyajta'ab 7 tallero'ob uti'al ma'alobtal kaambal.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u ya'abkunsa'al yéetel máax je'el u páajtal u yuuchul le meyajjo', ts'o'ok u ma'alobkinsa'al bix u kaajal le emprendimientoso' yéetel ts'o'ok u kaxta'al tu'ux u meyajta'al lebeetik u yáantal bix u kaambal maas ma'alob le xxoknáalo'obo, le ku yéesike' táan k kaxtik jump'éeel múuch'meyaj uti'al u yáanta'al le xoknáalo'obo yéetel u kuxtalo'ob.

U na'aksa'al ti redes sociales le meyajjo'ob yéetel múuch'taambalo'ob **beeta'an ti' u noj najil xook Tecnológico Superior ti' Motul**

Le meyajá' ku kaxtik u ts'áaik k'aajo'oltbi le jejeláas meyajjo'ob bey científicoe' beyxan tecnológico ichil jump'éeel ts'iib kun na'aksa'al meyajta'an tumen ka'ansajo'ob yéetel académicos, tu'ux ku múuk'ankunsiko'ob le kaxan a'almaj t'aano'ob yéetel bix u meyajta'al túumben ba'alo'ob, u yéesiko'ob bix u meyajjo'ob yéetel u yéesiko'ob ba'ax u jach kaamo'ob ti' múuch't'aano'ob ichil noj lu'um yéetel ti' u jeel tu'uxo'ob, bey yaan y yil yéetel u ma'alobkunsa'al le xooko' yéetel u utsil.

Ti' u ja'abil 2025, u kuuchil Ingeniería Electrónica yéetel Ingeniería ti' Energías Renovables tu tuuxto'ob u meyajjo'obil "Diseño de Módulos Didácticos con amplificadores operacionales para la simulación de sistemas de control" y "Diseño de una cerradura inteligente para exteriores basada en ESP32" uti'al u yéesa'al ti' u Congreso Internacional Universitario Innovación yéetel experiencias ti' investigación científica 2025. Tu ka'ap'éeel meyajjo'ob éesa'ab ti' múuch'taambal en línea, tu'ux muulmeyajnaj xoknáalo'ob yéetel ka'ansajo'ob uti'al u tsoliko'ob. TecNM Campus Zacie' ti' beeta'ab le muuch'taambalo' ti' k'iinil noviembre tu ja'abil 2025.

Na'aksa'ab le lajun meyaj, "Herramientas didácticas centradas en metodologías activas para el aprendizaje de las matemáticas (Estadística inferencial)" ti' u áanalte'il internet Advances in Engineering and Innovation uti'al óoxt'úul u ka'ansajilo'ob Ingeniería ti' Energías Renovables yéetel Ingeniería Industrial, mak'a'anta'an ti' u k'iinil Julio - diciembre ti u ja'abil 2025.

Ti le wak Coloquio Nacional de Ciencias Básicas Aplicadas a la Ingeniería, beeta'ab ti' u najil xook Tecnológico Superior ti' Nojol ti' u nojlu'umil Yucatán, ka'atúul ka'ansajo'ob yéetel jo'túul xoknáalo'ob ti' u xookil Ingeniería Electrónica, tu mak'a'anto'ob jump'éeel muuch'taambal u k'aaba'obe' "Medición de la distancia con tecnología LoRa" yéetel "Módulo Didáctico para la Enseñanza de Cinemática". Ti' xan le muuch'taambala' juntúul ka'ansaj yéetel óoxt'úul xoknáalo'ob t'aanajo'ob tu yo'sal jump'éeel meyaj u k'aaba'e "Simulador de potencia eólica".

Ichil le ja'achila' le ka'ansajo'ob Jorge Benjamín Magaña Zaldivar, Julio César Molina Céspedes yéetel Ramón Ariel Vela Xool ti' u kuuchil xook Ingeniería Electrónica tu yé'eso'ob u meyajo'ob u k'aabae' "Caracterización de una celda de combustible microbiana basada en la planta vicaria (Catharanthus)" ichil u muuch'táambal International Symposium on Research and Innovation (ISRI). Le mayaja' beeta'ab en línea. TecNM Campus Progreso tu'ux úuch le muuch'táambala'.

U mayaj kaxan ichil xook ti' u najil xook Normal uti'al Ticul

Le ba'ax ku kaxtik le programa' leti' u ts'a'abal k'aajo'oltbi na'ato'ob yaan u yil yéetel ciencia ku tu'ux ku meyajta'al ka'ap'éeel ba'alo'ob uti'al Ligas de Generación y Aplicación de Conocimiento (LGAC): a) Evaluación de la enseñanza y el aprendizaje b) Condiciones para el aprendizaje: Autorregulación del aprendizaje, Pensamiento Crítico y Estrés escolar.

Ti' u ja'abil 2025, ka'a ch'a'ab u meyajil tutprias uti'al kaaxan información, uti'al 2 ka'ansajo'ob yéetel 5 xoknáalo'ob (3 ko'olelo'ob yéetel 2 xiibo'ob).

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u beeta'al u meyajil 4 kaxan información yéetel 12 ts'iibo'ob ts'o'ok u tuxta'al ti' jejeláas u kúuchilo'ob xook jach k'ajo'olta'ano'ob, tu yo'sal 3 xoknáalo'ob yéetel 3 ka'ansajo'ob; jump'éeel áanalte' tu'ux yaan úuchben ts'iib publicarta'an tumen Secretaría de Ciencia, Humanidades, Tecnología e Innovación de Yucatán (SECIHTI), 4 u capitulo'ob áanalte' yéetel 7 u meyajil investigación científica ti' revistas seten ma'alobtakti' u cuartiles 2, 3 yéetel 4 le más jaats' u xoka'alo'; 5 múuch'tpáambalo'ob uti'al u meyajil investigación y'wwtwl xoknáalo'ob yéetel ka'ansajo'ob, 41 wíiniko'ob tuláakal ichil u najil xooko' (11 ka'ansajo'ob yéetel 30 xoknáalo'ob); ichil le meyaj ts'ii bo' ku yé'esa'alo' yaan u xookol jaitúul wíinik jach ma'alob u tuukul yo'sal wa ba'ax ba'alo'ob, u chi'ibal pool tu yo'sal xook, yéetel tu'ux je'el u páajtal u meyajtik u tesis'obe' ti' investigación uti'al u k'amikubao'be', yéetel u meyajta'al óoxp'éeel ba'alo'ob je'el u páajtale' (jach ma'alob u tuukul yo'sal wa ba'ax ba'alo'ob, u chi'ibal pool tu yo'sal xook, yéetel ba'alo'ob ku k'askúuntik le jeets'elo') tu'ux táakpaj máax ku yiliko'ob wa uts le meyajo'obo ku taalo'ob ti' jejeláas tu'ux yóok'ol kaab, je'el bix Universidad Complutense de Madrid, el Artificial Intelligence Research Institute de la región de Cataluña, España, Universidad Camilo José Cela, de España, la Universidad Nacional Autónoma de México y el Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Monterrey, uti'al u yila'al u meyaj 392 xoknáalo'ob, u meyajil u yila'al bix u beel u ts'iibil titulación yéetel u k'a'amal 94 meyajo'ob uti'al u k'amikubáaj le xoknáalo'obo'.

U Tuukulmeyajil "Principios de Ecuador ti' u K'íiwik Dzilam de Bravo"

Le ba'ax ku kaxtil le meyaja' leti' u k'aajo'olta'al bix u meyajilo'ob le k'íiwik ichil le jejeláas kuxtalo'obo (social, ambiental yéetel económico), tumen le xoknáalo'obo'. Yéetel múuch' meajo'ob ti' le kúuchilo'ob ti' kaanan mako'ob yéetel toj óolal, u kaanan yóok'ol kaab yéetel kajtalo'ob, le xoknáal yéetel le ka'ansajo'obo yaanlaj u múuch'kuba'ob tsiikbal yéetel u jala'achil le proyecto ku meyajta'ala'.

Ti' u ja'abil 2025, yéetel le múuch' meyajo'ob ti' le kúuchilo'ob ti' kaanan mako'ob yéetel toj óolal, u kaanan yóok'ol kaab yéetel kajtalo'ob, le xoknáal yéetel le ka'ansajo'obo yaanlaj u múuch'kuba'ob tsiikbal yéetel u jala'achil le proyecto ku meyajta'ala', tu'ux táakpaj 9 u xoknáalo'ob Ingeniería ti' Energías Renovables.

Eficiencia Terminal en Educación Superior

Le programa' u k'aat ka ya'abkunta'ak bix je'el u beeytal u kaambal le xoknáalo'obo, ts'a'ab áantaj ti'ob, tu'ux ku tsa'abal xook yéetel ku yáanta'alo'ob u yilo'ob ba'ax jach taalam ti'ob ichil u xooko'ob (tutorías yéetel acesorias), beyxan ts'a'ab áantajo'ob uti'al xoknáalo'ob jach ma'alob u promedioso'ob.

U kúuchil xookTecnológico Superior del Sur ti' Yucatán

Ti' u ja'abil 2025, 80 áantaj xooko'ob ts'a'abi, le je'ela' tu yáantaj 400 xoknáalo'ob, 50 u áantajil xook uti'al titulación, tu yáantaj 200 xoknáalo'ob ken u ts'o'oksu xooko'ob, 2 u programasi' psicología uti'al u yáanta'al xoknáalo'ob, le tu taasaj utsil ti 70 xoknáalo'ob, yéetel jump'éeel nu'ukbesajil uti'al tutorías le tu yáantaj 1,368 xoknáalo'ob.

Universidad Tecnológica del Mayab

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab u áantajil psicología ti 83 xoknáalo'ob yéetel meyajta'ab le programa' Múuch' Tutorías, le tu yáantaj 760 xoknáalo'ob. Beyxan, máak'a'anta'ab 9 meyajilo'ob uti'al u muuk'kankunsa'al u yóol tuláakal le xoknáalo'obo. Beyxan, ts'a'ab 8 asesorias uti'al jejeláas xooko'ob, tu'ux íila'ab yaan talamilo'ob ti'ob, le je'ela, yo'osal u ma'alobtal bix k'a'abet u meyajto'ob, uti'al u yutsil 138 xoknáalo'ob.

Ts'a'ab 27 talleres ma' yáan ichil u k'iinil xooki' uti'al u ka'amp'éeel xookonalilo'ob Técnico Superior Universitario, tu yáantaj 772 utúululo'ob uti'al u ma'alobkunsa'al bix u tuukul yéetel u yóol le xooko'obo uti'al xan u ma'alobtal u xooko'ob. Myajta'ab jump'éeel programa uti'al Desarrollo Sustentable, tu'ux táakpaj 103 u xoknáalilo'ob Agricultura Sustentable y Protegida, tu'ux ku kaxta'al u be'etiko'ob ba'alo'ob jach uts tak uti'al u yook'ol kaab je'en bix u ka'a meyajto'ob yéetel un'ukulo'ob ts'sok u yax usarta'al tumen le xoknáalo'obo'. Le meyajto'oba' ku áantajo'ob u kaananil yóok'ol kaab ku kaxtik le Noj najil xooko'.

Meyajta'ab 12 talleres uti'al u ka'ansa'al máak emprender yéetel k'a'amtak 38 proyectos tu'ux táakpaj 120 xoknáalo'ob yéetel 6 ka'ansajo'ob, tu'ux 8 jach ma'alobtake' ka'amla'aj tumen u kuuchil Programa de Emprendedurismo, le ku kaxtik u ma'alobkunsa'al le kaambalo' yéetel u páajtal u jach meyaj le xoknáalo'obo'.

Ti' u ja'abil xook 2025-2026, k'aamlanta'ab 275 túumben xooko'ob, 26 uti'al Carrera de Técnico Superior Universitario en Entornos Virtuales y Negocios Digitales (18 xiibo'ob yéetel 8 ko'olelo'ob), 38 uti'al programa Educativo Técnico Superior Universitario en Agricultura Sustentable (28 xiibo'ob yéetel 10 ko'olelo'ob), 101 ti' Carrera de Técnico Superior Universitario en Gastronomía (59 xiibo'ob yéetel 42 ko'olelo'ob), 110 ti' Técnico Superior Universitario en Mecánica Automotriz (103 xiibo'ob yéetel 7 ko'olelo'ob).

8 u becas (STEM) ts'a'ab uti'al ko'olelo'ob óoko'ob xook ti' u Programai' Xook ti' Técnico Superior Universitario ti' Entornos Virtuales y Negocios Digitales yéetel 7 ko'olelo'ob ti' u xookil Técnico Superior Universitario en Mecánica Automotriz. 754 xoknáalo'ob ts'a'ab u becaso'ob (SUBES, sistema único de becas), tu'ux 275 uti'al túumbem xoknáalilo'ob yéetel 479, taanili' u xooko'obe', tsola'ab ti'ob bix u k'a'amal le táak'ino' yéetel u jeel ba'alo'ob yaan u yilo'ob yo'olal le becaso' je'el bix k'a'abet u chupla'ajal le Beca u k'aaba' "Jóvenes Escribiendo el Futuro".

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u ts'a'abal u áantajil psicología ti' 83 xoknáalo'ob, 9 meyajto'ob xan uti'al u múuk'ankunsa'al u yóol tu láakal le xoknáalo'obo'. Ts'a'ab 8 u asesoriasil xook ti' jejeláas xooko'ob. Ts'a'ab xan 27 talleres uti'al u 4 programasi' xook Técnico Superior Universitario. Ts'o'ok u meyajta'al jump'éeel u programai' Desarrollo Sustentable, tu'ux meyajnaj u xoknáalo'ob Agricultura Sustentable y Protegida. Meyajta'ab xan 12 talleres tu'ux ku ka'ansa'al emprendimiento yéetel 38 proyectos uti'al meyaj mak'a'antabij. Tu k'ububao'ob xook 275 túumben xoknáalo'ob ti' u k'iinil xook 2025- 2026. Ts'a'ab becas STEM ti 15 ko'olelo'ob tu kajsaj u xooko'ob. Ts'a'ab xan u becas (SUBES) "Jóvenes Escribiendo el Futuro".

Universidad Politécnica ti' Yucatán

Ti u ja'abil 2025, ts'a'ab áantajo'ob ti' máaxo'ob jach ma'alob u bin u xooko'ob ichil u kajalil Ucu', uti'al u utsil 210 xoknáalo'ob. Beyxan, ts'a'ab 320 u xookil psicopedagogía ti' 149 xoknáalo'ob, u uti'al u muuk'ankunsa'al u yóolo'ob yéetel bix u bin u xooko'ob; yéetel xan 24 xoknáalo'ob taakpajo'ob ti' programas tu'ux ku bisa'alo'b ti' u jeel lu'umilo'ob je'el bix Canadá wa Texas, le tu yáantaj u ma'alobkunta'al le xooko' yéetel u ts'aaik k'aajo'oltbi le miaatsilo'.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik 241 xooknalo'ob ti' le méek'tankaajil Ucu' ts'o'ok u yáanta'al yéetel premios u ma'alo'ob xookilo'ob yo'osal académico. Ku ts'o'okole' ku ts'áik 423 xookilo'ob u yáantik ti' 185 xooknalo'obo', yéetel u yantal u yantal u yóolo'ob yo'osal u meyajjo'ob yéetel u xooko'ob.

Universidad ti' Oriente

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab 558 tutorias uti'al umás ma'alobtal u kaambal le xoknáalo'obo ku taalo'ob ti' 25 méektankaajalilo'ob. Beyxaan áanta'ab 58 xoknáalo'ob yéetel táak'in tu yo'sal u jach ma'alob promedio'ob.

Beyxane', ts'o'ok u ts'a'abaj 648 tutorias uti'al u xoknáalilo'ob u k'iinil 2024-2025; beyxan ts'a'ab ántajo'ob ti' 84 xoknáalo'ob jach ma'alob u bix u xooko'ob la'ili' ichil le k'iin xooka'.

Chúunsa'ab u máak'anta'al u najil janal uti'al xoknáalo'ob tak 510 metros cuadrados ti' yéetel 16 millones 400 mil pesos u tojol, ka'a kaj u mak'a'anta'al u kuuchilo'ob baaxal deportes tak 5,154 metros cuadrados ti' yéetel 19 millones 184 mil 645 pesos u tojol, beyxan ts'a'ab u nu'ukulil sis ik' ti' u jejeláasil kuchilo'ob u Noj najil xook ku tojotik 4 millones 26 mil pesos.

Escuela Normal "Juan de Dios Rodríguez Heredia"

Ti' u ja'abil 2025, meyajta'ab 74 asesorias ti xoknáalo'ob uti'al u mak'a'antik u tesis'o'ob yéetel u meyajil u titulaciono'ob, uti'al u ts'o'oksik u xooko'ob yéetel u beetiko'ob u examen'o'ob uti'al u k'amikuba'ob bey Licenciados en Educación Primaria Intercultural, Plurilingüe y Comunitaria, beyxan meyajta'ab tutorias ti' 205 u xoknáalilo'ob primero tak sexto semestre ichil le k'iinil xooka'.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u mak'a'anta'al 74 asesorias ti' egresados uti'al u betiko'ob u meyajil titulación uti'al Licenciatura en Educación Primaria Indígena con Enfoque Intercultural Bilingüe, beyxan ts'o'ok u ts'a'abal 1,351 tutorias ti' xoknáalo'ob ichil primero tak sexto semestre.

Escuela Normal de Ticul

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 27 tutorias (óoxtúul xoknáal uti'al juntúul ka'ansaj; tu'ux 9 ka'ansajo'ob yaan); beeta'ab 3 xiímbalo'ob uti'al u yila'al bix u bin u meyajil le ts'aa xook yax a'ala'an kun ts'a'abalo' (u meyajil xook 2022), uti'al 54 xoknáalo'ob (22 ko'olelo'ob yéetel 32 xiibo'ob); jump'éeel múuch'tambal yéetel le ka'ansajo'ob uti'al u ya'ala'al ti'ob bix ken u ts'aob le xooko'; jump'éeel múuch'tambal yéetel le xoknáalo'obo'; jump'éeel múuch'tambal yéetel ka'ansajo'ob uti'al u yéesa'al ti'ob bix ken u ts'a'ob xook ti' ya'ab wíinik, 2 much'átambal uti'al 9 ka'ansajo'ob uti'al u yiliko'ob ba'ax ba'alo'ob k'a'abet tak uti'al u ts'aaiko'ob xook.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u beeta'al 36 much'táambalo'ob uti'al u yila'al le meyaj ka'ansajo' (4 ti' jujuntul ka'ansaj) yéetel u xoknáalil jejeláas múuch'xoko'ob; uti'al 315 xoknáalo'ob (208 ko'olelo'ob yéetel 107 xiibo'ob); 27 tutorias ti' jujuntul xoknáal (3 ti' jujuntul ka'ansaj; 9 ka'ansajo'ob); 5 much'táambal yéetel ka'ansajo'ob , u jeel chen uti'al u ya'ala'al wa ba'ax, 3 uti'al u mak'a'anta'al le meyajjo', máaxo'ob kun meyajtik yéetel jump'éeel ba'al uti'al u yila'al wa tun ch'ik ma'alob beej le meyajja'.

Escuela Normal de Educación Preescolar “Profa. Nelly Rosa Montes de Oca y Sabido”

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab asesorías ti' 529 xoknáalo'ob, tu'ux ku ye'esa'al ti'ob ba'alo'ob yo'lal ma' u k'oja'antalo'ob tu poolo'ob.

Ichil le jala'achila' le programa' ts'o'ok u yilik más ti' 529 xoknáalo'ob, le ts'o'ok u ts'a'abal talleres yéetel cursos uti'al u seten kaambalo'ob.

Escuela Normal de Educación Primaria “Rodolfo Menéndez de la Peña”

Ti' le ja'abil 2025 ku ts'a'ik 3 xookilo'ob ti' le xooko'obo' 207 xooknalo'obo'.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ma'alo'ob meyaj ku beetik jump'éel múuch' 12 sesiones, ku ts'o'ok u meentik jump'éel kúuchil sistemático ti' áantaj le xoknáalo'obo' ku contribuye ti' jump'éel náachil xook asab significativo yéetel ku centra ti' u kaxta'al u yúuchul resultados esperados u kaambal, u beneficia 210 xooknalo'ob.

U yila'al bix u bin u meyajil ka'ansaj ti' universitarios tumen jala'achilo'ob.

Le programa' ku kaxtik u yila'al u meyaj le jala'achilo'ob ichil u najil xook yéetel wa jaip'éel nu'ukulilo'ob ku p'isik le meyajó'.

Instituto Tecnológico Superior del Sur de Yucatán

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab u evaluación 2 u programasil xook ichil le Sistema de Evaluación y Acreditación de la Educación Superior (SEAES), uti'al u tsil 450 xoknáalo'ob; beyxan le u najil xooko' evaluarta'ab xan tu yo'lal taak'in ichil ISO 9001 e ISO 45001 versión 2015, uti'al u ka'a certificarta'al, yo'lal u utsil 127 wiiniko'ob ku meyajó'ob ichil le najil xooka', beyxan ti 1,368 xoknáalo'ob ku taalo'ob tu 22 méek'tankajil tu noojol Péetlu'umil

Universidad Tecnológica Regional del Sur

Tu ja'abil 2025, k'ama'ab jump'éel nu'ukbesaj uti'al xook, le ku yáantik 46 xoknáalo'ob.

Universidad Tecnológica del Mayab

Ti' u ja'abil 2025, p'ata'ab yéetel u certificación Sistema de Gestión de la Calidad (SGC) uti'al le Noj kuuchilo'obo' yéetel 3 programas uti'al xook acreditados tu utsil 772 xoknáalo'ob.

Escuela Normal ti' Ticul

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab meyajó'ob uti'al u yila'al u beel le evaluaciones ku mak'a'anta'al tumen le Comités interinstitucionales para la Evaluación de la Educación Superior (CIEES), le yaan u yiil yéetel le infraestructura'o'; uti'al u utsil 392 xoknáalo'ob (258 ko'olelo'ob yéetel 134 xiibo'ob); yéetel jump'éel muuch'táambal yéetel le ts'o'ok u xooko'obo.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u yaantal 5 muuch'táambal, yéetel u jala'achil yéete,l u ka'ansajil u najil xook, uti'al u yiliko'ob bix uchik u evaluarta'alo'ob; 2 muuch'táambal yéetel xoknáalo'ob ts'o'ok u xooko'ob, uti'al u utsil 200 wiiniko'ob ku xooko'ob ka'achi, (157 ko'olelo'ob yéetel 43 xiibo'ob).

Escuela Normal de Educación Preescolar “Profa. Nelly Rosa Montes de Oca y Sabido”

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab encuestas uti'al u yila'al u ki'imak ólal le 529 xoknáalo'ob yaano'ob ti' u 3 licenciaturas ku ts'a'abalo', uti'al u yila'al wa uts tu yicho'ob bix u kaambalo'ob yéetel xan yéetel máaxo'ob

ku meyajob ti' u najil xooko', le je'elo'oba jach tu yaantajo'ob u kaxta'al bix je'el u ma'alobkinsa'ak tulakal ba'ale'.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj ku ma'alo'ob ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob máako'obo' ku taakpajalo'ob ti' le encuesta satisfacción, ku ts'aik ti' jump'éeel ma'alo'ob óolal ti' le ma'

Mu'uk'a'ankuunsajil Xak'alxookil kaambesaj ichil Instituto Tecnológico Superior del Sur

Para mejorar la calidad educativa a nivel estatal, se trabaja en aumentar la investigación educativa para mejorar el proceso de la formación profesional de los alumnos y atender los diversos problemas que se hacen presentes en las aulas.

En el año 2025, se brindó seguimiento a 20 proyectos de investigación de los diferentes programas educativos, en beneficio de 120 estudiantes y 10 docentes, de igual forma se trabajó en la recepción de la documentación de 10 tesis con diferentes temáticas de los estudiantes.

U ts'atáanta'al yéetel u meenta'al xaka'alxook ichil Universidad Tecnológica del Mayab

Le ba'ax ku kaxtik le programa' leti' u muuch'meyajta'al le taalamilo'ob cintificos tak tecnológicos yaan ichil kaajalo'ob je'en bix uti'al tulakal wiinik tak ma' uti'al tu laakáli', le ku yila'al yéetele jejeláas ideas, uti'al u yutsil ya'abkach tu'ux yéetel u túumbenkunsa'al xan ya'ab ba'al.

Ti' u ja'abil 2025, taakpajo'ob yéetel "Programa para el Fortalecimiento al Conocimiento Científico, Tecnológico e Innovación, específicamente en el componente: Apoyos económicos para el desarrollo de proyectos estratégicos de ciencia, tecnología e innovación". Tu yo'sal le meyajá, e'eslanta'ab 7 meyajob ti' investigación beta'an tumen u ka'ansajo'ob u najil xook, tu'ux 2 ch'a'abtak uti'al u yaanta'alo'ob jach meyajtbi ichil mejen kaajalo'ob ichil noj lu'umil, uti'al u ma'alobkunsa'al ba'alo'ob científicos yéetel tecnológicosí'. Meyajnajo'ob xan ti' jump'éeel taller tu'ux ku beeta'al ba'alob específicos, tu'ux le ka'ansajo'obo tu yaanto'ob 24 u meyajilo'ob le programa "Sembrando Vida" ku taalo'ob ti' 6 ejidos tu meek'tankajil Peto yéetel Tixméhuac, le ba'ax tu yaanto'ob u ma'alobkunso'ob le ba'axo'ob ku pak'iko'obo, uti'al u koniko'ob mas seba'an. Meyajnajo'ob xan ti' 2 proyectos uti'al u yila'al bix u ma'alobkunsa'al u paak'alil xí'im ti' Yucatán yéetel u yet meyaj Instituto Nacional de Investigaciones Forestales, Agrícolas y Pecuarias (INIFAP), tu'ux paak'alnajo'ob ti' jump'éeel parcela tu'ux meyajnaj ka'ansajo'ob yéetel xoknáalo'ob ku taalo'ob te' najil xooka'. Na'aksa'ab 3 meyaj ts'iibo'ob científicos ti' revistas jach k'ajo'olta'ano'ob yéetel le Número Internacional Normalizado de Libro (ISBN), tu'ux taakpak 2 ka'ansajo'obi', uti'al u muuk'ankunsiko'ob le meyajob yéetel u k'ajo'olta'al le ba'alo'ob ku yúuchul ichil le Universidadá, beyxan tu'ux ku yokol le ba'alo'ob ti' jach ma'alobtak ku meyajta'alo'.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik u ts'o'ok u taakpajalo'ob ti' 7 múuch'meyaj u investigación tumen 6 aj-ka'ansajo'ob, ts'o'ok u ts'o'ok u ts'aik xoknáalo'ob ti' 1 taller utia'al u producción yik'áalil ku añadido tu'ux ku ts'áak'a'al 24 máaxo'ob ti' le cha'ana' Sembrando Kuxtal, ts'o'ok u meentik participación ti' 2 múuch'meyaj yo'osal u yila'al agronómica u variedades ixí'im mejoradas ti' Yucatán, yéetel ku a'ala'an 3 artículos científicos yéetel participación 2 aj-ka'ansajo'ob ti' le Universidad Tecnológica de Mayab, tu méek'tan kaajil Peto, Yucatán.

U mu'uk'a'ankunsa'al le túumben ba'alo'ob yéetel u Investigacióni Desarrollo Sostenible ti' Universidad Tecnológica Metropolitana

Ichil le meyajá ku kaxta'al u muuk'ankunsa'al bix u ka'ansa'al le xoonalo'obo' yéetel tecnologías túumbentak tu'ux ku taakpajal le inteligencia artificialo' yéetel robotica, yéetel u mak'a'anta'al u kúuchil tu'ux u meyajta'al túumben ba'alob yaan u yilo'ob yéetel le je'ela yéetel xan uti'al u jeel najil xooko'ob uti'al universitarios, le je'ela'm uti'al u seten ma'alobtal u meyajob ti' ba'alo'ob digitalo'ob yéetel u páajtal u meyajob ken ts'o'okok u xooko'ob.

Ti' u ja'abil 2025, ti' Club de Robótica Faisanes tu'ux ku táakpajal xoknáalo'ob, tu ts'auba'ob k'ajo'oltbi' ya'abkach tu'ux tumen bino'ob ti' u jeel tu'uxo'ob je'el bix ti' le XVI Campeonato Nacional de Robótica y Habilidades STEM, Pachuca, Hidalgo; ti le Girl Powered México 2025, Chihuahua; yéetel VEX Robotics World Championship 2025, Dallas, Texas. Beyxan, u xoknáalilo'ob kuus bino'ob ti' jump'éeel concurso u k'aabae' "Desafío Chef Universitario" uti'al u páajtal u mak'a'antiko'ob o'och chujuktak. Beyxan, beeta'ab u diplomadoi kanáanil tu yo'sal redes sociales tu'ux táakpaj 32 xoknáalo'obi', uti'al u muuk'ankunsiko'ob bix u meyajil yéetel u nu'ukulil kanáan informática tu tanil yajilajo'ob cibernéticos.

Beyxan, uch u meyajil jump'éeel programa uti'al u muuk'ankunsa'al investigación científica yéetel tecnológica ti' le noj lu'umo'. Le kuuchil xooko' tu ts'íibtaj 21 u meyjul investigación, le xak'alta'ab yéetel ila'ab wa ma'alobtak tumen le Secretaría de Ciencia, Humanidades, Tecnología e Innovación (SECIHTI), tu'ux 7 k'a'amtak tumen yaan ba'al u yiil yéetel Ka'a kuxtal miaatsil Maya'. Beyxan le UTM, tu ye'esajubaj ti le Red Ecos Yucatán, tu'ux ka'ansajo'ob tu ch'a'ajo'ob jejeláas kuuchilo'ob uti'al u muk'ankunsiko'ob le bix u yila'al u meyaj ichil le najil xooko. Beyxan ichil le k'iino'oba' ts'a'ab k'ajo'oltbi le u áanalte'il investigación ti' le Feria Internacional de la Lectura Yucatán (FILEY), le ba'ax bet u páajtal u seten k'ajo'olta'ab ya'akach tu'ux le meyaj ich xooko yéetel u ma'alobkunsa'al le bix u meyajta'al le ciencias ichil le kuúchil xooka'. Beyxane' na'aksa'ab jump'éeel áanalte' tu'ux yaan u yil le túumben bix ka'ansajo'ob tu'ux ku takpajal uts ba'alo'ob uti'al wiiniko'ob: Jump'éeel bix meyaj uti'al u utsil máako'ob meyajta'an tumen Dr, José Apolinar Zapata Aguilar tu'ux u k'aat u ye'es u muul meyaj le kuuchil xook yéetel le utsil ka'ansajo', le ma'alob ka'ansajo' yéetel le u utsil tuukul yáan ti' le máaxo'ob ku xooko'obo'.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u muuk'ankunsa'al le bix u yuchul le meyajo, uti'al u uchul meyaj yéetel túumben ba'alo'ob, le kaaxan na'ato' yéetel u kanáanil le yook'ol kaabo'; ku yusarta'al le kaambalo'ob yéetel STEM yéetel ba'alo'ob digitalo'ob ti' u kuuchil xook; yéetel xanku meyajta'al le ba'alo'ob ts'íibta'an ti' proyectos ku ts'áaiko'ob k'ajo'oltbi Universidad Tecnológica Metropolitana ti' jejeláasil u kuchilo'ob xook ti' yanal lu'umilo'ob, tu'ux ku ye'esik ma'alob meyajilo'ob yéetel tecnologías.

Evaluación Docente en Educación Superior

Le programa' ku kaxtik u ts'áaik ma'alob áantajo'ob uti'al xook ti' le táankelem palalo'obo', u ma'alobtal u kaambalo'ob uti'al ken chunuk u meyajo'obe' ma' jach talami' yéetel u ma'alobkunsiko'ob bix le noj lu'uma', tu'ux ku ts'a'abal k'aatchi'ob ti' le xoknáalo'ob chen u ts'o'okso'ob u xooko'obo', le je'ela' u uti'al u yila'al wa uts u betik u meyaj le ka'ansajo'obo', beyxan tia' u ts'a'abal ti'ob ba'ax k'a'abet uti'al u yutsil ka'ansajo'ob.

Instituto Tecnológico Superior del Sur de Yucatán

Ti' u ja'abil 2025, beta'ab 2 encuestas, jump'éele' uti'al u kuuchil coordinaciones uti'al le jejeláas ba'alo'ob ku xoka'alo yéetel u jeelo', jump'éeel evaluación uti'al k'ansajo'ob, tu'ux leti'e' xoknáalo'ob beet le mayaja', beyxan ts'a'ab 22 cursos uti'al 63 ka'ansajo'ob tu'ux ku ka'ansa'al u beet u meyajo'ob xan.

Universidad Tecnológica Regional del Sur

Ti' u ja'abil 2025, 19 ka'ansajo'ob tulakal k'iin ku meyajo'ob yéetel ka'ansajo'ob ma' tulakal k'iin ku meyajo'obi' táakpajo'ob ti' jump'éeel capacitación, beeta'ab u evaluación ti' 41 ka'ansajo'ob, tu'ux 39 jach ma'alob tu ye'eso'ob u beetik u meyajo'ob le ku yáantik u ka'anso'ob xoknáalo'ob seten ma'alob.

Universidad Tecnológica del Mayab

Ti' u ja'abil 2025, meyajnajo'ob ti' 2 capacitaciones le áantej 11 ka'ansajo'ob tulakal k'iin ku meyajo'ob yéetel 27 ka'ansajo'ob ma' tulakal k'iin ku meyajo'obi', le xan tu ma'alobkunso'ob bix u meyajo'ob yéetel bix u mak'a'antik u xooko'ob. Le ba'alo'oba' tu muuk'ankunso'ob bix u meyaj le ka'ansajo'obo' yéetel ku kaxtik u jach ma'alobil xook ti' le xoknáalo'obo'. Yéetel le je'ela' ke chuka'al jump'éeel jach ma'alob u

modeloi' xook ku kaxtik u seten ma'alobtal le ka'ansajo' yéetel le kaabalo', bey le túumben ba'alo'obo' yéetel le múuch' meyajo', ba'axo'ob jach k'a'abet ti' le u jala'achil le noj lu'uma'.

Meyajta'ab u evaluación 42 ka'ansajo'obo'. Te' je'ela' 10 tu k'amo'ob u kuuchil ka'ansajo'ob jach seten ma'alobo'ob, 30 uts u bin u meyajo'ob yéetel 2 yáan u jach iila'al bix u meyaj. Le ba'alo'oba' u k'aat u yil jach bix u meyaj le ka'ansajo'obo' uti'al xan u páajtal u tsaiko'ob xook tu beel, le ku kaxtik le u kuuchil xooko'.

Ichil le jala'achila', tso'ok u meyajta'al 4 capacitaciones ti' u utsil 11 ka'ansajo'ob tulakal k'iin ku meyajo'ob yéetel 27 ka'ansajo'ob ma' tulakal k'iin ku meyajo'obi'; evaluarta'ab 42 ka'ansajo'ob tu'ux 10 jach seten ma'alobtako'ob, 30 uts u bin u meyajo'ob yéetel 2 ma' jach ma'alob u bin u meyajo'obi'.

Universidad Politécnica de Yucatán

Ti' u ja'abil 2025, meyajta'ab 104 capacitaciones tu'ux 52 ka'ansajo'ob yéetel administrativos bino'obi' ka'ansabo'ob u meyajto'ob u ts'aa xooko'ob más ma'alob yéetel túumben bix je'el u páajtale'. Beyxan, evaluarta'ab 68 ka'ansajo'ob, tu'ux 61 jach seten ma'alob u meyajo'ob, le ku ye'esik yaan jump'éeel jach ma'alob kaambal ti' le najil xooka'.

Universidad de Oriente

Ichil u ja'abil 2025, meyajta'ab 216 evaluaciones ti' ka'ansajo'ob, le ku yáantik 1,118 xoknáalo'ob ku táalo'ob ti' jejeláas méektankajilo'ob le noj lu'umila'. 2 ka'ansajo'obe óoko'ob ti' le programa u k'aaba' Programa para el Desarrollo Profesional Docente (PRODEP) beyxan juntúul ka'ansaj ku meyaj yéetel Sistema Nacional de Investigadoras e Investigadores (SNII).

Ichil le jala'achila', tso'ok u mak'a'anta'al 282 evaluaciones ti' ka'ansajo'ob uti'al u utsil 1,118 xoknáalo'ob ku taalo'ob ti' jejeláas méektankajalo'ob ti' le noj lu'umila'. Beyxan p'aatal le láayli' 4 máaxo'ob beetik u utsil meyaj le najil xooka' yéetel yaan 14 ka'ansajo'ob ti' le programa u k'aaba' Programa para el Desarrollo Profesional Docente (PRODEP) yéetel xan 3 ka'ansajo'ob óoko'ob ti' le Sistema Nacional de Investigadoras e Investigadores (SNII).

Escuela Normal "Juan de Dios Rodríguez Heredia"

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 3 un'ukulo'ob yaan u yil yéetel le evaluación ku ts'a'aba ti' ka'ansajo'obo', le ku ts'a'aba ti' le xoknáalo'ob uti'al u ya'aliko'ob bix u yiko'ob u bin u meyaj le najil xooko', yéetel ba'ax u k'áat le 27 ka'ansajo'ob yéetel le 278 xoknáalo'obo'.

Beyxane', 31 ka'ansajo'obe' tu ch'a'ajo'ob cursos uti'al capacitación yéetel talleres uti'al u jach ma'alobtal bix u ka'ansajo'ob bey u ya'alik le u kuuchil xooko', uti'al u utsil le xook normalistao, yéetel le je'ela' ku kaxta'al xan u muuch' utsil le xoknáalo'obo' bey le ka'ansajo'obo'.

Escuela Normal de Ticul

Ti' u ja'abil 2025, meyajta'ab un'ukulo'ob uti'al le xoknáalo'obo' ka' beylak u evaluartiko'ob le ka'ansajo'ob chen u ts'ao'b xook ichil le semestre' (agosto-enero) ti' u k'iinil xook 2025-2026; le je'ela' jump'éeel tu'ux kun yila'al bix u bin u meyaj le ka'ansajo'obo'; yéetel xan u kúuchil le tu'ux ku yila'al u ju'unil u xook le xoknáalo'obo' yaan u betiko'ob u ju'unil tu'ux kun jook'ol le ba'ax tu ya'alaj le xoknáalo'obo' ti' 42 ka'ansajo'ob (16 ko'olelo'ob yéetel 26 xiibo'ob).

Ichil le jala'achila' tso'ok u meyajta'al 5 muuch'tambalo'ob (2 yax trimestre, 2 ka'a trimestre yéetel jump'éeel ti le trimestre je'ela') yéetel le ku meyajo'ob ti u kuuchil xooka'; jump'éeel muuch'táambal yéetel xoknáalo'ob yéetel ka'ansajo'ob; jump'éeel taller uti'al investigación-acción, diagnóstico; jump'éeel meyaj

investigación tu'ux ku xooka'al jejeláas ba'alo'ob tu'ux ku yookol u yóol wíinik ichil le xooko', tu'ux ku táakpajal 15 ka'ansajo'obi'; jump'éeel u evaluacion ka'ansajo'ob tu ts'ajo'ob xook ichil u k'iinil 2024-2025; jump'éeel encuesta uti'al u yila'al bix u ts'áaiko'ob xook; yéetel jump'éeel ju'un tu'ux ku ye'esik evaluaciono'ob ti' tuláakal ba'al wa chen wa ba'ax xan, uti'al u utsil 42 ka'ansajo'ob (16 ko'olelo'ob yéetel 26 xiibo'ob) yéetel 392 xoknáalo'ob (258 ko'olelo'ob yéetel 134 xiibo'ob).

U noj najil xook Normal ti' Educación Preescolar “Profa. Nelly Rosa Montes de Oca”

Ichil u k'iinil 2025, beeta'ab p'iskambal ti 47 u túulul ajka'ansajo'ob ka' beyak u yáantal u p'éeel ma'alob kaambal ichil le xoknáalo'obo', tu'umen beyo táan u mu'uk'aankunsa'al u meyaj le ajka'ansajobo.

Ti' ichil u k'iinil u meyaj le nojoch jaalacha' ts'ook u béetal ten p'iskambal ti' 47 aka'ansajo'ob normalistaso'ob, ts'ook xan u yáantal káansajil ti'ob yo'olal “habilitación° túumen beyo' táan u muuk'a'ankunsal u meyaj.

U chúumbal meyaj ti' ka'ansajo'ob tu' noj kúuchil xook Normal Superior tu lu'umil Yucatán

Le meyaja' táan u kaxtik u mu'uk'a'ankúunsik u meyaj le ka'ansajo'ob ti' u jejeláas tu'uxo'ob ku yi'ila'al u bixil u meyajta'al u ts'a xooko'ob yéetel u makt'aano'ob, yéetel le je'ela' kik kaxtik u bisko'ob yéetel utsil u xooko'ob ku bin tu' k'ab yéetel ba'ax k'a'abéet ik ka'ansik bejla' k'iina'.

Ti' u ja'abil 2025, tik k'amo'on 47 ka'ansajo'ob ku ts'áaiko'ob xook ti' licenciatura yéetel maestría tu kúuchil u ts'o'ok meyaj ti' le xoknáalo'ob, tik ts'áajo'on u nu'ukbesajil yo'olal u loobilta'al máako'ob yéetel jejeláas ba'alo'b ti' u yutsil meyaj ka'ansajo'ob.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', múuch' meyajnajo'on yéetel 75 ka'ansajo'ob yéetel talleres u uti'al u yutsil meyajta'al citas yéetel referencias ich APA7, yo'olal inteligencia artificial, yéetel xan u k'ajóolta'al u resultados ti' u ts'o'ok meyajil yéetel u servicio social ti' le xooko'ob ku ts'áaiko'ob.

Túumbenkúunsa'al ba'ax ku beetik le ka'ansajo'ob ti' le Noj Najil Xook way Yucatané'

Le meyaja' táan u kaxtik u ye'esik ti' le ka'ansajo'ob yano'ob tu kúuchil xooko'ob ti' Educación Básica, Media Superior wa Superior (Kúuchil xook ku bo'ota'al yéetel mix táan u bo'ota'al), yéetel xan máako'ob tak u kaniko'ob u ts'ako'ob xook.

Ti' u ja'abil 2025, tik k'amo'on 48 xoknáalo'ob ti' le nu'ukbesajil Nivelación pedagógica, tu k'amo'ob xan u ju'unil tu'ux chikpaja'an le meyaja' yéetel tu'ux k'ajóolta'an tumen u kúuchil 117 Sistema u uti'al le xook le Xka'ansajo'ob yéetel le Ajka'ansajo'ob (USICAMM).

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', tik k'amo'on u ka'ap'éeel jaats, ti' u ja'abil 2025 ti' u curso Nivelación Pedagógica, tu'ux táakpajano'ob 26 xoknáalo'ob ichil le meyaja', táakpajano'ob 9 xiibo'ob yéetel 17 ko'olelo'ob, letiobe' xooko'ob ti' ujel najil xook, ba'ale' láayli ku ts'áaiko'ob xooke'.

U kanáanta'al ka'ansajo'ob ti' u Noj najil xook Normal Dzidzantún

Le meyaja' táan u kaxtik u yilik bix u yiiko'ob le yok'ol kaaba', ba'ax u k'at u ya'alik ti' leti'ob yéetel bix u kaxtatko'ob u ts'a xooko'ob ti' mejen paalalo'ob yóolal le máaxo'ob mix tan u jach biskuba'ob uts ichil u najilo'ob, ma' u k'ajóolta'al u meyaj wíinik, bix u bin ichil le meyajo', bix u yuubikuba wíinik, yéetel le xooko'ob ti' le méek'tankaajilo'ob le xoknáalo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab ka'ap'éeel meyajo'ob: U chúumbal xak'al xook, máaxo'ob ku beetik yéetel máaxo'ob ku xaak'altiko'ob u literatura yéetel u beeta'al u Estado del Arte; beyxan u ka'a máak'anta'al

tu'uxo'ob ku beeta'al le meyajo'ob ti' diseño ichil le k'áatchi'ob yéetel u yéeyk'ajal yéetel xan u ye'esalti'ob bix ku meyajo'ob (Máaxo'ob ku káatchi'ob, máaxo'ob ku tsíbtiko'ob).

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', tik biso'on jump'éel meyaj tu'ux kik k'ajóoltik u k'a'anbenil u najil xooko'ob ti' mejen paalalo'ob, comisiones ti' u noj najil xook Normal ti' Dzidzantún uti'al u beeta'al Focus Groups yéetel k'áatchi'ob ti' le xoknáalo'ob yéetel máako'ob ku máak'antiko'ob le k'áatchi'oba', Le meyaja' tik beeto'ob yéetel 15 najil xooko'ob yéetel maanal 90 ka'ansajo'ob.

Mu'uk'a'ankúunsa'al u Xak'alxook le xooko' ti' u najil xooko'ob Normal

Le meyaja' táan u kaxtik u mu'uk'a'ankúunsik u xak'al xook le xooko' uti'al u seten malo'obtal u ka'ansajil le xoknáalo'ob uti'al u noj najil xooko'ob ti' Educación Normal yéetel u máak'anta'al proyectos uti'al u k'ajóolta'al u ma'alo'bil le xooko' ti' le kúuchilo'oba'.

Najil xook Normal "Juan de Dios Rodríguez Heredia"

Ti' u ja'abil 2025, máak'anta'abil 73 junob ti' le xoknáalo'ob tu'ux ku yé'esik tu ts'o'okso'ob u xooko'ob, maano'ob tu k'ab le sector tu'ux kik ma'alobkiinsik le xooko'ob tu péet lu'umil Yucatán, chíikpaja'an u bix u meyajo'ob uti'al yutsil beetiko'ob u meyajo'ob ichil u ts'a' xooko'ob.

Najil xook Normal ti' u xookil Preescolar "Profa. Nelly Rosa Montes de Oca y Sabido"

Ti' ja'abil 2025, 15 ajka'ansajo'ob yéetel 10 xooknalo'ob táakpajalo'ob ti' 3 Congresos Nacionales e Interinternacionales de Investigación yéetel Educación Káansajo'ob.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha' te' najil xooka beeta'an máanal 80 proyectos tu'ux táakpajano'ob ka'ansajo'ob yéetel xoknáalo'ob

Múuch' meyajilo'ob u najil xook Normal ti' Ticul

Le meyaja' táan u kaxtik u mu'uk'a'ankúunsik le múuch' meyajo' yéetel jejeláas najil xooko'ob, lebetike' táan u tsikbal yéetel le jeelo'oba' yo'olal u ma'alobtal u xookil le ka'ansajo'obo' normalistas yéetel u mu'uk'a'ankúunsa'al xan u meyaj le ka'ansajo'ob ku ts'áaiko'ob xook ti leti'ob.

Ti' u ja'abil 2025, yaan k'iinilo'ob tu'ux ku cha'anta'al bix u meyajo'ob le xoknáalo'oba tak u ts'áaiko'ob xook ti jejeláas bix u kuxtal wíinik, tu'ux yaan xan u nukilo'ob le najil xoko'ob primarias tu'ux ku meyajo'ob, le je'ela' beeta'al yo'olal 392 xoknáalo'ob (258 ko'olelo'ob yéetel 134 xiibo'ob)

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', máak'antabil ka'ap'éel meyajo'ob, juntúule tu'ux ku meyaj le xoknáalo'oba' yéetel uláak' juntúule' tu'ux ku cha'anta'al bix u meyajo'ob ti' u jejeláas bix u kuxtal wíinik yéetel tu'ux yaan xan u nukilo'ob ti' 15 méek'tankaajo'ob, 5 múuch' t'aano'b tu'ux táakpajano'ob le ka'ansajo'ob yéetel 6 múuch' t'aano'b tu'ux táakpajano'ob xoknáalo'ob, le je'el'a beeta'al tu yo'olal 392 xoknáalo'ob (258 ko'olelo'ob yéetel 134 xiibo'ob) yéetel xan 42 ka'ansajo'ob (16 ko'olelo'ob yéetel 26 xiibo'ob)

Ka'ansajo'ob yéetel xoknáalo'ob táakpajano'ob ti' u meyajto'ob xak'a I xook ti' u noj najil xook Oriente

Le meyaja' tan u kaxtik u múuch'meyaj le xoknáalo'ob yéetel u ka'ansajo'ob ti' tu'ux ku beeta'al xak'al xook, yéetel xan u múuch' tsikbaltiko'ob ba'ax u yojelo'ob ti' u yo'olal le je'ela' uti'al u múuch' kaambalo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, le meyaja' tu yáantaj ka'atúul xoknáalo'ob yéetel le meyaj beeta'ab ich verano yo'osal xak'al xook yéeyel u noj najil xook Autónoma de Yucatán (UADY), Tu áantaj xan 8 xoknáalo'ob yéetel u múuch' meyajo'ob yéetel jejeláas noj najil xooko'ob ti' yaanal nojlu'umilo'ob.

Múuch' meyaj najil xooko'ob

Le meyajá' táan u kaxtik u ma'alobkiínsik u xooko'ob le xoknáalo'ob, máaxo'ob sáam u k'a'amubao'b yéetel máaxo'ob ku meyajó'ob ti' u najil xook, yéetel xan ku táakpajal ichil le taak'ino', tuláakal máako'ob yaan ichil le najil xooka' yéetel le tecnología' yaan ichil le meyajá' ti' u najil xookilo'ob ku bo'ota'al yéetel xan le mix tan u bota'al.

Najil xook Tecnológica Regional Sur

Ti' u ja'abil 2025, firmarta'ab 9 múuch' meyajó'ob, beeta'al 9 meyajó'ob tu'ux kik waantiko'on le xoknáalo'ob (mejen xiímbal ti' le xoknáalo'ob yéetel noj tsikbaló'ob) beta'al ti' u yoolal 490 xoknáalo'ob; beeta'ab kanp'éel meyaj ti' tecnología uti'al u yuutsil 261 wiíniko'ob yaan nats' ti'ob, yaanchaj xan 29 meyajó'ob ti' le xoknáalo'ob ts'o'ok u k'amikubao'ob te' najil xooka'.

Noj najil xook Tecnológica ti' Mayab

Ti' u ja'abil 2025, firmarta'ab 5 múuch' meyajó'ob, ichil le je'lo'oba táakpaja'an le múuch'meyaj ti' yaanal péetúumil u k'aaba Gastronomie France ti' u péetlúumil Francia, ichil le je'ela' áanta'ab jump'éel xoknáal ti' 1 k'iinilo'ob yaanchaj te'elo'.

Xan, 15 ofertas meyaj bino'ob u distribuyeron ti' le junta meyaj le Universidad, beneficiando le graduados. Ku ts'o'okole' ku ts'o'okole' 1 ts'ono'oto'ob yóok'ol k'iin, 3 talleres, 4 kúuchilo'ob ku ts'áabal yéetel 1 ts'iib tsikbal.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', firmarta'ab 17 múuch' meyajó'ob yéetel jejeláas najil xooko'ob yéetel kúchil meyajó'ob, beeta'ab 69 meyajó'ob tu'ux kik waantiko'on le xoknáalo'ob (10 mejen xiímbal, 6 tsikbaló'ob, 14 talleres yéetel 39 tsikbaló'ob) uti'al u yuutsil 667 xoknáalo'ob; ts'o'ok u beeta'al 5 meyaj ti' tecnología uti'al u yuutsil 28 wiíniko'ob yaan nats' ti'ob; 30 xoknáalo'ob biino'ob yaanal petlúumilo'ob yéetel yaanal petlúumilo'ob México; 8 xoknáalo'ob biino'ob Madrid, España; Jump'éel xoknáal bin Francia, 16 xoknáalo'ob biino'ob Peña de Bernal, Querétaro, tuláakal le jelo'oba xoknáalo'ob ti Técnico Superior Universitario ti' Gastronomía, Jump'éel xoknáal biin IRS, Monterrey leti'e' ku xoknáal ti' Técnico Superior Universitario ti' Mecánica Automotriz; 4 xoknáalo'ob biino'ob Canadá u uti'al u ma'alobkúuntiko'ob u Ingleso'ob; yaanchaj xan 35 meyajó'ob ti' le xoknáalo'ob ts'o'ok u k'amikubao'ob te' najil xooka'.

Noj najil xook Politécnica way Yucatán

Ti' u ja'abil 2025, firmarta'ab 8 múuch' meyajó'ob yéetel u najil xooko'ob ku bo'ota'al yéetel xan le mix tan u bo'ota'al uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'a u múuch' meyaj u najil xooko'ob yéetel le tecnología'. Beyxane', máak'anta'ab ka'ap'éel diplomados yo'olal le educación continua ku ya'ala'alo': U diplomado uti'al u k'ajóolta'ak Ciberseguridad, yéetel xan Ciberseguridad uti'al nukilo'ob, le ka'atúulo'oba' uti'al u mu'uk'a'ankúunsik bix u meyaj wiínik yéetel tecnología yéetel bix u ts'aba utsil xook uti'al u kanáanta'al u kúuchilo'ob digital.

Beyxane', beeta'ab jump'éel programa ti' Ingeniería yóolal le Ciberseguridad ti' le ba'ax k'ajóolta'an bey modalidad mixta, way péetlúumil, ichil le meyajá' táakpajano'ob 42 xoknáalo'ob káaj u xooko'ob ich Septiembre 2025. Yéetel le je'ela' kik áantik xoknáalo'ob mix tan u páajtal u xooko'ob túulis k'iin wa mix tan u páajtal u bino'ob ti' u najil xook, yéetel le je'ela' kik jeko'on jool ti' le máaxo'ob tak u xooko'ob yo'olal le je'ela'. Tik k'amo'on le Premio Nacional de Ciberseguridad 2025, yéetel u ju'unil Formación de Talento yéetel Profesionalización ts'aja'an tumen Alianza México Ciberseguro.

Noj najil xook Oriente

Ti' u ja'abil 2025, k'a'ayta'ab 41 jejeláas tux je'el u páajtal u meyaj le xoknáalo'ob. yéetel xan firmarta'ab 24 ju'uno'ob yéetel jejeláas tu'uxo'ob yaan u páajtal u meyajob 1,118 xoknáalo'ob ku xookiko'ob u Universidad ichil 25 méek'tankaajo'ob.

Beyxane', firmarta'ab 69 múuch' meyajob yéetel jejeláas tu'uxo'ob yaan u páajtal u meyajob le xoknáalo'ob yéetel k'aayta'ab 82 jejeláas tux je'el u páajtal u meyaj le xoknáalo'ob.

Nu'ukbesaj uti'al u múuch' meyajob najil xooko'ob ti' mejen paalal ti' u najil xook Normal ti' Educación Preescolar "Nelly Rosa Montes de Oca y Sabido"

Le programa tan u kaxtik u mu'uk'a'ankúunsik u meyaj xoknáalo'ob yéetel ka'ansajo'ob ichil múuch' meyaj ti' u najil xook.

Ti' u ja'abil 2025, mu'uk'a'ankúunsa'aj le múuch'meyajo' yéetel 50 najil xooko'ob yéetel mejen xiimbalo'ob beyxan yéetel tsikbalo'ob yéetel ka'ansajo'ob ku meyajob te' najil xooko' uti'al u yutsil le xoknáalo'ob ti' u najil xook normal, ichil le jelo'oba' yaan máanal 80 xoknáalo'ob ku t'aaniko'on Maya t'aan.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha' beeta'an tsikbalo'ob yéetel maanal 280 ka'ansajo'ob tu'ux kik muk'ankúunsik múuch'meyaj yéetel máanal 130 najil xooko'ob ti' mejen paalalo'ob uti'al u yuutsil le xoknáalo'ob ti' óoxp'éel licenciaturas ku ts'áaik u najil xook Normal.

Noj meyaj de colaboración académica yéetel instituciones de educación superior yéetel tu'ux investigación ti' le Escuela de Educación Primaria "Rodolfo Menéndez de la Peña"

Le cha'ana' ku ts'a'abal ti' u muuk' le ma'alo'ob académico, tecnológico yéetel j-ka'ansajo'ob ti' le kaajo'obo' formación ka'ansajo'obo' yo'osal u beetik u mokt'aan xoknáalo'obo' yéetel kúuchilo'ob xookilo'ob yéetel kúuchilo'ob investigación yo'osal le noj meyajobo'.

Ti' ja'abil 2025 tu ts'áaj jump'éel múul meyaj meyaj yéetel le Escuela Xook Formación Profesores San Felipe del Progreso ti' México uti'al u múuch'meyaj xookil yéetel investigación yo'osal u yáantik 271 xooknalo'obo', ba'ax ku cha'antik u ts'áabal meyajob ti' xook' yéetel investigación.

Ichil le ka'analilil Administración, t'aano'ob ku ka'anántik 5 juntúul máak ku ta'aj óolal meyajil tu kaambalil u je'ele'exe' ti' jach k'a'ana'ano'ob ichil t'aano'ob ku ts'áa u ka'ajtalil maaya' u yóosal u ka'anal ichil u ts'i'ib u k'áat chi'ob le máako'ob ku ts'o'ok le máako'ob ku páatal u yóosal ichil u meyaj ichil u k'áat u ts'i'ibil ichil u interculturalidad.

Nu'ukbesajil uti'al Difusión ich mejen kaajal tu'ubsantako'ob ti' u noj najil xook Tecnológica del Centro

Le programa tan u kaxtik u ts'aj k'ajóolta'al le xooko yéetel le áantaj yaan uti'al le xoknáalo'ob ku taalo'ob ti mejen kaajal tu'ubsantako'ob ti' u chúumukil u péetlúumil Yucatán, yéetel meyajob tu'ux ku ts'aj k'ajóoltbil le meyaj' yaan ichil le programaso' yaan ichil u noj najil xook Tecnológica.

Ti' u ja'abil 2025, bino'on xiimbaltik 24 najil xook tu'ux ku xooko'ob táankelem paalal ku talbalo'ob ti' 20 méektankaajo'ob way Yucatané', le je'ela' beeta'an yo'olal 2,160 xoknáalo'ob.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', tik xiimbato'on 24 najil xooko'ob tu'ux ku xooko'ob táankelem paalal ku taalbalo'ob ti' 20 méek'tankaajilo'ob way Yucatané', tu'ux tik ts'ajo'on k'ajóoltbil nok najil xooko'ob ti' 2,160 táankelem xoknáalo'ob.

Meyajo'ob tu'ux ku táakpajal talleres uti'al xoknáalo'ob ti' u noj najil xook Tecnológica

Le nu'ukbesajila' táan u kaxtik u nojochkiintik u na'ato'ob le xoknáalo'ob yéetel talleres yo'olal jejeláas balo'ob yo'olal leti'ob yéetel u nuktalo'ob yéetel le xooko'.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 12 talleres uti'al u yutsil 210 xoknáalo'ob ku taalo'ob ti' 27 méek'tankajo'ob way Yucatane'.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u beeta'al 47 talleres uti'al u yutsil 689 xoknáalo'ob ku taalo'ob ti' 59 méek'tankajo'ob way Yucatane'.

U yoksa'al ich sistema ti' Evaluación yéetel Acreditación ti' le Xook uti'al táankelem paalalo'ob (SEAES)

Le meyajá' táan u kaxtik u yoksa'al jejeláas bix ku meyaj máak, lineamientos yéetel bix ku evaluarta'a u meyaj wiinik a'ala'an tumen le SEAES, ichil u noj najil xook Normal Superior way Yucatane'.

Ti' ja'abil 2025 ku ts'áabal yóok'ol le k'oja'ano'ob ti' le T.u.m Yila'al yéetel Acreditación ti' le Escuelas Normales (SEAES), ku ts'o'okole' ku ts'áabal múuch'ta'alo'ob ti' le nu'ukulil meyaj o'ob básico, bey xan le nu'ukulil ampliado ichil le ba'axo'ob utia'al u Formación Profesores de Educación Básica yéetel Ba'akal, bey je'el bix u ma'alo'ob ku k'a'ana'an ti' ENSY.

Beyxane' tik ookso'on u tuukul le xoknáalo'ob uti'al ik mu'uk'a'ankúunsiko'on le múuch' tuukulo' yéetel u kaniko'ob u ch'a'ajo'oltiko'ob bix u autoevaluarta'a le najil xooko', le je'ela' yáax máak'anta'an way tu najil xook normal yo'olal le SEAES.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ichil u meyaj le SEAES-ENSY ch'a'ajo'olta'an le autoevaluación yéetel le Sistema ti' Evaluación yéetel Acreditación ti' u najil xook ti' táankelem paalal, k'ub xan u ju'unil tu'ux ku ya'alik tuláakal le ba'ax beeta'an, tu'ux ch'ajóolta'an jejeláas tuukulilo'ob yéetel múuch' meyaj ichil tuláakal le najil xook Normal, máax yaan ti' cinco jump'éelel tu'ux ku meyaj yéetel siete jump'éelel bix u meyaj le SEAES, u yaax ba'ax ku meetbil yo'olal le evaluaciones yéetel le acreditaciones unaj u yaantal ti' le programas.

U yila'al bix u yu'ubkuba máak yéetel u waantalo'ob yéetel meyaj psicopedagógico ti' xoknáalo'ob ti' Noj Najil Xooko'ob ti' u Noj Najil Xook Normal way Yucatane'

Le meyajá' táan u kaxtik u yáantik le xoknáalo'ob yéetel bix yaaniko'ob yéetel leti'ob yéetel xan ámbitos psicopedagógicos u máaxo'ob ku xook licenciatura yéetel posgrados.

Ti' u ja'abil 2025, t'aanajo'ob jujuntútil yéetel 63 ko'olelo'ob yéetel 11 xiibo'ob xoknáalo'ob uti'al u yaantalo'ob yéetel bix u tukliko'ob yaaniko'ob yéetel leti'ob, le je'ela' beeta'an 144 horas tsikbal yéetel le paalalo'oba'.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok ik ts'ako'on 45 horas tsikbal ti' 27 xoknáalo'ob (22 ko'olelo'ob yéetel 5 xiibo'ob). Bejlae' ch'ajóolta'an le programa uti'al 991 xoknáalo'ob.

U mu'uk'a'ankúunsa'al le xook ti' le Noj Najil xook Artes way Yucatane'

Le meyajá' tan u kaxtik u nojochkúunsik le xook yaan u yil yéetel artes yéetel maxo'ob xan ku ka'ansik, ku beta'al yéetel jump'éelel estudio, diagnóstico yéetel u yustil meyajta'al le túumben programa uti'al u beytal u yéeyko'ob ba'axo'ob ken u yi9lo'ob ichil le xooka', jach ba'axo'ob ken u kano'ob, bix ku evaluarta'a le xoknáalo'ob yéetel bix enaj u tsaiko'ob xook le ka'ansajo'ob ky táakpajano'ob ichil le

meyaja' uti'al u ts'o'oksiko'ob yéetel utsil le xooka' máaxo'ob taak u yookolo'ob xook uti'al u yiila'al ma'alob meyaj ku beeta'al.

Ti' u ja'abil 2025, bin xiimbaltbil le najil xooko' uti'al u yila'al jach baxo'ob ku meyajta'al yéetel baxo'ob ts'o'ok u jach beeta'al uti'al u páajtal u ts'áaiko'ob le acreditación uti'al u yiila'al ma'alob meyaj ku máak'anta'al way ti' u licenciatura Artes Visuales yéetel le Consejo uti'al le Acreditación ti' Educación Superior ti' Artes (CAESA).

Yéetel le Desarrollo Académico ts'o'ok u meyajta'al baaxo'ob ts'o'ok u jach beeta'al uti'al u páajtal u ts'áaiko'ob le acreditación uti'al le Licenciatura ti' Comunicación yéetel Tsiib Creativa yéetel xan le Licenciatura ti' Educación Artística, beeta'an xaan diagnósticos uti'al u páajtal u máak'anta'al jump'éeel aantaj xook ich inglés yéetel le diagnostico uti'al u páajtal u máak'anta'al jump'éeel aantaj xook ti' Artes Visuales, Cine yéetel Artes Escénicas, máak'anta'al xan jump'éeel aantaj xook ti' le Licenciatura ti' Educación Artística tumen le programa uti'al formación intermedia ti' Artes Visuales, Cine yéetel Artes Escénicas, yo'alal le programa ti' inglés, beyxan yéetel le Licenciatura ti' Comunicación yéetel Tsiib creativa; túmben kúunsa'al bix u meyajta'al le Licenciatura ti' Artes Musicales, Educación Continua yéetel Teatro, beeta'al 18 programas ti' asignaturas ti' u noj najil xook Técnico superior ti' Paax, 8 uti'al Licenciaturas ti' Cine, 12 ti' le programa Formación Intermedia ti' Artes Visuales, Cine yéetel Artes Escénicas, 8 uti'al le Licenciatura ti' Educación Artística yéetel 12 ti' le Licenciatura ti' Comunicación yéetel Escritura creativa.

Beyxane', ts'aja'an 14 cursos uti'al ka'ansajo'ob, maaxo'ob ku túmben kúunsiko'ob bix u meyajta'al xook ti' táankelem paalalo'ob, ichil le je'ela' tu takpajkúunso'ob túmben tecnologías, metodologías pedagógicas yéetel u muk'ankúunsiko'ob tuukulo'ob ichil le jejeláas disciplinas artísticas. Le je'ela' u t'ial u yutsil 143 ka'ansajo'ob. Beyxan máak'anta'al 14 evaluaciones uti'al u yila'al bix u meyaj le xoknáalo'ob uti'al u ma'alobtal u xooko'ob. Ichil le je'ela' beeta'an 522 entrevistas (k'atchi'ob) tu'ux ku ye'esik u ma'alob meyaj 143 ka'ansajo'ob. Tuláakal le jelo'oba' beeta'an ti' u méek'tankaj Jo'.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok ik ts'áaik 18 cursos uti'al u yutsil 401 ka'ansajo'ob, ts'o'ok ik ts'áaik 21 evaluaciones uti'al ik wiliko'on bix u meyajto'ob, ichil le jelo'oba' 770 encuestas (k'atchi'ob) nuka'an tumen xoknáalo'ob yo'olal 701 ka'ansajo'ob ku ts'áaiko'ob xook ti' u méek'tankaj Jo', Beeta'an xan ka'ap'éeel diagnósticos uti'al u yila'al ba'ax k'abéet ti' wiinik, ka'ap'éeel estudios uti'al u yila'al wa je'el u páajtal u máak'anta'al le meyaj', 6 u p'éeel bix u meyajta'al le xooko' yéetel 64 programas ti' asignatura; beeta'an jump'éeel xiimbal tumen le Consejo uti'al le Acreditación ti' le Educación Superior uti'al Artes (CAESA).

Ma'alobkúunsa'al xook ichil u noj najil xook Tecnológico Superior way Zacie'

Le nu'ukbesaja' táan u kaxtik u ts'áaik ba'ax k'ana'an u yojéeltiko'ob le xoknáalo'ob uti'al u malo'obtal u xooko'ob, ku kaxtik ma' chen u yutsil leti'ob, beyxan u yutsil yáanal máaxo'ob yan tu'ux ku máan yéetel le programas ts'ajantako'ob yéetel u acreditación, yéetel u jejeláas balo'ob táakpajano'ob ichil le responsabilidad u noj najil xook.

Ti' le período reporte, ti' le semestre enero-julio, ku matricularon 1,240 xooknalobo', ti' le máako'ob 414 ko'olelo'ob. Ti' le semestre agosto-diciembre, 1,580 xooknalobo' ku j-ts'o'okole', 530 ko'olelo'ob ti' le meyajto'ob ingeniería.

Yéetel le cha'ana' STEM, ku ts'áaik áantaj ti' 1,350 pesos tumen semestre ti' 318 ko'olelo'obo' ichil le período enero-julio yéetel 316 ko'olel ichil le período agosto-diciembre, bey je'el bix u yáanta'al 1,450 pesos tumen semestre ti' 126 túmben xoknáalo'obo', yéetel u páajtalil u xan le ma'alo'ob j-ka'ansajo'ob

ti' le jach tecnológica. Le cantidad total áantaj ti' le período jach 1 millón 038 mil 600 pesos.

Yéetel le je'ela' kik wiliko'on 574 xoknáalo'ob tu ts'o'okso'ob u xooko'ob yéetel xan tu ts'o'okso'ob bix e'enaj ichil bix k'ana'an u meyajta'al le xooko'.

Máak'anta'al óoxp'éel meyaj yo'olal xak'al xook ti' Ciencia yéetel Tecnología uti'al u kaxta'al bix je'el u yalkab túumben tuukulo'ob yéetel ti' u yutskiinsa'al talamilo'ob tu'ux táakpajano'ob 10 ka'ansajo'ob; 19 ka'ansajo'ob meyajnajo'ob yéetel 14 proyectos ti' xak'al xook tu'ux tu ts'ajo'ob xan u tuukulo'ob yéetel bix xan je'el u páajtal u tse'elel le talamilo'ba' yéetel 96 xoknáalo'ob táakpajano'ob xan ichil le meyajá, ichil u bisko'ob u xook. Beyxane', tik ts'ajo'on áantaj yéetel jump'éel millón 29 miilesol peeso'ob uti'al u máak'anta'al 7 túumben proyectos yo'olal xak'al xook, desarrollo tecnológico yéetel u túumbenkúunsajil, yaan u yila'al yéetel agrobiotecnología, energía sustentable, salud, yéetel bix kik kanántiko'on balo'ob k'ana'an ti' to'on ku táalbalo'ob yok'olkab (manejo de recursos naturales) yéetel tecnologías ti' información.

Beyxane', 14 xoknáalo'ob tu ts'ajo'ob k'ajóoltbil jejeláas proyectos, tu'ux jach chikpaj u malo'obil ichil u fase regional InnovaTecNM yo'olal u patjo'olil túumben ts'iibo'ob yéetel bix je'el u páajtal u kaxtiko'ob bix u yutskinsiko'ob le taalamil ku táakpajal ti'ob uti'al u yutsil tuláakal wíiniko'ob.

Beyxane', 5 xoknáalo'ob táakpajano'ob ti' le Evento Ncional ti' Ciencias Económico Administrativas; 24 xoknáalo'ob ku xooko'ob ichil le modelo Dual tu'ux firmarta'ab 11 convenios yéetel bo'ota'an najil xooko'ob ti' u péetlu'umil Yucatán yéetel Quintana Roo; 5 máako'ob jo'olintik túumben meyajjo'ob tu ts'o'okso'ob u yáax meyaj ti' u nukkiinsiko'ob u meyajjo'ob (empresas) uti'al u ma'alobtal u meyajjo'ob tu'ux tu áanto'ob u mu'uk'a'ankúuntik le péetlu'umila'. Firmatba'ab 45 convenios uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al u múuch' meyaj le najil xooko' yéetel jejeláas empresas ku bota'al yéetel le mix tan u bota'al ti' jejeláas péetlumilo'ob México.

Beyxane' yéetel le Banco Bienestar tu ts'a'aj áantaj yéetel 2,900 pesos mensuales ti' 1,505 xoknáalo'ob, óoxtúul xoknáalo'ob ts'aja'anti'ob u áantaj ti' noj najil xook tu'ux ku xooko'ob u paalalo'ob policías yéetel jump'éel áantaj yéetel 1,300 pesos mensuales ti' u k'iinil 10 meses; óoxtúul xoknáalo'ob ts'aja'an áantaj ti' noj najil xook yéetel 1,300 pesos mensuales, juntúul xoknáal áantaj yéetel u Licenciatura wa (INPI) yéetel 2,800 pesos mensuales.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik 229 xooknalo'ob ku ts'o'okole' ku ts'o'okole' ku múuch'o'ob ti' le j-ka'ansajo'ob, ti' le máaxo'ob 125 ku meyajjo'ob te' k'iíwiko'ob laboral ti' u jach yáax xook.

Bix u bin u ma'alobtal Noj Najil Xook ti' le Noj Najil Xook Tecnológica Metropolitana

Le meyajá táan u kaxtik u mu'uk'a'ankúunsik u yutsil ka'ansaj ti' le xoknáalo'ob yéetel le capacitación ti' le ka'ansajo'ob, u túumbenkúunsa'al bix u meyajjo'ob, ba'ax ts'o'ok u xokiko'ob yéetel m'aaxo'ob ts'o'ok u meyak yéetel leti'ob uti'al u muk'ankúunsa'al praxxcticas yéetel proyectos yo'olal xak'al xook.

Ti' u ja'abil 2025, máak'anta'an jejeláas ba'alo'ob ti' u yutsil le túumben modelo educativo, kantúul ka'ansajo'ob táakpajano'ob ti' u patjo'olil u nukulil tsa' xook yéetel u jelo'obe' tu' yilo'ob bix je'el u jets'ko'ob meyaj le nukula' ti' jejeláas tuukulo'ob. Tik ka'anso'on 155 ka'ansa'job yéetel le diplomado ti' le túumben modelo educativo yéetel u k'ajóolta'al ba'axo'ob ku beetik uts yéetel bix u yusartik le inteligencia artificial uti'al u ts'aj xook. Yéetel ka'ansajo'ob yano'ob ti' u najil xook túulis k'iin, ts'o'oksa'an 7 kúuchilo'ob tu'ux táakpaja'an ka'ansajo'ob, yéetel ts'a meyaj ti' u láak 101 ti' ka'ansajo'ob ku ts'áaiko'ob chen jump'éel xook. Uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al le meyajá, firmarta'ab 24 convenios yéetel beeta'an 76 mejen xiímbal ti' empresas. Ti' le túumben xooko' tik k'amo'on 1,404 táankelem xoknáalo'ob ti'

u káajisiko'ob u xooko'ob. Beyxane' tik mu'uk'a'ankúunsaj bix u bin le meyajá' ti' máaxo'ob ts'o'ok u k'amikuba'ob, beeta'an xan ka'ap'éeel tsikbalo'ob yéetel le Consejo ti' Vinculación yéetek óoxp'éeel comités u yoolo'ob u beetiko'ob le meyajá' yéetel tik máak'antaj jump'éeel Feria ti' Estadías.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', tik mu'uk'a'ankúunsaj le túumben u bin u xak'alta'al ba'axo'ob ku k'aansbil tu najil xook, tik mu'uk'a'ankúunsaj u meyaj le ka'ansajo'ob, ts'o'ok u ya'abkúunsa'al bix kun meyaj najil xook yéetel kaj yéetel xane' ts'o'ok u jets'iko'ob u tuukulil bix kun táakpajal xoknáalo'ob ichil le tuukul meyajá' yéetel ka táanóolta'ak bix u bin ti' máaxo'ob ts'o'ok u k'amikuba'ob. Beyxane', ts'o'ok u malo'obkiinsa'al le estrategias bix kun ts'abil k'ajóoltbil le meyaj le najil xooko'obo'; lela' ku kaxtik u mu'uka'ankúunsik jump'éeel ma'alob ts'áaj xook uti'al u táan óolta'al tu beel tuláakal bix u kuxtal kaaj.

Evaluación Integral uti'al le Excelencia Académica ti' u Noj Najil Xook Tecnológica Metropolitana

Le meyajá' táan u kaxtik u yilik bix u bin le meyajá' yéetel u mu'uk'a'ankúunsik u malo'obil le xooko' ti' le Noj Najil Xook Tecnológica Metropolitana yéetel le múuch'meyajo' yéetel organismos acreditadores yéetel xan u tsak k'ajóoltbil ti' evaluaciones tu'ux táakpaja'an le ka'ansajo', xak'al xook, nojochkúunsa'al najil xook, tuláakal le un'ukulo'ob táakpajano'ob ichil u najil xook yéetel gestión administrativa.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'an jump'éeel diagnóstico ichil le najil xooko' tu'ux chíikpaj ba'axo'ob mu'uk'a'ankúunsik yéetel jejeláas tu'ux je'el u páajtal u meyaj maxo'ob taak u ts'áaiko'ob xook, maxo'ob taak u meyajá'ob xak'al xook, vinculación yéetel gestión administrativa. Mu'uk'a'ankúunsa'aj u yaanta'al ka'ansajo'ob yéetel wíiniko'ob ku meyajá'ob ichil u najil xook yéetel 6 cursos virtuales ku bin tu k'ab yéetel bax ku kaxtik le meyajá' ichil le Sistema ti' Evaluación yéetel Acreditación ti' u Noj Najil Xook (SEAES) yéetel jump'éeel diplomado u k'abae' "Transformación y mejora continua para la educación superior". Beyxane' meyajnajo'on yo'olal ka'ap'éeel procesos ti' u acreditación le xooka'.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', mu'uk'a'ankúunsa'aj bix u bin le meyajá' uti'al u yila'al bix ku evaluarta'a le najil xooko', ts'o'ok ik malo'obkúunsik u acreditación yéetel ts'o'ok ik ch'ajóoltiko'on jejeláas bix ko'on meyaj uti'al ik más ma'alobkúuntik le meyajá', beyo' kik ts'áaiko'on yutsil xook ti' tuláakal le xoknáalo'ob yéetel le balo'ob k'ana'an u kaniko'ob bejla'a k'iina'.

Jejeláas bix ik tu'ubsik u lobita'al wíinik yéetel ik kanántiko'on u toj óolal ti' u Noj Najil Xook Tecnológica Metropolitana

Le meyajá' táan u kaxtik u bisik ti' u beelil u meyaj tuláakal wíiniko'ob yéetel káanbalob'ob, ch'ajóoltik ma' u lobita'al máak yéetel u toj óolalo'ob yéetel tsikbalob'ob tu'ux kik we'esik ik miaatsil yéetel ik ch'ajóoltik ma' u lobita'al máak yéetel xan ik kaxtik bix ko'on máak'ant le meyajá'.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'an ya'akach ba'alo'ob uti'al ik tu'ubsik u lobita'al wíinik yéetel ik kanántiko'on u toj óolalo'ob uti'al ik mu'uk'a'ankúunsik yéetel ik ch'ajóoltik ma' u lobita'alo'ob beyxan ik we'esik ti' le xoknáalo'ob ma' u loobilto'ob máak. Ti' u yo'osal le toj óolalo', tik k'amaj 49 wíiniko'ob tak u áantalo'ob yéetel mejen tsikbalob'ob yo'olal u toj óolal máak yéetel tik ts'ajo'on mejen tsikbalob'ob ti' jujuntúul xoknáalo'ob (20) yo'olal le je'ela'. Táakpaja'an xan 408 máako'ob ti' le "Feria yo'olal m'a u k'ojanta'al máak" yéetel táakpaja'an 45 wíiniko'ob ti' le tsikbal ti' u yo'olal u ch'ajóolta'al máak yo'olal cáncer, 211 wíiniko'on méek'tankaj táakpajano'ob ti' le taller tu'ux kik áantik máak ma' u kíimil yéetel "Reanimación Cardiopulmonar" (RCP). Ti' le ch'ajóoltik ma' u lobita'al máak, le ju'un ku bisik u k'aaba bey Distintivo Violeta tu múuch'aj 303 máako'ob, le meyaj uti'al ma' u lo'obilta'al wíinik táakpaja'an 261 máako'ob yéetel ichil le meyaj Utsil Kuxtal táakpaja'an 73 wíiniko'ob.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok ik muk'akúunsik meyajá'ob tu'ux kik ch'ajóoltik ma' u lobita'al

máak yéetel u kanáanta'al u toj óolilo'ob, ts'o'ok ik nojochkúunsik le tsikbalob'ob yo'olal ik kaansiko'ob le meyaja' yéetel ts'o'ok ik máak'antiko'ob jejeláas tuxoo'ob tu'ux kik t'aano'ob yéetel xoknáalo'ob, ka'ansajo'ob yéetel máako'ob ku meyajo'ob ichil u najil xook.

Kéetil ichil máako'ob ti' u najil xook Normal ti' Ticul

Le meyaja' táan u kaxtik táakbesa'al bix u tuukul tuláakal wíiniko'ob yéetel balo'ob túumbentako'ob uti'al u páajtal u ye'esiko'ob ichil u jejeláas kúuchilo'ob meyaj uti'al ik táanóoltiko'ob ma' u loobital maaki'.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'an meyajo'ob yo'olal u táanóolta'ak máak yéetel xoknáalo'ob, ka'ansajo'ob yéetel tuláakal máak ku meyaj way tu najil xooka'; u yila'al ba'ax ku ka'ansbil yéetel bix ku beeta'al; beyxane' beta'an múuch'meyaj uti'al tsikbalta'al kéetil ichil máako'ob yéetel u kanáanta'al wíinik; U Secretaría ti' toj óolal máak, kúuchil tu'ux ku táanóolta'al ma' u loobita'al máak yéetel u páajtalil máako'ob yéetel u Secretaría ti' ko'olelo'ob. Ila'al yéetel tsikbáalta'al yo'olal yaan tu'uxo'ob úuch lob uti'al u yáanta'alo'ob; táakpajano'on ichil le tsikbal "Talamilo'ob yéetel jejeláas tuukulilo'ob ti' u kéetil ichil máako'ob ti' najil xooko'ob Normales" way péetlumila' (13 yéetel 14 ti' Noviembre tu lu'umil Campeche).

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u yila'al bix ku meyajta'al yo'olal u jejeláas bix u tuukul máak ichil le ka'ansajo', yéetel balo'ob ma' enaj u yúuchli ichil le meyaj "Derechos Humanos, Cultura de la paz e Igualdad de Género"; ka'ap'éel tsikbalob'ob uti'al ka'ansajo'ob: "Presentación del Protocolo para la prevención, atención y sanción de la violencia de género en las Escuelas Normales Públicas de Yucatán"; jump'éel "Manual de impartición de clases con perspectiva de género" uti'al u yaantal ichil u tuukul le ka'ansajo'ob yo'olal u táanilkúunta'al ma' u lobita'al máak; jump'éel taller ti' ka'ansajo'ob : "Construyendo una cultura para la paz"; 8 jump'éel tsikbalob'ob yo'olal ma' u yaantal lóobil m'aako'ob: kanp'éel tsikbalob'ob uti'al u yila'al bix u bin le meyaja'; ka'ap'éel tsikbalob'ob ti' le xoknáalo'ob yo'olal "Bix ik kanántikba ti' u loobil máak" yéetel "Ma' u k'axkech a suum"; yéetel jump'éel taller uti'al le xoknáal ko'olelo'ob "Sororidad: un instrumento de paz"; ka'ap'éel mejen múuch'o'ob (ferias Violetas) yéetel óoxp'éel k'iin yéetel le meyaja'; uti'al 258 xoknáalo'ob ko'olelo'ob, 42 xka'ansajo'ob, 134 xoknáalo'ob xiibo'ob yéetel 26 Ajka'ansajo'ob.

U ka'anal xook ti' Artes ti' Licenciatura ti' u Noj Najil Xook Artes way Yucatané'

Le meyaja' táan u kaxtik u nojochkíintik u kúuchil máaxo'ob ku xokiko'ob artes yéetel in ya'abkúunsiko'on máako'ob ts'a' xook ti' artes, yéetel tuláakal ba'ax ku ka'ansbil ichil le xooka', Artesil paax, Teatro, u ka'ansa'a wóok'ot clásica yéetel contemporánea, Cine yéetel le Noj Najil Xook ti' Paax, uti'al u ma'alobkíinsiko'ob u ts'a' xook, yéetel u kuk'a'ankúunsiko'ob u ya'abtal le xoknáalo'ob yéetel le ka'ansajo'ob.

Ti ja'abil 2025 tu ts'a'abal 15 charlas orientación, ka u matricularon 551 xooknalob'ob u ts'íibola'an: 94 te' teatro, 99 te' Musicales Artes, 171 te' Artes visuales, 29 ti' ka'ansaj u danzamiento u yúuchul clásica, 67 te' dóok'oto' contemporáneo, 44 ti' cha'ano' yéetel 47 ti' le cha'ana' Técnico Superior Universitario ti' Artes Musicales. Tu p'uchmaj le Protocolo utia'al u yáanta'al u xooknalob'ob yéetel jejeláasil funcional. Ku ts'o'okole', 40 graduados k'a'ame'ob u títulos, 70 xooknalob'ob graduados yéetel ku celebraron 584 sesiones asesoría yéetel 420 sesiones tutoría, beneficiando kaaj xooknalob'ob universitario.

Tu beeta'al 194 meyajilo'ob académicos, kex 4 yo'osal bix u género yéetel le igualdade', ku ts'o'ok u yutsil meyáajtikob'ob ti' 5,757 máako'ob ichil le xoknáalo'ob yéetel le máako'ob'ob ichil le kúuchilo'ob yéetel le máako'ob'ob ti' jo'.

Beyxane', ti' u k'iinil xook 2025-2026 beeta'al programas yo'olal Programa Institucional ti' Inglés uti'al u yutsil 196 xoknáalo'ob ku xookiko'ob Artes Visuales, Cine, Teatro, Danza Contemporánea yéetel

Docencia de la Danza Clásica. Le programa Arte en acción: Fundamentos del Cine y Artes Visuales uti'al u yutsil 22 xokknalo'ob yéetel le programa Artes Escénicas: Cuerpo y Voz en Movimiento u tial u yutsil 14 xoknáalo'ob. Beyxane', u Noj Najil Xook ti' Artes way Yucatané' yéetel u múuch'meyaj yéetel le Secretaría ti' Educación uti'al u yiliko'ob ich enero 2026 u jéel licenciatura ti' Educación Artística, jump'éeel meyaj yo'olal máaxo'ob xhúunsik yéetel ka'ansajo'ob uts u yiicho'ob u meyajo'ob yéetel le balo'oba', le meyaja' yaan u xxantal 6 jump'éeel cuatrimestres tu'ux le xoknáalo'on enaj u biino'ob ti' u najil xook , beeta'al xaan jump'éeel meyaj tu'ux ku yila'al máaxo'ob ku ooko'ob xook yéetel ts'aja'an jump'éeel tsikbal tu'ux kik ts'a ojéeltbil ba'ax ku k'abéetchajal uti'al u páajtal u xooko'ob te' najil xooka'.

Ichil le baalo'ob táakpaja'ano'ob yéetel u xooko'ob, beeta'al jump'éeel lista:

- Ti' le licenciatura ti' Teatro, tu beeto'ob jump'éeel actuación yo'olal "El Balcón" "La casa de Bernarda Alba" yéetel "Los empeños de una Casa" yo'olal we'esiko'ob ba'ax tu kano'ob ichil u xooko'ob "Práctica escénica: realismo". Beyxane' mu'uk'a'ankúunsa'abil u xooko'ob yéetel le chan tsikbal yéetel le actriz Dramaturga máax chúunsik meyaj "Socorro Loeza Flores" yéetel "Suzanne Lebeau yéetel xan Gervais Gaudreault", beete'al jump'éeel múuch' tsikbal u k'abae' "Talamilo'ob ichil u meyajta'al actuación ich Iberoamérica" le seminario "Habitación propia, cuatro lecciones sobre la autonomía de actrices y actores" yo'olal u k'iinil u p'aatal Gustavo Bendersky y Melina Forte, ti' "Laboratorio de Teatro Musical" beeta'an tumen le xoknáalo'ob ti' quinto semestre máax tu chíikbeso'ob jump'éeel túumben bix u yila'al le "Show del terror de Rocky", le "Encuentro reflexivo sobre teatro comunitario" yo'olal ba'ax ku yiliko'ob tu xooko'ob Actuación: Teatro yéetel Sociedad, yéetel u múuch'meyajo'ob yéetel "El sótano", ts'aj ojéeltbil le meyaja' uti'al u beytal u táakpajal ja'akach táankelemo'ob ti' le coloquio yéetel táanxel luumilo'ob # PENSARLAESCENA 2025 yéetel le cha'an yo'olal 1,142 xoknáalo'ob yéetel táanxe máako'ob mix tan u xooko'ob.
- Ti' le licenciatura ich Artesil Paax, ts'aja'an xookilo'ob yo'olal "K'aay", "Paax guitarra" "paaxal pax", yéetel "paax piano". Beyxan le cursos "U peek a wíinkilil", "Túumbenkúunsa'al cha'anilo'ob uti'al paaxal piano", "Mak'a'antal: Contraste yéetel Cohesión ichil u máan: ba'alo'ob uti'al paax yo'olal Herencia Post-Brahmsiana" yéetel xane' beeta'an jump'éeel k'ayxook u k'aabae' "Dúo de Guitarras", ti' u yutsil 58 xoknáalo'ob.
- Le xookilo'ob "Residencia académica ti' le Universidad u Dakota Xaman", le charla especializada "Bik, mantenimiento yéetel selección instrumentos autor", yéetel le xoko' ma'alo'ob "Piano yéetel paax cámara", "Violín", "Trompeta" u celebraron utia'al u ma'alo'obile' 75 xooknaloo'bo' le Universidad Técnico Superior ti' Paax.
- Beyxane', ti' le licenciatura ich Artes Visuales beeta'an chano'ob cada seis meses uti'al ts'aj k'ajóoltbil ba'ax tu meyajto'ob le xoknáalo'ob. Ts'aja'an talleres "Laboratorio Interdisciplinario" tumen Dr. Julio Estrada yéetel le "Laboratorio de Arte Acción y Reflexión Artística Vacíos alternos" tumen Elvira Santamaría ti' u yutsil 240 xoknáalo'ob.
- Ichil le licenciatura ti' Danza contemporánea, ts'aja'an le tsikbalo'ob "Consagración de la primavera" yo'olal le ka'ansaj Nicolás Poggi k'ajóolta'an bey "TRAMAR" yéetel le tsikbal "Importancia de los hábitos saludables en la profesión artística" tumen Dr. André Sulub. Beyxane' máak'anta'an jump'éeel cha'an u k'aabae' "Barro Vivo", uti'al u yutsil 148 xoknáalo'ob.
- Ti' le licenciatura ich Ka'ansaj wóok'ot (clásica) ts'aja'an le tsikbalo'ob "El trabajo de pedagogía en la danza: retos actuales en la enseñanza de tradición", yo'olal le ka'ansaj Carlos Rodríguez Valenciana, k'ajóolta'an bey "Técnica yéetel coreografía ich Danza Clásica", uti'al u yutsil 117 xoknáalo'ob.
- Beyxane', le licenciatura ti' Cine, beeta'an le cursos yo'olal "Ejercicios de producción en audio y video", "Producción Cinematográfica", "Audiovisual II", "Cine en construcción: El arte de la carpeta de producción" yéetel le taller "Desarrollo y pitching de documentales basados en personajes" tumen Abby Fuller, máax beetik yéetel le péetlu'umil Estados Unidos. Yila'al xan yo'olal "Cine Foro" yéetel beeta'an 49 meyajo'ob ti0 u yo'olal "CineClub", uti'al u yutsil 44 xoknáalo'ob.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik bejla'e' ts'o'ok u ts'a'abal 225 ku meyajo'ob yéetel 8 ku meyajo'ob yo'osal le género yéetel le igualdade', ts'o'ok u ts'a'abal meyaj 3 xook, u ts'o'ok u ts'áabal 1,068 kúuchilo'ob t'aan asesoramiento yéetel 643 sesiones, ku ts'o'ok u ts'o'ok u meentik 15 múuch'meyaj orientación ti' 17,427 máako'ob. Beyxan, 49 graduados ts'o'ok u k'a'amaj u títulos yéetel 70 xooknalo'ob u graduados, yéetel jump'éel gasto 2 millones 048 mil 532 pesos.

Bix u meyaj Xook Artes ti' Posgrados ti' u Noj Najil Xook Artes way Yucatane'

Le mayaja' tan u kaxtik u ma'alobkiintik le xook yo'olal artística yéetel u ya'abkúuntik máaxo'ob ku tsaik le xooka, yéetel le programas uti'al maestrías ichil le xooka, yéetel xan dirección de escena yéetel artesil paax, uti'al u páajtal ik ts'ako'on jump'éel ma'alob ka'ansaj uti'al máaxo'ob ku xookiko'ob, yo'olal ik mu'uk'a'ankúunsik le xak'al xooko' yéetel u máak'anta'al le proyectos artísticos yo'olal máaxo'ob tak u k'amikuba'ob.

Tu ja'abil 2025 ku matricularon 44 xooknalo'ob: 8 ti' le Maestría en Artes, 29 ti' le Maestría en Artes Musicales yéetel 7 ti' Dirección Escénica. Jun k'aal k'inbesajo'ob académicos yéetel yits'atil ku ts'o'ok u beneficiado 1.468 máako'ob. Ku ts'o'okole', u beeta'al 8 evaluaciones u facultades yéetel 2 procesos selección utia'al u reclutar 26 solicitantes posgrado. Ku ts'a'abal xan óoxp'éel xookilo'ob ku ts'o'okole' ku ts'a'abal 26 xooknalo'obo' yéetel 6 u jóok'ol xookilo'ob u náajalo'ob. Le ba'alo'oba' ku yúuchul tu kaajil jo'.

Yéetel tuláakal le balo'oba' beeta'an xan: Le seminario yo'olal xak'al xook artística yéetel ka'ansajo'ob yéetel máax u yoolo'ob u betiko'ob te' lu'uma' yéetel táanxe' luumilo'ob, ti' le V Coloquio ti' le xoknáalo'ob ti' le maestría ti' Artesil paax. Beyxane', máak'anta'al 13 mejen cha'anil tumen máaxo'ob ts'o'ok u jok'o'ob tu xooko'ob ti' le Maestría ti' Dirección ti' Escena, beeta'al 39 chano'ob, tu'ux páajchaj u yiliko'ob tumen 10 yaanal tuuxo'ob bey: Ensenada, CDMX, Colima, Campeche, Tijuana, Puebla, Jalapa, Chiapas, San Cristóbal de las Casas, yéetel Morelia uti'al u yutsil 1,075 wiiniko'ob (645 ko'olelo'ob yéetel 430 xiibo'ob).

Le Maestría ti' Artes tu beetal le "taller ti' xak'al xook yéetel Metodologías", beeta'al jump'éel meyaj yo'osal le je'ela' tu'ux tu ts'aj u yojéelto'ob "YUREI (Fantasmas)" yéetel jump'éel noj tsikbal yéetel Sumie García Hirata ku táakpajal ti' le Sistema Nacional de Creadores de Arte. Beeta'an le 7º Coloquio ti' le Maestría ti' Artes uti'al u yustil 152 xoknáalo'ob. Tu ts'áaj u yojéelto'ob le meyaja' uti'al u táakpajal le xoknáalo'obo'. Beyxane', beeta'al le "V Coloquio ti' Xoknáalo'ob ku xookiko'ob u Maestría ti' Artesil paax: Ts'o'ok xook: conclusiones artísticas" uti'al u yutsil 128 xoknáalo'ob.

Ti' Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ts'o'ok u beeta'al 23 k'inbesajo'ob académicos yéetel yits'atil ti' 1.531 máako'ob tu kaajil jo', ts'o'ok u beeta'al 11 u evaluaciones ka'ansajo'obo', 26 ts'o'ok u ts'o'ok u jóok'olo'ob ti' u xookilo'ob yéetel u ts'o'ok u jóok'olo'ob u meyaj ti' 8 máako'ob; 2 procesos selección ku ts'o'okole' ku ts'o'okole' ku ofrecieron 3 programas xook.

Múuch' meyaj ichil u Noj Najil Xook Artes way Yucatane'

Le meyaja' táan u kaxtik u ma'alobkiintik tu'ux ku ts'áaiko'ob u xook artes yéetel u mu'uk'a'ankúunsiko'ob u ma'alob ts'a xook le ka'ansajo'ob yéetel jejeláas ba'aalo'ob je'el u páajtal u mu'uk'a'ankúunsik xan le xooko'. Le je'ela' ku ch'ajóoltik le túumben meyajo'ob tu'ux ku táakpajal le miaatsilo' tu'ux kik k'aytik le ba'ax ku ya'alalo' bey responsabilidad social universitaria, ken ik beeto'ob le convenios uti'al u ya'abtal meyaj ichil jejeláas tu'uxo'ob, uti'al ik nojochkiintiko'on le múuch'meyajo' uti'al u yaantal ma'alob ka'ansaj way najil xooka'.

Ti' 2025, ku firmaron 395 makt'anilo'ob; Ku beeta'al 22 k'inbesajo'ob u meyajo'ob yéetel molayil, 27

k'inbesajo'ob yéetel 8 xookilo'ob ti' emprendimiento miatsil yéetel 37 xookilo'ob u educación continua ku ts'o'okole' 6.812 máako'ob. Ku publicaron óoxp'éeel catálogos yóok'ol le ofertas académicas proporcionadas tumen Educación continua, ku ts'áabal 56 ts'áabal ts'áabal ts'ono'oto'ob t'aano'ob yéetel ku ts'o'okole' ku bisik ka'ansaj 6 intercambios xooknalo'obo' yéetel 27 aj-ka'ansajo'obe.

Táakpajano'ob ichil le programa "Aliados por la Vida" yéetel cha'ano'b ichil jejeláas mek'tankajilo'ob yéetel le foro de grabación yan tu k'ab le licenciatura ti' Cine beeta'an jump'éeel tsikbal u k'aba'e' "U t'aan u ka'a kuxtal maayáaj miaatsil", beeta'al tumen le noj jala'ach Joaquín Díaz Mena. Yéetel xan ts'aj ojéeltbil 13 jump'éeel meyaj'ob, mu'uk'a'ankúunsa'al múuch'meyajo'ob yéetel le Cámara Nacional ti' le Industria Cinematográfica yéetel t'aanajo'ob yéetel le Noj Najil Xook yéetel le Ayuntamiento ti' Granada. Tu ts'o'okile' má mu'uk'a'anak'anta'al le programa Introductorio a la Profesión Artística uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al u kaambal le túumben xoknáalo'ob artes uti'al u yutsil 89 máaxo'ob taak u xooko'ob le licenciaturas'. Tuláakal le je'ela' beeta'an ti' u lu'umil Jo'.

Beyxane', mu'uk'a'ankúunsa'an múuch' meyaj'ob yéetel jejeláas tuxo'ob bey u Noj Najil Xook Marista ti' u lu'umil Jo', Centro Comunitario ti' u meyajil xook yéetel mia'tsil, Centro Peninsular en Humanidades yéetel Ciencias Sociales ti' u Noj Najil Xook Autónoma way u péetlu'umil México, Asociación Yucateca de Lucha Contra el Autismo yéetel ujéel k'ojanilo'ob A.C., uti'al u béeytal u máak'anta'an meyaj'ob uti'al Najil táankelem xooko'ob, xak'al xook, Servicio social, K'eex ichil xoknáalo'ob yéetel Educación Continua ti' jejeláas bix u xook wíinik. Beeta'an xan le tsikbal yéetel le Consejo Consultivo ti' Arte yéetel mia'tsil, yéetel u yoksa'al le Consejo Consultivo ti' le noj najil xook ti' artes way Yucatané', máax mu'uk'a'ankúunsik tuláakal ba'ax ku beetik le najil xook yaan u yila'al yéetel artes yéetel múuch'meyaj uti'al u ma'alobtal u meyaj ti' u yo'olal tuláakal máak kajakbal way Yucatané'.

Beyxane', ts'o'oksa'an meyaj'ob yéetel ts'aja'an ojéeltbil le tu'ux ku meyaj xoknáal yéetel internet (micrositio) ti' u noj najil xook ichil le ju'un ti' xak'al xook u k'abae' "Cuadernos de Investigación Artística", jump'éeel ju'un tu'ux ku ye'esa'al ba'axo'ob ku kambal tumen le xoknáalo'ob, ba'ax yo'olal ku ts'áaiko'ob tuukul yéetel u tukliko'ob túumben ba'alo'ob.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik u ma'alo'ob meyaj ku beetik 386 makt'anilo'ob, 23 k'inbesajo'ob u meyaj'ob yéetel molayil, 29 k'inbesajo'ob yéetel 10 kaambalo'ob ti' jump'éeel emprendimiento miatsil yéetel u ts'o'ok u ts'o'oksik 40 kaambalo'ob táanil táanil ti' 6.846 máako'ob tu kaajil Joe'. Ku ts'o'okole', 3 catálogos yéetel le oferta kaambalo'ob Educación continua ku ts'o'ok publicado, 69 ts'o'ok u ts'o'oksik ts'iibil le mayaj ts'a, ka u séen realizado 7 intercambios xooknalo'obo' yéetel 27 aj-ka'ansajo'obe.

U ya'abtal u táanoolta'al yéetel u kéetil ichil tuláakal wíinik uti'al u ka'anatal u xooko'ob ti' le xoknáalo'ob ti' u Noj Najil Xook Tecnológica Regional ti' Sur

Le meyajá' táan u kaxtik u ya'abkúunsik yéetel u ts'aj ojéeltbil u táanoolta'al yéetel u kéetil ichil tuláakal le xoknáalo'ob, u táanilkúunsa'al ma' u lobita'al le xoknáalo'ob ichil u najil xook. Beyxan uti'al u ma'alobtal u toj óolal yéetel u yutsil kuxtalo'ob le xoknáalo'ob, ik' máak'antik tu'uxo'ob je'el u páajtal ik meyaj'ob yéetel tuláakal wíinik ichil noj najilo'ob xook.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'an kamp'éeel tsikbal'ob yo'olal keetil ichil wíiniko'ob tu'ux táakpajano'ob 400 xoknáalo'ob yéetel 30 máako'ob ku áantalo'ob, ichil le jelo'oba' táakpajano'ob máako'ob ku meyaj'ob ichil u najil xook yéetel ka'ansajo'ob, beeta'an meyaj'on tu'ux je'el u páajtal u táakpajal jejeláas máaxo'ob je'el bix waye' yéetel ka'atúul táankelemo'ob ku máansko'ob xaan u tuukulo'ob yéetel le maxo'ob yaan ti'ob autismo; Beeta'an 7 tsikbal'ob: "Ma' u k'ojantal ch'úupalalo'ob ti' paal yéetel jejeláas k'ojanilo'ob (transmisión sexual)", "Kaanal tuukul yaan u yila'al yéetel bix u yu'uykuba máak", "Tsikbal yo'olal u k'iinil ma' u ts'u'uts'a'al chamal", "Tsikbal yo'olal le k'ojanilo'ob ansiedad yéetel depresión" yéetel "Tsikbal

yo'olal u ba'axten enaj ik wáantik le xoknáalo'ob uti'al ma' u jach tuukulo'ob" tu'ux táakpaja'an 420 xoknáalo'ob yéetel 41 máako'ob ku áantalo'ob, ichil le jelo'oba' táakpajano'ob máako'ob ku meyajo'ob ichil u najil xook yéetel ka'ansajo'ob, le je'ela' beeta'an uti'al u ma'alobtal ik táanóoltiko'ob tuláakal wíiniko'ob yéetel ik we'esik ti' le xoknáalo'on ma' chéen tu juunalo'ob, yéetel ka u kaxto'ob yéetel máax enaj u tsikbal uti'al u yáanta'al.

U ya'abtal u táanóolta'al yéetel u kéetil ichil tuláakal wíinik uti'al u kanáanta'al tuláakal xooko'ob ti' le Noj Najil Xook Tecnológica Metropolitana

Le meyaja' táan u kaxtik u ya'abkúunsik táanóolta'al yéetel u kéetil ichil tuláakal le xoknáalo'ob ku xooko'ob ti' Noj najil xooko'ob yéetel u ya'abkúunsik kúuchilo'ob yo'olal u páajtal u yooklo'ob xook tuláakal táankelemo'ob yéetel xan u beytal u k'amko'ob yéetel utsil.

Ti' u ja'abil 2025, ts'bta'an 3,894 xoknáalo'ob ku xooko'ob ichil le k'iinil xooka yan u yila'al yéetel septiembre-diciembre ti' le ja'aba', uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al 29 nu'ukbesajo'ob uti'al le licenciatura. U registros máaxo'ob ku xooko'ob tu chikbesaj ma'alob xook ku ts'a'abal yéetel jump'éeel promedio ti' 8.7. Ti' le k'iino'oba' chíikpaja'an ma'alob xook ixhil le maestrías ti' Ciberseguridad yéetel Aeronáutica, beeta'an tumen ka'ansajo'ob ti' le UTM yéetel chíimpolta'an tumen le Comisión Estatal uti'al le Planeación ti' le Educación Superior (COEPES) yo'olal u ma'alob kuxtal ichil naajil xook yéetel tuláakal wíinik.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u mu'uk'a'ankúunsa'a bix je'el u páajtal u yokol wíinik xook, ts'o'ok tsikbalta'al yo'olal ma'alob nu'ukbesajo'ob ti' le xooko'ob yéetel ts'o'ok u ya'abtal bix je'el u páajtal u ka'ansa'al wíinik uti'al u ya'abtal meyajo'ob way péetlu'umil. Le meyaja' ts'o'ok u ya'abtal yaanal tuuxo'ob, jump'éeel utsil xook yéetel u túumbelkúunsa'al xook ti' posgrados uti'al u ma'alobtal taak'in ichil wíinik.

Nu'ukbesajil uti'al u ka'ansa'al jump'éeel ma'alob Administración ichil Noj Najil Xook Tecnológica Centro

Le meyaja' táan u kaxtik u ka'ansik jejeláas u ma'alobtal u xook wíinik yéetel u ch'a'ajo'oltiko'ob habilidades técnicas uti'al le máaxo'ob ku meyajo'ob ichil le najil xooka' yéetel le cursos tu'ux ku káansilo'ob yo'olal u k'u'ubul ti'ob u ju'uno'ob tu'ux ku ya'alik ts'o'ok u kaniko'ob.

Ti' u ja'abil 2025, ts'aja'an 18 cursos uti'al u kansa'al wíinik ichil 3 horas jujunp'éeelil uti'al u kansa'al 8 máako'ob ku meyajo'ob waye', uti'al u yutsil 689 xoknáalo'ob ku xooko'ob ti' 59 méektankáajilo'ob way péetlu'umil.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok ts'aka'al 56 cursos uti'al u kansa'al ich 3 horas le meyaja' uti'al u kaambalo'ob 22 máako'ob ku meyajo'ob ti' le najil xooka', uti'al u yutsil 689 xoknáalo'ob.

U ma'alob k'abéet kúunsa'al tak'in yéetel ma'alob kúunsa'al prácticas administrativas ti' le Noj Najil Xook Tecnológica Metropolitana

Le meyaja' táan u kaxtik u ma'alob k'abéet kúunsa'al tak'iin yéetel le meyaj kuxtal je'el bix u kuxtal óotsil máak ku ma'alobkiintik jejeláas tu'uxo'ob ku bin wíinik, ku mu'uk'a'ankúunsik bix u meyaj wíinik yéetel bix uti'al ba'ax ku k'abéetchajal tak'in yo'olal u páajtal u yiliko'ob tu'ux ken u ka'a xuupo'o je'el bix le ka'ansajo'ob, xak'al xooko'ob, le túumben u bin meyaj yéetel ik ch'ajóoltiko'ob le xoknáalo'ob, uti'al mu'uk'a'ankúunsa'ak bix u bin le meyajo' uti'al ik ma'alobkiintik ba'axo'ob ku ka'ansbil.

Ti' le ja'abil 2025, beeta'an programas uti'al u yila'al bix u kuxtal óotsil wíinik yéeyel bix je'el u páajtal u ma'alob k'abéet kúunsa'al tak'in yéetel ma' ik xu'uxupik xa'akach tak'in wa ma' k'abéeti'. Ichil le convenio tu'ux ku táakpajal federación-estado, beeta'an ba'alo'ob uti'al u ma'alob kuxtal xoknáalo'ob,

ma'alob k'abéet kúunsa'al tak'iin uti'al ba'ax jach k'abéet u bo'ota'al yo'olal energía yéetel jaanal, túumbenkúunsa'al xan jejeláas tuuxo'ob meyaj uti'al u ts'a'abal xook. Mu'uk'a'ankuunsa'an xan u yila'al tu'ux ku xu'upul yéetel bix ku xu'upul le tak'ino' uti'al u ma'alobkúunsa'al le xooko', ma'alobkiinsa'al xan u yiliko'ob tu'ux ken u ka'a xupo'o yéetel u ye'esiko'ob ti' le kaajo'.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u máak'anta'al meyaj uti'al kaj ku ye'esik je'el u páajtal ik kuxtal yéetel jump'íit ba'al, ts'o'ok u kanáanta'al le balo'ob k'abéet ti' tuláakal máak, ts'o'ok u mu'uk'a'ankúunsa'al u ye'esiko'ob u meyajob yéetel ku kanáanta'al taak'in uti'al balo'ob jach k'abéet uti'al xook, mu'uk'a'ankúunsa'al le túumben u bin u xak'alta'al ba'axo'ob ku k'aansbil yéetel tecnología yéetel ma'alobkúunsa'al u ka'ansa'al xoknáalo'ob uti'al jump'éeel yutsil meyaj.

Nu'ukbesajilo'ob uti'al ba'alo'ob k'abéet ti' le xoknáalo'ob ichil u Noj Najil Xook Tecnológica ti' Centro

Le meyajá' táan u kaxtik u ma'alobkiintik tuláakal le ba'alo'ob k'a'abéet ti' u Noj Najil Xook Tecnológico ti' Centro yéetel u meyajta'al 5 kúuchil xooko'ob tu'ux yan u yantal balo'ob k'a'abéet uti'al u ma'alob káambalo'ob le xoknáalo'obo'.

Ti' u ja'abil 2025, ts'aj ojéeltbil le meyaj tu'ux ku beeta'an 5 kúuchil xook ichil le noj najil xooka' uti'al u yutsil 275 xoknáalo'ob ku táalbalo'ob ti' 55 méek'tankaajilo'ob way péetlu'umil, le meyajá' tu tojoltaj 11 millones ti' pesos.

U ts'iko'ob siis ik' ti' kúuchilo'ob xook yéetel u ma'alokiintiko'on Internet ti' u Nok Najil Xook Tecnológico ti' Motul

Le meyajá' táan u kaxtik u ma'alobkiintik jejeláas kúuchilo'ob xook yéetel u Internet yéetel u ts'áaiko'ob kúuchil ku ts'áaik siis ik' yéetel u túumbenkúunsa'al u kúuchilo'ob Internet uti'al u yutsil xooko'ob yéetel u páajtal u máak'antiko'ob u ts'iibo'ob yéetel u máak'antiko'ob ba'az ken u yilo'ob le xoknáalo'ob, lebeetike' jach k'abéet u túumbenkúunsa'al le kúuchilo'oba' yéetel le servicios ku ts'áaiko'ob yéetel le Portafolio ti' Proyectos ti' Tecnologías uti'al Información (POTIC).

Ti' u ja'abil 2025, ma'an óoxp'éeel kúuchilo'ob meyaj uti'al energía UPS uti'al u páajtal u yáantal Internet kex mina'an corriente, ts'aja'an jump'éeel switch POE uti'al u ma'alobtal internet ti' le kúuchil meyaj L, ts'aja'an 20 No break ichil le kúuchil u k'abae' laboratorio de microprocesadores uti'al u kanáantik computadoras wa téek k'eex le voltaje, k'eex ka'ap'éeel antenas inalámbricas ti' le edificio M uti'al u ma'alobtal internet ichil u kúuchil xooko', ma'alobkúunsa'ab xan jump'éeel reloj uti'al u yila'al ba'ax hora ku yookol máaxo'ob ku meyajob way najil xooke' yéetel ba'ax hora ku jóok'olo'ob.

Beyxane', tu kajo'ob u k'áatiko'ob u k'e'exel kamp'éeel switch POE, 20 antenas uti'al internet yéetel óoxp'éeel reguladores UPS uti'al le kúuchilo'ob L, M yéetel N uti'al u ma'alobtal internet, uti'al u yutsil 955 xoknáalo'ob ku xooko'ob ti' 31 kúuchilo'ob xook uti'al u ma'alobtal u xooko'ob. Le Gobierno way péetlu'umil Yucatané' ku ts'áaik 5 millones de pesos uti'al u yúuchul le meyajá'.

U mu'uk'a'ankúunsa'al xoknáal yéetel deportes ti' ko'olelo'ob

U ka'a kuxtal tu'ux je'el u páajtal u táakpajal tuláakal le ko'olelo'ob ich deportes
Le meyajá' táan u kaxtik u ya'abkúunsik le miaatsil tu wíinkili wíinik yéetel deportes, yéetel ya'abkach meyajob tu'ux ku táakpajal tuláakal le ko'olelo'ob ich jejeláas deportes yéetel meyajob.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'an ka'ap'éel cha'an deportivos ti' u yóolal u k'iinil le ko'olelobo' yéetel le meyaj u k'abae' Carrera Rosa, tu'ux táakpajano'ob 2,021 ko'olelo'ob yéetel 1,784 xiibo'ob, ichil u méek'tankajilo'ob Jo' yéetel Izamal.

Ko'olelo'ob STEM: Ma' u bo'otibo'ob xook (Xook tu'ux ku táakpajal yéetel tu'ux ku kéetil tuláakal máako'ob yéetel utsil)

Le meyajá' táan u kaxtik u nojochkiintik u páajtalil uti'al jump'éel ma'alob xook uti'al xoknáalo'on way Yucatané', yéetel le programa tu'ux mix táan u bo'otiko'ob u xook (exenciones) le ko'olelo'ob ku xokiko'ob ciencia, tecnología, ingeniería yéetel matemáticas (STEM)

Ti' u ja'abil 2025, ts'aja'an 4,403 excenciones uti'al ma' u bo'ota'al xook ti' 2,951 ko'olelo'ob ku xookiko'ob yéetel STEM ichil u méek'tankaajilo'ob Izamal, Maxcanú, Jo', Motul, Oxkutzcab, Peto, Progreso, Tekax, Ucu yéetel Zací, le meyajá' tu tojoltaj 6 millones 605 mil 486 pesos.

Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal 11,599 excenciones uti'al ma' u bo'ota'al xook ti' 5,321 ko'olelo'ob ich 11 najil xooko'ob ich 10 méek'tankaajilo'ob, le meyajá' tu tojoltaj 7 millones 838 mil 124 pesos.

Nu'ukbesajil Áantajo'ob STEM uti'al u ch'a'ik u muuk'il u xook le ko'olelo'ob ti' le Universidad Tecnológica del Centro

Le nu'ukbesajila' ku kaxtik ka pajlak u yaantal ka'anal xook ti' le ko'olelo'obo', chéen ts'a'abak le áantaj uti'al xook STEM (siensia, Tecnología, Ingeniería yéetel Matemáticas, tu woojilo'ob ich ingles) okan ichil le nu'ukbesajilo'ob Tecnologías ti' información yéetel mantenimiento Industrial. Le áantaj uti'al xook STEM ku ts'aaik u páajtajil ka'anal xook ti' le xoknáalo'ob ko'olelo'obo', lela' ku yuchul utsil tumen ma' tun muun bo'olko'ob ti' u ts'iibtikuba'ob chen káajak le xooko'obo' yéetel u ka'a ts'iibta'al ka ts'iibtikuba'ob ti' le Universidad Tecnológica ti' Centro.

Ti' le jaab 2025, ts'a'ab 17 áantaj uti'al xook STEM ti' le Universidad Tecnológica del Centro ti' u yutsil 17 xoknáal ko'olelo'ob ku taalo'ob ti' Izamal, Temax, Kantunil, Teya, Sudzal yéetel Hoctún ti' u chuumukil u péetlu'umil Yucatán.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal 33 áantajil uti'al xook STEM ti' le Universidad Tecnológica ti' le Centro, tu'ux áanta'ab 33 xoknáalo'ob ko'olelo'ob ku taalo'ob ti' 11 méek'tankaajo'ob yaan ichil u péetlu'umil Yucatán.

Ts'áaj k'ajóolbil ti' Universidad Tecnológica Metropolitána le keetil xiib yéetel ko'olelo'ob, bey xan le jejeláasilo'

Le ba'ax ku kaxtik le meyajá' u líik'sa'al le keetil xiib yéetel ko'olelo'ob, bey xan u táakbesik tuláakal máak ti' le ka'anal xook chen meyajtak kúuchilo'ob xook, u ts'a'abal le áantajo'ob- bekas yéetel áantajo'ob, u ts'a'abal kampanyas, tayero'ob yéetel meyajá'ob uti'al u k'ajóolta'al máak ku mu'uk'a'ankúunsik u táakpajal ko'olelo'ob ti' siensia, tecnología, ingeniería, matemáticas, bey xan u chiimpoltal tuláakal le jejeláas kanáanilo'ob xook yéetel bix u meyajá'ob.

Tu ja'abil 2025, yaanlaj jump'éel nojoch ma'alob ti' u tsoolil ch'uupo'ob ti' le meyajá'ob STEM, yéetel 558 ko'olelo'ob ts'iibta'ano'ob, ti' Tecnologías ti' inormasion yéetel ingeniería industrial, tuux iil yaab ch'uupo'ob yaani'. Bey xane' iil yaan jump'éel ma'alob jets'tal ti' le xoknáalo'ob ts'a'ab ti'ob le bekasó', u ts'a'abal le meyaj tu'ux ku yantal antaj yéetel ka'ansajo' leti' meyajt u yéemel u p'aatal xook.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u mu'uk'a'ankúunsa'al le meyajá'ob ti' u ts'a'abal

k'ajóolbi' le keetil xiib yéetel ko'olelo'ob. ts'o'ok u kóochkinsa'al le meyajo'ob uti'al ko'olelo'ob ti' u úuchilo'ob STEM yéetel ts'o'oketel le meyajo'ob áantajo'ob uti'al u yáanta'al u ma'alobtal jump'éeel kaaj universitario jejeláas yéetel ku táakbesik tuláakal.

Distintivo Violeta ti' le najil xook Normal Superior ti' Yucatán

Le ba'ax ku kaxtik le nu'ukbesajila' yo'olal beeta'al meyajo'ob ma'alob taak, u ts'áaik nu'ukulo'ob uti'al u ts'a'aba k'ajóolbi ma'alob kúuchilo'ob xook, bey u táakbesik tuláakal máak yéetel ma' u yantal u loobilta'al máak ichil u ka'ansa'al le aj ka'ansajo'obo'. Le je'ela' ku béeytal yéetel káansajilo'ob, protocolos de acción, yéetel tayeres yóok'ol u yila'al jeneroo. U meyajo'obe' leti' u k'exik u miaatsil le mola'ayo', u mu'uk'a'ankúunsik u keettalil xiib yéetel ko'olel, yéetel u yilik le j-ka'ansajo'ob ku taalo'ob te' k'iino'ob ku taalo'obo' ka u beeto'ob u meyajo'ob yéetel jump'éeel kóonsiensia ti' le tsiikil yéetel le justicia socialo'.

Tu ja'abil 2025, ila'ab jump'éeel óoltaj táanxelil tumen le ka'ansajo'obo', lela' uch yéetel utsil tumen tu yáax k'amo'ob jump'éeel káansajil tu yo'olal lela'. Tuláakal le tak jo'ol bin a'albi tumen ko'olelo'ob, juntúul ti' leti'obe' ku representartik tuláakal u múuch', lelo'oba' laaj ko'olelo'obo'. Líisa'ab tak jo'ol, meyajta'ab ju'uno'ob yéetel le actaas k'a'abeto'obo' uti'al u meyajtal le kasooso', túuxta'abo'ob ti' le jala'acho'ob k'a'abéet (SEMujeres, Dirección, Subdirección Administrativa), ka'aj bin u t'u'uchpachtik.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'a'ab jump'éeel tayer yóok'ol ka'ansaj yéetel meyaj kaaj yéetel jump'éeel perspectiva género uti'al tuláakal le ka'ansaj yéetel le kaaj administrativa. Ts'o'ok u yila'al 12 kastos, yéetel talamilo'ob ti' bix u káanantal taak'in bey xan ti' le kaajo'; le ju'uno'obo' il yéetel jump'éeel profesional y eficiente, lela' tu beetaj jump'éeel ma'alob impakto ti' le kajnáalilo'ob xoknáalo'obo' yéetel le ku meyajo'obo'. Táan u beeta'al le meyaj uti'al u xu'ulul le loobil ti le aj ka'ansajo'obo', tu kúuchil meyajo'ob yéetel le mola'ayo'obo', tumen lelo'oba' je'el u páajtal ma' u yile yéetel ku yúuchul ti' ichil le mola'ayo'.

“Utsil Transición energética: ko'olelo'ob ku jo'olpóopo'ob tak le sureste”

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ts'áaj k'ajóolbil u meyajo'ob ko'olelo'ob ti' le sector enerjetikoo', tu noj lu'umil México, uti'al u tsikbalta'al yéetel u xak'alta'al le transición energética justa, ku pixik ba'alo'ob je'el bix u almacenamiento energía yéetel electromovilidad yéetel u tukulil túumbenkunsáajil, siensia yéetel meyajilo'ob ku kanáantik yóok'ol kaab, creando jump'éeel kúuchil múuch'tambale' yéetel networking uti'al ko'olelo'ob, aliadas yéetel kaajo'ob interesadas ti' meyajilo'ob ku kanáantik yóok'ol kaab yéetel le ma'alob k'a'abéetkunsáal enerjia yéetel ku ts'áaj k'ajóolbi' le keetil sustantiva yéetel le meyajilo'ob ku kanáantik yóok'ol kaab.

Tu ja'abil 2025, 12 xoknáalo'ob ko'olelo'ob ti' le carera ti' Injenieria ti' Enerjia Renovable táakpajo'ob ti' le 9 k'iinil kaambalo'ob “Just Energy Transition, Women Leading from the Southeast” organizado tumen REDMEREE (Red Mujeres en Energía Renovable y Eficiencia Energética).

Miaatsil yéetel u bixi'il máak

U ts'a'abal k'ajóoltbil yéetel u ts'áaik u muuk' xook bey xan le Kreasion yéetel Investigación Artística yéetel Literaria tu lu'umil Yucatán

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ts'áaik u muuk'il u suuktal u xook le paalalo'obo', le táankelemo'obo' yéetel tuláakal le kaajo', yéetel u kanáanta'al u miaatsil le noj lu'uma' yéetel u beeta'al yéetel u k'i'itpajal ba'alo'ob ts'iibo'ob, beyxan u beeta'al kúuchilo'ob uti'al u múuch'ikubáaj le ajts'iibo'obo', u mu'uk'a'ankúunsik u páajtalil u meyajo'ob le biblioteca pública municipal yéetel u yila'al u táakpajal tuláakal máaxo'ob ku ts'iib, lela' yéetel u túukulil u yáantal muuch' meyaj tu'ux ka táakpajak tuláakal máak.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab u ka'ap'éeel múuch'táambal interestatal ti' le zona sur, "Mediación de palabras, voz y lectura: sembrar libros para cosechar lectores", yéetel u péetlu'umil Yucatán bey anfitrión tumen yáax ka'atéen. Tu ye'esaj u táakpajal maanal ti' 300 mediadores ti' seis estados yéetel salas de lectura ti' kaajo'ob máasewalo'ob. Le premio nacional ti' tsikbalob cortos "Beatriz Espejo" yéetel le túumben premio estatal "Isaac Carrillo Can" ti' poesía ti' mayat'aan ts'a'ab ti' u ediciones 2025. Le áanalte'o' digital "Castes War: Memory in Letters" bin editado yéetel publicado "yéetel 9 meyajo'ob yóosal u páatjo'oil túumben ts'íibo'ob jo'osan u kopia ma' lelo'oba' yéeya'abo'ob yéetel jóok'sa'abo'ob ichil le Fondo Editorial "Rita Cetina", bey: "Medusa Reina", "Manuel Cepeda Peraza: xiib yéetel héroe", "Traditional Tales", ichil uláak'o'ob.

Bey xan tu yo'olal le Programa Nacional de Sala de Lectura (PNSL) tu beetaj le Feria Internacional de Lectura de Yucatán (FILEY) 2025, beeta'ab 11 talleres de formación uti'al le mediadores, bibliotecarios yéetel le kaajnáalilo'obo' tu general yóok'ol le xooko', je'el bix: "Mediación de lectura: conectar lectores y libros", "Nu'ukulo'ob artísticas para la mediación de lectura", "Escritura", yéetel uláak' perspectivas miaatsilo'ob yano'ob.

ichil le jala'acho' yaan bejla'a, ts'o'ok u beeta'al 102 meyajo'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil yéetel u ts'a'abal u yóol máak ti' xook, je'elbix: u ts'a'abal 3 premios literarios ti' ajts'íibo'ob, 78 k'iimbesajo'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil xook, 11 talleres de formación para mediadores de la lectura, publicación de 10 áanalte'ob ku yáantik 11,605 máako'ob yéetel jump'éeel inversión 158 mil 234 pesos.

Bey jump'éeel jaats uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil yéetel u ts'a'abal u muuk' xook, bey xan u beeta'al yéetel u xak'alxook literario yéetel artístico tu lu'umil Yucatán, 75,764 máako'ob ts'o'ok u yáanta'alo'ob ti' le bibliotecas ku beetiko'ob le páawo'ob noj, bey xan jump'éeel registro 58,777 consultas ti' u colecciones físicas, yéetel 2,588 consultas ti' le módulos áantajo'ob digitales. Bey xan ts'o'ok u beeta'al 686 meyajo'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil xook, le je'elo'oba' ts'o'ok u yáantajo'ob ti' 13,972 u kajnáalilo'ob.

Taak'insik le sukbenilo'ob yéetel le meyaj miaatsil ti' le artistaso'obo', creadores yéetel múuch'meyaj yits'atil ti' le Estado

Le meyaja' ku kaxtik ka páajlak u ya'abtal u yaantal miaatsil yéetel u táakpajal le máako'obo' ti' kúuchilo'ob ti' miaatsil yéetel k'imbesajo'ob, ti' le ku ts'íibkubao'obo' te meyajo' yéetel le múuch'meyaj yitstsilo'ob mola'ayilo'ob yéetel u táakpajalo'ob le máaxo'ob yéetel le creadoreso', le ma'alob, u ye'esajo'ob yéetel u we'esiko'ob le ba'alo'ob ts'o'ok u máak'anko'obo' yéetel múuch'meyajo'ob its'atilo'ob. Beyxan ti' kaambalilo'ob ku ts'áaik u meyajo'ob ti' its'atilo'ob yéetel máaxo'ob ku séen we'esik ti' le miaatsil le Péetlu'uma'.

Tu ja'abil 2025, Ti' le meyaj óolal yo'osal le sukbenilo'ob yéetel le ma'alob yitstsil (PECDA), tu k'ubo'ob 14 áantaj ti' yutstsilo'ob yéetel máax meyajtik le procesos creativos, beyxan tu kaajo'ob le convocatoriao' yéetel tu yáax múuch'ba'ob ti' le áantajo' ti' le meyaja' tu edición 2025; Ku beeta'aj 18 k'imbesajo'ob artistikos yéetel miaatsil, je'ebix: le cha'ano'obo' ku meyajtik kamp'éeel canales juum, u k'áat u ya'ale' le juumo' ku taal ti' tuláakal le kanp'éeel tséel, uti'al u beetik jump'éeel entorno inmersivo cuadrafónicos uti'al le artista Ricardo Tovar Rivadeneyra, le cha'ano' Networking mas Showcase tu marcoil le meyaja' uti'al u difunfirtaa' le k'aayo'obo' "Mujeres en la Música Independiente", le k'iin u yila'ob yéetel le inclusión, le performance "Nepantleras", Ichil u láak'o'ob; Ku ts'o'okole' u meyajta'al 5 cha'ano'ob ti' artes visuales, 2 uti'al u e'esaj cha'ano'ob, tu k'ubo'ob 33 áantajo'obil yéetel aak'in ti' le yutstsilo'obo' yéetel máax meyajtik, beyxan tu ts'ao'ob 3 reconocimiento'ob ti' yéetel ku ts'áak u meyaj jump'éeel ba'ax ma'alo'ob, k'i'ik'el 21 workshops meyajil visual yéetel le na'atiko'ob u k'áat chi'obo'ob ti' ku ya'al 3 millones 100 mil 469 pesos yéetel ti' le náan 12,961 k'i'ik'elob ti' 12 municipios.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok meetiko'ob 109 meyajo'ob, 11 ku yo'osal le exhibición yéetel le máax ku yiliko'ob le cha'ano'obo', yéetel 5 áantaj uti'al u yila'al le yitstsilo'ob yéetel máax meyajtik, 47 áantajo'obil yéetel aak'in yo'osal u meyajil le miaatsil yéetel máax meyajtik, 18 k'imbesajo'ob yits'atil yéetel miaatsil, 5 cha'ano'ob kaambalo'ob ti' artes visuales yéetel 2 k'iimbesajo'ob uti'al u péeksilta'al le meyaj ti' le yitstsilo'ob yéetel máax meyajtik. Tuláakal le ba'alo'ob tu áantaj 13,661 máako'ob ti' 14 méek'tankaajo'ob yéetel junp'éeel inversión 3 millones 266 mil 929 pesos.

Beyxan, tu beeto'ob 36 cha'ano'ob uti'al artes, ku ts'a'abal jejelás tu'ux u kaajil Mérida', bey ti' kúuchilo'ob miaatsil ti' tuláakal le noj lu'umo'. Le muestraso'bo' ts'o'ok u meentik u péeksilta'al le arteo' ti' tu mejen kaajil Yucatán. Ichil le e'esika' yáan ku destacaro'ob "Creadoras del A cervo Artístico de Yucatán", "De pigmento yéetel píxel" yéetel "Felipe Carrillo Puerto: Sueños de libertad", ichil uláak'. Tu totali', ts'o'ok u taal u xiimbato'on 36, 265 máako'ob.

Beyxan, tu beetajo'ob 173 proyecciones ti' cha'ano'ob ti' ya'ab kúuchilo'ob ti' Mérida yéetel u méek'tankaajil Hunucmá, Progreso, Tecoh yéetel Ticul. Le jejelás ba'alo'oba' ts'o'ok u meyajo'ob bey junp'éeel kúuchil uti'al u muuk' le entretenimiento, bey jump'éeel nu'ukul uti'al inclusión, áantaj yéetel ma'alob miaatsil. Ti' leti'obe' ts'o'ok u áantik 3,693 máako'ob.

Beyxane', ku beeto'ob 36 sesionesil ti' le Tayer Introducción ti' le Artes Visualeso' ti' le méek'tanilo'ob Aanceh, Kanasin, Kantunil, Mérida, Motul, Timucuy, Umán yéetel Xocchel, Ku kaxtik u beet u mu'uk'a'ankúunsik le péeksilta'ala' yéetel u beet le p'isilo'ob yo'osal miaatsil ti' le kaajo'obo'. Le tayereso'obo' tu áanto'ob 1,209 xoknáalo'obo'.

Kaláantik, mu'uk'a'ankúunsa'al yéetel ts'áaj k'ajóolbi le jejelás tuukul ti' u miaatsil Yucatán

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u kaláantik u tuukul miaatsil le péetlu'umilo', lela' ku meyajta'al yéetel ba'alo'ob ku kaláantaltik máako'ob yéetel u ts'áaj k'ajóolbil tuláakal le e'esajilo'ob ti' ba'alo'ob ku chíikpajal yéetel ma' tuun chíikpajal ti' le patrimonio yéetel u miaatsil le péetlu'umila.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 63 k'iimbesajo'ob ti' suukbe'en paax yéetel artística uti'al u kaláantal yéetel u mu'uk'a'ankunsa'al le miaatsilo', meyajta'ab u k'uub 18 áantajo'ob ti' taak'in ti' le Programa de Acciones Culturales Multilingües y Comunitarias (PACMYC) uti'al u meyajta'al jejelás meyajo'ob komunitarios bey xan le ba'alo'ob ku káanantik le miaatsilo', meyajta'ab 11 e'esajilo'ob temporales ti' patrimonio kultural je'el bix: le e'esajilo' "Kili'ich chuuyo'ob. Bordado maya ritual" yéetel u chíikulilo'ob, u nu'ukbesajilo'ob yéetel u yutsil le chuuy maaya yucateca xiiw, le e'esajila' "Wiiniko'ob ku je'iko'ob u beel k'áax. Personas que abren camino del monte", "U k'i'xel kij. Memorias de las comunidades mayas en torno al henequén" ichil u láak'o'ob; beyxan u jóok'sa'al u katalogo dijital ti' le ts'ook e'esajila'. Beyxan, meyajta'ab 7 múuch'táambalo'ob uti'al u nu'ukbesa'al meyajo'ob yéetel programas culturales je'el bix u chíimpolta'al u noj lu'umil Yucatán ti' le Conferencia Mundial sobre Políticas Culturales y Desarrollo Sostenible Mondiacult 2025 ti' Barcelona, España. Bey xan ts'o'ok u kanáanta'al yéetel u digitalizarta'al 78 ju'uno'ob ti' periódico ti' le Biblioteca Yucatenense, bey jump'éeel jaats ti' le meyaj Apoyo ti' Instituciones Estatales de Cultura (AIEC) yéetel le meyaj "Transmisión de conocimientos locales" beeta'ab 10 tayeres, 5 nukulo'ob ti' ch'a óochelo'ob yéetel imprimirta'ab 250 kopias ti' jump'éeel áanalte' compilación ku ts'iibtik le tuukulo'obo' jach k'ajóolano'obo' ti' 5 kaajo'ob locales. Tuláakal le ba'ax ts'o'ok u ya'ala'ala' tu yáantaj 48,610 máako'ob, yéetel jump'éeel ts'a taak'in ti' \$2 millones 870 mil 924.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'al 541 meyajo'ob uti'al u kanáanta'al, u mu'uk'a'antal yéetel u k'i'itpajal jejelás bix u ye'esa'al u miaatsil le noj lu'uma', tu'ux ku táakbesik:

74 k'iimbesajo'ob ti' paax suuk u yu'uba'al yéetel artistíika uti'al u kanáanta'al miaatsil, 18 áantaj taak'in ti' le máaxo'ob ku meyajtiko'ob meyajjo'ob uti'al k'eexil yéetel mu'uk'a'ankúunsik u kaajalo'ob, 9 múuch'táambalo'ob uti'al u ts'a'abal ojéeltbil u nu'ukbesa'al le meyajjo'ob ti' miaatsil, 19 e'esajilo'ob yo'osal miaatsil yéetel artistíiko, 6 nu'ukulo'ob ti' ch'a oochelo'ob ti' u kaláanta'al le miaatsilo', jump'éeel kataálogo dijital yo'osal u e'esajil miaatsil, 10 tayeres yéetel 250 jo'osaj kopias ti' jump'éeel áanalte' ku líisik u k'ajóolil le kaajo'ob localeso yéetel 154 ju'uno'ob k'ajláayo'ob kaláantano'ob. Le ba'alo'oba' ts'o'ok u taasik utsil ti' 53,213 máako'ob yéetel jump'éeel iinbersio'on ti' 4,369,069 peeso'ob.

Ichil le meyajjo'ob ku beeta'al uti'al u kanáanta'al, u mu'uk'a'ankúunsik yéetel u k'iitbesa'ajil le jejeláas tuukulo'ob ti' u miaatsil Yucatán, ts'o'ok u meyajta'al 115 tayeres ti' jejeláas méek'tankaajo'ob yaan ichil u noj lu'umil Yucatán, uti'al u péeksita'al u na'atilo'ob wíinik yéetel u balorasion le k'ajóolil úuchbentako', le je'ela' ts'o'ok u ts'áaik utsil ti' 2,382 u kajnáalilo'ob. Bey xan, 54 k'iimbesajo'ob ts'o'ok u beeta'al tu'ux táakpaj 2,042 máako'ob.

Bey xan, le ba'ax ku kaxtik u bisik le miaatsil yéetel le aarte ti' jejeláas kaajo'ob, ts'o'ok u beeta'al 9 e'esajilo'ob ku xiimbalo'ob ti' u méek'tankaajilo'ob Dzidzantún, Izamal, Maní, Mérida, Progreso yéetel Tekal de Venegas, tu'ux ts'o'ok u ts'áaik utsil ti' 2,024 máako'ob.

Ichil u marko le meyaj Museo ti' noche, ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u beeta'al lajump'éeel xiimbalo'ob ti' jejeláas museo'ob ti' tuláakal u noj kaajil Mérida, tu'ux ku ts'áaik jump'éeel kúuchil uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al u biskuba le kaajo' yéetel le herenciao', bey xan u yéesik je'el u páajtal yáanta'al u muuk'il miaatsil ti' k'iino'ob ma' suuk u beeta'alo'obi'. Le xiimbalo'oba' ts'o'ok u ts'iibtik yaanlaj 1,131 máako'ob taalo'ob u xiimbalto'obi.

U mu'uk'a'ankúunsik yéetel u beetik u meyaj le aj meyajjo'obo' yéetel le máaxo'ob beetiko'ob miaatsilo'obo'

Le ba'ax ku kaxtik le meyajja' u yaabkunsik le kreaciones artíistikas ti' le noj lumila', lela' ku meyajta'al yéetel jump'éeel k'u'ubul nu'ukulo'ob meyaj, ma'alob meyaj yéetel k'iitbesaj, ku táakbesik tayeres, u ts'a'abal taak'in yéetel u ts'a'abal mecanismos digitales uti'al u promoción artística ku t'aan ti' máako'ob ku beetiko'ob uts ti' le noj lu'uma'.

Ichil u jaabil 2025, k'u'ub 5 áantaj taak'in uti'al artista'ob yéetel u jo'olpópilo'ob miaatsil, yo'osal u mu'uk'a'ankúunsa'al le oferta artística y cultural de espacios escénicos independientes; beeta'ab kaan meyajjo'ob bey jump'éeel jaats ti' le Múuch'táambal ti' le Sektor Musikal independiente ti' Yucatán 2025; meyajta'ab óoxp'éeel tayeres uti'al kaambalilo'ob máak ti' paax, beyxan, bey jump'éeel jaats ti' le meyaj ti' le Difusión Cultural, beeta'ab wáak cha'ano'ob, tu'ux áanta'ab 720 máako'ob ti' u méek'tankaajo'ob Hunucmá, Izamal, Mérida, Progreso, Sotuta, Tizimín, Tecoh, Tekit yéetel Valladolid.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u beeta'al 4 meyajilo'ob uti'al u mu'uk'a'ankúunsa'al u kaambalilo'ob máak ti' paax (tsikbalo'ob yéetel múuch' tsikbalo'ob), óoxp'éeel talleres ti' u kaambalilo'ob máak ti' paax, 6 cha'ano'ob, yéetel ts'o'ok u ts'a'abal 9 áantaj taak'in ti' le kúuchilo'ob iindependientes, tu'ux áanta'ab 724 máako'ob.

Ts'o'ok u jets'ik u nupikubáa yéetel jejeláas mola'ayo'ob yéetel mola'ayo'ob je'el bix le Instituto Nacional de Bellas Artes y Literatura (INBAL) yéetel le Instituto Nacional del Derecho de Autor (INDAUTOR), beyxan le Sistema de Apoyos a la Creación y Proyectos Culturales (SACPC), uti'al u beeta'al sesiones de información uti'al u yutsil 371 agentes culturales, ti' le lela' meyajta'ab tayeres, cursos yéetel tsolxikin personalizado personalizado, lela' yáantik ka pajlaak u ts'iibtikuba'ob ti' conbokatorias náasionaleso'ob beyxan u ts'iibtiko'ob balts'amo'ob artístikoso'ob.

U beeta'al meyajo'ob artikoso'ob yéetel ti' miaatsilo'ob ti' u méek'tankaajo'ob le péetlu'uma' yéetel jump'éeel enfoque humanístico

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ya'abtal u beeta'al ba'alo'ob yéetel áantajo'ob ti' miaatsil, yéetel meyajo'ob ku ts'áaik k'ajóoltbil yéetel ku k'iitbesik miaatsil yéetel yila'ob ichil múuch' meyajo'ob yéetel máaxo'ob beetiko'ob utsi ti' jejeláas méek'táankajo'ob, yéetel u ye'esa'al k'imbesajo'ob, meyajo'ob artísticas yéetel miaatsilo'ob multidisciplinarias.

Ti' u jaabil 2025, meyajta'ab 54 k'iimbesajo'ob artísticos yéetel miaatsilo'ob je'el bix le Coronación de la Reina de los Trovadores, Callejoneada del Día del Trovador, le xiímbal ti' Medalla Chan Cil yéetel Pastor Cervera, homenaje uti'al u k'iinbesaj le Trovador Yucateco, le cháano'ob ti' Viernes ti' Trova, le ba'alo'ob ku yúuchul ti' le exposiciones audiovisuales ku xiímbalo'ob ti' le cha'ana' "Cultura Somos"; ichil u láak'o'ob, ku ts'áaik u yutsil ti' 6,288 máako'ob yéetel jump'éeel inversión 1 millón 612 mil 084 pesos.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'óok u meyajta'al 62 chaano'ob esrtistikos yéetel ti' miaatsilo'ob, ti' u yaanta'al 24, 674 máako'ob, yéetel jump'éeel inbersion ti' 2 miyonees 886 mil 136 pesoos

¡Miaatsilo'on!

Lela' jump'éeel estrategia uti'al u t'iit'besa'al le káap'éeel t'aano', ichil lela' ku meyajta'al tayeres, chaano'ob, activaciones culturales, u meyajta'al bideoso'ob yéetel u meyajta'al contenido uti'al le, Muestras Audiovisuales Itinerantes, lela' ku kaxtik ka ts'a'abak k'áajolbi le jejeláasil tuukulo'ob ti' miaatsilo, bey xan u ayik'alil yéetel u jejeláasil le artistika ti' Yucatanó. Le meyaja', ku ya'ala'al ti' le táankelemo'obo', ku ts'áaik muuk' uti'al ka páajlak u k'ajóolta'ak le a'almaj t'aan demokratikoo' yéetel le jejeláas tuukulo'ob artistikoso'obo', ku mu'uk'a'ankúunsik u revalorización le identidad kultural yéetel jach k'áaj óoltaj tu péetlu'umil Yucatán bey jump'éeel referente local, nacional yéetel internacional.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 113 cha'ano'ob artistikoso'ob, lela' beeta'ab tumen múuch' meyajo'ob ku taalo'ob ti' le péetlu'uma', je'el bix le Orquesta Jaranera del Mayab, le Banda Música del Estado, le Ballet Folklórico Juvenil, le Orquesta Típica de Yukalpetén, le Coro de Cámara de Yucatán, ichil uláak'o'ob. Le k'aytajo'oba' úuch ti' jejeláas kúuchilo'ob miaatsil yéetel bino'ob 29,990 máako'ob.

Ichil le jala'achil yaan bejla'a, ts'o'ok u beeta'al ka'ap'éeel cha'an ti' le obra Meerech yóok'ol patiines (Lagartijas en patines), yéetel kanp'éeel cha'an yóosal máako'ob ku óok'oto'ob ti' bideo, yo'osal k'a'ax yéetel kaaj, bey jump'éeel jaats ti' le meyaj Caravanas Culturales, beeta'ab ti' le méek'tankaajo'ob Celestún, Chicxulub Pueblo, Sotuta, Tizimín, Umán yéetel Valladolid tu'ux áanta'ab 192 máako'ob.

Beyxan, ts'o'ok u beeta'al 31 u p'éeelal cha'ano'ob ti' teatro yéetel óok'ot túumbeno'ob. Le cha'ano'oba' beeta'ab ti' jejeláas najil xooko'ob ti' Jo' (Mérida) yéetel 13 méek'tankaajo'ob yaan tu chúmukil le noj lu'uma', beytuna' ku ts'áaik jump'éeel kúuchil uti'al u náats'al kansajil teáatro ti' le xoknáalo'obo'. Ti' le meyajo'oba' 4,958 xoknáalo'ob ti' jejeláas najil xooko'ob ts'o'ok u yáanta'alo'ob.

Le meyaja' ku yáantaj ti' u bixil u meyajta'al Aliados por la Vida (Múuch'a'ano'ob tumen kuxtal) ku k'uchul ti' 18 méek'tankaajo'ob ti' le 60 u p'éeelal táanilkúunsa'ano'obo'. Bey túuna', u káajbal le u bixil u meyajta'ala', ts'o'ok u meyajta'al 20 u p'éeelal cha'ano'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil le miaatsil ti' jump'éeel cha'an ka wu'uyik yéetel ka cha'antik, je'ex bix le cha'ano'ob tu'ux u páajtal a táakpajal máake' bey jump'éeel perpormanse yéetel cha'ano'ob ti' hip hop yéetel rap ichil maaya t'aan, ti' 16 méek'tankaajo'ob, lela' ts'o'ok u yaantik 3,274 u p'éeelal xoknáalo'ob táankelemo'ob ku xooko'ob ti' jejeláas najil xooko'ob kaaj yéetel pribadaso'ob yéetel jump'éeel inversión 1 miyon 112 mil 350 peesos.

Ko'ox k'iimbesik le Maayáaj Ka'asíijilo'

U beeta'al cha'ano'ob artistikoso'ob yéetel ti' miaatsil te' Péetlu'uma'

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ya'abtal u beeta'al ba'alo'ob yéetel áantajo'ob miaatsil yéetel u beeta'al k'iimbesajo'ob multidisciplinarios artísticos yéetel miaatsililo'ob ti' jejeláas méek'tankaajo'ob ti' le péetlu'uma'.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u meyja'tal 178 u p'éel cha'ano'ob, ichil le je'elo'oba' le ku jach chíikpajalo' leti' le: “Transversales, Encuentro Internacional del Arte Escénico Contemporáneo”; “Original Yucatán. Encuentro de Arte Textil Mexicano 2025”, tu'ux ku ye'esa'al u meyaj le artesano'obo' lela' u yáaxil u beeta'al táanxel u noj kaajil México; u konsierto Julieta Venegas tu atrioil kúuchil le Ex Convento San Bernardino ti' Siena tu nojkaajil Valladolid, Yucatán; U ye'esajil le cha'ano'ob k'aay ti' u lu'umil tuláakal México “Voces Emergentes Volumen 1” y “Voces Emergentes Volumen 2 con Elsa y Elmar” tu kúuchil Palacio de la Música; le concierto tumen le múuch' paax “Odiseo”; “Meme del Real en concierto” yéetel u táakpajal Val Hozu; bey xan u k'iimbesajo'ob u cha'anil Ambulante yéetel Otoño Cultural “Yucatán, Lu'umil K'iimbesajo'ob”, ichil uláak'o'ob. Lela' ts'o'ok u yáantik 110,494 máako'ob, ts'a'ab 26 millones 267 mil 962 pesos

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyja'tal 215 cha'ano'ob, lela' ts'o'ok u yáantik 113, 993 máako'ob, ts'a'ab 27 millones 277 mil 962 pesos.

CREA: kúuchilo'ob ti' ka'a Síijil yéetel u xookil artes

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' u ka'a káajal u meyaj le kúuchilo'ob miaatsil, najo'ob, yéetel kúuchilo'ob ti' le 106 méek'tankaajo'ob ti' u noj lu'umil Yucatán lela' meyja'tab uch ts'a'aba tayeres, cha'ano'ob artistikos yéetel ti' miaatsilo'ob — je bix báaxalo'ob, ye'esajil cha'ano'ob, tsikbal'o'ob, sesiones de formación yéetel exposiciones artísticas—ku kaxtiko'ob u k'ajóolta'al yéetel u k'i'itpajal miaatsil. Le je'ela' u k'áat ka yanak ti' tuláakal máak u páajtalil u yojéeltik le miaatsilo', u yáantik le jejeláas tuukulilo'ob miaatsil kaajo'ob, mu'uk'a'ankúunsik u múuch' meyaj máako'ob bey xan le máako'ob ku meyajo'ob ti' miaatsilo' ti' le noj lu'uma', yáanal jump'éeel tuukulil meyaj ku beeta'al ti' jejeláas kúuchilo'ob, ku táakbesik tuláakal yéetel bey umanistae' uti'al ka páajtal u yokol tuláakal máak ti' miaatsil.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u meyja'tal 797 tayeres artistikoso'ob jejeláaso'ob yéetel 107 cha'ano'ob artistikoso'ob yéetel ti' miaatsil, le 4º múuch'táambal paalalo'ob ti' jejeláasil ka'ansajil, lela' ichil maaya t'aan. Beyxan, beeta'ab 33 tayeres uti'al u páajtal u ka'ansa'al aktuasion yéetel u beeta'al cha'ano'ob ti' siine uti'al artistas yéetel máako'ob ku meyajo'ob independiente, bey xan tayeres uti'al kaambalilo'ob máak ti' paax trova yucatecana. Le ba'alo'oba' tu taasaj u yutsil ti' 47,645 máako'ob, ti' le je'ela' ooksa'ab 17 miyones 765 mil 877 peesosi'.

Le meyaja' ku yáantaj ti' u bixil u meyja'tal Aliados por la Vida (Múuch'a'ano'ob tumen kuxtal) ku k'uchul ti' 33 méek'tankaajo'ob ti' le 60 u p'éel táanilkúunsa'ano'obo'. Bey tuúuna', u káajbal le u bixil u meyja'tala', ts'o'ok u meyja'tal 235 tayeres yo'osal u náats'al u kano'ob ba'alo'ob yóok'ol artistika ti' jejeláas kaambalo'ob je bix: óok'ot, teatro, yila'ob (artes visuales), herencia, paax, ts'íib, hip hop, break dance, beats, rap, freestyle, graffiti, rap ich maya t'aan; bey xan tayeres uti'al a meyajtik jump'éeel cha'an ka wu'uyik yéetel ka cha'antik yéetel 13 chano'ob ti' paax k'ajóolta'an, paax urbana, nu'ukulil paax u kuerda yéetel che', k'aay koral, ichil u láak'o'ob; le ba'alo'oba' tu taasaj u yutsil ti' 13,568 máako'ob ti' 33 méek'tankajo'ob, ti' le je'ela' ooksa'ab jump'éeel miyon 199 mil 914 peesosi'.

Sensibilización yéetel Iniciación Artística Humanista

Le ba'ax ku kaxtik le meyaja' uti'al u yila'al u yáanta'al yéetel u náaysaj óolal le paalalo'obo', u yáanta'al yéetel u ts'a'abal u muuk'il ti' le xooko' yéetel le xook artistika yo'osal jump'éeel káansajil ti' cursos yéetel

tayeres jejeláas ti' xook recreativa, káansajil yéetel ka'ansaj paax.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u meyajta'al 8 tayeres yo'osal u náats'al u kano'ob ba'alo'ob yóok'ol artes je'el u páajtal u cha'antale', je bix le tayeres ti' le Programa de Formación Musical y Agrupaciones Comunitarias de Yucatán "Paaxil Kuxtal", lela' yéetel u tuukulil u ka'ansa'al nu'ukulo'ob paax je bix le saxofón, flauta, clarinete, trompeta yéetel trombón, ichil u láak'o'ob. Le meyajto'oba' tu ts'áajo'ob yutsil ti' 141 paalalo'ob yéetel táankelemo'ob ti' u méek'tankaajil Kanasín, Motul, Tizimín yéetel Umán.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'al 6 u p'éleel cha'ano'ob paax yéetel u áantajil le Banda Sinfónica ti' Yucatán "Luis Fernando Luna Guarneros", uch ti' jejeláas kúuchilo'ob yéetel meyajto'ob ku jach chíikpajalo' je bix le "Literatura Sinfónica: de los Viajes de Gulliver a Harry Potter", "De los Balcanes al Mayab" yéetel "Sendas Sonoras". Le cha'ano'oba' ts'o'ok u náats'al ti' jejeláas tuukulo'ob miaatsil ti' le kajnáalilo'obo', ts'o'ok u táakpajal 2,226 kajnáalilo'obi'.

Bey xan, yo'osal le ba'alo'ob ku ts'áaik le Secretario', páajljaj u yúuchul 94 tayeres tu'ux k'a'abéet a bini' lela' ti' jejeláas ka'ansajilo'ob artistikos ti' le kúuchilo'ob miaatsil, le ba'alo'oba' tu taasaj u yutsil 1,343 xoknáalo'obo' tu'ux táakpajo'ob ti' u meyaj ka'ansaj-kaambal uti'al ka páajlak ma'alobkíinsiko'ob u sensibilidad, creatividad yéetel buka'aj u tuukul chéen tu juunal yéetel ich múuch'.

Bey xan, 147 cha'ano'ob miaatsil yéetel náaysaj óolal bino'ob ich múul meyaj ti' le kúuchilo'ob miaatsil ti' le Secretaría, u tuukulil u kaxta'al u táakpajal le ko'olelo'obo', le xch'úpalo'obo', le xi'ipalalo'obo' yéetel le táankelemo'obo' ti' le kúuchilo'ob ka'ansaj yéetel expresivos. Ichil le ba'alo'ob jach k'ajóolta'ano'obo' leti' le k'iinbesaj paalalo'obo', jump'éeel recital uti'al le na'obo' uti'al u chíimpol'ta'al u k'iinil le na'obo', u ts'o'okol le talleres yila'ob 2024-2025, yéetel jump'éeel k'iinbesaj tu'ux ku k'a'ajsa'al u k'iinil yóok'ol kaab yóok'ol kaab. Le meyajto'oba' tu múuch'aj 15,095 máako'ob.

Tu ts'ooke', beeta'ab 44 u p'éleel cha'anilo'ob ti' le báaxala' "Cuentíteres", beeta'ab uti'al u ts'a'abal ojéeltbil ti' le mejen paalalo'obo' le báaxalo', le títeres, yéetel le suukbenilo'ob t'aan yaan Yucatáno'. Le producción teatral je'ela' ts'a'ab k'ajóoltbil ti' 25 municipios ka tu k'uch 7,556 xoknáalo'ob primaria.

Desarrollo de Actividades Artísticas y Culturales con Enfoque de Género

Le ba'ax ku kaxtik le nu'ukbesaja' u ts'a'abal u chuunil jump'éeel miaatsil tuláakal máak ku yáantik yéetel ku mu'uk'a'ankúunsik u táakpajal ko'olelo'ob yéetel máako'ob yéetel discapacidad ti' le kúuchilo'ob tu'ux ku beeta'al miaatsil, u k'ajóolta'al yéetel u nu'ukbesa'al yo'osal nu'ukulo'ob, kúuchilo'ob uti'al tsikbal, yéetel tuukul yóok'ol ba'alo'ob yaan u yil yéetel keetil xiib yéetel ko'olelo'ob yéetel le discapacidad, meyajto'ob ku ts'áaik jump'éeel káansajil artistika uti'al u kanik yéetel áantaj ti' le sukbenilo'ob artistika yéetel miaatsil.

Ti' le ja'ab 2025, meyajta'ab jump'éeel tsikbal yéetel 4 chano'ob teatrales yóok'ol le perspectiva de género, u e'esajil jump'éeel katalogo ko'olelo'obo' ku kanáantik le patrimonio kuxa'ano'; beyxan meyajta'ab 8 tayeres uti'al u k'e'exel k'ajóolil yóok'ol bix u meyaj yéetel bix chuuyul le chuuy yukateko'o, 1 cha'an ka wu'uyik yéetel ka cha'antik ich kastelam yéetel maaya t'aan, 10 cha'ano'ob yéetel u kopia 35 fotolibros ich kastelam yéetel maya t'aan uti'al u kanáanta'al yéetel u k'u'ubul le chuuy yucateko'o, k'u'ub bey u resultado le meyaj "Perspectiva de género en la transmisión del patrimonio cultural a través del bordado maya de Yucatán" lela' meyajta'ab ichil le Programa de Apoyos a Instituciones Estatales de Cultura (AIEC); tuláakal uti'al u yutsil 1,166 máako'ob ti' 11 méek'tankaajo'ob yaan tu chúmukil le noj lu'uma'.

Gala Yucateca

Le ba'ax ku kaxtik le nu'ukbesaja' u kóochkinsa'al le k'u'ubul artístico, u ts'áaik k'ajóoltbil, u k'i'itpajal yéetel u kanáanta'al u ayik'alil miaatsil Yucatán, yéetel u beeta'al k'iimbesejo'ob paax yéetel uláak' bix u ye'esa'al yila'ob tumen múuch' meyaj'o'ob yaan tu kaajil.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'al 20 u p'éeel cha'ano'on artistikos ti' le Gala Yucateca uti'al u yutsil 2,561 máako'ob ti' u méek'tankaajil Hunucmá, Mérida, Progreso, Tecoh, Valladolid y Yaxkukul. Le ch'ano'oba' leti' le Ballet Folklórico paalalo'ob ti' u Nojlu'umil Yucatán, Orquesta Jaranera ti' Mayab, Orquesta Típica Yukalpetén, Coro de Cámara ti' Yucatán yéetel u cha'anil "Bix jats'uts in lu'umil" (Que bonita es mi tierra); ichil u láak'o'ob.

U yaantal meyaj'o'obil Desarrollo Cultural yéetel Ka'ansajil tu kúuchil Palacio de la Música

Le ba'ax ku kaxtik le nu'ukbesaja' u Ya'abtal le áantajo'ob miaatsil yéetel u ts'áaik kúuchilo'ob miaatsil yéetel xook uti'al u k'ajóolta'al yéetel u ts'a'abal u nib óolal le paaxo' yéetel u jejeláas nu'ukulo'ob paax yo'osal talleres, tsikbal'o'ob yéetel xook maestras, bey xan yo'osal xiimbalo'ob guiados ti' le Museo Interactivo tu'ux le kaajnáalilo'obo' tu general ku kanik, ku kaxtik yéetel ku ts'áaik u tojol le paax populares yéetel xiw Mexicana, óolal ti' Jaajal u museografía interactiva.

Ichil ja'abil 2025, ts'o'ok u meyajta'al 126 meyaj'o'ob ti' miaatsil yéetel ti' ka'ansaj xook ti' le méek'tankaaj Mérida (Jo') uti'al u yutsil 31,322 máako'ob.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'al 153 meyaj'o'ob ti' Desarrollo Cultural y Educativo ti' le Palacio ti' paax ti' le méek'tankaaj Mérida, tu yáantaj 39,090 máako'ob.

U beeta'al cha'ano'ob Artísticos tu kúuchil Palacio de la Música

Le ba'ax ku kaxtik le nu'ukbesaja' uti'al u ya'abtal le áantajo'ob miaatsil yéetel u beeta'al ba'alo'ob uti'al u ma'alobkiinsa'al u meyaj le kúuchilo'ob yéetel le infraestructura ti' le Palacio ti' paax (Palacio de la Música) uti'al u ts'áaik cha'ano'ob artistikoos ti' paax ma'alobtak uti'al tuláakal máak.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u meyajta'al 221 cha'ano'ob artistikos, puublikóos yéetel privados, ichil u méek'tankaajil Mérida (Jo') uti'al u yutsil 216,556 máako'ob.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'al 264 cha'ano'ob artistikos ti' lu méek'tankaajil Mérida (Jo') uti'al u yutsil 224,954 máako'ob.

U táakpajal Orquesta Sinfónica de Yucatán

Le ba'ax ku kaxtik le nu'ukbesaja' u ya'abtal u páajtalil u k'a'amal ba'alo'ob yéetel áantajo'ob miaatsil, kóochkinsa'ab yéetel ya'abkunsá'ab jejeláasil uti'al u ye'esa'al miaatsil ti' tuláakal le Nojlu'uma', lela' meyajta'ab yéetel le cha'ano'ob ti' le Orquesta Sinfónica ti' Yucatán.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 53 chano'ob sinfonikos; le OSY tu ye'esaj le Maayáj ka'asiijil yéetel nojoch chano'ob sinfonikos. Ti' u chuukinte' ka meyajta'ab 17 cha'ano'ob sinponikos ma' tun bo'ota'al lela' beeta'ab chen uti'al xooknaalo'ob, táakpaj 55 u kúuchil xooki' uti'al u yutsil 3,000 xoknáalo'ob. Tuláakal le cha'ano'obo' 70. U yutsile' uti'al 36,727 máako'ob. Tuláakal le ba'ax ts'o'ok u ya'ala'ala', ti' le je'ela' ooksa'ab 5 millones 210 mil 862 pesos ti' nu'ukulo'ob meyajta'ab tumen le Entidad.

Le ba'alo'ob jach k'a'ana'antako'ob ti' le meyajta' leti' le 2 nukuch chano'ob ma' tun bo'ota'al ti' le anfiteatro "La Plancha" Park, ti' 14,000 máako'ob; beyxan, u k'iinil u orkesta sinponika Yucatán bin u

je'ek'abta'al tu kaajil Valladolid, tu'ux ku ye'esik u k'a'ana'anil u ichil le noj lu'uma'; tu láakal, yaan ka'ap'éeel conciertos tu kaajil Valladolid ichil le k'iino'oba', ba'al mix juntéen ila'ak, bey u beetik u compromiso le jala'acho' ti' le Renacimiento Maya (Maayáaj Ka'asijil), uti'al u yáanta'al u miaatsil le noj lu'uma'. Je'el bix u ya'alik le a'almaj t'aano'ob uti'al u ma'alobkiinsa'al k miaatsilo', ts'a'ab u meyajo'ob tumen ajts'iibo'ob yucateco'ob, ka'aj ts'a'ab k'ajóoltbil táankelem artista'ob yucatecano'ob yéetel ajpaaxo'ob yucatecano'ob k'ajóolta'ano'ob yóok'ol kaab. Beyxan, jump'éeel conductora ko'olel bin programada tumen yáax ka'atéen ichil ya'ab ja'abo'ob, ka bin establecido bey jump'éeel directriz programación uti'al u yaantal jump'éeel conductora femenina ti' Ba'axten lo bey ka'ap'éeel programas Amal ja'aba'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'al 68 chano'ob sinfonikos; le OSY tu ye'esaj le Maayáaj Ka'asijil yéetel cha'ano'ob ti' meyajo'ob tumen aj ts'iibo'ob yucatecano'ob tu lu'umil Guanajuato, León yéetel Campeche. Beyxan, 22 cha'ano'ob sinponikoos ma' tun bo'ota'al lela' beeta'ab chen uti'al xoknáalo'ob, tu'ux táakpaj 93 najil xooko'ob yéetel tu yáantaj 5,444 xoknáalo'ob. Tu láakale' 90 cha'ano'ob. U yutsile' uti'al 49,020 máako'ob. Tuláakal le ba'ax ts'o'ok u ya'ala'ala', ti' le je'ela' ooksa'ab 6 millones 394 mil 954 pesos.

Destaca le ampliación le cobertura le cha'ana', yéetel 2 conciertos gratuitos ti' le teatro Armando Manzanero, asistidos tumen asab u 1.800 máako'ob, yéetel 4 nukuch conciertos gratuitos ti' le anfiteatro k'iiwiko' "Le Plancha", impactando asab ti' 25.000 máako'ob; Beyxan, jump'éeel k'iinil histórica bin Je'e ti' Saamale', ts'áaik ka' yaan tu ts'u' le noj lu'umo'. Tu total, yaan 4 conciertos Saamale' ba'ax xma' precedentes. Le je'ela' tu beetaj u molay u jala'acho'ob ti' le Renacimiento Maya yo'osal u descentralizar le oferta miatsil ti' le Estado. De acuerdo con le kanata'alo'ob yo'osal u yila'alo'ob k ba'axo'ob miatsil, ku ts'o'ok u ts'áabal meyajo'ob tumen máaxo'ob yucatecos, ka tu ts'o'okba'ob ts'a'abal ojéeltbil internacionalmente yucatecos. De acuerdo con le meyajo'ob ti' inclusión yéetel equitismo, ts'o'ok u yáax ka'atéen ti' ya'ab ja'abo'ob t'áanta'al jump'éeel ko'olel director u k'aaba', ku ts'áabal bey jump'éeel guía programación yóosal jump'éeel ko'olel director orquesta ti' bey ka'ap'éeel programas Amal ja'abo'. Le muuk' inclusivo xan ku promovió manteniendo tojol le entradas jach aseguibles uti'al u conciertos pagados, yéetel subsidios.

Mu'uk'a'ankuunsajil Kaambesaj Artística **(Meyaj ti' u múuch' kaambalo'ob yéetel báaxalo'ob, atístico', yéetel meyaj uti'al xook óolalo'ob yéetel u muúkbensiko'ob le ba'alo'ob uts u meetko'obo)**

Le Educación Artística, ku táakpajal ichil u kúuchil u ka'ansa'al le t'aano'obo', ku tukulta'al bey jump'éeel nu'ukul ti' komunikasion, ku k'a'abéetkúunsik wíinik uti'al u beetiko'ob yéetel u ts'áaiko'ob nib óolal ti' u k'i'ichpanil le artesoo'. Lela' ku meyata'al yéetel u ka'ansajil ku ts'a'aik le meyajo'ob artistikoso'obo' yéetel estetikos uti'al ka páajlak u táakbeskubao'ob le xoknáalo'obo' yéetel le yóok'ol kaaba', tak jump'éeel tukul ku cha'aik ka p'áatko'ob repleksibos, uti'al u yántik u láak' máak, ku tukulo'ob jejeláas yéetel ku táakbesik tuláakal ba'al.

Tu ja'abil 2025, yéetel u tuukulil u mu'uk'a'ankúunsa'al le ka'ansaj artistikoo' ti' le Educación Básica, ts'o'ok u ts'a'abal 6 káansajil-tayer ti' u ka'ansajil yéetel u túumben ti' u xook le ka'ansajo'obo', ts'o'ok u ts'áaik u yutsil 265 ka'ansajo'ob (190 ko'olelo'ob yéetel 75 xiibo'ob) ti' Educación Artística ti' le najil xooko'ob ti' 50 méek'tankaajo'ob.

Beyxan, yéetel le meyaj "Conciencia Cultural Viajante" ts'o'ok u yáanta'al 28 najil xooko'ob ti' 17 méek'tankaajo'ob, ts'o'ok u yántik 5,838 xoknáalo'ob (2,928 xiibo'ob yéetel 2,910 ko'olelo'ob). Bey xan, ts'o'ok u ya'abtal u yáanta'al le Educación Artística ti' 7 túumben najil xooko'ob ti' 5 méek'tankaajo'ob, lela' ku yántik 197 xoknáalo'ob, bejla'e' ku ts'a'abal áantjil ti' 1,736 najil xooko'ob.

Bey xan, ts'o'ok u beeta'al 4 cha'ano'ob socioculturales tu'ux táakpaj 8 najil xooko'ob ti' u méek'tankaajil Mérida yéetel Sotuta, tu'ux tu yáantaj 966 xoknáalo'ob (360 ko'olelo'ob yéetel 106 xiibo'ob) tu'ux páajchaj u beetiko'ob yéetel u ye'esik u meyajo'ob artistikos yéetel miaatsilo'ob. Ti' le kúuchil "Desarrollo Profesional de los Maestros" ti' le ba'al artistiko, ts'o'ok u ts'a'abal 3 tayeres ti' túumbenil yéetel káansajil ti' 140 ka'ansajo'ob ku meyajo'ob ti' le najil xooko'ob ti' 52 méek'tankaajo'ob ti' Yucatán.

Centro Estatal ti' Bellas Artes

(Meyaj ti' u múuch' kaambalo'ob yéetel báaxalo'ob, atisticao', yéetel meyaj uti'al xook óolalo'ob yéetel u muukbensiko'ob le ba'alo'ob uts u meetko'obo)

Ti' le Centro Estatal ti' Bellas Arteso' ku kaxtik u ts'áaik xook ti' Educación Artística, yo'osal u páajtal u muukbensiko'ob yéetel le ma'alob xook ti' Educación Artísticao' yéetel le meyajo'ob uti'al u muuk'bensa'al beyxan u xookil artística, u péeksilta'al yéetel u desarrollo artístico, meyajta'an te área ti' Artes Visualeso' K'aayo'ob, túumben óok'ot, óok'ot Folclórico, óok'ot Español, óok'ot Jazz, úuchben óok'ot, teatro yéetel u meyajta'al le literario tu k'iinil ja'atskab yéetel chíinil k'iin.

Tu ja'abil 2025, yéetel le meyaj ti' u mu'uk'a'ankuunsa'al yéetel le xook artisticao' tu áantaj 1,757 xoknáalo'ob yéetel u péeksilta'al beyxan u desarrollo artístico tu meyajo'ob 74 k'iino'ob, ku ts'áaik 21,141 máako'ob talo'ob ti' u méek'tankaajil Mérida. Beyxan, tu sede Zací, meyajta'ab 7 talleres uti'al u mu'uk'a'ankuunsa'al yéetel le xook artisticao' yéetel le Saxofón, Violín, Túumben óok'oto', báalts'am yéetel k'aay, óok'ot Folclórico, yéetel literatura ich Maaya T'aan, ku áantik 86 xoknáalo'ob.

Beyxan, ts'ab 66 bekas te' ajka'ansajo'obo' ti' le CEBA, ku ts'áaik seguridad yéetel certeza uti'al u meyajo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', tu áantajo'ob 1,843 xoknáalo'ob ti' Mérida yéetel Zací yéetel le meyaj u mu'uk'a'ankuunsa'al yéetel le xook artisticao' yéetel taalo'ob 34,771 máako'ob beyxan ts'ab 66 bekas ti' meyajo'ob.

K'iino'ob ti' najil xooko'ob, artísticos, miaatsilo'ob yéetel investigación ti' le Universidad ti' Artes Yucatán

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u ma'alobkiinsik le educación artisticao' beyxan u kaansa'al le profesionalo' te Arteso', ti' campañas ti' comunicación ku mu'uk'a'ankuunsa'al le meyaj te' najil xooko', beyxan tu muuk'benso'ob le ba'axo'ob yo'osal le mola'ayil yéetel u ye'esiko'ob bix u beeta'al le k'iino'ob te' najil xooko'obo' yéetel le artísticos'obo', beyxan meyajo'ob tu'ux ku táakpajalo'ob le xoknáalo'obo' yéetel le u k'aankuba'obo' ti' le kuxtal artisticao' ti' le Péetlu'umila'.

Tu k'iinil ku tso'olola' 2025, tu máak'anto'ob 261 k'iino'ob ti najil xooko', artísticos yéetel miaatsilo'ob tu áantiko'ob 22,160 máako'ob tu méek'tankaajil Mérida.

Ti' le múuch' Artistiko'obo', tu meeto'ob 42 presentaciones artísticaso'ob ku yilik le múuch' meyaj ti' le universidad, bey le Orquesta Sinfónica UNAY, Ensemble de Trova, Ensemble Popular, Ensemble Vocal, Banda Sinfónica, Big Band, Ensemble de punk, Banda de Jazz, le múuch' meyaj ti' le Danza, tu beeto'ob le yaax Performarce ¿Tu'ux ku síijil le tukulo'obo'?, beyxan le campaña ti Teatro yéetel obra "Kaanek", Le presentacionesa' yaanchajo'ob tu kuuchil miaatsilo'ob te' capitalo' yéetel te méek'tankaajo'ob Mérida, Izamal yéetel Zací, tu luumilo'ob Sonora yéetel Morelia, taalo'ob 10,646 máako'ob. Le je'eloba' tu muuk'benso'ob le táakpajal te xoknáalo'obo yéetel u k'aanmubao'ob tu kuxtalil le artisticao' te Estado.

Ti' le meyajo'ob ku meentiko'ob u yo'osal u formartaa' máako'ob yéetel le Acceso equitativo ku muuk'bensik le táakpajal te xoknáalo'obo yéetel u k'aanbubaobo' tun ts'a'ob continuidad ti le

presentación ti k'iino'ob tu tsa'a' u p'éeel resultado ti' u formartaa' profesionalo'ob ti' artes ku ts'abatio'ob ti' le xoknáalo'obo', le exposiciones ti' le Artes Visualeso' ku ts'áaik jump'éeel taamil yo'osal le "Cierre del módulo de pintura del Programa Introductorio a la Profesión Artística con especialidad en Artes Visuales", "XEC PENINSULAR", tu inagurarto'ob le exposición "La medida del silencio" yéetel u obra le boonil Ermilo Torre Gamboa, Beyxan le múuch'tambalo'ob "kaxookil k'ajláayo' ti' le arte contemporáneo" yéetel "Glass art movement. Le biidrioo' bey u p'éeel ba'al escultórico".

Beyxan, tu ye'esoo'ob ti' tuláakal le máako'obo' le meyaj #RadioUNAY, ku e'esik le "Ritos expandidos", "Mercadito violeta", "K'iinil le ko'olelo'obo'", "K'iinil le teatro", "K'iinil le óok'ot táanxel lu'umo'", "K'áay Ensable "Lu'umil mestisa", " U ciclo'i le proyecciones ti' le Opera'o'", "Ciclo'i primicias", "Jóvenes valores de la música de concierto", "CineClub", beyxan le paaxo'obo' "Wu'uyik taam" yéetel paaxo'ob ti' le siglo XX yéetel XXI, "Introducción tu meyaj Silvestre Revueltas" yéetel le "Sonata uti'al u violonchelo chen ti' Leonardo Coral yéetel Alberto Pelisier", "biix u meyaj le puestao' ti' escena interdisciplinaria ti' óok'ot yéetel u k'aay Cri Cri", táakpajalo'ob tu II Congreso ti' le cine te siglo XXI yéetel le "K'iin Páay T'aan", "Tercera Ceremonia tu najil xook ti' licenciaturas yéetel maestrías", le k'aay Sinfónico yéetel u iniciativa HAZ yéetel le UNAY tu Presentarto'ob "Le filarmónica táankelem ti' Colombia" múuch meyajnaji yéetel le guitarrista Cecilio Perera bey jump'éeel invitadoe', Yaax "Múuch' yéetel le máako'obo' jóok'ob ti' UNAY - Teatro" yéetel le "Catedra ti Tomás Marín Medina", le je'ela' tu biso'ob ten xoknáalo'ob ti' le Universidad ti' Artes te Yucatán (UNAY).

Beyxane', tu k'alo'ob le convocatoria yéetel le guía yéetel jump'éeel campaña publicitaria uti'al u táakpajalo'ob ti' u páajtal u tetalo'ob ti' u páajtal u okolo'ob ti' 6 meyaj'o'ob tu najil xook ti' licenciaturas, Jump'éeel Técnico Superior Universitario ti' K'aay, 3 meyaj ti' Posgrado, le meyaj ti' u kaansalo'ob Artea Visuales, Cine yéetel Artes Escénicas, beyxan le meyaj Tu najil xook ti' Ingleso', tu laaj activarto' le campañas ti' le k'iino'ob yéetel le mola'ayolo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', tu beeto'ob 306 k'iino'ob ti' 25,545 máako'ob, beyxan ts'o'ok u e'esiko'ob 3 campañas publicitarias: jump'éele' ku muuk'bensik le tetanilo' u p'éelo' ku ye'esik le k'iino'ob tu najil xook yéetel artísticos, beyxan le imagen mola'ayilo' tu méek'tankaajil Mérida.

Taak'in u meyajilo'ob yo'osal meatsil yéetel yo'osal áantajil ti' le najil xooko' Normal u Educación Primaria "Rodolfo Menéndez de la Peña"

Le cha'ana' ku ts'áantik u xan le bienestar físico, emocional yéetel social ti' le xoknáalo'obo' bey juntúul tuukulo'obo' ti' jump'éeel xookilo'ob yo'osal jump'éeel xookilo'ob yo'osal u yo'osal u meyajilo'ob yo'osal meatsil yéetel yo'osal meatsil.

Ti' le ja'aba' 2025 ku beeta'al jo'op'éeel meyajilo'ob ku beeta'al, tu ye'exel le taller "Ch'ik'en, jach'ik yéetel kuxtal", u ye'esik u meyajilo'ob uláak' culturas utia'al u yila'al u jejeláasil miatsil, yéetel le participación ti' le desfile conmemorativo ti' le Revolución Mexicana, "Áantaj u Tu'ux Navidad".

Ichil le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj ku ts'o'ok u beeta'al 15 meyajilo'ob ku ts'a'abal óolal ti' toj óolal, yéetel u yo'olal u ts'áik u yóolo'ob yéetel u capacitar le kaajnáalo'obo' xooko'obo' ti' yo'osal le inclusión, le prevención yéetel le áantaj.

U kaláanta'al le patrimonio Historico yéetel le miaatsilo' tu lu'umil le Universidad ti' Artes te Yucatan'o'

Le meyaj ku kaxtik u ma'alobkiinsik le xook artístico'o' beyxan u ya'abtal le profesionalo'obo' ti' le arteo', ti' le meyaj'o'ob ku kaláanta'al yéetel u e'esiko'ob le patrimonio artístico, yéetel u múuk'ankunsa'al le bieneso'ob artístico'o' yéetel le miaatsilo'obo' ti' le mola'ayilo' yéetel u muuk'bensik bey jump'éeel

áantaje' beyxan jump'éeel investigacione' uti'al xoknáalo'ob, ajka'ansajo'ob yéetel le astísticao'.

Tu ja'abil 2025, kaláanta'al 100 Ju'uno'ob yéetel tu meeto'ob 621 ti' a'alajil t'aan ti' le áantajo' te biblioteca ti' le Universidad uti'al 719 máako'ob ti' Mérida. Ti' u meyajta'aj jump'éeel túumben catálogo bibliográfico, tu clasificarto'ob yéetel tu catalogarto'o' 1,500 volúmenes. Beyxan, yaanto'on le túumben acervo bibliográfico te Museo ti' Arte Contemporáneo Ateneo ti' Yucatán (MACAY) yaanto'on 224 cajaso'ob ti' material bibliográfico, documental yéetel audiovisual, beyxan yaanto'on le Fondo Efraín Pérez Cámara, yaan 58 u p'éelel documentalo'ob ts'o'ok u registrataa', U ts'ooka' k'u'ub uts tumen le ku tsiib k'aay Patricia Moya.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u kaláanta'al 200 ju'uno'ob beyxan u ts'o'ok u ts'a'abal 621 ti' a'alajil t'aan ti' le áantajo' te biblioteca te UNAY, uti'al u áant'al 1,042 máako'ob.

Meyaj utial u kaaniko'ob k'aay José Jacinto Cuevas

Le nu'ukbesaja' ku kaxtik u ma'alobkunsik le educación artísticao' yéetel u áantik u yaabtal le profesionaleso' te arteso', yo'osal u ts'a'abal cursos ti' paaxo'ob tu nivelti' "Kaambal Paaxo'ob", "Chúunul Paax", "Ciclo Propedéutico ti' máax u k'aas oje'elo", Ciclo Propedéutico ti' máax u yojelo", ku liik'sa'al le kambal ti' jejeláas ba'alo'ob yo'osal le artísticao', yo'osal u páajtal u mu'uk'a'ankúunsa'al le ma'alob xooko' ti' le xoknáalo'obo, yo'osal u yilil le ma'alob meyajo' ti tu najil xooko yéetel u chichkuun u xooko'

Tu ja'abil 2025, tsiibtatabo'ob 156 xoknáalo'ob, te' ciclo escolar 2025-2026: 18 ti' Kaambal Paax, 41 ti' Chúunul Paax, 49 ti' Ciclo Propedéutico ti' máax u k'aas ojelo' yéetel 48 ti' Ciclo Propedéutico ti' máax u yojelo'.

Ts'a'ab u p'éeel total ti' 66 curso, ti' jejeláas nivelob ti' le Meyaj utial u kaaniko'ob k'aay. Ts'a'ab 6 evaluaciones ti' 50 ajka'ansajo'ob te planta académica' yéetel beyxan tetabo'ob uti'al le ciclo escolar, tu'ux tsiibtatabo'ob 57 xoknáalo'ob ti' taantik u yookolo'ob, beyxan, ts'ab jump'éeel curso tu'ux áantajo'ob 20 ajka'ansajo'ob, ts'o'oke tu meeto'ob 34 xooko'ob uti'al u resultadoi' le xooko', ti' u áanta'aj 1,632 máako'ob Mérida. Yéetel u p'éeel inversión ti' 1 millón 730 mil 250 peso'ob.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal 99 cursos ti' le kaambalo', ti' Chúunul Paax, Ciclo Propedéutico ti' máax u k'aas ojelo' yéetel Ciclo Propedéutico ti' maax u yoje'elo tu áantaj 419 xoknáalo'ob, beyxan ts'ab 6 evaluaciones ti' ajka'ansajo'ob, beyxan tu meeto'ob 1 teet uti'al le ciclo escolar 2025-2026, ts'ab 1 curso ti u yáanta'aj le ajka'ansajo' yéetel xan tu presentartubao' ti tuláakal le máako'obo' beyxan 34 xooko'ob utial u yaanta'al 1,632 máako'ob Mérida. Yéetel u p'éeel inversión ti' jump'éeel 1 millón 876 mil 503 peso'ob.

Meyaj uti'al u péeksilta'al le Artístico yéetel le Miaatsilo'

Ku kaxtik u péeksilta'al le tukulo yéetel le expresión artísticao' ti le táankelemo'bo, péeksita'al le kanáanko'ob yéetel u chíinik u jo'olo' ti' le jejeláas miaatsilo', beyxan u kaniko'ob jejeláas ba'alo'ob ti' le áreas artísticao'bo yéetel le miaatsilo'obo'.

Ti' le ja'aba' 2025 ku beeta'al 10 k'inbesajo'ob yits'atil yéetel yits'atil yéetel u táakpajalo'ob 2.417 táankelenilo'ob ku táakpajalo'ob ti' clubes yits'atil yéetel miatsil ti' le disciplinas ba'ax k'óok'ot, folklore, boonil, k'aayo'ob, x-tsikbal yéetel t'aan en público.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik u ts'o'ok u beeta'al 91 k'inbesajo'ob yo'osal yéetel yits'atil ku ts'o'okole' ku beytal u káajal "Ye'esik u chich óolal" ti' u yáax yéetel segunda edición. Le k'iino'oba' k'inbesajo'ob ku xan le ma'alo'ob integral, ku cha'antik u xooknalo'ob yo'osal u descubrir yéetel ma'alo'obkiínsiko'ob

u talentos, fomentar le ba'axo'ob yéetel fortalecer uts' k'ajóolilo'obo' clave bey le cohesión ts'a, le creatividad, le máansaj óolal yéetel le participación cívica ti' k'inbesajo'ob tu gran escala. Tu total, 12.319 táankelem táakpajalo'ob ti' le xooko'obo' meatsil yéetel miatsil ti' le disciplinas yo'ok'oto'ob, folclore, boonil, k'aayo'ob, cita yéetel t'aan en público.

Campamento ti' Verano “Báaxal Paal”

Le meyaja' tu kaxtaj uti'al u áantaj yéetel le DIF Estatalo' yo'osal u ts'aba' kuuchilo'ob uti'al u p'éel ma'alob múuch' kuxtal, meyajilo'ob lúdiikaso' yéetel jejeláas ba'alo'ob, beyxan u ts'a'abal cine especial ti' le campamento ti' verano “Baaxal Paal”.

Tu ja'abil 2025, Tu beetaj tu Centroi' Convenciones Yucatán siglo XXI, le campamento ti' verano “Baaxal Paal”; le meyaja' múuch'meyajtabi' ten le Gobierno Estatalo' u uti'al u bisko'ob jejeláas ba'alo'ob le mejen xoknáalo'obo' ti' u vakasioneso'ob te verano.

Ichil u uuchul le meyaja', taalo'ob 3,540 u xiimbato'on, yaan mejen paalalo'obi' yéetel nukuch máako'ob, ti' u taalo'ob Mérida yéetel u mée'tankaajo'ob, beyxan tu ichil le Péetlu'umilo'.

U juum t'aan tu Parque Científico

Le meyaja' “Juum t'aan ti' PCTY” ku kaxtik u uti'al u naats'al le ciencia yéetel le tecnología ti' tuláakal le máako'obo' uti'al u meyajko'ob audiovisualeso'ob yéetel u p'éel enfoque narrativo, uti'al le investigadoreso'obo' ti' le ecosistema te Parque Científico yéetel Tecnológico ti' Yucatán, beyxan le máako'ob ku actuaro'obo', científicos, yéetel le activistaso'ob ku ye'esiko'ob u meyajo'obo'.

Le meyaja' ku kaxtik u mu'uk'a'ankuunsa'al le t'aan te cienciao', beyxan u aajsik le ba'al tak chichno'obo' ka pajtako'ob e'esiko'ob le ba'al u yóolo'obo' ti' le ba'alo'ob ku beetko'ob sáamsalo' ti' tuláakal le máako'obo'.

Tu ja'abil 2025, tu meyajto'ob 24 u p'éel cápsulas ti' 5 minutos, beyxan táakpajalo'ob 20 investigadoreso'ob ti' jejeláas mola'ayilo'ob tu Parqueil Científico yéetel Tecnológico ti' Yucatán. Le capsulaso' maansa'ab ctu p'éel notisiero' ku táal u sáastal te TeleYucatán yéetel xan ti' le plataformas digitaleso' ti' PCTY, K'uch jump'éel audiencia ti' 125,000 máako'ob. Le poolilta'ab uchik yóok'ol 120 horas contenido científico, yéetel 148,000 vistas yéetel 59,000 interacciones te' Facebook, bey 56,000 vistas yéetel 11,000 interacciones ti' Instagram.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha, “Juum t'aan ti' PCTY” meyajta'abi' 24 capsulas uti'al u maansa'al ti' le televisiono' yéetel ti' redes sociales. Óolal ti' Jaajal u formato yéetel u crecimiento ti' le medios digitales, le meyaja' ts'o'ok u muuk'bensik le conexión ichil le científicoso'obo' yéetel le máako'obo', ku ts'áaiko'ob le Parque' Científico yéetel le Tecnológico ti' Yucatán, bey u p'éel kúuchil uti'al le ba'al u yoolo'obo' ichil le kaambalo' yéetel le máako'obo'.

Jejeláas Miaatsilo'ob tu Universidad Tecnológica Regional Sur

Le meyaja' ku kaxtik u muuk'bensik le pertinencia yéetel le cohesión yaan ichil u p'éel múuch', yo'osal u wiliko'ob u muuk'bensik le k'iino'ob, valores, creencias yéetel manifestaciones ti' miaatsilo'ob. Le je'elo'oba' ku muuk'bensiko'ob le chinil poolo uti'al le jejeláas miaatsilo', beyxan wa uti'al beyxan wa ma', le ku muuk'bensiko' lete'el táakbesik tuláakal máak, empatía beyxan ma'alob máaxo'ob yéetel kaajnáalilo'ob.

Tu ja'abil 2025, tu beeto'ob 3 meyaj uti'al u muuk'bensiko'ob le tradicioneso, valores yéetel le creencias yaan te miaatsilo'obo, le makamak tu beeto'obo lete' “Ceremonia Mayao' u payalchi'ob

yéetel k'aayo'ob", tu'ux jump'éel xoknáal tun tsola ba'en k'a'abet u mu'uk'a'ankuunsa'al le tradiciones, "Le Áak'ab Mexicanao" tu'ux táakpajil óok'oto'ob, janalo'ob yéetel úuchben k'aayo'ob, u ts'o'oke tu beeto'ob le "Hanal Pixan", le meyaja' ku kaxtik le suka'anil te' péetlu'umila'.

Meyaj uti'al u ma'alobtal le xook artísticoa' tu Universidad Tecnológica te Centro

Le meyaja' ku kaxtik u mu'uk'a'ankuunsa'al le jejeláas ba'alo'ob ku kaniko'ob te artísticoa' ti' le xoknáalo'obo' ku ts'áaiko'ob xook ti' k'aay, teatro, yéetel óok'ot.

Tu ja'abil 2025, tu yiilo'ob 24 xoknáalo'ob tu ts'iibtubao'ob tu xook le óok'oto', 20 xoknáalo'obo' ti' le xook te k'aayo' yéetel 7 xoknáalo'ob tu xookil le teatro. Tuláakal le xoknáalo'obo' u ts'iibtubao'ob te Universidad yéetel tu yáantaj 11 méek'tankaajo'ob ichil le Péetlu'umila'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u yiila'aj 52 xoknáalo'ob tu xookil le arteso', tuláakal le xoknáalo'obo' u ts'iibtubao'ob te Universidad yéetel tu áantaj 11 méek'tankaajo'ob ichil le Estado.

Péeksilta'al le miaatsilo' yéetel le jejeláas baaxalo'ob tu Najil xook Normal Superior te Yucatán

Le je'ela ku kaxtik u mu'uk'a'ankuunsa'al le miaatsilo' ti' le jejeláas báaxalo'obo', yéetel le valores te' mola'ayilo' ti' tuláakal le xoknáalo'obo', yéetel u bino'ob ti' jejeláas kuuchilo'ob (miaatsilo'ob, najil xooko'ob, yéetel ti' jejeláas máako'ob).

Tu ja'abil 2025, ku mu'uk'a'ankuunsa'al le meyaj tu áantik le identidad, le jejeláas ba'alo'ob ti' le artísticoa' yéetel biix u wiiliko'ob le miaatsilo' yéetel le jejeláas baaxalo'. Ti je'elo'oba' yaan: táakpajal te Altares Hanal Pixan, Oratoria, óok'otyéetel folclore, k'aay, k'aayil le Himno Nacionalo', T'aan ti intersecundarias, exposción te Artes Visualeso', Sinfonizate, u p'éel obra paax "U áanalte' le ya'axche'o', tsikbal ichil le éek'joch'e'ena'.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha, tu ts'ao'ob continuidad ti' le k'iino'ob, beyxan u muuk'bensiko'ob le táakpajal ti' tuláakal le xoknáalo'obo', ajka'ansajo'ob yéetel le tu kanáantik le taak'ino'. Beyxan u ma'alobkunsik le actividades cívaso' bey le CCXV u aniversario ti' le Independencia Nacionalo', le Natalicio ti' Benito Juárez, Le conmemoración tu ja'abil 2 ti' Octubre yéetel jejeláas k'iino'ob ti' le artísticoa' tuláakal le je'ela u yaaxil u meeta'aj. Beyxan ts'o'ok u meeta'aj le Desfile ti' lu Centrosi' Atención Múltiple (CAM), Jejeláas baaxalo'ob ti' Educación Física ku múuch'meyajo' yéetel le baaxalo'obo'. Áalkab ti' mola'ayilo'obo', practicas yéetel k'iino'ob na'an ichil u formación motrizo'ob, le uts báaxalo' yéetel u ma'alobtal u físico'obo'. Le jejeláas ba'alo'ob tu yáantajo'ob uti'al u muuk'bensiko'ob u toj óolal, le múuch' meyajo' yéetel le disciplina ti' le 991 xoknáalo'obo'.

U péeksilta'al le miaatsilo' yéetel u ma'alobtal u najil xook Normal te Ticul

Le meyaja' ku kaxtik u péeksilta'al yéetel u mu'uk'a'ankuunsa'al le miaatsilo' yéetel le valores ti' mola'ayilo'ob ti' tuláakal le xoknáalo'obo', yéetel u kúuchilo'ob uti'al (Miaatsilo'ob, Najil xooko'ob yéetel ti' tuláakal máak).

Tu ja'abil 2025, tu meeto'ob le reestructuración yéetel tu áantajo'ob le grupo folklórico; beyxan ti' le desfile cívico tu ja'abil 16 ti' septiembre ti' 2025; naaksa'ab u convocatoria "Ko'olel tu aniversario 2025"; u p'éel múuch'meyaj yéetel le ajka'ansajo'ob; yo'osal u wiiliko'ob le "Honosres a la Bandera"; beyxan u p'éel múuch'meyaj yéetel le asesoreso'obo' yéetel uti'al le jejeláas meyajo'ob, ti' lu yeeya' le Ko'olel tu aniversario 2025; beyxan u meyajil "XLVIII Aniversario ti' le ENTY"; Xiimbal yéetel áalkab ENTY; k'iino'ob ti' le jejeláas baaxalo'obo', táakpajal ti' le "Hanal Pixan", ti' tuláakal le máako'obo': beyxan u táakpajalo' ti' tu óokolo'ob te "Hanal Pixa"; beyxan u meyajta'aj le desfile ti' le 20 ti' noviembre:

Escolta, le banda de guerra, le grupo folklórico yéetel le tabla rítmica.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u meetko'ob 18 k'iino'ob: ti' le honores ti' le bandera ti' le ciclo escolar 2024-2025; u múuch'meyaj yo'osal u táakpajalo'ob le xookilo'ob normalistaso'obo' ti' le desfile le Aniversario ti' le Independencia ti' México 2024; u múuch'meyaj yo'osal le concurso ti' le carnaval normalistaso'obo 2025; beyxan u múuch'meyajo'ob ti' le concurso te' carnaval 2025; múuch'meyaj yéetel u meetiko'ob le k'iin uti'al le ko'olelo'obo' 2025; múuch'meyaj uti'al u (K'iin le ajka'ansajo'obo'); beyxan u múuch' meyajil le ts'o'ok semestreo' ; táakpajal ti' le ts'o'ok xooko' 2024-2025, beyxan u meyajko'ob le honores ti' le banderao' te' ja'ab 2025-2026; múuch'meyaj ti' le desfile uti'al u aniversario le independcia ti' México 2025; múuch'meyaj ti' le meyaj uti'al u XLVI aniversario ti' le ENTY; coordinación uti'al le concurso te' altaro'obo' ti' le Hanal Pixano' 2025; múuch'meyaj ti' le desfile ti' 202 te noviembre 2025; tu ye'eso'ob le convocatoria ti' le carnaval 2026 yéetel u yeeyko'ob le candidatoso'obo'; u k'iinil navidad ti' le xoknáalo'obo'; beyxan u p'éeel k'iinil ti' le ajka'ansajo'obo'; k'iinil u nacional te áanalte' ti' múuch'meyaj yéetel le coordinación general ti' le meyaj utial le xook yéetel le ts'iib tu lu'umil Yucatán SEGEY, uti'al u áanta'aj 392 xoknáalo'ob, 42 ajka'ansajo'ob, 14 administrativos, 3 directivos yéetel 4,000 máako'ob ti' le tutoreso'obo', láak'tsililo'ob, beyxan u jala'achil le méek'tankaajo' yéetel tu najil xooko'ob.

Le Pilares uti'al le Maayáaj Ka'asíijilo' (Kúuchilo'ob uti'al le Maayáaj Ka'asíijilo') ti' jejeláas méek'tankaajil tu lu'umil Yucatán yéetel le rehabilitación yéetel conservación le Teatro José Peón Contreras

Ti' Yucatán tu síijil u p'éeel túumben modelo ti' le desarrollo ti' máako'obo', le Pilares uti'al le Maayáaj Ka'asíijilo'. Jump'éeel compromiso u páajtal u meyajtale', ti' u páajtal u meeta'aj justicia tu kaajil Yucatán.

Le modeloa' tu cha'ajo'ob ti' le xjala'ach Claudia Sheinbaum, ku muuk'bensik u gestión ti' le Jefa te' Gobierno te' Ciudad de México, Yucatán u yáax méek'tankaajil u meyajtik uti'al le meyaj u múuch'meyaji' uti'al u ma'alob kuxtal.

Le Pilares uti'al le Maayáaj Ka'asíijilo' tu meyajto'ob le colonias yéetel le méek'tankaajilo'ob, beyxan ku múuchmeyaj yéetel le xooko', arteso', le jejeláas baaxalo'ob, le miaatsilo' yéetel le justiciao'.

U p'éeel kúuchil tu'ux le máako'ob, mejen xch'uupalalo'ob, mejen paalalo'ob, táankelemo'obo', ko'olelo'ob yéetel nojoch máako'ob u páajtal u kaniko'ob yéetel u crearto'ob beyxan uti'al u múuch' tsikbalob'ob.

Le kúuchilo'ob yaan u p'áatal ti' tuláakal máak', sostenibles yéetel ku táakpajalo'ob, tu'ux u páajtal u múuch'ntal le máako'ob t'aan yo'osal u yáantik jump'éeel méek'tankaajil yéetel mantenerko'ob le je'el ólal.

Tu ja'abil 2025, tu meeto'ob le jejeláas ba'alo'oba': tu wyilo'ob le najil xooko' yéetel le ku kanáantik le taak'ino', beyxan tu meyajto'ob le factibilidad tecnico', tu múuch'meyajto'ob le meyaj ku áantik u meyajta'al le obras Mérida, Izamal, Temozón, Káaj u construcción le yáax Pilar Renacimiento Maya ti' u méek'tan kaajil Joe', yéetel jump'éeel inversión ti' 189 millonesil peso'ob.

Tin kaajo'on tu nojol Mérida, le je'ela u p'éeel zona ts'o'ok u p'aatal yaakach ja'abo'ob, be'elaje' ku ts'a'abal u justicia yéetel u alab ólal ku k'atiko'ob.

Beyxane', tun muuk'benso'ob lemeyaj ti la factibilidad técnico' yéetel le meyaj ejecutivo ku áantik u utskinta'al yéetel u kana'anko'ob le teatro José Peón Contreras.

Tu marcoi' le meyaj uti'al u utskinta'al yéetel u kana'anta'al le Teatro José Peón Contreras tu meeto'ob 9 múuch' tsikbal yo'osal u ts'áaik u seguimiento, beyxan u meyajta'al yéetel u wila'al ten u jejeláas dependencias normativas' yéetel técnicas nivel estatal yéetel federal, bey, le Secretaría de Infraestructura para el Bienestar (SIB), le Mola'ayil uti'al u meyajta'al yéetel u kana'anta'al le Obra Pública' te Yucatán (INCCOPY), le Dirección General ti' le Unidad uti'al u wiila'al le Inversión' (UGI), le Mola'ayil Nacional ti' Antropología yéetel Historia (INAH), yéetel u Sede' Estatal le Centro INAH-YUCATÁN, beyxan, le Secretaría ti' le Miaatsilo'obo' yéetel le Arteso' (SEDECULTA), yéetel u múuch'meyajo'ob uti'al u utsta'al yéetel u áantik le ba'alo'ob artístico'obo' meyajta'an te miaatsilo'obo' yéetel le monumento histórico.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha', ke xiimbalo' u p'éel k'eex ma'alob uti'al u meyajta'al le ba'ax ku taal u k'iin u yúuchulo', yaan u muuk' yéetel u yaabta'al yakach áantaj tuláakalo'ob. Ku kaxtik u p'aatal le ba'alo'ob k'asstako'obo' yéetel u muuk'bensiko'ob le uts kuxtalo' yéetel le miaatsilo', le jejeláas baaxalo'obo' yéetel le arteo', beyxan u muuk'benso'ob le ólal tukulo' yéetel u ma'alob kuxtal tuláakal le yucatecoso'.

U Suukbesa'al u kanáanil wiinkilal yéetel Deportes

Jach k'a'anan peeksajil ti' k wiinkilal

Le meyaj'oba' yaan u tuukulil ti'ob u t'i'it'beesik u Suukbesa'al u kanáanil wiinkilal yéetel Deportes, ichil u almaj t'aanilo'ob jejeláas báaxalo'ob chéen úuchuk múuch'taanbalo'ob. Beyxane' yaan u tuukulil ti'iu beeta'al u péeksajil wiinkilil, tumen beyo' táan u kaxtal bix u bin u minantal mak poloktako'ob, yéetel máaxo'ob mixtan u jach peksikubao'ob ichil u kajnalilo'ob Yuctán.

Ichil u k'iinil 2025 béeta'ab 213 rutinas tu'ux ku beetal péeksajil wiinkilil, ichil le meyaj lela takpaj 41,454 u túulul máako'ob tu jejeláas meek'tankajil ichil u lu'umil Yucatán. Tu'ux xuubsaj jump'éel millón 673 mil 549 u pesosij.

Ichil u k'iinilo'ob jo'op'ok u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u beeta'al 223 rutinas tu'ux ku beeta'al péeksajil wiinkilil, ichil le meyaj lela takpaj 43,994 u túulul máako'ob tu jejeláas meek'tankajil, Tu'ux xuubsaj jump'éel millón 738 mil 315 u pesosij.

Le cha'ana' ku yáantik ti' le Estrategia Aliados por la Vida, ku ba'al ti' 17 ti' le 60 méek'tan kaajo'obo' yaan máaxo'ob. Ti' le sentido, tak tu ch'iino' le Estrategia, ts'o'ok u ts'o'ok u beeta'al 213 sesiones' actividad física, ti' le 184 tu beeta'al Jo'. 8 ich Izamal, 4 ich Umán, 2 ti' Tizimín, Maxcanú, Cuncunul yéetel Tekom; yéetel 1 te' Tekit, Tekax, Saamale', Bokobá, Progreso, Dzidzantún, Hunucma yéetel Motul, ku beneficia 41,454 máako'ob.

Múuch'táabal jejeláas báaxalil

Túun kaxta'al bix u je'ets'el u tuukulil ti' u tséentikubáaj tuláakal máak tu beel, yo'olal beyo' u muuk'aankunsal tuláakal u kajnalil kaj, le beetik tun kaxtal bix u beetal kuchililo'ob tu'ux u náaysik u yóolo'ob. Tun kaxtal u je'ebel kuchilo'ob tux ku páajtal u muuk'ankunsik u wiinkilil tuláakal kaj. Táan u yila'al u bix u páajtal u múuch'kubaj tuláakal kajnalil yo'olal u yantal jump'éel kambalil ichilubao'ob.

Ichil u k'iinil 2025 béeta'ab 131 jejeláas baxalo'ob ti' ka'p'éel ligas municipales, takpaj ti le báaxalo'oba' 3,939 u túulul máako'ob tu noj kajil Jo', Beytún xano' beeta'ab 24 u p'éel báaxalo'ob ichil le óoxp'éel

torneos deportivos, tu'ux takpaj 267 u túulul deportistas ichil u noj kajilo'ob Dzilam Bravo yéetel Jo'.

Múuch'táambal báaxalil

Túun kaxta'al bix u je'ets'el u tuukulil, ti' u tséentikubáaj tuláakal máak tu beel, yo'olal beyo' u mu'uk'a'ankunsal yéetel u ye'esa'al ti' tuláakal mejen paalal yéetel xi'ipaalal le jejeláas báaxlo'ob yano'obo', ti' u pajatal u yilal le ba'aloba' beta'aab torneos deportivos. Ichil 10 u noj kajililo'ob yéeya'ano'ob tumen le estrategia Aliados por la vida. Je'el bix Bokobá, Buctzotz, Espita, San Felipe, Sinanché, Suma, Telchac Pueblo, Telchac Puerto, Tepakán yéetel Yobaín.

Ichil u k'iinil 2025 béeta'ab 1,011 jejeláas báaxalo'ob ichil jejeláas torneos deportivos, u noj tuukulile' ka béeyak u jéets'el yéetel u ye'esajil ti' mejen paalal yéetel xi'ipalal, pajchaj u ookol tu kuxtal ti' 14,334 u túulul yucatecos.

ketlamil u ba'axalil Softbol tu noj kaajil

Te' lela' ku beeta'al jump'éeel múuch'tambal báaxalo'ob ti' softbol yéetel ketlamil ichil u noj kajil ti' xkolelo'ob lo'obaye'eno'ob yéetel nukuch ko'olelo'ob, tumen beya' ku kaxta'al bix u je'ets'el u tuukulil, le ba'axal ichilo'obo. Táan u kaxtaal ka' yaanak u p'éeel múuch'táambal yéetel ki'imak óolal, yo'olal beyo' ma' chen xíibo'ob je'el u baxtiko'ob le baaxalo' tak le xko'olelo'obo. Ba'ax ku kaxtik le meyaja' u nats'ik, múuch'táambal, jetstuukulil, yakunajil yéetel ki'imak óolalil ichil u mek'táankajil Acanceh, Baca, Dzemul, Dzilam González, Halachó, Hunucmá, Izamal, Maxcanú, Motul, Oxkutzcab, Progreso, Tekax, Tekit, Ticul, Tizimín, Umán, Valladolid yéetel Xocchel.

Ichil u ja'abil 2025 beeta'ab Jump'éeel u báaxalil ti' softbol chéen ti' xko'olelo'ob tu noj kaajil Espita, Le noj meyaj lela' paajchaj u beetal tumen tu múuch'ubaj le Secretaria ti' Bienestar yéetel u H.Ayuntamientoil u noj Kajil Espita. Beyxano' yaanchaj táakmuk'tik 130 u túulul xlo'baaye'eno'ob yéetel xnuk ko'olelo'ob, tumen beyo' yo'olal u yáantal jump'éeel ma'alob kuxtal ti'ob, chéen ja'alí' beyo' táan u kaxta'al keetil ichil ko'olelo'ob.

Kúuchilil kaajalo'ob tu'ux ku beeta'al péeksaj wíinkilil ichil u najil xook yéetel ichil u nojkajil

u je'ets'el u tuukulil ti' u tséentikubáaj tuláakal maak tu beel, yo'olal beyo' u muuk'aankunsal tuláakal u kajnalil kaj, le beetik tun kaxtal bix u beetal kuchililo'ob tu'ux u naykuyolo'ob ichil u najil xook, ichil kaj yéetel tu noj kajil, tu'ux ku kaxtal u yáantal u ye'esajil báaxalo'ob yo'olal u múuch' kaambalo'ob, péeksaj wíinkilil, múuch'tambalil ti' mejen paalal yéetel táankelemo'ob, ichil u noj kaajilo'ob Akil, Maní, Mayapán, Opichén, Tekit, Tzucacab yéetel Yaxkukul.

Ichil u k'iinil 2025 yaanchaj 876 súutukilo'ob xook, Kuchilil tu'ux ku beeta'al péeksaj wíinkilil ichil u najil xook yéetel ichil u nojkajil, le meyaj je'ela' k'uchti' 5,475 mejen ch'upalal, mejen xi'ipalal yéetel táankelmo'ob ichil u noj kajil Jo', Zaci', Progreso, Ticul, Tizimín, Izamal, Umán, Tekax yéetel Motul. Tuláakal le ba'aloba' beychaj u jets'el tumen yanchaj u p'éeel ma'alob múuch' meyaj ich il le entidades Estatales, PROFEPA, SIGER, u ja'alachil le Noj Kajo'obo' yéetel, múuch'táambilil antaj máako'ob beyxan yéetel péeksajil wíinkililo'ob.

Áantajil ti' le nojoch kuchil meyajo'ob ku kaxco'ob xma'bo'olil kuxtal, u jeelo'ob múuch'áantajil yéetel y núukulil meyaj

Le meyaj je'ela' yáan u noj tuukulil u t'i'it'besik u suukbesa'aj u péeksajwíinkilil yéetel jejeláas báaxalo'ob, leebetike' yaanchaj u antajil yéetel taak'iin, nu'ukulo'ob, ti' le máako'ob ku báaxalo'ob táakpaja'ano'ob ichil le múuch'táambalo'ob ku kaxtiko'ob le péeksaj wíinkilil, ichil kaj, u noj kajil, múuch'táambal mix taakpaja'ano'ob ichil noj jaalachil, yéetel eetas máako'ob.

Ichil u k'iinil 2025, k'u'ub 95 áantajil yéetel taak'in, beyxan nu'ukulo'ob, ti' jejeláas, múuch'táambal máako'ob ichil u noj kajilo'ob: Buctzotz, Kinchil, Mérida, Tizimín yéetel Valladolid, xu'upsa'ab tu yo'olal le meyajá' 56 millones 312 mil 439 pesos.

Ichil Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u k'uubul 117 áantajil u nu'ukulil meyaj yéetel taak'in, tu'ux xu'upsa'aj 57 millones 386 mil 041 pesos.

Xímbaltaj jejeláas k'iino'ob óolal péeksajwíinkilil jet'san tu beel

Le meyaj je'ela' yaan u tuukulil t'i'it'besik u miaatsil péeksajwíinkilil ti' tuláakal mak, le béetike' k'iibejsa'ab yéetel payt'aantab jejeláas k'iino'ob óolal baxlo'ob, chen ichil kaj, beyxan jejeláas k'iino'ob óolal péeksajwíinkilil jéet'san tu beel wey tu lú'umil Yucatán, ba'ax ku kaxtale' ka'a beeyak u jok'ol tuláakal u kajnáalil le mejen kajo'bo' u chaanto'ob le jejeláas k'iino'ob, je'el bix u baxlil beisbol, yéetel futbool ti' le equipos Leones de Yucatán yéetel Venados de Yucatán.

Ichil u Ja'abil 2025 beeta'ab 53 u p'éleel baxalo'ob ichil lo'ob le je'elo' 8 u p'éleel ti equipo profesional venados de Yucatan, yéetel 45 ti' Leones de Yucatán, tu'ux yáanchaj u múuch'kubáaj 65,590 u túulul máako'ob.

Ichil ti' u meyaj le nojoch jala'acha' ts'o'ok u beeta'al 56 múuch'táambal jejeláas báaxalo'ob tu'ux tu múuch'aj 75,476 u túulul máako'ob.

Antajil uti'al Deportistas, máaxo'ob ku ka'ansaj báaxal yéetel máax jach u ts'áamaj u yool ti le ba'axalo'obo'

Le meyaj je'ela' yaan u tuukulil ti' ya'abkuntik le péeksaj wíinkilil u ts'amaj u tuukulil ichil u lu'umil Yucatán, Ti' le máako'ob ku takpajlo'oba, ku antalo'ob yéetel tak'in, ku ts'abaj ti'ob u tojol tu'ux, u je'elelo'ob wenel, u tojol u jaanalo'ob, u taak'iinil ti' u tsi'bkubao'ob ti' le baaxalo', u tojol u bino'ob wa tux ku yáatal le baxalo', yéetel u jeel balo'ob.

Ichil u k'iinil 2025, ts'a'ab 191 u p'éleel áantajil yéetel taak'in, yéetel u nuukulil ti tulakal deportistas le jach u ts'áamaj u tuukulo'ob ti'o', ti' le jee'la' xupsa'ab 4 millones 812 mil 986 pesos.

Ichil u meyaj le nojoch jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal 242 u p'éleel áantajil yéetel taak'in, yéetel u nu'ukulil ti' tuláakal máako'ob táakpaja'ano'ob tu p'éetlu'umil Yucatán. Beytúuno' ti' le meyaj je'ela' ts'o'ok u xu'upul 5 millones 777 mil 309 pesos.

Antajil ti' máako'ob ku beetiko'ob péeksajwíinkilil, máako'ob jach u ts'amaj u yool ti', máako'ob jach taj ma'alobo'ob ti' jejeláas péeksajwíinkilil, yéetel máaxo'ob náajalt u chímpolil yo'olal Mérito Deportivo Yucateco

Le meyaj je'ela' yaan u tuukulil ti' ya'abkuntik le péeksaj wíinkilil u ts'amaj u tuukulil ichil u lu'umil Yucatán, yéetel u tajmuuk'tal máako'ob jach u ts'amaj u yool ti', máako'ob jach táaj ma'alobo'ob ti' jejeláas péeksajwíinkilil, yéetel máaxo'ob náajalt u chímpolil yo'olal Mérito Deportivo Yucateco.

Ichil u k'iinil 2025, k'u'ub 317 u p'éleel áantajil yéetel taak'in ti' le máako'ob jach tu k'uub u tuukul ti' le péeksajwíinkilil ichil jejeláas u nojkajilo'ob tu p'éetlu'umil Yucatán, xu'upsaaj yóok'ol je'ela' 4 millones 250 mil 100 pesos.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u k'u'ubul 605 u p'éleel áantajil, u tojol le buka'aj áantajila' táan u ts'áaik 5 millones 685 mil 400 pesos.

U Náajalil Péetlu'umil ti' Deporte yéetel Mérito Deportivo Yucateco 2025

Le meyaj je'ela' yaan u tuukulil ti' ya'abaxkuntik le péeksaj wiinkilil u ts'amaj u tuukulil ichil u lu'umil Yucatán, yo'olale' k'u'ub chiímpolil yéetel náajalil ti' tuláakal máax táakpaja'ano'ob je'elbix máaxo'ob ku báaxal yéetel máax ka'ansiko'ob.

Ichil u k'iinil 2025, beeta'ab u yéeyajil ichil le máaxo'ob unaj u náajalto'ob le Merito Deportivo 2025, yéetel Premio Estatal ti' Deporte 2025, tu'ux chiímpolita'ab yéetel k'u'ub ti'ob taak'in ti' máax tu náajaltaj, ichil le máax tu náajaltaj le Merito Deportivo Yucateco 2025 yo'olal u ma'alobil péeksajwiinkilil tu juunal: Ana Luisa Abraham Habib ti' gimnasia rítmica; Merito Deportivo ti' u máalobil péeksajwiinkilil Jaydi Camila Novel Evia ti' Gimnasia rítmica; beyxan Merito Deportivo ti' le jach meyaj jujuntulilo'ob, Merito Deportivo ti' meyaj ka'atúulil ti' lo'obayeno'ob yéetel táankelmo'ob ti' Gimnasia Rítmica, Merito Deportivo ti' u ma'aloobil deportista paralímpico: Diana María Torres Claudio, Múuch'táambal máako'ob ti' deporte yéetel silla de ruedas; Merito Deportivo tu u máalo'obil múuch' meyaj paralímpico, K'eexil ti' Xi'ibo'ob 4x100 yéetel 4x400, múuch'táabal máako'ob mináan saasil ti'ob, bey xano' chimpolita'ab u jeel máako'ob ma' deportista olimpiko'obi' je'el bix Carlos David Novelo Flota, ti' yo'olal automovilismo deportivo.

Le máax náajalto'ob le Premio Estatal ti' Deporte leti' lelo'oba': jach ma'alobil deportista Sión Radamantys Galaviz Medina, ti' u baaxalil ajedrez; u ma'alobil áantajmak José Manuel Euan Montero, ti' u múuch'taanbalil tiro yéetel arco, beyxan ti' máx ku ts'aaik u tuukulil, yéetel u jujulche'etik ti' le jejeláas péeksajwiinkilil Cecilia Anai Dzul Cervantes, much'táambal máako'ob mina'an u páajtalil ti' u yu'ubko'ob t'aan. Lelo'oba' páajchaj u yúuchul tumen tu múuch'ulbajo'ob yéetel CONADE, tumen leti' ts'a u náajalil.

U kúuchilil tu'ux ku kaxta'al u taalamil le péeksajwiinkililo'

Le meyaj je'el' yaan u tuukulil ti' ya'abaxkuntik le péeksaj wiinkilil u ts'amaj u tuukulil ichil u lu'umil Yucatán, tun kaxtik u káansal jejeláas péeksaj wiinkilil, yéetel u kúuchilil tu'ux u je'el wenej, u jaanalil yéetel u xookij.

Ichil u ja'abil 2025, k'u'ubo'ob 240 u p'éelel u meyajil péeksajwiinkilil, beyxan antajil tu'ux u weenel máak, janal ti' 123 kaambalilo'ob ku taalo'ob tu' tu jejeláas nojkajilo'ob tu péetlu'umil Yucatán, tu'ux xu'ubsa'ab 3 millones 344 mil 445 pesos.

Ichil le jala'achila', tu kúuchilil tu'ux ku k'a'amal máak u ts'aamal u tuukulo'ob ti' le péeksawíinkilil ts'o'ok u táan óolta'al 126 u túulul xoknáalo'ob, tu'ux xubsa'aj 4 millones 598 mil 161 pesos, ku tuxta'al tumen u nojoch jala'achil Yucatán.

U noj k'iinil u k'aat óolal ichil u noj lu'umil México

Le meyaj je'ela' yaan u tuukulil u t'i'it'besik le péeksajwiinkilil tu'ux u ts'aamaj u yo'ol ti' ichil u petlu'umil Yucatán, tu'ux takpaj u múuch'táambalil Yucatán, ti' u noj k'iinil u k'aat óolal ichil u péetlu'umil Yucatán, le múuch'táambala' leti' u jach taj uutsil ichil u nojlu'umil México, te' yáax jaatsa' takpaj mejen paalal yéetel tankelmo'ob, te'ela' pajchaj u yi'ila'al máax je'el u pájtal u táakpajal ichil u múuch'táambalil ichil le ciclo olímpico, ku yúuchul yéetel táanxel lu'umo'ob yóok'ol kaab.

Ichil u k'iinil 2025, beeta'ab u noj k'iinil u k'aat óolal ichil u noj lu'umil Mexico 2025, tu'ux takpaj 930 u túulul mako'ob tu petlu'mil Yucatán, ichi le máako'oba' 670 laj jejeláas péeksajwikililo'ob, tu'ux pajchaj ichil tuláakal le jejeláas kajo'ob takpajo'obo' p'aato'on yo'lal 6° lugar, tik k'aamaj 264 u p'éele medallas(84 oro, 79 plata yéetel 101 bronce) tu kajil Colima, Jalisco, Puebla, Tlaxcala yéetel Yucatán, beyxano' Yucatané' tu k'amaj u jeel máako'ob ku xiímbatiko'on ti' 9 disciplinas je'elbix aguas abiertas,

canotaje, esgrima, karate, remo, softbol, skateboarding, triatlón yéetel vela; tu'ux tu chukaj jump'íit maas ti' 3000 máako'ob tu xiímbalto'on, ichilo'ob xane' 3089 u túulul deportistas tankech lu'umilo'ob ichil u nojlu'umil México, beyxano' beta'ab le paralimpiada tu noj lu'umil México 2025, te' jets' tu kaajil Aguascalientes, tu'ux takpaj 114 u túulul máako'ob ku taalo'ob Yucatán, ichilo'obe' 59 deportistas, 77 u túululo'be tu náajalto'ob medallas (44 oro, 13 plata yéetel 20 bronce) u ts'o'okole' tik bisaj 8° Lugar.

Ichil le jala'achila', beeta'ab áantajil ti' 278 u túulul deportistas yéetel 91 u túulul antajka'ansajo'ob ti' le olimpiada nacional 2025, beyxan ti' 39 deportistas yéetel 10 u túulul áantaj ka'ansajo'ob ti' le paralimpiada nacional 2025, chiímpolta'abo'ob yo'olal tumen jach tu k'ubaj u tuukulo'ob, tu ts'áaj u yóolo'ob ti' tuláakal le meyaja'.

E'esajil yo'olal u péeksajwiínkilil tu petlu'umil Yucatán

Le meyaj je'ela' yaan u tuukulil ti' u t'i'it'besik u myatsilil péeksajwiínkilil, yéetel jejeláas ba'alo'ob tu'ux ku kaxta'al u yaantal u much'táambal u kajnáalilo'ob kaaj, ichil tuláakal le jejeláas báaxalo'ob yano'obo, yéetel náaysaj óolilo'ob, yo'olal beyo u páajtal u yaantal jump'éel ma'alob kuxtal ichil u kajtalil mek'tankaj, beyxano' táan u kaxtal bix u yéensa'al u jejeláasil yayaj k'oja'anilo'ob tu taasik mun páajtal u táakpajlo'ob te' péeksajwiínkilil, je'el jach u táaj polokil máak.

Ichil u k'iinil 2025, beeta'ab 11 u p'éleel múuch'táambal institucionales, tu'ux takpaj 35,507 u túulul máako'ob ku taalo'ob táanxel tu'uxilo'ob ichil u noj kaajilo'ob tu péetlu'umil Yucatán. Ichil le noj k'iinilo'ob beta'ab te' yaan: u 86 máank'inal le Estadio General Salvador Alvarado, u Maratonni le Marina, U campamentoil "Báaxal paal" Renacimiento, yéetel u jeelo'ob. Beytúun xano' kaxta'ab bix u tajmuk'ta'al le péeksajwiínkilil yéetel 420 múuch'táanil je'elbix Ligas, rodadas, péeksajwiínkilil yéetel áalkabilo'ob, tu'ux táakpaj 251,370 u túulul máako'ob, ku taalo'ob táanxel noj kaajilo'ob tu petlu'umil Yucatán, ichil tuláakal le máako'ob k'uch le áantajil uti'al 286,877 u túulul, xu'upsaj tu yóok'ol 7 millones 008 mil 551 pesos.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u beeta'al 12 much'táambal institucionales yéetel 529u jeel much'táambal logístico, tu yo'olal 350,346 u túulul máako'ob, tu'ux xu'upsa'ab 7 millones 312 mil 077 pesos, tu taak'inil u péetlu'umil Yucatán.

U mejen najil xooko'ob tu'ux ku chúunsa'al kaansajil ti' péeksajwiínkilil ichil u kúuchilil Unidades deportivas

Le meyaj je'ela' yaan u tuukulil ti' u t'i'it'besik u myatsilil péeksajwiínkilil, tu'ux kaxta'ab u ts'a'abal yéetel u bo'ota'al súutukil xook yo'olal u páajtal u ka'ansa'al mejen paalal ichil le jejeláas báaxalo'ob yéetel náaysaj óolilo'obo', táakpaj mejen ch'úupalal yéetel mejen xi'ipalal, lo'obayeno'ob, táankelemo'ob, yéetel nukuch máako'ob ichil le 11 u p'éleel le unidades deportivas yaan ichil u petlu'umil Yucatán.

Ichil u k'iinil 2025, chúunsa'ab 67,290 u súutukil xookil ti' u chúunskubaj mejen paalal ti' le jejeláas péeksajwiínkilil, taakpaj 6,390 xoknáalo'ob tu méek'tankaajilo'ob Merida yéetel Progreso, tu'ux xu'upsa'ab 6 millones 068 mil 926 pesos.

Ichil Ti' u k'iinil u meyaj le jala'acha', páajchaj u ts'a'abal 84,654 súutukil xookil ichil u mejen najil xook tu'ux ku kaxta'al u chúunsa'al mejen paalal yo'osal le péeksajwiínkilil, táakpaj 8,972 xoknáalil u méek'tankaajil Merida yéetel Progreso, xu'upsa'aj 7 millones 421 mil 899 pesos.

Meyajo'obil Ka'asíijil ta xóot'kaajal

Le meyaja' u ts'iib óolale' u ya'abkúunsik u cultura física, educación física yéetel deporte ichil u péeksa'al le disciplina ti' box ichil ti' u máas ya'abil municipios ti' le péetlu'umila', uti'al u yáanta'al ch'úupalo'ob,

xi'ipalo'ob yéetel táankelem bey xan xlo'obayan u beetko'ob lelo'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 9 u p'éelel actividades ti' box tu méek'tankaajilo'ob Buctzotz, Celestún yéetel Mérida. Ts'a'ab áantaj ti': 4,128 u túulul wíiniko'ob.

Kúuchilo'obil Desarrollo

Le meyaja' u ts'iib óolale' u ya'abkúunsik u cultura física, educación física yéetel deporte ichil entrenamientos deportivos uti'al xi'ipalalo'ob beyxan xch'úupalalo'ob te' Centros de Desarrollo del Deporte Regional yéetel Municipalo'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 10,377 u p'éelel sesiones ti' entrenamiento, tu'ux áanta'ab 644 u túulul xooknáalo'ob ti' 10 u p'éelel centros ti' desarrollo ti' le deporte'; kaja'ano'ob tu méek'tankaajilo'ob Akil, Hunucmá, Izamal, Motul, Progreso, Tekax, Ticul, Tizimín, Umán bey xan Valladolid.

Ichil le jala'achila' ts'a'ab 11,227 u p'éelel sesiones ti' entrenamiento. Ts'a'ab áantaj ti': 1,438 u túulul xoknáalo'ob ti' 10 u p'éelel centros ti' desarrollo ti' le deporte'.

U ts'aakil uti'al ketlam báaxalnáalo'ob

Le meyaja' u ts'iib óolale' u ya'abkúunsik le péeksaj wíinikil ti' alto rendimientoo' ti' Yucatán, ikil u yáanta'al atletas bey xan entrenadores ti' servicios médicos especializados je'ebix terapias ti' rehabilitación, traumatología, nutrición, odontología bey xan psicología, bey túune' evaluaciones morfofuncionales bey xan certificados médicos.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 2,666 u p'éelel servicios médicos especializados, tu'ux yaan: 406 u p'éelel certificados médicos, 728 u p'éelel consultas ti' terapia ti' rehabilitación, 317 u p'éelel traumatología, 561 u p'éelel nutrición, 293 u p'éelel odontología, bey xan 327 u p'éelel psicología. Ts'a'ab áantajti': 2,666 u túulul atletas bey xan entrenadores ichil le méek'tankaajil Méridao'.

Ichil le jala'achila' ts'a'ab 3,101 u p'éelel servicios médicos especializados uti'al u yáanta'al atletas beyxan entrenadoro'ob.

Formación ti' deporte yéetel cultura

Le inizjattiva ba'ax ku kaxtik u xan le miaatsil a'al, le educación física yéetel le deporte yo'osal u ma'alo'ob yilik bix bix u k'a'abal, k'ajóolil yéetel k'iinil utia'al u meyajta'al xoknáalo'obo' u meyajta'al u ts'iibta'al xoknáalo'obo' ti' kaambalilo'ob yéetel ma'alo'ob jejelas sijnaalil yo'osal jueces, árbitros yéetel entrenadores.

Ti' ja'abil 2025 ku ts'áiko'ob 27 horas u formación, tu láakal 797 máaxo'ob yéetel máaxo'ob ku meyajo'ob ti' le xooko'obo', tuláakal tu méektan kaajil Jo'.

Máansaj Yóok'olkaabil báaxalil Voleibol de Playa Challenger Yucatán 2025

Le meyaja' u ts'iib óolale' u ya'abkúunsik le deporte ti' alto rendimientoo' ti' Yucatán, ikil u beeta'al le Torneo mundial ti' voleibol te' playao' uti'al deportistas ti' alto rendimientoo', ikil u péeksa'al le deporte ti' le péetlu'umila' yéetel u yáanta'al ch'úupalalo'ob, xi'ipalo'ob bey xan táankelmo'ob u beetko'ob le je'elo'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab le Tour Mundial de Voleibol de Playa Challenger Yucatán 2025, ti' u méek'tankaajil Progreso. Ts'a'ab áantajti': 128 túulul atletas ti' equipos ti' ya'ab kaajo'ob je'ebix Alemania, Argentina, Brasil, Canadá, Italia, México, Suecia, ichil u ya'abil u láak'o'ob; beyxan táakpaj campeones olímpicos yéetel mundiales, yéetel jump'éeel inversión ti' 21 millones 660 mil 718 pesos.

Nu'ukbesajil Péeksaj Wiinkilil yéetel u Kaxta'al u yaantal Ketlam Báaxal

Le cha'ana' ku ts'áabal ti' jump'éeel múuch'meyajta'al yéetel deportes yo'osal le organización k'inbesajo'ob yéetel torneos deportivos, bey xan u ma'alo'ob le xooko'obo' deportivos ti' jump'éeel múuch' meyaj, ku ts'áabal ti' le xoknáalo'obo' ti' le xooko'obo' ba'ax ku ts'áabal ti' le xoknáalo'obo' ti' le kúuchilo'ob kaambal secundaria, u ye'esa'al u yo'olal le tuukulo'obo', u tuukulo'ob u yóolo'ob ti' kaajalo'ob, ti' jump'éeel hábito toj óolal, toj óolal óolal yéetel prevención adicciones.

Ichil le período informado, ku celebraron 15 k'inbesajo'ob deportivos, incluyendo le Torneo Deportivo Inter-High School. Adicionalmente, ku ofrecieron 22 clubes deportivos ti' béisbol, fútbol, voleibol yéetel baloncesto.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ts'o'ok u celebrado 60 k'inbesajo'ob deportivos, torneos yéetel múuch'intalilo'ob, yéetel jump'éeel total xi'ipalilo'ob ku ts'o'ok registrados ti' 159 clubes deportivos ti' le kúuchilo'ob xookilo'ob secundaria superior.

Ya'abkuunsajil Suukil Péeksajbáaj, Ka'ansajil Péeksajbáaj yéetel Ketlam Báaxal tu Nojnajil xook Universidad Tecnológica Regional del Sur

Le programaa' u ts'iib óolale' u ma'alobkúunsik u espacios de recreación, parques, najil xooko'ob yéetel najil xooko'ob deportivas uti'al u péeksa'al le sukbe'en péeksajwiinkilil yéetel le deporte bey jump'éeel bix uti'al u yutskúunta'al u talamil le sobrepeso yéetel le jach polokilo'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab u ma'alob meyajil mantenimiento ti' le espacios deportivos yéetel recreativos ti' le campus universitario, tu'ux yaan: 2 p'éelel canchas de básquetbol, jump'éelel cancha de voleibol yéetel jump'éeel campoil fútbol. Kaajal ts'a'ab áantaj ti': 712 túulul xoknáalo'ob ti' u ya'abil nu'ukbesajo'ob educativos, máaxo'ob ku meyajti'ob le instalaciones deportivas ma'alobkúunsa'ano'oba'.

Bey xan, táan u beeta'al u meyajil gestión uti'al u beeta'al jump'éelel campo uti'al béisbol. Lela' u yáantaj ti' 712 túulul xoknáalo'ob ti' u ya'abil méek'tankaajo'obil u noojolil le péetlu'umila' yéetel ti' u ya'abil programas educativos, máaxo'ob ku meyaj ti'ob le kúuchilo'ob báaxalo'.

U ts'a'abal u muuk' Ketlam Báaxal yéetel Péeksajil Wiinkilil tu Nojnajil xook Universidad Tecnológica Regional del Sur

Le nu'ukbesaja' u ts'iib óolale' u yáantaj uti'al u yaantal jump'éeel vinculación municipal uti'al u beeta'al deporte social yéetel juegos tradicionales bey jump'éeel bix uti'al u yantal jump'éeelkúuntal ichil le kaajo'.

Tu ja'abil 2025, táakpaj máak ichil 18 p'éelel torneos deportivos internos tu'ux táakpaj le 712 túulul xoknáalo'ob yéetel 48 túulul meyajnáalo'ob yaan ichil le xoknáalo'obo'. Beyxan, kanáanta'ab le juegos tradicionales yéetel lúdicos ichil meyajto'ob je'ebix le Día del Universitario, 3 p'éelel activaciones físicas yéetel 8 p'éelel encuentros deportivos amistosos yéetel uláak' jóvenes ti' le kaajo'. Kaajal ts'a'ab áantaj ti': tuláakal le xoknáalo'ob, meyajnáalo'ob yéetel táankelem paalalo'ob táakpajo'ob ti' le torneosa' yéetel ti' u péeksa'al u wiinkilil máak.

Ya'abkuunsajil Ka'anal Báaxalil tu Péetlu'umil Yucatán tu Nojnajil Xook Universidad Tecnológica Regional del Sur

Le nu'ukbesaja' u ts'iib óolale' u kaxant talentos deportivos ichil le méek'tankaajo'ob ti' u yich lu'umil le estadoa', bey xan u ts'áaik u na'at táankelem universitarios uti'al u k'a'anail u yantalo'ob jump'éeel toj óolal kuxtal yéetel u péeksik u wiinkililo'ob.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab actividades extraescolares tu'ux yaan 5 p'eelel disciplinas deportivas: fútbol, béisbol, voleibol, basquetbol yéetel jiujitsu, beyxan jump'éeel actividad cultural yéetel ka'ansaj ti' Jarana; ti' lela' táakpaj jump'éeel múuch' ti' 427 túulul táankelemo'ob ichil talleres ku beeta'al semanalmente. Kaajal ts'a'ab áantajti': ichil le xoknáalo'oba', kaxanta'ab 20 túulul jóvenes yaan ti'ob ma'alob wiinkilil uti'al u páajtal u táakpajalo'ob ichil meyajo'ob ti' alto rendimiento físico.

Meyajo'obil Extensión Educativa tu kúuchil Universidad Tecnológica del Mayab

Le nu'ukbesaja' u ts'iib óolale' u péeksa'al le deporte comunitario yéetel u yáanta'al deportistas de alto rendimiento ichil u práktika'inta'al ya'ab bixil disciplinas deportivas.

Tu ja'abil 2025, táakpaj máak ichil 11 p'eelel torneos deportivos yéetel 641 túulul xoknáalo'ob; ti' lela' ch'a'ab le yáax kúuchil (primer lugar) ichil le disciplina ti' Basquetbol, ichil le segundo encuentro deportivo regional de Universidades del Subsistema Tecnológico, beeta'ab tu Universidad Tecnológica de Cancún, bey xan le bicampeonato ti' Basquetbol ti' le torneo local ti' u municipio ti' Tzucacab. Bey xan 197 túulul xoknáalo'ob táakpajo'ob ichil banda de guerra yéetel escolta ichil 11 p'eelel eventos; yéetel 274 túulul xoknáalo'ob ichil 13 p'eelel eventos culturales.

Ichil le Administracióna', táakpaj máak ichil 31 p'eelel torneos deportivos (internos yéetel externos) yéetel 641 túulul xoknáalo'ob, ichil 11 p'eelel eventos cívicos yéetel 197 túulul xoknáalo'ob. Kaajal ts'a'ab áantaj ti': 315 túulul xoknáalo'ob ti' le Universidad táakpajo'ob ichil 20 p'eelel actividades culturales.

Nu'ukbesajil Práctica Deportiva tu kúuchil Universidad Tecnológica del Centro

Le nu'ukbesaja' u ts'iib óolale' u péeksa'al u meyajil deporte yéetel actividad física ichil le xoknáalo'obo', ichil u beeta'al equipos de fútbol yéetel le xoknáalo'obo'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab jump'éelel partido amistoso tu'ux táakpaj 44 túulul xoknáalo'ob yéetel 78 túulul personas ti' le Universidad, uti'al u yáantaj ti' 18 p'eelel municipios ti' u lu'umil Yucatán.

Ichil le Administracióna', beeta'ab 3 p'eelel partidos amistosos tu'ux táakpajo'ob 44 túulul estudiantes. Kaajal ts'a'ab áantaj ti': 104 túulul personas yaan ichil le Universidad, máaxo'ob áantajnaj ti' 18 p'eelel méek'tankaajo'obil le péetlu'umila'.

Meyajo'obil Kúuchililo'ob báaxal

Ti' le marco ti' le Juegos Olímpicos Nacionales 2025, tu'ux Yucatán bin u anfitrión le competiciones, le rehabilitación u pista ti' Progreso bin jump'éeel yaan u yáax utia'al u jala'acho' ti' le Renacimiento Maya, yéetel kúuchilo'ob adecuadas yéetel seguras utia'al le atletas.

Tu ja'abil 2025 tu rehabilitación u meyaje' u beejil internacional ti' remo yéetel piragüismo (beel ketlamo', pontones, muelles, torres guardia yéetel balts'amo'ob complementarios), bey xan u rehabilitación le edificio ku ya'alik le oficinas administrativas (noj bejo' edificio yéetel mejora le mayaj sanitario) yéetel jump'éeel inversión asab ti' 6 millones pesos.

**U kan tsoolil meyaj:
Taak'in yéetel u bin
ma'alob ti' tuláakal
kajnáal yéetel u Ka'a
jóok'ol táanil u meyajil
k'áax**

Yucatán ku jóok'ol táanil tu yo'olal u táakmuk' u Ka Síijil Maaya yéetel ku jets'el jump'éeel política ti' u mu'uk'a'ankunsaj taak'in le je'ela yaan yil kéetil, ku kaxáantik le jóok'olil táanil ka k'uchuk jach ma'alob yéetel u kanáalil yóok'olkaab ti' jujump'éeel kaajil ti' péetlu'um.

Yéetel jump'éeel sáasil beej yéetel jump'éeel meyaj ku kaxtik chiikbesajilo'ob, Yucatán ku ts'áajkubáaj bey jump'éeel kúuchil uts ba'alob yéetel ti' jets' óolil tu táan táanxel nojlu'umo'ob. Ichil u ts'a'abal k'ajóoltbil yéetel k'ubsaj óol ti' u taasal taak'in uti'al meyajo'ob, ku mu'uk'a'ankunsa'al taak'in, ku yaanchajal ma'alob meyajo'ob yéetel ku túumbenchajal infraestructura ti' meyajo' yéetel péek, ba'alo'ob jach unaj uti'al u paklam ts'áajkubáaj ichil yóok'olkaab. Le u nojochtala' ku beetpajal yéetel jets'eknakil lu'um, ku bisik ma'alob kuxtal yéetel táakmuk' ti' tuláakal xóot' lu'umo'ob.

U péek meyaj jala'ache' ku táanilkunsik u mu'uk'a'ankunsa'al le jaatsilo'ob jach k'a'ana'antako': ku ma'alob bo'otal meyajo'ob, ku líik'sa'al paklam ts'áajbajil empresarial, ku kaxta'al ka yanak formalidad yéetel ku mu'uk'a'ankunsa'al taak'inil, bey xane' ku kanáanta'al u tojol k'áax yéetel u yicho'ob jach ku ye'esik bixo'oni'. Le maayáaj bixi'ilo', bey kuxa'an mootse' yéetel ku beetik u péek miaatsil, ku bisik jump'éeel modelo xiimbalil yéetel taak'inil ku kaxtik ka u kaláanil yóok'olkaab, táakbesajbáajil tuláakal máak yéetel u tsiikil k ayik'alil yóok'olkaabilmiaatsil.

Yéetel múulmeyaj, túumbenkuunsajil yéetel jump'éeel meyajil kaaj mu'uk'a'ane', Yucatáne' ku taats'ik jump'éeel paakatil alab óolal yéetel u bin ma'alob ti' tuláakal kajnáal. Beyo', le péetlu'umo' ku ka'a jéets'el bey jump'éeel kúuchilil nojlu'umil nojochtal ma' tu jáawal, nojochba'altal tuláakal tu'ux yéetel ma'alob kuxtal uti'al tuláakal máak.

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob U kan tsoolil meyaj

Taak'in yéetel u bin ma'alob ti' tuláakal kajnáal yéetel u Ka'a jóok'ol táanil u meyajil k'áax

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU JE'IK U JOOL NAJILLO'OB YUCATÁN TI' LE YÓOK'OLKAABO' YÉETEL KU TS'ÁAJIK PÁAJTALILO'OB TI' U KAJNÁALILO'OB

Yéetel jump'éel jach yéeya'an paakat yéetel ka'anal óole', ku táakmuk'ta'al jump'éel almejenil wíinikil uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil yéetel u taasa'al taak'in uti'al meyajob ku ts'áajik Yucatán ti' u maapail yóok'olkaab. Le ch'a' tuukulila' ma' chéen ku mu'uk'a'ankunsik taak'inile', beyxan ku beetik ka yanak meyajob ma'alob bo'ota'anilo'ob, ku táanilkuunsik jaatsilo'ob jach ka'anal u tojol ts'áajba'an ti' yéetel xan ku taasik jach jaajil páajtalilo'ob uti'al le láak'tsilo'ob yucatanilo'obo'. Bejla'e, yéetel k'axt'aano'ob yéetel táanxel nojlu'umilo'obe', túumben infraestructura yéetel jaajkuna'an a'almajt'aanil, Yucatáne' ku túuxtik jump'éel sáasil t'aanil; ti' le Maayáaj Ka'asíjilo', le táakmuk'il taak'ino' beyxan ku beeta'al yéetel meyajilo'ob, ku meentik u bin ma'alobil ku p'áatal ichnaj yéetel ku jelbesik táanil k'iinilo'ob ti' k p'éetlu'umil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKMUK'TIK LE MA'ALOB MEYAJO' YÉETEL KEETIL PÁAJTALILO'OB

Mu'uk'a'ankunsa'ab le múulmeyaj yéetel Unión Europea ichil le Corredor Maayáajo' yo'olal ka'anal óolil Meyajil, u yantal formalización yéetel u yaantal meyaj, tuukul ku kaxtik u líik'sik u táakmuk'il taak'in yéetel táakbesbáajil ichil le kaajo'obil nojol-nojollak'inil México. Yéetel meyajob il ka'ansajil, láak'inajil técnico yéetel mu'uk'a'ankunsajil mola'ayil, táakmuk'ta'ab bix ku beetbil meyaj, u yokol keetil ti' páajtalilo'ob meyaj yéetel u beetpajal kúuchilo'ob ku yaantal u yicho'ob yéetelu kaláanil yóok'olkaab. Le múuch' muk' óolalo' tu ka'ajets'aj u moks'aanil Yucatán yéetel p'is óolil kaaj, keetil páajtalilo'ob yéetel u beetchajal jump'éel sáamalka'abej yéetel ma'alob kuxtal uti'al tuláakal máak.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU YÁANTIK U CH'A'IK U MUUK'IL LE KO'OLELO'OBO'

Yéetel u paakatil u líik'sa'al u kúuchil u koonol le ko'olelo'ob tu k'aamaj áantajo'obo', ku yokolo'ob ichil cadena'ob yaan u tojol tu jets'o'ob u formalidade', je'el u páajtal u kuxtalo'ob ti' u taak'inil yéetel jáalk'abil digital, uti'al le je'elo ts'áaj k'ajóoltbil u nu'ukbesajil Ko'olel K'ex Kuxtal bey jump'éel yáax xáak'ab uti'al le ko'olelo' yéetel u kúuchilo'ob koonolo' ka jóok'oko'ob táanil ti' u meyajtik u taak'inilo'ob, ku máano'ob ti' ma' ma'alob jets'a'ani' tak ma'alob u jeets'el meyajto'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU YÁANTIK LE KÚUCHILO'OB KAAJO'OB YÉETEL ICH MÚULMEYAJILO'OBO'

Yéetel u jets' tuukulil u yáanta'al u nojochtal le múuch'kabilo'ob kaajilo'obo' yéetel múulmeyajilo'ob beeta'ab u meyajil ka'ansaj ka'anal xook ti' múuch'kabil mejen empresario'ob ti' jejelaás méek'tankaajilo'ob, ka ts'a'ab xan ti'ob u nu'ukulilo'ob k'a'ana'an uti'al taats' bisiko'ob u koonolo'obil le ba'ax ku beetiko'obo'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU K'EXBESIK U JAATSIL K'ÁAX YÉETEL WAKAX

Tik káajsaj le jala'achila', yéetel u k'ubenil k jelbesik u jaatsil Meyajil K'áax yéetel Tsén Wakax ti' Yucatán, uti'al k jóoksik ti' p'aatalil paachil ja'abo'ob. Bey túuno', t beetaj 11 nu'ukbesajo'ob yéetel u taak'inil 100% péetlu'umo'ob yéetel u tuukulil k áantaj uti'al u xu'ulul jump'íit u yich u meyajto'ob yéetel u kaabilil u náajal le máaxo'ob ku meyajtiko'ob k'áax yéetel wakax.

Ichil le meyajto'ob ku jóok'ol taanilo', ti' yaan u ma'alonkiinsa'al k'áax yéetel u sistemail jóoyab ku k'a'abetkuunsik energía fotovoltaica ichil u Nu'ukbesajil Infraestructura Hidroagícola; beyxane', u Nu'ukbesajil Beejo'ob Ka'a Síijile' leti' le asab k'ama'ano' tumen máaxo'ob ku paak'alo'ob, ku séebkunsik u péekspajal le u yich k'áaxo yéetel le wakaxo' yéetel u yokol máak ichil le unidado'obil meyajto'. Uti'al u Jaatsil kanan Wakaxe', nen óolta'ab u Nu'ukbesajil u Ma'alobkunsal u Genética yéetel u taasal Wakax le je'ela ku kaxáantik u ya'abkunsal u tsool ts'íibil máaxo'ob yaan ti' wakax ti' Yucatán yéetel u ka'anal genética. Beyxano', t beetaj u Nu'ukbesajil Ka'a Síijil Yik'el Kaab, le je'ela' ku k'ubik jejelaás áantajo'ob ti' máaxo'ob jóok'sik kaab ti' Yucatán.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU LIÍK'BESIK MAAYÁAJ BIXI'ILIL TU TÁAN TÁANXEL NOJLU'UMILO'OB

Yéetel jump'éel paakatil tsolbejta'an ti' u k'expajal yéetel u ts'a'abal ti' jump'éel kúuchil xíimbal-miaatsil, ts'o'ok e'esik u meyajil mola'ayil ti' u ts'a'abal k'ajóoltbil xíimbal "Santuario Maaya" yéetel u meyajil ti' concientización xíimbalil "K'ajóoltik Yucatán" ti' medio'ob nojlu'umilo'ob yéetel táanxel nojlu'umilo'ob, jach u yojelo'ob ti' xíimbalil yéetel ti' comunicación general. U bixil u meyajta'al ku jets'iko'ob u t'aanil ti' u k'ambe'en siibalil maayáaj miaatsil yéetel u k'ana'anil u kanáantal, u péekmeyajtal jump'éel modelo xíimbal ku kaláantik yóok'olkaab yéetel kaajalil. Le meyajilo' ku much'ik u jach táanilil k'ana'anilo'ob péetlu'umil, miaatsil, yóok'olkaabil, janalo'ob, xíimbalil much'táambal, éet yaakunajil, wellnes yéetel jach jatsuts'il; yéetel u tuukulil u ts'a'abal Yucatán bey jump'éel tu'ux ku k'uchul máak u máans ya'ab k'iino'ob yéetel chúuka'an óolil kuxtal.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAN ÓOLTIK YÉETEL KU TS'ÁAJIK T'AAN TI' MÁAKO'OB MEYAJ K'ABO'OB YÉETEL KU BEETIKO'OB TÚUMBEN MEYAJO'OB TI' YUCATÁN

Yéetel u jets' tuukulil u yilik yéetel u yu'ubik u t'aan máaxo'ob ya'ab ja'abo'ob anchajo'ob paachil u mapail productivo, jóok'sa'ab u meyajil "K k'áat K'ajóolttech", jump'éel meyaj jk'uch ti' le 106 méek'tankaajo'obil p'éetlu'umo' uti'al u yila'al yéetel u ts'íibta'al le máaxo'ob ajmeyajk'abo'b yéetel máax ku beetiko'ob túumben meyajjo'ob ku mu'uk'a'ankuunsiko'ob u taak'inil weye'. Le meyajja' tu ts'áaj u páajtalil u yila'al u meyaj, u chíimpooltaj u noj ba'alil yéetel u ts'a'abal bejo'obil áantaj ku nojba'alkunsik u muuk'oolal, ikil u beetik jump'éel Yucatán ku táakbesaj, ku líik'saj yéetel ku ts'áajik t'aan ti' máaxo'ob yéetel ba'ax u yojelo'ob u beeto'ob yéetel u k'ub óole' ku beetiko'ob nojoch le p'éetlu'uma'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKBESIK LE TÚUMBENKUUNSAJ TI' U TÁAKMUK' MEYAJK'ABO'

Yéetel u káajbal meyajil Kuxa'an Múuch'il Kuxan, Yucatán ku líik'sik jump'éel túumben jaatsil uti'al jaats meyajk'ab úuchik u nupik ba'ax u yojel u beet le máako'ob ajmeyajk'abo'ob yéetel ti' ma'axob a'alik bix ku beetbil, arquitecto'ob yéetel péekan u tuukul uti'al túumben ba'alo'ob ku jóok'isko'ob piezas chéen up'éelalil yéetel u bixi'il yucatanil. Le múuch' meyaj ichil sukbe'enil yéetel túumben ku je'ik bej ti' le modao', u bixil kuxtal yéetel jats'utskinaj, le je'ela' ku ts'áajik u páajtalil ti' le úuchben meyajo'obo' ka túumbenchajko'ob yéetel ka k'uchuk ti' túumben kúuchil koonolo'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MU'UK'A'ANKUUNSIK U KÚUCHILIL MÁAXO'OB BEETIK BA'ALO'OB TÚUMBEN TI' TULÁAKAL PÉETLU'UMIL

Yéetel u paakatil le táakmuk' k'a'abéet u k'uchul ti' tuláakal máako'obe', Yucatán máan u xookil ti' u yaantal chéen kamp'éel Kúuchilo'obil máaxo'ob beetik ba'alo'ob túumbeno'obe' ti' jump'éel red yéetel 42 HUBs ti' u beeta'al ba'al túumben t'oxa'ano'ob ti' tuláakal le péetlu'umila'. Le kúuchilo'oba' jets'a'abo'ob bey kúuchilo'obil much'tal uti'al túumben ba'alo'ob, u beeta'al béeytalilo'ob yéetel u beeta'al u jóok'ol páajtalilo'ob, nib óolal ti' u múul yéetel méek'tankaajo'ob yéetel mola'ayo'obil ka'ansaj. Ti' leti'obe', ko'olelo'ob, táankelemo'ob yéetel máako'ob yéetel u paakatil u beetiko'ob túumben ba'alo'obe' tu kaxto'ob láak'inaj, líik'saj óol yéetel nu'ukulo'ob uti'al u k'exiko'ob u tuukulo'ob ti' tuukul ma'alob meyajo'ob. Beyo', le túumben meyajkoonol tu p'ataj u yantal chéen ti' u Nojkaaj uti'al u betkubáaj bey jump'éel kuxa'an muuk'il ku líik'sik ma'alob kuxtal, jáalk'abil yéetel u táakmuk' kaláanil yóok'olkab ti' jujump'éel xoot'lu'umil le péetlu'umila'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKBESIK U KALÁANIL ICHIL K'ÁAK'NÁAB

Yáax u téenel ti' u k'ajláayil le Péetlu'umila' beeta'ab jump'éeel nu'ukbesajil chúuka'an áantaj uti'al u kanántik u kuxtal máaxo'ob ku meyajo'ob ichil k'áak'náab, ku ts'áajiko'ob áantajil yéetel múuch'ulo'ob ti' kalánt ti' k'áak'náab uti'al le ajchuk kayo'ob yéetel u táasa'al ba'alo'ob ich jaal 'áak'náab. Yéetel le je'ela' ku líik'sa'al u suukil kanáanil yéetel kanántbáaj ich k'áak'náab ti' u jaatsil chichan cheemo'obil Yucatán.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU YÁANTIK LE AJCHUK KAYO' YÉETEL KU TÁAKBESIK U KALÁANIL YÓOK'OLKAABIL BA'ALCHE'OB KU KONA'AL

Yéetel u kaxanil u líik'sa'al u taak'inil, u tsiikil u k'iinilo'ob ti' ma' u yúuchul chuk yéetel u kaláanil yóok'olkaabil especies ku ko'onolo'ob, na'ak jump'éeel 20 % u yáantajil taak'in ti' u nu'ukbesajil Tsíikbe'enil ti' Ma' Chuk, le je'ela uti'al kajnáalo'ob ku péeksko'ob u taak'inil ti' le jaatsil chuk kay ti' u Péetlu'umil Yucatán u tsíibtmjuba'ob.

Chichén Itzá

Leti' le ts'ono'oto' yéetel asab tráfico máak acumulado ichil le kaajo'ob arqueológicas ti' le lu'uma', yéetel asab 1,99 millones u visitantes, jo'op'éeel óoxten le chúumuk nacional

Fuente: INAH, noviembre, 2025

Ka'a kúuchil

yéetel ya'ab tojol much'a'an ti' u bisa'al koonol táanxel tu'ux ti' u subsector ti' chuk kay, ts'oon yéetel chuuk, úuchik u ts'íibta'al 25.4 millonesil dolaro'ob tu yáax wakk'éeel wináal ti' 2025, maas kana'al ti' u xookil nojlu'um ti' 3.8 millonesil dolaro'ob

Tu'ux u taal: U bisa'al táanxel tu'ux ti' jejeláasil Entidad Federativa (EETF), INEGI, 2T2025

Óox kúuchil

yéetel ya'ab nojochtal much'a'an ti' yokolil meyaj béeyile', yéetel jump'éeel nojochtal ti' 7%, bey ti' 3 téenal u nojochtal nojlu'umil ti' 2.6%

Tu'ux u taal: Óotsilil Meyaj (PL), INEGI, 3T2025

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL U K'UBMAJ U YÓOL YÉETEL LE CH'I'IBALO'OB KU TAALO'OB PAACHILO' KU TÁAKMUK'TIK JUMP'ÉEL PA'ATUUKULIL CHÉEN UTI'AL TI' MEYAJIL CLIMÁTICA UTI'AL CHUK KAY YÉETEL TSÉENTAJ BA'ALCHE'ILL JA'

Le Nu'ukbesaj Chéen uti'al Meyaj Climatica uti'al Chuk kay yéetel u tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' ch'ujuk ja' ti' Yucatán (PEAC-PA) leti' le yáax nu'ukul jaatsil ti' meyaj uti'al kaaj climática ti' u ka'analil péetlu'umil México, yéetel ku t'aan ti' bixil ichil u talamilo'ob ti' chuk kay yéetel u tséenta'al ba'alche'ill ch'ujuk ja' aktáan u k'expajal le climao'. Le pa'atuukulila' uti'al táats' u bixil ku meyajta'al, yéetel u yóoksa'al u bixil yila'al ko'olel yéetel xiib, p'is óol ichil jejeláas ja'abilo'ob kuxtal, máaselwáal kaajo'ob yéetel páajtalilo'ob máak.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKBESIK U KALÁANIL YÓOK'OLKAAB TI' CHUK KAY YÉETEL U TSÉENTA'AL BA'ALCHE'ILL JA'

Beeta'ab, ichil múulmeyaj yéetel u Múuch'kabil Mexicano uti'al u Ts'aabal K'ajóoltbil le Producto'ob ti' chuk kay yéetel u tséenta'al ba'alche'ill ja' (COMEPESCA), u Quinto Summit Latinoamericano yo'olal kaláanil yóok'olkaab ti' chuk kay yéetel u tséenta'al ba'alche'ill ja', tu'ux táakpaj 18 táanxel nojlu'umilo'ob yéetel 90 ajtsikbalo'ob, yéetel u tuukulil u táakbesa'al u k'eexal tuukulo'ob, bix je'el u páajtal u beeta'al uti'al koonol, u yila'al talamilo'ob suka'ano'ob yéetel u múul beeta'al jump'éeel bejil ti' meyaj kaláanil yóok'olkaab. Beyxano', le much'taanbala' tu líik'saj u ts'aabal k'aj óoltbil ti' leti' le jach k'a'ana'an kúuchilo'ob ku koniko'ob kay ti' Péetlu'umil yéetel ti' le producto'ob beeta'an yéetel tséentbil ba'alche'ill ja', tu beeta'j u k'e'exel ti' producto'ob yéetel u tojol uláak' ba'al ts'ajba'an ti' yéetel ch'alik u chíimpolal ti' tu'ux yaan u kúuchil le samal chak pulpo maya bey jump'éeel xáak'ab ti' jump'éeel táanil k'iin u ts'aajbal tu'ux u taal.

Óox kúuchil

ya'abchajik u k'uchul noj cheemilo'ob ja' yóok'ol 75.4%, 8 juntéenel maanal ya'abil yóok'ol 9.6% yaan tuláakal u lu'umil México

Tu'ux u taal: Estadística mensual acumulada de los puertos de México, SEMAR, octubre 2025.

Óox kúuchil

ya'abchajik u k'uchul máako'ob ti' aviön yóok'ol 5.8%, ka'ep'éeel juntéenel maanal ya'abil yóok'ol 2.5% yaan tuláakal u lu'umil México

Tu'ux u taal: Estadística de Aviación Comercial Regular, AFAC-SICT noviembre 2025.

Kóomts'íibil Nu'ukbesajo'ob U kan tsoolil meyaj:

Taak'in yéetel u bin ma'alob ti' tuláakal kajnáal yéetel u Ka'a jóok'ol táanil u meyajil k'áax

Ti' le yáax 15 winalo'obil Jala'achila'

Mu'uk'a'ankunsa'ab le meyajilo'ob uti'al líik'saj u táakmuk'il taak'in yéetel kaaj ti' Péetlu'um. Ti' u ba'alil xíimbalil, jets'a'ab péetlu'umil bey jump'éel tu'ux a k'uchul jach ma'alob tuukulta'an, ku táasik túumben páajtalilo'ob uti'al u taasik meyajil taak'ino'ob ti' xíimballo'ob. Láayli' ti' u tojil, líik'sa'ab u jaatsil ti' asab yéeyal meyajjo' ma'alob yéetel utstak ti' yucatanilo'ob. Beyxano', ti' u jaatsil k'áax yéetel wakax mu'uk'a'ankunsa'ab u ma'alob meyajil yéetel ku ts'áajikubáaj ti' káax, ma'alobkinsaj u nuupal yéetel u jach ma'alobil ti' le infraestructura uti'al u yáantaj kajtalilo'ob yéetel ajpaak'alo'ob je'elbix u ya'abkunsa'al u inventario ajtséent wakaxo'obil Yucatán yéetel ka'anal genética. Ku ts'o'okole' yáax juntéen u k'u'ubal ya'ab kaláanil yéetel áantaj ti' chuk kayo'ob ichil u meyajjo'ob.

NU'UKBESAJIL
KALÁANIL ICHIL K'ÁAK'NÁAB
15,947

áantajo'ob ti' ajchuk kayo'ob

YUCATÁN SETY SNEY

SERVICIO NACIONAL
DE EMPLEO YUCATÁN

Nu'ukbesajil Meyaj

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
11,965 meyajo'ob jóok'sabo'ob

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:** 2,874 máako'ob
ts'áajbo'ob ti' ma'alob meyajo'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
106 méek'tankaajo'ob

Nu'ukbesajil ti' Ka'ansaj Meyajil

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
400 máako'ob ka'ansa'abo'ob

Buka'aj xu'upij:
2 millonesil peeso'ob

Xiimbalil ti' Cheemo'ob

Ba'alo'ob wa taan olalo'ob:
K'uuch 177 cheemo'ob

Buka'aj xu'upij:
23.1 millonesil dolaro'ob

Meyaje' hidro-agrícola meyaje'

Ba'alo'ob wa táan ólalo'ob:
1,043 apoyos utia'al le ma'alo'ob
técnico 2,286 kan ts'áako'ob

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:** 1,043 productores

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
82 méek'tankaajo'ob

Buka'aj xu'upij:
79 millones 583 mil 965 peso'ob

Nu'ukbesajil Bejo'ob Ka'a Sijil

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
763 kilometro'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
81 méektankaajo'ob

Buka'aj xu'upij:
60 millones 400 mil peeso'ob

Nu'ukbesajil Ma'alobkiinsaj Genética yéetel Ujeel Ya'abkunsaj Wakaxo'ob

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
1,590 áantajo'ob ti' taak'ino'ob

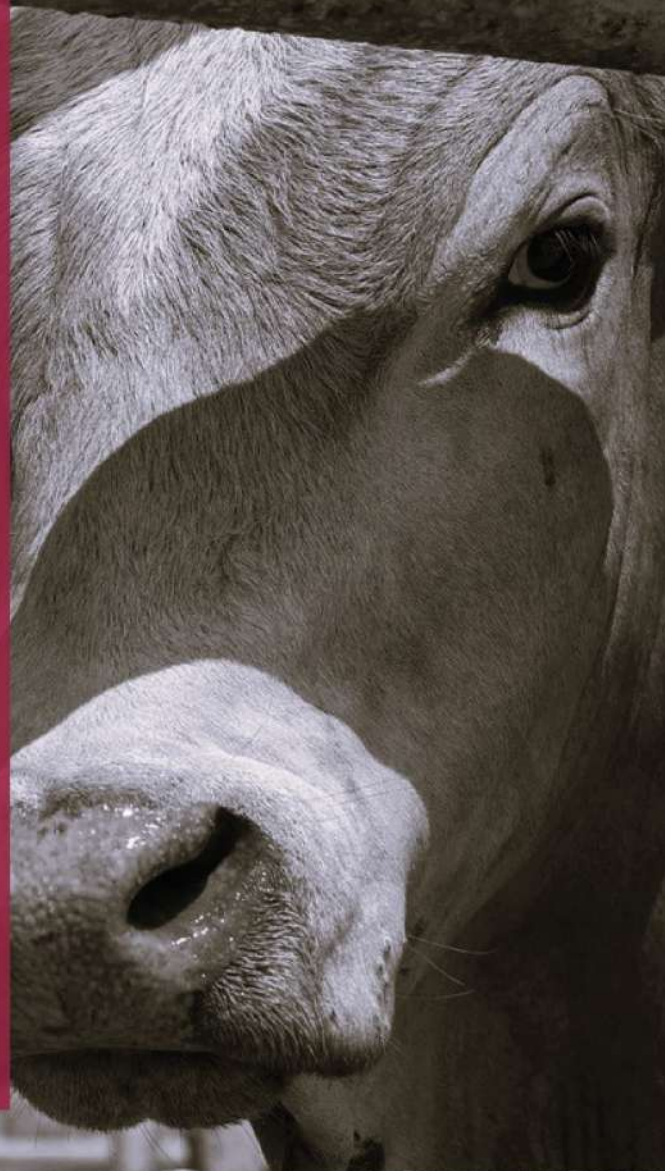
**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
1,590 tséentaj wakaxo'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
72 méek'tankaajo'ob

Buka'aj xu'upij:
53 millones 404 mil 250 peeso'ob

Nu'ukbesajil Tsikbe'enil ti' ma' Chuk Kay

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
12,447 áantajo'ob k'uba'abo'ob

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:** 12,447 ajchuk
kayo'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
56 méek'tankaajo'ob

U ts'a'abal K'aj óoltbil meyajil t'aak'in wey Yucatáne'

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
19 meyajil taak'in nojlu'umil yéetel
táanxel nojlu'umilo'ob ts'aba'an k'aj
óoltbil

Monto de Buka'aj xu'upij:
34 mil 988 millonesil peeso'ob

Empleos generables:
19,417 meyajo'ob directo'ob yéetel
indirecto'ob

Táanilkunsajil le Jala'achila' U kan tsoolil meyaj Taak'in yéetel u bin ma'alob ti' tuláakal kajnáal yéetel u Ka'a jóok'ol táanil u meyajil k'áax K'áax, u Muuk'il Jáalk'abil u Jets' Janal Kaaj

Nu'ukbesajil ti' Nu'ukulo'ob yéetel ba'alilo'ob uti'al u beetko'ob uti'al Ma'alob Toj Óolal

Le nu'ukbesajil yaan u tuukulil ti' u ya'abkunsik u yokol taak'in ti' máaxo'ob ku meyajtko'ob k'áax yéetel wakax ti' péetlu'um yo'olal u ts'a'abal áantajo'ob ti' especie k'a'ana'an uti'al u ma'alob meyaj k'áax yéetel wakax. Bey u jaatsil ti' áantajo'ob ti' especie ku tuukulta'al u k'uuba'al ba'alilo'ob yéetel insumo'ob yaan u yil yéetel, je'elbix organiko'ob wa ekologiko'ob. Beyxano', ku manal óolta'al u jóok'ol táanil ichil múul k'ooch ichil máaxo'ob beetik le meyajjo' yéetel jala'ach uti'al u nojochtal taak'in ti' le péetlu'umila'.

Ti' u ja'abil 2025, k'uuba'ab 183,485 p'éelal ichil ba'alo'ob yéetel insumo uti'al u bispajal le meyajilo'ob taak'in ti' le jaatsil k'áaxo' yéetel wakax. Yéetel le máan, táan óolta. Ichil le destacados ku le 668 sistemas fotovoltaicos utia'al u extracción ja', ku afectan bey 660 kan kan u regadío adicionales, j 6,195 productor'ob yéetel kúuchilo'ob tu'ux ku beeta'al le meyajjo'oba' ti' 105 méek'tankaajilo'ob ti' péetlu'umil. Yéetel jump'éeel meyajil taak'in tuláakal ti' 89 millonesil 388 mil 126 peeso'ob, ti' le je'elo'oba' le jala'acho tu ts'áaj 44 millonesil 694 mil 063 peeso'ob yéetel jump'éeel láayli' buka'aj tu ts'áaj le productor'obo'

Nu'ukbesajil Áantaj ti' u Beeta'al Meyajk'ab yéetel Máaxo'ob Beetik Ba'alo'ob Túumben ti' Mejen Kaajo'ob

Le nu'ukbesaja' yaan ti' beey u tuukulil le máako'ob ku beetiko'ob jump'éeel ti' le meyajil meyajk'ab, je'elbix máaxo'ob beetik ba'alo'ob túumbentak ka u chuko'ob u ya'abkunsiko'ob u yokol taak'in tu yo'olal u k'uuba'al áantajo'ob taak'in yéetel ti' especie ku líik's óolt u táakmuk'il meyajil meyajk'abilo'ob ti' mejen kaajo'ob. Le meyajil meyajk'abo' manal óolta'an leti' le yaan u yil yéetel ts'íib chuy ti' k'ab wa maquina uti'al chuy, wak'k'áan yéetel u beeta'al meyajk'abo'ob, jach le k'a'ana'an. Ti' le áantajil ti' especie, le jala'acho' tu ts'áaj tuláakal u tojol ti' le paquete ti' le áantajil yéeya'an tumen máax ku mejajtiko' wa máax beetik ba'alo'ob túumbentak ti' meyajk'ab. Beyxan, áantaj yéetel taak'ino'ob ka u bo'oto'ob u jaats, u maanko'ob maquinaria yéetel ba'alo'ob ku meyaj ti'ob ti' u jaats múuch' meyajjo'ob ti' máaxo'ob beetik le meyajja' wa máaxo'ob ts'áajik ka'ansajilo'ob meyajk'ab ti' mejen kaaj.

Tu ja'abil 2025, k'uubaj 1,935 apoyos ti' especie yéetel financiera bino'ob ts'a'abal ti' artesanos, empresarios yéetel ku artesanos. Ichil lelo'oba', 1.542 paquetes yo'olal prima bino'ob entregados utia'al u producción artesanías henequen, tejido k'áan, bordado k'ab, bordado máquina yéetel punto, yéetel juntúul inversión 1.686.980 pesos. Adicionalmente, ku proporcionó áantaj financiero ku productores artesanos utia'al u kaambal 680 máquinas yéetel nu'ukulo'ob, yéetel jump'éeel inversión 3.407.533 pesos, le ju'unil 2.044.520 pesos taalo'ob jala'acho' le noj yéetel 1.363.013 pesos ku artesanos. Ti' total, asistieron 1.935 personas yéetel grupos meyaj artesanos 46 municipios ti' le estado.

Nu'ukbesajil ti' Áantaj uti'al u Kona'al yéetel u bisa'al táanxel tu'ux yichel k'áax yéetel wakax yéetel mejen kaaj uti'al ma'alob toj óolal

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil ti' táakpajal uti'al u ya'abkunsaj u yokol taak'in ti' máako'ob u ts'áajmo'ob u yóol u meyajtko'ob k'áax yéetel wakax, meyajk'abo'ob yéetel uláak' meyajilo'ob ti' jaatsil mejen kaaj, ichilil áantajo'ob ku táakbesiko'ob u kona'al yéetel u bisa'al táanxel tu'ux u producto'ob. Ku líik's óoltal meyajilo'ob bey u beeta'al túumben ba'al yéetel u ts'iibta'al marca'ob, etiketado yéetel empaketado, makt'aanil ti' ma'alob ba'al ku beetiko'ob, u contratarta'al tsoolt'aanil uti'al u bisa'al táanxel tu'ux yéetel táakpajal ti' cha'anil wa evento'ob, je'ebix najbe'entsil; beyxan, uti'al múuch'il ma'alob ti' múuchkabilo'ob ti' producción mejen kaaj wa múul áantajilo'ob, yáanal u tuukulil sistemal producto.

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab 7 áantajo'ob ti' taak'in ti' láayli' u xookil ti' máako'ob, ti' u méek'tankaajilo'obil Espita, Sotuta, Tizimín, Tzucacab, Valladolid yéetel Xocchel. Le áantajilo' k'uba'abo' ts'áaj ti'ob uti'al le productor'ob ti' mejen kaaj ka páajchajak u koniko'ob yéetel u péeksko'ob le ba'ax ku beetko'ob ti' eventos je'elbix ti' semanail Yucatán ti' México.

Nu'ukbesajil uti'al u Ka'a Siiijil Meyajil Kaab

Le nu'ukbesaj yaan ti' beey u tuukulil u yáantik u ya'abtal u yokol taak'in ti' ajmeyajo'ob kaab ti' péetlu'un, ichil u k'uba'al áantajo'ob uti'al u líik's yoks'a'al meyajilo'ob uti'al u producción meyajil kaab. Yéetel meyajilo'ob ti' múulk'ooch ichil productor'ob yéetel jala'ach, ti' le je'ela' ku yokol u k'uba'al insumo'ob, nu'ukulo'ob, equipo'ob yéetel ba'alil genético, xunáan kaab, ti' máako'ob productor'ob ti' meyajil kaab.

Ti' u ja'abil 2025, k'uba'ab 31,805 p'éelal insumo'ob, nu'ukulo'ob, equipo'ob yéetel ba'alil genético uti'al producción meyajil kaab; le je'ela' ku ts'áajik 1,740 productor'ob meyajil kaab táan óoltabo'ob ti' 93 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'um. Uti'al le je'elo', k'abéetkunsaj u meyajil taak'in ti' 16 millonesil 737 mil 524 peeso'ob; ti' tuláakal, le jala'acho tu ts'áaj 10 millonesil 040 mil 541 peeso'ob yéetel le productor'ob 6 millonesil 696 mil 983 peeso'ob.

Nu'ukbesajil ti' u P'eksa'al lu'umil K'áax Yucateco

Le Nu'ukbesaj yaan bey u tuukulil ti' leti'e producto'ob k'áax yéetel wakax ka páajchajak u ya'abkunsko'ob u yokol taak'in le je'ela' tu yo'olal u péeksa'al lu'um ti' u meyajilo'ob productiba'ob. Uti'al le je'ela', ku ch'a' tuukulta'al k'abéet le k'ubóolal múuch'il ichil jala'ach yéetel le productor'ob, máaxo'ob k'amik áantajo'ob taak'in uti'al u ma'anal ba'alo'ob yéetel nu'ukulo'ob u biilal uti'al u péeksa'al lu'um ti' le meyajilo' taakin táakmuk'ta'abo' ti' u jaatsil k'áax yéetel wakax, ti' leti', ku séebkunsaj bix u beeta'al productibo'ob yéetel ku ya'abkunsal u k'a'ana'alilo'ob ti' producción yéetel ti' u yokol taak'in ti' le productor'obo'.

Ti' u ja'abil 2025, k'uba'ab 31 áantajo'ob taak'in uti'al u péeksal meyajajo'ob k'áax yéetel wakax, uti'al u beeta'al uts ti' láayli' xookil ti' máako'ob física'ob yéetel moralo'ob ti' 13 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'um. Leti' le áantajo'ob ku ts'áajil tumen mana'ab 71 ba'alo'ob yéetel nu'ukulo'ob ti' u jaatsil k'áax yéetel wakax. Ti' tuláakal, xuupaj 35 millonesil 227 mil 545 peeso'ob; ti' le xookila', le jala'ach tu ts'áaj 21 millonesil 136 mil 527 peeso'ob yéetel le productor'ob 14 millonesil 091 mil 018 peeso'ob.

U nu'ukbesajil uti'al u ma'alobkinsaj Genético yéetel u jeel Ya'abkunsaj Ajtséent wakaxo'ob

Le nu'ukbesaja' yaan bey u tuukulil ti' u ya'abkunsik u yokol taak'in ti' le máako'ob ku meyajtko'ob wakax ichil u k'u'ubul áantajilo'ob taak'in uti'al u ma'alobkinsa'al genético yéetel u jeel ya'abkunsal wakax ku mana óolta'al u ma'anal sementalo'ob, ba'alil genético wa meyajilo'ob ti' transferencia ti' embriones; je'elbix, uti'al u ma'anal yéetel u ka'a jóok'ol táanil u jobnelo'ob ti' wakaxo'ob yéetel tamano'ob. Yéetel le meyajoba', u yóoksa'al ti' genética ti' ka'anal ma'alobil ti' wakax, taman, le productor'ob wakax yéetel tamano' ku ya'abkunsiko'ob u béeytal u yaantal ya'ab u ba'alche'ob.

Ti' u ja'abil 2025, ku'ubaj 1,590 áantajo'ob taak'in uti'al u ma'alonkinsa'al genético yéetel u ka'a ya'abkunsal wakaxo'ob u yaántajil ti' láayli' u xookil productoro'ob ti' 72 méektankaajo'ob ti' péetlu'um. Yéetel le áantajo'oba' ku ka'a jóok'ol táanil 6,754 xch'upul taman yéetel mana'ab 777 dosis ti' semen wakax bovino, 482 jobnel bovino, 553 sementalo'ob bovino'ob yéetel registro genealógico yéetel 149 sementalo'ob taman yéetel registro genealógico. Le jala'acho' tu ts'áaj 53 millonesil 404 mil 250 peeso'ob.

Nu'ukbesajil Tuukul Meyajo'ob Productivo'ob ti' Ma'alob Toj Óolal (PROBIEN)

Le nu'ukbesaj yaan beey u tuukulil ti' u yaántik u ya'abkunsik u yokol taak'in ti' le máako'ob ku beetik meyajilo'ob k'áax yéetel wakax, meyajk'abo'ob yéetel uláak' meyajilo'ob ti' u jatsil mejen kaaj ichil u ts'a'abal u meyajil ti' tuukul meyajjo'ob productivo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, k'uba'ab áantajo'ob taak'in ti' le ma'alo'obile' u asab ti' 6.200 productores 82 municipios le Estado. Ti' le meyajjo'oba', le máaxo'ob yéetel le jala'achil le Estado ts'o'ok u investido 65 millones 19 mil 999 pesos. Ti' le súutukaj, ku tsool ts'íibta'al áantajilo'ob asab ku jóok'ol táanilo'ob:

K'uubaj 1,746 paquete'ob uti'al producción meyajk'ab yéetel meyajil kaab, ku yáanta'al u láayli' xookil ti' máako'ob ti' 45 méek'tankaajo'ob.

K Áantaj productoro'ob ti' wakaxo'ob ts'áaj talamil ti'ob tumen yáax k'iin uti'al u máanal 3,996 tonelada'ob ti' alimento'ob balanceado yéetel xiiw k'axa'an, ku yáantaj 1,382 productoro'ob ti' 61 méek'tankaajo'ob.

Áanta'ab u p'áatal ma'alobil 2,000 hectarea'ob ti' kij tu'ux áanta'ab maanal ti' 400 productoro'ob.

T áantaj u jets'a'al maanal ti' 1,750 hectarea'ob ti' soya, tu yo'olal u k'uuba'al ti' 70 tonelada'ob ti' neek' ti' u jaatsil huasteca 400 yéetel 700, uti'al u yáantaj 134 láak'tsilo'obil productoro'ob ti' Tekax yéetel Oxkutzcab.

T Líik'ksaj u ma'alob meyajil 5.7 tonelada'ob ti' mejen kukut ti' máaxo'ob meyajtik ti' u méektankaajil ixil.

Bey xan k yáanta'al le mantenimiento 10.000 kan ts'áako'ob pastos utia'al u ma'alo'obile' 2.000 productores waak'o'ob.

Fomentamos le producción 950 mil litros yim apoyando yéetel juntúul ku tumen litro yim producida. To'on yáanta'al u k'a'ayal u k'iinil yéetel meyajje' utia'al 7 Asociaciones Ganaderas Locales ti' le méek'tankaajil Buctzotz, Cenotillo, Sucilá, Panabá, Río Lagartos, San Felipe yéetel Tizimín, tuláakal tu lu'umil u laak'in.

Bey xan k yáanta'al u kaambal 10.000 dosis u esperma utia'al u xan le repoblación waak'o'ob.

Nu'ukbesajil Láak'inta'al ka'ansaj yéetel Ka'ansajil uti'al Ma'alob Toj Óolal K'áax yéetel Wakax

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil ti' u táakpajal u ya'abkunsik u yokol taak'in ti' máako'ob ku beetiko'ob meyajil ich k'áax yéetel wakax, ichil le meyajjo' ti' láak'inaj ka'ansaj yéetel ka'ansajil.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'ab yéetel láak'inaj ka'ansajil yéetel ka'ansaj ti' 1,800 kúuchilo'ob ti' producción ti' 35 méek'takaajo'ob ti' péetlu'um tu'ux áanta'ab 1,950 productoro'ob, yéetel jump'éeel meyajil taak'in ti' 5 millonesil 655 mil peeso'ob.

U ts'a'ajbal taak'in uti'al u meyaj ti' le Jatsilo' K'áax yéetel Wakax

Le meyaja' yaan u tuukulil ti' u ya'abkunsik u productividad ti' máaxo'ob beetik le meyajilo'oba ti' u jaatsil primario yéetel agroindustrial, tu yo'olal u k'uba'al páaybil taak'in u tasa ti' interés'o'ob ma' jach ya'ab ichil ti' le fondo'ob ti' páaybil taak'ino'ob yaan ti' u kuuch u Noj Mola'ayil Táakmuk' Mejen Kaaj.

Ti' u ja'abil 2025, k'uba'ab 26 páaybil taak'in ti' 15 méektankaajo'ob ti' péetlu'um yéetel tu'ux áantaj 26 productor'o'ob yéetel jump'éeel meyajil taak'in ts'áaj ti' 10 millonesil 590 mil peeso'ob.

Nu'ukbesaj ti' Toj Óolal yéetel u kanáanta'al K'áax yéetel Wakax

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil ti' u jets'ik u toj óolalil yéetel u kanáanta'al u Jaatsil ti' K'áax yéetel Wakax ichil ti' xíimbalil meyaj fitozoosanitaria'ob, meyajo'ob ti' sistema'ob u p'íitkunsik u sajbe'enil ti' loobkinaj, u yilpajal epidemiológica yéetel xak'alil ti' u péek ichil uláak'o'ob.

Ti' u ja'abil 2025, oksaj 3 meyaj tuukulo'ob ti' kana'an (inocuidad) agroalimentaria, chuk kay yéetel u ts'éental ba'alchei ja', 17 xíimbal meyaj fitozoosanitaria'ob, ti' yilal epidemiológica ti' sáak' yéetel k'oja'anilo'ob fitozoosanitaria'ob, tu'ux ku yáantaj productor'o'ob k'áax yéetel wakax ti' le 106 méek'tankaajo'ob ti' péetlumil. Ti' leti'e meyajilo'ob xuupa' 71 millonesil 169 mil 199 peeso'ob. Ti' le je'ela 54 millonesil 369 mil 199 peeso'ob tu ts'áajo'ob le Federación yéetel 16 millonesil 800 mil peeso'ob u Jala'achil Péetlu'umil.

Nu'ukbesaj ti' Infraestructura Hidroagrícola

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil ti' u yáanta'al le máako'obo' ku meyajo'ob ku meyajo'ob yo'osal u ya'abtal u yáaxilo'ob yo'osal u yáanta'al u yo'osal le sajil ja'abo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, ku proporcionaron 1,043 apoyos financieros utia'al u modernización 2,286 kan ts'áako'ob yéetel sistemas riego ti' 82 méek'tan kaajtal le noj kaajo'ob, beneficiando 1,043 productores. Le inversión jala'achil le noj ascendió ti' 79 millonesil 583 mil 965 peeso'ob.

Nu'ukbesaj Bejo'ob Renacimiento

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil ti' u yáanta'al le máako'obo' ku meyajo'ob ichil le k'áak'náalo'obo' ku ya'abtal u je'elo'oba' yo'osal u yáanta'al u yáanta'al yo'osal u beeta'al, wutskintik wa yits'a'abal ti' beejil rurales ti' le kúuchilo'ob ku meyajo'ob u meyajo'ob ku meyajo'ob yo'osal u meyajo'ob ku meyajo'ob yo'osal.

Ti' u ja'abil 2025, Juntúul total 354 apoyos financieros u proporcionaron ti' le k'iino' je'el xano' meyaj ku ku productores agrícolas utia'al u reparación yéetel parcheo 763 kilómetros bejo'ob transporte joop' ti' 81 méek'tankaajil le noj kaajo'obo', yéetel jump'éeel inversión 60 millones 400 mil pesos

Chuk kay yéetel u meyajil u tséenta'al jejeláas kay yéetel u kaláanil yóok'olkaab

Nu'ukbesaj Kanáanta'an ich K'áak'náab

Le nu'ukbesaj yaan bey u tuukulil ti' u yáantik yéetel taak'in u láak'tsilo'ob le ajchuk kayo'ob kíimo'ob ichil u meyajil chuk kay. Uti'al le je'ela, ku ts'a'abal jump'éeel áantajil chéen ti' le máak beneficiaria ti' le ajchuk kay kíimo', le je'ela' unaj u ts'íibmubáaj ti' u padrón ti' u Noj Mola'ay Chuk kay yéetel u tséenta'al ba'alcheil ja' kaláanil yóok'olkaab.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'ab yéetel 24 áantajo'ob ti' láak'tsilil máax kíimij tu beetajo' u numchi' ti' jejeláas méektankaajo'ob, leti' le je'elo'oba' Telchac Puerto, Motul, Dzemul, San Felipe, Río Lagartos, Hunucmá, Progreso yéetel Tizimín.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u yáanta'al yéetel 45 áantajo'ob ti' láak'tsilo'ob ti' máax kíimij tu beetajo'ob u numchi' ti' u méektankaajil ti' Progreso, Dzemul, Telchac Puerto, Motul, San Felipe, Hunucmá, Tizimín yéetel Celestún. Ku binetik u ye'esa'al u káajal u wíinalil ti' Diciembre 2024, u áantajil uti'al jujuntuul ajchuk kay ku ts'áajik 65 mil 200 peeso'ob ts'a'ab ti' jump'éeel puli', ka'achil ku ts'a'abal 32 mil 600 peeso'ob jatsa'an ti' 6 áantajilo'ob.

Nu'ukbesajil tsikbe'enil ma' Chuk Kay

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil ti' u líik'sik le taak'inilo', le tsikbe'enil ti' u k'iinil ma' chuk kay yéetel kaláanil yóok'olkaab ti' le especie'o' ku kona'alo'ob, le je'ela' uti'al kajnáalo'ob meentik u péek le taak'in ti' jaatsil chuk kay ti' péetlu'umil Yucatán ts'iibta'ano'ob, ichil u k'u'ubul áantajo'ob ti' taak'in ti' le ajchuk kayo' ti' u wíinalilo'ob ti' febrero yéetel marzo, yéetel tu'ux beyxan le máax ku yáanta'alo'ob ku beetiko'ob meyajilo'ob ti' u kajtalilo'ob (meyajo'ob) u yutsil uti'al kaajo'ob yano'ob jáal k'áak'náab.

Ti' u ja'abil 2025, ya'abkunsab u yáantajil taak'in ti' jump'éeel 20% ti' 4,800 peeso'ob ti' 6,000 peeso'ob yéetel k'uubaj 12,447 áantajo'ob ti' ajchuk kayo'ob ku yáanta'alo'ob tumen le nu'ukbesaja' ti' 56 méek'tankaajo'ob.

Uláak' nu'ukbesajil u Ts'a'abal Áantaj Tuláakal u k'iinil ma' u Chuka'al Mero uti'al Máako'ob ku Xoot bak' yéetel/wa Luk'saj baako'ob

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil ti' u líik'sik u cadenail ti' u tojol ts'jba'an ti' u producción kay ti' Yucatán tu yo'olal u k'uba'al áantajo'ob taak'in ti' le xot bak'o'ob yéetel/wa luk'saj baako'ob, yéetel u xuulil u líik'saj tsikbe'enil yo'olal ma' chuk yéetel kaláanil yóok'olkaab ti' le especie'ob, ku yáax ts'áajantal le Meroo'.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'ab 500 luk'saj baako'ob yéetel xot bak'ob ti' 16 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'umil.

U Tsool ts'iibil ti' xot bak'ob yéetel/wa luk'saj baako'ob

Le meyajila' yaan u tuukilil ti' u beetik jump'éeel tsool ts'iibil ti' le kajnáalo' ti' u jaatsil chuk kay u jachil u meyaj uti'al yokol taak'in le u meyajta'al le product'o'ob ti' kay, tu yo'olal u procesoil u yilal wa ma'alob ku ts'áaj u páatalil u múuch'al jump'éeel chun ti' dato'ob ku alab óoltej uti'al u k'áatmeyajta'al le nu'ukbesajo'ob uti'al kaaj yéetel meyajilo'ob ku ts'áajik le jala'acho' ti' péetlu'umil le je'ela' ku taal ti' u Noj Mola'ayil Chuk kay yéetel u Tséenta'al Kaláanil yóok'olkaab.

Ti' u ja'abil 2025, ts'iibta'ab u padróni 500 luk'saj baako'ob yéetel xot bak'ob ti' 16 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'umil.

Nu'ukbesaj ma'alob toj óolal múulpáy óoltik (Meyajil Chuk kay)

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil ti' u muk'a'ankuunsik u táakpajal le kajnáalo'ob ku beetiko'ob u péek taak'in ti' le jaatsil chuk kay ti' petlu'umil Yucatán, tu yo'olal u ya'abkunsaj u ju'unil ichil le cadena ti' producción yéetel u k'u'ubul insumo'ob, ba'alil yéetel nu'ukul ti' meyaj yano'ob ti' le catálogo ti' especie uti'al producción chuk kay.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'ab 103 ajchuk kayo'ob ti' 12 méektankaajo'ob, beyo' ku muk'a'ankunsa'al u táakpajal ti' le cadena ti' producción tu yo'olal u k'uba'al insumo'ob.

Nu'ukbesaj ma'alob Toj óolal múulpáy óolt (Peesoil peeso, Meyajil u ts'éenta'al ba'alche'ill ja')

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil ti' u ts'áajik áantajo'ob ti' especie ti' productor'o'ob ku ts'éentiko'ob ba'ache'ill ja' yéetel máako'ob fisiko'ob yéetel moralo'ob ku káajsik u meyajo'ob ti' le jaatsil uti'al u manik insumo'ob, nu'ukulo'ob wa ba'alo'ob ti' meyaj, tu'ux le productor ku ts'áajik 50% ti' tuláakal u tojol le áantajo'.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'ab yéetel 16 áantajo'ob ti' especie máaxo'ob meyajtik yéetel máako'ob ku káajsiko'ob u meyajjo'ob ti' ts'éent ba'ache'il ja' ku yáanta'alo'ob ti' le nu'ubesaja'.

Nu'ukbesaj ti' Motoro'ob uti'al u Ma'alob Toj óolal ti' Ajchuk kay

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil ti' u yáantik uti'al le kajnáalo'ob ku beetiko'ob u péek taak'in ti' le jaatsil chuk kay ti' petlu'umil Yucatán, ku xooko'ob yéetel embarcaciono'ob mejentak, ku ya'abkuns u noj ba'alil ti' le cadena ti' produccion, ku tsikbe'ento'ob u muk'óolal chuk kay yéetel ku bóoch'bes u impacto' bak' paach ti' le motoro' fuera ti' borda ti' le k'áak'náab, le je'ela' ti' u ts'a'abal áantajo'ob taak'in uti'al u ma'anal motoro'ob uti'al ja' fuera ti' borda ti' kamp'éel tiempo'ob, uti'al mejen embarcaciono'ob.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'ab yéetel motoro'ob uti'al ja' fuera ti' borda 177 ajchuk kayo'ob, uti'al u yáantaj u jaatsil chuk kay ku beetiko'ob le meyajila' ti' chuk ribeña ti' jáalja' yucateca, ku óoch'besik u ma'alob meyajil ti' mejen flota'ob.

Nu'ukbesaj ti' kaláanil ichil k'áak'náab

Le nu'ukbesa' yaan u tuukulil ti' u mu'uk'a'ankuunsik u kanáanil ich k'áak'náab ti' le ajchuk kayo'ob, tu yo'olal u k'uba'al áantajo'ob ti' especie. Le je'ela' beeta'ab yo'olal ba'ax ku p'atik u k'eexpajal clima, ku beetik u péek meteorológica, je'elbix u ya'abtal loobil ich k'áak'náab yéetel u p'íit miaatsilil payben ichil le ajchuk kayo'ob ti' mejen embarcaciono'ob. Tuláakal le je'ela' ku ye'esik u k'ana'anil u yoksa'al le nu'ukbesaj, chéen le ja'alili' bey noj lu'um.

Ti' u ja'abil 2025, yáax juntéena ti' k'ajláay ti' péetlu'um oksa'ab jump'éel nu'ukbesaj ti' chúuka'an áantaj uti'al u kaláanta'al u kuxtal ti' máaxo'ob ku meyajjo'ob ich k'áak'náab. Áanta'abo'ob yéetel chaleko'ob ku kaláantik kuxtal ti' 12, 447 ajchuk kayo'ob yéetel radio'ob marino'ob ti' 3,500 aj-chuk kayo'ob ku beetko'ob chuk kay ribereña ti' u jaal k'áak'náab yucateca, ti' 11 méek'tankajo'ob yéetel 15 puerto'ob costero'ob, uti'al u yáanta'al 12,447 ajchuk kayo'ob yéetel 3,500 cheemil ribereña'ob, yéetel le je'ela' ku mu'uk'a'ankunsa'al u kaláanil ich k'áak'náab yéetel ku líik'sa'al u suuka'anil paybe'en yéetel kaláanil ichil k'áak'náab ti' mejen flotail Yucatán.

Kúuchil tsolxikin Péetlu'umil ti' Chuk Kay yéetel u Tséenta'al Kaláanil Yóok'olkaab

Le Kúuchil tsolxikin yaan u tuukulil ti' u táakpesaj u gestionil integral yéetel kaláanil yóok'olkaab ti' u recurso'ob chuk kayo'ob yéetel tséent ba'ache'il ja' wey xoot'lu'umile', yéetel le je'ela' ku mu'uk'a'ankunsa'al le chuk kayo'ob yéetel jump'éel paakatil kaláanil yóok'olkaab, ku táakpesik u t'aanil yéetel u múuch' meyajil ichil u k'ajóolil científico, ba'ax u yojelo'ob le ajchuk kayo'ob yéetel jump'éel paakatil bix u meyajta'al uti'al u beeta'al almejenilo'ob k'uub óol yéetel jach leti'.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab ti' capital Péetlu'um u jets'a'al u Kúuchil tsolxikin, je'el bey táakmuk'ta'ab u yáaxil yéetel u ka'a Múuch'meyajil ti' u Suukil K'iino'ob ti' layli', yéetel u tuukulil u ye'esik u ts'íibil ti' meyajjo'ob beeta'ano'ob, je'elbix u ts'íibil estadistiko yo'olal u producción chuk kay yéetel ts'éent ba'alche'ill ja' yaan ti' u kuuch Comision Nacional ti' Acuacultura yéetel Chuk kay, u ye'esa'al yéetel u ts'íibil ti' meyajilo'ob beeta'abo'ob tumen u Mola'ayil Mexicano ti' Xak'alil ti' Chuk kay yéetel u Tséenta'al ba'ache'il ja' Kaláanil Yóok'olkaab, je'elbix u ye'esajil yéetel ketbesaj ti' le Joronts'íib jach uti'al Múulmeyaj ichil Nojpáajtalil Jala'achil Nojlu'ume', ku taal ti' Noj Mola'ay K'áax yéetel Táakmuk' mejen kaaj, ichil ti' Jáalk'ab Tsolmeyajilo'ob ma' Jets'lobi' ku k'aaba'tik Comision Nacional ti' Acuacultura yéetel Chuk Kay yéetel ti' Nojpáatalil Jala'achil yaan ti' u kuuch ti' Noj Mola'ayil ti' Chuk Kay yéetel Acuacultura Kaláanil Yóok'olkaab ti' Péetlu'umil Yucatán.

Meyajilo'ob ti' Parque Nojlu'umil Chaway Síina'ano'ob

Le meyajja' yaan bey u tuukulil u beetik meyajilo'ob ti' monitoreo, control yéetel u luk'saj especie'ob ku loobintik u kúuchil sijnaal yóok'ol kaab ku kanáanta'al. Parque Nojlu'umil Chaway Síina'ano'ob.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 4 tuukul meyaj ti' monitoreo, kaláanil yéetel u luk'sa'al especie'ob ku yokol u loobint je'elbix boox ch'o', ch'o'il najilo'ob, león kay yéetel páak'am uti'al u kanáanta'al u Parque Nojlu'umil Chaway Síina'ano'ob, bey láayli' jets'a'ab jump'éeel mayakche'il meyaj yéetel Comisión Nacionalil Áreas Naturales Protegidas (CONANP) tu jo'ol péetlu'umil, uti'al u yáantajil Nojlu'umil Chaway Síina'ano'ob.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u beeta'al 6 tuukul meyaj'ob uti'al yila'al, paybe'en yéetel u luk'saj especie'ob ku yokol u loobint je'elbix boox ch'o', ch'o'il najilo'ob, león kay yéetel páak'am uti'al u kanáanta'al u Parque Nojlu'umil Chaway Síina'ano'ob, bey láayli' jets'a'an jump'éeel mayak che'i meyaj yéetel Comisión Nacionalil Áreas Naturales Protegidas (CONANP) tu jo'ol péetlu'umil, uti'al u yáantajil Nojlu'umil Chaway Síina'ano'ob.

Cha'anil “U ka'a kuxtal u jáalk'áak'náabil Yucatán”

Le meyajila' yaan bey u tuukulil u ka'a líik'sik taak'in ti' kaajtalilo'ob yan jáalja' tuláakal u k'iinilo'ob ma' u chu'ukul kay, je'el bey u ts'áaj u na'at le kajnáalo'ob yo'olal u k'a'ana'anil ti' kaláanil yóok'olkaab ti' le láayli', yéetel mina'an uláak' beyo' u jach t'a'anal ti' ma' u chuka'al kay ti' mero yéetel u séebil k'a'ana'an u m'uk'a'ankunsaj u taak'inil local ichil u ka'a beeta'al meya k'ooch ti' jaatsil chuk kay.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab yáax Cha'anil “U ka'a kuxtal u k'áak'náab Yucateca” ti' 15 pueto'ob ti' 11 méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'umil uti'al u yáantaj 50,000 láak'tsilo'ob.

Beeta'ab meyaj'ob ti' líik'saj óol yéetel ti' Ts'áaj tuukul, e'esajilo'ob yéetel u kóna'al meyajk'abo'ob, je'el bey cha'anilo'ob miaatsil yaan ichil óok'oto'ob yéetel u ye'esa'al artista'ob, yéetel u xuulil ti' táakpesaj le múul bisbáaj ti' kajtalil yéetel u péek u taak'inil weye'.

Ichil u k'iinilo'ob le meyajá, le máaxo'ob táakpajo' páajchaj u ki'iki' óoltiko'ob ti' le e'esajilo'ob ti' jejeláas ballets folclórico'ob tu'ux le ba'ax tu yóok'oto'ob ku ye'esik suukbe'enil ti' xóot' lu'um yéetel tu k'iimbeso'ob u bixi'ilo'ob u lu'umil jáalja'; beyxano, beeta'ab jump'éeel e'esajil ti' papalote'ob nuuktako'ob tu chupo'ob le ka'an ti' boonil yéetel péeks óol. Le ki'imakkunaj óol ya'abchajij yéetel cha'anil botarga'ob yéetel óok'otilo'ob jach k'ajóolta'an páaxo'ob tumen múuch'ilo'ob weyilo'obe', yéetel jump'éeel súutukil ti' k'iimbesaj yéetel táakpajal. Beyila', líik'sa'ab u taak'inil creativa yéetel weye' tu yo'olal stands ti' meyajk'abo'ob tu'ux máaxo'ob beetik ba'alo'ob túumben yéetel ajmeyajk'abo' ti' le xóot' péekso'ob u producto'ob; ti' u láayli' súutukil, ts'áajbilaj ba'al jantbil ti' platiyo'ob yéetel postre'ob beeta'ano'ob yéetel producto'ob ti' k'áak'náab, tu'ux jóok' táanil ki'iki'il gastronómica ti' le kaajtalilo' chuk kayo'ob. U yojelo'ob ti' le toj óolalo' yéetel u ma'alob toj óolal ti' kaaj, le cha'anil tu yoksaj kúuchilo'ob ti' táan óolal kaaj tu'ux beeta'ab tumut ti' ch'ujukil k'i'ik', u p'isa'al a presión arterial yéetel u yilal VIH, yéetel u nojochil kaaj ti' leti'e káajbalil u ka'apéeksa'al. Ti' beyilaj ma'a chéen ila'ab u k'a'ana'anil ti' ma' u chuka'al kay yéetel táakmuk' kaláanil yóok'olkaab ti' jaatsil chuk kay, wa ma' láayli xan ts'áaj súutukilo'ob ti' múul bisba'al, miaatsil, toj óolal yéetel taak'in uti'al kajtalilo'obá K'áak'náab.

Múulmeyaj, Tuukulmeyaj yéetel U beeta'al le pa'atuukulilo'ob ti' Accion Climatica uti'al Chuk Kay yéetel u Tséenta'al ba'alche'ill ja'

Le Nu'ukbesaja' Mina'an uláak' beya' ti' Accion Climatica uti'al Chuk Kay yéetel u Tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' Yucatán (PEAC-PA) leti' le yáax nu'ukulil sectorial ti' u meyajil uti'al kaaj climática ti' tu ka'analil péetlu'um wey Méxicoe', le láayli' ku bispajal bixil integral ti' talamilo'ob ti' chuk kay yéetel u Tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' aktáan u k'expajal clima. U tuukulil ti' leti' le nu'ukulil u kanáantik u toj óolal tséent, mu'uk'a'ankinsik u páajtal u kuxtalo'ob ti' u climail ti' chuk kay yéetel u tséenta'al ba'alche'ill ja', u biilal ti' u mu'uk'a'ankunsik u ma'alob toj óolal ti' le kaajtalilo'ob jáal k'áak'náabob aktáan le talamilo'ob climatiko'ob ku ya'abtalo'.

Le PEAC-PA yaan jump'éeel paakatil ti' ya'ab jaatsil leti' le nu'ukbesaja' beeta'ab u káajal ti' tsikbal meyajo'ob ti' táakpajal yéetel maanal 100 máaxo'ob jo'olintik ti' jala'achilo'ob nojlu'um, péetlu'um yéetel méek'tankaajo'ob; productoro'ob ti' chuk kay yéetel Tséenta'al ba'alche'ill ja'; Najilo'ob xook yéetel múuch'kabilo'ob ti' sociedad civil.

Jump'éeel paakatil ti' peten lu'umil beeta'an ti' 3 tsikbalil meyaj petenlu'umilo'ob (Chik'in, chúumuk yéetel lak'in) yéetel u jaatsil productivo yéetel le kajtalilo'ob máaxo'ob jets'o'ob e'esajil lu'umil yéetel le nu'ukbesaj ku táan óoata'al ba'ax k'a'abéet ti'ob céen ja'ali' uti'al ti' le jaatsil ti' jujump'éeel petenlu'umilo'. Le pa'atuukulila' uti'al u bin je'el tu'uxak u bixil u meyajta'al, ku yoksik yéetel ku táan óoltik keetilo'ob ti' ko'olel yéetel xiib, toj óolal ichil jaatsilo'ob kuxtal, máasewáal kaajo'ob yéetel páajtalilo'ob máako'ob. U chuun Tecnica mu'uk'a'an yéetel le beeta'ab ichil xookilo'ob ti' séeb u loobinta'al climática, xaak'al tuukul mola'ayil yéetel ts'áaj tuukulo'ob ti' meyajilo'ob ti' kaaj yéetel muuk'il científico, yéetel le je'ela' tu ts'áaj jump'éeel Nu'ukbesaj Mina'an uláak' beeyaj ti' Meyajil Climática uti'al chuk kay yéetel Tséenta'al ba'alche'ill ja' táakpajal, jach jaaj, yéetel keetil ti' lu'umil yéetel mu'uk'a'an técnicamente.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab u Nu'ukbesajil Mina'an uláak' beya' ti' Meyajil Climática uti'al Chuk Kay yéetel u Tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' Yucatán (PEAC-PA), leti' le pa'atuukul ku ts'áajik Yucatán bey jump'éeel jo'olil nojlu'um yéetel táanxel nojlu'umo'ob ti' meyajil climática uti'al jaatsil chuk Kay yéetel u tséenta'al ba'alche'ill ja', uti'al u yáanta'al le 106 méek'tankaajo'obil péetlu'umilo'.

Óox Much'táambal Péetlu'um ti' Xoot'il lu'umo'ob ti' Makbo'oy Chuk kayo'ob ti' Yucatán

Le meyaja' yaan u tuukulil u k'exik ojéelilo'ob yo'olal u xóot' lu'umilo'ob ti' makbo'oy chuk kayo'ob, je'el beey ti' u mu'uk'a'ankuunsa'al u nojochil ti' u táakmuk' ti' tuukul meyaj kaajo'ob, u bo'ota'al yéetel blinadajeil u yila'al.

Ti' u ja'abil 2025, táakpajo'on ti' 3er Much'táambal Péetlu'um ti' Xóot lu'umilo'ob ti' Makbo'oy Chuk kayo'ob, ti' u méek'tankaajil Telchac, tu'ux kajtalilo'ob chuk kayo'obe', múuch'kabilo'ob yéetel jala'acho'ob tu much'aj u muuk'ilo'ob uti'al u 'muuk'a'ankuunsiko'ob u meyajil kaláan yóok'olkaab ti' Xot' lu'umilo'ob ti' Makbo'oy Chuk kayo'ob.

Makul Péetlu'um ti' Chuk Kay yéetel Tséent ba'alche'ill ja' Mina'an u jeel

Le meyaja' yaan u tuukulil ti' le kajtalilo'ob péeksik u taak'inil u jaatsil chuk kay ti' péetlu'umil Yucatán, u ya'abkuns u noj ba'alil ti' le cadena ti' producción, tu yo'olal u k'uba'al makulo'ob taak'in uti'al u chíimpolta'al ma'alob meyajilo'ob kaláanil yóok'olkaab ti' u jaatsil chuk kay yéetel tséent ba'alche'ill ja'.

Ti' u ja'abil 2025, k'uba'ab 5 makulo'ob taak'in ti' u capital Péetlu'um, k chíimpoltik u ma'alobil meyaj, u túumbenil yéetel k'ub óol ti' máaxo'ob ku táakpajal ti' u jaatsil chuk kay yéetel tséent ba'alche'ill ja' ti' Yucatán, uti'al u áanta'al ajchuk kayo'ob, múuch'kabilo'ob yéetel tséent ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'um.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj jala'ach ts'o'ok u beeta'al u k'uubul 10 makulo'ob taak'ino'ob ti' u capital Péetlu'um, k chíimpoltik u ma'alobil meyaj, u túumbenil yéetel k'ub óol ti' máaxo'ob ku táakpajal ti' u jaatsil chuk kay yéetel tséent ba'alche'ill ja' ti' Yucatán, uti'al u áanta'al ajchuk kayo'ob, múuch'kabilo'ob yéetel tséent ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'um

5to. SUMMIT Latinoamericano yo'olal le Kaláanil yóok'olkaab Chuk kay yéetel Tséent ba'ache'il ja'

Le meyajila' yaan u tuukulil u táakbesik u k'eexil k'ajóolilo'ob, u vinculación koonol, u yila'al talamilo'ob suuka'anil yéetel u múul beeta'al ti' jump'éeel bejil meyaj kaláanil yóok'olkaab.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab u múulmeyajil yéetel u Consejo Mexicano uti'al u Ts'a'abal K'aj óoltbil ti' u Producto'ob Chuk kayo'ob yéetel Tséent ba'ache'il ja' (COMEPESCAL), u Quinto Summit Latinoamericano yo'olal kaláanil yóok'olkaab ti' chuk kay yéetel u tséenta'al ba'alche'ill ja', tu'ux táakpaj 18 táanxel nojlu'umilo'ob yéetel 90 ajtsikbalo'ob, leti' le naktan tu líik'saj u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' leti' le jach k'a'ana'an kúuchilo'ob ku koniko'ob kay ti' péetlu'umil yéetel ti' le producto'ob beeta'an yéetel tséentbil ba'alche'ill ja', tu beetaj u k'eexel ti' producto'ob yéetel u tojol uláak' ba'al ts'aba'an ti' yéetel ch'alik u chímpolal ti' tu'ux yano'ob geográfica ti' le pulpo maayáaj samalchak bey jump'éeel xáak'abt ti' jump'éeel táanil k'iin u ts'a'abal tu'ux u taal. Beyxan jach a'ala'ab u k'a'ana'anil ti' u yoksa'al sistema'ob ti' ku ye'es tu'ux ku máan ku jets' tu'ux u taal, u kaláanil yóok'olkaab yéetel u ma'alobil ti' le producto'ob tséentbil ba'alche'ill ja' yéetel ti' k'áak'náab beeta'ano'ob way Yucatáne'.

K táakpajal ti' meyajilo'ob ti' u ts'áaj k'aj óolil u Tséenta'al ba'ache'il ja'

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil ti' u mu'uk'a'ankuunsik u bisbaajil yéetel mola'ayilo'ob wa múuch'kabilo'ob ti' ba'alil tséent ba'alche'ill ja' uti'al u líiksa'al u taán yéetel u táakmuk' kaláanil yóok'olkaab ti' u jaatsil ti' Péetlu'um, tu yo'olal u taal yéetel u táakpajal ti' cha'anilo'ob yéetel/wa meyajilo'ob ku beetiko'ob mola'ayo'ob xook, je'el beey múuch'kabilo'ob kaaj yéetel ma' uti'al kaaji'.

Ti' u ja'abil 2025, táakpajo'on ti' 4 cha'anilo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' tséenta'al ba'ache'il ja' yéetel mu'uk'a'ansaj ti' jaatsil tséenta'al ba'ache'il ja' ti' méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'umil ti' Yucatán. Leti' le cha'anilo'ob tu yoksa' much'táambal ti' múuch'ilo'ob ti' meyaj técnico ti' tséenta'al ba'ache'il ja' ti' Comision Nacional ti' Tséenta'al ba'ache'il ja' yéetel Chuk kay (CONAPESCA) tu'ux oksaj tsikbalo'ob yaan yil yéetel uti'al u xaak'alil jets'a'ab yéetel táanil k'iin kaláanil yóok'olkaab ti' tséenta'al ba'ache'il ja' ti' Yucatán, tsikbalo'ob ti' tsoolil ts'a'ab ti' productor'ob ku tséentko'ob ba'ache'il ja' tumen mola'ayilo'ob je'elbix u Comité Péetlu'um ti' Toj óolal u Tséenta'al ba'ache'il ja' ti' Yucatán (CESAY A.C.) ichil uláak'o'ob.

Ichil u k'iinil u meyaj jala'ach, ts'o'ok u táakpajal ti' 7 cha'anilo'ob ti' u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' u tséenta'al ba'ache'il ja'; 6 beeta'ab ti' 3 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'umil Yucatán, yéetel 1 ti' Guadalajara. Ichil le ku jóok'ol táanil le "Yáax Much'táambalil Tséenta'al ba'ache'il ja' Yucatecas" k'iimbesaj ichil u k'iinilo'ob Máank'inal Ko'olel Yóok'ol Kaab; u Káajsa'al u meyajil ti' Lajun Yáax P'iik'iinil Academica ti' jejeláas diciplina'ob, u Yáax Simposio ti' Biología Marina yéetel Tséenta'al ba'ache'il ja' tu'ux ts'a'ab tuukulo'ob yéetel keetil yéetel tsikbe'enil ti' "táanil k'iino'ob tséenta'al kaláanil yóok'olkaab yéetel túmben bix je'el u beeta'al"; le táakpajlo'ob ti' mayak che' ti' meyaj ti' "Chuk Kay yéetel Tséenta'al ba'ache'il ja'" ti' Red Ecos Yucatán uti'al u ch'a'ajo'olta'al talamilo'ob péetlu'umil yéetel meyajilo'ob utskinsaj; le Aktan Tilapia México ti' u jaatsil 2025 tu'ux táakpajo'ob jala'ach, empresa'ob, ajxaak'alo'ob, productor'ob yéetel múuch'kabil civil ti' jump'éeel kúuchil uti'al ka'ambal yéetel ts'áajik tuukul yo'olal u tséenta'al ba'ache'il ja' ti' nojlu'um, le tsikbal uti'al ojéelil yo'olal ba'alo'ob unaj a beetik uti'al a toj óolal yéetel toj óolalil u tséenta'al ba'ache'il ja' ts'a'ab tumen CESAY A.C. ti' máaxo'ob beetik tséent ba'ache'il ja' ti' péetlu'um yéetel le Quinto Summit Latinoamericano yo'olal Kaláanil Yóok'olkaab Chuk kay yéetel Tséent ba'ache'il ja'.

Cha'anilo'ob yéetel Productor'ob Tséent ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'umil Yucatán

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil u k'aj óoltik ba'ax k'abéet, ba'ax ku chukik yéetel/wa tak tu'ux ts'o'ok u k'uchul le tuukulil meyajo' meyajilo'ob ku beetiko'ob le productor'ob ti' le k'iino'oba' ti' Péetlu'umil, tu yo'olal yu'ulabo'ob ti' le kúuchilo'ob ti' producción, táan óolal ti' le productor', je'el beey much'táambalo'ob jujuntúulil yéetel tuláakal le productor'obil le jaatsilo'.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 3 yu'ulabo'ob ti' 3 kúuchilo'ob tséent ba'alche'ill ja' ti' 2 méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'umil uti'al u k'ajóolta'al ba'ax ts'o'ok u beetiko'ob ti' u kúuchilo'ob ti' producción tséent ba'alche'ill ja', táanil tuukulil meyajo'ob yéetel ba'ax k'abéet ti'ob ti' le k'iino'oba'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj jala'ach, ts'o'ok u beeta'al 10 much'táambalo'ob yéetel ajtséent ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'umil Yucatán ti' 3 méek'tankaajilo'ob ti' Péetlu'umil; yéetel 14 yu'ulab ti' kúuchilo'ob tséent ba'alche'ill ja' ti' 10 méek'tankaajilo'ob tu'ux áanta'ab 14 kúuchilo'ob tséent ba'alche'ill ja' tu'ux ts'o'ok u ye'esa'al u meyajta'al ti le organismo' ti' producción yéetel páay óoltik tsool ti' ciclo productivo ti' jayp'éel ba'alob.

Xiimbal K'áatchi' Tséent ba'alche'li ja'

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil u k'ajóoltik bix anik ti' le k'iino'oba' le kúuchilo'ob tséenta'al ba'ache'il ja' ku meyajta'al yéetel ma' tu meyaj ti' Péetlu'umil Yucatán, yéetel u xuulil u jets'a'al ba'ax k'abéet ti'ob yéetel u ya'ala'al tuukulo'obil meyaj ku páajtkuns u nojochtal kaláanil yóok'olkaab uti'al u jets'a'al u táakmuk'il ti' jaatsil tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' k Péetlu'umil, tu yo'olal yu'ulal ti' tu'ux yaan le kúuchilo'ob tséenta'al ba'alche'ill ja' uti'al u mola'al dato'ob técnicos yéetel ba'ax k'a'ana'an yo'olal producción, koonol, infraestructura yéetel meyajilo'ob ichil mola'ayilo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, oksaj ichil xiimbal k'áatchi' 3 kúuchilo'ob ti' producción tséent ba'alche'ill ja' ti' 3 méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'umil Yucatán uti'al u k'ajóolta'al bix anik ti' le k'iino'oba' u kúuchil yéetel tuláakal u jaatsil tséent ba'alche'ill ja'.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u k'áatchi'ita'al 61 kúuchilo'ob ti' producción tséent ba'alche'ill ja' ti' 37 méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'umil, leti' le nu'ukbesaj tu ts'áaj u káajbal u padrón ti' kúuchilo'ob tséent ba'alche'ill ja' ti' péetlu'umil, nib óolal ti' le je'ela' xook yéetel tsool uti'al táan óolta'al le jaatsila' yéetel u ch'a'abal jets't'aano'ob.

Cha'anilo'ob ti' Múulmeyaj ichil Mola'ayo'ob

Le meyajja' yaan u tuukulil u yilik u beeta'al, u k'iinilo'ob waba'ax ku beetbil yéetel meyaj múuch'il yéetel mola'ayilo'ob ti' jaatsilo'ob ma' ti' kaaj yéetel uti'al kaaj uti'al u chuka'al jump'éel láayli' tuukul yéetel u ch'a'abal tsikbalo'ob ti' ba'alil tséenta'al ba'alche'ill ja' ku k'a'ana'ankunsik u táakpajal ti' jejeláas actoro'ob, tu yo'olal u joronts'iibta'al moka'ano'ob ti' múul meyaj yéetel muchtáambalil meyaj.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab jump'éel much'táambal yéetel jump'éel mola'ay kaaj yéetel ma' ti kaaj ti' Péetlu'umil Yucatán uti'al u yoksa'al tsikbalo'ob ma'alob ku yojéelto'ob yéetel ka jets'a'ak tuukulil meyaj uti'al u beeta'al yéetel u joronts'iibta'al moka'ano'ob uti'al u yáantaj u jaatsil tséent ba'alche'ill ja'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj jala'ach, ts'o'ok u joron ts'iibta'al jump'éel moka'anil ti' múul meyaj u Péetlu'umil ti' Yucatán tu'ux ku yáantaj ka'ap'éel mola'ayilo'ob; beyxan ts'o'ok u beeta'al 4 much'táambal ti' u Péetlu'umil Yucatán yéetel 2 mola'ayilo'ob kaaj, u Mola'ayil Mexicano ti' Xaak'al ti' Chuk Kay yéetel tséenta'al ba'alche'ill ja' kaláanil yóok'olkaab (IMIPAS) yéetel Comision Péetlu'um ti' u Tséenta'al ba'alche'ill ja' yéetel Chuk kay (CONAPESCA), uti'al meyaj ti' múuch'il yéetel u yáantaj ti' moka'anilo'ob ti' múulmeyaj jach ti' u tséenta'al ba'alche'ill ja' uti'al u yáantaj le jaatsil yéetel ts'o'ok u beeta'al jump'éel transferencia especializada ti' múul meyaj yéetel ka'ap'éel kúuchilo'ob experimentalo'ob uti'al u táakmuk'tal u tuukulil meyaj ti' polokinsaj ti' Pampano ti' Florida ti' u méek'tankaajil Celestun.

Comision ti' Tséenta'al ba'alche'il ja' ti' Péetlu'umil Yucatán

Le meyajja' yaan u tuukulil u táakmuk'tik yéetel u mu'uk'a'ankunsik u jaatsil u tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'um tu yo'olal ts'áaj tuukulo'ob, muuk' péek yéetel tsikbalil ichil u jaatsil productivo, najil xooko'ob, jala'ach yéetel máaxo'ob jo'olintik kaajo'ob, je'el beey u k'ajóolta'al t'oolilo'ob yéetel meyajilo'ob ti' kaxan tsikbal ti' le k'iino'oba', táanilo'ob tuukul meyaj ti' ba'alilo'ob tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'umil Yucatán uti'al u yilal páajtalilo'ob ti' múulmeyaj Noj Mola'ay-Mola'ayo'ob uti'al u yáantaj u jaatsil productivo, tu yo'olal yu'ulab ti' le kúuchilo'ob ti' u k'uuchul ti' kaxan tsikbal competente'ob.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab u Jets'il ti' Comision ti' Tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'umil Yucatán ti' u méek'tankajil Jo' tu'ux táakpajo'ob ajproductoro'ob, ajka'ansajo'ob yéetel mola'ayo'ob ti' jala'ach uti'al u líik'sa'al u táakmuk'il ti' tséenta'al ba'alche'ill ja' kaláanil yóok'olkaab yéetel oksajil ti' Péetlu'umil Yucatán. Beyxan beeta'ab 2 much'táambal ti' u méek'tankaajil jo', tu'ux táakpaj jala'ach, najil xook, múuch'kabilo'ob civilo'ob yéetel jaatsil productivo uti'al u ye'esa'al ba'ax chukaj ti' le meyajo' beeta'ab tumen Noj Mola'ayil ti' Chuk Kay yéetel Tséenta'al ba'alche'ill ja' Kaláanil Yóok'olkaab ti' Yucatán (SEPASY) yéetel u Múuch'il Meyaj Tecnico ti' Tséenta'al ba'alche'ill ja' (GTT-A), je'elbix, yoksaj tsikbalo'ob unaj u yojéelko'ob yo'olal táanil tuukul meyajo'ob yéetel meyajo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuunsa'al ti' le tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'umil.

Yu'ulabo'ob ti' Kúuchilo'ob ti' Kaxan Tsikbal Tséenta'al ba'alche'ill ja'

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil u k'ajóoltik tuukulo'ob yéetel meyajilo'ob ti' kaxan tsikbalo'ob ti' le k'iino'ob, je'elbix táanil tuukul meyajo'ob ti' ba'alil tséenta'al ba'alche'ill ja' ti' Péetlu'umil Yucatán uti'al u yila'al páajtalilo'ob ti' múulmeyaj uti'al u yáantaj u jaatsil productivo, tu yo'olal yu'ulabo'ob ti' kúuchilo'ob ti' le Kúuchilo'ob ti' kaxan tsikbal competenteo'.

Ti' u ja'abil 2025, ts'o'ok u beeta'al 3 yu'ulabo'ob ti' Mola'ayilo'ob xook ti' ba'alil tséenta'al ba'alche'ill ja', beey u Unidad Académica Sisal (UAS) ti' Universidad Nacional Autónoma ti' Mexico, Unidad experimental Marista (UNEXMAX) yéetel u Parque Científico yéetel Tecnológico ti' Yucatán ti' kaxan tsikbalil.

Much'táambalo'ob yéetel Mola'ayo'ob ti' Kaxan Tsikbal ti' u Jaatsil Tséent ba'alche'ill ja'

Le meyaja' yaan u tuukulil u muuch'ik tsool yo'olal ba'ax t'o'ok u beeta'al ti' le meyajo' yéetel u k'áata'al tsolixikin técnica yo'olal tsikbalo'ob ti' u kanáanta'al tuláakal ti' reproducción alevines tu yo'olal much'táambalo'ob yéetel le mola'ayo'ob yaan yil yéetelo'.

Ti' u ja'abil 2025, ts'o'ok u beeta'al 4 much'táambal yéetel 2 mola'ayo'ob wa Kúuchilo'obil Kaxan Tsikbal yéetel ti' Ka'anal xooko'ob ti' u Mola'ay Politecnico Nacional (CINVESTAV) yéetel u Múuch'il Péetlu'um ti' comité Yucatan A.C.

U Molts'iibil Péetlu'umil Tséent ba'alche'ill ja' Kaláanil yóok'olkaab ti' Yucatán

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil u ts'iibtik le máako' fisicao', moralo'ob yéetel wá múuch'ilo'ob meyaj jets'a'ano'ob ku beetko'ob chéen u meyajil ti' jaatsil tséent ba'ache'ill ja' wa u k'áat u káajso'ob u meyajil ti' le jaatsila', yéetel u xuulil u beeta'al yéetel u jóok'sa'al le u Ts'iibtajilo'ob Péetlu'um ti' u Tséenta'al u ba'alche'ill ja' Kaláanil yóok'ol kaab ti' Yucatán ti' jujuntúul máax ku k'áatik.

Ti' u ja'abil 2025, jóok'sa'ab yéetel k'uba'ab 4 Ts'iibtajilo'ob Péetlu'um ti' u Tséenta'al u ba'alche'ill ja' Kaláanil yóok'ol kaab ti' Yucatán ti' u Méek'tankaajil Jo' ti' e'esajilo'ob ti' 4 Kúuchilo'ob ti' Producción Tséenta'al ba'alche'ill ja' (UPAs) tu chúukbeso'ob tuláakal ba'ax k'áata'ab ti' ju'unilo'ob.

Tuláakal u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u meyajta'al ti' u chuun ti' dato'ob uti'al u Ts'iibtajil Péetlu'um ti' Tséent ba'ache'ill ja' Kaláanil yóok'ol ka'ab ti' Yucatán, tuláakal u k'iinil le meyaja' ts'iibta'ab u tsoolil ti' 61 kúuchilo'ob ti' producción tséent ba'ache'ill ja' xiimbalta'abo'ob tu yo'olal u xiimbalil k'áatchi' tséent ba'ache'ill ja'. Ts'o'ok u jóok'sa'al yéetel k'uba'al 36 Ts'iibtajilo'ob Péetlu'umo'ob ti' Tséent ba'ache'ill ja' Kaláanil yóok'ol ka'ab ti' Yucatán ti' u méek'tankaajil Jo' ti' u ye'esajo'ob 36 Kúuchilo'ob ti' producción Tséent ba'alche'ill ja' (UPAs) tu chúukbeso'ob tuláakal ba'ax k'áata'ab ti' ju'unilo'ob.

Nu'ukbesaj ti' Áantaj Juntats' ti' Táakmuk' Chuk kay yéetel Tséent ba'ache'ill Ja' (PADDEPA) "Nojochtal yéetel Ma'alob toj óolal ti' Tséent ba'alche'ill ja'" (Ba'alil Tséent ba'alche'ill ja')

Le nu'ukbesaja' yaan bey u tuukulil u mu'uk'a'ankuunsik le kúuchilo'ob ti' tséent ba'alche'ill ja' yaanilo'ob

yéetel le táakmuk'o' ti' túumben kúuchilo'ob tu yo'olal u k'uba'al áantajo'ob taak'ino'ob ti' u jaatsil tséent ba'ache'il ja' uti'al u ma'anal infraestructura, nu'ukulilo'ob tecnico'ob, ba'alilo'ob yéetel insumo'ob tséent ba'alche'il ja'.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'abo'ob yéetel 11 áantajil ti' especie ti' máaxo'ob meyajtik yéetel máako'ob ku káajsik u meyaj ti' u tséenta'al ba'alche'il ja' tu chúukbesajo'ob yéetel ba'ax k'áata'ab ti'ob ti' ju'uno'ob yéetel le je'elo' ku yáanta'alo'ob ti' le nu'ukbesaja'.

Cha'anilo'ob uti'al u Ts'a'abal k'aj óoltbil Tséent ba'alche'il ja'

Le meyajá' yaan u tuukulil u táakpesik u janta'al le especie'ob ku páak'al tumen u jaatsil tséent ba'ache'il ja' yéetel u kaláanil yóok'ol kaab ti' u meyajil u tséenta'al ba'alche'il ja' uti'al mu'uk'a'ankuunsal u táakmuk' ti' péetlu'umil Yucatán yéetel u taán yóok'ol péetlu'um tu yo'olal u beeta'al yéetel u táakpajal ti' cha'anilo'ob, foro'ob, congreso'ob yéetel uláak' meyajjo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, táakpajchaji' beey aj-e'esajil ti' u cha'anil asab k'a'ana'an ti' Péetlu'um k'iinbesaj ti' u méek'tankaajil Jo', u Cha'anil Xmatkuil 2025 tu'ux beeta'ab meyajilo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil u meyajil tséent ba'alche'il ja' kaláanil yóok'ol kaab yéetel táakpesal u janta'al ti' kay tilapia yucateca, yéetel u xuulil u je'ebel asab yéetel ma'alob kúuchilo'ob koonol uti'al kúuchilo'ob ku meyajtko'ob.

Láak'intajo'ob Tecnica'ob ti' Máaxo'ob meyajtik Tséent ba'alche'il ja'

Le meyajila' yaan bey u tuukulil u ts'áajik áantajil técnico yéetel ka'anal xook yaan yil yéetel múlmeyaj yéetel mola'ayo'ob uti'al u tsikbalta'al talamilo'ob yéetel ba'ax k'abéet ti'ob ku aktáanko'ob le máaxo'ob meyajtik ti' u kúuchilo'ob wá granja'ob tséent ba'alche'il ja', je'elbix u páajtal sáasil ti'ob bix u noj ach óolal yéetel meyajjo'ob tu yo'olal láak'inal tecnica'ob.

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab 15 láak'inajo'ob tecnica'ob ti' 8 méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'um tu'ux áantaj 15 kúuchilo'ob tséent ba'alche'il ja', tu'ux e'esa'ab u meyajta'al ti' le organismo', tu'ux páay óoltik ts'olil clave ti' u ma'alob meyajta'al tséent ba'alche'il ja' yéetel u k'a'ana'anil ti' múulkaláanil, je'elbix, ts'áaj k'aj óoltbil le meyajjo'ob yéetel noj ach óolal ku ts'a'abal.

U beeta'al Mukt'aano'ob

Le meyajá' yaan u tuukulil u beetik mukt'aano'ob ti' múul táakpajal, múul meyaj yéetel múuch' áantaj yéetel mola'ayilo'ob jala'ach yéetel ma' ti' jala'acho'ob yéetel u xuulil u mu'uk'a'ankunsik u kaláanta'al, le táakmuk'o' yéetel yíia'al ti' chuk kay yéetel tséent ba'alche'il ja'.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 125 mukt'aano'ob ti' múul táakpajal, múul meyaj yéetel múuch' áantaj yéetel mola'ayilo'ob jala'ach yéetel ma' ti' jala'acho'ob yéetel u xuulil u mu'uk'a'ankunsaj le meyajilo'ob jok'sa'an uti'al u táakmuk' chúuka'an yéetel kaláanil yóok'ol kaab ti' le jaatsilo'. Ichil le nu'ukulo'ob ku kaxáanta'al jets'aj jax t'aanilo'ob meyaj ku páajtku'uns u yoksa'al tuukul meyajjo'ob múuch'o'ob, u k'expajal kaambalilo'ob yéetel ma'alob meyajilo'ob, je'elbix u ma'alobkinsik u meyaj ti' recurso'ob tecnico'ob, máako'ob yéetel taak'ino'ob. Beyila' táan u yáantaj ti' u mu'uk'a'ankunsaj mola'ayil, u líik'saj ti' le túumben ba'alo' yéetel u ma'alobkinsaj báayli' ti' le meyajilo'ob ti' producción, meyajta'al yéetel ch'alik k'ooch le recurso'ob ti' chuk kay yéetel tséent ba'alche'il ja' ti' Péetlu'umil Yucatán.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u beeta'al 133 mukt'aano'ob ti' múul táakpajal, múul meyaj yéetel múuch' áantaj yéetel mola'ayilo'ob jala'ach yéetel ma' ti' jala'acho'ob yéetel u xuulil u mu'uk'a'ankunsaj le meyajilo'ob jok'sa'an uti'al u táakmuk' chúuka'an yéetel kaláanil yóok'ol kaab ti' le jaatsilo'ob chuk kay yéetel tséent ba'alche'il ja'.

Plataforma Digital yéetel kanan meyajta'al Móvil uti'al Registro' ti' chuk kayo'ob yéetel cheemo'ob

Le meyajta' ku kaxáantik u meyajtik u tsolil ti' u plataforma digital yéetel u jets' meyajta'al móvil uti'al u meyajta'al tsolbeelankilo'ob ti' nojtáambal xookil kajnaalilo'ob, k'áatchi' kaaj yéetel p'is meyaj ti' chíikbesajilo'ob, tu'ux ku jéets'el u nu'ukbesajilo'ob ti' le máaxo'ob ku tso'olol ti' u sector chuy kay ti' u nojlu'umil. Ichil múuch' meyajilo'ob yéetel le máax ku konik uti'al u xaxta'al máax meyajtik u arquitectura yéetel u meyajil ti' uláak' ba'alo'ob.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 20 much'táambal ti' meyajilo'ob tu nojkaajil jo' tu'ux áanta'ab 12,447 ti' u táats' koonolo'ob.

Ichil u káajbal u meyaj le jala'achilo' beeta'ab 25 much'táambalo'ob ti' meyaj tu nojkaajil Jo' tu'ux áanta'ab 12, 447 táats' koonolo'ob.

K'áatchi' ti' Ajchuy kayo'ob yéetel ba'atelil wa paaklan koonol cheemo'ob

Le meyajta' ku kaxáantik u much'ik u tsoolil jach ma'alob yéetel u túumbenil yo'olal ajchuk kayo'ob yéetel ba'atelil wa paaklan koonol cheemo'ob ti' u nojlu'umil ti' Yucatán, ichil u xíimbalt kaaj ti' jáal ja' ti' u nojlu'umil uti'al u k'amiko'ob ju'uno'ob yéetel u yantal ti'ob bix u ye'esiko'ob le ajchuk kayo'ob yéetel ba'atelil wa paaklan koonol cheemo'ob.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 3,761 máaxo'ob tu ts'íibtuba'ob ti' 10 méektankaajilo'ob ti' u nojlu'umil.

Ichil u káajbal u meyaj le jala'achilo' ts'o'ok u beeta'al 4,088 u ts'íibil cheema'ob ti' 11 jump'éeel méektankaajo'obil le péetlu'umila'.

Tsolbeelankilo'ob ti' nojtáambal xookil Aj ChuK Kayo'ob

Le meyajila' ku kaxáantik u ts'íibkuba'ob kajnaalilo'ob ti' u sector ti' ajchuk kayo'ob jump'éeel meyaj k'aanal ti' le ajchuk kayo'ob, ichil u tsoolil jach ma'alob uti'al u ts'a'abal jump'éeel base ti' datos uti'al jump'éeel áantaj ti' le nu'ukbesajil sociales yéetel meyajilo'ob ku tsáaik u Jala'achil ti' U Nojlu'umil yéetel le Secretaria ti' Pesca yéetel Acuaculturas Sustentables (SEPASY).

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 2,900 ts'íibilo'ob ti' ajchuk kay ti' 10 méek'tankaajo'obil péetlu'umil.

Ichil u káajbal u meyaj le jala'achila' ts'o'ok u ts'íikbuba'ob 16,315 ajchuk kayo'ob ti' 56 méek'tankaajo'obil péetlu'umil.

Le Mola'ayilo'ob ti' Táakmuk'tik Ajchuk Kay yéetel ba'alche'ob kajakbalo'ob ti' ja'

Le meyajila' ku kaxáantik u beetik Mola'ayilo'ob ti' Táakmuk'tik Ajchuk Kay yéetel ba'alche'ob kajakbalo'ob ti' ja' u meyajjo'ob je'elbix jump'éeel múuch'jo'olpóopilo'ob yaan u yiil yéetel u meyajil ti' tsoolil yéetel bix kun meyajta'al ti' u sector ti' chuk kay yéetel ti' ba'alche'ob kajakbalo'ob ti' ja' ti' le péetlu'umila'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 12 Mola'ayilo'ob ti' Táakmuk'tik Ajchuk Kay yéetel ba'alche'ob kajakbalo'ob ti' ja' ti' 11 méek'tankaajo'obil péetlu'umil.

Xak'al yéetel u kanáanta'al ichil u Sector Chuk Kay ti' Yucatán

Le meyajila' ku kaxáantik u k'exik ichil u xaak'al meyajil péetlu'um ti' kay ta'aka'an, koonol yéetel ku biisaj ba'alo'ob ma' unaji', je'elbix múul meyaj yéetel mola'ayilo'ob ti' jala'achilo'ob, ichil xaak'al yéetel u kanáanta'al kay ti' u nojlu'umil ichil jal ja', kúuchilo'ob, plantas procesadoras, kúuchil siis, kúuchil koonol

yéetel nu'ukulilo'ob uti'al u biisaj u koonal u nu'ukulilo'ob ti' kay yéetel ba'alche'ob kajakbalob'ob ti' ja, áantaj ti' kanáantaj ichil u k'iinilo'ob ti' veda yéetel kay. Ichil u meyajil ti' chuk kay deportiva-recreativa yéetel u jeets'el yéetel belbest'aano'ob beeta'an tumen chuk kayob.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 140 x'iimbalil uti'al Xak'al yéetel u kanáanta'al ichil 11 méek'tankaajo'obil péetlu'umil uti'al u yáantajil ajchuk kayob.

Ichil le jal'achila' jkáaj u beeta'al u xak'al tu yo'olal le ba'ax k'áabet ti' le meyajilo'ob ku beeta'al tu'ux ku tsa'abaj u chiimpolalil ichil ti' u kúuchilo'ob tu'ux ku kanáanta'al, kúuchil síis kúuchilo'ob tu'ux je'el u páajtal u yila'al ba'alo'ob tu yo'olal ma' unaj u beeta'al ti' ba'alche'ob ti' jáal ja' ti' veda ichil 15 kúuchilo'ob ti' jáal ja' ti' péetlu'umil. Yéetel beeta'ab 140 x'iimbalil ti' Xak'al yéetel u kanáanta'al 11 méek'tankaajo'obil péetlu'umil uti'al u jaatsil chuk kayob.

Ti'itso'obil ma'alob kuxtal

U Jóok'sa'al táanil u industrial yéetel u Logísticail Yucatán

Le meyajila' ku kaxáantik u jóok'sa'al táanil kaaj ti' nu'ukulilo'ob ti' industria yéetel logístico ti' Yucatán u ch'a'ik u muuk' ti' u infraestructura yéetel u nu'ukbesajil ti' náajal meyajilo'ob ti' u nojlu'umil yéetel u mu'uk'a'akunsa'al je'elbix jump'éeel ti'itso'obil ti' péeksajtaak'in ti' sur-suresteil Mexico ichil meyajilo'ob ti' múul meyaj ti' táanxel nojkaajilo'ob uti'al u náajalmeyajilo'ob ichil u sector industrial

Tu ja'abil 2025 tsáaj meyajilo'ob ti' múulmeyaj ichil mola'ayilo'ob ti' 147 péeksajtaak'in ti' le je'elo' 17 jump'éeelal múul meyajo'ob uti'al ma' u taalamkunsaj u meyajil yéetel péeksajtaak'ino'ob industriales uti'al u jéetsel ti' Yucatán, 69 jump'éeel múul meyajnajo'ob yéetel "Administración ti' Sistema Portuario Nacional Progreso (ASIPONA Progreso) ichil meyajilo'ob comercial yéetel 61 jump'éeelal múul meyajo'ob yéetel Tren Maya S.A. de C.V.ichil meyajilo'ob comerciales.

Beexa'an tu yo'olal u meyajil ti' u Tuukultik túumben meyaj ti' jáal ja' Puerto ti' Altura ti' Progreso ts'o'ok u k'a'amaj 22 ju'uno'ob uti'al inversión ti' 22 kúuchilo'ob ti' náajalmeyajilo'ob yéetel u meyajta'al u taak'in Mexico' ti' 34 mil 395 millonesil ti' peeso'ob.

Beyxa'an tsáaj tsoolt'aano'ob ti' 90 kúuchililo'ob ti' najalmeyajilo'ob, ti' le je'elo' 37 juntúul ts'o'ok u tsoolt'aantako'ob ichil siete yéeyabilo'ob yéetel tramitología yéetel jump'éeel tsoolt'aan yo'olal u xak'alta'al u infraestructura. Beeyxan lálí'e' ku meyajta'al u tuukulil ti' Agroparque ti' Yucatán, k'amaj 5 túuchi'it'aano'ob ti' náajalmeyajilo'ob nacional máaxo'ob u tsáamo'ob u yóol uti'al u meyajo'ob ti' le tuukul meyajilo'.

Ichil u káajbal u meyajil le jala'achilo', ichil u meyajil tu tsáaj u yóol uti'al u meyajta'al u lu'umil ti' Yucatán, táakpajij ti' u káajal ti' Centro Industrial ti' Yucatán (Cidy Park).

Xiimbalil yéetel u kaláanil yóok'olkab, u muuk'il taak'in

Yáax ja'abil ti' Maayáaj ka'asijil

U kúuchil xiimbalil ku ye'esik uti'al u péetlu'umil Yucatán 16.1 % ti' u Producto Interno Bruto Estatal tumen tu jaatsil nacional ku ye'esik uy óoxp'éel kúuchil ti' u táakpajal ti' u kúuchil xiimbalil ti' náajalil, uti'al u meyajta'al le taak'in yano', uti'al ajtáats' meyajilo'ob wa ma' táats' meyajil' uti'al u meyajta'al taak'in.

Tu yo'olal chunt'aano'ob k'a'ana'an ti' le je'ela' ichil u yáax meyajil ti' le jala'achil ti' Maayáaj ka'asijil, kaxta'al bix u beeta'ab jump'éel áantaj uti'al u ye'esajil ti' Yucatán je'elbix multi-destino yéetel multi-producto ti' u jejeláasil bix u ko'onol le turismo, jach ma'alob ti' ajmeyajilo'ob ti' xiimbal kaaj je'elbix ti' uláak' nojkaajilo'ob uti'al jump'éel jach ma'alob múul meyaj.

Tu ja'abil 2025 talamchaj tu yo'olal u yéemel u meyajil ti' le turística, je'elbix u talamil ti' u jejeláasil meyajil tu yóok'ol kaab. Chéen ba'axe' yéetel u túumbenil bix u yila'al le política tu yo'olal turismo tsáaj u jejeláasil tsoolt'aanilo'ob ka'anal uti'al jump'éel ma'alob kuxtal ti' le kajnáalilo'ob tu'ux je'el u páajtal u meyajta'al le turismo, ichil u jejeláasil bix u meyajta'al, u tuukulta'al, u tuukul ti' mercados, tu'ux ku ko'onol, yéetel ku tsa'alaj k'aj óoltbil bix ku ye'esajil yéetel bix u tsa'abal u tsoolil, u ju'unil ti' certificación yéetel u kaláanta'al, ichil uláak'.

Ti' le je'ela', je'elbix ku ye'esik u Mola'ayil ti' Instituto Nacional ti' Antropología e Historia (INAH), ichil u meyajil ti' u winalil ti' enero-octubre ti' 2025 u máasab máako'ob ku xiimbaltiko'ob u ts'iibmuba'ob tu'ux yaan u paradero ti' zonas arqueológicasil péetlu'umil (Acanceh, Aké, Chacmultún, Chichén Itzá, Dzibilchaltún, Ek Balam, Izamal, Kabah, Labná, Sayil, Oxkintok, Uxmal, Xcambó yéetel Xlapak) jna'ak tak 2,586,947 máako'ob ku xiimbaltiko'ob ti' le je'elo' 77.3% uti'al Chichen Itzá, tu'ux láayli'e' ti'an tu zona arqueológica asab ya'ab máako'ob xiimbaltik ti' Mexico, beyxa'an, ti' le k'iinilo'ob asab xiimbalilo'ob u ts'iibmuba'ob ti' u paraderos ti' zonas ecológicas, Corchito yéetel Rio Celestún tu chuka' 122,230 xiimbalilo'ob.

Beyxa'an ichil u meyajil ku tsa'abal k'aj óoltbil turismo tu jeel beeto'ob campañas ti' "Santuario Maya" yéetel "Conocimiento Yucatán, ichil le je'elo' beeta'ab meyajilo'ob k'a'ana'an u tsa'abal ti' medios digitales yéetel ti' ba'ax suuka'an u beeta'al uti'al tu'ux ku ko'onol mercado nacional wa internacional, je'elbix u jejeláasil meyajilo'ob.

Tu yo'olal u tsa'aba'al k'ajóoltbil baju'ux u tojol le hotel ti' u nojlu'umil, ts'iibmuba'ob 17,599 kúuchil wenel cuartos uti'al u ts'o'ok jaatsil, ti' le je'elo' 61.1% ti'an tu nojkaajil Jo' yéetel 38.9% ti' táanxel péetlu'umil ichil noviembre ti' 2025.

U Péektsilil turismo

Tu yóok'olal bix u meyajta'al u mu'uk'a'ankuunsa'al turismo ti' u nojlu'umil, ku beeta'al meyajilo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil u péektsilil turismo nacional yéetel internacional.

Beyxaan tu ja'abil 2025 ts'o'ok u xu'upul u taak'in kaaj ichil u meyajil u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' ferias, eventos yéetel ti' paklan meyajilo'ob kaaj, beeyxan ts'o'ok u xu'upul u taak'in ti' Fideicomiso uti'al u Péektsilil Turismo ti' u nojlu'umil Yucatán (FIPROTUY), ku taal ti' u meyajil ti' 2024 yéetel 2025.

Ichil le taak'in estatal ts'aba'an ts'o'ok u xu'upul 332 meyajilo'ob ti' u péektsilil turismo táakpajo'ob ti' ferias yéetel ti' eventos nacionales wa internacional, tu'ux ku ts'a'abal áantaj uti'al u beeta'al eventos ti' u nojlu'umil, je'elbix áantaj ti' viajes ti' u láak'tsilob wa invitado especial ichil u meyajil filmica, ichil uláak'.

Tu ts'ooke, ti' buka'aj ts'o'ok u xu'upul ichil u meyajil ti' le táak'in ts'aba'an ti' FIPROTUY, ichil u ja'abil 2025, beeta'ab 69 meyajilo'ob uti'al u tsáabal k'aj óoltbil "Yucatán" ichil u turismo nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil.

Ichil u ts'o'ok meyajil ts'o'ok u ye'esajil , ichil u múuch' meyajil ti' enero-octubre ti' 2025 le máaxo'ob ku xiimbaltiko'ob ku p'áatal ti' kúuchil ti' Centros turísticos ti' lu'umil ti' Yucatán, yaan 2,193,084 turistas, ti' le je'elo' 79.1% u yáax ku taalo'ob weye' yéetel 20.9% ku taalo'ob táanxel nojlu'umil. U xookil ti' le máaxo'ob ku xiimbaltiko'ob asab ti' 13.5 % ti' turistas ts'o'ok u ts'íbkuba'ob ichil 2024 (1,932,341 turistas).

Tu yo'olal, ti' buka'aj yano' ichil enero-octubre ti' 2025 ichil u meyajil ti' hoteles ichil u NojKaajil Jo', ti'an ichil u 57.2% ti' u péetlu'umil Yucatán tu ts'íibtuba'ob ichil 53.5%.

Ichil le meyajil unaj u ya'ala'al táan u ka'anal ya'abkunajil ti' u bo'olil ti' hospedaje yaan ti' Yucatán, ichil u meyajil ti' u winalil noviembre tu ja'abil 2025 tu ts'íibtuba'ob 739 kúuchilob ti' hospedaje yéetel 17,599 kúuchilob cuartos yaan ichil u jaatsil, tu'ux yaan 3% ichil u winalil ti' 2024.

Ichil le bajux ts'o'ok u xu'upul ti' u taal baj u péektsilil ti' u k'uchul turismo ti' le kajnáalilob, ichil u meyajil ti' le jala'achila' yaan 2,836,419 turistas ti' le kaajo', tu'ux yaan 79.5 % ti' u nojlu'umil mexico yéetel 20.5% ku taal ti' táanxel nojlu'umil.

Múultaak'inil uti'al u k'a'ayta'al u xiimbalta'al Yucatán (FIPROTUY)

Le nu'ukbesajila' ku kaxtik u tsáaik k'aj óoltbil Yucatán je'elbix meyajilo'ob tu'ux ku e'esik bixi' yéetel bix u nu'ukulilob ichil u táak'in ts'aba'an ti' u péektsilil yéetel u beeta'al turismo. Ku ya'alal le fideicomiso ti' u kanáalil taak'in yéetel u xuup ti' u Péeksilob ti' Fomento ti' Desarrollo Turístico yéetel Económico ti' u nojlu'umil ti' Yucatán (FIPROTUY), jump'éeel fideicomiso mina'an u ye'esajil bix ku taal le taak'in yaan ti' impuestos ti' u nojlu'umil ti' hospedajes yéetel ku taal ti' u kanáalil taak'in ti' u Comité Técnico u táakpajal kajnáalilob.

Ti' u ja'abil 2025 ichil u meyajil ti' u ye'esajil ti' "Yucatán" ichil u meyajil ti' turismo u nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil, ichil le fideicomiso tu tsáaj u k'iinil u ts'ook ti' 83 millonesil 751 milesil 020 peeso'ob taak'in ku taal ti' meyajilo'ob fiscal ti' 2025 yéetel 2024, ichil le meyajilo'ob tsáaba'an uti'al u xu'upul ichil u meyajil ti' u peeksilil turístico uti'al u k'iinilob 2024/2025 ichil u meyajil ti' u péektsilil turismo 2025.

Ichil u xuup taak'in ti' u meyajil ti' Plan Emergente, ku meyajta'al le je'elo'oba':

- Beeta'ab meyajilo'ob uti'al áantaj ti' eventos ti' u nojlu'umil mexico wa ti' táanxel nojlu'umil ts'o'ok u beeta'al: Copa Venados 2025; Congreso Internacional AMO ti' u najilxook ti' Ortodoncistas 2025; u Ts'a'abal k'ajóoltbil Road Show Mérida 2025; ichil uláak'.
- Beeta'ab jump'éeel grabación ti' cápsula ti' Miis Universo yéetel yaan u yiil yéetel u marca yéetel canales digitales.
- Mukt'aano'ob ti' meyajilo'ob uti'al Plataforma ti' Inteligencia Turística uti'al u jeel beeta'al Sistemas ti' Inteligencia ti' Mercados Turísticos.
- Beeta'ab jump'éeel taller yo'olal u tuukulil bix ku meyajta'al u sector turístico (Destination Next).

- Bo'ota'al u meyajil uti'al u tsa'abal k'aj óoltbil ichil péektsilil yéetel televisión ti' bo'ol uti'al u campaña ti' u k'iinil invierno 2024-2025 ti' mercado ti' u lu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil.
- Beeta'ab jumpéel servicio ti' agencia ti' medios nacionales tu'ux yaan u servicio ti' agenda de medio especializados ti' turismo
- Beeta'ab u meyajil ti' múuch' meyajilo'ob ti' bix kun yúuchul le meyajilo', bix kun beetbil, bix u tsoolil meyaj, u péektsilil ti' eventos yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' ferias yéetel ti' kúuchililo'ob ku táakpajalo'ob ti' ferias turísticas.
- Bo'ota'ab bix kun yúuchul u meyajil tu yo'olal yaan ba'ax u yiil yéetel campañas ti' mola'ayilo'ob ti' mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umilo'ob.
- Beeta'ab u meyajil ti' u tsoolil bix kun beetbil yéetel ba'ax yaan uti'al turismo ti' toj óolal, ko'oj yéetel u yaabilaj (video yéetel fotografía)
- Je'ets' u ts'a'abal k'aj óoltbil u nu'ukulil audiovisual: oochel yéetel e'esajil videos uti'al congresos, convenciones.
- Bo'ota'ab u meyajil ti' u tsoolil bix kun beetbil yéetel ba'ax yaan uti'al turismo ti' toj óolal, ko'oj yéetel u yaabilaj (diagnostico wellness).
- Beeta'ab u meyajil u tsoolil bix kun meyajta'al, u péektsilil ti' u nu'ukulilo'ob audiovisual yéetel le ba'ax kun ye'esik uti'al u Túumben Campaña ti' Péektsilil Turística.

Beyxa'an ti' u tuukulil meyajil ti' Planil u xuup taak'in tu yo'olal u Péektsilil Turismo 2025 yaan le je'elo'oba':

- Beeta'ab meyajilo'ob uti'al áantaj ti' eventos ti' u nojlu'umil mexico wa ti' táanxel nojlu'umil beeta'an ti' u nojlu'umil: Jo' Open Akron WTA 500 yéetel Pro Agro Innovación 2025.
- Bo'otabij u jach ma'alob meyajil uti'al u beeta'al jump'éel xak'alxokta'al ichil k'áatchi' ti' turismo tu kúuchil Aeropuerto tu nojkaajil Jo'.
- Beeta'ab u jach ma'alob meyajil uti'al u táakpajal ti' u péetlu'umil Yucatán ti' u 49 ti' Tianguis Turístico Mexico 2025, ti' u k'iinil 28 ti' abril tak 01 ti' mayo ti' 2025 ti' Rosarito, Baja California.
- Beeta'ab u jach ma'alob meyajil uti'al u beeta'al jump'éel xak'alxokta'al ichil k'áatchi' ti' turismo tu kúuchil Aeropuerto tu nojkaajil Jo' yéetel tu kaajil Saki'.
- Bo'otabij u meyajil uti'al u táakpajal Yucatán ti' u Festival Gourmet "Sabor Es Polanco" ti' 17 taak 18 ti' mayo tu ja'abil 2025.
- Beeta'ab u meyajil u tsoolil ti' le Plataforma ti' Inteligencia Turística uti'al u jeel beeta'al jump'éel sistema ti' Inteligencia ti' Mercados Turísticos.
- Beeta'ab meyajilo'ob uti'al u ts'a'abal nu'ukbesajilo'ob digital ti' redes sociales oficiales ti' Yucatan Turismo.
- Beeta'ab u meyajil uti'al u ye'esik u ju'unil técnico ti' Yucatán je'elbix jump'éel Capital Iberoamericana ti' u miaatsil Gastronómica.
- Bo'ota'ab u meyajil ti' relaciones publicas yéetel uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' eventos, ferias yéetel especializadas yéetel ti' caravanas, tu yo'olal jeel beeta'ab uláak' meyajilo'ob.
- Beeta'ab jump'éel meyaj ti' Consultoría yéetel asistencia técnica uti'al FIPROTUY.
- Jeel beeta'ab u tsoolil meyajil ti' diseño yéetel beeta'ab u jeel tuukul u beeta'al bix ka u'uy kabaj ichil u ye'esajil ti' u campaña ti' u péektsilil u k'aaba' "Santuario Maya"

U K'a'aytajil yéetel u táakpajal ti' Ferias yéetel ti' eventos Turísticos

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik u tsa'abal k'aj óoltbil Yucatan je'elbix jump'éel marca Turística jela'an yéetel jejeláasil nu'ukulil, ichil u mu'uk'a'akuunsa'al u yaantal ti' u péetlu'umil eventos uti'al u tsa'abal k'aj óoltbil turística ti' u jaatsil yóok'ol kaab.

Tu ja'abil 2025, táakpajal ti' 88 ferias yéetel ti' eventos uti'al u tsa'abal k'aj óoltbil turismo uti'al mercados ti' u nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil: 48 jump'éelal uti'al ferias yéetel / wa eventos especializados; 29 jump'éelal ti' tsoolil yéetel/ wa u ts'a'abal k'aj óoltbil yéetel 11 uti'al viajes ti'

u familiarización ti' operadoras ti' táanxel nojlu'umil, ichil le eventoso' náak' 3,247 citas ti' meyajilo'ob, yaan u ch'a'anuk'tik ti' 8,370 máako'ob ti' activaciones yéetel e'esabij 3,312 participantes.

Ichil u chúunsa'al le evento tu k'iinil tu'ux ku ya'ala'al, leti' je'elo'oba':

- Ferias ti' táanxel nojlu'umil ti' Turismo (FITUR) 2025, beeta'ab ti' Madrid, España tu'ux beeta'ab 50 jump'éel citas ti' meyajilo'ob yéetel tu k'aamaj jump'éel makul ti' táanxel nojlu'umil.
- ExpoAviatur 2025, beeta'ab ti' Guatapé, Colombia, tu'ux tsáaj 78 citas ti' meyajilo'ob.
- Vitrina Turística ti' Asociación Colombiana ti' Agencias ti' Viajes yéetel Turismo (ANATO) 2025, beeta'ab Bogotá, Colombia, tu'ux beeta'ab 90 citas ti' meyajilo'ob.
- International Tourism Berlín (ITB) 2025, beeta'ab ti' u nojkaajil Berlín, Alemania, tu'ux tsáaj 51 jump'éel citas ti' meyajilo'ob.
- Ottawa Travel and Vacation Show 2025, beeta'ab ti' Ottawa Canadá, tu'ux tsáaj ti' 2,000 máako'ob ti' activaciones.
- Tianguis Turístico México 2025, beeta'ab Baja California, México, tu'ux tsáaj 1,250 ti' meyajilo'ob.
- Foro Expo Mayoristas: e'esa'ab ti' u nojkaajil Jo', Monterrey, Guadalajara yéetel tu nojkaajil México, tu'ux tsáaj 258 citas de meyajilo'ob.
- Feria Turística IBTM Américas 2025, beeta'an tu nojkaajil México tu'ux tsáaj 721 citas ti' meyajilo'ob uti'al 1,500 máako'ob.
- Virtuoso Travel Week 2025, beeta'ab tu nojkaajil Las Vegas, EE.UU. tu'ux tsáaj 100 citas uti'al meyaj.
- Feria Turística IFTM Top Resa 2025, beeta'ab tu nojkaajil París, Francia, tu'ux tsáaj 60 citas uti'al meyaj.
- Congresos ti' ts'o'okol beel yéetel eventos tu ja'abil 2025 beeta'ab tu noj aajil Querétaro, Mexico, tu'ux tsáaj 60 citas uti'al meyaj uti'al 290 máako'ob uti'al le meyajó'.
- Evento ti' u péektsilil ti' EPTUR 2025, beeta'ab tu nojkaajil México, tu'ux tsáaj 20 citas ti' meyajilo'ob yéetel uti'al 700 máako'ob ku meyajó'ob.
- Mundo Joven Fest 2025, beeta'ab tu nojkaajil México, tu'ux tsáaj ti' 1,000 máako'ob.
- WTM Londres, Reino Unido, jump'éel ti' le feriaso' jach k'a'ana'an ti' u nojkaajil Europa tu'ux tsáaj 70 citas ti' meyajilo'ob
- Ti' Salon International Voyages et Tourisme de Montréal (SIVT), beeta'ab tu nojkaajil Canadá, tu'ux tsáaj ti' 400 meyajilo'ob.
- Semana ti' Yucatán ti' u nojlu'umil México, beeta'ab tu nojkaajil México, tu'ux tsáaj ti' 2,000 máako'ob.
- Roadshow Toronto y New York, beta'an ichil tu ka'apéel nojkaajilo'ob 130 máako'ob ku meyajó'ob.

Ichil u káajbal u meyajil le jala'achilo' ts'o'ok u xookol maanal ti' 96 eventos uti'al u ye'esajilo'ob yo'olal turísticos ti' mercados ti' u nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil, ichil lelo' 53 jump'éelal taakpajij ti' ferias yéetel /wa eventos; 31 jump'éelal tsaba'an ti' tsolt'aano'ob yéetel/ wa yéetel u ye'esajil uti'al 12 viajes ti' taánxel nojlu'umil. Ichil le je'elo' ichil le eventoso' ts'o'ok u beeta'al 3,377 citas ti' meyajilo'ob: ts'o'ok u ts'a'abal ti' 11,226 máako'ob yéetel ts'o'ok u ts'a'abal ti' 3,716 máako'ob.

Meyajilo'ob uti'al u Péektsilta'al yéetel u Tsáaj K'ajóoltbil u Meyajil Turismo

Le nu'ukbesajilo'oba' ku kaxáantik jump'éel ma'alob meyaj uti'al u ya'abtal yéetel u p'áatal turistas ti' Yucatan, ichil u meyajil ti' jejeláasil meyajilo'ob uti'al u péektsilta'al uti'al u mu'uk'a'akunsa'al ichil u ye'esajil ti' miaatsil yéetel digital.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab u meyajil tu yo'olal 19 e'esajil ti' meyajilo'ob uti'al u péektsilta'al Yucatan ichil medios ti' miaatsil yéetel digital uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil: 8 jump'éelal uti'al u meyajta'al u ye'esajil, 6 jump'éelal meyajilo'ob ti' jejeláasil (meyajilo'ob ti' sitios web, áantajilo'ob yéetel uláak' meyajilo'ob). Yéetel beeta'ab 5 campañas ti' u péetlu'umil.

Ichil u meyajil ti' u péektsilil ti' u meyajil ti' le jala'acho', ti' yaan:

nu'ukulilo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil:

- Tu yo'olal ti' souvenirs yéetel u nu'ukbesajil u péektsilil uti'al máaxo'ob yaan u táakpajalo'ob uti'al Tianguis Turístico ti' u nojlu'umil Mexico 2025.
- Meyajil uti'al u ye'esajil digital ti' u ju'unil periódicos
- U beeta'al u letras block "YUCATÁN" (volumétricos)
- Nu'ukulilo'ob uti'al u ye'esajil ti' u marca turística ti' Yucatán uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil turismo ti' u nojlu'umil ichil u jejeláasil eventos.
- Meyajil uti'al u ye'esajil ju'uno'ob jejeláas.

Uláak' t'aano'ob:

- U jeel beeta'al pagina web yucatan.travel
- U yutskíinsaj yéetel u jeel beeta'al u sitio @yucatan.travel
- U ye'esajil u péektsilil ti' le ba'ax meyajo'ob ts'o'ok u beeta'al ichil u yáax 100 k'iinil u meyaj le jala'acho'.
- Meyajil ti' u ye'esajil yéetel péektsilil digital ti' u jejeláasil plataformas uti'al u jaatsal u jejeláasil nu'ukulilo'ob turísticos ti' u nojlu'umil mexico yéetel táanxel nojlu'umilo'ob ti' Yucatán.
- Branding ti' junxóot' kaajnalil ti' Aeropuerto tu nojkaajil Jo'
- U jeel beeta'al u pa'atuukulil ti' licencias.

Campañas Digital yéetel inteligencia artificial (IA):

- Campaña ti' wóol péetlu'umilo'obil Campeche, Quintana Roo yéetel Tabasco.
- Campaña ti' u nojlu'umil México, tu péetlu'umilo'ob Guanajuato, Jalisco yéetel Nuevo León.

Campañas ti' nojkaajilo'ob:

- Táakpajal ti' Campañas Maayáaj ka'asíijil tu'ux táakpajo'ob uti'al u péektsilil ti' turismo yéetel tu'ux u taal le miaatsilo' ti' u nojlu'umil ichil u jejeláasil medios, tu'ux tsáaj ojetbil ti' canales ti' televisión ti' u nojlu'umil mexico, e'esajil ti' medios digitales, prensa, cine yéetel ti' pantallas electrónicas.
- Táakpajil ti' Campañas Aliados por la vida, tu'ux ku kaxtik u ya'alik yéetel u tsolik tu yo'olal le nu'ukbesajilo'ob, servicios, eventos, obras yéetel meyajilo'ob ichil talamilo'ob k'a'ana'an je'elbix u toj óolal máak yéetel u loobilta'al, tu'ux tsáaj ti' tuláakal kajnáalilo'ob, ichil meyajilo'ob ti' ye'esajilo'ob ti' medios digitales wa impresos tu nojlu'umil yéetel xéet' lu'umilo'ob.
- Campañail "Yucatán-ti' (Jo' yéetel Saci)" beeta'ab ti' pantallas digitales Quintana Roo, tu beetaj jump'éeel e'esajil yéetel u jejeláasil ba'alo'ob uti'al tsikballo'ob ti' u nojlu'umil mexico yéetel ti' turistas ku taalo'ob táanxel nojlu'umil, jeel meyajta'al Yucatán je'elbix jump'éeel kúuchil Turístico, jats'uts yéetel ma' taalam u k'uchul máak tak Cancún.

"K'ajóolt Yucatán"

Ichil le ja'o'o' ku ts'o'okole' ku beeta'al le ba'alo' "Ojéeltik Yucatán", ku ts'o'ok u paakta'al máaxo'ob ku kajtalo'ob ti' le noj lu'umil yo'osal u descubrir yéetel máansik utsil ti' le noj lu'umil meyaj, miatsil yéetel histórico, yéetel u ya'abtal u yu'umil, yéetel u beet u beet u yu'umil Yucatán, bey xan xan xan u t'aansik le turismo local ti' jump'éeel bix ken k'a'abeto'ob yéetel bejo'ob, especialmente ti' le ts'o'okol le k'iino'obo', yéetel planes ideales uti'al máansik utsil ti' le k'iin yéetel láak'o'ob, bey núup wa yéetel etailo'ob.

Ti' u yáax k'iinil le ba'alo' ku t'aamaj 6 bejil turísticos ti' jejeláas lu'umil ti' le noj lu'umil yéetel jump'éeel bejil yaabilajech ti' le museo tu kaajil Jo', ku bejil:

1. Río Lagartos – ba'ax ku ba'al Panabá, San Felipe, ja'ul Lagartos, Las Coloradas yéetel Kikil.

2. El Cuyo – yaan Espita, San Manuel kilómetro 11, El Cuyo, UMA San Manuel yéetel Tizimín.
3. Mágico nojol – analte'obo' yaan Tekit, Maní, Tekax, Oxkutzcab yéetel Ticul.
4. Izamal – Xíimbalt Motul, Kimbilá, Izamal, Homun yéetel Cuzamá.
5. Celestún – a xíimbaltik Maxcanú, Halachó, Celestún, Sisal yéetel Hunucmá.
6. Zací ku ts'áik – yaan jump'éeel xíimbal tumen le kaajo' mágica, ts'ono'oto'ob yéetel u janal kaaj.
7. Museos tu kaajil Jo'e' – yaan jump'éeel tour tumen le centro Jo'e' yéetel u museos.

Ti' le ka'anil p'isibij ti' le ba'alo' ku ts'áabal 9 bejil u noj kaajil Zací yéetel u t'aansik u t'o'okol u t'aansik le ba'alo'ob yéetel u ts'aik u yóol u noj lu'umil Quintana Roo, lelo'oba':

1. X-Can ts'ono'oto'ob – yaan jump'éeel xikin tumen jejeláas ts'ono'oto'ob te' bejo' u kaajil X-Can.
2. Turismo kaajnáalilo': yaan jump'éeel xíimbal tumen múuch'meyaj kaajo'ob ti' le kaajo'obo' ti' le kaajo'ob Tekom yéetel Xocén.
3. Sabor xíiw – analte'obo' yaan jump'éeel recorrido tumen ya'ab museos yéetel experiencias gastronómicas ti' Zací
4. Aventura ti' Zací – Yaan u yilik ka' xíimbal ya'ab ts'ono'oto'ob, le kúuchil zoológico tu'ux, jump'éeel destilerías yéetel juntúul taller k'at ti' Uayma.
5. Ecos yáanal lu'um – yaan u yilik je'el k'ono'oto'ob naats' ti' le noj kaajil Saaki'.
6. Travesía Ancestral - yaan jump'éeel xíimbal tumen ya'ab ts'ono'oto'ob, jump'éeel xíimbal kaaj ti' le kúuchila' arqueológico Ek Balam yéetel máansik utsil u janal Temozón.
7. K'aax laak'in - yaan jump'éeel xíimbal tumen le k'a'nabo' lak'il ti' le noj lu'umo', tak Tizimín tak San Felipe, ja' Lagartos yéetel Las Coloradas, yéetel jump'éeel visita ka'a u kaajil máansik Espita.
8. Maravillas ti' le Mundo Maya - yaan uláak' xíimbal le ts'ono'oto' arqueológico ti' Chichén Itzá, u xíimbaltik u kaajil Yaxunah yéetel u báab te' jejeláas ts'ono'oto'ob.
9. K'ajláayo' yéetel boonil - analte'obo' yaan jump'éeel xíimbal tumen le kaajo' mágica ti' Izamal utia'al u xíimbaltik u kúuchilo'ob arqueológicos yéetel u k'óoben ku, yéetel le ku suut Saamale' yaan u xíimbaltik u kaajil Uayma yéetel le legendario convento Santo Domingo.

Amal náachil u meenta'an yéetel propuestas ti' actividades, opciones janal yéetel alternativas alojamiento, ku beytal le riqueza ku yúuchul, arqueológica yéetel miatsil u Amal peten.

Campañail mola'ay “Santuario Maya”.

U jejeláasil bix ku mu'uk'a'akunsik le turismo ti' kajnáalilo'ob, yéetel ts'aikubáaj ti' u nojlu'umil je'elbix uti'al u k'uchul tak táanxel lu'umil yéetel u meyajil chúuka'an.

Le campaña' je'ela' ku kaxáantik jump'éeel múul meyaj ti' maayáaj miaatsil tu yo'olal u kanáanta'al u meyajta'al le turismo yéetel ti' kajnáalilo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil tu nojlu'umil: le miaatsilo', yóok'ol kaab, u jaanalilo'ob, mu'uh' tsikbalob'ob ti' turismo, yaabilaj, wellness yéetel u jach jats'utsil.

Ichil u meyajil uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' u nojkaajil ti' Mexico, tsáaj k'aj óoltbil u campaña ti' u péektsilil turismo ti' táanxel nojlu'umil “santuario Maya” tu'ux táakpajo'ob 80 máako'ob ti' medios ti' u nojlu'umil mexico yéetel táanxel nojlu'umil, je'elbix medios ti' comunicación, je'elbix campañas ti' u péektsilil tu'ux káaj ti' u k'iinil 20 ti' julio ichil medios digitales yéetel ti' miaatsil.

Le campaña' je'ela' ku ts'a'abal k'aj óoltbil ti' le yáax medios ti' u nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umilo'ob je'elbix ti' redes sociales, ichil u meyajil 2025-2026 ku beetik le ba'ax ku kaxáantik u meyajtik “Impulsar el incremento de la afluencia y estancia media de los turistas en Yucatán”, ichil u meyajilo'ob ti' le campañas ti' péektsilil ti' u lu'umil mexico, ichil u meyajil mexico yéetel táanxel nojlu'umilo'ob, je'ets ichil u meyaj Plan Estatal de Desarrollo Renacimiento Maya 2024-2030.

Beyxa'an ku kaxáantik u jeel beeta'al 22 campañas u múul meyajta'al yéetel socios ti' koonolo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' mercado ti' mexico, europeo yéetel estadounidense. Je'elbix Juliá Tours; Viaje ti' Corte Inglés; Price Travel; Mega Travel; Lastminute; Travel Shop; Expedia Group; TUI yéetel Petra.

Ichil u káajbal u meyajil ti' le jala'achila', ichil u taak'in ti' SEFOTUR, ts'o'ok u beeta'al 26 meyajilo'ob ti' u péektsilil ti' Yucatán ti' medios ti' miaatsil yéetel digital u ts'a'abal k'aj óolta'al, je'elbix 11 meyajilo'ob uti'al u nu'ukulil ti' peektsilil, 7 meyajisijil ti' u k'áajoltal ti' u jejeláasil meyajilo'ob (meyajilo'ob ti' utskiínsaj sitios web, k'a'ana'an meyajilo'ob, ichil uláak') yéetel beeta'ab 8 campañas ti' u nojlu'umil mexico.

Beeta'ab yéetel áantaj uti'al eventos ti' u nojlu'umil Mexico

Beeta'ab u jeel meyajil ti' le ba'ax ku kaxáantik u yaantal Yucatan je'elbix jump'éeel marca turística u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' u jejeláasil nojlu'umilo'ob yéetel bix u jejeláasil u ts'a'abal k'aj óoltbil nu'ukulilo'ob yéetel áantaj uti'al u beeta'al eventos k'a'ana'an ti' u jaatsil ti' u lu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil ti' mexico.

Ichil u ja'abil 2025, ichil u taak'inil ku taal ti' Fideicomiso uti'al u Péektsilil ti' Turismo ti' u Péetlu'umil Yucatán (FIPROTUY), ts'a'ab áantaj ti' 7 eventos tu'ux táakpaj 5,450, máako'ob, je'elbix ku ya'ala'al:

1. K'axt'aan ti' Laboratorios SANFER S.A. de C.V; beeta'ab tu winalil 20 tak 23 ti' enero, tu'ux táakpaj 250 máako'ob ti' u nojlu'umil.
2. Copa Venados 2025 eventos deportivos beeta'ab 31 ti' enero tak 3 ti' febrero, tu'ux táakpaj 500 máako'ob.
3. Expo show 2025, evento deportivo beeta'ab 28 ti' febrero tak 2 ti' marzo, tu'ux táakpaj 3,000 máako'ob.
4. Mérida Open Akron WTA 2025, beeta'ab 22 ti' febrero tak 3 ti' marzo, tu'ux táakpaj ma' k'ucha'an 500 máako'ob ku taalo'ob ti' táanxel lu'umil.
5. LVII Congreso Internacional de la Asociación Mexicana de Ortodoncistas (AMO) 2025, beeta'ab 26 ti' febrero tak 3 ti' marzo, tu'ux taakpáaj 1,200 máako'ob, le congreso' múul beeta'ab yéetel fideicomiso ti' t'áalk'abil uti'al u meyajil ti' Turismo ti' múuch'táambal ti' Yucatán (FIDETURE).
6. Pro-Agro beeta'ab 23 taak 25 ti' octubre tu ja'abil 2025, tu'ux táakpaj 300 máako'ob ti' u nojlu'umil mexico.
7. Concierto Julieta Venegas, jump'éeel evento ti' miaatsil jump'éeel múul meyaj yéetel u mola'ayil ti' Secretaria ti' Cultura yéetel Artes (sedeculta).

Beyxan, ts'a'ab áantaj ti' nu'ukulilo'ob ti' péektsilil uti'al u chúunsa'al u festival "El Renacer de la Costa Yucateca" Rio Lagartos yéetel bix u biin máako'ob uti'al u beetiko'ob u jejeláasil bixi' máako'ob ku táakpajalo'ob ti' Yucatal Fashion Show-Midwoman.

Beyxan beeta'ab meyajilo'ob ti' marcas yéetel bix u ts'a'abal le áantaj ti' u jejeláasil eventos: tu'ux beeta'ab Maratón Marina, ti' Costa Club, Centro ti' Convenciones yéetel Exposiciones Siglo XXI, ichil uláak'.

Tu ts'ooke' u meyajil uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil, táakpáajal ichil 5 eventos ti' 1) Báaxal Paal 2025; 2) Concierto Odisseo; 3) Concierto Meme del Real 4) CMIC Reunión Nacional ti' Vivienda yéetel 5) Semana ti' Yucatán en México, tu'ux ts'a'ab k'aj óoltbil báaxalo'ob deportivos, ti' paaxo'ob yéetel ti' koonolo'ob, tu'ux xo'ok u táakpáajal 18,100 máako'ob.

Ch'a'at'aanil kaaj

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik u ye'esajil Yucatán je'elbix jump'éeel Turismo ti' táanxel nojlu'umil, ichil u meyajil ti' u ye'esajil ti' prensas, filmaciones, ajmeyajilo'ob yéetel máaxo'ob ku táakpalo'ob ichil u

ye'esajil u péektsilil ti' u oferta turística ti' Yucatán ichil u tsool t'aanilo'ob ti' máaxo'ob ku taalo'ob xiímbal maantats'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab ti' 74 múuch' máako'ob ku taalo'ob xiímba'al xma' bo'olil uti'al medios ti' comunicación, beeta'ab uti'al 702 máako'ob ichil le je'elo' 81.2 % ku taalo'ob ti' Mexico yéetel 18.8 % ku taalo'ob ti' táanxel nojlu'umil.

Beeyxan, ti' le' ja'abila' k'ama'ab 253 máako'ob ti' 16 eventos, lchi'il ti' le' je'elo'oba' yaan: u chiíkpajal Izamal; ku ye'esik u Feria ti' táanxel nojlu'umil ti' xook ti' Lectura Yucatán (FILEY); "Sabor Es Polanco"; tsoolil ti' máako'ob ku koonolo'ob ti' Tren Maya; taasa'ab tu yo'olal u séptimo aniversario ti' u kúuchil Palacioil Musica; taasa'ab chico ché chico; muuk't'aan yéetel Venados ti' Yucatán; muuk't'aan yéetel boxeador Adriano Sayu; festival ti' Globo tu kaajil Tahmek; mesa ti' Comité ti' e'esajil jaanalo'ob, Embajadora ti' u feria Xmatkuil 2025; festival ti' Cine Cuórum yéetel la vid Yéetel Ceiba Vendimia Maya 2025.

Beyxan ichil le máako'ob wa múuch' áantaj ts'o'ok' u ts'a'abal ti' yaan: Fatima Torre jach k'áajólta'an; Alejandra Toledano máax beet le cha'anila'; Wikichava, periodista ti' Agencia GMSAlan tu yo'olal Mundo (Intercambio Ya'ax Hotel); Alejandra Vargas (Posta Yucatán); Rueda ti' Prensa Viatura; Prensa Nacional yéetel NH Collection; áantaj ti' Embajador ti' Singapur; Agencias Internacionales (Tren Maya); Milenio Tv Cápsulas Feria Xmatkuil 2025; Perry Ellis yéetel Original Penguin Catálogo; ichil uláak'.

Ichil u káajbal u meyajil ti' le jala'achila' ts'o'ok' u beeta'al 112 meyajilo'ob ti' ch'a'atanil kaaj ichil le je'elo'oba': áantaj ti' u táakpajal viajes xma' bo'olil uti'al u xiímbalta'al; u takpáajal ti' ferias yéetel ti' eventos uti'al u beeta'al yéetel u áantaj u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' ruedas de prensa ichil uláak' meyajilo'ob, ti' le je'elo' ts'o'ok' u áantaj maanal ti' 1,232 máako'ob ti' lelo' 79.5 % uti'al tu'ux ku ko'onol ti' u nojlu'umil Mexico yéetel 20.5% ku ko'onol ti' táanxel nojlu'umil.

Ichil u meyajilo'ob ts'aba'an uti'al u beeta'al filmaciones yéetel e'esajil uti'al u péektsilil ti' Yucatán, ichil u káajbal u meyajil' ti' le jala'achilo' ts'a'ab 54 ch'a'anil ti' 1,162 máako'ob leti'ob e'esik ku ts'a'aiko'ob káajotbil turismo ti' Yucatán ti' u jaatsil u nojlu'umil Mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil, ichil le je'elo' ti' yaan Grabación ti' u Película Pedro Pan; E'esajil ti' nook' "Velez", Colombia; Grabación Producción Disney, Yo soy Luna; tuukul meyajil ti' Hecatombe Films, Hombre al Agua; Descubre el Mundo Maya, Estudios Churubusco; Grabación Innova Sport, Campaña Nacional; Videoclip Colombia "La Chismosa", Virgi Dart", House Hunters, Discovery USA yéetel HBO MX; Videoclip Ninel Conde, Nuevo Video ti' u paaxil; Video Promocional Señora Turismo Yucatán 2025; Moda Operandi, Catálogo; Cortometraje Caras yéetel Gestos, Payasita Inc; ichil uláak'.

Ti' le je'ela' ichi u meyajil ti' le jala'achila' ts'o'ok' u k'a'amal 57 reproducciones ch'a'anil yéetel 1,211 máako'ob ti' lelo' 60.4 % ti' u nojlu'umil Mexico yéetel 39.6 % ti' táanxel nojlu'umil.

Chíimpolal yéetel u Siibalil ti' Turismo

Le meyajilo'oba' ku kaxáantik u mu'uk'a'ankuunsa'al Yucatán je'elbix jump'éeel kúuchil ti' u nojlu'umil Yucatan yéetel ti' táanxel nojlu'umil tu yo'olal u ye'esajil ti' le ba'ax yaan ti' u yóok'ol kaab. Miaatsil, yéetel u turismo, ichil le ba'ax k'áatan / wa chíimpolta'an je'elbix jump'éeel nojba'al ti' u ch'a'anil yóok'ol kaab ti' turismo.

Tu ja'abil 2025, péektsilta'al ti' u nojlu'umil Yucatan uti'al jejeláas máaxo'ob ku k'amiko'ob chíimpolalil ti' u jejeláasil actores ti' sector turístico ti' le kaajo', tu'ux ts'a'ab 32 jump'éeelal chíimpolal yéetel wa siibalo'ob tu'ux ku ye'esal:

1. Tu'ux ku k'aj óolta'al je'elbix jump'éeel Capital Iberoamericana ti' u miaatsil u ye'esajil jaanalo'ob Precolombiana 2025, ichil u ye'esajil ti' u ch'a'anil ti' Feria Internacional ti' Turismo beeta'ab Madrid, España.
2. Yucatán u jach ma'alobil u k'ujsa'al máak ti' Mexico (Food and Travel 2024).
3. San Crisanto, u jach ma'alobil ti' u lu'umil yóok'ol kaab (Green Destinations) ti' ITB Berlín
4. Chef Roberto Solís, Embajador ti' u nojlu'umil (Premios Gastrolab 2025).
5. Kúuchil Maya Xa'anil Naj, Tu náajaltal Plata ti' u jaatsil: "Mejores iniciativas ti' Turismo masewal yéetel ti' kaaj" (Siibalo'ob ti' Turismo e'esa'ab chímpol'ta'an tumen WTM Latinoamérica).
6. U Nojlu'umil yéetel u péektsilil ti' Turismo yéetel u ye'esajil jaanalo'ob (El Heraldo Media Group).
7. Siibalil ti' u jaatsil ti' Turismo ti' Bienestar tu'ux tu k'amaj Destino Mio ti' Tekit (Revista Aire Libre)
8. Yáax kúuchil ti' u Siibalil Mágico Mexico ti' Saci, Yucatán, ti' u jaatsil ti' u jach ma'alobil u ye'esajil jaanalo'ob (Grupos excelencias).
9. U chímpol'alil ti' Chichén Itzá, "Las Noches de Kukulcán" je'elbix u ts'o'ok ti' u jaatsil "Mejor aventura ti' inversión arqueológica", siibalo'ob ti' u jach ma'alobil ti' Mexico (Mexico desconocido).
10. U Chímpol'alil ti' Yucatán ti' u ts'ook u jaatsil "Mejor experiencia ti' turismo comunitario", siibalo'ob ti' u jach ma'alobil ti' Mexico (México Desconocido).
11. Jo' u jach ma'alobil u k'ujsa'al máak ti' Mexico, siibalo'ob, Lo Mejor de lo Mejor (Tripadvisor)
12. U Kú.uchil jaanal Huinik, beeta'an tumen chef yucateco. Roberto Solís, The World's 50 Best Restaurants 2025 (50 Best Restaurants)
13. K'u'uk- chef Pedro Evia, Top 100+North America Restaurants 2025(OAD: Opinionated About Dining).
14. Micaela Mar & Leña - Chef Vidal Elias, Top 100+ North America Restaurants 2025 (OAD: Opinionated About Dining).
15. Kúuchil Taquería La Lupita, top 100+North America Cheap Eats 2025 (OAD: Opinionated About Dining).
16. Néctar-Chef Roberto Solís,Top 100+North America Casual Restaurants 2025 (OAD; Opinionated About Dining).
17. Hotel Mansión Mérida- Top 1% ti' Hoteles en el Mundo, Tripadvisor Travelers' Choice Best of the Best 2025.
18. Jo' -Chímpol'alil ti' u ka'apéel kúuchil ti' u siibalil "Ciudades para la vida", Premio Hábitat Latam GDL 2025
19. Hotel Chablé Yucatán - u jach ma'alobil ti' Dos Llaves Michelin, Guía Michelin.
20. Hotel Treehouse Boutique- u jach ma'alobil ti' Una Llave Michelin, Guía Michelin.
21. Hotel Decu Downtown -u jach ma'alobil ti' Una Llave Michelin, Guía Michelin.
22. Hotel CIGNO - u jach ma'alobil ti' Una Llave Michelin, Guía Michelin.
23. Hotel Sureño - u jach ma'alobil ti' Una Llave Michelin, Guía Michelin.
24. Chef Pedro Evia yéetel u éet meyaj Eduardo Rukos. Restaurante K'u'uk.u jach ma'alob meyaj 2 Cuchillos, siibal ti' The Best Chef Awards (Clase Mundial).
25. Chef Luis Ronzón - Restaurante Ixi'im - Chablé Yucatán.u jach ma'alob meyaj ti' 2 Cuchillos, Premios The Best Chef Awards (Clase Mundial).
26. Chef Roberto Solís- Restaurante Huniik. U jach ma'alobil meyaj ti' 2 Cuchillos, siibalo'ob ti' The Best Chef Awards (Clase Mundial).
27. Chef Wilson Alonzo - Restaurante Ya'axché. U jach ma'alobil meyaj ti' 1 Cuchillo, siibal ti' The Best Chef Awards (Excelente).
28. u jach ma'alob meyaj ti' Tesoros ti' México uti'al Hotel Mesón del Marqués - u jach ma'alobil meyaj ti' Tesoros ti' México, ti' u mo'olayil ti' Secretaríaail Turismo Federal.
29. Yucatán,u jach ma'alobil DMO (Organización ti' Gestión ti' k'usa'aj) ti' México 2025 - Medallati' u jach ma'alobil meyaj ti' u múul meyaj uti'al u k'ujsa'al (DMO), Latinoamérica Convenciones.
30. Chablé Yucatán u jach ma'alob kúuchil ti' Hotel ti' América del Norte, The World's 50 Best Hotels

2025.

31. Chablé Yucatán #8 ti' u ranking global, The World´s 50 Best Hotels 2025.
32. Ansagna Spa Hacienda Xcanatún tu k'amaj u chiimpolal Champions Wellness

Ichil u káajbal u meyajil' ti' le jala'achilo', ti' u nojlu'umil Yucatán ts'o'ok u ya'abtal maanal ti' 36 siibalo'ob, ts'aba'an/wa chiimpol'ta'an ts'aba'an tumen jejeláasil múuch' meyajil ti' mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil, uti'al u ye'esajil ti' jaanalilo'ob, miaatsil tu yóok'ol kaab, je'elbix u yáax meyajil jach jats'uts yaan ti' turismo.

U ye'esajil Tianguis Turístico 2025

Tu ja'abil 2025, tu nojlu'umil ti' Yucatán táakpaj ti' u 49° u ye'esajil ti' Tianguis Turísticos ti' Mexico 2025, beeta'ab 28 ti' abril tak 1° ti' mayo Tijuana yéetel Rosarito, Baja California.

Le much'táambala' k'a'ana'an uti'al Turismo ti' u nojlu'umil Mexico ku much'ík kúuchilo'ob koonol máaxo'ob ku koonolo'ob ti' u jaatsil ti' u nojlu'umil.

U takpáajal ti' Yucatán ichil u ye'esajil ti' Tianguis Turístico yaan u beelal u péektsilil le miaatsilo', e'esajil ti' jaanaló'ob yéetel u ye'esajil ti' koonol ti' u nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil. Ti' lelo' Yucatán táakpajo'ob 39 kúuchilo'ob ko'onol e'esajil ti' 75 juntúulal táakpajo'ob, tu'ux 1,250 citas tu tsáaj comitiva ti' SEFOTUR tu'ux tsáaj 80 jump'éeel much'táambal ti' kúuchililo'ob ti' koonol.

U óoxp'éeel jornada ti' Tianguis Turístico k'aal yéetel "El Gran Taco ti' México", tu'ux Yucatán táakpaj ti' u ye'esajil ti' cochinita pibil tu'ux e'esajil tukaten u jaanalilo'ob yucatecao', uti'al le evento je'elo' táakpaj yéetel áantanaji' CANIRAC Yucatán, ti' u kúuchil jaanal restaurante Los Almendros yéetel ti' u Grupo La Anita, tu'ux tu tsáaj u xa'ak'il jaanal, u ye'esaji jach ma'alobchajij tumen jach k'áata'an.

Yucatan u ye'esajil tu Nojlu'umil ti' Mexico Yéetel ti' Táanxel Nojlu'umil

Beeta'ab meyajilo'ob tu'ux ku kaxáantik u tsáajik k'aj óoltbil Yucatán je'elbix jump'éeel kúuchil tu'ux je'etsel tu'ux ku táakpajal yéetel ku beeta'al eventos ti' u nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil tu'ux ku péektsilta'al u ye'esajil ti' le maayáaj miaatsil tu'ux ku ye'esal leje'eloba':

Yucatán ti' Pinos

Ichil u tuukulil U Ja'abil Máasewal Ko'olele', jéets' jump'éeel kúuchil tu'ux anchaj jump'éeel múuch' e'esajil ti' maayáaj miaatsil yéetel ti' jaanaló'ob, beeta'ab tu k'iinil 19 tak 21 ti' septiembre tu ja'abil 2025 ti' Complejo Cultural Los Pinos (Ciudad de México). Táakpaj 70 máako'ob tu'ux tu ye'eso'ob jejeláasil ba'alo'ob je'elbix ti' k'óoben, tu'ux ku tóoka'al si', tu'ux táakpaj artesanos, productores, tu'ux ku taalo'ob uti'al u ye'esajil ti' le ba'ax yaan ti' u kajnáalilo'ob, jump'éeel kúuchil tu'ux k'aama'ab maanal ti' 12 mil máako'ob.

Yucatán táakpaj ti' u ko'onol suuka'an jaanaló'ob, tu'ux táakpaj máaxo'ob ku chakik jaanaló'ob yéetel ku beetiko'ob jaanaló'ob Pedro Medina yéetel cochinita pibil (Mérida); María Antonia Yam yéetel empanadasil chaya yéetel queso yéetel panuchosil cochinita (Izamal); Lolbé Valle Uc yéetel pibes (Maní); Gladys Collí yéetel pollo pibil (Santa Elena) yéetel Gloria Lara yéetel lechón horneado (Tixkokob)

Semanail Yucatán ti' México

Táakpaj yéetel u stand Yucatán ti' Turismo ichil u Semanail Yucatán ti' Mexico, tu'ux beeta'ab tu k'iinil 3 tak 12 ti' octubre tu kúuchil Palacioil Deportes tu Nojkaajil Mexico, tu'ux múuch' kúuchililo'ob ti' ko'onol Yucatanilo'ob, ichil uláak' turísticos, hoteles, méektankaajilo'ob tu ye'eso'ob tu'ux táakpajo'ob maanal ti' 100 agentes ti' viajes, beeyxan táan óolta'ab maanal ti' 2,000 máako'ob.

Beeyxan ti' u kúuchil u stand tsáaj k'aj óoltbil oferta turística yéetel ye'esajil ti' le ba'ax ku beetiko'ob tu yo'olal jumpéel kúuchil jats'uts yéetel ti' u miaatsil.

Beeyxan ti' le ba'ax unaj u ts'a'abal ichil le agenda uti'al le evento, tsáaj uk'ul tu'ux e'esa'ab bix ku k'uchul máak ti' u Nojkaajil Jo', tu'ux bino'ob 100 juntúulal máako'ob ichil u ye'esajil ti' agentes ti' viajes ti' le máako'ob ku bino'ob xiímbalo'.

Feriaiil táanxel nojlu'umil ti' Turismo (FITUR)

Yucatán yáax táakpaj ti' u Feriil táanxel nojlu'umil ti' Turismo 2025 (FITUR) tu'ux tu kamaj u k'aaba' je'elbix "Capital Iberoamericana ti' Cultura Gastronómica Precolombina 2025", u chíimpolalil tu ya'abkuunsaj ti' le máaxo'ob ku táakpalo'ob ti' táanxel nojlu'umil ti' le maayaj miaatsil yéetel ti' u ye'esajil jaanalo'obil Yucatán.

Tu'ux táakpaj maanal ti' 40 máaxo'ob táakpajo'ob ichil máaxo'ob ku koonolo'ob yéetel máax jo'olintik u nojlu'umil mexico tu'ux tu ye'esaj u siibalil ti' le ba'ax yaan ti' yóokol kaab, k'ajláay, taak'in yéetel u ye'esajil jaanalo'ob, tu kaxtaj u táakpajal ti' FITUR, ti' jumpéel ti' le feriaso' jach k'a'ana'an ti' turismo yóokol kaab yéetel tu'ux ku koonolo'ob iberoamericanos, beeta'ab tu k'iinil 22 tak 26 ti' enero tu nojkaajil Madrid, España.

Ichil u meyajil ti' u péektsilil yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil, Yucatan tsáaj xiímbalilo'ob ti' 50 citas ti' meyajilo'ob uti'al máako'ob actores clave ti' u sector, ichil le je'elo' agencias ti' viajes ti' líneas (OTA's; jejeláasil e'esajilo'ob ti' péektsilo'ob, kúuchililo'ob ti' tecnología ti' aerolíneas yéetel cheemil ja', múuch' meyajilo'ob ti' táanxel nojlu'umilo'ob yéetel máaxo'ob ku meyajtiko'ob u taak'inil ti' mexico.

Bolsa Internacional ti' Turismo ti' Berlín (ITB Berlín)

Ti' u péetlu'umil táakpaj ti' ITB Berlín tu ja'abil 2025, beeta'ab tu k'iinil 4 tak 6 ti' marzo, jumpéel ti' le óoxp'éeel k'a'ana'an ti' le ferias uti'al u táakpajal turismo ti' u jaatsil yóokol kaab, ichil u meyajil ti' u jaatsil "leisure", tu'ux anchaj maanal ti' 100,00 máaxo'ob ku bino'ob xiímba'al, 3,000 periodistas alemanes yéetel ku taalo'ob ti' taaxel nojlu'umil ti' 170 ti' nojlu'umil, je'elbix ti' u péetlu'umil ti' yucatan tu táan óoltik 51 jumpéel citas ti' ko'onolo'ob.

Tu'ux ku táakpajal ku kaxáantik u mu'uk'a'ankunsa'al u ye'esajil ti' táanxel nojlu'umil tu'ux ku jeel beeta'al u túumben ti' u múul ts'a'abal k'aj óoltbil ti' u péektsilil maayáaj miaatsil yóokol kaab yéetel u kaajlayil je'elbix jo'o tsoolil meyaj ti' turismo, ku kaxáantik u ts'a'abal k'aj óoltbil Yucatán je'elbix jump'éeel tuukul uti'al máaxo'ob ku biino'ob táanxel kaaj máaxo'ob ku kaxtiko'ob bix u beeta'al jejeláasil meyajilo'ob.

Táanxel Nojlu'umil Frech Travel Market Top Resa 2025 (IFTM Top RESA 2025)

Much'táambal Turismo ti' táanxel nojlu'um k'a'ana'an ti' Europa, K'iimbesaj ti' París tu' k'iinil 23 tak 25 ti' Septiembre, tu'ux táakpaj maanal ti' 1600 expositores yéetel maanal ti' 30,000 mil máako'ob ku taalo'ob xiímbalo'ob.

Ti' le u k'iinil ti' le evento ti' le comitiva' ti' Yucatán beeyxan u mok't'aanil maanal ti' 60 citas ti' koonol ba'alilo'ob yéetel anchaj u k'a'ana'al u ko ti' u nojkaajil francés uti'al u k'ajóoltal bix u meyajta'al uti'al u k'uchul tak tu méektankaajil.

World Travel Market Londres 2025 (WTM Londres)

Le World Travel Market Londres 2025, ku k'iimbesaj ti' u k'iinil 4 taak 6 ti' noviembre jump'éeel ti' yáax e'esajil u ko'onol ti' le feriaso ti' u jaatsil baalo'ob yóokol kaab yéetel u feria británico, tu'ux yaan ba'ax u yiil yéetel u meyajil taak'in.

Ichil le campaña ti' "Santuario Maya" péektsiltaj le maya miaatsilo, yóokol kaab yéetel u ye'esajil ti' jaanalilo'ob ti' Yucatan, je'elbix u jo'o tsoolil meyaj ti' turismo ichil u jejeláasil meyajilo'ob ti' u jach ma'alob. Ichil u meyajil beeta'ab 70 muuch' táamba'al ti' meyajilo'ob je'elbix k'áat chi' yéetel touroperadores, agencias yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' medios ti' táanxel nojlu'umil, muuk'aakunsik u táakpajal ichil u ko'onol europeo yéetel u túumben jejeláasil bix ku meyajtal.

Salon International Voyages et Tourisme de Montréal (SITV Montréal)

Le salón Internacional ti' Voyages et Tourisme ti' Montréal (SIVT) beeta'ab ti' u k'iinil ti' 7 tak 9 ti' noviembre tu ja'abil 2025, ti' u feria ti' turista uti'al tuláakal kajnáalilo'ob yéetel ti' u jaatsil ajmeyajilo'ob, ichil u k'iinil ti' le evento, ti' le stand ti' Yucatán tu k'amaj 400 máako'ob ku taalo'ob xíimbal, máaxo'ob tu ye'eso'ob le oferta ti' miaatsil, u ye'esajil ti' jaanalilo'ob tu'ux ku mu'uk'a'ankunsa'al Yucatán ti' mercado canadiense.

Turismoil Cruceros

Le meyajilo'ob ku kaxáantik u ye'esajil ti' Yucatán je'elbix u k'uchul máak ti' u turismo ti' Mexico, ichil u meyajil jach k'a'ana'an ti' u koonol ti' u jejeláasil meyajilo'ob ti' turismo, ichil u meyajil ti' áantaj ti' máako'ob ku biino'ob ti' cruceros ti' u péetlu'umil.

Ti' u ja'abil 2025 xooka'ab maanal ti' 134 cruceros yéetel 417,037 máako'ob ku biino'ob xíimbal, Beeyxan ti' 4 táakpajalo'ob ti' u nu'ukbesajilo'ob jeets'el, ichil le je'elo' xu'up u taak'in ts'aba'an ti' 17.8 millones ti' dólares americanos, je'elbix jeets'el uti'al jujuntúul pasajero ti' u reporte BREA 2024. Beeyxan Puerto ti' Progreso u sexto kúuchil tu'ux ku ye'esik máaxo'ob ku biino'ob xíimbal ti' cruceros ti' Mexico.

Ichil u káajbal u meyaj le jala'achilo', u kúuchil ti' Puerto Progreso ts'o'ok u ts'iibkuba'ob maanal ti' 177 cruceros yéetel 532,290 máaxo'ob ku biino'ob xíimbal, tu'ux xu'up u taak'in ti' 23.1 millones ti' dólares americanos tu'ux ku e'esik bix u meyajtal u ye'esajil ti' u turismo ti' Yucatán.

Ti' u ja'abil 2025, ts'o'ok u beeta'al eventos ti' maya miaatsil ti' u je'el beeta'ab placas yéetel ti' 5 jump'éeel cruceros je'elbix: Spirit of Discovery ti' Saga Cruises (2 ti' febrero); Celebrity Constellation ti' Celebrity Cruises (11 ti' febrero); Explora II ti' MSC Explora Journeys (12 ti' febrero); Carnival Legend (25 ti' octubre) yéetel Carnival Spirit (31 ti' octubre), lali'e ti' Carnival Cruise Line.

Beeyxan ti' le mayajil ti' le jala'achil ti' Puerto ti' Progreso ts'o'ok u k'a'amal maanal ti' u ts'o'okil ti' 8 yáax kúuchilo'ob ti' cheemilo'ob ti' ja' ti' le je'elo'oba': cheemil ti' Cruise Line (2); Celebrity Cruises (1); MSC Explora Journeys (2); Royal Caribbean (2) y Saga Cruises (1).

Ti' le k'iinilo'ob je'elo' ku ye'esa'al u meyajil ti' 8 tak 10 ti' u winalil ti' Octubre tu ja'abil 2025 ti' Miami, florida yéetel u jala'achil yéetel ajmeyajilo'ob ti' ko'onolo'ob máaxo'ob ku jo'olpesiko'ob industria, tu'ux beeta'ab 9 much'táambal ti' meyajilo'ob ti' u jaatsil cheemo'ob yéetel máaxo'ob ku táakpajalo'ob uti'al u beeta'al u ya'abtal u meyajil ti' u puerto ti' Progreso.

Beeyxan, uti'al u péektsilil ti' u kúuchil ti' Progreso ti' le cheemo'ob, beeta'ab u jaatsil ti' 6 e'esajil ti' boletín ti' "Yucatán Cruise Newsletter" uti'al máako'ob ti' Touroperadores, jo'olpóopil portuarias yéetel ti' kajnáalilo'ob ti' cruceros, ichil le máaxo'ob ku táakpalo'ob ts'aba'an ti' maanal ti' 400 ti' u nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil.

Ichil u káajbal u meyajil ti' le jala'achilo' ts'o'o'ok u t'o'oxol maanal ti' 8 e'esajil ti' boletín tu'ux ku kaxáantik u péektsilil ba'alo'ob ti' u meyajil ti' le cheemo'ob yéetel ti' uláak' jejeláasil ba'alo'ob beeta'ab tu' Puerto ti' Progreso.

Ichil u ye'esajil ti' u péektsilil ti' turismo ti' cruceros ichil u ja'abil u meyajil ku tso'olol láayli' béeyli'e' ichil le feriaso'ob beeta'ano':

- Seatrade Cruise Global y Cruise Professional Advisors Alliance (CPAA), meenta'ab Miami, Florida, 7 tak 10 ti' abril, tu'ux táan óolta'ab 30 múuch'ilo'ob meyaj.
- PAMAC Cruise Summit 2025, meenta'ab Oranjestad, Aruba 17 tak 20 ti' junio, tu'ux meenta'ab kamp'eel múuch'il meyaj.
- FCCA Annual Cruise Conference 2025, meenta'ab San Juan, Puerto Rico 20 tak 24 ti' octubre tu'ux táan óolta'ab 8 múuch'il meyajob yéetel k'a'ana'an líneas navieras ti' le petenlu'uma'.

Ichil le jala'achila' táapaja'ano'on ti' 4 jump'eel ferias/wa eventos beeta'an ti' cruceros, tu'ux ts'a'ab 50 jump'eel citas uti'al meyajilob.

Ti' u ja'abil 2025, tsáaj áantaj uti'al u beeta'al yéetel uti'al u biisaj nu'ukbesajilob ti' najil xook ti' cruceros ichil le nu'ukbesajilob uti'al le kajnáalilob uti'al le péektsilta'an tumen Carnival Cruise Line. Ti' le je'elo' beeta'ab 7 visitas ti' múuch' xookob uti'al 140 xoknálo'ob ti' 16 ja'abob yéetel láaktsilt'aan tumen ajka'ansajob /wa u yuumo'ob ti' láaktsilil tumen jump'eel múuch' ti' 28 máako'ob. Le múuch' máako'ob ts'a'ab ti'ob juntúul máak uti'al u tsoolil ti' le crucero yéetel xáanchajij maanal ti' 4 horas.

Ichil u káajbaj u meyaj le jala'achilo' ts'o'ok u ts'a'abal áantaj uti'al u xíimbalta'al najil xooko' ti' 10 jump'eelal much' xooknalilob, tu'ux tsáaj áantaj ti' 180 juntúul xoknáalo'ob ti' primaria yéetel ti' secundaria 10 xoknáalo'ob universitarios yéetel 36 ajka'ansajob wa u yuumo'ob ti' u láak'tsilob.

Beeyxan, táakpajob uti'al u káajal u yóochel ti' "Tortuga: arte en el agua", ti' le ajka'ansaj Cesar Menchaca ti' u Terminal ti' táanxel nojlu'umil ti' Crucero ti' Progreso. Ti' le evento, tsáaj chíimpo'olal ti' kúuchilob koonol MPS Yéetel SSA Marine Mexico tu yo'olal u meyaj jach ma'alob ti' le kajnáalilob yéetel u kaláantikob le k'áak'náabo'.

Beeyxan, ts'a'ab áantaj ti' bix u beeta'al u jejeláasil campañas ti' u kaláanta'al le k'áak'náab beeta'an tumen u tripulación ti' Carnival Breeze, ichil u múul meyaj yéetel Tide Mexico yéetel MPS, tu yo'olal u máank'inal ti' u kaláanta'al k'áak'na'ab, tu'ux beeychaji' 44.8 kg ti' ta' míis yéetel ti' 200 metros ti' k'áak'náab ti' Puerto Progreso.

Ti' u ja'abil 2025 ts'a'ab jump'eel áantaj ti' tsolt'aan turístico ti' u Terminal ti' táanxel nojlu'umil ti' Cruceros ti' Progreso ti' 37,434 turistas ti' le máax ts'áaj u tsolt'aanil yéetel u ts'iibil ti' u péektsilil ti' Puerto ti' Progreso yéetel ti' Yucatán. Ti' le k'iinilob ti' u káajbal u meyajil ti' le jala'achilo' ts'o'ok u ts'a'abal maanal ti' 43,340 turistas ti' u modulo ti' tsolt'aan ti' turismo.

Meyajilob Aérea

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik jump'eel ma'alob meyajil ti' Yucatán tu yo'olal turismo ti' Mexico tu yo'olal áantaj ti' túumben ti' u jaatsil ti' aéreas ti' le péetlu'umila'.

Ti' u ja'abil 2025 u kúuchil ti' Aeropuerto ti' táanxel nojlu'umil ti' u nojkaajil Jo', "Lic. Manuel Crescencio Rejón" tu tsiitubaj jump'eel maanal ti' 3,560,997 máako'ob ku xíimbaltikob (ku k'uchul yéetel ku jóok'ol) tu'ux yaan maanal ti' 6.0% % láali'e' ti' le ja'ab je'elo'. Beeyxan anchaj u jejeláasil máaxob táakpajob je'elbix 360,846 máako'ob kun xíimbalilob maanal ti' 6.7% tu yo'olal ba'ax yaan u yiil ti' le ja'ab jmáano'.

Beeyxan, ichil u meyajil le jala'achila' ti' u Aeropuerto ti' táanxel nojlu'umil ti' u Nojkaajil Jo' ts'o'ok u

ts'íibtikuba'ob maanal ti' 4,524,435 máako'ob (ku k'uchul yéetel ku jóok'ol) tu'ux ts'o'ok u ye'esiko'ob u meyajil ti' aérea ti' le péetlu'umila'.

Beeyxan ichil u meyajil ti' Tianguis Turístico ti' Mexico 2025, tsáaj 8 citas ti' meyajilo'ob yaan ba'ax u yiil yéetyel u múul meyaj ti' aérea ti' Yucatán, yéetel le máako'ob ku jo'olpesik Asur México, TAG Airlines, WestJet, Aerus, Aeroméxico, Viva, Iberia/British Airways yéetel Volaris.

Beeyxan ti' u ja'abil 2025 ku k'iimesa'al maanal ti' máako'ob ku biino'ob xímbal u xookil 10 millones ti' u kúuchil Viva Aerobus yéetel u suuto'ob u toojil. Angeles-Jo', ku meyaj láayli'e' ti u aerolínea uti'al invierno 2025-2026 yéetel 5 jump'éelal vuelos tu'ux ku k'uchul ti' u winalil diciembre 2025 yéetel ti' u winalil ti' enero 2026 tu'ux láali'e' ku meyajta'al bey jumpéel kaajil jats'uts ti' u jaatsil ti' táanxel nojlu'umil. Beeyxan u meyajil ti' le aerolínea yaan u su'utul ti' jump'éel beejil maantats' ichil u segundo semestreil 2026.

Beeyxan, beeta'ab u beejil aérea ti' Toronto-Jo' meyajta'ab yéetel Westjet je'elbix jumpéel meyaj masab k'iin invernal, láali'e' k'uuch ti' u k'iinil ti' u decima e'esajil ti' u ja'abil 2025-2026 ya'abchaj yéetel óoxpéel semanas tak diciembre ti' 2025.

Tak te' k'iino'oba', Aeropuerto ti' táanxel nojlu'umil ti' Jo' maantats' ku beeta'al 12 toj beejilo'ob ti' u nojlu'umil mexico yéetel 8 ti' táanxel nojlu'umil, tu'ux beeta'an tu yo'olal 9 aerolíneas.

U kaxta'al u taasa'al taak'in ichil turismo

Le nu'ukbesajil ku kaxáantik jumpéel ma'alob meyajil je'elbix jumpéel ma'alob turismo ti' Mexico, ichil meyajilo'ob ti' u jats'uts meyaj taak'in ti' turismo ichil áantaj ti' u k'uchul tuukul meyajilo'ob uti'al le kajnáalilo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, tu ts'íibtajuba'ob 37 tuukulilo'ob meyajilo'ob ti' bix kun xu'upul u taak'in turismo tu yo'olal maanal ti' 6 mil 455 millones ti' pesos, tu'ux xu'up maanal ti' 6,305 ti' ajmeyajilo'ob juntaats' yéetel le tu'ux maantats' ku máan ti' le kajnáalilo'obo'.

Jach k'a'ana'an u ya'ala'al, je'elbix ku xokik u mola'ayil ti' Secretaria ti' Turismo Federal, ichil u k'iinilo'ob meyaj enero-septiembre ti' u ja'abil 2025, ti' u nojlu'umil Yucatán, ti'an ti' u ka'a jaatsil ti' mexico ti' u xookil u tuukulil meyajilo'ob ti' u xu'upul taak'in ti' turismo ts'íibt'aaan tu yo'olal mola'ayilo'ob yéetel u noveno' kúuchil nacional tu'ux xu'up taak'in ti' turismo xoka'an uti'al u meyajta'al tuukul meyajilo'ob.

Beeyxan, ichil u meyaj le jala'achilo', ts'o'ok u ts'íibtikuba'ob maanal ti' 61 tuukulilo'ob meyaj tu'ux xu'up taak'in ti' turismo, tu yo'olal 9 mil 274 millones ti' pesos, tu'ux xu'up maanal ti' 11,060 ajmeyajilo'ob ti' juntaats' yéetel le tu'ux maantats' ku máan ti' le kajnáalilo'obo'.

Ti' u taak'in uti'al u xu'upul uti'al turismo ts'o'ok u ya'ala'al yaan 43.5%, ts'aba'an ti' u tuukul meyajilo'ob ti' u nojkaajil Jo' yéetel 56.5% ti' u ts'ook tuukul meyajilo'ob ti'an tu péetlu'umil.

Beeyxan, le taak'in ts'o'ok u ya'ala'al ku t'o'oxol ti' le je'elo'oba': hospedaje (59.1%), parques temáticos yéetel meyajilo'ob turísticos (33.6%), marinas yéetel clubs ti' k'áak'náab (4.6%) yéetel ti' restaurantes (2.7%).

Tu yo'olal u k'a'ana'anile', ku tuukulta'al u meyajil ts'o'ok u beeta'al yéetel taan u meyajtal ti' u péetlu'umil: ts'ono'ot Parque Cenote Ki'ichpam Xunáan (Valladolid); Hotel Lob Lob (Dzilam ti' Bravo); LJS Chichikán Eco Luxury Retreat (Valladolid) yéetel Hotel Casa Loreto 1893 (Mérida).

Uláak' meyajilo'ob tu yo'olal u taasa'al taak'in ti' Turismo

Ti' u ja'abil 2025, ti' u winalil enero tak septiembre, je'elbix ts'a'ab áantaj ti' túumben meyajilo'ob ts'o'ok u ts'a'abal 78 tsolt'aano'ob uti'al u xu'upul taak'in wa uti'al le ajmeyajilo'ob ti' turismo ti' u méektaankajilo'obil' Abalá (2); Acanceh (1); Chocholá (3); Cuzamá (2); Dzidzantún (1); Dzilam de Bravo (4); Hunucmá (1); Mérida (39); Motul (1); Progreso (7); Santa Elena (2); Seyé (2); Sotuta (1); Tekantó (1); Temax (2); Temozón (1); Tinum (3); Tixkokob (1) y Valladolid (4).

Beeyxan, ichil u meyajil le jala'achilo' ts'a'ab maanal ti' 85 tsolt'aano'ob ti' u xuup taak'in ti' u meyaj ti' turismo ti' u jejeláasil méektaankaajilo'ob ti' u nojlu'umil.

Beeyxan, táakpajo'ob ti' u káajal u tuukulil meyaj ti' 11 kúuchililo'ob ti' turismo tu'ux ma' ya'abchajti' u kaajil Chocholá (1), Dzilam ti' Bravo (1), Mérida (4), Progreso (2), Tekantó (1) yéetel ti' Valladolid (2).

Ma'alob u beetchajal yéetel u meyajil Xií

MbalilLe nu 'ukbesajila' ku kaxtik u k'uchul u péetlu'umil Yucatane' je'ex utsil kúuchil xiímbal turístico ti' Nojlu'umil México, yo'osal meyajo'ob ku beeta'al uti'al Ka'anbesaj ti' tuláakal meyajo'ob turísticos ti' le lu'umila yo'osal le tuláakal' yéetel certificación yóok'ol yaan yil yéetel xiímbalil.

Tu ja'abil 2025, tu ts'áajo'ob 75 kaambalil xook tu táan máak yéetel náachil uti'al meyajo'ob ti' tu kúuchil turísticos tu nojlu'umila', tu k'amajo'ob áantaj 2,178 máako'ob ti' 20 táanxeil kaajo'ob ti le péetlu'umila'.

Tu yo'olal ku ts'a'abal ti' le meyajo'ob u juunil tux u chimpooltaj ti' le túumbeno'ob 46 guias uti'al u beetiko'ob ma'alob u meyajo'ob ti' xiímbalil tu kúuchil ti' bak'pachil yéetel meyajil ba'ax u yil yéetel le jets'a'ano yáanal le NOM-09-TUR-2002 ti' le kaajtalilo'ob Dzilan de Bravo yéetel Progreso, beyxan le' 25 túumbeno'ob Guias ti' tuláakalo'ob Máako'ob ku taalo'ob xiímbal tu y'aanal NOM-08-TUR-2002, diplomado páay óolta'ab ti' le nojkaajil Mérida ts'o'ok 12 ja'abil ma' beta'aki'.

Beyxane', u ts'a'abal ojéeltbil yéetel bix u táakpajal ti' le u tsoolil le certificaá jejeláas kúuchilo'ob meyaj tu yo'olal k'a'ana'an u ya'abkunsaj yéetel u ma'alobtal le meyajo'ob yéetel u tuukulil ti' ts'a'oolal ti' le máako'ob ku taalo'ob xiímbal yéetel ma'alob táan óolalo'ob.

Ti' u ba'alil ti' Certificación Turística, te' k'iino'oba' ts'o'ok u beeta'alo'ob 153 certificados uti'al u nu'ukul meyajo'ob kaaj, ti' kúuchilo'ob kaajo'ob ti' Celestún, Chocholá, Homún, Izamal, Kaua, Mérida, Tinum, Tizimin yéetel Valladolid, yáanal le kaambalo'ob: 98 certificados yéetel tán ich ti' H (ma'alob u meyajta'al le janalo'ob); 10 certificados yéetel tán ich ti' M (túumben); jump'éeel certificado yéetel u tán ich ti' CCN (Código de Conducta Nacional); jump'éeel certificado ti' tsooyilo'ob México; 18 certificados yéetel tán ich ti' lu'umil Yucatán yéetel 25 certificados yéetel u tán ich ti' Nojlu'umila' uti'al ts'a'ajbal Ma'alobil meyaj ti' le xiímbalilo'oba'.

Beyxan, káajsa'ab yéetel ts'a'abal ojéeltbil le túumben certificado ma'alobil meyaj k'ajóolta'an je'ex Xiímbalil kajtalil, ku ts'áaik k'aj óoltbil le Secretaria ti' Xiímbalil ti' u lu'umil Federal yéetel ti' tuláakal u Nojlu'umil México, tu yo'olal ts'o'ok u yéeya'alo'ob 40 tuukulilo'ob meyaj yaan ba'ax u yila' ti' xiímbali ku kanáanta'al tuláakal bak'pachil j je'elbix le meyajo'ob u pàajtal u táakpajalo'obo.

Tu yo'olal, ti' le ts'aka'an súutukila' u jala'achil ts'o'ok u k'u'ubul u tsoolil 203 certificados Ma'alobil meyaj ti' le xiímbalilo'ob ts'o'ok u ts'a'abal u yutsil áantaj ti' 9 k'a'ana'an méek' ti' nojlu'umil yucatané', ja'atsal yéetel le k'aaba': 147 certificados yéetel u tan ich ti' H (ma'alob u meyajta'al le janalo'ob); 10 certificados yéetel u tan ich ti' M (túumben); jump'éeel certificado yéetel u tán ich ti' S, jump'éeel certificado yéetel u tán ich ti' CCN (Código de Conducta Nacional), upe certificado tsooyilo'ob

México; 18 certificados yéetel u táan ich ti' Yucatané' yéetel 25 certificados yéetel u t'áan ich ti' Nojlu'umila' uti'al ts'áajbaj Ma'alobil meyaj ti' le xiímbalilo'ob Nojlu'umila'.

U p'is óoltik le tuukul ba'ax chimpol'taan táanil yéetel k'a'abet u ts'abal ma'alob kanáanil ti' le maax ku xiímbaltiko'ob le lu'umila'

Le nu'ukbesajila' yaan ti' u meyaj u ts'abal ti' yucatané'u ma'alobil lu'umil tu'ux ku taal máako'ob xiímbal ti' tuláakal nojlu'umil México, u yo'osal u yila'al wa ts'o'ok u beetiko'ob u tsoolil u ju'uno'ob ti' le Registro Nacional de Turismo(RNT) yéetel a'almaj t'aan ti' xiímbal, je'elbix chiímpol'taan.

Tu ja'abil 2025, beeta'abo'ob 5,274 xak'al ti' meyajob ku kanáanil máako'ob ti' le maax ku taal xiímbal tu kúuchil Akè, Chichen Tzà, Xcambò, Dzibilchaltùn, Ek Balam yéetel Uxmal, beyxan tu kúuchil jala'achil yéetel u tuukulil u yila'al u ma'alobil le áantajo'obo' ku ts'abal ti' le xiímbalo'ob tu péetlu'umil Yucatáno'.

Beyxan beeta'obo'ob 243 le ba'ax k'a'abet uti'al u k'amiko'ob u ju'unil u meyajob yéetel u yoochel uti'al u páajtal u k'ajóolta'alo'ob tu kúuchil meyaj, ku táakpajalo'ob beya': 113 ma'alobo'ob uti'al meyaj, 101 ku p'áatalo'ob te' kúuchil meyaj, 4 ku k'expajalo'ob le meyajob ti' k'úuchilo'ob yéetel 25 ku t'úumbenkuunsiko'ob u ch'i'ibalo'ob.

Beyxane', ti' le k'iinilo'ob ts'u beeta'al 503 le ba'ax paybe'en tu kúuchil Registro Nacional de Turismo (RNT) jaatsts'iibilo'ob beya': 76 uti'al kúuchilo'ob tu'ux ku ts'abal kuxtal tu k'iinilo'ob, 94 kúuchilo'ob tu'ux je'el u páajtal a k'áatik a'almaj t'aan yo'osal a bin xiímbal, 5 kúuchilo'ob ku bisiko'ob máako'ob yaanal tu'ux, 242 uti'al ts'a áantaj ti' le máako'ob ku xiímbaltiko'ono' yéetel le yalabo'ob uti'al uláak kúuchilobo'.

Beyxan, ts'a'ab a'almajt'aan yéetel a'alnu'uk ti' 70,333 máako'ob tu kúuchilo'ob tu'ux jets'a'an uti'al le meyajob, jets'e'el ti' le Aeropuerto Internacional ti' Nojlu'umila'; Teatro José Peón Contreras; Kúuchil ti' jala'achil yéetel Terminal Internacional de Cruceros ti' Puerto Progreso.

Ti' le ts'aka'an súutukila u jala'achil ts'o'ok u beeta'al u mùuch'il le màaxo'ob taalo'ob xiímbal tu k'inilo'ob ti' 6,845 máako'ob yaan tuláakal ba'ax k'a'abet uti'al le meyajob ti' ku tan oltik le maax taloo'ob xiímbal;274 le baàxo'ol k'a'beet uti'al u k'amiko'ob u juunil u meyajob yéetel u oochel uti'al u páajtal u k'ajóoltalo'ob; 657 le ba'axo'ob k'a'abeet uti'al jejelas meyajilo'ob tu kúuchil Registro Nacional de Turismo (RNT) yéetel ts'atio'ob tsoolo'ol le a'almajt'aan yéetel bix u meyajta'al u k'uchul le màaxo'ob ku k'uchul xiímbal ti' k'iinilo'ob 83,827 máako'ob ti' le kúuchil a'almajt'aan turística tu jala'achil péetlu'umil.

Beyxan, ichil tu ja'abil 2025 uti'al u k'amik u yutsil beeta'ab u tsoolil 4 núukil t'aan tu'ux u jets'tal le mokt'aano'ob uti'al u meyajob j-ka'ansajo'ob yéetel najilxook Universidad Tecnológica del Poniente (UTP); tak Colegio de Estudios Universitarios del Mayab (CEUM); le' Universidad Anàhuc Mayab t;' yéetel Universidad del Sur, yéetel u tuukulil u mu'uk'a'ankúunsik u kaambalalil xook yéetel u meyajil le xoknàalo'obo' ti' le u kúuchil xiímbalilo'.

Táakpajal ti' le cha'an internacional Yucatan Xmatkuil 2025

Táakpajo'ob kúuchil feria uti'al u ts'abal a'almajt'aan tu t'aan maak yéetel nàachil ti' le ye'esa'al yéetel ts'abal ojeeltbil ti' le xiímbalil meenta'an uti'al u ts'aik t'i máako'ob n'ukul meyaj ti' a'alajil t'aan, nu'ukul ka'ansaj, kúuchilo'ob uti'al u xiímbata'al, yik'alil yéetel áantajo'ob turísticos yaan ti' le noj lu'uimila', yo'osal le kúuchila' anchaj t'aan yéetel le màaxo'ob ku k'uchulo'ob xiímbal, ichil leti'obe' yaan mejen paalalo'ob, xoknàalo'ob yéetel nukuch máako'ob yéetel h'ija'ano'ob, tuláakal le meyajja' beeta'ab

yéetel u tuukulil u k'áat u xiimbalto'ob le' noj lu'mila' Yucatàne'.

U nojba'alil ti' le campaña' u k'aaba' "K'ajoolta'al Yucatan'" k'a'abéet'chaj u ts'a'abal nu'ukulo'ob je'elbix u nu'ukul kutalo'ob nupt'aan , nukuch ts'iibo'ob ti' le weel xiimbal Yucatàn yéetel flamengos.

Táakmuk'il xiimbalil yéetel u kaláanil yóok'olkaab

Beeta'ab tuláakal le meyajo'ob uti'al u chukik le táakmuk'il xiimbalil u kalànil yóok'olkab, uti'al u táakmuk'pajak u lu'umil yucatàne' utsil kùuchil uti'al u xiimbata'al ti' Tu lu'umil Mèxico yo'osal u meyaj yéetel ts'a'ab u tojol ti' le yik'alilo'ob yéetel áantajo'ob yéetel le tuukula' te'le nojlu'umila'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 202 much'tàambal meyajo'ob yéetel jejelàas jo'olpòopo'ob ti' le kùuchil privado ti' xiimbalil, bey xan yéetel mola'ayo'ob kaaj, je'elbix: u Mola'ay yóok'ol kaab Maya (OMM), le Banco ti' táakmuk'il ti' Amèrica Latina (CAF), le Secretaria ti' Ciencia, Humanidades, Tecnologia yéetel Innovaciòn (SECITHI), Le Mola'ay ti' Xiimbalil Federal, Viva Aerobùs, le jala'achil yéetel Cònsul General ti' le Repùblica Dominicana ti' le Mèxico, le Kùuchil uti'al u meyaj ti' Estados Unidos, le Organizaciòn ti' le Naciones Unidas uti'al ti' Educaciòn, Ciencia yéetel le' Cultura (UNESCO), beyxan ya'abach u nu'ukul xiimbal ti' cheem ja' yéetel jala'achil mola'ay ti' le péetlu'umila'.

Beya', ti' le jala'achila' ts'o'ok u beeta'al 281 much'talo'ob uti'al u k'ajoolta'al páayt'aan yéetel u yaanta'al u meyajo'ob ti' táakmuk'il xiimbalil yéetel u kaláanil yóok'olkaab ti' le Péetlu'umila'.

Beyxan, ti' le 2025, tuláakal táakpajal bino'ob 101 k'iimbesajo'ob, ichil le je'elo'oba u k'a'ana'anil: le chùumpajal ti' Pixyà bey Chan Kaaj Màgica (k'a'ana'an ti' Tecoh); Festival Vocacional ti' k'òoben Tak'an: ichil le' unaj yéetel le ba'ax ka p'atik (k'a'ana'an ti'Halachò); chùunpajal ti' le tuumben tòojil ti' Turibus ti' Valladolid; " Chanil in Kaajal", beeta'al ti' Valladolid je'elbix Ka'an Fest; ka'analil ti' k'iin, tsòolkaab k'uxtalil yéetel u k'eexel tojil ti' Jala'chililo'ob Subnacionales, beeta'ab ti' le Noj Lùumil ti' Mèxico; múuch' meyajo'ob "Tojkinaj ti' múuch meyajo'ob ti' tsolkaab K'uxtalil, u nu'ukbesajo'ob tumen Uniòn ti' Secretarios de Turismo ti' Mèxico, A.C.(ASETUR) yéetel le' Asociaciòn Nacional ti' le jala'chililo'ob Ambientales Estatales, A.C. (ANAAE); XVI K'ii òolal ti' Te' ti' le kùuchil San Crisanto, yo'olal u k'a'asajil ti' le K'iinil Yóok'ol kaab ti' le kùuchil ti' le yàax` - chàak; Ets'lajo'ob ti' le Ts'aj t'aan yéetel K'àatchi'ob ti' Xiimbalil ti' Jo'; múuch taal meenbil ts'a'abal ojéetbil ti' Bogotà yéetel Medellín yéetel Asociaciòn Mexicana ti' le Industria Turística (AMIT); ajxiimbalil ti' le chaan kaj Mahas k'a'ana'an ti' Tixcacalcupul, uti'al u k'yojeeltiko'ob yo'olal ti' le tuukul meyaj ti' xiimbalil ti' kaajalo'ob u tukulta'ab u meyajta'al ti' le kùuchilo'ob, ichil uláak' ba'alo'ob.

Ti' le jala'achila', ts'o'ok u táakpajal 112 k'iimbesajo'ob u nu'ukbesa'al u tojol ti' le yik'alilo'ob yéetel áantajo'ob taj okoltaj yéetel táakmuk'il kaláanil yóok'olkaab ti' le péetlu'umila'.

Meyajo'ob uti'al liik'sa'al u meyajil U k'am u'ulabo'ob

Beeta'ab meyajo'ob uti'al u ya'abtal U jo'o tsoolil meyaj u meenta'an uláak'o'ob u nu'ukulil uti'al kaaj, yolaal u ya'abkunay u tojoj le meyajo'ob máako'ob ku' t'aan òolo'ob ti' le lu'umila' tu'yo'olal le' nojoch òolal yéetel múuch' meyajo'ob kaaj yéetel nu'ukulil turístico tu' táanil ti' le mola'ayo'ob ti' òoxpel tsoolil jala'achil.

U beeta'al Taller "U tsoolil ti' le yik'alilo'ob turísticos uti'al u ko'onol ich k'iíwik"

Tu ja'abil 2025, ts'u beeta'al ti' le kuchteel Valladolid le numchi'taj ti' tuláakal mako'ob ts'a òolal turísticos u k'aaba' u tsoolil ti' le yik'alilo'ob turísticos uti'al u ko'onol ich k'iíwik u tso'olol tumen le' múuck' máako'ob k'a'ajolan je'ebix Co'ox Mayab ti' 17 máaxo'ob jo'olintik jejelas kùuchilo'ob turísticas yéetel u xuul uti'al kanáanta'al u miaatsil yéetel u ba'alche'ill ti' tuláakal kùuchilo'ob tux a màans ich.

Meyajo'ob uti'al u ya'abtal u menta'al le' u tuukul meyaj ti' lu ti' jo'otsoolil meyaj yéetel Pueblos Mágicos

Tu ja'abil 2025, beeta'ab muchtáambal ak'tan ti' le jala'achil kaajo'ob ti' Motul, Progreso, Río Lagartos, Tizimin yéetel Zaki u xuul uti'al u ts'a'abal u yojéelta'al tak tu'ux ku k'uchul tu' kùuchil bax k'àata'al tu yo'olal u n'ukulil uti'al kaaj. Bey xan, ch'a'abal oochelo'ob ti' le kùuchilo'ob ku meyajta'al yéetel k'ucho'ob ti' mokt'aano'ob uti'al u ts'aj'bal uti'al u beeta'al tu paach k'iin le mùuch'meyaj ejecutivo'obo'.

Ba'ale, mokt'aano'ob mùuch'meyaj yéetel Mola'ay tux u beeta'al y'éetel u kanàanta'al meyaj'ob kaaj tu lu'umil Yucatán (INCCOPY), yéetel u tuukulil u beeta'al tàanil 4 meyaj'ob ti' preinversion uti'al u yila'al ba'ax k'a'abet yéetel le ba'alo'ob ku beetiko'ob ti' múuch' meyaj. Le kùuchil xooka': 1) U kùuchil xook u ts'iibil u na'atikilil tu'ux kach u meyaj uti'al u ma'alobil u najilil uti'al u pèeks oochel Malecòn linternacional Puertoil Progreso; 2) Kùuchil xook u ts'iibil u na'atikilil tu'ux ka'ach u meyaj uti'al Nu'ukbasajil ti' chiikulilo'ob Turistica ti' Yèeytàn Kàajo'ob (Jàax jaats); 3) Kùuchil xook u ts'iibil u na'atikilil tux kach u meyaj uti'a u sàasilil' yéetel u Sàasilkuunsa'al le Calzada ti' le Frailes tu kaajil yéetel kaaj Valladolid yéetel 4) Kùuchil xook u ts'iibil u na'atikilil tu'ux ka'ach u meyaj uti'al u Màak'anta' k'iik' Pàaybe'enil ichil le kaajil yéetel kaaj Río Lagartos.

Bejo'ob Mágicosil u Boonil

Beeta'ab much'táambal ti' le Nu'ukbesajil ti' u Bejo'ob Yèeytàn u Boonil 2025 ti' u nojlu'umil Yucatán, yéetel múul meyaj'ob yéetel le' NojMola'ay ti' le xiimbalil ti' Jala'achil ti' le República, yéetel u tuukulil u jats'utskiintal yéetel ts'a'ak nojbe'enil ti' le kùuchilo'ob noj kaajo'ob ti' u boonil e'esajilo'ob muk'òlalil u oochel ti' le kajalo'ob yéetel le nùukula ku boch'besaj u kaambali' ti' le xiimbalil u kaajalilo'ob ti' yèeya'ano'ob ti' le péetlu'umila'. Le nu'ukbesajil beeta'ab yéetel mùul meyaj'ob ti' le òoxp'èel tsoolil a bix Comex yéetel Asociacion Civil Puksi'ik'al Nojkaajil.

Yéetel le meyajilo'ob beeta'ab táanilo', le kùuchila' ti' le k'iinilo'ob béeychajaj táakpajal ti' 25,067 k'ala'an meetro'ob ti' 6 kaajilo'ob: Izamal, Maní, Motul, Progreso, Río Lagartos y Valladolid, meenti'ik uts ti' 215,719 k'áanalob, uti'al tuláakal le' meyajil ts'o'ok u xu'upul 3 millonesil 760 milesil peeso'ob tu kùuchil taak'ino'ob tu' péetlu'umilo'ob. (1 millonesil peeso'ob) jala'achil kaaj (880 milesil) yéetel u kùuchil Comex-puksil'al Nojkaajil (1 millonesil 880 millesil ti' u nùukul meyaj yéetel le máax ku meyaj'ob).

Nu'ukbesajil ti' meyaj uti'al u chimpoltaj ti' l Almejen wiinikil ti' Péetlu'umil uti'al manejo ti' K'áak'náabo'ob yéetel u chi' k'áak'náabo'ob

Tu ja'abil 2025, anchaj u beeta'al múul meyaj ti' le Seminario "Tejiendo Redes yo'olal u Biin úuchuk ti' le chi' k'áak'náabo'ob: muuch'táambal SACMyC 2025" tu'ux much táambalilio'ob jejelás jo'olpóoplilo'ob ti' kùuchilo'ob: mola'ayo'ob Najil xook. Muuch káabil, Jala'achil, u kùuchil meyaj ma' uti'al kaajil, yéetel múuch' kùuchilo'ob meyajil ti' le chuk kayo'ob ti' Telchac Puerto, Progreso, Río Lagartos San Felipe, Celestún, Sisal, ichil láak'o'ob, yéetel u tuukulil u much'táambalil le múuch' meyaj'ob yéetel nu'ukbesajil le' u bixil u meyajta'al yo'olal ma' u yúuchul nojoch loobil yéetel u suktal ti' le k'eexel le iik'o' ti' Péetlu'umila'.

Meyajo'ob uti'al u yaantal u nu'ukulil ba'alo'ob meyaj uti'al u ma'alobkínsiko'ob u yoochel nojkajo'ob tu péetlu'umil Yucatán

Tu ja'abil 2025, ts'o'okts'a'ab le meyaj'ob tu'ux u ma'alobkintalo'ob le kùuchilo'ob ti' u tsolil tu'ux ku yu'ulabo'ob le ajxiimbalilo'ob ti' Espita, Izamal yéetel Maní uti'al u ts'áaiko'ob ma'alob meyaj ti' le máax ku talo'ob xiimbal. Beyxan k'u'ubultal ti' kajalil Río Lagartos jumpe u nu'ukulil uti'al u p'iisab jayt'uul mako'ob ku k'uchulo'ob ti' le marca xiimbalil mako'ob "Yucatán", u k'uchil múul tsikbal yéetel flamingos meenta' yéetel concreto uti'al u p'eesal le' xiimbalil ti' le kajo'

Yóok'ol kaab Maaya

Ichil le k'iinilo'ob ti' le Much'táambal Yóok'ol Kaab Maaya ti' Nojlu'umil Méxicoe tu Ja'abil 2025, u tuukulil meyaj ku kaxta'al ma'alobkíinsaj le meyajo'ob ti' le xíimbalilo'ob ti' kaaj yáanal criterios ti' kaláanil yóok'olkaab ti' le jaatsil Yóok'ol Kaab Maaya tu Nojlu'umil Méxicoe.

Tu ja'abil 2025, tu yo'olal ti' le jaats'il meyejo'ob beeta'al yéetel le Muchtambal ku nu'ukbesajil 5 múuch'tsikbslo' ti' le meyajo'ob tu'ux tu ya'alajo'ob ba'ax k'a'béet u beeta'al uti'al yaantal u k'etelajil, beet u k'ajóolta'al, u beeta'al u yik'áalilo'ob kaajilo'ob, nuupt'aan ti' múuch' meyajil, túumbenkuusik le tsolk'aaba'ob, u nu'ukbesajo'ob ti' múul meyajil yéetel tsoolil yo'olal Much'táambal Yóok'ol Kaab Maaya ti' Nojlu'umil Méxicoe, ichil uláak' ba'alo'ob.

Beyxan, táakpajo'ob ti' le 37ª much'tal ti' le Much'táambal Yóok'ol Kaab Maaya, k'iinbesa'an ti' le Ichil le k'iinilo'ob ti' E'esajil koonol ti' Xíimbalil ti Méxicoe' tu ja'abil 2025, tu'ux u ts'a'abal ojéeltbil le báax u ts'o'ok u beeta'al yéetel le waya'as u yila'al le mola'ay jeel bix u juumpel k'iintaj miaatsilo'ob asab ku xíimbata'al ti' tuláakal lu'umil. Ku ya'ala'al jumpéel muuk't'aan ch'aaban tu'ux jets je'elbix jumpéel Yucatán je'elbix jump'éel kúuchil je'elbix "K'íiwik, Feria Turística ti' Mundo Maya 2026".

Yucatán, Kúuchil ti' Feria Turística ti' Mundo Maya 2026

Ichil u meyajil ti' u péektsiilil ti' Turismo ti' u Jala'achil ti' Maayáaj ka'asijil, ichil u múul meyaj yéetel u mola'ayil ti' Secretararia ti' Turismo ti' Mexico jo'olpensaj tumen Josefina Rodriguez Zamora, tu k'iinil 2 taak 5 ti' junio ti' 2026 tu nojkaajil jo', Yucatán kúuchil tu'ux kun beetbil u Feria turística ti' Mundo Maya "K'íiwik" tu'ux ku je'el ts'a'abal u k'ana'anil evento turístico, ko'onol, xooknajilo'ob yéetel ti' péektsilil ti' u jaatsil ti' Mundo Maya, tu'ux tu ts'o'ok e'esajil beeta'ab tu péetlu'umil tu ja'abil 2013.

U ts'a'abal k'aj óoltbil le evento chíimpo'olt'aan tumen u Organización ti' Mundo Maya, tu'ux ku muuch' jo'olpopilo'ob ti' u nojlu'umil ti' Campeche, Chiapas, Quintana Roo, Tabasco yéetel Yucatán, Beeyxan u nu'ukulilo'ob ti' u nojkaajil ti' Belice, Guatemala, Honduras yéetel Salvador, máaxo'ob tu ts'áajo'ob u táan óolil uti'al u bee'atal jumpéel much' meyaj ti' le evento tu'ux ku biisik u k'áaba' ti' u péektsiilil ti' turismo ti' u kaláanil yóok'olkaab yéetel ti' kajnáalilo'ob.

U beeta'al jump'éel Comité ti' Organizador ti' "K'íiwik: Feria Turística Del Mundo Maya 2026"

Ti' u ja'abil 2025 beeta'ab u ye'esajil ti' u kúuchil ti' Comité Organizador "K'íiwik, Feria Turística ti' Mundo Maya 2026" ti' u kúuchil ti' historia del Palacio ti' Gobierno. Le comité'o' yaan u páajtalil u múul meyaj yéetel sásilkunsik meyajilo'ob, ku kaxáantik u peektsilil turismo, miaatsil yéetel u taak'in ti' u jaatsil maya.

LXXXI Much'táambal ti' u Comisión Regional ti' u Organización ti' Mundo Maya

Ti' u ja'abil 2025, táakpaj ti' Much'táambal ti' Comisión Regional ti' Organización Mundo Maya ti' nojlu'umil ti' Placencia, Belice, tu'ux e'esaj u tsoolil bix ku beet'al u Feria ti' Turismo "K'íiwik" ichil máaxo'ob ku jo'olpéesik Yucatán, Campeche yéetel Quintana Roo tu yo'olal Méxicoe, je'elbix Belice, Guatemala, Honduras yéetel El Salvador.

Ichil le much'táambal táakpaj ti' tsool t'aano'ob, foros yéetel u ye'esajil ti' ko'onolo'ob tu'ux sakacht'aanta'ab ba'ax kun beetbil uti'al u muuk'akúunsa'al u tsoolil u táakmuk'tiko'ob u jóok'ol táanil, je'elbix uti'al u ma'alobkúunsaaj u ma'alob meyajil ichil turistas ti' nojlu'um.

U tsooltuukulil meyajo'ob ti' u Mola'ayil ti' Despachol Turismo ti' u Mola'ayil Instituto Hondureño ti' Turismo

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab jump'éeel xímbal ti' meyajo'ob ti' u Mola'ayil ti' Despacho ti' Turismo ti' u Mola'ayil Instituto Hondureño ti' Turismo, Yadira Esther Gómez Chavarría yéetel u múul meyajil yéetel méektáankaajilo'ob ti' Maní, Progreso, Santa Elena, Tinum yéetel Valladolid uti'al u kexik bix kun meyajta'al u beetbil u nu'ukulilo'ob ti' Turismo ti' kaajilo'ob.

Beeyxan, ichil u xímbalil beeta'ab much'táambal uti'al u meyajo'ob yéetel Hondureña uti'al u muuk'akúunsik u múul meyaj ti' turismo ti' kajnáalilo'ob, je'elbix u xak'al uti'al u yaantal jump'éeel jach ma'alob meyaj yéetel uláak' nojlu'umilo'ob ti' Mundo Maya ichil u jats'uts e'esajilo'ob.

Catálogoil Experiencias Turísticas “Viajes por el Mundo Maya México”

Beeyxan, táakpaj ti' u ye'esajil ti' u Catálogo de Experiencias Turísticas “Viajes por el Mundo Maya México” Tihosuco, Quinta Roo, chímpo'olt'aan tumen UNESCO, Le ju'uno' yaan u xookil ti' 42 tsikbalob yéetel u rutas ti' 5 nojlu'umilo'ob, tu'ux Yucatáne' táakpajil yéetel 11 nu'ukulilo'ob, tu'ux ku e'esab u turismo ti' kaajnalilo'on beey jump'éeel bix kun meyajbil taak'in ti' le kaajo' yéetel masewal kaaj. U ye'esajil beeychaj yéetel 38° muuch'ilo'ob tu yo'olal Alianza Mundo Maya Mexico, tu'ux táakpaj yéetel jo'olpóopilo'ob federal, estatal yéetel meyajilo'ob, tu'ux e'esab meyajilo'ob ti' u jejeláasil bix kun meyajta'al turismo.

Túumben Nu'ukulilo'ob Turísticos yéetel táan óolt'aal jaatsil mina'an uláak' je'ex lelo'

Beeta'ab meyajilo'ob uti'al túumben nu'ukulilo'ob ti' turismo uti'al u kaxáantik jump'éeel ma'alob u ya'abta'al u tojol ti' u meyajilo'ob ti' Turismo ti' u kajnáalilo'ob, tu'ux ke e'esa'al yéetel ku péektsilta'al túumben meyajilo'ob uti'al u beeta'al kúuchilo'ob yéetel zonas jach k'a'a'na'an.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab u je'el ti' 39 fichas ti' nu'ukulilo'ob, tsoolilo'ob uti'al turismo, uti'al u meyajta'al áantaj yéetel u péektsilil ti' turismo.

Beeyxan tu yo'olal u meyajil ti' jaatsil, beeta'ab tu npoj kaajil jo' “Taller de conceptualización ti' Yucatán je'elbix du kúuchul ti' Wellness” yéetel “Mesa ti' planeación estratégica para el desarrollo de Yucatán como destino Wellness”, tu'ux ku kaxáantik bix kun meyajta'al yéetel máaxo'ob ku ko'onol ti' le kajnáalilo'ob uti'al u mu'uk'a'akunsa'al. Le tsool t'aano'ob áanchati'ob u táakpajalo'ob ti' 70 jump'éeel meyajilo'ob ti' Turísticos ti' 10 méektankaajilo'ob ti' péetlu'umil.

Beeyxan, beeta'ab tsoolil t'aano'ob magistral “Importancia del Turismo Inclusivo y de la Accesibilidad Turística a Nivel Mundial” tu'ux tsáaj tumen Diego J. Gonzalez Velasco, u jo'olpóopil ti' Red Iberoamericana yéetel Española ti' Turismo Uti'al (RITURACCES) yéetel Red Española ti' Turismo Accesible (REDESTABLE) yéetel tu xooknaja' yéetel 35 máaxo'ob táakpajo'ob ti' cámaras yéetel asociaciones civiles turísticas ti' kajnáalilo'ob. Ti' le foro áanchaj u beeta'al u túumben e'esajil ti' turismo uti'al jump'éeel ma'alob xímbalil ti' máako'ob yaan discapacidades je'elbix nukuch máako'ob, ko'olelo'ob yoomchaja'ano'ob yéetel k'a'ana'an u beeta'al u túumben meyajil uti'al múuch' kajnáalilo'ob.

Beeyxan anchaj u ye'esajil ti' 9° e'esajil ti' World Wellnees Weekend, tu yo'olal u táakpajal ti' 28 e'esajilo'ob yéetel 41 meyajilo'ob tsoolilo'ob ti' tooj óolal tu'ux ku ts'a'abal k'aj óoltbil Mexico ichil u diex meyajilo'ob ti' le jejeláasil meyajo'ob tsíibt'aan, je'elbix u ye'esajil ti' Ansagna Spa Hacienda Xcanatún tu k'áamaj u chímpo'olal ti' Champions Wellness, muk'áakunsik u tuukulil meyajilo'ob ti' táanxel nojlu'umil ti' u ma'alob turismo.

Beeyxan, e'esa'ab bix u jejeláasil bix ku beeta'al meyajilo'ob ti' Turismo Wellness ts'aba'an u k'aaba'a “Maya Wellness”, jump'éeel baj bix ku káajbaj u meyaj ti' u jats'uts meyajil yóokol kaab ti' u miaatsil ti' Yucatán yéetel úuch been t'aano'ob yéetel ma'a u sáatal u tooj óolal, uti'al u ts'a'abal jump'éeel nojlu'umil

ti' turismo uti'al u xíimba'alta', tu'ux táakpaj maja'an ti' 85 aj-meyajilo'ob ti' Turismo ti' u jaatsil meyajil ti' le péetlu'umila'.

Turismoil petenlu'umilo'ob

Le jejeláasil meyajilo'ob ku kaxáantiko'ob jump'éeel ma'alob turismo uti'al u beeta'al ti' u péetlu'umilo'ob, ichil u meyajilo'ob tu'ux ku péektsilil uti'al u meyajta'al ti' kajnáalilo'ob.

Ti' u ja'abil 2025 ku ye'esa'a le je'elo'oba':

Táakpaj ichil u Expo Aventura, beeta'an tu' k'iinil 5 táak 6 ti' abril tu'ux tu tsáaj u estand ti' Yucatán yéetel 10 e'esajilo'ob ti' 8 méektáankaajilo'ob je'ela'an, tu'ux tu ts'íibkuba'o'ob 2,391 ti' máaxo'ob ku ko'onolo'ob tu nojlu'umil mexico yéetel ti' táanxel nojlu'umil máaxo'ob ku taalo'ob ti' u nojlu'umil ti' México, Durango, Jalisco, Quintana Roo, San Luis Potosí, Sinaloa, Tabasco, Veracruz yéetel Zacatecas, je'elbix máaxo'ob ku taasiko'ob u ko'onol je'elbix Canadá, Cuba, Estados Unidos yéetel Francia.

Beeyxan, taakpajo'ob ti' u ye'esajil ti' 9º e'esajil ti' Expo Foro Ambiental beeta'an tumen CONACO Servytut ti' jo' tu' ki'iinilo'ob 30, 31 ti' mayo yéetel 1 ti' junio, tu'ux tsáaj 1,635 máako'ob, ti' le evento táakpajalo'ob ya'ab nu'ukulilo'ob ti' turismo beeta'an yéetel 11 kúuchililo'ob ku ko'oniko'ob turismo ku taal ti' táanxel kajnáalilo'ob Celestún, Dzilam de Bravo, Hunucmá, Izamal, Maní, Mérida, Santa Elena, Sinanché yéetel Valladolid Beeyxan táakpaj ichil Herencia Viva, ichil u kúuchil ko'onol ti' artesanías tu yo'olal u mola'ayil ti' Instituto Yucateco ti' Emprendedores (IYEM).

Beeyxan tsáaj áantaj ti' bix u beetbil u evento ti' "Experiencia Terra y Mare", tu'ux ku kaxáantik u beeta'al u je'elanil ti' u múul meyajil u ye'esajil ti' jaanalo'ob ti' u chíimpolil ti' u jaanal Yucateca ti' u jejeláasil hoteles yéetel restaurantes ti' u kúuchil Casa Armani.

Beeyxan tsáaj áantaj uti'al u péektsilil ti' u yáax e'esajil ti' Tianguis Turístico, Artesanal yéetel Gastronómico "Acanceh, ¡te va a Encantar!", beeta'an tu k'iinil 15 ti' febrero tu ja'abil 2025 tu'ux ku kaxáantik u muuk'akúunsik le kajnáalilo'ob je'elbix jump'éeel kúuchil turístico tu'ux múuch' maanal ti' 50 e'esajilo'ob.

Táakpajalo'ob ti' u comité u múuch'i ti' u Foro ti' Progreso tu'ux beeta'ab ti' u yáax semana ti' mayo tu ja'abil 2025.

Lali'e' ti' u meyajil, ichil u meyajil ti' u tsooil meyajil k'iimbesaj uti'al u péektsilil ti' Tren Maya: "Impulsando el Turismo y la Conectividad Nacional", tsáaj áantaj ti' bix u beeta'al ti' 6 tsool t'aanilo'ob, 5 jump'éeel ti' en línea yéetel jump'éeel presencial tu'ux áan cha jun múul táakpajalilo'ob ti' 125 ajmeyajilo'ob ti' turismo ti' u nojlu'umil mexico, ichil agencias ti' viajes tour, cámaras yéetel asociaciones ti' hoteles yéetel restaurantes.

Beeyxan beeta'ab e'esajil yéetel ti' le ba'ax yaanti' ti' 7 beejilo'ob turísticas uti'al campañas uti'al Yucatecos uti'an yaan semana ichil u jejeláasil meyajilo'ob turísticos beeta'an tumen restaurantes, hoteles, jejeláasil kúuchililo'ob.

Beeyxan tsáaj áantaj ti' u Festival Tak'an, ichil ba'al k'áabeet a beetik yéetel a k'ásasik, beet'aan ti' u kúuchil ti' Ex extación ti' u Tren ti' Halacho tu'ux táakpaj 50 juntúul máako'ob ti' aj meyajilo'ob ti' turismo ti' los Pueblos Mágicos de Yucatán yéetel ti' Región del Mundo Maya, tu'ux tu ts'íibkuba'ob maanal ti' 3500 máako'ob ti' u ka'ap'éeel k'iinilo'ob. Ichil le meyajilo'ob beeta'ab mesas paneles tsiibalo'ob ti' chef ku taal ti' taanxe'el nojlu'umil, tsikbalalo'ob uti'al u beeta'al jaanalo'ob, óok'oto'ob folcléricos, ichil uláak'. Beeyxan, tsáaj áantaj ti' Expo "Cocina Ancestral para un Nuevo Mundo" beeta'ab tu nojkaajil Jo' tu'ux

táakpaj chefs ti' 10 nojlu'umilo'ob yéetel ixmeent janalo'ob ti' u nojkaajil Oaxaca, Chiapas yéetel Puebla, je'elbix 18 e'esajilo'ob ti' turismo ti' kajnáalilo'ob.

Beeyxan, tsáaj áantaj uti'al u péektsilil uti'al le Festival ti' Chi'ikam ti' u kaajil Maxcanú yéetel u Festival ti' Pulpo Río Lagartos, je'elbix ku meyajta'al u ye'esajil yéetel u nu'ukulil uti'al u ye'esajilo'ob.

Beeyxan, táakpaj ti' u XV e'esajil ti' Adventure Travel Mexico (ATMEX)k'iimbesej tu nojkaajil Zacatlán ti' Manzanillas, Puebla tu'ux tsáaj 40 jump'éelal citas ti' máaxo'ob jo'olpesik ko'onolilo'ob, tu'ux anchaj 11 jo'olpopil ti' meyajilo'ob ti' ko'onol, asociaciones, molayilo'ob yéetel ajmeyajilo'ob ti' turismo ti' kajnáalilo'ob tu'ux ku kaxáantik u péektsilil u turismo yóokol kaab yéetel u meyajilo'ob ti' Yucatán. Beeyxan, beeta'ab jump'éel tsoolil meyaj uti'al u kúuchul máak, tu'ux tsool ba'alo'ob jats'utstako'ob.

Beeyxan ti u ja'abil 2025 beeta'ab 8 ruedas ti prensa uti'al u péektsiilt'aan jejeláasil k'iimbesejilo'ob: Festival ti' Chaya tu kaajil Tekax; siibalo'ob ti' turismo sustentable ti' núukulililo'ob "Ejido San Crisanto" (méektaankajil ti' Sinanché) yéetel "Aldea Xa'Anil Naj" (méektaankajil ti' Santa Elena); Festival Tak'an, ichil ba'ax k'a'abeet u ye'esajil ti' Halachó, ti' u Festival del Salbut tu kaajil Seyé, Festival ti' Jicama etu kaajil Maxcanú, Festival ti' Pulpo ti' Río Lagartos, la Expo "Cocina ancestral para un nuevo mundo" yéetel Expo "Carnívoro Fest". Beeyxan tsáaj k'aj óoltbil ti' redes sociales ti' u cartelera ti' eventos festival "El renacer de la Costa Yucateca", ichil uláak'.

Meyajo'ob ti' Liik'sajil Jats'uts Kaajo'ob

Oksaj meyajilo'ob yéetel u tuukulil u jóok'sa'al u jets' óoltal le Jats'uts Kaajo' ti' Yucatán tu yo'olal u páajtuukultal yéetel u meyajta'al u táakmuk'il ti' le kajtalilo'ob yéetel u muuk'il xiímbal.

Tu ja'abil 2025, ku beeta'al 35 sijnáalil u ts'áabal ti' le máaxo'ob ti' le 7 Kaajo'ob Mágicas, ti' le ts'o'okol u ts'a'abal yéetel u yáantik yo'osal le túumben meeychajal ti' le "Estrategia Nacional para u Fortalecer le Kaajo'ob Mágicos".

Ku ts'o'okole', ku proporcionaron 3 consultas especializadas utia'al u solicitud le "Mágicos Premios tumen Excelencia" t'aano' ti' le 7 Pueblos mágicos ti' le noj kaajo'ob. Yo'olal le ba'alo' Saamale' tu náajaltaj le yáax kúuchil ti' categoría Excelencia Gastronómica ti' le Mágico México Awards Grupo Excelencias, jump'éel tsikbe'enil ku ts'áaik óolal ti' u je'ela' culinaria ma' igual.

Ichil le ja'abilo'oba' ku k'ajóoltaj invitación ti' le 7 Kaajo'ob Mágicos utia'al u inscribir ti' le "Diploma Innovación Turística" k'u'ubul ti' Educación Turística, yéetel u ts'aik ti' le xoknáalo'obo' yéetel le kaambalo'ob yéetel nu'ukulo'ob k'a'abeto'ob utia'al u jóok'ol ti' jump'éel industria jach jela'apajal.

Beyxan, beeta'ab jump'éel aktan yéetel jala'achilo'ob méek'tankaaj ti' le 7 Jats'uts Kaajo' ti' péetlu'um uti'al u ye'esaj túumben t'o'olilo'ob ti' u meyaj "U bixil u meyajtal Nojlu'um uti'al u Muk'a'antal le Jats'uts Kaajo'", yéetel u tuukulil ti' u beeta'al jump'éel pa'ajtuukul ti' meyaj' ich múuch'il uti'al u chukbesaj ti' laayli'.

Layli' beyo', yéetel u xuulil ti' u muuk'a'anku'unsaj xiímbal ti' le kaajtalilo'ob ti' Espita, Izamal, Maní, Motul, Sisal, Tekax yéetel Valladolid, beeta'ab u tsikbalil meyaj "U beeta'al jump'éel Bix u Kaláantal Yóok'ol kaab uti'al Jats'uts Kaajo'ob" le je'ela xooknaj yéetel u táakpajal 30 máaxo'ob taalo'ob le je'elobaj yaan jóolpópilo'ob ti' xiímbalil méek'tankaaj, máaxo'ob yaano'ob ti' káajbalil ma' uti'al kaaj yéetel máaxo'ob ku táakpajlo'ob ti' múuchkabilo'ob ti' kajnáalo'ob ti' jujump'éel Jats'uts Kaaj. Leti' meyajilaj anchaj jump'éel xáantal ti' 8 oora'ob yéetel anchaj bey u tuukulil u ka'ansik le máaxo' táakpajo'ob yéetel ba'alo'ob ti' xookil yéetel tekniko'ob uti'al u chukbesaj le t'o'olilo'ob jets'ano'ob tumen u Noj Mola'ayil ti'

Xiímbal Nojlu'um uti'al u p'áatal láayli' túumben u wa'akunaj.

Yaan yil yéetel le bix ku meyajibil, ts'áaj k'aj óoltbil ti' u Jala'ach ts'alajil ti' Péetlu'um le payal t'aanil yéeyan uti'al jets'aj u Múuch'kabilo'ob Kajnáal ti' le úuk Jats'uts Kaajo', le je'ela' ba'ax tu ts'áaj u beeta'al le jets'ilo', ti' u k'iinilo'ob ku ya'alal, ti' le 7 Múuch'kabilo'ob Kajnáalo'ob: Valladolid (13 ti' junio), Maní (23 ti' junio), Izamal (27 ti' junio), Motul (4 ti' julio), Espita (4 ti' julio), Sisal (15 ti' julio) yéetel Tekax (16 ti' julio). Ti' leti'e layli' k'iino'ob, jets'aj u Kúuchil Tsohxikin ti' K'áatchi'ob Méek'tan kaaj ti' Xiímbalil ti' leti'e kaajtalilo'ob, le je'ela nu'ukulilo'ob ku yil le kajnáalo'ob ka táakpajko'ob péekanil ti' u pa'ajtuukultal yéetel u meyajibil ti' táakmuk' ti' u kaajtalilo'ob.

Layli xan ti' u ja'abil 2025, beeta'ab u k'uubil ti' 7 ju'unilo'ob ti' Jats'uts Kaajo'ob ti' u Noj Mola'ayil Xiímbal NojKaaj (SECTUR) bey jaatsil ti' Bixil ku meyajta'al Noj Lu'um uti'al Muk'a'anku'unsaj le Jats'uts Kaajo', leti'e ju'uno'ob tu yokso'ob 33 k'uubilo'ob yaan yil yéetel 5 eje'ob meyajibil je'elbix Páajtuukulil meyaj yéetel Táakmuk' Kaláanil Yóok'ol kaab ti' Xiímbalil, Meyajibil tak'iin, Nu'ukulil yéetel U maanal ba'alob, Ka'ambesajil, Ka'anal Xook yéetel Jach ma'alob, U Ts'a'abal k'aj óoltbil yéetel Publicidad Integral yéetel u ts'o'ok yaan yil yéetel Kóonol.

Táakpajal ti' u 7ª Jaatsil ti' E'esajil kóonol Noj Péeklu'um ti' Jats'uts Kaajo'ob

Ti' u ja'abil 2025, táakpaj ti' u Úuk Jaatsil ti' E'esajil kóonol Noj Péeklu'um ti' Jats'uts Kaajo'ob beeta'ab ti' u k'iinil 13 tak 16 ti' noviembre te Pachuca, Hidalgo, le je'elaj tu beetubaj delegación yucateca le je'ela beetan tumen le 7 Jats'uts Kaajo'ob yéetel jump'éeel tuláakal 110 máako'ob ichil meyajk'abo'ob, úuchben ts'aak yaaj, ajts'aako'ob yéetel xi'w, chak janalo'ob, artista'ob, ma'axob máansik le aj-xiímbalo' ti' kiiisbuuts', le je'elo'obaj tu ye'eso' u ayik'alil miaatsil, gastronómica yéetel siijnal yóok'ol kaab ti' Espita, Izamal, Maní, Motul, Sisal, Tekax yéetel Valladolid.

Ti leti'e meyajila, ku taal ti' u pabellón ti' Yucatán táan óolta'ab 219 cita'ob ti' kúuchil kóonol yéetel much'táambalo'ob meyaj uti'al u nojochkintal u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' tu'ux k'uchul, beyxan, beeta'ab e'esajilo'ob mina'an uláak' beyo' ti' Valladolid yéetel Izamal, u xiímbalil meyaj u ts'a'abal k'aj óoltbil "Santuario Maaya" yéetel u catalogo "Yucatán, Ya'abach ba'al ti' kuxtalilo'ob" beeta'ab yo'olal xiímbalil mejen kaaj.

Ku binetik u jach e'esaj, le E'esajil koonol tu ts'iibtaj jump'éeel ya'ab k'uuchul tuláakal 62,941 máaxo'ob táakpajo', asab ti' 12,130 cita'ob ti' kúuchilo'ob kóonol ichil 385 aj-máano'ob, ti' le je'ela' ku tuukultaj 45% tu mokt'aanto'ob éejenil kóonol. Ti' u jaats, le 70 aj-tsikballo'ob ti' Yucatán ku yáax iliko'ob kóonolo'ob tu yo'olal asab ti' 540 mil peeso'ob.

Xiímbalil Mejen kaaj

Oksaj meyajilo'ob yéetel u tuukulil u yila'al u kaláanta'al yéetel ku yáantik le kaajtalilo' weyi'lo'ob tu yo'olal u liik'saj ba'ax ku beetaj k'ajláayo'ob kaláanil yóok'ol kaab ti' le kajtalilo'ob ti' péetlu'um.

Ti' u ja'abil 2025, ts'áaj 13 tsolxikino'ob técnica'ob yaan yil yéetel u a'ejen kaajtalilo'ob, tu'ux kku áantaj 389 máako'ob ti' u méek'tankaajilo'ob ti' Cuzamá, Chemax, Dzilam ti' Bravo, Halachó, Hocabá, Motul, Progreso, Tecoh, Tekax, Temozón yéetel Tixcacalcupul.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj jala'ach, ts'o'ok u beeta'al 14 tsolxikino'ob yaan yil yéetel u táakmuk'ta'al producto'ob xiímbalil mejen kaaj, ti' le je'ela ts'o'ok u yáantaj 414 máako'ob ti' 11 méek'tankaajilo'ob ti' Yucatán.

Ti' u ja'abil 2025, áanta'ab ti' u múulmeyajibil yéetel u meyajtal le Catálogo ti' K'ajóolilo'ob ti' Xiímbal

Mejen Kaaj ti' Yucatán beetan ichil múuch'il tumen u Múuch'kabil ti' Noj Lu'umo'ob Múuch'ulo'ob uti'al Ka'anbesajil, ka'anal tuukulo'ob yéetel Miaatsil (UNESCO México), Airbnb yéetel Múuch'il ti' Mejen Kaajtalilo'ob Co'ox Mayab, ku múuch'ik 14 tuukul meyajo'ob ti' xiímbalil mejen kaaj ti' 10 méek'tankaajo'ob, ku mu'uk'a'ankuunsik tu'ux je'el u ya'abtal u k'uchulo'ob yéetel ya'ab ba'alob kóombil ti' péetlu'umil.

Le 14 k'ajóolilo'ob oksa'an ti' leti'e catálogo leti'e: 1) Najilkat – Naajil K'at (Uayma); 2) Kaajtalil Kanxoc – Chuy yéetel súukbejnil (Valladolid); 3) Kúuchil Xuna'an kaab Lool-Ha – U yóok'ol kaab ti' le yik'el kaab Xuna'an kaab (Maní); 4) U Najil Yílk'il Kaab – K'aj óoltik xuna'an kaab (Yaxcabá); 5) Yaax Tekit – Kí'il Mejen kaaj (Tekit); 6) Kúuchil Etnogastronómico Ya'axché (Halachó); 7) Pachpakal Maaya paachil naaj – U páak'al kí'il (Maní); 8) U K'óobenil Súukan ti' Maní K'óoben (Maní); 9) U naajil Ek Balam – Aktan miaatsilo'ob (Ek Balam); 10) Bejilo'ob ti' Maaya'ab (Mérida); 11) Sheartail – Xiímbal kabal uj (Celestún); 12) K'aj óolt Sisal (Sisal); 13) Ajkaláano'ob ti' Chuk te'ob ti' Dzinintún (Celestún) yéetel 14) Maaya Kaab MTB (Mérida), ku much'iko'ob xiímbalil, bixilo'on yéetel kaláanil yóok'ol kaab.

Bey ichil ti' le meyajo' múulmeyaj múuch'il uti'al u táakmuk'ta'al ti' u buukajil ku k'aamik ti' xiímbal mejen kaaj, e'esaj leti'e catálogo ti' u kúuchilo'ob ti' U naajil Ek' Baalam, ti' aktáan le maáxo'ob beet leti'e káajbalila', leti'ob péeksik ti' táakmuk'il kaláanil yóok'ol kaab yéetel ti' u kaláanko'ob miaatsil ti' le kaajtalilo'ob maaya'ob, le je'ela' te yaan xma' bo'olil, ti' u t'aanilo'ob castelan yéetel inglés.

Bey xan, k'táakpaja ti' Much'táambalo'ob Ichil jejelaas péetlu'umilo'ob ti' u Jax t'aanil Péetlu'um ti' Xiímbalil Mejen kaaj, beeta'ab Felipe Carrillo Puerto, Quintana Roo, tu'ux táakpaj noj lail jo'olintiko'ob ti' Péetlu'umil Yucatán, yéetel u xuulil u jets'aj bixil ku meyajibil ichil péetlu'umilo'ob uti'al u líik'saj leti'e jaatsil yéetel uti'al u áantaj kaajtalilo'ob yáan ti'ob tuukulil meyajo'obil beya'.

Beyxan, k táakpaj ti' Tsikbalo'ob ti' Xiímbalil Mejen kaaj, beeta'ab ti' u Kaajil Tulum, Quintana Roo yéetel beeta'ab ka'ap'éel much'táambalilo' ti' meyaj ti' u kaajtalil Mahas, ti' u méek'tankaajil ti' Tixcacalcupul, uti'al u páajtuukultal tuukulil meyajo' ti' xiímbalil mejen kaaj máaxo'ob kaajakbal ti' le kaajtalila' u k'áat u yokso'ob; uti'al le je'elo' ku meyajtal ti' jax t'aanil yéetel u Fundación Ba'alba ti' u Kaabil Maaya yéetel Bejil Káajba'al.

Beyxan, beeta'ab meyajilo'ob ti' bisbajil yéetel máaxo'ob jóolintik jejelaas jaatsilo'ob yéetel u xuulil u k'ajóoltko'ob yéetel u túumbenkunsko'ob u moolts'iibil ti' tuukul meyajo' ti' ba'alil ti' xiímbalil mejen kaaj, je'elbix le yu'ulab ti' u kaajtalil ti' Nohsuytún ti' u k'iinilo'ob u K'iinbesaj yo'olal u K'iinil Ixi'im, tsolmeyajta'al tumen U Fundación Ba'alba ti' u Maaya Yóok'olkaabil.

Xiímbalil Janalo'ob

Oksaj meyajilo'ob yaan yil u mu'uk'a'ankunsik yéetel u péeksik le xiímbalilo'ob janal yéetel u líik'sik u nojba'alil le k'óobeno' suuka'anil, u meyajtal producto'ob ti' lu'umil yéetel u táakmuk' taak'in ti' le kaajtalilo'ob weyilo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, jets'aj u Múuch'il ti' Meyaj ku k'aaba'tik"Mayak che' ti' Xiímbal Janal ti' Yucatán", kúuchil ti' jala'achil ku múul meyaj ku ku beetik u péek le jaatsilo'ob jala'ach, privado, naajil xook yéetel kaaj uti'al u jets'ik jump'éel ts'iibil meyaj je'elbix suukanil yéetel ka xáanchajak. Leti'e múuch' yaan u ch'a'ajik uti'al péetlu'um yucateca u paakatil Tséent 4S (Kaláanil yóok'ol kaab, ma'alob, ya'ab yéetel solidaria) yéetel ku ch'a'ajik bey referente u Manifiesto Universal ti' Janal Kaláanil Yóok'ol Kaab.

U jach k'a'ana'anil, ti' le yáax múuch'tambal ti' meyaj ti' u Mayak che' ti' Xiímbal Janal ti' Yucatán xaak'alta'ab u talamilo'ob yéetel u k'iinil ti' le Xiímbal Janal yéetel u tuukulil ti' u beeta'al tu beel

yéetel u beeta'al u meyaj le jo' comisiono'ob tecnica'ob, je'el u jets'aj u to'o'lil u meyaj: (1) Táakmuk' ti' producto'ob yéetel u beeta'al ti' ba'ax oje'eltan; (2) U beeta'al, kaxan tsikbal yéetel túumbenkunsa'al janal; (3) U ts'a'abal k'aj óolbil yéetel u ts'áajba ti' jump'el kúuchil ti' nojlu'umilo'ob; (4) Kaláanil Yóok'ol Kaab yéetel tséent 4s yéetel Sistema ti' tsool yéetel u yilal bix u bin.

Beyxan, ti' leti'e k'iino'ob ku jóok'ol táanil le múul meyaj yéetel u Kaláantajil Miaatsil Janal Mexicano yéetel Airbnb, ichi le je'ela áantab 12 ixmeent janalo'ob yéetel aj meent janalo'ob ti' Yucatán ti' Santa Elena, Valladolid yéetel Yaxcabá uti'al u aantal u ju'unil ti' competencia EC1084 " U beeta'al Janal mexicana jach k'aj óoltan yéetel súukben", jump'éeel estándar uti'al meyaj k'aj óoltan tumen u Noj Mola'ay ti' Ka'ansajil Kaaj ku taal ti' CONOCER, ichil u k'iinilo'ob ti' tuukulil meyaj " U Tak'al ti' le Súukben: muuk'a'ankuns yéetel u empoderar ix meent janalo'ob yéetel ajmeent janalo'ob súukbenil yéetel u ch'a' k'aj óoltal ba'ax yojelo'ob ti' k'óoben súukanil yéetel u je'ebel joonalo'ob ti' táakmuk' meyaj.

Pa'ajtuukul meyaj Xiímbal

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil u mu'uk'a'ankunsik u Sistemai' Péetlu'um ti' Tsool Xiímbal yéetel u paakatil nu'ukbejsan ti' kaláanil yóok'ol kaab, tu yo'olal u yoksa'al meyajilo'ob ti' pa'ajtuukul, u beeta'al yéetel u múuch'a'al tsool ku áant u ch'a'abal jets'tuukulil yéetel u chuun ti' k'aj óolal tu'ux ku k'uchul yéetel u kúuchil koonol xiímbal. Ti' bey u tuukulil, ku jóok'ol táanil le je'ela:

Nu'ukbesaj ti' u Yila'al Hotelero DataTur

Nu'ukbesaj ti' u Yila'al Hotelero DataTur yaan u tuukulil u beetik u chuun ti' tsool xiímbal ti' u jaatsil ku meyaj ti' 125 kúuchilo'ob xiímbal ti' noj péetlu'um, yéetel jump'éeel bix u meyajt'al ku avalartaj tumen ONU Xiímbalil.

Ti' u ja'abil 2025, bey u jaatsil ti' ts'a'abal ti' leti'e núukbesaj wey Yucatán beeta'ab 265 k'aalilo'ob p'isk'iinilo'ob preliminares yéetel 60 k'aalilo'ob wináalo'ob le u jáajil ti' u kúuchilo'ob xiímbal ti' Mérida, Valladolid, Chichén Itzá, Uxmal yéetel Izamal.

Beyiloj, yéetel u tuukulil u ya'abkunsaj u ye'esajil ti' tsool estadística xiímbalil ti' u Nojkaajil Jo', k'uubaj 61 payal t'aanilo'ob ti' kúuchilo'ob ti' je'elel, xiímbalta'ab 25 kúuchilo'ob yéetel beeta'ab ka'ap'éeel much'táambal corporativas yéetel 16 representanti'ob ti' u Múuch' Kavia yéetel Múuch' Galia Meyajtik Xiímbalil, ku ts'áajik beey ba'ax ku páajtal 15 hotelo'ob tu p'aataj u ts'áajiko'ob u dato'ob.

Ti' uláak' tséel, beey jaatsil ti' u yilal le hotelo'ob ku táakpajlo'ob ti' le nu'ukbesaj, ts'a'ab ka'ansajil ti' 17 kúuchilo'ob yéetel u láak'intal ti' 24 máako'ob.

U k'aalil ti' octubre 2025, ku jóok'ol táanil u túumbenkunsaj ti' u ye'esajil ti' kúuchilo'ob ti' je'elel táakpajo' ti' DataTur, uti'al u chuukiko'ob ti' tuláakal 7,135 habitaciono'ob ti' 123 kúuchilo'ob ku ye'esik u 60.4% ti' tuláakal le habitaciono'ob ti' jump'éeel tak jo' eek'ob xookano'ob ti' u kúuchilo'ob xiímbal ti' Jo', Valladolid, Chichén Itzá, Uxmal yéetel Izamal, ku táakpajlo'ob ti' u Nu'ukbesajil DataTur (11,815 habitaciono'ob moolts'iibtano'ob ti' u xoot'il)

Beyxano', beey u jaatsil ti' bixil ku meyajta'al uti'al líik'sik jump'éeel miaatsilti' tsool yéetel sáasilil uti'al u beeta'al estadística'ob xiímbal alab óoltak, beetan ka'ap'éeel ceremonia'ob ti' k'uubul constancia'ob yéetel chiímpolalo'ob uti'al 123 kúuchilo'ob ti' je'elel ku táakpajlo'ob ti' bixil najil yéetel u meyajil ti' Nu'ukbesaj DataTur. Ti' u k'iinilo'ob le ka'ap'éeel cha'anilo', k'aj óoltab u meyajil báayli' ti' tuláakal le enlace'ob ti' Kúuchilo'ob Xiímbal yéetel k'uuba'ab chiímpolalo'ob ti' kúuchilo'ob tu chukajo'ob 22, 20, 18 yéetel 9 ja'abo'ob ichil le nu'ukbesajo'.

Ichil u k'iino'ob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u beeta'al 330 k'aalilo'ob p'is k'iin preliminaro'ob yéetel 75 k'aalilo'ob wináalo'ob jach u jáajil ti' u kúuchilo'ob xímbalo'ob ti' Jo', Valladolid, Chichén Itzá, Uxmal yéetel Izamal.

U Mooltsolil Xímbal InverTur

U Yílal ba'ax Meyajilo'ob Xímbalil ti' Péetlumil Yucatán (InvenTur) yaan u tuukulil u múuch'ik u chuun ti' dato'ob ti' u jach k'a'ana'anil ba'ax k'a'abéet u yaantal uti'al kóonol ti' le kúuchilo'ob xímbal ti' Péetlu'um, tu yo'olal meyajilo'ob ti' túumbenkunsaj yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil le moolts'íibo'ob yéetel tsol ts'áajban tumen le láayli' ts'a'ako'ob le meyajilo'.

Ti' u ja'abil 2025, beey ichil ti' le meyajó' u túumbenkunsaj u moolts'íibil Xímbal InvenTur, ts'íibta'ab 120 túumben kúuchilo'ob, túumbenkunsa'ab 4,191 ts'íibilo'ob yaanili'ob ti' u chuun dato'ob yéetel k'aal ti' 9 ts'íibilo'ob.

Beeta'ab yu'ulabil ti' méek'tankaajo'ob ti' Espita, Hunucmá (Sisal), Maní, Río Lagartos (Las Coloradas), yéetel Tizimín (El Cuyo), yéetel u xuul baayli' yéetel u túumbenkunsaj u moolts'íibil xímbal, ku ch'a'abal beey ba'ax ku páajtal u yoksa'al 22 kúuchilo'ob. Uláak' ba'alxan, ti' leti'e jaatsil beeta'ab 6 tsikbaló'ob ti' tsolxikin yo'olal le moolts'íib ti' 72 máaxo'ob ku ts'aaiko'ob u meyajó' xímbalilo'ob ti' méek'tankajilo'ob ti' Espita, Hunucmá (Sisal), Izamal, Maní y Tizimín (El Cuyo).

Tak ti' le k'iina le InverTuro' múuch'an tumen 4,377 ts'íibilo'ob yaan uti'al kaaj ichil ti' u portal www.inventur.yucatan.gob.mx ti' le je'ela' tu ts'íibta ti' u jaatsil jump'éeel acumulado ti' 36,617 ilo'ob.

Ichil u k'iino'ob u meyeja le jala'acha', ku taal ti' InverTur, ts'o'ok u ts'a'abal ti' alta ti' tuláakal múuch'ul ti' 171 ts'íibilo'ob, ts'o'ok u túumbenkunsaj yéetel/wáa k'eexal 4,747 ts'íibilo'ob yaanili'ob yéetel ts'o'ok u luk'saj 12 ts'íibo'ob. Beyxano', Ts'o'ok registrado jump'éeel total 42,574 vistas ti' le portal.

Tu'ux ku yila'al u xímbal ti' Yucatán (OTY)

Ts'áaj u ka'a ilal tu'ux ku Yílal u xímbal ti' Yucatán (OTY), yaan u tuukulil u múuch'ik u táakpajal le jaatsilo'ob kaajo'ob yéetel ma' uti'al kaaji', uti'al naajil xookilo'ob yéetel múul bisbajil uti'al u yaantal tsool xímbal ku ts'aa óol yéetel ti' u suutukil, ichil meyajilo'ob ti' ilbij, meyajil yéetel p'is ka'ambal ti' ba'ax ku ye'esik xímbalilo'ob, je'el beey ti' tuukul meyajó'ob ti' kaxan tsikbal ku áant u múul ts'áakuba'o yéetel kaláanil yóok'ol kaab ti' le jaatsa'.

Ti' u ja'abil 2025, le OTY tu beeta'al u páajtuukulil ja'ab meyaj le je'ela yaan yil kamp'éeel eje'ob: 1) meyajilo'ob ti' tsool yéetel u ka'a ilal; 2) xookilo'ob yéetel tuukul meyajó'ob; 3) u ts'a'abal ojéeltbil yéetel u bispajal meyaj ti' uláak' k'uuchil yéetel 4) meyajilo'ob ti' Red tu'ux ku yílal Xímbalilo'ob Kaláanil Yóok'ol Kaab (INSTO) ti' u Múuch'kabil yóok'ol Kaab ti' Xímbal(OMT).

Ti' le ja'abila', ichil u múul meyaj beeta'ab jump'eeel mu'uch' ts'iikbal tu yòolal Observatorio Turístico ti' Guanajuato (OTEG) ichil le múul meyajó' beeta'ab u jejeláasil e'esajilo'ob ti' kàambalo'ob ti' sistemas ti' indicadores yéetel ti' u plataformas web.

Láayli xan, ti' le k'iino'oba' táakpaj ti' u 9ª edición ti' Cumbre Ichil Noj lu'umo'ob ti' Xímbal Kaláanil Yóok'ol Kaab yéetel múul bisbajil (Sustainable & Social Tourism Summit A.C.), k'iinbesaj yáax u téenel te Costa Rica, ti' u paach waxak ediciono'ob ma' k'uuchuk u k'iinil México. Yéetel u t'aanil "Xímbal ix tak kéetil ti' kaajtalilo'ob" le cha'anilo tu múuch'a' asab 300 máaxo'ob táakpajo ku taalo'ob ti' 17 noj lu'umo'ob, ichil le ku jok'ol táanilo'ob: México, Argentina, Brasil, Canadá, Chile, Colombia, Costa Rica, El Salvador, España, Japón yéetel Panamá.

Ti' u layli' k'iinilo'ob le foro, k-táakpaj ti' u tsikbalil tu'ux ku bin máak ti' ka'anal xook ku k'aaba'atik "Bix ku Meyajta'al ti' u Slow Tourism uti'al u Kaláanil Yóok'ol Kaab et Bisbajil", je'elbix le tsikbal meyaj "Le ABCo' ti' le producto'ob xiímbalil éet bisbajil u k'uubmo' u yool", ts'a'ab tumen Múuch'kabil Nojlu'umilo'ob ti' Xiímbal éetBisbajil (ISTO) yéetel u Red Costarricense ti' Xiímbalil utial Tuláakal Máak.

Ti' le jaatsk'iinil, k'iinbesaj le ka'ap'éeel suuk múuch' meeyaj ti' 2025 ti' u Subcomité Técnico ti' u K'uuchil yilal Xiímbal ti' Yucatán (STOTY), ti' le je'elo'oba' xooknajo' yéetel u táakpajli' ti' 12 yáano'ob ichil yéetel páajtalil u t'aan yéetel yéeybal, 2 yaano'ob ichil yéetel páajtalil u t'aan yéetel 9 payal t'aano'ob yéetel páajtalil ti' t'aan ti' le jaatsilo'ob kaaj, ma' ti' kaaj, naajil xooko'ob yéetel etbisbajil ti' péetlu'um.

Beyxano', ti' le ja'aba' beeta'ab u diseño yéetel u yoksa'al jump'éeel múuch' ba'alob yaan yil yéetel u jach tuukulil yéetel u ye'esa'al le jaatsil xiímbalil péetlu'umil, yéetel u chuun ti' jump'éeel yéeyajil yéetel ba'ax u k'áat u yaal le ba'alob ku ye'esik bix u bin le meyaj'ku ts'áaj u páajtalil u p'isik ba'ax ku beetik péetlu'um ti' le meyajilo'ob xiímbalil, ku káajal ti' le tsoolo' yaan ti' le Sistema' ti' Ka'anal tuukul ti' Kúuchil kóonolo'ob Xiímbalo'ob ti' Yucatán (SIMTY) yéetel u Sistema' Péetelu'um ti' Tsool Xiímbal.

Ku binetik u jach e'esal u Kúuchil yilal Xiímbal ti' Yucatán te yaan ichil u Red Nojlu'umilo'ob ti' Kúuchilo'ob II ti' Xiímbal Káalanil Yóok'ol Kaab ti' ONU Xiímbal, le je'ela ku beetik jump'éeel ti' le Kamp'éeelo' yaan ti' u Red ti' Méxiico. Leti'e chíimpolala' u k'áat u ya'al jump'éeel jets' k'uub ool yéetel u ts'a'abal yéetel u p'isa'al ti' jach ma'alobil ba'al ku beeta'al ichil noj lu'umo'ob ti' kaláanil yóok'ol kaab xiímbal, yéetel u aantaj meyaj ti' u jaatsil kaaj, ma' uti'al kaaj, naajil xook yéetel etbisbajil.

Uti'sal maan u chúukbesaj, ti' tuláakal le jaatsk'iino' ku ts'a'abal k'aj óoltbil ichil ti' le OTYo' yéetel SEFOTUR ku layli' meyajtal ti' le Sistema' Péetlu'um ti' Tsool Xiímbal, ku taasik tu paach u túumbenkunsaj u chuunil ti' tsool ku taal ti' fuente'ob ichil yéetel paachil ti' le jaatsila', le je'ela ku páajtkunsik u beeta'al 12 ts'iibilo'ob wináalo'ob ku k'aaba'tiko'ob "Ba'ax chuukaj ti' le meyaj' ti' Xiímbali wey Yucatán" yéetel "Tsool Wináal yo'olal Ba'ax chuukaj ti' le meyaj' ti' Xiímbali ti' u Péetlu'umil Yucatán", yaan yil yéetelo'ob, je'elbix 4 ts'o'ok ts'iibilo'ob ku k'aaba'tik "Kex buukaj taak'in ku p'aata'al tumen le u'ulabo'ob ku p'aatlo'ob weenel ti' Péetlu'umil Yucatán" yéetel ka'ap'éeel ts'o'ok ts'iibilo'ob ku k'aaba'tiko'ob "Tsoolil Estadistiko' ti' le Xoot' Lu'um Maaya Kaab yéetel Noj Kaajo'ob ti' le Ichilo'".

Leti'e tsoolo'ob ts'o'ok xan u ts'a'abal k'aj óoltbil ti' u sitio web www.sefotur.yucatan.gob.mx le je'ela' yaan ti' tsoolil mola'ay, estadistiko' yéetel ti' sáasilil, te bin jaatsk'iino'ob enero-noviembre ti' 2025 ts'o'ok u ts'iibtal jump'éeel múuch'il ti' 36,933 ilbilo'ob.

Ti' uláak', tuláakal le layli' jaatsk'iino', ts'áaj k'aj óoltbil 12 túumbenkunsajo'ob ti' ba'ax e'esik bix aniko'ob yéetel ts'a'ab túumbenkujil ti' tuláakal ba'ax yaan ti' le sitio web www.observatoryucatan.org.mx ti' yo'olal leti'e tu xooka 12, 031 aj-u'ulabo'ob.

Beeyilaj, ti' tuláakal u k'iino'ob u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u beeta'al 15 ts'o'ok ts'iibilo'ob ku k'aaba'tiko'ob "Ba'ax chuukaj ti' le Meyaj Xiímbalo'wey Yucatán" yéetel 15 ediciono'ob ti' u "Tsoolal Wináal yo'okol Ba'ax chuukaj ti' le Meyaj Xiímbalo' ti' u Péetlu'umil Yucatán, je'el beey 4 ts'o'ok ts'iibilo'ob ku k'aaba'tiko'ob "Kex buukaj taak'in ku p'aata'al tumen le u'ulabo'ob ku p'aatlo'ob weenel ti' Péetlu'umil Yucatán" yéetel óoxp'éeel ts'o'ok ts'iibilo'ob ku k'aaba'tiko'ob "Tsoolil Estadistiko' ti' le Xoot' Lu'um Maaya Kaab yéetel Noj Kaajo'ob.

Leti'e ju'unobaj te yaano'ob uti'al u páajtal a k'áatchi'tik ti' u sitio www.sefotur.yucatan.gob.mx ti' le ku bin ti' le ja'alacha'ku múuch'ik jump'éeel tuláakal ti' 42,336 ilajilo'ob, ti' xan u sitio web www.observatoryucatan.org.mx ts'o'ok u ts'iibtik jump'éeel múuch'il ti' 16,034 u'ulabo'ob.

Sistema ti' Ka'anal tuukul ti' K'uuchilo'ob Kóonol Xiímbal ti' Yucatán (SIIMTY)

Yéetel u tuukulil u muk'a'ankunsa'al u táakmuk', ts'áaj k'aj óoltbil yéetel yéetel u ts'a'abal ti' jump'éeel kúuchil péetlu'umil beey uti'al u k'uuchul xiímbal uláak' noj lu'umo'ob, e'esaj u Sistemai' ti' Ka'anal tuukul ti' K'uuchilo'ob Kóonol Xiímbal ti' Yucatán (SIIMTY) ba'alob túumbentak ti' ba'alil ku moolik yéetel meyajtik tsool bix ku meyajta'al uti'al u séebkunsa'al u ts'a'abal k'aj óoltbil, u jejeláaskunsa'al yéetel u nojochtal u kaláanil yóok'ol kaab ti' le meyajto' xiímbal ti' tuláakal péetlu'umil le je'ela ku beetpajal ti' u k'áatal tsool yéetel jejelaas tu'ux u taal yéetel u jach tuukultal ku muk'a'ankunsa'al tumen Big Data yéetel ku chúukbesaj tumen le ka'anal tuukul mina'an yóok'ol kaab.

Le SIMTY ku múuch'ik yéetel ku ku tuukultik tu beel dato'ob ku taalo'ob ti' asab 30 tu'uxo'ob péetlu'umilo'ob yéetel tanxel noj lu'umo'ob, le je'ela ku yoksik kaxano'ob ti' Google, Expedia, Booking, Airbnb yéetel Instagram, je'elbix k'áatchi'ob beeta'ab ti' ch'aajo'ob jach yéeyan beey aeropuerto'ob, terminalo'ob, hotelo'ob yéetel noj lail k'uuchilo'ob xiímbalo'ob, Beyxano', ti' le yáax jaatsil ts'áaj ba'ax u k'áat ya'al le ba'ax ku e'esik, ba'ax ku seten beetbil yéetel bix ku meyajtbil ti' comunicación ti' ba'ax ku ts'áajik le sistema'o'.

Leti'e beeyila' Yucatán ku jets'kubaj beey jump'éeel péetlu'um jóolintik u meyajtik ti' ka'anal tuukul ti' k'uuchilo'ob kóonol uti'al le xiímbalilo'ti' Latinoamerica, ka'a jets'a'a u k'uup óolal yéetel jump'éeel táakmuk' tsoola'an, ku páajtal u ts'áajkubaj yéetel je'el ba'axe' yéetel kaláanil yóok'ol kaab ti' le meyajil xiímbal.

Ti' u jaatsk'iinil ku ts'a'abal k'aj óolbil, e'esaj le SIMTYo tu aktáan ye'esajilo'ob jala'ach péetlu'um yéetel méek'tankaajil, je'el bey jo'olilo'ob ti' cámara'ob ti' u jaatsil xiímbal, empresa'ob hotelra'ob, k'uuchilo'ob janal yéetel kúuchilo'ob kóonol bin xiímbal bey jump'éeel káajbalil ku ts'áajik Yucatán bey referente ti' u meyajtal ti' ka'anal tuukul ti' kúuchilo'ob kóonol xiímbalo'ob ti' Latinoamerica.

Foro ti' K'áatchi': Xiímbalil Kaláanil Yóok'ol kaab, Muuk'il ti' le Taak'ino

Ti' u k'iinilo'ob u meyajil u múuch'il ti' le Nu'ukbesajo' ti' Koom K'iin "Xiímbalil Kaláanil yóok'ol kaab 2025-2030", beeta'ab jump'éeel foro ti' k'áatchi' ti' u xuulil u paay óoltal yéetel u jets'a yéetel u noj lail máaxo'ob beetik ti' le jaatsil ti' ba'ax k'abeet, yáax ba'ax k'a'ana'an, ja'ach ba'ax u k'áato'ob ti' jump'éeel ba'al yéetel bixil ku meyaj ts'o'okan u yila'al yéetel ba'ax jach k'a'ana'an uti'al u tan óoltal ti' leti'e Meyaj Jala'ach.

Ti' leti'e beyila', ti' u éejenil yéetel le 3 tuukulilo' bix ku meyajta'al jets'an ti' u páajtuukulil Péetlu'um ti' Táakmuk' Ka'a Síijil Maaya 2024-2030, k'iimbesj 6 mayak che'i meyaj, yéetel jump'éeel táakpajal tuláakal ti' 88 e'esajilo'ob ti' le jaatso', ti' le je'ela ila'ab jach ma'alob u núuk ti' 76,4% (55 máako'ob) tu chukbesaj yéetel u chuupil ti' ju'uno'op ti' ba'ax jach yáax k'a'ana'an: 1) U ts'a'abal ti' jump'éeel ma'alob k'uuchil Xiímbalil ti' Yucatán bey Jeejelaas ba'axak óolal k'uuchul yéetel jejelaas product'o'ob; 2) Ma'alob Toj óolal Kaaj Tu Yo'olal le Xiímbalo' Kaláanil Yóok'ol Kaab; yéetel 3) U ts'a'abal K'aj Óolbil Xiímbal ti' Yucatan bey K'uuchul uti'al tanxel Noj lu'umo'ob.

Ts'íibtab ti' le 92.6% ti' táakpajo'ob tu ya'alo'ob yáax ba'ax k'a'ana'anob ti' táakmuk' ts'a'abano'ob ku núukik ti' le tala'amilo' chumukil táakmuk'tano'ob uti'al aantal ti' jujump'éeel ti' le meyajta' uti'al kaajo'ob xiímbalo'ob e'esajno'ob. Beyxano', xooka'ab le ba'ax tuukultán yéetel/wáa k'uuben ti' 8 tuukulilo'ob, 8 bixil u meyajta'al yéetel 23 tu'ux u k'áato'ob k'uuchul, yéetel u xuulil u ya'abkunsa'al le yáax ka'ana'ano' ti' táakmuk' a'alano'ob uti'al le Nu'ukbesajo' ti' Chumuk K'iino'ob Xiímbalil Kaláanil Yóok'ol Kaab 2025-2030.

Mayak' Lu'umil ti' le Áalkabil Maaya uti'al u ts'a'abal K'aj Óolbil le ma'alob meyajto', u p'aatal tu beel le meyajto' yéetel u ts'a'abal meyaj.

Ti' u ja'abil 2025, táakpajchaji' ti' 5 múuch' tambal técnicas ti' u Mayak' Lu'umil ti' le Áalkabil Maaya, yaan yil uti'al u ts'a'abal k'aj óolbil le ma'alob meyaj, u paatal tu beel le meyaj, u ts'a'abal meyaj, ti' u k'iinilo'ob ti' jump'éeel tuukulil meyaj mu'uk'a'antan tumen u Múuch' Europea ti' múul meyaj yéetel péetlu'umil Yucatán yéetel Quintana Roo.

Ku binetik u ye'es'al, leti'e múuch'il meyaj, tu ts'áajo' u paakat ti' u t'aano'ob ti' tsikbalob uti'al jala'achta'al jaatsililo'ob yéetel u tuukulil bix ku beeta'al u ka'ansajil u ka'analtal xook, u kaláantal kaaj yéetel meyaj ti' loe actoro' ti' u cadena' xíimbal yéetel le múuk'ankuns productivo ti' ti' xíimbal mejen kaaj ti' péetlu'um.

U Ts'a'abal k'aj óolbil ti' Toj Óolal Pool ti' u Industria'i Xíimbal

Yaan u yil yéetel u ts'a'abal ka'ansajo'ob ti' "U ts'a'abal u k'aj óolt Máak yo'olal Toj Óolal Pool" jóoksan uti'al Múuch'kabilo'ob civilo'ob yéetel Organismo'ob ti' Industria Xíimbal, ti' múulmeyajil yéetel u Noj Mola'ay ti' Toj óolal ti' Yucatán (SSY). Le nu'ukbesaj ku k'uuchul ti' 9 méek'tankaajilo'ob yáax k'a'ana'antano'ob, bey le je'ela': Mérida, Valladolid, Izamal, Maní, Hunucmá, Motul, Progreso, Espita yéetel Tekax.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 14 ka'ansajilo'ob ti' "U ts'áajabal u tsoolilti u k'a'ana'anil yo'olal Toj óolal Pool" ti' u méek'tankajilo'ob Jo' (ka'anbesajilo'ob ti' aj-meyajo'ob yéetel ka'abesajilo'ob ti' industria xíimbal). Valladolid, Motul, Tekax, Progreso, Izamal, Espita, Sisal y Maní yéetel jump'éeel ti' tuláakal ti' 279 takpajo'ob.

Máaxo'ob bo'otik uti'al u Ts'a'abal k'aj óolbil yéetel u ya'alal ti' paradoro'ob, U kúuchil condenciono'ob yéetel cha'ano'ob Siglo XXI

Le nu'ukbesaj yaan bey u tuukulil u ya'abkunsik, táakpesik yéetel u ya'alal u paradero'ob xíimbalob yéetel kúuchilo'ob miaatsil tu yo'olal u ya'alal ma'alob ti' máaxo'ob, u bo'otal ma' tuláakal u tóojol yéetel cortesía ti' naajil xook kaaj yéetel ma'a ti' jala'ach, je'el bix ti' mola'ayo'ob yéetel máaxo'ob ilik u beeta'al le cha'anilo'. Layli' beyxan, ku ts'a'abal ma' u bo'otal tuláakal yéetel promociono'ob ti' uláak' mola'ayo' péetlum, noj lu'um, sindicato'ob yéetel jubilado'ob, yéetel u xuul u táakpesaj meyajilo'ob ti' Cha'ano'ob Siglo XXI yéetel paradoro'ob xíimbal, tu yo'olal u k'iimbesej moka'ano'ob ti' múul meyaj.

Ti' u ja'abil 2025, ts'a'ab k'aj óoltilbil yéetel tu'ux ma' bo'ota'ab u jach tojol uti'al u áantaj 120,609 máako'ob ti' cha'ano'ob yéetel 18,871 máako'ob ti' jejeláas mola'ayilo'ob ti' ka'ansajil kaaj yéetel ma' ti' kaaj ti' Jo' yéetel ichil péetlu'um. Beyxano', ts'a'ab páajtalilo'ob ti' jejeláas mola'ayilo'ob ti' jala'ach, múuch'kabilo'ob áantaj yéetel múuch'kabilo'ob uti'al u xíimbaltko'ob kúuchilo'ob xíimbal ti' Chichen Itzá, Uxmal, Ek Balam, u Kana'anil Ecológica Le Corchito yéetel le Museo ti' Meteorito.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'a'ab k'aj óoltilbil yéetel tu'ux ma' bo'ota'ab u jach tojol uti'al u áantaj 126,075 máako'ob ti' cha'ano'ob yéetel 20,981 máako'ob ti' jejeláas mola'ayilo'ob ti' ka'ansajil kaaj yéetel ma' ti' kaaj ti' Jo' yéetel ichil péetlu'um. Beyxano', ts'a'ab páajtalilo'ob ti' jejeláas mola'ayilo'ob ti' jala'ach, múuch'kabilo'ob áantaj yéetel múuch'kabilo'ob uti'al u xíimbaltko'ob kúuchilo'ob xíimbal ti' Chichen Itzá, Uxmal, Ek Balam, u Kana'anil Ecológica Le Corchito yéetel le Museo ti' Meteorito.

Cha'anilo'ob ichta'al Áak'ab

Le nu'ukbesaja' yaan bey u tuukulil u k'iit'besik u k'aj óoltilbil Maatsil Maaya ichil ti' u tsikbalilo'ob, tu yo'olal u ye'es'al páax ku juul yéetel Cha'anil ti' kúuchilo'ob ti' kúuchilo'ob xíimbalob Chichén Itzá yéetel u ye'esajil "Ák'abo'ob ti' Kukulcán", Uxmal yéetel "Eets' ti' Uxmal", Izamal yéetel "Beejilo'ob ti' Sáasil" yéetel Valladolid yéetel "Áak'abo'ob ti' Heroica".

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 708 meyaj cha'anilo'ob ti' kúuchilo'ob xiímbal ti' Chichén Itzá, Uxmal, Izamal yéetel Valladolid yéetel jump'éeel tuláakal ti' 143 mil 641 máaxo'ob cha'ant noj lu'um yéetel tanxel noj lu'umo'ob.

Ichil u k'ino'ob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u beeta'al 768 meyaj cha'anilo'ob ti' kúuchilo'ob xiímbal ti' Chichén Itzá, Uxmal, Izamal yéetel Valladolid yéetel jump'éeel tuláakal ti' 157 mil 264 máaxo'ob cha'ant noj lu'um yéetel tanxel noj lu'umo'ob.

Áantaj uti'al u Mu'uk'a'ankunsa'al Meyajilo'ob Xiímbalo'ob ti' u Ri'a ti' Celestún

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil u ts'áajik ba'ax k'abéet ti' taak'in ti' kóom k'iino'ob ti' ma'axo'ob ku ts'áajiko'ob meyajilo'ob ti' xiímbal, tu yo'olal u k'uba'al taak'in majáantbil ut'al u bo'oto'ob ti' jayp'éeel k'iino'ob yéetel jump'éeel tasa ti' 0%, ka u ts'áaj u páajtalilti'ob u xooko'ob yéetel taak'in uti'al u meyajó'.

Ti' u ja'abil 2025, k'uuba'ab 50 áantajo'ob, ti' u layli' xookil ti' máaxo'ob áantaj, ti 20 mil peeso'ob ti' jujuntuul, uti'al máako'ob fisika'ob ku táakpajlo'ob ti' jump'éeel ti' le jo'péel kuuchkabilo'ob múulmeyaj ku ts'áajiko'ob meyajilo'ob ti' xiímbal ti' lanchai' xiímbalil ti' u kúuchil ti' meyajó'ob ti' u Ria ti' Celestún, yéetel jump'éeel meyajil taak'in xuupaj ti 1 millonesil peeso'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha' ts'o'ok u k'uba'al 100 áantajo'ob, ti' u bixil ti' majáant taak'in ku suutbil, ti' 50 máako'ob, tu yo'olal 20 mil peeso'ob jujuntuul, yéetel jump'éeel majáant taak'im ku suutbil, xma' interés, uti'al máako'ob fisika'ob ku táakpajlo'ob ti' jump'éeel ti' le jo'péel kuuchkabilo'ob múulmeyaj ku ts'áajiko'ob meyajilo'ob ti' xiímbal ti' lanchai' xiímbalil ti' u kúuchil ti' meyajó'ob ti' u Ria ti' Celestún, leti'e je'ela yéetel jump'éeel meyajil taak'in xuupaj ti 1 millonesil peeso'ob.

P'is k'iin Yucatán ti' México

Le meyajá yaan u tuukulil u táakpesik miaatsil, yits'atil, janal yéetel meyajilo'ob xiímbal ti' Péetlu'umil Yucatán, tu yo'olal u táakpajal aj-meyajk'abo'ob, artista'ob, empresari'ob yéetel mola'ayilo'ob péetlu'um ku k'iitibesoj u k'ajóoltal ayik'alil miaatsil yéetel xiímbal ti' péetlu'um tu Nojkaajil México.

Ti' u ja'abil 2025, bisaj u beeta'al u P'is k'iinil ti' Yucatán México, cha'anil tu'ux táakpaj asab ti' 170 ajmeyajk'abo'ob, artista'ob, empresari'ob yucateko'ob. Te' aanchajo'ob yéetel jump'éeel módulo ti' tsool xiímbal, ku ts'áajik tan óol ti' máaxo'ob xiímbalto'ob yéetel u ts'áajiko'ob ojéeltbil le jats'uts kúuchilo'ob yéetel meyajilo'ob ti' le kúuchilo'ob xiímbal, je'el bey tuláakal ba'ax e'esik Péetlu'um Yucatán.

Yéetel le meyajó'oba', ts'o'ok u muuk'a'ankunsa'al u taan ti' Péetlu'um ti' cha'anilo'ob nojlu'umo'ob, ku áantaj ti' u ts'áajabal k'aj óoltbil ti' le xiímbalo', taak'in yéetel u bix k'ajóoltanil miaatsil ti' Péetlu'um.

Xiímbal ti' Pixano'ob ti' Celestun, Yucatán

Le meyajá yaan u tuukulil u kana'antik yéetel u táalpesik le súukbenilo' yéetel e'esajilo'ob miaatsilo'ob ti' u K'iinil ti' Kíimen Yucatán, tu yo'olal meyajilo'ob artistika'ob, miaatsilo'ob yéetel kaajtalilo'ob ku muuk'a'ankunso'ob bix ilal weye yéetel ka páajchajak u xiímbaltaj le k'uuchuilob xiímbal ti' Péetlu'um. Ti' u k'iinilo'ob u k'iinbesaj, le Ria sásilkunsaj yéetel embarcaciono'ob jats'utkinsajo'ob, asab uláak' u ye'esa'al catrina'ob, páax, k'atal che' yéetel jejeláas e'esajilo'ob miaatsilo'ob, ku beetik jump'éeel suutukil ti' múuch' yéetel múuch'il tuukulil uti'al u k'iinbesaj le kuxtalo' ichil k'a'ajsajo'ob.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab u Kúuchil Xiímbal ti' Celestun u yáax edición ti' Cha'anil ti' Pixano'ob, cha'anil tu múuch'a' asab ti' mil 500 ajtáakpajo'ob ichil kajnáalo'ob wetilo'ob yéetel aj-xiímbalo'ob yéetel le je'ela' liik'saj meyajilo'ob miaatsil ti' kúuchilo'ob xiímbal yéetel u xuulil ti' táakpesaj le xiímbal k'uub óol yéetel mu'uk'a'ankuns u múul meyajil ichil kaajtalilo'ob weyilo'ob yéetel u súukbenilo'ob.

U yáak'abil artística ti' lé Parador turístico Pasaje Picheta

Le cha'ana' yaan ti' u tuukulil u péeksilta'al le yila'ob, le paaxo' yéetel le ba'alo'ob suuk u beeta'alo'obo' yo'olal u meyajtá miaatsilo'ob ku mu'uk'a'ankúunsiko'ob u chíikulil yéetel turismo ti' le k'ajla'an k'aj-óok'ol ti' Mérida, ichil u múul meyaj yéetel u mola'ayilo'ob miaatsil yéetel le meymako'ob ti' Pasaje Pichetao'.

Tu ja abil 2025 betá le yáak'abtal ti' é pasaje pichetao', yéetel u táakpajal kex 400 máako ob ku bino ob bey jump'éeel u jaatsil ba alo ob utia al u mu uk a ankuunsa al le meyajo ob miaatsil yéetel artísticas ti' le kúuchilo ob tuux ku beeta jejeláas meyajilo'ob tiál u ts'abal k'ajolbii le miat'sil yéetel u ofertai turísticaí wey tu lu'uma'.

Ichil le k'inbesajo', u puksi'ik'al Jó tu ka'atéen tu júunai yeetel le Banda paax na wey lu'uma'j, ts'a k'ajolbii jump'éeel túumben p'isibij uti'al le kúuchil emblemático. Jump'éeel altar meentik ti' le múuch'meyaj yéetel le locatarioso' uti'al u k'iinbesik le báax súukan u betalo'ob ti' é le K'iinobó, le Pasaje Pichetao' tu jets'a u ju'un bey jump'éeel foro uti'al u yila'ob yéetel turismo, túux ku aantíik' le p'íikáambal le yucatecosobó yéetel u ts'aíik k'ajolbii júump'éeel múuch'kajtaal yo'osal le paaxo' yéetel le báax xúuka'an u béetal.

U meenta'al mokt'anilo'ob promocionales utia'al u ma'alob kuxtal kaajnáalilo'

Le meyajo'oba' ku ts'áabal u ts'aíik u betiko'ob u yo'osal le Cines Yucatán Siglo XXI, bey je'el bix ti' u kúuchil turísticos, kúuchilo'ob arqueológicos, tu'ux k'áatali, yéetel uláak' kúuchilo'ob yo'osal meatsil bey museos yéetel pasajes ku beetik le Ts'íibo', yo'osal u k'a'abet u meyajo'ob especiales. Ti' le k'iino' ku kaxtik u xan le ma'alo'ob yéetel le prosperidad leti' ti' le kaaj Yucatán.

Ichil le período reporte, u firmaron mokt'anilo'ob yéetel kúuchilo'ob ti', agencias, sindicatos yéetel instituciones u proporcionaron promociones yéetel descuentos aplicables ti' le paradas turísticas, le ts'ono'oto'ob k'áax yéetel museos artesanales.

Le meyaja' ku benefició jump'éeel 70 mil máako'ob, incluyendo meyajo'obo' activos, jubilados yéetel pensionistas, ts'áaik beneficios yéetel áantaj yéetel u xan le recreación toj óolal, le ma'alo'ob compartido socialmente yéetel áantaj ti' le economía le meyajo'obo'.

Jayp'éeel promociones, ba'ax ku enumeran tumen yóol ejemplo Ba'ale' ma' u limitan ti', Bey le entradas ti' jump'éeel tojol preferencial, 50% descuento ti' u tojol billete regular u martes tak le domingo utia'al u titular le tarjeta yéetel u láak'o'ob yéetel juntúul k'aas 5 entradas; 2x1 entradas le miércoles; Entrada gratuita utia'al u titular le tarjeta le lunes (analte'obo' yaan jump'éeel láak') yéetel descuentos yéetel promociones exclusivas ti' le stand concesión.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku firmaron 12 mokt'anilo'ob yéetel ya'abkach entidades, agencias, sindicatos yéetel molayilo'ob ts'a'abal promociones yéetel descuentos aplicables ti' paradas turísticas, kúuchilo'ob k'áax yéetel museos artesanales.

Cha'anil Yucatán Xmatkuil 2025

Le cha'ano' Xmatkuil jach jump'éeel kúuchil utia'al u unión familiares yéetel fortalecer le lazos ts'áabal. Yo'osal u pa'alo'ob, cha'ano'ob yéetel meyajilo'ob yo'osal meatsil ku betiko'ob le tu'ux ku meyajo'ob yéetel meatsil ku ye'esik Yucatán, je'el bix le ja'ano'obo', le ch'a'ajo'obo', le ch'a'ajo'obo', le paaxo' lu'um yéetel le k'iino'oba'.

Tu ja'abil 2025, le 51ª edición yaan u cifras históricas, chukpachtik jump'éeel total 3,560,250 visitantes,

ba'ax ku refleja le Jets' óol pública yéetel le posición cha'ano' bey juntúul atracción turística tu yáax kúuchil.

K'ajlayo' ku celebraron 12 conciertos ti' le múltuuno' actuación, junto yéetel 200 espectáculos presentados ti' le foro paalalo'ob yéetel le teatro kaajil. Beyo' ku beeta'al ku yúuchul tu'ux bey meyajil wakaxul, rodeos, bey xan cha'ano'ob charreada, escaramuzas yéetel múuch'meyajil ka'acho'ob.

Le 51ª edición bin apoyada tumen 14 patrocinadores, ichilo'obe', Bepensa, Banca Mifel, Grupo Crío, Dunosusa, Caja Popular Mexicana, Telcel, Galletas Dondé, Delta Gas, yéetel láak'o'ob, reflejando Jets' óol le sector privado yéetel le consolidación ti' alianzas estratégicas ku fortalecen le viabilidad yéetel tuméen le cha'ano'.

U meyajil Xiimbalil ich much'táambalo'ob ti' Yucatán

Le cha'ana' ba'ax ku kaxtik u ya'abtal le ba'ax ku meyajo'ob ti' le turismo reuniones yo'osal le áantaj yéetel áantajil yo'osal u organizar k'inbesajo'ob ti' Yucatán.

Tu ja'abil 2025, ku beeta'al 147 k'inbesajo'ob yéetel jump'éeel asistencia estimada ti' 69,938 xoknáalo'obo'. Ti' le je'elo'oba' ku beeta'al 52 ti' le Najil Internacional le Convenciones, mientras u yala'ab ku yúuchul ti' jejeláas kúuchil je'el bix nukuch ka'anal najo'ob, kúuchilo'ob xookilo'ob yéetel kúuchilo'ob deportivas, yéetel le Najil Convenciones yéetel Exposición Yucatán siglo XXI, ku ts'o'ok u yúuchtal jump'éeel asab u mil 700 millonesil peso'ob, ku yáantik xan le méek'tanilo'ob ichil le kaajo'obo' bey xan tu kaajil Joe'. Ichil le k'inbesajo'ob destacados yaan: Foro Latinoamericano de Inversión de Impacto; 49º Congreso Internacional del Colegio Mexicano de Urología; Congreso de la Sociedad Latinoamericana de Gastroenterología, Hepatología y Nutrición Pediátrica 2025; Congreso Internacional de Nefrología 2025 yéetel le Examen Nacional de Aspirantes a Residencias Médicas.

Yéetel jump'éeel inversión total realizada ichil le período 11 millonesil 246 mil 157 peso'ob, taalil ti' le impuesto ti' le alojamiento.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ku beetik bejla'e' ts'o'ok u beeta'al 167 k'inbesajo'ob yéetel jump'éeel estimación 79,267 máaxo'ob xoknáalo'obo'. Ti' le je'elo'oba' 64 ku beeta'al ichil le Centro Internacional u Convenciones, yéetel u ya'ala'al ku beeta'al jejeláas tu'ux je'el bix nukuch ka'anal náayil, kúuchilo'ob xookilo'ob yéetel kúuchilo'ob deportivas, yéetel u chúumukil convenciones yéetel cha'ano'ob Yucatán siglo XXI, ku ts'o'ok u ya'aliko'ob jump'éeel ya'ab mil 900 millones peso'ob, ku ye'esik xan le méek'tan kaajo'ob ichil le noj kaajo'obo', bey xan tu kaajil Jo'. Le inversión total ascendió ti' 11 millonesil 732 mil 403 peso'ob, taa'al u impuesto yóok'ol le alojamiento yéetel ingresos propios.

Adicionalmente, 51 k'inbesajo'ob futuros ku séen atraído, u celebrar: 43 ti' 2026 yéetel 8 ti' 2027, yéetel juntúul asistencia estimada ti' 63,764 xoknáalo'obo', ku generará jump'éeel impacto económico u asab mil 850 millonesil peso'ob.

Le meyajo'ob ti' u Nu'ukulil turística

Le meyaja' yaan ti' u tuukulil u p' aatak Yucatán je'elbix jump'éeel ti' le u ma'alob kúuchil tu'uxo'ob yano'ob te'e lu'uma' yo'olal le ba'alo'ob ku beeta'al ti' u nu'ukulil urbana'i turística.

Tu ja'abil 2025, le ba axo ob ku ts áajik u malókinsal le u Convento ti San Antonio ti Padua ti le kaajó yéetel u méek'taankajal Izamal, yéetel jump'éeel u xuupil ti 13 millones pesos, bey xan u nu ukbesa al jejeláas xookil ti pre-inversión ti jejeláas kúuchilo o ti le noj luum yéetel xúup' ti 2 millones.

Desdéej u káajbal le jala'achila', ts`ok u betal le meyajo ob ti jejeláas méek tankaajo ob tak wey lu'uma' beyxán; u túumbenkuunsa'al le palapa ti' le parador ecoturístico ti' Celestún; u ka'a líik'sa'al u muuk'il peatonal ti' u muelleil chuk kayó tu kaajil Chuburná, u méek `tankajil Progreso; le meyajo'ob je'exbixil ti' é refugiosó ul uti'al u ta'akbesajil chuk kay tu kaajil Sisal, méek'tankaj Hunucmá; yéetel u beeta'al baños ecológicos ti' le "Punta Nichilí" "Playa Bonita" tu'ux ku yúuchul San Felipe, yéetel ku mu'uk'a'ankúunsik u núukulil turística, yéetel yaan ba'aloob u íilá yéetel táakíin yéetel le ba'ax ku yúuchul ti' le máaxo'ob ku bino'ob xíimbal yéetel u kajnáalilo'bo', yéetel juntúul inversión asab ti' 11.1 millonesil peso'ob.

U beeta'al túumben meyajo'ob yéetel empresa'ob yéetel u visión social

U túumbenkunsa'al u nu'ukulil digital yéetel comercial u empresail yucateca

Le meyaja' yaan u tuukulil u tsáaik u yóolil u ya'abtal le u meyajta'al yéetel u kóochkinsa'al le empresa'obo' yucateca'ob uti'al u ts'áaik ti' u náajalil le taak'in ku ts'a'abal ti' Yucatán yo'osal u digitalización yéetel u táakpajalo'ob ti' le k'iimbesajo'ob comerciales, u beta'alo'ob yéetel tsolxikin, certificacioneso'ob yéetel u ma'alobkuunsa'al le ba'alo'ob ku meyajta'alo'ob, ku ch'a'ik ti' leti'ob túumben péektsilil.

Ti' le ja'aba' 2025, táakpajo'ob ti 10 k'iimbesajo'ob comerciales, ichil le ba'ax Expohotel yéetel Américas Food and Beverage, uti'al u ts'a'abal k'ajóolbil le baxo'ob ku meyajtik le 63 empresaó; tsaab 67 tsolxikin, mu'uk'a'ankuunsaj le ba'ax ku meyajta'alobo' ti local je'ex bix 1,425 jejelas compañíasó yéetel maxo'ob ku maniko'ob wey lu'uma' beyxán táanxellumíil.

Ku ts'o'okole', le u bixil u meyajta'al u k'éexel Digital uti'al empresaó, ts'a k'aajolbii ti' asab u mas 500 molayilo'ob yéetel beeta'al múuch' meyaj yéetel uláak' empresa'ob je'ex bix Dyshez, UberEats yéetel Sofrestaurant. Ichil u le k'iimbesaj, 500 empresa'ob ti' digitalización yéetel comercio electrónico, ts'áajan 226 áantajo'ob yoolal balo'ob uti'al u k'éexel le u digital yéetel 39 áantaj uti'al u nojoch'kinsal le empresaó ti u meyajil comercialesó.

Ichil le jala'achila' yaan bejla'o', táakpajo'on ti' 11 k'iimbesajo'ob comerciales, u nojlu'umil bey u yóok'ol kaab, uti'al k-ts'áaik k'ajóolbil le ba'alo'ob ku beeta'al ti' 70 empresaó ts'a; 78 tsolxikin, muk'aankunsa' u meyaj local yo'olal u much'ik 1,425 jejeláas kúuchilo'ob yéetel máax ku máanik'ob wey lu'uma' yéetel táanxallúumil.

Meyajo'ob uti'al u Mu'uk'a'ankunsasil empresarial

Le tuukulmeyaja' ku kaxantik ka nojochchajak yéetel jéets'ek le Micro, Mejen yéetel chúumuk Empresaó (MiPyMEs) ti' le Nojlu'umila' uti'al u ts'a'abal ti' le nivel local, way lu'uma' yéetel taanxel lu'umil.

Tu ja'abil 2025e', ts'a'ab u piiskambalil ti 38 máako'ob ti' 38 u túulal (MiPyME) yo'olal káap'éeel conferencias digital yéetel jump'éeel k'aajolal tu kaajil jó.

Ichil le le Administracióná beeta, ichil 19 meyajo'ob ti capacitacionesó uti'al 2.276 máako'ob ti' 543 MiPyMES ti' é Nojlu'umila' yo'olal 18 conferenciasó digitales yéetel óoxp'éeel conferencias ti' máak yéetel juntúul impacto ti' 15 méek'tankajilo'ob.

U Ts'a'abal u muuk' u jelsijil Yucatan

Je'ets' u nu'ukbesajil uti'al beetaj u múuch'meyaj yéetel u Nacional Financiera (NAFIN) yéetel u ti' jump'éeel meyaj ku yáantik u meyajtáa le taak'ino' beyxan le máax ku kaxantik meyajo'ob local, beyxan

u kaxaantik uláak' ba'alo'ob yéetel u ts'a'abal k'aj óoltbil túumben meyajo'ob.

Ti' ja'ab 2025, beeta'ab 417 Ju'uno'ob ti' linea yo'olal crédito k'atan ichil 872 millones, 159 mil 730 pesos uti'al u yáantaj empresa'ob ti' u meyajilo'ob yo'olal industria, comercio yéetel servicios.

Nu'ukbesaj Yo'olal u kaambesaj cooperativas

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u yáantik le micro, mejen yéetel medianas empresa'ob yaan u bíib u nojochkinsalo'ob yéetel jejeláas ba'alo'ob ku ts'aabal tyo'olal u nojochkunsik u meyajo'ob ti' mercado wey lúumila yéetel táanxalúum.

Ichil u ja'abíil 2025 beta'ab yéetel ts'a'ab k'ajóoltbil u táanilo'ob utial u béeytal jump'éeel Nu'ukbesaj yo'olal u káansaj le Cooperativas yéetel béeta júump'éeel u payalt'aan. Beeta'ab capacitaciono'ob ichil óoxp'éeel k'iin ichil le máako'ob microempresarios ti' 6 kúuchilo'ob regionales ti' le méek'tan kaajo'ob ti' Tizimín, Celestún, Tekax, Sinanche, Mérida e Izamal, yéetel u k'aataj ku pajtaj u konik le ba'ax ku meyajko'ob ti' le feria Yucatán Ixmatkuil 2025, wey yucatané, úuch eventoso'ob yo'olal clausura yéetel u k'u'ubul áantajo'ob je'ex u tsolik le ju'unil reglasil operacion.

U K'aaba' tu'ux u taal habanero iik yéetel u Kaabil APIS

Le meyaja' ku kaxtik jump'éeel ma'alob meyaj ichil u yila'al bajux u tojol le habanero iik wey tu lu'umil yucatané, yéetel uti'al u yila'al u kanáanta'al tu'ux u taal yéetel máaxo'ob k'a'aymij yéetel uti'al u yáantaj le productor'obo'.

Ichil u Ja'abil 2025 beeta'ab 6 much'táambal yéetel u u lu'umil campeche yéetel Quintana Roo, tu'ux ts'a'ab jejeláas ts'ikbalo'ob yo'olal bix u béetbil le consejo peninsular uti'al u yila'al le habanero iik. Ila'ab bix kun p'áatal yéetel bix kun meyaj ichil jump'éeel nojoch evento.

Yo'olal le káabo' ts'o'ok u káaxal u meyajil yéetel le productroreso' yéetel le actores industriales' ti' le cadena ti' valor yéetel óoxp'éeel much'táambal yéetel u jala'ach Quintana Roo yéetel campeche, yo'olal u jéets'el bix ken u táakpajal le máako'ob ti' le cadena'.

U Meyajilo'ob u k'exbesajil empresarial

Le Nu'ukbesaja' ku ts'áaik xan le buka'aj ba'al yéetel u meyajta'al je'el bix u kaambesaj yéetel u muuk' u meyaj táak'in ti' le micro, mejen yéetel medianas empresa'.

Ichil u ja'abil 2025 beeta'ab eventoso'ob regionales Tizimin yéetel Izamal tu'ux táakpaj 230 yéetel 184 micro, mejen yéetel chichan empresa'ob (MiP y Mes), le je'elo'oba' ka'ansajo'ob yéetel uláak' kúuchilo'ob yaan ba'ax u yila' yéetel taak'in yéetel meyajo'ob, je'el bix mola'ayilo'ob ti' jala'achil u lu'umil yucatan, beyxan mola'ayilo'ob federales je'ex bix u mola'ayil propiedad industrial (IMPI), u kúuchil tu'ux ku meyajta'al taak'in (SAT) yéetel u kúuchil financiera (NAFIN).

Eventoso'ob yéetel e'esajilo'ob uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil le ba'alo'ob ku meyajta'alo'ob wey lu'uma'

Le Nu'ukbesaja' ku kaxáantik ka meyajta'ak yéetel ka ts'a'abak k'ajolbil le jejeláas meyajilo'ob yéetel le ba'axo'ob yucatecosó yo'olal le áantajo'ob ts'aba'an ti' u xóot' tu'ux ku koonolo'ob ti' eventoso'ob ti' e'esajilo'ob beyxán u bisa'al le ba'alo'ob ku meyajo'obo'.

Ichil le ja'ab 2025, ts'a'ab u payalt'anil, ts'o'ok u meyajil u yéeya'al le expositoreso', u k'a'amal yéetel u bisa'al le mercancías, beyxan u beeta'al le instalacionesil le "Semana Yucatan ti' México" tu'ux beeta'ab tu kaajil mexico tu'ux úuchij Palacio ti' deportes tu nojkaajil mexico tu'ux táakpaj 270 micros mejen

yéetel medianas empresa'ob ti' 22 méek'tankaajo'ob wey lu'uma'. Beyxane' beeta'ab jump'éeel evento ichil u k'iibesaj le cha'aníl feria Yucatan Ixmatkuil 2025, tu'ux áanta'ab 50 chichan yéetel mejen empresa'ob ti' 14 méek'tankaajo'ob wey tu lu'uma'.

Ichil le administraciona' beeta'ab kamp'éeel eventoso'ob ichil le k'iibesaj le feria Yucatan Ixmatkuil 2024 yéetel 2025 tu'ux anchaj 88 mejen empresa'ob ti' 14 méek'tankaajo'ob.

Ila'akech

Le Nu'ukbesaja' ku kaxtik u mu'uk'a'ankunsik le máaxo'ob le empresa'ob yéetel artesana'ob yo'olal u ts'iibtíik u marca'ob aktáan ti' Mola'ayil u k'aaba' Instituto Mexicano ti' propiedad Industrial (IMPI), yo'olal u kanáantik máax pa'ajo'oltik waba'ax, u k'exbesik ti' uláak' ba'alo'ob ichil le mercado yéetel mu'uk'a'ankunsiik u yoochéel le ba'axo'ob ku meyajtik. Yo'olal le nu'ukbesaja', ku ts'a'abal k'ajóoltbil le suukil u formalidad, u competitividad yéetel buka'aj u tojol ku ts'a'abal ti' u marca wayilo'obe', ku beetik u na'akal le negocio'ob syéetel u paakat sontenibleo'.

Ichil u ja'abil 2025, láak'inta'ab yéetel tsolxikinta'ab meyaj'ob, artesana'ob, wa mejen yéetel medianas empresa'ob ti' u ts'iibil u marca aktáan ti' IMPI. Beyxane' beeta'ab 6 tallereso'ob yo'olal tsolt'aano'ob, tu'ux táakpaj 300 meyajmáako'ob yo'olal u miaatsil empresarial, u meyajta'al tu beel le marca yéetel bíix u kanáantal . ichil le meyaj' tu tojoltaj 85% ikil u beeta'al ichil le u bix kun úuchuk u bo'olil ti' le IMPI, yéetel le meyaj ku béeykunsik u ts'iibtikubáaj uláak' máako'ob.

Ichil le jala'achila' beta'ab múuch meyaj'ob uti'al u mu'uk'a'ankunsa'al le miaatsil le propiedad wey yucatané, tu kaxtaj u ts'iibtikubáaj 250 marcaso'ob tu'ux tu ts'áaj k'ajóoltbil uláak' meyjulilo'ob yéetel artesanos tu'ux ku k'ajóoltiko'ob. Ba'ax ku taasik ka yanak u marca registrada. Beyo' ku yáantaj le empresao' ka ma'alobk'iinsa'ak le ba'ax ku meyajtiko'ob yéetel ka u kano'ob u yilo'ob ba'ax ku ko'onol ichil le mercados locales yéetel uláak' nojlu'umo'ob.

Jelbesabáaj

Le Nu'ukbesaja' ku kaxtiu mu'uk'a'ankunsik, u ma'albkunsik le ba'alo'ob ku meyajko'ob, artesanas yéetel mejen yéetel chichan empresa'ob yéetel u beeta'al estudios ti' laboratorios, certificaciones, capacitaciones yéetel ts'olt'aan ti' negocios escalables yéetel u yoochel u corporativa. Ichil le meyaj' ku kaxta'al le ba'alo'ob ku meyajta'alo'ob ka anchajak yéetel ba'ax k'a'abet, uti'al u ma'alobtal u ko'onol yéetel u mu'uk'a'ankunsik u yóokol ti' uláak' túmben mercados.

Ichil u ja'abil 2025 ts'u yáanta'al 100 júuntúul meyajmáako'ob yéetel mejen empresa'ob, ku kaxáantik ka yaanchajak 100 ju'uno'ob ti' laboratorios yéetel certificaciones ti' u k'ubík ba'ax jets'a'an tu lu'umil mexico (NOM). Beyxane' ts'a'ab 1200 u yoorail ti' tsolt'aano'ob yo'olal meyaj'ob ti' fiscal, costeos, diseño ti' u yoochole'ob ti' chiikul corporativa, empaque, etiquetado yéetel u beeta júuno'ob t' códigos barras, uti'al u paajtal u koonchajal le ba'alo'ob ku meyajta'alo'ob.

Ichi le jala'achila', beeta'ab u túulch'inta'al formalización uti'al u k'ajóolta'al le ba'alo'ob ku meyajta'al wey yucatané, beyo' ku páajtal u ts'a'abal k'ajóolta'al le meyaj'ob le artesana'ob uti'al u mu'uk'a'ankunsa'al le meyaj'ob ti' inovación, bix le meyaj'ob yéetel u beeta'al, yéetel le je'elo ku kaxta'al ka ts'a'abak k'ajóoltbil le ba'alo'ob ku meyajta'alo'ob ti' mercado regionales, wey lu'uma' yéetel táanxel lu'umil.

Digitalizart a meyaj

Le Nu'ukbesaj ku kaxtiik ka tumbenkunsa'ak yéetel u meyaj ma'lob le kúuchilo'ob tu'ux ku meyaj le máako'ob yéetel le artesanas ichil le jejeláas nu'ukulilo'ob tecnológicas uti'al u mu'uk'a'ankunsa'al le kúuchil administrativa yéetel comerciales.

Yo'olal le Nu'ukbesaja', ku kaxáantik ka xúuluk le u brecha digitalo', ka ts'á'abak k'ajóobil bix je'el u páajtal u beeta'al u bo'olil ti e chiikul electrónicos yéetel y ts'á'abal k'ajóobil u k'éexel digital je'ex bix u eje ti' competitividad yéetel sostenibilidad yo'olal taak'in.

Ichil u jábiil 2025 ts'aáantaj ti 1,000 máako'ob ku meyajó'ob , artesanías yéetel chichan, mejem empresaó, ichilé ts'a terminales electrónicas yéetel internet u tiál u pajtal u beeta'al bóol Beyxané ts'a 20 káambaló túux ts'ol bix u meyajta le terminales , le bix u meyajil administrativa digital yéetel bix u meyaj le plataforma electrónicas u ti'al u ts'aabal k'aajolbii yéetel u konolil le balo'ob ku meyajtal. Le áantajobá tu beyxansa ka malób'kinsa u operación, administrativa yéetel u beeta tu beelal u meyaj le negocios ku táak'pajalo'ob.

Ichil le administracioná, béeta u óok'xaal le tecnologías ichil le meyajó'ob productivos yéetel comerciales tpi u sector emprendedor yéetek artesanal, túux ku káaxtal u ma'alobkinsal jéx u núuk'besajil u ti'al u mu'uk'a'ankunsa'al le u meyaj le mercados locales yéetel nacionales, yéetel le je'elo' ts'o'ok'u beeta'al jump'éeel nu'ukulil u meyajta'al taak'in tu'ux túumbenkunxabij yéetel u béeta'al u láak' retos ichil jaatsilo'ob digital.

Ts'áabáaj uti'al ka'a síijil

Le Nu'ukbesaja' yaan u kaxtik u aktáantik le máako'ob ku káajsik u meyajó'ob , ichil le meyaj ku beeta'alá ku mu'uk'aankunsiik le ba'ax u óojen , ba'ax ku béeytal u beetiko'ob yéetel bix le u negoció. Báax ku kaxáantik u sutik empresa'ob, u ts'aabal k'aajolbii le ecosistema le maxo'ob ku meyajó tu lúumil yucatan ichil jejeláas nu'uk'besajilo'ob yéetel tsolt'aano'ob. especializado.

Ichil le jáb'2025 ts'átáanta 107 júuntúul mako'ob ku meyajó'ob ichil 963 horas ti ts'aalsiikino'ob ti bíix je'el u káaxik'u meyajobé, beyxané ak'taantabii, kaambesajóobil yéetel uláak' Ba'alo'ob, beyxané le ba'aló'obá, le maxo'ob máx táakpajo'oba' tu káaxáanto'ob buka'aj u tóojol yéetel u mu'uk'a'ankunsa le u vialidades le meyajó'ob ku beetiko'ob.

Ichil le jala'achila', ts'o'ok u ts'aabal k'ajolbii bix u modelo estatal u káaxiik u meyajó yéetel empresa'ob, ichil u núukulilo'ob, u ts'abal túumben ba'alo'ob uti'al u meyajta'al le takiin yéetel le meyaj, u túulch'iintik le ba'ax u óojel le ajmeyajio'ob yucateco.

Suka'anil Meyajó'ob

Le núukbesaj ku kaaxantik u muuk'aankunsiik le ajmeyajilo'ob yéetel le báax ku pajtal u beetiko'ob ichi lé tallereso'ob, mentorías, ajkambalo'ob yéetel evetosó ti'al u ts'aabal k'aajolbii bix le túumbenkunsa yéetel u béeta proyectos. Le núuk'besaj ku káaxtik u beetik le báaxo'ob u ójelo'ob empresarialesó, u túulch'iiniik le u ti'al u nojoch'tal le u meyaj le makobó yéetel u max káambalo'ob. Ti tuláakal le lu'uma'.

Ichil le ja'ab 2025 béeta 1998 meyajó'ob u ti'al u béeta yéetel u káanxaj yéetel u aktáanta 16,570 mako'ob ichilé 11,143 kolelo'ob yéetel 5,427 xiibo'ob. Ichil le meyajobá ts'a 120 talleresó yéetel kambalilo'ob 788 horasil ti ts'ooltáano'ob yéetel 360 tsolxiikino'ob béeta tu mek'táankajilo'ob wey tu lu'uma'. Muuk'aankunsa le múulmeyajil yéetel bix u illá le u ecosistema le ajmeyajilo'ob.

Ichil le jala'achila' ts'a káajolbil u miatsil le meyajó'ob sólida,inclusiva yéetel u enfoque territorial ku káaxtik ka u ts'a u yool u lák mako'ob ichil u jeejeláx ja'ab yáanti'ob yéetel sectoresii túux ku kaxaantiik u illiik báax ku táaxiik . yéetel ts'u kaxaantiik u ecosistemal estatal yéetel ku kaxaantik ulák balo'ob uti'al le yucatecosóbó.

U Kaambesaj u tuukulíil jejeláas ba'alo'ob

Le núukulíil le meyajá ku káaxiik u muk'aankunik le ajmeyajo'ob yéetel le balo'ob ku meyajko'ob ichil u xóot'kúuchiil túux ku ts'aabal le kambalobó, u muk'aankunsal u túumbenkunsa le u beeta yéetel bix kun tsáabal u meyajíil le balo'ob ku betalobó, ichil u meyajta jejeláx balo'ob ku tuukultíik le makobó. Le talleresó ku túulch'íntik le balo'ob ku ts'aabal k'ajolbil bix u beeta le meyajobó.

Ichil le ja'ab 2025, béeta 220 meyajajo'ob túux ts'a corte laser, fresado CNC, impresión 3D yéetel u núukulilo'ob tu'ux áantaj 222 mako'ob ajmeyajilo'ob. Le meyajobá tu beykunta le maxo'ob k'aan le áantajo'oba' u malokiínsko'ob le balo'ob yéetel u yeénsiko'ob u tojól le u produccionil yéetel le k'iino'ob ku xáantal u béetalobó.

Ichil le jala'achila' béeta u maalob'ta le u meyjulil u áanchajal meyajajo'ob yéetel u náakal le u toojól, le kíinobá ku muk'ankunsiik b'íixmú'k'íil tecnológicas yéetel u túumbenkunsa le meyajób localesó. Yéetel beyo' u túulch'iinta u kóonolil ich mercado.

HUBs ti' Kaxantik meyajajo'ob

Le nu'ukilo'obá ku káaxtiik ka náats'ak u p'éelilí bix u béeta'al le u meyajajo'ob le makobó ichil u xóot chikulil, ku kaxtik ka núup'aak yéetel u ecositema' u túmbenkunsa yéetel le negocios. Los HUBs ti' ajmeyajiloo'ob ku kaaxtiiko'ob júump'él meyaj, yéetel u béeta túumbén proyotosó sosteniblesó, tu'ux ku béetiko'ob u múuk'aankunsiik le miatsiil yéetel u meyajtaj taak'in ti tuláakal u lu'umil yucateco.

Ichil le ja'ab 2025 béeta júump'él meyaj 42 HUBs ti' u meyaj ti Meek'táankajalo'ob wey lu'uma', tu chúukáaj 21 méek'taankajalo'ob. Ichil le kúuchilobá beeta 52 talleresó ichilé capacitacionesó, yéetel eventosó uti'al u áantaj 780 mako'ob ajmeyajo'ob, beyó ku muuk'aankunsiko'ob júump'él ma'alo'ob meyaj yéetel u meyaj le molayilo'ob yéetel autoridades muunicipalesó.

Ichil le jala'achila' ts'ook u beetik júump'él red ti' HUBs ti' meyajilo'ob ku beykuntíik ka múulmeyalmáak, káambalnak'máak yéetel u nójoch'tak uti'al u meyajta ma'alob, beyo' ku mukankunsa le u capacitación regional yéetel u ts'aabal k'ajolíi máax nats', uti'al tuláakal máak yéetel uti'al tuláakal u lu'umil yucatan.

Jóok'en táanil

Le Núukbesaja' ku káaxtiik ka muk'aankunsak le méektáankajilobó ku meyajó yéetel empresarialesó ichil jejelax tsolt'aano'ob yéetel u múulmeyajíil comercial túux ku nojochkinsiik le empresaó locales. Ichil le nu'ukbesaja' ku káaxtik ka áanchajak u júump'él meyaj ti u ts'aabal u konoíil, ichil beyó ku kaxtiik júump'él malob u k'ajolta ti' le mercados yéetel u íilá múulmeyaj yéetel u jets'eel júump'él ma'alob meyaj.

Ichil le ja'ab 2025, beta 258 u meyajil negocios, beyxáan 16 múulmeyaj yéetel áktáantabí 122 mako'ob ajmeyajilo'ob wey lu'uma'. Le jejeláx meyajilobá tu beykunsaj u áanchaj uláak' empresaó ti cadenai comercialó, u tiendas yéetel tu'ux ku beytal a káaxtik ti' mercado. Beyxané le empresaó yucatecasó ku tak'pajaló yéetel le caden comercial Oxxo yéetel le k'aaba "Herencia Viva" ichil 26 kuchilo'ob. Beyxané beeta u jorónts'íib chil le u jáalachíil u úumil Yucatán yéetel Oxxo tu'ux ku jets'iiko'ob u meyaj le máaxo'ob ts'aik le balo'ob uti'al u konolobó'ob beyo' ku muk'ankunsiko'ob le u mercadoil estatal.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u beta u meyaj tu belil le ecositema' túux ku múuk'ankunsal u taakpajal le empresaó localesó yéetel u tumbenkunsal le mercados regionalesó yéetel nacionales. Yéetel beyó u ts'abal táanil le balo'ob ku meyajta yéetel u jóoxal táanil le táakiinil yéetel u layli u áantaj ku ts'aabal

ti' le mako'ob uti'al u meyajo'ob wey lu'uma'.

CREA Ajmeyajilo'ob

Le núuk'besaja ku káaxtiik u túulch'íintíik u nojoch'tal yéetel u múulmeyaj yéetel le mako'ob , beyxáan le chichan, yéetel le mejem empresao' wey lu'uma' ichil le u ts'aabal u táakiin yéetel u b'íit u toojol ichíil 7%. Le núukililá ku kaxtiik u mik'aankunsiik u páajtal u múuk'aankunsiik u nojoch'tal le negociosó ti túumbén mercadosó yéetel u ts'aabal káajolbii le proyectpsó yo'olal táakiin yéetel u túumbenkunsa u júunp'éeel malo'ob kúuxtal yéetel júunp'eeel malo'ob u najalta táakiin local.

Ichil le ja'ab 2025 ts'a créditos ti' 7 ajmeyajo'ob ti chichan yéetel mejem empresaó, yeetel u tojol ichil 25 yéetel 150 mil peso'ob , yéetel u plazos u ti'al u bólíil ti 12,18 wa 24 wiinal . Le taakinó ts'a uti'al u máana núukulo'ob uti'al meyaj, etc. Túux ku beykuntíik u nojoch'tal le u meyaji, yéetel y beytal u ok'sal túumben núukulo'ob uti'al u beytal u ts'abal túumbéen u chikulíil túux ku koonol.

Ichil le jala'achila' beeta'ab júunp'éeel múul meyaj u ti'al u meyajta u takíiniini u ti'al maana u u ti'al u nojochta le empresaó , u muk'aankunsa le jejeláx balo'ob u malo'obta le meyajo'ob ti é negociosó ku rentartalo'ob yéetel ku beeta'alo'ob . Beyó ku béeta u chichankunsa le tákiin estatalló yéetel uti'al u ts'aabal k'aajolbii le u miatsíil ti crédito u ti'al u ytulch'íinta le u meyajtaj le taak'in le yucatesó.

CREA Ajmeyaj k'abo'ob

Le Núukbesaj ku kaxtiik u muuk'aankunsiik le u meyajta taak'in le artesanos yo'olal le u ts'aabal taak'in ichil u interés anual 0% ku beéeytal u malobkunsiik u meyajta, y kóonolíil yéetel bix u bíixal le núukuobó. Yo'olal le meyaja ku túulch'íintíik u ti'al u pajtal u ts'aabal créditos ku beykuntíik u ts'aval u núukulilo'ob je'ex bix materia prima yéetel y balo'ob k'aabèt uti'al u ma u xùulul u miatsil wey péetlu'umà.

Ichil u ja`bil 2025 ts'a créditos uti'al 67 mako'ob aretesanos, ichil 5 mil yéetel 25 mil pesos ichil 6,12 wa 18 wiinalo'ob mà yàa u bolili. Le takíinobòts'a tia tu làakal le creditosó, u ti'al u màana núukulò, ulàk` balo'ob je`ex bix materia prima, tsà k'aajolbii jejelas meyajilo'ob uti'al u muk'aankunsa le meyaj ku bèetiik le artesanas yéetel u ts'aabal le talleres. Le meyajobà ku beykuntíik ka malobkiins u meyaj le artesanosó uti'al u pajtal u komiko'ob le balo'ob ku meyajkobò.

Ichil le jala'achila' ts'a júunp'éeel laylii júunp'éeel u ts'aabal u antajii uti'al le artesanos, túux ku àantaj le u meyajtà taakiin yéetel u ma u xùulul le bàax sukàan u meyajta ichil le bàx yàan bàax u yila'al yéetel le patrimonio u miat`siil wey yucatenè. Yéetel ts`òok` u ts'a k'aajolbii júunp'éeel bix jèel u beytal u ts'aabal k'ajolbii bùkaj ku tòojoltiik u meyaj ku betiik le artesanos yéetel u muk'aankunsa ichil bix u meyajta taak'in yéetel wey péetlu'uma'.

U Kúuchiil herencia viva Online

Le Meyajà ku beeta'al ku kaxtiik u múukankunsa u ts'aabal k'aajolbii u kóonol le balo'ob meyajtan men le artesanos yéetel le mako'ob ku meyajko'ob plataforma digital ku beykuntíik u èesiik yéetel u koonol le balo'ob ku meyajtalo'ob ti' wey lùmà yéetel tàanxalùmiil. Yéetel le meyaj ku bin u k'eexel le u núukulo'ob digital ichil le u sector artesanal yéetel balo'ob ku káaxtik ka k'aajoltak u ka óok'sal ichil mercado, uti'al u koonol.

Ichil u ja`biil 2025 ts'aa meyaj u kuchíil Herencia Viva Online, júunp'éeel núukúl uti'al u beykuníik u ts'aabal k'aajolbii yéetel u kóonol le balo'ob ku meyajko'ob ti jeelax chikulíil wey lúmá. Ichil u ts'aabl k'aajolbiilé ók'saj 400 júuntulal uti'al u ts'íik k'ajolbi le arteó popular yéetel u meyaj le yucateco, le plataforma tu óolsaj jejeláx núukulilo'ob yo'olal u úuchúl bó'ol yéetel u júunp'éeel malo'ob meyaj le

kíin ken túuxtak wey wa tulák túux , beyó ku muk´aankunsa le u núukúlíl digital ti le u sector artesanal yéetel u biisíl bix u kóonol ichil túumben mercados.

Ichil le u meyaj le adminisraioná túulch´íinta le digitalizaci3n jé bix júump´éel núukulíl uti´al u nojochtal le u meyajta takíin ti´ le mako´ob artesanos3 yéetel ku ajmeyajo´ob ichil le u ts´aabal k´ajolbii le kuchíl Tienda Herencia Viva Online, yucatané ku beykuntíik ku ts´aíik k´aajolbi tanxallúumí le bax ku meyajko´ob yéetel u kóonol u túumbenkunsa u íilá maxíi beyxan u núuch´kubaj yéetel le arte popular wey lu´uma´.

U Múuch´ul le ba´axo´ob ku meyajta´al wey lu´uma´ ti´ cadenas nacionales

Le jejeláx meyajil3 ku béetal ku kaxtiik muk´ankunsiik bix u meyajta yéetel u k´íit´besaj ichil le comercio le balo´ob betan men la mako´ob, ku kaxtik u meyajjo´ob, aetasanas yéetel chichan yéetel mejem empresa3 wey luma, ichil u 3ok´xal ichil le kúuchilo´ob jéex bix cadeanas comerciales wey lu´uma´ yéetel egionales3. Yo´olal le meyaj ku betalá ku kaxantiik ka k´aajoltak yéetel u lák´bal3ob locales yéetel nojoch distribuidores3, muk´aankunsiik u táaxal ulák´ba´alo´ob beyó k ts´aabal k´aajolbii ichil u lák túumbén mercados yéetel y ts´aabal ichil júump´éel malo´ob u k3onolii jéex u exíik´maxobii yéetel u sostenibilidad.

Ichil u ja´abíl 2025 béeta 34 balo´ob ichil cadenas nacionales.

Beyxané béeta 258 citas uti´al negocios 16 múuch´meyaj yéetel empresa3 yéetel molayilo´ob ku mik´aankunsiiko´ob le meyajjo´ob u ti´ail u comercializaci3n. Le meyaj betabá tu beykunta ka k´aajoltak ti 109 u kúuchíil wa regionales ti´ u yilá u k3onol , ku k´aajolta yéetel u nojoch´kinsa ichil le mercado local beyxán ichil u entorno nacional.

Ichil le le meyaj le administraci3n ts´ok´ts´aabal k´ajolbii u desarrollo empresarial yo´olal u múuch´meyaj yéetel bixii, beyó ku 3ok´xal chicham yéetel mejem empresa3 ti´ plataformas3 túux ku úuchúul k3onol yéete le meyaj betabá ts´ok u ts´aabal u muk´aankunsiik u maas nojoch´ta u meyajtá taak´in yéetel meyajjo´ob wey péetlu´uma´.

U kúuchíil máako´ob artesanos3ob xmatkuil 2025

Le meyaj betabá tu káaxtiik ka ts´aabal k´aajolbii yéetel u muk´aankunsa le balo´ob meyajtaj men le artesanas yéetel le maxo´ob yéetel le emprendedores3 wey lu´uma´. yo´olal u táak´pajal ichil le feria yucatan Xmatkuil 2025, jách´júump´éel kuchíil jách´k´aanan uti´al u ts´aabal yéetel u k3onol balo´ob locales3 .

Ichil le kúuchilá, ku káaxtaj ka ts´aabak k´aajolbi uti´al káaxtaj u muk´aankunsaj u ts´aabal k´aajolbii le miatsil yéetel u muk´aankunsaj le u identidad yucatecaí, beyó ku núuch´kubá yéetel le miles le mako´ob ku táal3 xíimbal yéetel le Máaxo´ob ku mano´ob.

Ichil le u ja´abíl 2025, 180 máako´ob artesanas tak´paj3 bey expositoras ti u pabellonií le artesanas, yáano´ob ichil u kúuchíil Diecci3n ti´ desarrollo artesnal ichill feria Yucatan Xmatkuil 2025. Ichil le evento éesaj yéetel úuch´u k3onolii ichil 10 mil jejelax balo´ob ti jeelax meyajilo´ob betano´ob men le artesanas ichilé: textil bordado yéetel káb yéetel mquina, cerería, talabartería, fibras vegetales suaves y duras, urdido de hamaca, zapatos, productos derivados de la miel, cosmética, ichil u lák baxo´ob meyajtano´ob ichil jejeláx mek´táankajilo´ob wey lu´uma´, chukpachtik ventas totales u 1 millon 960 mil 894 peso´os ichil le 24 k´iino´ob le cha´ano´. Le meyajá tu káaxta u ts´aíik le baxo´ob ku meyajko´ob le artesanas yéetel beyxané antanaj ts´aabal júump´éel malo´ob naajal yéetel júump´éel malo´ob kuxtal le famiias ku taak´paj3.

Ichil le u meyaj le administracioná ts'a k'aajólbíi le meyaj ku betiko'ob le artesanías ti é feria y'etel u éesajíil, beyó ku beykuntíik u óokolo'ob ichil u koonol yéetel u yila'al. Yéetel beyó ku ts'aabal k'aajólbíi k'aabéet u manáa y'etel u jáantáal ichilón yéetel u u kanáantal le u patrimonio cultural ku b'áatíik ka íilák bíix u símbolo ti máaxíi yéetel u orgullo yéetel y desarrollo económico sostenible.

Fusión Viva

Le meyaj ku kaxáantik u múuk'aankunsiik le jejelax balo'ob ti' le artesanías ichil u meyajilo'ob profesionales ti' diseño, arte yéetel arquitectura, ku ts'aabal k'aajólbíi le mulmeyaj interdisciplinaria u ti'al u túumbéenkunsa yéetel u káanal u tóojol. Ichil le núuk'besajá ku túulch'íinta le mayaj ichil le bix le meyaj artesanal yéetel u túumbenkunsa tiprofesional, ts'aba k'aajólbíi u desarrollo ti' piezas ku much'ík báax xukáan yéetel u kíinilo'ob ichil bix u kuuxtalmáak, moda yéetel u decoracionil.

Ichil u ja'ab 2025, beetá 6 talleresó yéetel kúuchilo'ob uti'al formación túux tak'paj 22 artesanías yéetel 24 profesionales ti sector creativo. Le meyajobá tu ts'a k'ajolbi ichilé u ba'ax u ojel, bíix u meyajob'ob yéetel u tuukulíil tu'ux béeta 24 balo'ob (iluminación, decoración, joyería ti plata, xaanab accesorios yéetel nóok'o). yéetel u tumbenkunsa u diseño, materiales yéetel u bíix u betal u meyajil uti'al u ko'onol ichil mercado.

Ichil le administracioná béetajúump'éeel u modelo ti múulmeyaj ichil u sector artesanal yéetel profesionales ti u diseño, túux ku káaxtiik u túumbenkunsa, u sostenibilidad yéetel u competitividad ti' sector artesanal, yéetel beyó ku muk'aankunsa u identidad u miat'síil tu lúumil Yucatán ti' le je'elá ku jéek'aata túumbéen balo'ob u ti'al u beeta le balo'ob túx ku yilá le báax ku beetiko'ob, le báx súukáan yéetel baxo'ob tu betiko'ob le máako'obo'.

U Máank'inal ti' u múulmeyajta'al comercial

Le meyaj ku kaxtiik ka muk'aankunsa'al le u éesajíil yéetel u koonol le balo'ob vetan men le artesanías wey lu'uma', ichil le kúuchilobá túux ku ts'aabal éesajilo'ob, muestras yéetel bazares artesanasles ti' u kúuchilo'ob públicósó.

Le eventoso'ob ku kaxtiik jejelax balo'ob yo'olal kónol. Xamá bo'olil uti'al le artesanías, ku múk'ankunsiik u yila'al yéetel u meyajta tu béelil le balo'ob locales, u túulch'íintaj u desarrollo económico yéetel social ti' káajalo'ob artesanales.

Ichil le ja'ab 2025 takpaj 45 eventos ti' meajil comercial túux áantaj 1,389 artesanías ku táaló 53 mek'táankajalo'ob wey lu'uma'.

Le meyajobá óok'sa ichil le feria Yucatán Xmatkuil 2025. Le bazar artesanal Santa Ana, Jach' yucatan, yucatan ti pinos, tu ts'a 8 millones 32 mil doscientos 089 pesos ti u kóonol yéetel túmben balo'ob uti'al u múuk'anakunsiik u ts'aabal k'ajolbi le balo'ob artesanales yéetel le u betta le júuno'ob súukáan u béetal ti múuch'k'abíil.

Ichil le jala'achila' ts'o'ok u beeta'al u red yo'olal eventos u ti'al u múulmeyaj comercial ku nat'kó ti é mako'ob yéetel le artesanías, tsíik k'ajolbíi le u jéel kasal le meyaj ta táakíin yéetel u kaananta le u patrimonio wey yucatané. Le meyajá ku beykuntíik ka tsáabak le artesanías yucatecasótí mercados regionalesó yéetel nacionalesó, ku túulch'íintíik ka k'aajoltak ba'ax u ojéel yéetel u bix u bíixá tu náachíil kíin.

U Campañail taak k k'ajoltikech

Le meyaj ku kaxtik u ye'esik, k'aajoltik yéetel u ts'íib'ta le artesanas yéetel le ták u meyajob'ob wey lu'uma', ku kaxaantiik u ch'a'ik baxo'ob uti'al u pajtal u betik políticas publicas jách'malobták u ti'al u pajtal u meyajta tak'in yéetel u social. Yéetel le meyajá ku káxta máako'ob yáano'ob ichil le sector productivo local, muk'ankuníik u jooxal yéetel u ts'aabal le u núukulíil k'aabet' uti'al u beytal u ts'aatantal equitativa yéetel focalizada.

Ichil u ja'abil 2025, beeta u campaña estatal ti' u ts'íib'il "K'at K'ajolték, xíimbalta 106 mek'tankajilo'ob wey lu'uma' yéetel u beta u ts'íib'il digital uti'al u beykuntíik u takpajalmáak". Tu ts'íib'tubá 10,602 mako'ob artesanas yéetel emprendedoras, ku ts'aantantiik u diversidad cultural yéetel u miatsil wey yucataníilá 5,041, mako'ob meyjulo'ob wey lu'uma'. Le meyajá ku béykúntik u áanchajal júmp'éeel u júunil integral ti sector, u yilá jejelax balo'ob k'aabet.

Ichil le administracioná, beta'al u meyajil utiál u xúulsa yéetel u yilá'al le sectoresó productivos yo'olal le meyajob'ob ti' é máako'ob ku takpajó yéetel territorialesó. Yéetel beyó, ts'ok u muuk'ankunsa u béeta u meyajil institucional yéetel ts'ok u jets'éeel le u políticas publicali ti' le maxo'ob ku meyjob'ob yéetel u desarrollo artesanal u núukik le ba'ax ku úuchul ti' tuláakal le lu'uma'.

Nódico: Club ti' Emprendimiento

Le meyajá ku kaxtik u muk'ankunsiik le ecosistema u emprendedor wey lu'uma' yéetel u beeta ichil u xóot'u kúuchil tu'ux ku béetal múulmeyaj ku beytkunik u tuukulpil yéetel u k'eexel jejelax balo'ob ba'ax ojelmo'ob ichil le ku meyajob'ob, le molayilo'ob educativas yéetel empresaó. Ichil u jump'éeel u meyaj tux ku ts'aabal k'ajolbi le u béeta meyajob'ob sostenibles yéetel u beta ti' júump'éeel kaaj ku túulch'íntik u meyajtaj tak'in yéetel social wey yucatané.

Ichil le ja'ab 2025, ts'a k'aajolbi "Nódico: club ti emprendimiento, u kúuchíil ti' cworking, betab utiál u túulch'iinta u túmbenkunsa yéetel u múlmeyaj. Nodico ku ts'a'ik kuchilo'ob, salas ti juntas yéetel kúuchil ti contenidos . betano'ob utiál le meyajob'ob, artesanos yéetel le profesionales ku pajta u kaantalób ti baxo'ob u óojeló beyxán yaan ba'ax u yila tu jálchíi ti u kambal profesional y'etel pet friendly. Beta 30 eventosó u ti'al u rentarta kúuchilo'ob yéetel kúuchiló u ti'al ke mako'ob yano'ob pachilo'ob beyó ku jóosiik u táak'inil uti'al le u sostenibilidad yéetel u meyajta le kuchilo'ob.

Ichil le jalá'achila' beta u jump'éeel meyaj yo'olal le ecosistema emprendedro yo'olal le meyajob'ob yólal talento, u túmmbenkunsa yéetel u formación empresarial. Yéetel beyó ts'ok u ch'aabal úts'ii Nodico yo'olal u ts'aabal k'aajolbi le miat'síil ku ts'abal k'ajolbiló yéetel le u túmmbenkunsa, u muk'ankunsa le competitividad yéetel bix u u meyajob'ob le yucatesó . Le Nódico tuukultíik le baxo'ob tuláakal ku beytal u k'eesíik yéetel le mako'ob ku beykuntíik u úuchúul.

Desarrollo artesanal

Ku t'áan yo'olal u beeta yéetel u profesionalizacion ti' le meyaj artesanal wey lu'uma'. yo'olal le beeta eventosó ti' u vinculación comercial yéetel u kambesajó uti'al u múk'aankunsa le baxo'ob u óojelo'ob le productoresó. Le Núuk'besajá ku ts'aatantiik artesanas yéetel artesanos ichil 18 yéetel 90 ja'ab uti'al mek'táankajo'ob jéx bix merida, hocabá, xocchel, Izamal, Valladolid yéetel maní.

Ichil le ja'ab 2025 beeta 38 eventosó ti' u vinculación comercia, 5 capacitacionesó ku muk'aankunsiko'ob le baxo'ob ku meyajko'ob le productoresó yéetel 13, 940 artesanos tu ts'íib'tubá ichil u padron ti' artesanos ku táalo'ob ti' méek'táankajo'ob wey lu'uma'.

Meyajilo'ob ti' centros estatales ti' emprendedores'ob

Ku kaxantik u k'aajolta u meyajta le u miatsil wey lu'uma' ichil le tuláakal le jejelax ba'alo'ob yo'olal capacitación especializada yéetel kúuchilo'ob ti' múulmeyaj (networking). Ku tuukultiik yo'olal kaajo'ob ták' u meyajo'ob yéetel empresarial ti' le méek'tankajo'ob yáano'ob ti' le regiones poniente, noroeste, centro, oriente yéetel nojol, ku ts'aatantiik maxcanú, Mérida, Izamal, Valladolid, Maní yéetel Tekax.

Ichil le já'ab 2025 beeta 277 diagnostico empresariales ti yaax 665 consultorias, 87 kambesajilo'ob, 9 talleresó, 35 eventosó yo'olal vinculación empresarial uti'al le kajo'ob ku kaxtik meyajo'ob yéetel empresarial, beyó 141 kúuchilo'ob múulmeyaj yo'olal membresíaso'ob.

U Konolil ba'alo'ob wayilo'obe' (Herencia viva)

Le meyaj ku kaxtik le eventos'ob ti' u vinculacionil comercial, capacitaciones yéetel u ts'aabal k'aajolbi le u baxo'ob yucatecosó ichil le u konoli yucatecosó ichil u distintivo "Herencia Viva) le kúuchilo'ob le túux ku uuchúul konol áanchajano'ob tu mek'tankajilo'ob ti jó, túx ku káaxtal óoxp'éeel sucursales , santa Elena, yéetel u sucursal ti' Uxmal, Izamal yéetel tuukultáan yo'olal le jkajo'ob yáano'ob ti' u regiones poniente, noroeste, centro, oriente yéetel sur.

Ichil le ja'ab 2025, beta 8 evetos'ob ti' 6 bazares (baza u herencia kuxan. Expo Tlaqueparte, Carrera yo'olal le paz, Congreso Internacional ti' Urología, Expo Aventura yéetel Expo Outlet Verano), ti' u Méek'tankajilo'ob ti' Jo' yéetel kamp'éeel éesajilo'ob (Expo foro ambiental yéetel Expo U Semana ti' Yucatán ti' México.

P'aax utia'al u Renacimiento le empresarios yéetel artesanos

Ku kaxantik u proporcionar financiación ti' empresarios yéetel microempresas yéetel u ya'abtal u competitividad yéetel nojochtal ichil u mercado objetivo. Ku centra ti' le kajtalo'ob ichil u financiamiento ti' le empresarios mayores u 18 años, micro yéetel mejen jejelas yéetel sede ti' u lu'umil u noj lu'umil Yucatán, yéetel u yáax meyaj ti' le méek'tankaajil Celestún, Hunucmá, Kanasín, Jo', Progreso, Izamal, Valladolid, Maní, Teabo, Tekax yéetel Tekit.

Tu ja'abil 2025, se aprobaron 62 créditos artesanos en 16 municipios y 6 créditos empresariales en los municipios de Tizimín.

Incubación utia'al u renacer le economía ts'aako'

Ku kaxantik u ts'aik yéetel ma'alo'ob asesoramiento, ku ts'aabal ti' jump'éeel diagnóstico ti' le xoknáalo'obo', yéetel u beet u muuk' u yik'áalil, bix u negocio, wa bix u yilik bix u yilik bix u meyajo'ob yo'osal u ma'alo'ob yéetel u yáanta'al le formación. Le cha'ana' ku kaxtik u meyil u kaajalo'ob emprendedorales mayores u 18 ja'abo'ob yaan ti' jump'éeel tuukul, tsol wa actividad viable yéetel escalable', yéetel u yáantaj ti' le méek'tankaajil Maxcanú, Merida, Izamal, Tizimín, Valladolid, Maní yéetel Tekax.

Tu ja'abil 2025, ku beeta'al 64 evaluaciones iniciales ti' 13 méek'tankaajil ti' jejelas kúuchilo'ob. Ku ts'o'okole' ku beeta'al 20 sijnáalil t'aano'ob ti' le méek'tanta'anilo'obo' Mérida, Kanasín, Valladolid yéetel Umán, yéetel u páajtalil u be'ets'el u yilik bix bix u meyajo'ob yéetel u ma'alo'obkiinsiko'ob u competitividad te' k'íiwiko'.

Ecosistema ku beetik u yaantal ojéel máak yéetel tecnología Innovadora

U nu'ukbesaj ti u Mu'uk'a'ankunsal u tiál u cincia yéetel tecnología yéetel u túmbenkunsá: "Máaxo'ob ku xaak'aalo'ob yo'olal Yucatan"

Le meyaja' ku kaxtíik u túulch'íntik meyajo'ob yo'olal u xáak'aalil ti' u pertinencia social yéetel científica ku aantíik yéetel u ts'eelíik le baxo'ob ma' láayli'obó weu lu'uma' yéetel u muk'aankusiik u desarrollo sostenible ti' yucatan. Le olalé ts'a áantajo'ob ti' taak'in ti' káamp'éel administracionesó yo'olal u xak'aalil ti' máaxo'ob ku beetiko'ob u meyajl u xáak'aalil ku meyajko'ob yólal agrbiotecnología, energías sustentables, tojólal, bix u meyajta baxo'ob yaan u yila' yéetel recursos naturales, tecnoogías ti' baxo'ob u yojen ichil uláak' ba'alo'ob. Le bák ku kaxtik u muk'ankunsa'al le kaambal superior yéetel u yáantaj u jéek'aataj le kúuchilo'ob ti u 'xaak'aalil ichilo'ob.

Ichil le jábil 2025, túulch'íintaj meyajo'ob yo'olal áantajo'ob ichil 21 wínaló'ob ti molayilo'ob ti sistema ti investigación, innovación yéetel u desarrollo tecnológico ti yucatan (SIIDETEY), tu'ux áantaj 11 najilxóok publicao'ob ti' u nive superior, xúup'2 millones 58 mil pesos.

Red Ecos Yucatan

Le red ku meyaj yéetel le u Molayil Secretaria ti' ciencia, humanidades, tecnología yéetel Innovacion federal yéetel ku káaxtíik u muk'ankunsiik le múulmeyaj ichil le academia, le sector privada, le maxeual kajpo'ob mayas, le u Jálachilá yéetel le sociedad civil, uti'al u túulch'íintíik le desarrollo tecnológico yéetel u túmbenkunsiik yucatan, Beeta ichil júump'éel serie ti' táano'ob tu'ux ku beykuntíik u k'aajolta le retos, u lák meyajilo'ob baxo'ob ts'a k'ajolbii ti' le mesas meyanajóbó yéetel beeta redes yo'olal múlmeyaj ichil sectoresó máax múul le Plan Estatal ti desarrollo Jeel Síijil Maya 2024- 2030.

Ichil le kíina ku ts'aabal k'aajolbilá beeta 10 eventosó ti u mukankuksa le red Ecos túux ku ts'a leRed, mesas ti meyajop ob semiconductoresó, u kúubúul nombramientosó, foroi legado ancestral, foroi u túmbenkunsal tecnológica, foroi legislativo, foroi ciberseguridad, mesas yo'olal meyajato Olinia, o ts'ookol le metajo'ob Red Ecos 2025, yéetel túx takpaja 2064 xíibó yéetel 1631 koleo'ob, tu láakalé 3,695 mako'ob ti sociedad civil.

Seminario ti' propiedad Intelectual ti' u Páajtalilo'ob ti' Autor ti' Era Digital

Le Meyaja' ku kaxtik ka múuk'ankunsak le capacidades ti' u túumbenkunsa, yéetel jéel beeta'al baxo'ob yéetel u kanaantal le baxo'ob ku meyajtalo'ob wey lúmíil yucatané, ichil le mejo'ob yo'olal sesiones túux ku ts'oolol bax le propiedad intelectual, uti'al xóok'palalo'ob, meyajilo'ob, ajkansajo'ob yéetel servidores públicos.

Ichil le ja'ab 2025, beetab 3 sesionesó ti' línea, tu'ux táakpajo'ob 66 mek'tankajilo'ob bwey lu'uma', tu'ux takpaj 307 xíibo'ob yéetel 291 kolelo'ob ichil tu láajkalé 598 mako'ob tákpajó.

Ichil le asministraciona beeta káamp'éel meyajo'ob ti línea, túux tak'pajo'ob mako'ob ti 66 mek'táankajilo'ob wey lu'uma', yéetel 443 xíibo'ob yéetel 336 kolelo'ob, ichil tuláakalé 779 mako'ob tak'panajobii.

Meyajo'ob ti' kúuchíil ti' ba'ax ku tuukulil

Le meyajoba' ku kaxtíik u túulch'íintíik u túmbenkunsiik, u kanaantíik le u propiedad intelectual yéetel comercialización tecnológica wey yucatané, ichil u núuk'besaj yo'olal u múuch'k'aabiil yéetel u múlmeyaj yéetel academia, u jalachíil yéetel sector productivo, ichil u múlmeyaj yéetel le Instituto Mexicano ti Propiedad Industrial (IMPI).

Ichil le ja'ab beeta 4 sesionesó ti línea túux ku kaxantik u káamxa investigadores, ajkamsajo'ob yéetel empresarios, k'aanan u ts'íibkubáó ti' tulakal le patentes yanobó yéetel le le bix u beeta, túux tak'pajó 52 xíibo'ob yéetel 45 kolelo'ob, ichil tuláakal le 92 mako'ob takpajano'ob.

U túulch'íinta'al u túmbenkunsa yéetel le inteligencia artificial. Meyajilo'ob ti inteligencia Artificial 2025

Le meyajá' ku kaxtíik u ts'aabal u tuukulil cirtica, le alfabetización digital yéetel le meyaj ético ti' inteligencia artificial, ichil sesiones yo'olal maxo'ob kambanajano'ob yéetel mako'ob kambanajano'ob.

Ichil le ja'ab 2025 le núuk'besá beeta 9 sesionesó ti u kaambesajo'ob virtual túux tak'panajo'ob 1,125 máako'ob ti' 675 xíibo'ob yéetel 450 kolelo'ob ti' 12 meek'tamkajalo'ob.

Ichi le u meyaj le administracioná, le u núuk'besaj tu beeta 10 sesiones virtuales, ku kaaxtíik u ts'abal k'aajolbi lbix u meyajtá le inteligencia arificial ti' le ajkamsajo'ob yéetel ichil sociedad túux takpaj 1175 máako'ob ti 705 xíibo'ob yéetel 470 kolelo'ob ti 12 mék'tankajalilo'ob.

U túulch'íinta'al u túmbenkunsa'al yéetel u tuukulil Artificial. U xóokíil ti' inteligencia artificial

Le meyajá ku kaxtíik ka muk'aankunsak le jejelas kámbesajilo'ob academicaso'ob yéetel profesionaleso'ob ti' u beetal le inteligencia artificial, ichil u xóokíil ts'an yéetel Asociación Nacional ti Univesidades e Instituciones ti' educación superior (anuies beyxán le u U instituciones educativas yéetel científicas.

Ichil u Ja'abil 2025 beeta káamp'éeel winaló túx xanchíi káamp'éeel horas semanales tú línea, ku yóxsíik capacitación yéetel k'úub'diplomas ti' noviembre ti' le ja'aba', táak'paja 76 xíibo'ob yéetel 74 ko'olelo'ob, ichil tulakal 150 máako'ob.

Núukulil estatal yo'olal u ts'oolol cinecia, humanidades, tecnología yéetel innovación Na'atil

Le meyaj ku kaxtíik u beeta'al plataforma uti'al u múuch'íik datos, xóokilo'ob yéetel investigaciones uti'al u ts'abal k'ajolbii, u k'aajolta u desarrollo científico, tecnológico, innovación yéetel u vinculación, beeta u núukulil uti'al u meyajta malo'ob le meyajon científicas yéetel tecnológicas wey lúumil yucatané. Ku kaaxtíik ka ts'oolol lalo'ob yo'olal capacidades humanas, materiales yéetel servicios yaano'ob yo'olal investigación, innovación yéetel desarrollo bey proyectos ku jets'eel bíix u meyaj'ob ti tu láakal le bax u ojelmk',yéetel múlmeyaj yéetel mako'ob je'ex bix SIIDETey yéetel Red Ecos Yucatan.

Ichi u ja'abil 2025 beeta u pagina web Ná atil u sistema estatal ti' ts'olo yo'olal Ciencia, Humanidades, Tecnología, plataforma digital beeta SECIHTI yucatan, uti'al u much'úu, u beeta yéetel u ts'aba k'aajolbii le baxo'ob u óojen le mako'ob wey yucatané, muk'ankunsiik ichil Molayilo'ob yéetel redes áantaan 120 mako'ob tak'pajó ti' naajil xóok', instituciones ti' investigación beyxán u sistema ti' mesas ti' meyaj túux ku bíixa u ts'oolol semana yéetel semana, wiinal yéetel le baxo'ob ku beeta'a yéetel le Red Ecos.

Veranoil Ciencia Teleton

Le meyajá' ku kaxtik u jump' éel múuch' kambal ti mejenpalal túux ku tsáa'ik kajolbpii u kúuchíil malo'ob u bíixkuba ichil u cursoí ti verano túux le mako'ob ku meyajó'ob ti' le SIIDETÉY takpajó 12 talleresó bulkiin.

Ichi le ja'ab 2025, ts'aatanta'al 91 mejenpalal yo'olal discapacidades ichil 46 mejempalal yéetel 45 ch'úupalal túux nats'tio'ob le ciencia yéetel le tecnología

2º Foró nacional Chapal

(Científicos, Humanstas Alentadores yo'olal mejempalal ti' le kaajalo'ob Autoctonos ti' America Latina)

Le meyaj ku kaxtik u ts'aabal vocaciones cintificas ti é mejempalal maxeuallo'ob yéetel u k'éexpesaj experiencias yéetel meyajó'ob yóolal mejempalal yéetel investigadores nacionales yéetel maxo'ob ti jejelas areasó yo'olal cincia. Áantaj u ts'aabal fotogalerá yóolal ko'olelo'ob yéetel ts'abal ílbii Crater Chicxulub.

Ichil u ja'abil 2025 ts'aataanta 62 ch'úupalal yéetel 58 mejempalal ti u kaaja Dzidzibachí, Halachó, tu chúukax 120 mejempalal ichil le meyajó'ob beeta uti'al u xúulxa le brecah u kambesajil túux náts'ti mejem kajo'ob wey tu lu'uma'.

U Foró regional "U políticaí yo'olal Soberana ti' revistas científicas yéetel Humanísticas"

Le meyaj ku kaxtik u muk'aankunsiik le u políticaí editorial soberana ka k'ajóoltíik u disciplina, territorial yéetel cultural wey káaje, ku náach'kunsiik le u modelos yo'olal ti' métricas internacionales, áantaj le u Kúuchíil Centro ti' investigacione sCintíficas ti' Yucatan (CICY) yo'olal u desarrollo ti' u foró regional "yóolal u Políticaí yplal júuno'ob cienificas ypeetel humanísticas soberana yóolal u consulta nacional uti'al u beeta u meyjulíil u sistema nacional ti' publicaciones científicas yéetel Humanísticas (SNPCH).

Ichil u ja'abil 2025 takpajo'ob 46 xíibo'ob yéetel 38 kolelo'ob, ichil tuláakal 84 mako'ob ts'íibnajo ti' revistas científicas , ts'i bataj yolal u táanil soberanía editoria , le kámbesajil yóolal le processus tux ts'a k'ajolbii le interoperabilidad ti plataformas, le kanaanta digital yéetel le odelos sostenible ti financiamiento.

U k'iinil táanxel nojlu'umil Sukbe'enil científica

Le meyaj ku kaxtik u jets'el u k'anaanil le miatsil científica ti tu lákal kíin yéetel u beeta'al jejelas meyajilo'ob yéetel molayilo'ob ku ts'a'ik kúuchilo'ob túx ku beeta'al u meyjulil le ciencia ichil u kúxtal, ichil le talleresó presenciales beetanó'ob men le in vestigadoresó ti é SIIDETÉY" wey Izamal.

Ichil u ja'abil 2025 beeta meyajilo'ob yo'olal u muk'ankunsa le meyajó'ob ku beeta u tiál u ts'abal u ójet'jejelaas balo'ob ti' le mako'obó. Jex bix telleres, charlas, éesajilo'ob yéetel demostraciones cintíficas uti'al xóok'mako'ob , familias yéetel utiál tulákal mako'ob, tákpaj 65 xíibo'ob yéetel 53 kolelo'ob xóok nalo'ob ti u nivel medio superior tu mek' tankajalil Izamal, ichil tulakal 118 xoknalo'ob.

U Xóot' Lu'um Náajalil Túumbenkunsaj yéetel Túumben meyajil Taak'in Futuro Posible

Le meyajó' ku kaxáantik u chíimpolta'al yéetel u yáantal u káajsajil meyaj táan u yáantaj uti'al u jelbesa'al u péetlumil Yucatan, le je'ela' yéetel kaambesajil, nu'ukbesajil yéetel táakbesajil ti' u múuch'kabil áantaj uti'al le meyajó'ob ichil u jeejelas jaatsilo'obo'.

Tu ja'abil 2025, uti'al u yáanta'al táankelem jkáajsaj meyajob uti'al u jóok'ol táanil túumben empresa'ob wey péetlume' táakpajob ichil túumbenkunsaj meyajil 98 ko'olelo'ob yéetel 127 xiibo'ob, tuláakalo'obe' ku chukik tak 225 jkáansaj meyajob.

U nu'ukbesajil u Táakmuk'ta'al Digital Páajtalilob Meyaj

Le meyajob ku kaxáantik u yáantaj yéetel u táakbesa'al túumben digital nu'ukulilob ichil kaambesajil yéetel u ka'antal u xook táankelemil yéetel jkaambesajob tu lu'umil Yucatán.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 5 múuch'táambalil tu chíikul internet uti'al u péeksilta'al u jóoksa'al kaambalil, te'elo' táakpaj 320 xiibo'ob yéetel 269 ko'olelo'ob ti' 81 méek'tankaajilob u péetlu'umil Yucatán, beyo' tu chukaj tak 589 máako'ob táakpaji'.

Kaambesajil ti' Ciberseguridad u uti'al Máako'ob Ch'ija'antak tu lu'umil Yucatán

Le meyajob ku kaxáantik u yáanta'al yéetel u nu'ukbesa'al máako'ob ch'ija'an le máaxo'ob táakpajan ichil u nu'ukesajilob áantaj federal yéetel estatal ti' Bienestar, yo'olal bix je'el u meyaj ti'ob nu'uka'an túumben digital nu'ukesajilob, ichil jump'éel kaambesajil ku na'atiko'ob ka béeyaku k'ajóoltiko'ob sajbe'entsilil yaan tu bak'paacho'ob yéetel ka u kano'ob ba'ax jach k'abéet yo'olal ciberseguridad, beyo' ku péeksiltik u meyaj ti'ob ma'alob ichil u kuxtalo'ob.

Tu ja'abil 2025, kaansa'ab máako'ob ch'ija'antak tu kaajil Jo', uti'al u yantal u tuukulo'ob yo'olal u sajbe'entsilil fraude'ob tu celularo'ob, tumeen leti'obe' yaan sajbe'entsilil yóok'olo'ob yo'olal ma' u ka'jo'olobi'. Te'elo' táakpaj 123 xibo'ob yéetel 227 ko'olelo'ob, beyo' tu chukaj tak 350 máako'ob ch'ija'an ts'táanta'abij.

U Máank'inal u Kaambalil Posgrados

Le meyajob ku kaxáantik u ts'a'abal ti' táankelemil jump'éel kúuchil tu'ux ka táakpajak molayilob ka u ts'a'ob u yojéelt ti' le máaxo'ob u k'áate' le nu'ukbesajilob kaambal yaan wey péetlu'ume', beca'ob yéetel áantajil taak'in beey xan kaambalil t'aano'ob. Ichil le meyajob ku táakpajal U Kúuchilob Xaak'al Kaambal, U Naajilob u Ka'antal Kaambalil, Embajada'ob, Vinculadores yéetel u Kúuchilob u Ka'anal T'aan.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab u máank'inal kaambalil posgrados uti'al u kaxanta'al u ka'antal u kaambal máako'ob te'el péetlu'uma' yo'olal u táakmuk'ta'al u páajtalil meyaj yéetel maestrías beey xan doctorado'ob. Táakpaj 842 xiibo'ob yéetel 688 ko'olelo'ob ti' 17 méek'tankaajob, beyo' tu chukaj tak 1,530 máako'ob taak u kaambalo'ob ti' posgrado'ob.

U Tsol Ts'íibil Registro Estatal de Investigadores (REI)

Le meyajob ku kaxáantike' tu chíikul u yokol máak u Tsol Ts'íibil Padrón Estatal de Investigadores, Tecnólogos, Inventores yéetel Vinculadores ka beeta'ak u ts'íibil u k'aaba' tuláakal le k'ajóolta'an táan u meyajobob' tumeen u Molayil Secretaría de Ciencias, Humanidades, Tecnología e Innovación (SECIHTI), yéetel u meyajobe' ka u béeykunt le ba'ax jets'a'an tumeen u A'almaj T'aanil Ley de Fomento al Desarrollo Científico, Tecnológico y a la Innovación del Estado de Yucatán.

Tu ja'abil 2025 ts'íibta'ab u k'aaba' 571 xiib ivestigadoro'ob yéetel 388 ko'olelo'ob ivestigadora'ob, beyo' ku chukik tak 959 juntúulul ts'íibta'ano'ob te'el tso'lt's'íibil ivestigadoro'ob. Beyo' ku béeytal u yojéelta'al ba'ax ku páajtal u beetiko'ob, u chíikpajal u láak' ba'ax ti' je'el u kaambalo'obe', tu'ux yaano'ob, beey xan tu'ux ku béeytal múul meyaj yéetel molayilob.

Much'táambal u Yáaxk'inil Xaak'al Kaambalil SIIDETEY

Le meyajo' ku kaxáantik u táakmuk'tik xaak'al kaambalil, túumbenkunaj yéetel u jóok'sa'al túumben nu'ukbesajil tu lu'umil Yucatán, payalt'anta'ab u xoknáalilo'ob preparatoria yéetel licenciatura uti'al u táakpajalo'ob xook ichil yáaxk'iinil ti' jumpéel le molayilo'ob u uti'al u Molayil SIIDETEY. Le beyo' ku béeytal ti' xoknáalo'ob jump'éel jach ma'alob kaambalil ti' túumben nu'ukbesajil yéetel xaak'al kaambali.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab u Muchtáambal u Yáaxk'inil Xaak'al Kaambalil SIIDETEY uti'al u na'ats'al ti' u xoknáalilo'ob preparatoria yéetel nivel superior u nu'ukbesajilo'ob xaak'al kaambalil, yéetel u yáantaj máako'ob úuch ku meyajtiko'ob uti'al u líik'sa'al beyo' u yóolil le xaak'al kaambalil wey péetlu'uma'. Táakpaj 58 xiibo'ob yéetel 56 ko'olelo'ob, beyo' tu chukaj 114 jutúulul máaxo'ob ku ts'íiboltik u beetik u investigadorilo'ob.

Diplomado ichil Chíikulil uti'al u Táakmuk'ta'al u Páajtalil Investigación ti' Universitario JKaambesajo'ob tu Lu'umil Yucatán

Le meyajo' ku kaxáantike' le máaxo'ob táakpajo' yéetel u j-kaambesajilo'ob naajilo'ob xook ti' educación superior tu Jalá'achil u Lu'umil Yucatane', ka u táakmuk'to'ob ba'ax u yojelo'ob, bix u meyajo'ob yéetel u tuukulil, bix u yojelilo'ob yéetel bix u beetiko'ob, u uti'al investigaciono'ob beey xan bix u ts'áiko'ob k'ajóoltbil.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab jump'éel kaambesajil tu'ux táakpaj 12 máako'ob, 6 ko'olel yéetel 6 xiibo'ob tu kaxantaj u ya'abtal u paajtalil bix beetik investigación le j-kaambesajo'ob uti'al u ts'áiko'ob u yojéelt le xoknáalo'obo', beyo' ka péektsilta'ak ichilo'ob u yóolil le investigaciono'.

U Péetlu'um Náajalil Tesis ti' Licenciatura

Le meyajo' ku kaxáantik u chíimpoltik u meyajil investigación yéetel u yóolil ku ts'áik xoknáalo'ob uti'al u ts'o'oksiko'ob u kaambalil licenciatura, yéetel u péektsilil meyajilo'ob ka chíikpajak ichil kaaj yéetel u meyajil taak'in wey Péetlu'ume'. Ku xak'alta'al u kaambalilo'ob Física, Matemáticas yéetel Ciencias de la Tierra; Biología yéetel Química; Salud; Humanidades yéetel Ciencias Sociales; U láak' Kaambalilo'ob: Ingeniería yéetel Tecnología; Biotecnología yéetel Ciencias Agropecuarias; Biodiversidad yéetel Medio Ambiente.

Tu ja'abil 2025 k'u'ub U Péetlu'um Náajalil Tesis ti' Licenciatura tu'ux táakpaj 49 xoknáalo'ob, 25 xiibo'ob yéetel 24 ko'olelo'ob, ichilo'obe' náajalnaj 11 ko'olelo'ob yéetel 5 xiibo'ob, let'iobe' taalo'ob tu k'aaba' u molayilo'ob naajil xook je'elbix Universidad Autónoma de Yucatán, I Escuela Nacional de Estudios Superiores Unidad Mérida de la Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto Tecnológico de Conkal, Universidad Marista de Mérida, Unidad Multidisciplinaria de Docencia e Investigación Sisal de la Unidad Mérida de la Universidad Nacional Autónoma de México.

U Péetlu'um Náajalil Tesis ti' Posgrado

Le meyajo' ku kaxáantik u chíimpoltik u meyajil investigación yéetel u yóolil ku ts'áik xoknáalo'ob uti'al u ts'o'oksiko'ob u kaambalil posgrado yéetel u péektsilil meyajilo'ob ka chíikpajak ichil kaaj yéetel u meyajil taak'in wey Péetlu'ume'.

Tu ja'abil 2025 k'u'ub U Péetlu'um Náajalil Tesis ti' Posgrado ichil u yáantajil u uti'al nu'ukbesajil investigación wey péetlu'ume', táakpaj 66 máako'obi', 37 xiibo'ob, 29 ko'olelo'ob, náajalnajo'ob ichil jeejelas u jaatsilo'obe' 12 xiibo'ob yéetel 8 ko'olelo'ob, taalo'ob tu k'aaba' u molayilo'ob naajil xook je'elbix Centro de Investigación y de Estudios Avanzados del Instituto Politécnico, Universidad Autónoma de Yucatán, Instituto Nacional de Investigaciones Forestales, Agrícolas y Pecuarias, Centro de Investigación y de Estudios Avanzados del I.P.N., Centro Peninsular en Humanidades y Ciencias

sociales de la UNAM, Escuela Nacional de Estudios Superiores de la UNAM, Centro de Investigación y de Estudios Avanzados del Instituto Politécnico, Nacional Unidad Mérida, Centro de Investigación Científica de Yucatán, A.C., Universidad Marista de Mérida, Centro de Investigación y de Estudios Avanzados del IPN.

U Ketlamil u Tóop'saj Tuukul Paalal

Le meyajó' ku kaxáantik u káajsa'al, u líik'sajil yéetel u chíimpolalta'al u tóop'saj tuukul paalal ku xooko'ob ti' primaria'ob tu lu'umil Yucatán, beey xan u ye'esal ba'ax k'abéet uti'al u yutskíinta'al wa u ma'alobkinta'al yéetel túmben nu'ukulil, inteligencia artificial yéetel ciberseguridad uti'al wa ba'ax talamil ku yiliko'ob tu bak'paacho'ob, le je'elo' ts'íibta'an ichil jump'éeel tsikbal wa oochelil, tu'ux ka meyajnak científico nu'ukbesajil uti'al u kaxantal le utskinajo'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab u Ketlamil u Tóop'saj Tuukul Paalal, tu'ux táakpaj 64 mejen xch'úupalal yéetel 95 mejen xi'ipalal ti' najilo'ob xook je'elbix Escuela Primaria "Francisco I. Madero", Comunidad Educativa Alianz, Primaria "Guillermo Prieto", la Primaria Celso Flores Zamora, Primaria Juan García Ponce, Primaria "José López Portillo y Rojas", Primaria "Niños Héroe", Primaria "Enrique Rodríguez Cano" yéetel Andrés Quintana Roo.

U Náajalil Yucatán Ciencia Juvenil

Le meyajó' ku kaxáantik u káajsaajil, u péektsilta'al u yóolil yéetel u tóop'saj tuukulil u táankelemilo'ob wey péetlu'uma' yo'olal ciencia, túmben nu'ukulil yéetel túmbenkunsajil, u uti'al u yutskíinta'al talamilo'ob wa ba'axo'ob jach k'abéet uti'al u jóok'ol táanil u Lu'umil Yucatán ichil nu'ukbesajil científico, meyaj náajalil yéetel uti'al kaaj, yéetel u beeta'al infografías, documentaalo'ob wa u tsol ts'íibilo'ob investigación tu yo'olal energía, ciberseguridad, inteligencia artificial, tecnología de la información, desarrollo industrial yéetel innovación tecnológica wa yo'olal u láak' ba'ax k'a'ana'an ti' xoknáalo'ob.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab u Náajalil Yucatán Ciencia Juvenil tu'ux táakpaj 26 xiibo'ob yéetel 26 ko'olelo'ob, náajalnaj 7 xiibo'ob yéetel 4 ko'olelo'ob taalo'ob tu k'aaba' naajilo'ob xook je'elbix Federal 10 José Andrés Antuña Sánchez, CBTis 95, Escuela Preparatoria Estatal N.2 "Salvador Alvarado", Centro de Bachillerato Tecnológico Agropecuario #13 Xmatkuil, Universidad Autónoma de Yucatán yéetel Tecnológico Nacional de México Campus Valladolid.

U Náajalil Yucatán Ciencia, Tecnología, Innovación yéetel Vinculación 2025 Dr. Alfonso Larque Saavedra

Le meyajó' ku kaxáantik u chíimpoltik u péektsiltik yéetel u líik'saj óolil desarrollo científico, u túmbenkunsajil yéetel u táakbesajil wey Péetlu'ume' ikil u meyaj investigador'ob, tecnólogos, inventor'ob yéetel empresario'ob ti' u nu'ukbesajilo'ob investigación ka áantajnako'ob uti'al u chíikpajal ich kaaj wey péetlu'ume', u uti'al ba'al ma'alob ti' kajnáalo'ob, ka chíikpajak u jach ma'alobil.

Tu ja'abil 2025 k'u'ub náajalilo'ob ti' 1 xiib yéetel 3 ko'olelo'ob uti'al u péektsilta'al investigación ka u taas ba'al ma'alob ti' kajnáalo'ob.

Náajalnaj le meyajó'oba':

- Ya'axche' ichil asfalto yéetel maaya ka'an: bix le kajtalilo'obo' ku jelbesik le kajtalilo'ob le polinizaciono' yéetel u kuxtal le kilí'ich che'o' (Cinvestav-Unidad Mérida).
- Ecoturismo, u kalanil bak'paachil yéetel u yantal kaaj ma'alob tu Petenil Yucatán, (UNAM/Escuela Nacional de Estudios Superiores).
- U tukulta'al yéetel u beeta'al bix je'el u jóoya'ata'al pak'alil tu yotoch máak ti' mejen kaajo'ob tu lu'umil Yucatán (Instituto Tecnológico de Conkal).

- Ba'ax tu taasaj le vacunaj yo'olal bix u k'íimil máak yo'olal COVID-19 le ka máan le u k'aaba'OMICRON ichil u kajnáalilo'ob Yucatán le jach óotsilo'obo' (Hospital Regional de Alta Especialidad de la Península de Yucatán)-
- U páajtalil ts'aak yéetel maaya xíiw yo'olal bacteria'ob ma' tu k'amik antibióticos: bix u beeta'al, u k'amiko'ob ts'aak yéetel u je'elsa'al virus. (Instituto Mexicano del Seguro Social).
- U táakmuk'ta'al u yila'al bix u chíikpajal, ba'ax kun úuchul uti'al cirugía, yéetel u ma'alob kuxtal paalal sijnáal k'oja'an tu puksi'ik'al tu lu'umil Yucatán. (Hospital Regional de Alta Especialidad de la Península de Yucatán).
- U beeta'al yéetel béeykunta'al nu'ukbesajilo'ob uti'al u meyaj u múuch'il algas, u xiixel kay wa le ala'abil xan tu Petenil Yucatanó, uti'al u yila'al bix u meyaj uti'al ba'al jaantbil. (Centro de Investigación y Asistencia en Tecnología y Diseño del Estado de Jalisco Subsede Sureste).

Much'táambalil yéetel Meta: IA Generativa uti'al PYMES

Le meyaja' ku kaxáantik u táakmuk'tik u páajtalil j-káajsaj meyajo'ob, empresa'ob ma' nuuktako'obi' u uti'al túumben nu'ukulilo'ob. Le je'elo' yéetel u ch'a'iko'ob meyaj nu'uka'anil ti'ob Inteligencia Artificial (IA).

Tu ja'abil 2025, beeta'ab jump'éel much'táambal uti'al u táakmuk'ta'al bix u k'ajóolta'anil le nu'ukulil tumeen j-káajsaj meyajo'ob yéetel le mejen empresari'ob wey péetlu'ume', te'elo' táakpaj tak 500 máako'ob.e meyajo' ku kaxáantik u.

Much'táambal Horizontes Emergentes: Meyajil Náajal yéetel Sustentabilidad wey Yucatané'

Le meyaja' ku kaxáantik u péektsiltik u nu'uka'an jóok'ol táanil yéetel u túumbenkunsajil meyajil náajal wey Yucatané' ichil tsikbalil yéetel múulmeyaj ichil u jaatsil j-xaak'al kaambalo'ob, empresario'ob, kaaj beey xan jala'achil, ka u kaxant páajtalilo'ob nu'uka'an uti'al u ya'abtal meyaj náajalil beey xan túumben nu'ukbesajilo'ob wey péetlu'ume'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab jump'éel much'táambal uti'al u táakmuk'ta'al ba'ax yaan u yil u jaatsil kaambesajil yéetel u jaatsilo'ob meyaj, beey xan jala'achilo'ob, tu'ux táakpaj 366 xiibo'ob yéetel 284 ko'olelo'ob, beyo' tu chukaj tak 650 máako'ob táakpaji'.

U Ketlamil Robótica

Le meyajo' ku kaxáantik u líik'sik u yóol táankelemil uti'al u jóok'sik u páajtalilo'ob yéetel ba'ax u yojelo'ob yo'olal robótica beey xan automatización, ikil kun u beeto'ob roboto'ob ku páajtal u yutskiintiko'ob talamil wa ba'axo'ob k'abéet; beyo' ku líik'sa'al u yóolil ichil xoknáalo'ob yo'olal ciencia, túumben nu'ukulil, yéetel u meyajil túumbenkunsajil. Le jaatsilo'ob xak'alta'abo'ob leti'elo'oba': Robot recolector (u jaatsil primaria alta-secundaria); Robot ratón; Seguidor de líneas; Robotil meyaj; Brazo robótico; Batallas.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab le ketlamilo' yéetel 329 máak táakpaji'. Yéetel le meyaja' béeychaj u ye'esa'al Yucatán bey jump'éel u kúuchil túumbenkunsajil meyaje' beey xan u péektsilta'al paalal yéetel táankeleo'ob uti'al u meyajta'al tecnología robótica, te'elo' táakpaj 655 máako'ob le ka'ap'éel k'iin beeta'abo', náajalnaj máako'ob taalo'ob ti' molayilo'ob je'elbix Instituto Arrayanes, Educación activa e Integral, Colegio Americano, Esc. Sec. Gral. # 2 "José Emilio Vallado Galaz", Universidad Politécnica de Yucatán, Universidad Modelo, Instituto Tecnológico Superior del Sur del Estado de Yucatán, Escuela Preparatoria Estatal #13 "Plantel Azteca Yucatán", Universidad Tecnológica del Mayab, Universidad Anáhuac Mayab, Instituto Tecnológico de Conkal, Instituto Tecnológico de Estudios Superiores Monterrey, Instituto Tecnológico Superior Progreso, Instituto Tecnológico Superior de Motul.

Kaambesaj: Yáax Meyajilo'ob uti'al u Beeta'al jump'éeel u Kúuchil Oficina de Transferencia Tecnológica (OTT)

Le meyajo' ku kaxáantik u táakmuk'tik u páajtalilo'ob jel túumbenkunajil wey Yucatane', yéetel u beeta'al Oficinas de Transferencia de Tecnología (OTT), ichil naajil'ob xook, beey xan tu péektsilta'al kaambalil, u péektsilil uti'al u uti'alinta'al yéetel u táakbesajil yéetel u jaatsilo'ob meyaj uti'al u jóok'ol táanil u jaastil kaajo'ob.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab jump'éeel kaambesaj uti'al péeksa'al meyajil ichil u kúuchilo'ob xaak'alil yéetel empresa'ob, uti'al u káajsajil múul meyaj ichil ciencia yéetel industria, yo'olal u ya'abtal meyajil náajal wey péetlu'ume', te'elo' táakpaj 20 xiibo'ob yéetel 26 ko'olelo'ob, beyo' tu chukaj tak 46 máako'ob táakpaji'.

U Ka'ap'éeel Much'táambalil Farmacognosia tu Lu'umil México

Le meyajo' ku kaxáantik u ts'a'abal kajóoltbil le farmacognosia tu lu'umil México, ku chíikbesa'al u xaak'alil ts'aak yéetel xiwo'ob beey xan ba'alo'ob ku taal ti' bak'paachil uti'al u beeta'al meyajilo'ob yéetel túumben ts'aako'ob k'a'ana'an ichil kaaj, koonol yéetel científico, ka u ts'a'ob u muuk' u meyajil tu lu'umil México.

Tu ja'abil 2025 beeta'ak jump'éeel much'táambalil jets'a'an u uti'al u mu'uchikubaj j-xaak'al kaambalo'ob, xoknáalo'ob yéetel máaxo'ob ku meyajo'ob uti'al kaambal yo'olal ba'alo'ob ku taal ti' bak'paachil, xiwo'ob uti'al ts'aak yéetel uti'al u beeta'al bioactivos uti'al ts'aak, te'elo' táakpaj 100 máako'ob.

U Yáax Kaambesajil Científicos

Le meyajo' ku kaxáantik ka káajak u yantal u yóolil yo'olal científico xaak'al kaambal ichil u xoknáalilo'ob secundaria ikil u táakpajalo'ob ichil u kaambesajilo'ob Ciencia, Tecnología e Innovación (CTI), beey xan u xoknáalilo'ob bachillerato yéetel licenciatura uti'al u táakbesa'alo'ob ti' u meyajilo'ob xaak'al kaambal ti' Centros de Investigación e Instituciones de Educación Superior wey péetlu'ume'. Le je'elo' ku beeta'al ichil u nu'ukbesajil Raíces Científicas, Savia, Impulso Científico Universitario, Foro Científico Juvenil yéetel Impulso Científico Profesional.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 53 jump'éelel kaambesajil, juntéen ts'a'ab k'ajóoltbil u meyajil yéetel jump'éeel much'táambal u uti'al 261 xoknáalo'ob ti' 19 méek'tankaajo'ob tu lu'umil Yucatán. Beey xan, ts'a'ab 90 áantajil taak'in uti'al u bino'ob tu kúuchilo'ob Centros de Investigación tu'ux beeta'ab le kaambesajilo'obo' yéetel ichil le nu'ukbesajil Impulso Científico Profesional ts'a'ab 12 áantajilo'ob uti'al estancias, conferencias yéetel much'táambalilo'ob tak táanxel nojlu'umil beey xan táanxel tu'uxil tu lu'umil México.

CODE Club ti' Tecnologías Web

Le meyajo' ku kaxáantik u táamuk'tik u páajtalil x-lóok'bayan ko'olelo'ob ichil 15 tak 18 ja'ab ti'ob yéetel ts'a'abil 9 jump'éelel virtual much'táambalilo'ob.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 9 jump'éelel virtual much'táambalilo'ob yo'olal u meyajil Tecnología de la Información y la Comunicación (TIC), uti'al u beeta'al páginas WEB, ichil múulmeyaj yéetel ACCENTUR tu méek'tankaajilo'ob Maxcanú, Jo', Opichén, Sucilá, Hunucmá, Kinchil, Chocholá yéetel Hocabá, u uti'al 93 máako'ob.

Expo Ciencia Yucatán 2025

Le meyajá' ku kaxáantik u péektsilta'al u táakpajal táankelemo'ob ti' nu'ukbesajilo'ob meyaj científico'ob, uti'al kaaj, xak'al kaambal, túumbenkunaj yéetel u uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil; uti'al u béeytal xan u tákpajal naajilo'ob xook yéetel empresa'ob, beey xan jpéektsilo'ob yéetel j-kaambesajo'ob.

Tu ja'abil 2025 k'a'am 106 jump'éelel meyaj'ob tu'ux táakpaj 251 xoknáalo'ob yéetel 31 jp'iskaambalo'ob ti' 10 méek'tankaajo'ob wey Péetlu'ume' ichil 4 u jaatsilo'ob. Ts'a'ab 8 u naajalil taak'inil: 4 yáax kúuchilil 50 mil peeso'ob u tojl yéetel 4 ka'a kúuchilil 30 mil peeso'ob u tojol, tuláakale' tu chukaj 320 mil peeso'ob, le 8 máaxo'ob náajalnajo' bino'ob tu k'aaba' Yucatán tu ketlamil ExpoCiencia Nacional 2025, le ju'unil 2 úuchik bino'ob ganadores, náajaltik ka'ap'éel acreditaciones utia'al u representar México ti' le ExpoCiencia Internacional 2026 ti' Bélgica. Bey xan juntúul aj-ka'ansajo'ob ti' le Universidad Marista de Yucatán tu náajaltaj jump'éel beca ti' jump'éel xook ti' NASA tu Estados Unidos.

U Máank'inal Ko'olel yéetel Chan XCh'úupal ichil Ciencia 2025 wey Péetlu'ume'

Le meyaj' ku kaxáantik u múul áantaj uti'al u líiksa'al u tuukul u kajnáalilo'ob Yucatán yéetel u jaatsilo'ob kaambesaj, empresario'ob yéetel jala'achil yo'olal u k'abéetil u luk'sa'al u ts'atáanil ko'olelil wa xiibil ichil u meyajil ciencia, túumben nu'ukulilo'ob, ingeniería, yéetel matemáticas, beyo' ka táakpajak ko'olelo'ob yéetel meyen x-ch'úupalal ichil keetil yéetel xiibo'ob.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 9 jump'éelel u k'iinil meyaj ti' le buka'aj mek'tankaajo'obo' ichil u Máank'inal Ko'olel yéetel Chan X-Ch'úupalal ichil Ciencia 2025, tu'ux táakpaj 37 naajilo'ob xook yéetel u kúuchilo'ob investigación, ichilo'obe' ti' yaan 11 u naajilo'ob xook ti' Universidad Autónoma de Yucatán beey xan áantajnaj 400 máako'ob, ichil ponentes, j-áantajo'ob, j-meyajo'ob yéetel u láako'ob, máaxo'ob yéetel múul beeta'ab 90 jump'éelel meyaj'ob.

Beey xan joronts'íibta'ab jump'éel ts'íibil ju'un yéetel u nu'ubesajil el Programa de las Naciones Unidas uti'al u je'ets'el u nu'ukbesajilo'ob múul meyaj u uti'al yucateco táankelemil yéetel 3 mil máak tu méek'tankaajilo'ob Tizimín, Izamal, Maxcanú, Tekax, Progreso, Mérida, Motul, Valladolid yéetel Oxkutzcab.

STEM Ka'asíijil

Le meyaj' ku kaxáantik u yáantaj uti'al ma' u ya'abtal u u ts'atáanil ko'olelil wa xiibil ichil Ciencia, Tecnología, Ingeniería y Matemáticas (u káaba' ich inglés STEM), ikil u péektsilta'al u páajtalil kaambal, u uti'al mejen x-ch'úupalal, x-ch'úupalal ma' jach nuuktaki', x-lóok'bayan yéetel nukuch ko'olel yo'olal u ya'abtal u kaambal máako'ob u yojel meyaj yéetel u nu'ukbesajil kalan bak'paachil ichil táakbesaj.

Tu ja'abil 2025 xak'alta'ab ichil u yáax jaatsil u jets't'aanil yéetel Centro de Investigación uti'al u éeykunta'al nu'ukbesajilo'ob STEM yéetel áanta'ab 567 xoknáalo'ob ti' 3 u naajilo'ob xook nivel media superior yéetel táakpaj 47 investigadoras ti' u méek'tankaajilo'ob Jo', Kanasín yéetel Progreso.

Verano Científico: "Faros del Conocimiento" yéetel "Científicas y Científicos por un día", "Ba'xaal Paal ti' le Ciencia"

Le meyaj' ku kaxáantik u táakmuk'tik u yóolil kaambal científico yéetel tecnológico ichil paalal yéetel nukuch paalal kajakbalob'ob tu lu'umil Yucatán, ichil kaambesajilo'ob ka líik'sa'ak u yóolo'ob, u tuukulo'ob yéetel u yilko'ob le ciencia u uti'al u k'exbesa'al kaaj yéetel u jóok'ol táanil kaaj ichil táakpajalil yéetel u kalan bak'paachil.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 19 meyajo'ob te'el jeejelas kúuchilo'ob Centros de Investigación yaano'ob Parque Científico, tu jeejelas jaatsil kaambesaj uti'al u péektsa'al tuukulil yéetel u ts'a'abal k'ajóoltbil ciencia tu'x táakpaj 580 paalal yéetel 790 taatatsilo'ob ti' 3 méek'tankaajo'ob, tu tojoltaj 1 millón 218 mil peso'ob.

U Nu'ukbesajil u Táakmuk'ta'al Posgrados

Le meyajo' ku kaxtik u ts'a'abal ti' t{aankelemo'ob weyilo'obe' bix yanil tu chúukanil u kaambalil posgrado wey péetlu'ume'. Te'elo' u noj naajilo'ob xook Educación Superior yéetel Centros de Investigación tu péektsilto'ob maestrías yéetel posgrados yaan ti'ob. Le nu'ukbesaja' ts'a'ab u uti'al xoknáalo'ob yaan tu ts'ook u semestreilo'ob licenciatura, le ts'o'ok u jóok'olo'obo' yéetel uti'al tuláakal máak u k'áat u ch'a'ajo'olt u kaambal beey xan ts'a'ab u k'ajóolto'ob yaan beeca'ob yéetel áantajil uti'al u kaambalil u láak' t'aano'ob. Táakpajo'ob te'elo' u molayilo'ob Centros de Investigación, u Kúuchilo'ob Educación Superior, Embajadas, Organismos financiadores, Vinculadores yéetel Centros de idiomas.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab le Nu'ukbesaja' ichil 2 kúuchil, Jo' yéetel Saki' tu'ux táakpaj 1,530 máako'ob ichilo'obe' 842 xiibo'ob yéetel 688 ko'olelo'ob taalo'ob ti' 17 méek'tankaajo'ob, leti'obe' tu kaxantaj u ka'antal u kaambalo'ob yo'olal túumben nu'ukbesajilo'ob wey péetluu'ume', péektsilta'ab u kaansa'al máako'ob, ka áantajnako'ob uti'al u jóok'ol táanil wey xóot' lu'ume'.

Ciencia por la Vida

Le meyaja' ku kaxtik u kalanil, u ts'atáanta'al yéetel u láak'inta'al nukuch paalal ti' u nu'ukanil salud mental, u bin u jáawsa'al sajbé'entsilil yéetel u táakmuk'ta'al kalanil. Yéetel u nu'ukbesajil u ts'atáanta'al máake', ku péekts'ilta'al kuxtalil ichil toj óolal, bey nu'uka'an janale', ketlamil báaxal yéetel uti'al u béeykunta'al jump'éeel ma'alob kuxtal, x-ma' loobil mix droga'ob.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 285 meyajo'ob tu'ux anchaj cine, óok'ot, u boonil pak', kaambesaj u k'aaba' "conociendo mis emociones", Talleres yóok'ol le ka' le ma'alo'ob nutrición, icil u l'aak'o'ob. Le meyajo'oba' beeta'ab ti' 13 naajilo'ob xook Educación Media Superior: 5 Jo', 2 Tizimín, 2 Tekax, 2 Hunucmá yéetel 2 Saki', tu'ux ts'táanta'ab 6,017 nukuch paalal yéetel tu tojoltaj 1 millón 243 mil 614 peso'ob.

Nu'uka'an Meyaj yéetel Ma'alob Bo'otaniil

Previsión Social tu Lu'umil Yucatán Yucatán

Le meyajá' ku kaxtik u ya'abtal máaxo'ob icil nu'ukbesajil meyaj tu Lu'umil Yucatán ikil u yila'al u béeykunta'al nu'ukbesajil'ob uti'al jets'eknakil yéetel higiene yéetel xaak'aliloo'ob, kaambesajilo'ob yéetel tsikbalilo'ob tu kúuxhilo'ob meyaj.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 84 u xaak'alilo'ob jets'eknakil yéetel higiene ti' empresa'ob yéetel u Molayilo'ob Jala'achil; ts'a'ab 239 kaambesajilo'ob yo'olal jets'eknakil yéetel higiene, beey xan 52 u tsikbalilo'ob yo'olal NOM-019-STPS-2011, u beeta'al yéetel bix u meyaj u múuch'kabilo'ob jets'eknakil yéetel higiene. K'a'am 101 u ju'unilo'ob tu'ux beeta'ab u múuch'kabilo'ob yéetel ts'atáanta'ab 14 méek'tankaajo'ob.

Bey xan ti' le meyaj'ob ku beeta'al u meentiko'ob ti' le seguridad ti' le meyaj'obo' ku beeta'al u k'iino'ob Noj Seguridad yéetel Salud Laboral yéetel u yéets'a'al u establecer vínculos yéetel le sector privado, sindicatos, meyaj'obo' yéetel académicos, yo'osal u beta'al jump'éeel jaatsil ti' seguridad ti' le meyaj'ob ti' le meyaj'obo' ti' le meyaj'obo'. Ichil le káajale' ku beeta'al ya'abkach charlas, talleres yéetel mesas paneles yóok'ol temas laborales yéetel seguridad yéetel higiene. Le meyaj'oba' ku beneficia'ob 587 meyaj'ob jejeláas jejelas ti' le noj lu'umo'obo', ti' 288 ko'olel yéetel 299 wíiniko'ob.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' ts'o'ok u beeta'al 114 xaak'alilo'ob yo'olal jets'eknakil yéetel higiene ti' empresa'ob ti' empresa'ob yéetel u Molayilo'ob Jala'achil; beeta'ab 434 u kaambesajilo'ob Normas Oficiales Mexicanas yéetel 94 tsikbalilo'ob yo'olal NOM-019-STPS-2011, beyxan ti' kaambalilo'ob k'amik 129 registros formación comité, u t'al 16,951 máako'ob.

Le nu'ukbesaja' ku táakbesik u Nu'ukbesajil Aliados por la Vida ku táakpajal ti' 17 méek'tankaajo'ob ichil le 60 jach k'a'anano'. Te'elo' le ka'aj káaj le Nu'ukbesajilo' ts'a'ab 21 tsikbalilo'ob yo'olal NOM-035-STPS-2018 "Factores de Riesgo Psicosocial en el Trabajo" tu'ux táakpaj 200 u j-meyajilo'ob u méek'tankaajil Jo'.

Kaambesajil uti'al Meyaj tu Lu'umil Yucatán

Le nu'ukesaja' ku kaxáantik u ya'abtal u páajtalil j-meyajo'ob wey Péetlu'ume' yéetel kaambesajilo'ob u uti'alo'ob, yéetel u ts'atáanta'al ba'ax k'abéet ti' u jeejelas jaatsilo'ob wey Péetlu'ume', le je'elo'o ku kaxáantik u yantal máako'ob kaambalnaja'ano'ob meyaj u uti'al u jaatsil Empresarial yéetel Educativo uti'al u bin jóok'ol máak táanil yéetel jeets'el meyaj ti'.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab 135 tsikbalilo'ob tu méek'tankaajil Jo' u uti'al 2,792 j-meyajo'ob tu méek'tankaajilo'ob Jo' ti' jeejelas empresa'ob. Beey xan uti'al u yáantajil u náajal máako'obe' je'ets' jump'éeel nu'ukbesajil u k'aaba' "Habilidades Laborales para la Comunidad", ku kaxáantik u yantal u páajtalil u meyaj ko'olelo'ob yucateka'ob uti'al u beeta'al piñata'ob, u ta'ak'al íich'ak, kí'ibok kibo'ob ichil u láak' ba'alo'ob. Le nu'ukbesaja' káaj ti' colonias, fraccionamiento'ob, u kúuchilo'ob kajtal yéetel u comisarías Jo', tu'ux ts'atáanta'ab 400 máako'ob.

Nu'ukbesaj Meyaj

Le nu'ukesaja' ku kaxáantik u ya'abtal nu'ukbesajil meyaj tu Lu'umil Yucatán, yéetel péektsililo'ob beey xan nu'ukbesajo'ob ti' máaxo'ob ku k'abéetchajil ti'ob j-meyajo'ob beey xan máaxo'ob kaxáantik meyaj uti'al u tákpajalo'ob ichil bix le máax ku kaxanta'alo'o. Le meyaj'oba' ku beeta'al tu Kúuchil Servicio Nacional de Empleo Yucatán (SNEY) beey xan tu chíikuiil internet wa ti' u t'aanil teléfono.

Le nu'ukbesajo' ku ts'áik le nu'ukbesajo'oba':

- Bolsa de Trabajo: Le je'ela' je'ets' uti'al u ts'atáanta'al mantats' máaxo'ob kaxtik meyaj tumeen juntúul j-nu'ukbesaj meyaj uti'al u táakbesa'alo'ob ma'alobil ichil meyaj'ob yaan ba'al u yil yéetel ba'ax u yojelo'o wa ba'ax ku kaxáantiko'ob.
- U Péektsililo'ob Meyaj: Le je'ela' ku kaxáantik u béeytal u yilikubaj máax ts'áik yéetel máax kaxáantik meyaj tu séeba'anil yéetel ti' jump'éeleli' kúuchil, beyo' ma' tu seten tojoltik u kaxta'al yéetel u yéeya'al máaxo'ob k'abéet. Ke beeta'al ichil jump'éelel kúuchil wa tu chíikul internet.

Tu ja'abil 2025, ts'atáanta'ab ti' Bolsa de Trabajo 4,508 máako'ob tu 3 Kúuchilo'ob yaan Jo', Ticul yéetel Saki', tu'ux ku yila'al le 106 méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma', 6,085 meyaj'ob yéetel béeychaj u táakbesa'al meyaj 1,773 máako'ob. Yo'olal le u Péektsililo'ob Meyaj' beeta'ab 7 jump'éelel tu méek'tankaajilo'ob Jo', Ticul yéetel Saki', te'elo' táakpaj 2,632 máaxo'ob kaxtik meyaj, ts'a'ab 2,669 jump'éelel meyaj yéetel 118 máako'ob anchaj meyaj ti'ob.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' ts'atáanta'ab 9,657 máaxo'ob kaxtik meyaj, ts'iibta'ab 11,965 meyaj'ob yaan yéetel ts'o'ok u yantal meyaj ti' 2,874 juntúulul máaako'ob yéetel Nu'ukbesaj Meyaj ti' tuláakal méek'tankaajo'ob wey péetlu'ume'. Beeta'ab 8 Péektsililo'ob Meyaj, 6 Jo', 1 Saki' yéetel 1 Umán.

Le nu'ukbesaja' ku yáantaj ichil le Nu'ubesaj Aliados por la Vida, táakpaj 4 méek'tankaajo'ob ti' le 50 jach k'a'ana'ano'. le ka káaj le meyaj' beeta'ab 8 Péektsililo'ob Meyaj, ts'atáanta'ab 2,942 máako'ob kaxtik meyaj.

Kaambesaj uti'al u Yich Meyaj

Le nu'ukbesajo' ku kaxtik u yáantaj uti'al u ts'a'abal kaambesaj ti' máaxo'ob táan u meyaj (yaan u jo'olpóopo'op yéetel ku bo'ota'alo'ob) tu Lu'umil Yucatán uti'al u ma'alobtal u meyaj'ob ti' empresa'ob, yéetel kaambesajil ku ts'a'abal tumeen u kaambesajilo'ob meyaj uti'al u yojéeltiko'ob kaambalilo'ob uti'al u yantal u yich u meyaj'ob.

Tu ja'abil 2025 kaansa'ab 1,398 jmeyajo'ob ti' 26 jeejelas méek'tankaajo'ob tu Lu'umil Yucatán.

Nu'ukbesajil Áantaj uti'al u Meyaj Máak tu Baatsil

Le meyaj' ku kaxtik u ya'abtal nu'ukan meyaj wey péetlu'ume', ikil u k'u'ubull áantajilo'ob keetil uti'al u táamuk'ta'al yéetel ka páajchajak u p'áatal ma'alob meyaj'ob yéetel nu'ukan u bakpaacho'ob.

Tu ja'abil 2025 k'ub 110 nu'ukbesajilo'ob uti'al máax ku meyaj tu baatsil ikil k'u'ubik nu'ukulil meyaj, maquinaria beey xan 40 jump'éelel moto'ob uti'al u yáanta'al 40 máako'ob ma' tu paajtal u péeko'ob chúuka'an, tu tojoltaj 4 u milloonil 500 mil peeso'ob.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' ts'o'ok u béeyta'al le áantila' ti' 157 nu'ukbesajilo'ob meyaj tu baatsil máak, yéetel ti' 40 mooto'ob uti'al u yáanta'al 198 máako'ob tu tojoltaj tuláakale' 5 u milloonil 315 mil 559 peeso'ob.

Páaybe'en: Le cha'ana' yaan u ts'o'ok u meyaj ti' enero u 2026. Ku ya'abalan cifras k'áalal proyectadas ichil le 31 ti' diciembre ti' 2025.

Nu'ubesaj uti'al u Kaambesajil Meyaj

Le meyajá' ku kaxtik u ya'abtal nu'ukan meyaj wey péetlu'ume', ikil u k'u'ubull áantajilo'ob uti'al u ts'a'abal kaambesajilo'ob. Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u táamuk'tik kaambalil yéetel u paajtalil u meyaj le máaxo'ob k'amik le áantajo' uti'al ma' u talamtal u táakpajalo'ob ichil u nu'ukbesajil meyaj wa u meyajó'ob tu baatsilo'ob.

Tu ja'abil 2025 kaansa'ab 400 máako'ob ichil jeejelas meyajil, le je'elo'o tu béeykuntaj u táakpajalo'ob ichil u nu'ukbesajil meyaj wa u meyajó'ob tu baatsilo'ob, yéetel u taak'inil 2 u milloonil peeso'ob.

Páaybe'en: Le cha'ana' yaan u ts'o'ok u meyaj ti' enero u 2026. Ku ya'abalan cifras k'áalal proyectadas ichil le 31 ti' diciembre ti' 2025.

Much'táambalil Mesa Territorial del Corredor Maya u uti'al Ma'alob Meyaj, Nu'ukbesajil yéetel u K'aabetil Máak

Le nu'ukbesajila' péektsilta'an tumeen EU4 Decent Work y EU4 Equity, ts'a'an u tojol tumeen Union Europea ichil múul meyaj yéetel u Jala'achilo'ob Yucatán yéetel Quintana Roo, ku kaxáantik u péektsiltik u tsikbalil yéetel meyajil ichil jala'acho'ob beey xan máaxo'ob meyajtik turismo uti'al u múul iliko'ob talamilo'ob uti'al u yantal ma'alob meyaj u nu'ukbesa'al yéetel u jóok'ol táanil u k'abéetil máak.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 6 much'táambalilo'ob tu'ux táakpaj jala'acho'ob beey xan u jaatsilo'ob empresa'ob, kaambesajil, yéetel kajnáalo'ob, le je'elo' tu káajsaj jump'éel u tsoololil múul meyaj ichil xóot' lu'um uti'al u beeta'al ba'ax k'abéet u beeta'al yéetel jets'a'an u uti'al bix yanil Yucatán yo'olal nu'ukbesajil meyaj, u k'abéetil máaki' yéetel u jóok'sa'al táanil. Béeykunta'ab u tsoololil ba'ax kun beetbil uti'al u bin u p'íit tal le xma' nu'uka'an meyajó', u péektsilta'al nu'ukbesajilo'ob certificación, u ya'abtal seguridad social, u yantal kaambesajilo'ob yéetel ma' talamtal u meyajil turismo.

U Nu'ukbesajilo'ob Kaambesaj u uti'al Meyaj

Le nu'ukbesajo' ka kaxtik u bin u nu'ukbesa'al meyaj tu Lu'umil Yucatán yéetel kaambesajilo'ob uti'al meyaj ichil óox jaatsilo'ob: Cursos de Extensión, Capacitación Acelerada Específica yéetel Reconocimiento Oficial de Competencias Ocupacionales, té'elo' le máaxo'ob táakpajan yaan 15 ja'ab ti'ob wa maanale', ku páajtal u béeytal u ye'esiko'ob u páajtalil u meyajó'ob yéetel u ju'unil táamuk'ta'an tumeen u Molayil Kaambesaj yéetel Dirección General de Centros de Formación para el Trabajo uti'al ma' u talamta'al u yokol meyaj wa tu'ux.

Tu ja'abil 2025 k'ub 3,669 u ju'unilo'ob e'esajil meyaj ichil le jaatsilo'oba': 3,560 Cursos de Extensión, 85 Cursos de Capacitación Acelerada Específica yéetel 24 ti' Reconocimiento Oficial de Competencias Ocupacionales tu méek'tankaajil Jo'.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' k'u'ub 4,118 certificados ti' le modalidad xook p'isik, 85 ti' Capacitación Acelerada Específica yéetel 24 ti' Reconocimiento Oficial de Competencias Ocupacionales tu méek'tankaajil Jo'.

Táakmuk'ta'al u Molayil Instituto de Capacitación para el Trabajo del Estado de Yucatán

Le Nu'ukbesajo' ku kaxtik u bin u ya'abtal meyaj nu'ukan tu Lu'umil Yucatán yéetel péektsilo'ob uti'al kaambesajil yéetel nu'ukbesajil meyaj.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 4l péektsilil tu'ux ts'a'ab ojéeltbil yéetel k'u'ub ju'uno'ob yo'olal le kaambesajilo'obo' ku ts'áik Instituto de Capacitación para el Trabajo del Estado de Yucatán (ICATEY) jump'éeel ba'al u uti'al meyaj tu'ux ts'atáanta'ab 100 máako'ob tu méek'tankaajilo'ob Jo' yéetel Motul.

Tu k'iiklo'ob le Jala'achila' beeta'ab 6 péektsililo'ob tu méek'tankaajilo'ob Jo' yéetel Motul.

U Péektsilil u Taak'inil yéetel u Yich Meyaj

U Péektsilil Taak'inil Meyaj Yucatán

Le meyaj' ku kaxtik u táakbesa'al le péetlu'uma' uti'al u taasa'al u taak'inil meyaj ku taal wey noj lu'ume' yéetel táanxel nojlu'umil yéetel u béeykunta'al ma' u talamtal k'a'ana'an nu'ukbesajilo'ob.

Tu ja'abil 2025 táakbesa'ab ichil 3 xiímbal meyaj táanxel nojlu'umil, 5 ferias táanxel nojlu'umil, yéetel 5 ferias wey noj lu'ume' uti'al u táakmuk'ta'al u chíikpajal le péetlu'uma' ti' k'a'ana'an jaatsilo'ob je'elbix aeronáutico, tecnológico yéetel jach al u kuuch. Te'el xiímbal meyaj'oba' táakpaj u jo'olpóopilo'ob cámaras empresarialo'ob, je'elbix Consejo Coordinador Empresarial (CCE), la Cámara Nacional de la Industria de Transformación (CANACINTRA), Cámara Nacional de Comercio, Servicios y Turismo (CANACO), Cámara Nacional de la Industria de Desarrollo y Promoción de Vivienda (CANADEVI), Confederación Patronal de la República Mexicana (COPARMEX) yéetel Consejo Nacional de la Industria Maquiladora y Manufacturera de Exportación (Index), uti'al u beeta'al u jaatsil empresa'ob tu táakmuk'to'ob u péektsilil yéetel tu táakmuk'to'ob u ye'esa'al le péetlu'uma' tak táanxel nojlu'umil.

Beey xan beeta'ab maanal 200 much'táambalilo'ob yéetel empresa'ob wey nojlu'umilo'obe' yéetel táanxel noj lu'umo'ob yaan u tuukulil ti'ob u ya'abtal u meyaj'ob Yucatán. Yéetele' yu kaajil Jo'e' k'a'am u múuch'il diplomatiko'ob yaan México, maanal 60 embajadoro'ob yéetel u múuch'kabil maako'ob ti' noj lu'umo'ob je'elbix Francia yéetel Estados Unidose', tu k'ajóolto'ob k'a'ana'anmeyajilo'ob.

Ichil u k'iilo'ob le Jala'achila' ts'a'ab ojéeltbil 19 anuncios yo'olal u taasa'al taak'inil meyaj tumeen empresa'ob wey nojlu'umilo'obe' yéetel táanxel nojlu'umil, le je'elo'o ku ye'esik u péeka'anil le meyajilo'ob je'el ey péetlu'ume'. Le taak'inil meyaj a'alab ichil 13 múuch'kabilo'obo' ku chukik 34 mil 988 u milloonil de peso'ob yéetel ku tukulta'al u yantal 19,417 jump'éelel meyaj.

Ichil tuláakal le taak'inil meyaj a'alabo' yaan 15 jump'éelel empresa'ob wey nojlu'umilo'ob kun meyajtike' yéetel 4 empresa'ob táanxel nojlu'umilo'ob kun meyajtik, ku ye'exik beyo' u yoolil yaan uti'al u yúuchul meyaj Yucatán.

Beey xan yéetel le je'elo' yaan u láak' 71 nu'ukbesajil meyaj u uti'al 23 u jaatsil kúuchilo'ob.

XKáajsaj Meyajo'ob, Náajal tu Baatsil yéetel Nu'uka'an Meyaj

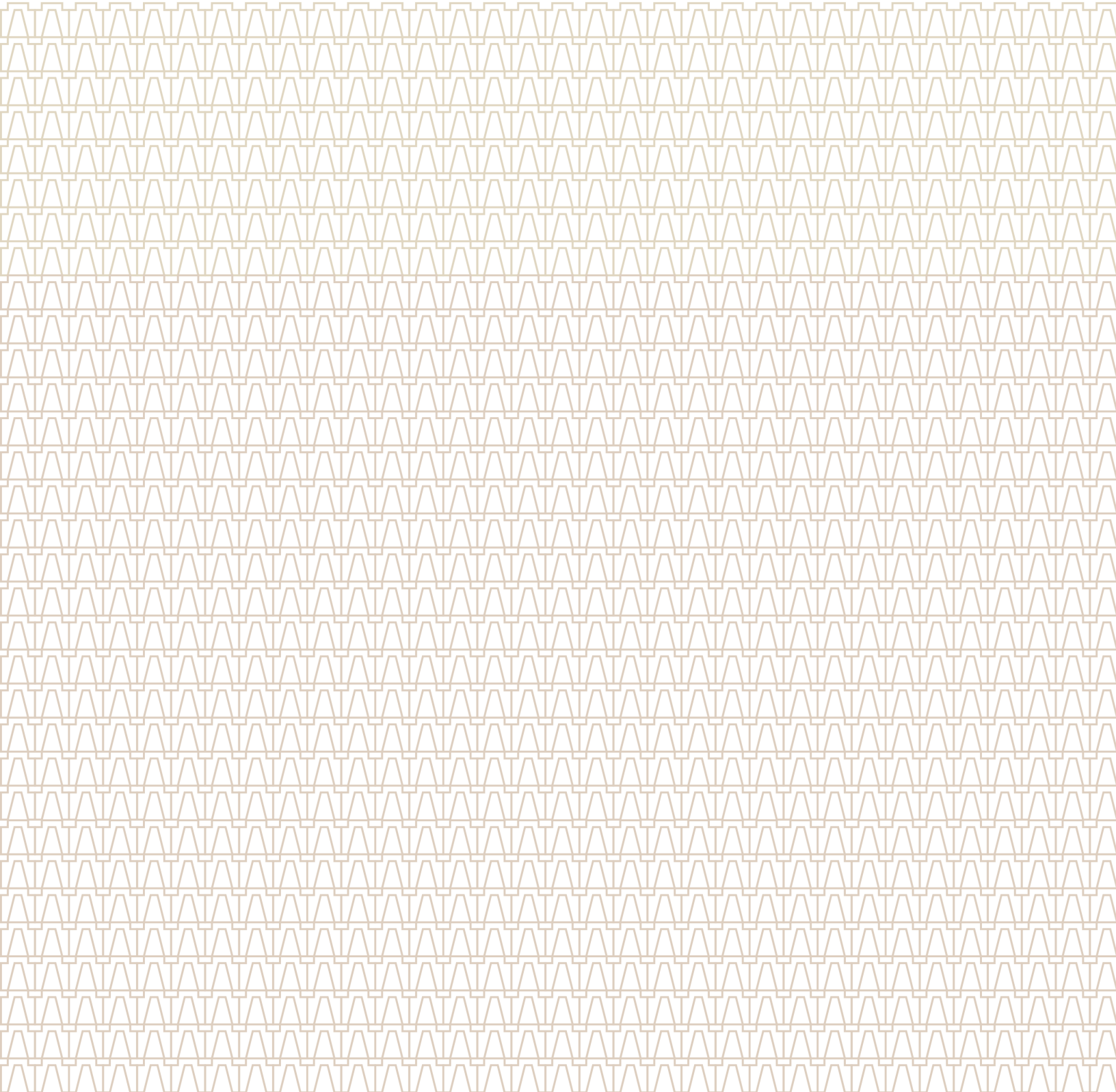
Ko'olel ku Jelbesaj

Le nu'ukbesajo' ku kaxtik u yáantik nukuch ko'olelo'ob, yaan u negocio'ob yéetel múuch'kabilo'ob tu'ux yaan chéen ko'olelo'obe' ka xi'ik' u táakpajalo'oob ichil náajalil yéetel política, ikil u k'u'ubul maanalil taak'in.

Tu ja'abil 2025, ts'atáanta'ab 730 ko'olelo'o'ob yaan u negocio'ob ti' péektsilil tu méek'tankaajilo'ob Saki' yéetel "Feria del Financiamiento", Izamal yéetel Tizimín tu meyajilo'ob "Jornada de Transformación Empresarial"; tu auditorioil u Molayil Secretaría de Economía y Trabajo (SETY) yéetel Asociación Mexicana de Mujeres Empresarias (AMEXME), Cámara Nacional de la Industria Maderera (CANAINMA), Cámara Nacional de Comercio, Servicios y Turismo, "Bolsa de Trabajo en tu Colonia" yéetel "Expo Franquicias". Tekaxe' úuch meyaj tu k'iimbesajil "Mujeres Indígenas, Emprendedoras y Sostenibles" tu Máank'inal Ko'olel Indígen Yóok'ol Kaab. Beey xan je'ets' u ts'a'abal 31 jump'éelel maanalil taak'in ti 31 ko'olelo'ob yéetel juntúul inversión 1 millonesil 368 mil 580 peso'ob.

Le nu'ukbesaja' ku yáantaj ichil Aliados por la Vida ti' 10 méek'tankaajo'ob icil le 60 kach k'a'ana'an u yila'alo'. Ts'o'ok u ts'a'abal 29 juntéenel maanalil taak'in ti' 29 empresaria'ob tu méek'tankaajilo'o'b Baca, Cansahcab, Halachó, Hunucmá, Kanasin, Jo', Seyé, Tekit, Tunkás yéetel Umán juntúul importe 1 millonesil 270 mil 018 peso'ob.

**U jo'ó tsoolil meyaj:
Nu'ukulilo'ob uti'al u
Nu'uka'an Jóok'ol Táanil
Péetlu'um**

U mokt'aan juntúul jala'ach yaan u tuukule' ku chiikpajal ti' bix u yilik u taal paach k'iin yéetel u páajtalil u beetik jump'éel bak'paachil tu'ux ka táakpajak tuláakal máak ichil ma'alob kuxtal. Le jóok'ol táanilo' ku máan ti' meyajil náajalil yéetel ku k'uchul ichil u chúuka'an jelbesajil péetlu'um, ka béeyak u nu'uktik ba'ax k'abéet ti' kaaj.

Le nu'ukulilo'obo' ma chéen wa ba'ax ku nupik méek'tankaajo'obi', jump'éel ba'al ku jit'ik u núupul máako'ob, ku táakmuk'tik meyajil náajalil yéetel u kalanil bak'paach. Túumbenkunaj yéetel u táakpajal kaaje' ba'alo'ob jach k'abéet uti'al kaaj yéetel u bak'paach, ku jets'ik u bin tuukulilo'ob meyaj, mok'táanilo'ob uti'al u kalanil bak'paachil, u t'paakpajal máak keetil ti' meyajilo'ob yéetel u péek ichil jets'eknakil.

Le ba'ax e'esik bejo' jeets'el yóok'ol u'uka'nil. Le tuukulil e'esik bej ti' le nu'ukbesajila'ku péeksik meyajil k'áax, u yantal ja' ti naajilo'ob xook yéetel ku séebkuntik u yáantal túumben yéetel kexbil energía. Le Nu'ukbesajil 5 jump'éel mokt'aanil meyaj yéetel máako'ob kun taal paach k'iin uti'al u je'ets'el yanil Yucatán tu'ux u jóok'ol máak táanile' u ye'esajil ma'alob antal ich péetlu'um mantats'.

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob U jo'o tsoolil meyaj

Nu'ukulilo'ob uti'al u Nu'uka'an Jóok'ol Táanil Péetlu'um

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU JELBESIK U PÉEK YÉETEL U YÚUCHUL MÁAN YUCATÁN

Táan k meyaj uti'al u béeytal u péeksikubaj máak nu'ukanil wey Yucatane', je'elbix k'abéete'. Táan k-ts'atáantik chúuka'an 1,214 bejo'ob ti' 17 colonias tu kaajil Jo' yéetel 24 méek'tankaajo'ob, ts'o'ok k meyajtik maanak 74 mil metro cuadrado'ob Jo' (meta yóok'ol 100 mil metros báapaachil) yéetel maanal 75 mil metro cuadrado'ob ti' méek'tankaajo'ob (ku superior u 92 mil metros báapaachil), tse'el joolo'ob yéetel u teejelil bejo'ob ku taasik talamil ti' maáxo'ob ku maan ich kaaj.

Yéetele' t-beetaj u meyajil beejo'ob ich péetlu'um, utskíinta'abij, pi'ix joolo'o'b yéetel u yóok'kabil 23 u jaatsil bejo'ob tu nojolil yéetel u chik'inil péetlu'uma'. Le meyajjo'oba' ku séebkuntik u bin máak, ma' tu seten xu'upul combustible yéetele' ku béeytal u máan máak ichil jets'eknakil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU PÉEKTSILTIK U KALANIL K'ÁAX

Juntuul Jala'ach ku péektsiltik u kalanil k'áax ttak tuláakal u xu'uk'ilo'ob péetlu'um, ku táakmuk'ta'al ba'ax ts'áik iik' Yucatán yéetel u makt'aanil u uti'al tu paach k'iin nu'uka'an mantats', le beet u múul kalanil che'ob, táak-besa'ab kaajo'obi', naajilo'ob xook yéetel méek'tankaajo'ob uti'al u yantal bak'paachi Imimiskil ichil toj óolal, le o'olale' k'u'ub 534,466 junkúulul che'ob u uti'al u jel pa'ak'al 1,712.17 hectáreas ti' 50 méek'tankaajo'ob. Beyo' p'áat ya'ax t'ube'en, ku líik'saj óol, ku k'ajsike' jel pak'ale' ku kaláantik kuxtal uti'al máaxo'ok kun kuxtal tu paach k'iin.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKMUK'TIK U YANTAL JA' YÉETEL JÓOK'OL TÁANIL MANTATS'

U uti'al u béeytal u páajtalil u yantal ja' ti' máak yéetel u jóok'ol táanile' béeychaj múul meyaj ichil Yucatán yéetel Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo (AECID) uti'al u ma'alobkinta'al bix u k'uchul ja' tu kaajilo'ob u méek'tankaajil Tekax. Yéetel le múul meyajá' ma'alobkinta'ab u nu'ukulo'ob le ja'o' yéetel péekksilta'ab ich kaaj u meyaj nu'uka'an le ja'o', le meyajá' jump'éel u ye'esajil múul meyaj ku kaxáantik u ma'alobkintik kuxtal yéetel u kalanil ba'axo'ob yaan bak'paachil u uti'al máaxo'ob kun kuxtal tu paach k'iin.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKPAJAL TU TÁAN U TALAMIL ENERGÉTICO'OB

Mix juntéen tu kuxtalil Yucatán yanak u yóolil u uti'al u yutskinta'al talamil yo'olal energético'ob je'elbix u beeta'al bejla'e'. le je'elo'o ti' káaj úchik u ts'a'abal k'ajóoltbil u A'almaj T'aanil Ley de Bienestar Energético para el Estado de Yucatán, yáax jump'éel túuxta'ab tumeen jala'ach. Yo'olal le je'elo' ichil u yáax ja'abil meyajá' bejla'e' yaan jump'éel nu'ukbesajil jala'achil tu'ux yaan a'almaj t'aan, juntúul jala'ach u yojel le meyajó', jump'éel nu'ukbesaj jump'éel política yéetel jump'éel u much'kabil kajnáalo'ob ku béeykuntik u ts'atáanta'al le talamilo'ob ma' tu yila'al ka'acho'.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL YAAN TI' K'A'ANA'AN MOKT'AANO'OB

Bejla'e' Yucatané' ku bisikubaj yéetel Comisión Federal de Electricidad (CFE) je'elbix mix juntéene', béeychaj u beeta'al ka'ap'éel túumben kúuchilo'ob ciclo combinado ku meyajta'al Yucatán, Mérida IV yéetel Riviera Maya - Valladolid, kun u ts'a'ob corriente ti' tuláakal u petenil Yucatán. Le ka'ap'éel kúuchilo'oba' yaan u ya'abkuntiko'ob corriente tak yóok'ol 1,500 megavatios yéetel nu'uka'an kun u tasilo'ob corriente yéetel ma'alob u tojol u uti'al kaaj.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU PÉEKTSILTIK NU'UKA'ANIL TI' PÉETLU'UM UTI'AL U JÓOK'OL TÁANIL U BAK'PAACHIL NOJ KAAJ

Ts'íibta'ab u Makt'aanil Convenio de Coordinación Metropolitana ichil u Jala'achil u Lu'umil México yéetel méek'tankaajo'ob yaan tu bak'paach u kaajil Jo', tu ye'esaj bix u táakpajal máako'ob yéetel bix u je'ets'el ba'ax kun beetbil yéetel xóot lu'umo'ob, le je'ets'el yóokol múul meyaj ichil jala'acho'ob. Le ju'una' ku ye'esik yáax ba'al u uti'al u beeta'al nu'ukulilo'ob yéetel meyaj'ob jeets'el ichil u A'almaj T'aanil Ley de Asentamientos Humanos, Ordenamiento Territorial y Desarrollo Urbano del Estado de Yucatán yéetel u A'almaj T'aanil Ley de Coordinación Metropolitana, Desarrollo Regional y Asociatividad Intermunicipal del Estado de Yucatán, uti'al u bin u béeytal u nu'ukbesa'al bix yanil xóot lu'um yéetel u nojochtal noj kaaj táakpajan tuláakal máaki' ka u táakmuk't múul meyaj ichil jala'acho'ob yéetel ka u péeks ma'aob kuxtal u uti'al máako'ob kajakbalo'ob ich noj kaaj ichil keetil.

11 ti' diciembre ti' tu ja'abil 2025 le Múul Marco de Coordinación ti' le Kaajo'ob Metropolitano u Jo'e' (ZMM) tu 12 ti' diciembre tu ja'abil 2025 k'a'ala'an tu Boletín Oficial ti' le jala'achil Estatal, le Asamblea Estatal aprobó unánimemente u Declaración ti' le ZMM, ku ts'a'abal bey u chíimpolil bey ba'ax ku meyaj'ob ti' le noj lu'umil yo'osal u yo'osal u yo'olal u yo'osal u yo'olal le ba'axo'ob legal.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TS'ÁIK NU'UKULILO'OB TOJ ÓOLAL JEETS'EL MANTATS'

Uti'al u kalanil u toj óolal kaaj, u keetil u kuxtal yéetel u nu'uka'an jóok'ol táanile', beeta'ab sanitarios yaan biodigestor ti'ob tu mek'tankaajilo'ob Yucatán, beyo' ka yanak ti' kuch kabal yucateco'obe' nu'ukulil sanitario túumben, jets'eknak yéetel ma'alob yanik xan yéetel bak'paachil uti'al ma' u k'askuntik.

Waxakp'éel kúuchil

ya'abchajik u beeta'al naajo'ob yóok'ol 13.5%,
trece juntéenel maanal ya'abil yóok'ol 1% yaan
tuláakal u lu'umil México

Tu'ux u taal: Producción de vivienda, SNIV mayo 2025, SEDATU

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU JETS'IK U YANTAL JA' UTI'AL TULÁAKAL MÁAK TI' KAAJO'OB

Uti'al u béeytal u yantal ja' ixhil jump'éel yáax páajtalil yéetel u muuk' u yantal kaaj ma'alobe', utskiinta'ab u nu'ukulilo'ob uk'be'en ja' ti' jeejelas kaajo'ob wey péetlu'ume'. Le meyajo'oba' ku ye'esik u moka'anil uti'al u yantal uk'be'en ja' mantats' ti' yucateko kuchkabalo'ob, ichil u mu'uk'ankunta'al nu'ukulilo'ob uti'al u yantal ti'ob ma'alob ja', beyo' ma' tu k'oja'antalo'ob yéetel ku bin u ma'alobtal u kuxtalo'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TÁAKMUK'TIK U NU'UKULIL U MEYAJTA'AL JA' UTI'AL TOJ ÓOLAL TU PAACH K'IIN

Uti'al u kalanil u toj óolal kaaj yéetel bak'paachile', utskiinta'ab u plantailo'ob u meyajta'al ja' k'askunta'an tu bak'paach u nojkaajil Jo'. Le meyajo'oba' ku béeykuntik u jel meyaj yéetel u ye'esajil u kalanil bak'paachil, u toj óolal kaaj yéetel matats' jelbesajil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU JE'IK KÚUCHILO'OB KU CHA'ANTIK LE TRANSFORMACIÓN TS'AA YÉETEL COMUNITARIA

Le Renacimiento Maya leti' jump'éel oportunidad histórica yo'osal generar prosperidad compartida yéetel establecer Yucatán bey jump'éel tu'ux estratégico ti' le ma'alo'ob industrial, turístico yéetel miatsil. Ichil jump'éel molay ti' jump'éel jala'achilo' ku ts'aabal kúuchilo'ob tu'ux ku meyajo'ob ti' le paalalo'obo', táankelem yéetel nukuch máako'ob yo'osal u disfruta'al yéetel táakpajalo'ob ti' meatsil, deportes yéetel meatsil.

Le kúuchilo'ob promueven le ma'alo'ob holístico, ofrecer alternativas positivas yéetel Je'e túumben kúuchil meyajo'ob yaan u fortalecen u bienestar yéetel futuro. Chen bin yano'ob u k'aaxtik u k'aaxtiko'ob le wíiniko'obo' ku táakpajalo'ob ti' jump'éel xoknáalo'obo' ku táakpajalo'ob ti' yo'osal kaambalo'ob, talleres yéetel k'inbesajo'ob ba'ax ku fomentan jump'éel ma'alo'ob integración yéetel u tuméen tuláakal máak.

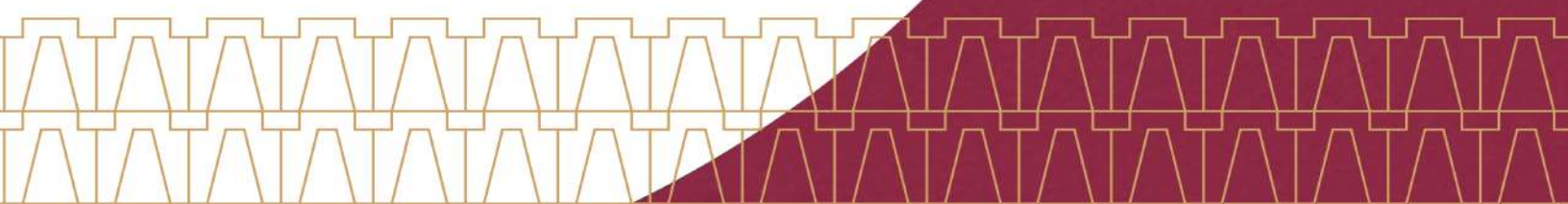
Kóomts'íibil Nu'ukbesajo'ob U jo'o tsoolil meyaj:

Nu'ukulilo'ob uti'al u Nu'uka'an Jóok'ol Táanil Péetlu'um

Ti' le yáax 15 winalo'obil Jala'achila'

Péektsilta'ab u jóok'ol táanil nu'uka'an kaajo'ob ikil táakmuk'ta'abik u nu'ukulilo'ob u tuukulil u yantal kaaj yéetel jump'éeel ma'alob múul meyaj. Uti'al u kalanil bak'paache' takmuk'ta'ab u kalanil, u xaak'alil u jeejelasil yéetel u kalanta'al ba'alche'ob. Beey xan láayli' yéetel le je'elo' meyta'ab nu'ukulilo'ob, chíikpaj meyajilo'ob uti'al u ma'alobtal u máan máak, u núupul kaajo'ob yéetel bejo'ob beey xan u táakpajal jóok'ol taanil le péetlu'uma'. Peeksa'ab nu'ukbesajilo'ob uti'al u k'abéetkunta'al ma'alob le ja'o', u meyajta'al ja' k'askunta'an yéetel u t'o'oxo'l ba'axo'ob k'ab'eet uti'al u yantal ma'alob le kaajo'.

U k'expajal le enegíao' ch'ajo'olta'ab yéetel u meyajil uti'al u yantal enegía kaj el túumbenkunchajak yéetel u meyajil maanal ma'alobil. Tu ts'ooke' jóok'sa'ab u taak'inil meyaj uti'al k'a'ana'an meujilo'ob, u yutskiinta'al bejo'ob yéetel u túumbenkunta'al le Puerto de Altura tu kaajil Progreso, beyo' ku táakmuk'ta'al u paajtalil meyajil logística tu lu'umil Yucatán.

TS'O'OK U TS'ATÁANTA'AL 815.80 kilómetro'ob

u meyajilo'ob, u beeta'al, u yutskinajil yéetel
u jel beeta'al bejo'ob

U Tuukulil u meyajil Energía Limpia yéetel u Jel Meyaj

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: Je'ets' u chuun uti'al u beeta'al ka'ap'éeel túumben parque eólico'ob, Tizimín II y Dzilam Bravo II

Capacidad instalada:
190 megavatios

Buka'aj xu'upij:
5,000 u milloonil de peso'ob

Ma'alob Ja': U beeta'al nu'ukulilo'ob uti'al u ts'a'abal Ja'

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
5 jump'éelel beeta'abi'

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
municipio de Tekax

Buka'aj xu'upij:
10 u milloonil 995 mil peeso'ob

U kalanil Toj Óolal

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
501 sanitarios yéetel biodigestor

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
6 Méek'tankaajo'ob

Buka'aj xu'upij:
51 u milloonil 366 mil peeso'ob

Ma'alob ja': U Ma'alobkinta'al Ja'

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
13,018 meyajilo'ob uti'al u
ma'alobkinta'al ja'

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
57 Méek'tankaajo'ob

Enabling Nature

Múul Meyaj Táanxel Nojlu'umil uti'al Kalanil Bak'paach

Tech4Nature Summit 2025

Ba'alo'ob wa táan ólalo'ob:
u joronts'íibil 4 u ts'íibil ju'unil meyaj
yéetel u molayil táanxel nojlu'umil

April 9 2025 | Mérida, Mexico

Nu'ukbesaj Renacimiento Verde

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
534,466 junkúulul che'ob weyilo'ob
pa'ak'ij

Superficie reforestada:
1,712.17 hectáreas

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
50 méek'tankaajo'ob

Táanilkunsajil le Jala'achila' U jo' o tsoolil meyaj

Nu'ukulilo'ob uti'al u Nu'uka'an Jóok'ol Táanil Péetlu'um

Desarrollo Urbano yéetel u Nu'ukbesajil Xóot' Lu'um

Péektsilta'al Desarrollo Urbano, tu Jaatsil Lu'um yéetel u Bak'paach Noj Kaaj

Le nu'ukbesajo' ku kaxáantik u péektsiltik noj kaajo'ob yéetel u jaatsil lu'um ka u kaláanto'ob bak'paachil, nu'ukanil yéetel ka áantajnako'ob uti'al ma' u k'astal u bakpaacho'ob, beey xan u péeksa'al noj meyajob uti'al u malobkinsa'al u kuxtal máaxo'ob kajakbal te'elo'. Le je'elo'o yéetel u beeta'al, u túumbenkunsa'al yéetel u káajal u meyaj u nu'ukbesajilo'ob jaatsil lu'um yéetel u tuukuli meyaj uti'al kaaj jets'a'an tu a'almaj t'aanil, beey xan yéetel múul meyaj ichil molayilo'ob yéetel jala'achil uti'al u ts'a'abal u muuk' péektsil uti'al u jaatsil lu'um, yéetel tsóolol meyajilo'ob ichil u yóox jaatsil jala'achilo'ob uti'al u ts'atáanta'al chúuka'an talamilo'ob yaan ti' kaajo'ob yéetel u jaatsil lu'um ichil méek'tankaajo'ob.

Tu ja'abil 2025 péeksa'ab nu'ukbesajo'ob yéetel múul meyajilo'ob ichil molayilo'ob yo'olal jóok'ol táanil tti' jaatsil lu'um yéetel nojkaajil ichil múul meyaj yéetel u Jala'achil Lu'umil México beey xan u méek'tankaajilo'ob Yucatán.

Beeta'ab 22 jump'éelel xaak'alil ti' kaajo'ob (ichile' yaan 15 jets' t'aano'ob uti'al u yila'al tak tu'ux ku náakal u Bak'paach u Nojkaajil Jo') yéetel maanal 40 much'táambalilo'ob tu'ux táakpaj molayilo'ob ichil múul meyaj yéetel molayilo'ob yaan ba'al u yilo'ob yéetel u meyajil u nu'ukbesa'al u Bak'paach u Nojkaajil Jo', beey xan u nu'ukbesajil u jaatsil péetlu'um yéetel u tuukulil meyaj ti' u nu'ukbesajil Programa de Vivienda para el Bienestar u uti'al u Jala'achil u Lu'umil México yéetel Centros de Educación y Cuidado Infantil u uti'al Seguro Social (CECIs).

Ichil le meyajob'obo' ku chíikpajal u Mukt'aanil Convenio de Coordinación Metropolitana joronts'íibta'an yéetel Secretaría de Desarrollo Agrario, Territorial y Urbano (SEDATU) beey xan le méek'tankaajo'ob yaan tu Bak'paach u Nojkaajil Jo', te'elo' je'ets' u t'aanilo'ob ichil a'almaj t'aan yéetel molayilo'ob uti'al ma' tu xáantale' ka beeta'ak u kúuchilo'ob, nu'ukbesajilo'ob, uti'al le jaatsil lu'umo' uti'al u beeta'al meyajilo'ob ka u péekso'ob ma'alob kuxtal yéetel ka yanak ma'alob kajnáalo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' beeta'ab 7 much'táambalilo'ob tu'ux táakpaj molayilo'ob uti'al u péeksa'al u tuukulilo'ob meyaj uti'al méek'tankaaj yéetel u bak'paach noj kaaj.

U Péeksajil u Tuukulil yéetel u Jóok'ol Táanil Méek'tankaajo'ob Yucatán

Le tuukul meyaj' yaan ti' u tuukulil u ts'aaik ka'j óoltbil le nojkaajo'ob yéetel mejen kaajo'ob ku meyajob'ob tu juunal, tsoolol yéetel je'el u páajtal u kajtal máak ka u ts'aajo'ob u páajtalil jumpéel bix je'el jóok'ol táanil jumpéel nojkaaj, keet yéetel tu juunal, ka u ts'áaj u páajtalil ti' u kajnáalil Yucatán u yantal ti' ma'alob kúuchilo'ob kuxtal yéetel u páajtalil u jóok'ol táanil, yéetel u yantal u yotoch, u péeksikubaj, u péeksikuba'ob, meyajob'ob u uti'alo'ob, ma'alob kuxtal, beyo' ku ts'a'abal u muuk' u yantal

kaaj ma'alob máaxo'ob kaja'ano'ob bejla'e' yéetel le kun taalo'ob tu paach k'iino'. Tuláakal le je'elo' ikil u beeta'al yéetel u káajal u meyaj nu'ukbesajil uti'al méek'tankaajo'ob tu jaatsilo'ob lu'um yaan icil le a'almaj t'aano'ob yaan bejla'e', beey xan yéetel kaambesajil uti'al u táakmuk'ta'al u meyaj molayil ti' méek'tankaajo'ob yo'olal le meyajilo'obo', ka béeyak tu séeba'anil, ka táakpajak máako'obi' yéetel ka béeyak mantats' te'el jaats lu'umo', ka jóok'ok táanil nu'uka'an kajtalilo'ob wey Yucatané'.

Tu ja'abil 2025 ts'a'ab kaambesajil yéetel láak'inta'ab u méek'tankaajilo'ob Chemax, Chicxulub Pueblo, Izamal, Mérida, Tekax yéetel Tixkokob tu meyajilo'ob u nu'ukbesiko'ob bix yanil le méek'tankaajo', le beet u káajal u meyaj 2 túmben nu'ukbesaj uti'al méek'tankaajo'ob. Tu ts'ooke' péeksa'ab u meyaj le molayilo'ob ti' méek'tankaajo'ob yéetel múul meyajta'abik u much'táambalil Séptima Edición de la Red Nacional Metropolitana (RENAMET), ichil múul meyaj yéetel Secretaría de Desarrollo Agrario, Territorial y Urbano (SEDATU). Le much'táambalila' tu taasaj maanal 300 máak táakpaji', ichil jo'olpóoppoꝔob ti' u yóox jaatsil jala'acho'ob, kajnáaloo'b yéetel máako'ob tu yóoto'ob táakpajali', uti'al u kaxanta'al u kajóoltik u meyajob yéetel u beeta'al u mukt'aanilo'ob múul meyaj yéetel tsikbal'ob, kaambesajilo'ob yéetel e'esajilo'ob yo'olal u jóok'ol táanil kaajo'ob u jaatsil lu'um yéetel u bak'paach noj kaajo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob le Jala'achila' beeta'ab kaambesajil, áantajil yéetel ts'atáanil ti' u méek'tankaajilo'ob Kanasín, Maxcanú, Progreso, Tinum yéetel Umán tu meyajilo'ob u nu'ukbesiko'ob bix yanil le méek'tankaajo'. Beey xan xak'alta'ab yéetel je'ets' ma'alob nu'ukbesajilo'ob u uti'al u nu'ukbesajil u méek'tankaajilo'ob Chemax yéetel Izamal, beyo' ts'a'ab u muuk' le nu'ukbesajilo'obo' yéetel bix yanil yéetel u a'almaj t'aanilo'ob le péetlu'uma'. Le je'elo' áantajnaj uti'al u ya'abta'al ti' 12% tak 16% méek'tankaajo'ob yaan ti'ob le nu'ukulilo'oba', ikil u péektsilta'al nu'ukanil uti'al jaats lu'um yéetel u jóok'ol táanil noj kaajo'ob nu'uka'an ichil u baatsilo'ob.

U táak'muk'ta'al u tuukul nojkaaj

Le meyajá' ku kaxtik u táak'muktik u tuukulil bix ku yúuchul meyaj ichil nojkaaj tu juunal tu chik'inil Jo' yéetel u mu'uk'ankúunsa'al le Polo ti' Jóok'oltáanil Bienestar, tu'ux ku táanikúunsa'al u tsoolil bix unaj u meyajta'al lu'um yéetel k'áax yéetel u keetil uti'al naj, ba'alo'ob uti'al kajtal yéetel meyajob uti'al kaaj.

Tu ja'abil 2025, k'áata'ab ti' Instituto ti' Seguridad Jurídica Patrimonial ti' Yucatán (INSEJUPY), u jaatsil catastral yéetel túmbenkuunsa'al jurídica ti' jeejeláas lu'umilo'ob ba'ax yaan tu k'ab le Polo ti' Desarrollo uti'al Bienestar. Ila'ab u Vito Bueno ti' le Obra Parcial ti' le Instituto Nacional ti' Antropología yéetel Hisptoria (INAH), ti' óoxxéet'lu'um junxéete' yaan u registroil ti' patrimonio cultural, ila'ab u k'áata'al u ju'unil tu táan Secretaría ti' Desarrollo Sustentable (SDS) le Licencia Ambiental Única, bey u Cédulailo'ob ti' Operación Anual k'abéet yéetel le Evaluación de la Manifestación de Impacto Ambiental, le je'ela' ku t'aajik u jets'nakil u beetchajal le normativo ti' ba'alo'ob yo'olal u yook'olkaab yéetel u meyajil lu'um.

Ti' le adminitracion je'ela' beeta'ab u tuukulil yéetel u k'áatil uti'al u síibil táanil lu'um uti'al u beeta'al naj uti'al kaaj, uti'al u k'am Comisión Nacional ti' Vivienda (CONAVI), a través del Instituto Nacional ti' Suelo Sustentable (INSUS), u tuukulile' u mu'uk'a'akuunsa'al u páajtalil u yantal u ma'alob otoch uti'al láak'tsilo'ob talam yanik. Beeyxane' tos'ok u mu'uk'ankuunsa'al u chuum le jurídico, yo'olal k'áax yéetel catastral'ob ti' le Polo ti' Desarrollo uti'al le Bienestaro, ba'ax ts'o'ok u mu'uk'ankuunsik u bin u meyajil le tuukul meyajá' yéetel ku ts'áajik u páajtal u nojkaajkiinsa'al junjump'iitil u kajtal máak yéetel u yila'al tumen péetlu'umil yéetel nojlu'um molayilo'ob, yéetel u tuukulil u meyaj tu juunal ichil naach k'iin.

Kaaxan, Tramite'ob yéetel tsoknu'uk tu yo'olal u nojchtal kaaj

U tuukulil meyaj yaan ti' u tuukulil u na'aksik méek'táankaajo'ob ku táanikuunsiko'ob u bin u nojochkaajtal tsoolol yéetel meyaj tu juunal, yéetel u k'áatil ma'alob le ba'axo'ob unaj ti' le jóok'oltáanil nojkaaj yéetel lu'um. Yéetel jump'éeel u ye'esajil ts'aaajtáanil uti'al tuláakal yéetel ma'alob, ku kaxta'al ka p'iitchajak ma' u seeb beetik k'aas ti' kaaj yéetel ti' k'áax tu yo'olal bix u bin u nojochtal kaaj, uti'al beyo' u ts'áajik

jets'nakil ti kajnaal ka yanak ti' técnico yéetel jurídico'ob, ti' gesti'on territorial confiable, je'elbix le Factibilidad Urbana Ambiental yéetel le Dictamen ti' Impacto Urbano, tukulta'an tu yo'olal u meyajta'al ma'alob nojkaajo'ob, tu'ux kajakbal máak yéetel lu'umo'ob Yucatán.

Tu ja'abil 2025, ts'aajtaanta'ab 851 k'áato'ob ti' Factibilidad Urbana Ambiental ti' le méek'táankaajilo'ob ti' Zona Metropolitana ti' Jo', beeyxan Abalá, Acanceh, Baca, Bokobá, Cansahcab, Celestún, Dzidzantún, Hunucmá, Progreso, ichil uláak'o'ob, tu'ux ku bisa'al certeza jurídica tu'ux yaan túumben u tuukulil meyaj nojkaaj. Beeyxan k'a'am yéetel xak'alta'ab 4 k'áato'ob Dictamen ti' impacto Urbano yaan ba'ax u yil yéetel ejidoil u méek'tankaajil Ucu, ku mu'uk'ankuunsik u múul meyaj mola'ayil yéetel u beeta'al ba'alo'ob yo'olal desarrollo agrario, territorial yéetel nojkaaj. Tu yo'olal u múuch'meyaj mola'ayilo'ob, beeta'ab ficha'ob uti'al u yila'al u meyajil lu'um yéetel u yila'al u factibilidadil nojkaaj k'áax ichil u meyajil "Programa Vivienda uti'al le Bienestar" ti' le Gobierno Federal, le ba'ala' tu yáantaj 42 méek'tankaajo'ob le péetlu'umila', yéetel u tuukulil u yila'al tu'ux xóot'lu'umilo'ob ma'alob uti'al u beeta'al naj uti'al kajtal yéetel u ts'áajik ma'alob najil ti' máaxo'ob mina'an ti'obi'. Le meyajjo'oba' ku bin u jóok'oltáanil u bin u mu'uk'ankúunsa'al u gestión territorial yéetel nojkaaj jets'a'an yóok'ol criterio técnico, k'áax yéetel ka meyajnak ka u yáant u kaxta'al ma'alob lu'um uti'al kajtal yéetel ba'alo'ob uti'al u meyaj Yucatán, bey jump'éeel ba'al uti'al u mu'uk'ankunsa'al u meyajil lu'um yéetel u beinestar kaajnaal ti' kaaj.

U tuukulil u Mu'uk'ankúunsa'al Péek: Bicit'aan yéetel Cultura Vial

U tuukulil meyaj yanchaj ti' jump'éeel tuukul meyaj u ts'aajik k'aj óoltbil meyajjo'ob tu yo'olal xook, satik óol yéetel ku kaansaj, ku táanilkunsiko'ob máan yok'ol t'iinchak'balak' yéetel ba'ax jets'ik páajtalilo'ob máan ichil kaaj, uti'al bix unaj u péekmáak uti'al máako'ob.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 20 ediciono'ob ti' le Bicit'aan ti' jeejeláas xóot'ilo'ob Jo', tu'ux táakpaj asab ti' 12,000 máako'ob. Beeyxane' beeta'an jo'olajump'éeel meyaj yo'olal máan ich kaaj ti' u mola'ayilo'ob xook yéetel u kúuchilo'ob kaaj, je'elbix le Universidad Modelo, u Najil Xook Primaria Francisco Bates Cauce, U Campusil Ciencias Sociales ti' le UADY yéetel Hospital de la Amistad, tu'ux ts'aajtaanta'ab asab ti' 100,000 Jo' yéetel ku pa'ak'al u u múul meyaj yéetel máaxo'ob ku máan xiimbalil, yóok'ol t'iinchakbalak' yéetel kisbuuts'.

Le meyajjo'ob je'ela' tu taasajo'ob chíimpolal ichil jeejeláas máaxo'ob ku táakpajal ti' maan ichil kaaj, tu mu'uk'ankúunsa' u tuukulil yo'olal máaxo'ob ku máan ichil kaaj, tu yo'olal u páajtalil yéetel tu jets'ajo'ob jump'éeel bix unaj u péek máak, jets'nak yéetel tu'ux ku táakpesik uti'al u yutsil le yucateco'ob.

U péeksa'al yéetel k'a'ayta'al le kúuchilo'ob uti'al kaaj Parque Lineal Los Paseos

U káajal u meyajil Parque Lineal Los Paseos yanchaj ti' u tuukulil u táakpesa'al kajnaalo'obi', láak'tsilo'ob yéetel beeta'al u meyaj ba'alo'ob uti'al kaaj yéetel u cha'anilo'ob miaatsil, sat óol yéetel péeksa'aj wiinkilil beeta'an tumen le parquea.

Ja'abil 2025, beeta'ab jeejeláas meyajjo'ob uti'al u k'iimbasa'al je'elbix le Rosca de Reyes, Cine San Valentín, Torneo ti' Fútbol 7, Cine yéetel mural tu yo'ola u k'iinil Ko'olel, Festival ti' le Guelaguetza, Splash Pad, Dance Studio, Danzaré, kaansaj ti' le Capacitador Asistente Electoral, Perpópolis, Ferias ti' Salud, Matrogimnasia, meyajjo'ob ti' le Asociación Scout, meyajjo'ob tu yo'olal wiinkilal, u k'áalal le meyajjo'ob ti' C.D.I., Báaxal Paal, Cabalgata uti'al Niños, Feria ti' Salud Integral, u cha'anilo'ob lucha libre yéetel Paseo de los Sustos.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' le Parque ti' los Paseos mu'uk'akúunsa'ob jéets' bey jump'éeel kúuchil uti'al kaaj ku meyaj, yéetel asab ti' 39 k'iimbesa'aj cha'ano'ob ba'ax tu taasaj uts ti' ti' 129,000 u kajnaalilo'ob le péetlu'umila'.

Beyxan, táakmuk'ta'ab u kaxtik taak'in kaaj yéetel áantaj ti' le' máaxo'ob ku káajsik meyaj ti' u Parque Lineal Los Paseos yéetel 266 meyajob yéetel kaaj beeta'ab ti' le ja'ab tu'ux ku yáanta'al 40 láak'tsilo'ob máaxo'ob kajakbalob yéetel ku kuxkiintikob yéetel u ko'onol ba'alo'ob yéetel meyaj.

U Táakpajal Nojkaaj Táctico yéetel u Yutskiinta'al tu'ux ku jMáan xiimbal máak

Le tuukul meyaj yanchaj ti' u tuukulil u mu'uk'ankúunsa'al ba'alo'ob ti' kaaj yaan tu'ux ku táakpesa'al tuláakal, ku ma'alobkiinsik le seguridad vial yéetel u táakpajal máak ti' nojkaaj yéetel u tuukulil meyaj kaaj yéetel u ye'esik ti' xóot'ulumob tu'ux ya'ab u máan máak, u kúuchilob xook.

Tu ja'abil 2025, utskiinta'ab 20 tu'ux ku jmaan máak yéetel u chiikulo'ob uti'al kanaanil ti' u kúuchilob xook yéetel tu'ux talamtak, tu'ux taasa'ab tu taasaj uts 100,000 máako'ob tu nojkaajil Jo'. Le meyajob je'ela' ku beeta'al ti' kúuchilob je'elbix Universidad Modelo, u campusil UADY, yéetel jeejeláas najl xookob tu xóot'lu'umil San Sebastián yéetel u Centroil ti' le kaaja'. Chuukpesa'ab yéetel tuukul meyaj uti'al nojkaaj ba'axob tu ma'alobkiinsaj bix u pakta'al, u tsooil yéetel u jets' óolalil máan, je'elbix úuchik u beeta'al u kúuchilob páak'taj yéetel je'eel máaxo'ob ku xiimbal yéetel t'iinchak' balak'.

Le ba'alo'ob je'ela' beeta'ab yéetel u yáantaj máaxo'ob xoknáalo'ob, asociación civil yéetel kajnáal, tu'ux ku muk'a'ankuunsik bix unaj u maan máak ichil kaaj, u páajtalil tuláakal ba'al yéetel u beeta'al bin unaj u páatla nojkaaj tu'ux nojmáak u nojba'alil.

Ichil u k'iinlob le administraciona' mu'uka'nkuunsa'ab jump'eel u tuukulil meyaj uti'al nojkaaj táactico yéetel u chiikulo'ob ba'ax tu taasaj nojkaajob tu'ux yaan jets'nakil, ku táakpesik yéetel sostenible, yéetel ku ye'esik u tuukul meyaj Instituto ti' Movilidad yéetel Desarrollo Urbano Territorial yéetel u péek máak yéetel ma'alobil kuxtal ti' le yucatecob.

U ma'alobkuunsa'al u Kuuchilob kaaj ti' le Parque lineal Los Paseos

Le tuukul meyaj yanchaj uti'al u kananta'al le ba'alo'ob tu yo'olal k'áax ka yanak ma'alob le kúuchilob uti'al kaaj ts'aaba'an ti' sat óol, yéetel u k'iinilob u míista'al, jel pa'ak'al, yéetel kanáanta'al ya'ax kúuchilob.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab saansamal meyajob tu'ux ku mo'olol residu'ob yéetel kanaanil ya'ax kúuchilob ti' le Parque Lineal Los Paseos, yéetel u táakpajal personal técnico, kajnáalo'ob taak u táakpajali' yéetel máaxo'ob emprendedora'ob.

Ichil le administraciona', beeta'ab asab ti' 15 meyajob yéetel kaaj chúuka'an kanaanil tuláakal, tu'ux táakpaj asab ti' 300 máako'ob tu t'aan yo'olal. Le meyajob je'ela' tu ts'aaj u páajtalil u pa'ak'al ya'abach che'ob yéetel u míista'al mants' u kúuchilob k'iiwik, tu'ux ma'alobkiinsa'ab u kúuchilob nojkaaj, u meyaj tu juunal k'áax yéetel múulkanáanil tumen kaaj.

U Ma'alobkiinsa'al yéetel mu'uk'ankúunsa'al le Parque Lineal Los Paseos

Le meyaj je'ela'yanchaj ti' u tuukulil u ma'alobkiinsik u kúuchilob yaan Parque en Linea los paseos, yéetel u meyajil u yutskiinta'al u kúuchilob sat óol, domob yéetel u kúuchilob múul antal, uti'al beyo' u ts'aabal jets'nakil, páajtalil yéetel ku meyajob uti'al kaaj.

Tu ja'abil 2025, Beyxane' ts'aajtanta'ab 32 k'áato'ob beeta'ab tumen kaaj, yaan ba'ax u yila'al yéetel u ma'alobkiinsa'al parque, ku taalo'ob ti' u t'aan kajnáal ti' le xóot'lu'umilo'.

Ichil u k'iinilob le administraciona' jéets' junxéet kúuchilob uti'al kaaj túumben yéetell jach ku meyaj ku ts'aajik u páajtalil u beeta'al deporte yéetel múuch' antal, ba'x ku taasik uts naapul ti' le láak'tsilo'ob ku taal k'iiwiko'.

U jeejeláasil Meyajo'ob uti'al Nojkaajil Jo' yéetel u méek'tankaajil le Péeltu'mila'

U meyajilo'ob nojkaaj yéetel meyajó'ob ti' kúuchilo'ob kaaje' ku yiliko'ob u u nats'ikubáaj kaaj, u ma'alobkiinsik bix kuxliko'ob u kajnáalilo'ob, yéetel u béeykunsá'al le u jóok'ol táanil nojkaaj tu juunal.

Tu ja'abil 2025, kaasa'ab u meyajta'al jeejeláas meyajó'ob tu'ux xu'up asab ti' 161.5 millon de peso'ob, ichilo'ob le je'ela' le jach ku chiikpajal u beeta'al domo'ob Jo', Kaua, Tetiz, Dzilam Brazo yéetel Panaba; yutskiínta'al u kúuchil kultural Centro Espectaculos Montejo, ti' le Recinto Ferial ti' Xmatkuil; u sásilkunta'al yéetel meyajó'ob tu kúuchil kóochak' wóol Dzidzantun yéetel u kúuchil jats' wóol tu kaajil Cacalchen; u yutskiínta'al u Najil Miaatsil tu méek'taan kaajil Tekit, u beeta'al le túumben meradoil u kaajil Ticul; u túumbenkinsá'al u k'íiwikil tu méek'taankaajilo'ob Jo', Baca, Tixpehual yéetel Yaxkukul; u yutskiínta'al u kúuchil báaxal futbo 7 Xocchel; u sásilkunta'al yéetel uláak' chúukpesaj meyajó'ob tu kúuchil jats' wóol Telchac Pueblo; u yutskiínta'al u kúuchil báaxal kóochka' wóol tu chan kaajil Ticopo, tu méek'taankaajil Acancheh, u beeta'al u kúuchil kóochak' wóol Buctzotz u saasilil yéetel u beeta'al u gradasil tu campoil kóochak' wóol Kaua, u beeta'al chúukpesaj meyajó'ob ti' le k'íiwikil ku k'áaba'tik "u k'íiwikil uti'al máako'ob yaan discapacidad ti'ob" yaan tu nojkaajil caucel, Jo', u beeta'al tu'ux ku páak'ta'al uti'al le universidad tecnológica del sur tu méek'taankaajil Tekax Yucatán.

Ichil u k'íinilo'ob le administraciona' beeyxan ts'o'ok u beeta'al meyajó'ob tu'ux xu'up 7.5 millon peso'ob, je'elbix úuchik u beeta'al bancqueta'ob tu colonialil yéetel u mejen kaajil Jo', u beeta'al jumpéel pak' yéetel chúukpesaj meyajó'ob Club Especial AYELEM A.C. u beeta'al u pak'ilo'ob yéetel chúukpesaj meyajó'ob ti' u lineail tensión uti'al u mu'uk'ankúunsa'al le Centro de Transferencia Modal (CETRAM) Oriente en Kanasín.

U kanáanta'al Ecosistemail yóok'olkaab

U Beeta'al u Tuukulil Ka'asíijil Ya'ax

Le tuukul meyaj je'ela' yaan ti' u poolil u ya'abkúunsik u kanáanta'al u kanáanil yéetel u yutskiínta'al le ecosistema'ob Yucatán, yéetel u tuukulil uti'al u kanáanta'al k'áax, chaak'an, arecife'ob yéetel t'ono'oto'ob, yéetel u táakpajal kaaj yéetel u pa'ak'al che'ob yéetel u jel pa'ak'al u kúuchil nojkaajo'ob yéetel mejen kaajo'ob k'abéet u pa'ak'al che'obi'.

Ti' u ja'abil 2025, pa'ak' 530,156 pak'alo'ob weyilo'ob ba'ax k'uch 1,699.23 hectarea'ob jel pa'ak'o'ob ti' 50 méek'taankaajo'ob le péetlu'umila'. Tuláakale' 119,694 pak'al ts'aab tumen le jala'achilo' bey jump'ee'l u meyajilo'ob umuk'a'ankuunsa'al k'áax. Beeyxane' yéetel u tuukulil u mu'uk'ankuunsa'al u múul meyaj Nojlu'um yéetel Péetlu'umile' beeta'ab jump'eel Mok'taan Marco de Coordinación ti' Materia Forestal, yéetel ba'ax, yéetel u múul meyaj yéetel Comisión Nacional Forestal (CONAFOR), jel pa'ak' uláak' 410,462 kúulul pak'al sijnáal tu lu'umil péetlu'um. Oksa'ab 54 tuukulo'ob yo'olal u yúuchul jelpak'al; beeta'ab 2 u múuch'táambalil Consejo Forestal ti' Estado ti' Yucatán yéetel 22 múuch'táambal ti' Comité Técnico ti' Aprovechamiento yéetel Cambio de Uso de Suelo ti' Terrenos Forestalo'ob; beeta'ab 57 u xaak'alil meyaj tu yo'olal u kuxtal k'aaxo'ob yaan ti'ob sijnáal pak'alo'ob.

Ichil u meyajilo'ob le administraciona' tso'ok u pa'ak'al ti' le péetlu'umila' 534,466 sijnáal pak'alo'ob uti'al u chukik 1,712.17 hectarea'ob jel pak'a'ano'ob ti' 50 méek'taankaajo'ob. Ts'o'ok u k'u'ubul 56 tuukulo'ob técnico tu yo'olal le jelpaak'alo'; tso'ok u beeta'al óoxp'eel múuch'táambal ti' le Consejo Forestal tu Péetlu'umil Yucatán yéetel 22 múuch'táambalil Comité Técnico ti' Aprovechamiento yéetel u Cambio ti' Uso ti' Suelo ti' Terrenos Forestales; tso'ok u beeta'al 61 u yila'al u kuxtal ti' lu'umo'ob ts'aaba'an u páajtalil yéetel sijnáal pak'alo'ob.

Jach unaj ka a'alike' yéetel u múul meyajil u péetlu'umilo'ob Campeche yéetel Quintana Rooe' beeta'ab

yéetel ts'aab ka'j óoltbil "U tuukulilmeyaj Xóot'lu'um Péetlu'umil" ba'ax yaan ti' u tuukulil u k'a'aytik i k'ajóolalil yéetel u táanikunsa'al u meyajilo'ob paak'al yéetel u chokoil yóok'olkaab tu péetlu'umil Yucatán, Campeche yéetel Quintana Roo, uti'al u jóok'ol táanil le pak'al ti' le lálalaj Péetlu'umil yéetel u tuukuli lmeyajo'oba' tu mokt'anto'ob u máansiko'ob ba'alo'ob yo'ola k'áax uti'al u seeba'ankunsik u yila'al ba'ax unaj u beeta'al te le xóot' péetlu'milo'oba'.

Jel ya'axtal Yucatán: u beeta'al yéetel u jelpa'ak'al

Le tuukul meyaja' yaan ti' u tuukulil u ya'abkunsik yéetel u jel ma'alobkiinsik le ecosistema'ob yaan wey Yucatáne' yéetel u tuukulil u kanáanta'al k'áaxo'ob, mangalro'ob, arrefice'ob yéetel ts'ono'oto'ob yéetel u k'aj óolalil xóot'lu'umilo'ob luba'an u muuk' tu yo'olal meyajo'ob antropogénica'ob, uti'al u yila'al u nuupul ichil le corredor biológico'ob uti'al beyo' u yilapjal u yutskíinta'al yéetel u beeta'al síjnál pak'alo'ob yéetel u taakpajal kaaj. Le meyaja' ku núupajal yéetel u Tuukulil U Ka'asíijil Ya'ax, tumen yéetel le je'ela' yaan u ku'ubul síjnál pak'alo'ob uti'al máaxo'ob u k'aat u ya'abkunsaj tak tu'x ku náakal te péetlu'umila'.

Tu ja'abil 2025 ts'o'ok u beeta'ab 150 xaak'alil ti' 5 u kúuchil pak'al tu'ux ku beeta'al 220,000 paak'al síjnalo'ob weye', yaano'ob tu kaajil Mococho', Yobaín, Dzilam de Bravo, Tixcacalcupul yéetel Ticul; tu'ux tu yáantaj na'apul 58 máako'ob, 18 xiibo'ob yéetel 40 ko'olel.

Ichil u k'iinil le admnisitraciona, ts'o'ok u beeta'an 158 u xaak'al ti' u kúuchil pak'al tu'ux ts'o'ok u beeta'al 220,000 pak'alo'ob ti' jeeláas jaatsil síjnál tu'ux tu yáantaj naapul 58 máako'ob tu'ux 69% ko'olelo'ob.

Xaak'al yéetel U káanta'al

Le meyaja' yaan ti' u tuukulil u kanáanta'al ba'alo'ob ku taal yóok'olkaab ti' le ba'axo'ob jats'ik ikil u beeta'al nojkaajo'ob, yéetel u xaak'alil bix anik u kúuchil tu'ux yaan le meyaj wa le ba'ax ts'aaba'an páajtalil, wa le ts'aaba'an u páajtalil jets'a'an ila'ak u beeta'al ti' le ba'axo'ob jets'a'ano'. Wa u jela'anile' ka xak'alta'ak u ma'alob beeta'al yéetel ka utskíinta'ak le meyajo'obo' wa le ba'axo'ob ts'aaba'an u páajtalilo'. Tu ja'abil 2025, beeta'ab 46 xaak'alo'ob ku taalo'ob ti' u takpool kaaj yaan ba'ax u yil yéetel ba'alo'ob tu yo'olal u je'ebel sajkabo'ob uti'al u jóok'sa'al lu'um, u cha'akal che', u beeta'al u juum ba'alo'ob, kool, u kaajsa'al yéetel u meyaj u granja kéek'eno'ob ti' méektáankaajo' Cokal, Kanasín, Izamal, Mérida, Cuncunul, Motul, Peto, Tekax y Umán. Beeyxan beeta'ab 401 xaak'al meyajo'ob wa empresa'ob ku beetiko'ob meyaj ku taasik taak'in ts'aaba'an u paajtalil wa ba'alo'ob yóok'olkaab ti' le k'iino'oba'.

Ichil uk'iinlo'ob le administraciona' tso'ok u je'ebel 20 Cuadernillo'ob ti' Inspección Ambiental (CIA's), yéetel ts'o'ok u beeta'al 34 xiimbalil xak'al a meyajo'ob wa ba'axo'ok ka beetik yéetel Cuadernillo ti' Impacto Ambiental (CIA), ku taal ti' empresa'ob ku beetiko'ob meyajo'ob ku taasik taak'in yo'olal meyajo'ob ma' ts'aaba'an u páajtalili'. Ti' le je'ela' k ts'aajik uláak' 447 xaak'aolo'ob beeta'ab meyajo'ob ti' obra'ob wa empresa'ob ku betiko'ob meyajo'ob ku taasik taak'in yéetel ts'aaba'an u páajtalil yo'olal ba'lo'ob yóok'olkaab.

U yáantajil Juridico tu yo'olal Sotenibilidad

Le meyaja' yaan ti' u tuukulil u kanáanta'al le ba'alo'ob yéetel ecosistema'ob yóok'olkaab ti' bix u bin u nojochtal kaaj, yéetel u k'áatil ba'alo'ob bix u jats'ik u yóok'olkaab, u t'aanil táanilkunsaj, u xaa'alil talam, ba'alo'ob jeets'eltak, bix u tuukulil u meyajta'al yéetel takpool kaaj, u yutsile' uti'al u kaajilo'ob le Péetlu'umila'.

Tu ja'abil 2025, ts'aab 1,023 mokt'aano'ob yéetel je'ets' bix unaj u yúuchul xaak'al yo'olal bix u jats'ik u yóok'olkaab, tu'ux táakmuk'ta'al u meyajilo'ob u ju'unil tu yo'olal beyo' le kajnáalo'obo' yanak ti'ob u núukiilo'ob ma'alob ti' u k'áato'ob. Beeyxan xak'alta'ab 250 k'áato'ob ti' Licencia Ambiental Única (LAU), yéetel ts'aajtáanta'ab 176 k'áato'ob u páajtalil uti'al u k'aj óolta'al ba'alo'ob yo'olal kaaj.

Beeyxane' ch'a'ajo'olta'ab u meyajil 74 u t'aan máak uti'al u ya'alik u chi'ichnakil yéetel juicio ti' amparo, yéetel ts'aajtaanta'ab 157 takpolo'ob tu yo'olal atmosfera, u meyajta'al especial yéetel bix u jats'ik yóok'olkaab ku taalo'ob ti' meyaj, túuxta'ab oficio'ob ti' máaxo'ob unaj ti' u jala'achil federal yéetel méek'táankajo'ob uti'al u bin u meyajta'al.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' tso'ok u ts'aabal 1,341 moks'aano'ob yéetel bix je'ets'ik ba'al uti'al meyajilxaak'alil yo'ok'ol kaab, yéetel u tuukulil u táakmuk'ta'al u tramiteilo'ob yéetel ts'aabal nuuk tu súutukil ti' le k'áato'ob uti'al ts'aaj páajtalil beeta'an tumen kajnáalo'ob. Beeyxane' p'i'is 284 k'áato'ob ti' Licencia Ambiental Única (LAU) yéetel ts'aajtaanta'ab 238 k'áato'ob ti' ba'alo'ob taak u yojéeltik kaaj.

Beeyxane' táan u meyajta'al 80 procedimeinto'ob contecioso yéetel juicio amparo, yéetel ts'aajtaanta'ab 164 takpoolo'ob tu yo'olal atmosfera, u yalab ba'alo'ob u meyajta'al yéetel bix u jats'ik yook'olkaab ku taal ti meyajjo'ob, yéetel beeyxan u ju'unilo'ob k'abéet ti' le jala'achilo'ob federal yéetel méek'táankaaj uti'al u bin u meyajta'al.

U Meyajta'al sustentable uti'al u kanáanta'al Especies Prioritaria'ob yéetel kuxtali ba'axo'ob yaan tu jaal u k'áak'naabil Yucatan

Le meyajja' yaan ti' u tuukulil u mu'uk'ankusa'al u kanáanil yéetel u ma'alobkinta'al le ecosistema'ob sijnáalo'ob Yucatan, yéetel u tuukulil uti'al u kanáanta'al k'áax, magalro'ob, arrecife'ob yéetel ts'ono'ot, yéetel u ts'aabal ti' u tuukul meyaj uti'al u kanáanta'al múuch'o'ob jach k'a'ana'an, uti'al u yutsil le ecosistema'ob yéetel mejen kaajo'ob péetlu'um.

Tu ja'abil 2025, tu yo'olal u meyajil cenegetica beeta'ab 37 u xaak'alil ch'iich'o'ob ku máano'ob yéetel kajakbalo'ob bey u meyajilo'ob jach nojba'al uti'al u kanáanta'al le ch'i'ich'o'oba' tu'ux kaja'ano'ob. Ts'íibta'ab 56 u jeejeláasil ch'i'ich'o'ob, tu'ux le Cerceta ch'oj u xiik' (Spatula discors) le asab yaab yaan, chiikpaj yaan 5,778 túulal, yéetel xan le jaats le asab meyaj tu k'iinlo'ob ts'aaba'an u páajtalil tumen le Secretaría ti' Medio Ambiente yéetel Recursos Naturales (SEMARNAT).

Beexane' beeta'ab 159 meyajjo'ob uti'al u xaak'alil yéetel kananil ti' le Reserva Estatal El Palmar yéetel le Reserva Estatal de Ciénagas yéetel Manglaro'ob, tukulta'an uti'al cinegético'ob, yéetel u tuukulil u je'ets'el le meyajja' ka jóok'ok tu beel je'elbix jets'a'anik u t'aanil bejla'e' yéetel u xaak'alil u ju'unilo'ob yéetel licencias ts'aaba'an tumen SEMARNAT.

U Cha'anil ch'i'ich'o'ob (u Cha'anil Xiik'), ku beeta'al tu kaajil Sisal, yanchaj u yutsil uti'al u yokol tu pool mejen paalal, táankelem yéetel nukuch máako'ob tu yo'olal u kanáanta'al ti' le jeeleláasil ch'i'ich'o'ob kaja'ano'ob ti' le humedad yéetel duna'ob yaan jaal ja'. Beeta'ab u cha'anil miaatsil yéetel u kaansajil u kanáanta'al u yook'okaab tu'ux náak yiknal 400 máako'ob máaxo'ob táakpajo'obi'.

Tu yo'olal le tuukul meyaj u Kanáanta'al u Aakil K'áak'naab Yucatan, beeta'ab 16 cha'anil uti'al u yokol tu pool tukulta'an uti'al mejen kaajilo'ob wey Péetlu'umil uti'al u ts'aabal k'aj óoltbil u kanáanil u áakil k'áak'náab. Kanáanta'ab 604 k'u'ob ti' le Áak Carey (Eretmochelys imbricata), tu'ux 07 k'e'ex u kúuchilo'ob ti' corral yéetel 597 páato'ob kanáanil "in situ", tu'ux paatchaj u cha'abal 49,988 u mejenilo'ob ti' le jaatsa'.

Yéetel xane' beeta'an 200 u meyajilo'ob xaak'al yéetel kanáanil uti'al u kanáanta'al u xóot'lu'umil tu'ux ku ts'áaik u k'u' u áakil k'áak'náab ti' u kúuchil áako'ob, tu'ux táakpajal guardaparqueob yéetel aantajo'ob. Asimismo, ts'aajtaanta'ab 47 u takpool kajnáalo'ob k'a'am yéetel le línea telefónica "Tortuguin", yano'ob ti' le varamiento'ob, u tóopolo'ob, u chiikpajal uláak' áako'ob nuuktak ku ts'aajik u k'u', u chiikpajal k'u'ob jaal ja' yéetel u k'áata'al ba'alo'ob yo'olal.

Ichil u k'iinlo'ob le administraciona', tu yo'olal u meyajil cinegética, ts'o'ok u beeta'al 36 xaak'alo'ob ti' u múuch' ja'il ch'iich'o'ob ku máano'ob yaan ti' u tuukul cinegético ti' la Reserva Estatal El Palmar yéetel le Reserva Estatal ti' Ciénagas yéetel Manglaro'ob ti' le Costa Norteil Yucatán. Ichil u jaatsilo'ob ts'íibta'an yaano'ob ti' le Cerceta ch'oj xiiko'ob (Spatula discors), le kuts ja' boludo menor (Aythya affinis), le gallinola (Fulica americana), yéetel kutsja' panadero (Anas americana), tuláakal yaan u tuukulil cinegético uti'al le meyaja'.

Beeyxan, ts'o'ok u beeta'al meyaj uti'al yutskiinta'al yéetel u ma'alobkiinsa'al le ecosistema' ti' le humedado jaal ja' uti'al u kanáanta'al yéetel ka' antal Unidad ti' Manejo uti'al Conservación le Vida Silvestre (UMA). Yéetel u ts'aabal le tuukul meyaja' tu taasajo'ob u yokol taak'in naapul uti'al 80 láak'tsilo'ob ti' le u kaajil Sisal, Celestún, Chuburná Puerto yéetel Chicxulub Puerto.

Beeyxane' kaansa'ab 21 máako'ob uti'al u kanáanta'al u kúuchil kaanan áako'ob yéetel yéetel yanchaj yo'olal SEMARNAT tu ts'aaj u páajtalil u meyaj 3 kúuchilo'ob Dzilam de Bravo, Sisal, Chabihau-Santa Clara. Yéetel múul meyaj le Comité uti'al le Protección yéetel Conservación le Tortugas Marinas del Estado de Yucatán (COCTOMY), kanáanta'ab 2,849 u k'u'ob Tortuga Carey (184,962 u mejenilo'ob cha'ab "in situ"), 3,053 k'u'ob Tortuga Blanca (183,180 u mejenil cha'ab "in situ") yéetel jump'éeel ti' Caguama áak (70 u mejen cha'abo'ob "in situ").

Ichil u meyajil Programa uti'al kanáanta'al Tortuga Marina, beeta'ab 12 meyajo'ob uti'al u yoksa'al tu tuukul tu chukaj jo'ob 150 máako'ob, ku táakpajal mejen paalal preescolar yéetel primaria, xoknáalo'ob, kaansajo'ob yéetel máaxo'ob ts'áajik meyaj.

U yila'al u táakpesa'al Kaaj yéetel U Tuukulil Sustentabilidad ti' le Péetlu'uma'

Ti' le tuukulil meyaj yaan u tuukulil meyaj u táakmuk'ta'al u kanáanil yóok'olkaab yéetel u táakpajal kaaj uti'al u kanáanta'al yéetel u tsikbalil yo'olal u meyaj, meyajta'al, u ma'alob meyajta'al yéetel u kanáanta'al ba'alo'ob yóok'olkaab, tukulta'an uti'al máako'ob taak u ma'alobkiinsik bix u kanáantiko'ob yóok'olkaab.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u ts'aabal 14 tsikbalo'ob yéetel meyajo'ob, beeyxan 22 múuch meyaj tu yo'olal yook'olkaab ti' najilxooko'ob ti nivel básico, superior yéetel u yáantaj empresa'ob privada'ob, ti' u méek'táankaajilo'ob Jo', Progreso, Dzilam de Bravo, Umán, Kanasín, Tekit, Yaxcabá yéetel Valladolid. Bey yich le meyajo'oba' tu taasaj uts ti' asab 4,007 máako'ob. Beeyxane' ichil le k'iino'oba' beeta'ab u bolomp'éeel Expo Foro Ambiental, tu'ux yanchaj u bin asab ti' 10,000 máako'ob táakpaji', yéetel táakpaj tu Cha'anil Xmatkuil tu'ux xiímbalta'ab tumen asab 15,000 máako'ob ti' le stand le mola'ayila'. Ti' le kúuchila' beeta'ab báaxlo'ob ku kaansaj, je'elbix ja'ats'al residu'ob yéetel u k'aj óolta'al fauna tik péetluu'mil yéetel u tuukulil u yoksa'al tu pool yéetel u muk'ankúunsa'al ka'j óolal u nojba'alilo'ob ba'alo'ob je'ela'.

Ichil u k'iinlo'ob le administraciona' tso'ok u beeta'al 14 tsikbalo'ob yéetel múuch meyajo'ob, beeyxan 22 meyaj yo'olal yóok'olkaab ti' najil xooko'ob nivel básico, superior yéetel u ajmeyajo'ob empresa'ob privadas, ti' u méek'táankaajilo'ob Jo', Progreso, Dzilam de Bravo, Umán, Kanasín, Tekit, Yaxcabá yéetel Valladolid. Beeyxan ts'o'ok u táakpajal ti' nukuch meyajo'ob je'elbix feria'ob yéetel expo'ob tu'ux tu taasaj uts ti0 asab 29,043 máako'ob.

Beeta'ab Tsikbalo'ob yéetel Múuch' meyajo'ob utial u Kanáanta'al Ja', ti' Ba'alo'ob ku Taal Yook'olkaab yéetel ti' Biodiversidad ti' le Parque Ecologico Metropolitano Sur yéetel "Yumtsil"

Le meyaj je'ela' yaan ti' u tuukulil u táakmuk'tik u kanáanil yook'olkaab yéetel u táakpajal kaaj ti' u kanáanta'al Ja' yéetel yóok'olkaab, yéetel múuchmeyajo'ob yéetel meyajo'ob beta'an uti'al paalal yéetel

tuláakal kajnáal.

Tu ja'abil 2025, ts'iibta'al 5,475 xíimbalo'ob ti' le parque: 3,503 máako'ob táakpaj ti' meyajilo'ob sat óol je'elbix le scouts yéetel láak'tsilo'ob, xíimbal najilxook, péeks muuk', sat óol, yéetel oochel. Yéetel xane' 1,972 máako'ob xíimbalt uti'al u yiliko'ob u kúuchil Kanankab yéetel/wa u sajkabil janal.

Ichil u k'iinilo'ob le adminitraciona', ts'o'ok u ts'iibta'al 6,142 máako'ob ti' le Parque Ecológico Metropolitano te' Sur "Yumtsil" (PEMSY), máaxo'ob ts'ook u táakpajalo'ob ti' meyajilo'ob sat óol ea kaansaj, yaan ti' láayli' t'ooxil: 3,951 máak ti meyaj'o'ob ku satik u yool máak yéetel 2,191 xíimbalo'ob máaxo'ob tu xíimbalto'ob ti' u kúuchil pak'al Kanankab yéetel/wa u sajkabil janal.

Beeyxane' tso'ok u yantla u xíimbal 2 áantaj meyaj'o'ob "Jóvenes construyendo el futuro", máaxo'ob áantik le jejeláas meyaj'o'ob ku beeta'al ti jeejeláas u kúuchilo'ob le parqueo'.

U ts'áajik Múulmeyaj yéetel Tsikbal tu Yo'ola U Kanáanil Yook'olkaab Najilxook yéetel Ichkaaj ti' Xóotlu'umilo'ob Yo'olal Miaatsil uti'al u Sustentabilidadil u Péetlu'umil Yucatan

Le tuukul meyaj'a' ku kaxtik u táak'muktik u kanáanil yook'olkaab yéetel u táakpajal kaaj uti'al u kanáanta'al k suutkabil yéetel meyaj'o'ob múulmeyjta'an yéetel jeejeláas najilxook uti'al u beeta'al jejeláas múuch' meyaj tsikbal tu yo'olal xook yéetel u tuukulil uti'al sustentabilidadil ti' le ba'alo'ob formal yéetel ma' formali'.

Tu ja'abil 2025, k'aj óolta'ab 55 kuuchil xooko'ob bey Nejil xook Sustentable tu'ux ts'aab 47 tsikbalo'ob/múul meyaj ti' le jaatsilo'ob xook preescolar, básico yéetel medio superior, ba'ax tu taasaj uts ti' 7,462 máako'ob ti' 36 méek'táankaajo'ob ti' lepétlu'umila', ti' le je'el'oba' 6,970 xoknáalo'ob, 381 kaansajo'ob, 50 administrativos yéetel 61 yuumo'ob.

Yéetel xane', ts'aab ichil u xookil 20xooko'ob tukulta'an uti'al 49 kaansajo'ob tu máak'tankaajil Maxcanú yéetel Tekax bey u meyajil le Programa Héroes ti' le Tierra, Maestros yéetel Alumnos ti' Defensa ti' le Maaya Koolo'.

U ts'ooke' tso'ok u ts'aabal 3 tsikbal yéetel múul meyaj tu yo'olal u kanáanta'al ba'alche'ob yaano'ob tu kanáan lu'umil péetlu'um, tu'ux ku beeta'al báaxal kaambal, u cha'antal documental'o'ob yéetel u siibil pak'alo'ob tu'ux ts'aajta'anta'ab 400 máak ti' nivel básico, superior yéetel medio superior ti' u kaajilo'ob Jo' yéetel Ucu.

Múul meyaj ichil jeejeláas Nojlu'umilo'ob yo'olal Ba'alo'ob ti' K'áax

Le meyaj je'ela' yaan ti' u tuukulil u p'iitkunsal le gaso'ob beetik u chokoltal Yucatán yéetel u meyajil u k'áata'al taak'in yéetel u táakpajal tsikbalo'ob, ti' plataformas digitalo'ob, tu'ux ku táak'mukta'al políticas públicas ku beetiko'ob u yéemel le clima ti' le péetlu'umila'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 4 Memorándum ti' Entendimiento (Mou), tu'ux ku jach chíikpajal u mokt'aanilo'ob joronts'iibta'ab World Wildlife Fund México, uti'al u kananta'al ecosistemas yéetel le impulso ti' le Proyecto ti' Financiamiento uti'al u Permanencia, je'elbix le Unión Internacional uti'al u Conservación de la Naturaleza (UICN), uti'al lu ts'aabal u chuunil múul meyaj uti'al u kanáanta'al, yutskíinta'al, yéetel u meyajta'al sostenible le ba'alo'ob yaan yéetel ka xi'ik je'elbix u bin u k'eexel le clima' ti' u marco le Proyecto GEF México. Le mokt'aano'oba' ku mu'uk'ankúunsiko'ob ba'ax u yojel, tu'ux u taal u taak'inil táanxel nojlu'umilo'ob yéetel yéetel u k'eexel técnico yéetel mola'ayil.

Beeyxane' táakpaj 4 u meyajil táanxel njolu'umil, je'elbix Tech4Nature Summit 2025, u tuukulil Huawei uti'al u kanáanta'al jaatsilo'ob jahc ka'béet, yéetel le 11° Diálogo Regional tuyo'olal Finanzas uti'al le Biodiversidad ti' América Latina yéetel le Caribe, beeta'ab tumen u tuukulil ti' Finanzas uti'al Biodiversidad ti' le tuukul meyaj Programa ti' le Naciones Unidas uti'al u Desarrollo (PNUD). BEeyxan tu k'a'am 2 kaansajo'ob nojlu'umil: jumpéel u luk's'al u chúukil le múuch'il meyaj transporte, ts'aab tumen le Fundación uti'al le Internacionalización ti' le Administraciono'ob Públicas, yéetel uláak' gestión integral ti' ja' yéetel le Seminario Internacional ti' le Centro ti' Investigación Pesquera ti' Ch'ujuk Ja' ti' le Academia China ti' Ciencias Acuáticas Wuxi, China.

Yéetel xan ts'aab 2 u mpuul meyaj táanxel nojlu'umilo'ob, Cooperación Técnica Alemana (GIZ), uti'al u jóok'oltáanil le ba'axo'ob ti' u tuukulil meyaj ja' pétlu'umil, yéetel le Colación Under2, yéetel le Future Fund, uti'al u mu'uk'akuunsa'al u tuukulil meyaj kaaj "La casa del agua de las mujeres —U yotoch ja' le ko'olelo'obo" ts'aaba'an uti'al u páajtal yantla ja'. Beeyxan, ts'aab ojéeltbil ba'alo'ob ti' le meyaj ti' le Informe Nacional Voluntario ti' le Nueva Agenda Urbana tu táan ONU-Hábitat, tu'ux chíikpaj u yáantaj Yucatán ti' u yéemel le emisiones.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' ts'o'ok u Jorots'iibta'al yéete' u mola'ayil táanxel nojlu'umilo'ob, tso'ok u táakpajal 6 foro'ob táanxelnojlu'umil ti' ka'anal jaatsil yo'olal biodiversidad yéetel resiliencia climática, yéetle tso'ok u k'a'amal 2 kaambalo'ob tu yo'ola u luk's'al u chuukil yéetel u k'aat meyajil ja'.

U meyajta'al ma'alob Sustentable ti' le de Áreas Naturales Protegidas (ANP's) Estatales y Sitios Prioritarios

Le meyajta' yaan ti' u tuukulil u ma'alobk'iinsik u kanáanta'al Áreas Naturales Protegidas (ANP) y Unidades de Gestión Ambiental (UGA), mediante acciones uti'al u meyajta'al sustentable yéetel u táakmuk'ta'al tuukul meyajto'ob ichil ANP yéetel u xóot influencia.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 364 u meyajilo'ob xaak'al, ilaj meyaj, kanan yéetel u xaak'alil bix u bin ti' le 9 xóot'ilo'ob natural kanáanta'an (ANP's) péetlu'umilo'ob, uti'al u yéensik le ts'oon, u cha'akal che' yéetel u ch'a'abal xma' páajtalil ba'alo'ob ti' k'áax. Beeta'ab 5 múuch'táambal yéetel u kaajilo'ob Homún y Dzilam Bravo uti'al u beeta'al Comité ti' Usuarios ti' le Reservailo'ob Dzilam Bravo, Parque Lagunas ti' Yalahau yéetel Geohidrológica Anillo ti' ts'ono'oto'ob.

Beeyxane' káajsa'ab u yila'al u de Jaguar (Panthera onca) yéetel cámara'ob trampa yéetel u múul meyaj yéetel CMINDS (Tech4Nature) Dzilam de Bravo yéetel Dzilam González, ila'ab 17 báalamo'ob yéetel jumpéel tu'ux yaan 30 pecaríes sak u booxel u chi' (Tayassu pecari). Beeyxan, beeta'ab y xaak'alil monitoreos ti' murciélagos en 3 petenes de la Reserva Estatal Dzilam, con apoyo de la UADY, se registraron 13 especies.

Ti' le parque Péetlu'umil Laguna'ob ti' Yalahau ts'aab 1 tsikbal ti' 18 xoknáalo'ob bachillerato ti' u kaajil u méek'tankaajil Homún, tu yo'ola u xaak'alil le diversidad yéetel tu'ux yaan maya najilo'ob, yéetel ts'aab 5 uláak' tsikbal ti' jaatsilo'ob u k'aat u yojéelto'ob u kanáanta'al le ANP, ts'aataant'ab 145 máako'ob.

Uláák'e' ts'aab 44 tuukulo'ob técnica tu yo'olal regulaciono'ob ku taasik ti' le Planes ti' Manejo ichil 5 ANP:31 uti'al Anillo ti' Cenotes yéetel 13 t'o'xa'an ichil El Palmar, Dzilam, Ciénagas yéetel Manglares, yéetel le Reserva Biocultural ti' Pu'uc.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' u máakilo'ob técnico yéetel kanáantik parque tso'ok u beetiko'ob 420 u meyajilo'ob xaak'al ti' le ANP, ts'aab le Grupo ti' Tabajo ti' le Jaguar yéetel 7 mola'ayilo'ob, yéetel

kaajsa'ab u túumbrnkuunsa'al bix unaj u meyajta'al le 4 ANP. Ti' 4 ANP jaalja'e' beeta'ab u tuukulil meyaj 4 tuuku meyaj uti'al xaak'alta'al: Ch'iich' ku bino'ob yaan u tuukulil cinegético, ja'il áako'ob yéetel báalam yéetel u chuuko'ob.

Aliados uti'al u ma'alob kuxtal ba'alche'o'

Ku k'a'ana'an u yóolo'ob ichil paalalo'ob, táankelem, yúumo'ob yéetel kaajnáailo'ob yo'osal le kanáanil le ba'alche'obo' yéetel le áantajo'ob yéetel le ba'alche'obo'.

Ti' ja'abil 2025 ts'o'ok u beeta'al 120 t'aano'ob tumen le psicólogos ti' Estrategia "Aliados por Kuxtal" yóok'ol kaambalo'ob relacionados yéetel le kanáanil yéetel le bienestar ba'alche'ob ti' kúuchilo'ob básicas yéetel ba'ali', ku ba'alal 20 méek'tankaajil yaan (Tekax, Umán, Valladolid, Tizimín, Hunucmá, Izamal, Progreso, Ticul, Oxkutzcab, Kanasín, Motul, Chicxulub Pueblo, Akil, Cacalchén, Halachó, Tahdziú, San Felipe, Tunkás, Kaua yéetel Espita) tu noj lu'umil Yucatán.

Kaxanil le Jaajil Kaab

Lela' ku ts'áik u yóolo'ob yo'osal ka'a jeets' yéetel u xan le ma'alo'ob xookilo'ob ti' le xooko'obo' yo'osal le meyaj'obo', ti' jump'éeel ma'alo'ob ti' le meyaj'obo', u ts'a'abal meyaj u ts'o'oksik u najil xooko'ob, talleres yéetel u kanáanil k fauna yéetel flora, ku yáantik le yaakunaj ti' uchak yéetel u yaakunaj ti' le jeets' tu'ux yaan k paachil yo'osal u kúuchil meyaj'ob to'olo'ob.

Ti' ja'abil 2025 ts'o'ok u ts'áabal 185 tsikbalo'ob le Estrategia "Aliados por Kuxtal" yóok'ol el ka'aj ka'a jeets', ku baalta'al 20 méek'tankaajil yaan u yáax kúuchil (Tekax, Umán, Valladolid, Tizimín, Hunucmá, Izamal, Progreso, Ticul, Oxkutzcab, Kanasín, Motul, Chicxulub Pueblo, Akil, Cacalchén, Halachó, Tahdziú, San Felipe, Tunkás, Kaua yéetel Espita) tu noj lu'umil Yucatán.

Conectividad Sostenible

Conectividad territorial ti' le centro ma'alo'ob

Xan jump'éeel meyaj' sostenible u beejilo'ob, ja'o' yéetel eléctrica ku ts'áik u ts'áik le Pak'bil Che'a Desarrollo para el Bienestar yéetel le páawo'ob transporte metropolitano yéetel regional, ku ts'aik u muuk' le conectividad nojel u jo'ob yéetel le k'ajle' pasillos logísticos yéetel u garantizar jump'éeel movilidad segura yéetel bejo' ti' le kaajo'obo'.

Ti' 2025, tu beeta'al meyaj'ob yo'osal u fortalecer u conectividad territorial ti' le Centro Desarrollo para el Bienestar yéetel u garantizar u integración yéetel múuch'meyaj estratégicos movilidad estatales yéetel federales.

Ku beeta'al u yeek'o'ob yéetel u aprobación u cancelación jump'éeel molayil k'a'aax kóoniko'ob tu yo'osal jo'ochentos metros báapaachil, solicitada tumen le yaan metropolitano utia'al u gestión residuos, con el fin de ajustar yéetel asegurar le diseño relacionado yéetel le meyaj'ob ti' le Empresa Participación Mayoría Estatal Tren Maya, S.A. u C.V.

Beyxan, ku beeta'al le corrección u superficie yéetel u dibisaj ichil jo'op'éeel solares, ku ts'o'ok u formalizado ti' jump'éeel escritura pública yéetel ku ts'iibta'al ti' le Registro Público de Propiedad y Comercio ti' le Instituto de Seguridad Ju'umil Jurídico de Yucatán (INSEJUPY); Jump'éeel uchik legal resultó ti' veinticinco propiedades túumben, le mismos inmuebles yéetel yáantajo'ob convenientes utia'al meyaj' público.

Ti' le meyajo'oba', le donación jo'op'éeel propiedades ku organizó yéetel autorizó en favor de Empresa de Participación Estatal Mayoritaria Tren Maya, S.A. de C.V., destinada a garantizar la conectividad ferroviaria yéetel le funcionamiento logístico ti' le corredor regional.

Ti' jump'éeelili' ku síijik 10 inmuebles, bey resultado u ja'ats'al le 5 solares, tu yuumbenil ti' le Instituto meyaje' u Yucatán Road Infrastructure yéetel wa k'a'abéet, u k'u'ubul ti' le p'a'ayil u p'isil, yo'osal u múuch'meyaj yéetel ma'alo'ob le yáax bejo'ob u beejilo'ob ti' le máaxo'ob ku yila'al jump'éeel muuk' estratégico ichil le Najil Ma'alo'ob utia'al u Bienestar ti', le Ts'ono'oto'ob Jo', yéetel le páawo'ob noj bejo'ob.

U páajtalil u yantal ja' yéetel ma'alob

Ma'alob ja': U Ma'alobkinta'al Ja'

U tuukulil meyaj yaan ti' u meyajil u ma'alobkiinsik ja' yéetel u kanáantik ba'lo'ob yo'olal ja' uti'al le ku taalo'ob táanilo', tumen beyo' ku jets'ik u yantal uti'al le máako'ob kaja'an bejla' yéetel le ku taalo'ob yéetel u meyaj cloro residual libre.

Tu ja'abil 2026 beeta'ab 300 ye'esajilo'ob ja' entubado, 300 xaa'al ti' ja' entubado yéetel 10,455 xaa'alo'ob uti'al u yila'al u in situil le cloro residual libre ti' 57 méek'táankaajo'ob ti' le péetlu'umila'.

Ichi u k'iinlo'ob le administraciona' tso'ok u beeta'al 364 e'esajilo'ob ti' ja' entubado, 364 xaa'alo'ob ti' ja' entubado yéetel 12,290 xaa'alo'ob uti'al u yila'al u in situil cloro residual libre ti' 57 méek'tankaajo'ob ti' le Péetlu'umila'.

U Tuukulil Péetlu'um Yo'olal u Meyajil Ja'

Le mayaja' yaan ti' u tuukulil u mu'uk'ankúunsik u meyaj uts lel ja' tu'ux ya'ab u meyaj, yéetel U Tuukulil Péetlu'um Yo'olal u Meyajil Ja' ka u tukult u k'áatik chúuka'an le ba'ax k'abéet yéetel u kaansa'al u meyajil je'elbix u paak'alil k'áax, kanan wakax, méek'táankaj, industria yéetel xiimbal máako'ob, uti'al u yila'al u yantal ja' yéetel u jéets'el yantal ja' yéetel u páajtalil ti' wíinik tu yo'olal ja'.

Tu ja'abil 2025, táakpaj tu tsikbalil xéetlu'um ti' Saneamiento uti'al Sudentabilidad ja' tu'ux cha'achi'ibta'ab le ba'axo'ob ku yúuchul tu yo'olal u k'askúunta'al le sistemas kárstico'ob. Yéetel u tuukulil u jeets'el u yantal ja' uti'al xoknáalo'ob bey uti'al kaansaajo'ob, ti' 34 najil xooko'ob ti' 26 méek'táankaajo'ob ti' le péetlu'umila', U jala'achil le Péetlu'uma' yéetel Fundación Coca-Cola México (FCCM) tu joronts'iibtajo'ob jump'éeel mokt'aan uti'al u beeta'al u tuukulil meyaj u kaansa'al yo'ola u ja'il cháak ti' mola'ayilo'ob Xook ti' Estado ti' Yucatán ba'axo'ob yaan ti'ob u estresil ja', yéetel tu'ux xu'up 6 millones 718 mil 400 peso'ob.

Beeyxane' yéetel u múul meyajil Fondo Mundial uti'al le Naturaleza (yo'olal u kóontsiibil ich ingles WWF), beeta'ab u k'áat chi'il "Monitoreo ti' u ma'alobil yéete taamil le ja' yáanal lu'umo", tu xóotlu'umil kanáanta'an (ANP) Cuxtal yéetel Anillo ti' Ts'ono'oto'ob yéetel mu'uk'akúunsa'ab u chuun bejil ti' u ba'alilo'ob le ka'apéel xóot'o'obo'. Beeyxan beeta'ab ka'apéel muuch' yéetel Cooperación Técnica Alemana (GIZ) uti'al u bin u beeta'al ti' jump'éeel Junta Intermunicipal ti' le Reserva Estatal Geohidrológica ti' Anilloil Ts'ono'oto'ob.

U yutskiinta'al p'aaxo'ob

Le tuukul meyaja' yaan ti' u meyajil u jets'ik u páajtalil keet uk'be'en ja' uti'al le uti'al uk'be'en ja' máaxo'ob yaan u p'aaxo'ob tu kaajil Jo', yéetel uj xaak'alil yéetel u yilpajal uti'al u yila'al buka'aj ja' uti'al láalaj máak, beeyxan u je'ets'el ti' le máaxo'ob k'abéet taak'in ti'ob, je'elbix u ye'esik le rstudio socioeconómico.

Tu ja'abil 2025 ook 24,096 tumben mokt'aano'ob uti'al u xaak'alil uti'al u yutskiinta'al p'aaxo'ob, tu'ux utskiinta'ab 12,511 mokt'aano'ob yéetel u p'aaxo'ob ti' u meyajil uk'be'en ja' yéetel alcantarillado.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' tso'ok u yoksa'al 27,437 mokt'aano'ob uti'al u xaak'alta'alo'ob uti'al u yutskiinta'al le p'aaxo'obo', ti' le je'elo'oba' tso'ok u yutskiinta'al 15,294 mokt'aan yaan u p'aax ti' u meyajilo'ob uk'be'en ja' yéete alcantarillado.

U piitkunsal ti' ajmoks'aano'ob mina'an ti' u páajtalil u bo'ol ts'aabi

Le tuukul meyaja' yan ti' u meyajil u jets'ik u páajtalil u yantal keetil ti' uk'be'en ja' ti' le Péetlu'umila' uti'al máaxo'ob ma' táan u páajtla u bo'olo'ob.

Tu ja'abil 2025, ook, 8,066 áantajo'ob tu yo'ola ma' u páajtalil bo'ol, yéetel u xaak'alil socioeconómico'ob.

Ichil u k'iinlo'ob le administraciona' tso'ok u yoksa'al 14,780 áantaj tu yo'ola incapacidad ti' bo'ol, yéetel u beet'ala xaak'alo'ob socioeconómico'ob.

U Ma'alobkúusa'al U MEyajil Uk'be'en Ja' yéetel Saneamiento ti' Lajump'éel u Mejen Kaajilo'ob Tekax

Le tuukul meyaja' yaan ti' u tuukulil u chúukpesik u páajtalil wíinik yo'olal ja' yéetel saneamiento yéetel u ts'áajik ti' kaaj ti' 10 mejen kaajilo'ob u méek'táankaajil Tekax uti'la yantal ti'ob jets'elnak uk'be'en ja' yéetel saneamiento ka u ma'alobkiins u kuxtal u kajnáalilo'ob. Uti'al le je'elo' ku tukulta'al u beeta'al yéetel u yutskiinta'al le baa'xo'ob k'abéet uti'al u yantal u ba'alilo'ob unaj yantal le u ba'alilo'ob le le najo'obo', yéetel uláak'e' u yantal ba'ao'ob jets'ik u paajtalil u yantal ti' le najo'ob chúuka'an, yéetel beeyxan u yantal ba'alo'ob ka u jets'o'ob le múuchmeyajilo'ob kaaj máaxo'ob k'ab yaanu meyajil le sistema'ob ka kaansa'ako'ob ba'ax ku jets'ik u yantla le meyaja'.

Tu ja'abil 2025, utskiinta'ab le sistema'ob 0ti' uk'be'en ja' ti' u mejen kaajilo'ob San Antonio Tuk, Howitz, Chan Dzinup, Chacmultun, Kinil, Pocoboch, San Juan Tekax, Becanchén, San Salvador yéetel Candelaria, beeyxan beeta'ab 10 U comiteilo'ob Uk'be'en Ja' ku ka'aytik u táakpajal ko'olelo'ob tu kúuchilo'ob uti'al jo'olpesaj ichilo'ob, ba'ax tu chukaj u 50% le Comitéjo'oba' ka jo'olinta'ak tumen juntúul ko'olel.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona', tso'ok u xu'upul 13 millono'ob 948 mil 484 peso'ob ti' meyajo'ob uti'al u meyaj uk'be'en ja' yéetel saneamiento, beeyxan 229 mil 880 peso'ob ti' u meyajilo'ob kaaj, u ch'a'ajo'olil meyaj yéetel múuch.

Uk'be'en Ja'

Le meyaj je'ela' yaan ti' u tuukulil u jets'ik kéetil uk'be'en ja' uti'al tuláakal u kaajilo'ob le Péetlu'umil yéetel u beeta'al, u yutskiinta'al yéetel u túumbenkunsal le sistema hídrico, u ma'alobkiinsa'al u kúuchilo'ob yaano' yéetel u yaa'bkúunsa'al le servicio, ku táanilkunsal mejen kaajo'ob uti'al u ma'alobtal bix kuxilik u kajnáalilo'ob.

Tu ja'abil 2025 beeta'ab 5 sistema uti'al u líik'sa'al u kbe'en ja' tu kaajil Tekax tu'ux xu'up 10 millono'ob, 995 mil peso'ob, beyxane' beeta'ab 5 sistema uti'al u chulubta'al uk'be'eb ja' Jo' tu'ux xu'up 13 millono'ob 314 mil peso'ob, beeyxane' utskiinta'ab 67 sistema' tu'ux ku líik'sa'al uk'be'en ja' ti' 30 méek'taan kaajo'ob

tu'ux xu'up 83 millono'ob 643 mil peso'ob yéetel keetile' nojochkiinsa'ab tu méek'táankaajilo'ob Jo' yéetl Tekax yéetel u xuupil 2 millono'ob 428 mil peso'ob.

Uk'be'en ja'

U meyajta'al ja'

Le tuukul meyajta' yaan ti' u tuukulil u ma'alobkiinsik ja' yéetel u kanántik tu'ux u taal ja' péetlu'um, uti'al beyo' u ch'a'abal u p'iis tui'al u yaantal uti'al le máaxo'ob yano'ob bejla' yéetel ku taalo'ob paachil k'iin, yéetel u múuch meyajil meyajto'ob ti' méek'táankaajilo'ob u tuukulil u kanánta'al ja'.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 133 xiimbal xaak'al tu kúuchilo'ob u kanánil ja' yéetel 10 mu'uk'ankúsaj ti' kúuchilo'ob u kanánta'al ja' ti' 102 u meek'táankaajilo'ob le péetlu'uma'.

Ichil u k'iinilo'ob le admisitraciona' tso'ok u beeta'al 143 xiimbal xaak'al ti kuuchilo'ob u tuukulil u kanánta'al ja', 13 u meyajil u kaansa'al ti' u Kúuchilo'ob ti' máaxo'ob ilik Espacios de Cultura Agua, tu'ux táakpaj 105 máako'ob ti' 102 méek'táankaajilo'ob.

Ma'alob meyajta'al Sustentable u TS'ono'otilo'ob yéetel u ÁAktunilo'ob u Péetlu'u mil Yucatán

Le meyajta' yaan ti' u tuukulil u ya'abkuusik u yutskiinta'al u bejilo'bo e ja'o', tu'ux yaan le tsono'oto'ob, humedado'ob yéetel ja'o'ob yéetel meyajto'ob ku kanántiko'ob, ma'alobtal yéetel caraterizarta'al yéetel xak'alta'al ts'ono'oto'ob yéetel áaktuno'ob, je'elbix u jets'ik u a'almajt'aanil a'almajt'aanil ti' le Ley ti' Protección ti' Medio Ambiente tu péetlu'umil Yucatna tu yo'olal Materia Ts'ono'ot, Sajcab yéetel ÁAktuno'ob.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab meyajto'ob uti'al u kanánta'al 55 cuerpo karsiko'ob, tu'ux ku táakpesa'al 40 registro'ob tu'ux seen yaan ts'ono'ot, áaktun, tu'ux ila'ab u baakel yéetel bix nuupulilo'ob yéetel xaak'alil yéetel xiimbalil ti' kaajo'ob.

Ti' u tuukulil meyaj Estrategia de Conservación ti' le Sistemas Kársticos, beeta'ab meyajto'ob uti'al u ma'alobkiinsa'al ti' 21 ts'ono'oto'ob, tu'ux jóok'sa'ab la extracción de 2.483 kg residuos sólidos municipales ti' le estanque yéetel le ti' circundantes. Le meyajilo'oba' tu táakpajalo'ob asab ti' 600 máaxo'ob voluntarios, tu ya'alajo'ob tu ya'abtal u beets'il u ts'a'a'abal yéetel u conservación le ja'o' yéetel le ecosistemas kársto'ob.

Beeyxane' ts'aab 36 tuukulo'ob técnico yaan ba'ax u yil yéetel u meyajil yéetel u kanaanil ts'ono'ot, sajcabo'ob yéetel áatuno'ob le péetlu'umila'.

Bix u Meyajta'al Ja' uti'al u Ka'ameyaj

El tuukul meyajta' yaan ti' u tuukulil u ma'alobkiinsik ja' te péetlu'umila', yéetel u Bix u Meyajta'al Ja' uti'al u Ka'ameyaj ti' platalo'ob ti' le fraccionamiento'ob ti' u kajnáalilo'ob Jo'.

Tu ja'abil 2025, meyajta'ab 12,587,398 metro cúbico'ob ti' ja' residualo'ob, uti'al u beeta'al estándar'ob ti' calidad ba'ax ku jets'ik Comisión Nacional del Agua (CONAGUA) le je'ela' yaan u yáantik 95,730 máak yaan ti'ob u meyajil alcantarillado.

Ichil le Administracióna', ts'o'ok u meyajta'al 15,930,024 metro cúbico'ob ti' ja' uti'al u ka'ameyaj, uti'al u beetpajal le estándar'ob ti' ma'alobil ba'ax jets'ik le Comisión Nacional ti' Agua (CONAGUA) ba'ax ku yáantik 95,730 kajnáalo'ob yéetel u meyajilo'ob ti' alcantarillado.

U T'oxol Desifectante yéetel Hipocloradoro'ob ti' Méek'tankaajo'ob ti' u Péetlu'umil Yucatán.

Le tuukul meyajá' yaan ti' u tuukulil u ma'alobkiínsik le ja' ti' le Péetlu'umila', yéetel u t'oxol desifectante'ob yéetel hipocloradoro'ob ti' le méek'táankaajilo'ob.

Tu ja'abil 2025, t'ox 297,880 kilogramo'ob ti' desifectante unaj ti' le tuukul meyaj péetlu'umil, ba'axo'ob ku jaatsal ichil 287,220 kilogramo'ob ti' hipoclorito ti' sodio yéetel 10,660 kilogramo'ob ti' gas cloro uti'al u desinfectarta'al ja', ba'ax tu yáantaj 69 méek'táankaajo'ob ti' le péetlu'umila', tu'ux xu'up 1 millon 526 mil 296 peso'ob.

Beeyxane' bey u meyajil le tuukul meyaj nojlu'umil PROAGUA, t'ox 131,280 kilogramo'ob ti' hipoclorito ti' sodio ba'ax tu yáantaj u kajnáalilo'ob 56 u méek'táankaajil le péetlu'umila'.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' ts'o'ok u t'oxol 358,845 kilogramo'ob ti' desinfectante tu'ux ku t'oxol 344,220 kilogramo'ob hipoclorito de sodio yéetel 14,625 kilogramo'ob gas cloro uti'al u desinfectarta'al ja', ba'ax ku yáantik u kajnáalilo'ob 69 méek'táankaajo'ob ti' le péetlu'umila', tu'ux xu'up 2 millón 001 mil 615 peso'ob.

Ma'alobkiínsaj

Le meyaj je'ela' yaan ti' u tuukulil u jets'ik le saneamiento yéetel u jel meyajta'al ja' Yucatán, yéetel u beeta'al, utskiinta'al yéetel u túumbenkunsa'al le kúuchilo' yéetel u meyajta'al desetralizada ti' u tratamiento ja' residual, uti'al ma' u yúuchul k'askunaj ti' le ja'ob, yéetel u ma'alobkiínsa'al bix anik tooj oolal yéetel uts ba'al uti'al tuláakal.

Tu ja'abil 2000, beeta'ab 501 sanitario biodigestortu méek'táankaajilo'ob Tekax, Halacho, Izamal, Yaxcaba, Sacalum yéetel Uman yéetel jump'éeel presupuesto ti' 51 millon 366 mil peso'ob, yéetel beeyxan utskiinta'ab 8 u plantail tu'ux ku tratarta'al tu méek'táankaajil Jo', yéetel u baak'pacho'ob yéetel 42 millones 651 mil peso yéetel beet jump'éeel xaak'al. 1 xaak'al bix je'el u beeta'al yéetel 1 tuukulil meyaj uti'al u yutskiinta'al yéetel u tuumbenkunsa'al u plantail u meyajta'al ja' Falmboyanes yéetel alcantarillado sanitario tu méek'táankaajil Progreso yéetel juntuuukulil xup taak'in 2 millono'ob 673 mil peso'ob.

U chokojtal u yóok'olkaab

U je'ets'el u Fuente Fija Industr'alo'ob

Le meyaj je'ela' yaan ti' u tuukul u yéensik le emisi'ob gaso'ob ku beetik le invernadero Yucatán, yéetel u meyajilo'ob uti'al u kanáanil yóok'ool kaab yo'olal emisión ti' le atmosfera uti'al u je'ets'el le fuente fija'ob ti' le sector industrial yéetel ti' servicio'ob.

Tu ja'abil 2025, p'i'is 205 Cédulas de Operación Anual Estatal (COA) tu yo'ool emisión ti' le atmosfera ti' fuentes fijao'ob ti' el sector industrial ti' u 33 méek'táankaajilo'ob le péetlu'uma'. Xak'alta'ab 88 xaakalo'ob ti' Licencia Ambiental Única (LAU) tu'ux ts'aab u páajtalilo'ob, péeksa'ab yéetel túumbenkunsa'ab yo'olal emisiono'ob ti' le atmosfera ku taasik fuente fija'ob, tu'ux táakpesa'an 26 méek'táankaajo'ob péetlu'um yéetel beeyxan beeta'ab 52 xiímbal xaak'al jets'a'an bey tu k'ab péetlu'um, tu'ux taal 19 u takpool kaajtu yo'olal emisión ti' atmosfera, le xxka'lo'oba' beetchaj ichil 12 u méek'táankaajilo'ob le péetlu'umila'.

Uláak'e', xak'alta'ab u ma'alobil le iik' je'elbix jets'a'anik a'almajt'aano'ob mexicano'ob yaano'ob bejla'

K'iine' yéetel le estación ti' monitoreo fijao', ba'ax e'espaj jump'éeel ma'alob iik', je'elbix u ye'esik le ba'axo'ob mo'ol yéetel tu ts'áaj, ba'axo'ob ila'ab wa ma'alob tumen Instituto Nacional ti' Ecología yéetel Cambio Climático (INECC) ti' le plataforma ti' le Sistema Nacional ti' Información ti' le u Ma'alobil le lik' (SINAICA).

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' tso'ok u p'i'isil 205 COAs ti' le u emisionil atmosférica ti' 33 méek'tankaajo'ob tso'ok u xak'alta'al 98 xaak'alo'ob ti' LAUs ti' 26 méek'táankaajo'ob yéetel u beeta'al 52 xiimbalo'bo ti' fuente fija'ob tu'ux jóokk 19 u takpool kaajtu yo'olal emisión ti' atmosfera, le xaakalo'oba' beetchaj ichil 12 u méek'táankaajilo'ob le péetlu'umila'.

U Mu'uka'nkúunsa'al le Resiliencia Local tu Tán le K'eexo'ob tu yo'olal Clima tu Péetlu'umil Yucatán

Ti' le tuukul meyajá' yaan ti' u tuukulil u ya'abkúunsik bin unaj u meyaj le cambio climático Yucatán, yéetel meyajó'ob uti'al u ya'abkúunsa'al na'at yéetel u páajtalil le méek'táankaajo'ob Péetlu'um uti'al u yilik ba'ax u beet yéetel cambio climático.

Tu ja'abil 2025 táakpaj yéetel beeta'ab 6 tuukulo'ob uti'al u ma'alobkiinsa'al ba'alo'ob ku k'éexel ti' le mejen kaajo'ob tu'ux jach ku chíikpajal.

- 3 u meyajil le Programa ti' Fortalecimiento de Capacidades Institucionales uti'al le resiliencia ti' le cambio climático, jo'olpesa'an tumen WWF México yéetel PNUD, yéetel múul meyaj yéetel jo'op'éeel mola'ayilo'ob péetlu'umil yéetel óoxp'éeel méek'táankaaj jaalja', tu'ux táakpaj 34 máako'ob.
- 1 u cha'anil "Ko'one'ex pak'ik Sotenibilidad", u kuuchil tu'ux ku ypuuchul kaambal yéetel uk'e'exel ba'alo'ob resilente'ob tu yo'olal u pa'ak'al k'áax, úuchben ts'aak, u meyajta'al ba'alo'ob tumeen kaaj, beeta'ab "Huerto 40" ti' le restaurante Kinich, tu'ux táakpaj bolompéel méek'tánaakjo'ob, wakp'éeel najilxooko'ob weyilo'ob yéetel 300 máako'ob.
- 1 kaansajil tu yo'olal cambio climático tukulta'an uti'la máaxo'ob t'ana'ano'ob ti' le Comisión Intersecretarial ti' Cambio Climático, tu'ux jóok'saal 16 ajmeyajo'ob
- 4 sesión ti' u Comisiónil Intersecretarial ti' Cambio Climático ti' u Péetlu'umil Yucatán, tu'ux táakpaj 22 u jeejeláasil jo'olpóopo'ob ti' mola'ayo'ob máaxo'ob ku táakpajal ti' le meyajá'.

Yéetel le tuukul meyaj Además, el proyecto "La casa del agua de las mujeres (U yotoch ja' le ko'olelo'obo)" yéeya'ab uti'al u k'amik áantaj ti' Future Fund ti' le Coalición Under2, nib óolal yo'olal u túumbenkunsaj, u muuk' u meyaj yéetel baa'x ku ts'aajik yo'olal yéetel jets' óol ti' kaaj. Le áantaj taak'ina' yaan u ts'aajik u páajtalil u beeta'al ka'apéel mejen kaaj ti' u méek'táankaajilo'ob jach k'abéet ti u noojolil le péetlu'uma' tu ja'abil ku ts'aajik u páajtalil u yantal ja' yéetel u líik'il u yóol ko'olelo'ob ti' ba'alo'ob talamtak.

Ichil u k'iinilo'ob ole administraciona' tso'ok u táakmuk'ta'al 8 tuukulo'ob mu'uk'ankúunsaj tu'ux táakpaj 7 mola'ayilo'ob ti' le kaajo' wa meyajó'ob uti'al kaaj. 3 empresas socialmente responsables, 3 empresas sociales, 2 najil xook yéetel uti'al xaak'al, 2 méek'táankaaj, 1 mola'ayil yéetel 5 mola'ayil péetlu'umil. Tuláakale' le meyajó'oba' tso'ok u táakpajal 712 máak yéetel u kaansik 63, ti' le je'elo'oba' 396 ko'olelo'ob yéetel 316 xiib, ku taalo'ob ti' 23 méek'táankaaj; beeyxan, 48% táankelemo'ob yéetel 78% ku taalo'ob ti' máasewáal kaaj.

U Ts'a'abal Política Publica Yo'olal Mitigación tu Péetlu'umil Yucatán

Le meyaj je'ela' ku beeta'al yéetel u tuukulil u yéensa'al u jóok'ol gaso'ob efecto invernadero Yucatán yéetel u beeta'al política'ob, nu'ukulo'ob yéetel bix je'el mu'uk'ankúunsa'al u yila'al ba'ax ku beetbil yéetel u ch'a'ajo'olil u meyaj mokt'aano'ob ichil mola'ayilo'ob múul meyajnajo'ob uti'al u yutsil kaaj.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab jeejelaas meyajó'ob tu yo'olal u yéensa'al le cambio climático tu lu'umil

Yucatán, meyajta'ab u túumbenkuunsa'al le Programa Especial Estatal de Cambio Climático (PEECC) yéetel u múuch' meyaj Centro Mario Molina, yéetel u meyajil 5 jaatsal ba'ax ts'o'ok jump'eeel yáax xaak'al yéetel u beeta'al Diálogos yéetel Actores Clave. Le taller'oba' tu much'aj u máakilo'ob 8 jaatsilo'ob tu yo'olal u yéensa'al (energía, transporte y movilidad, industria yéetel comercio, residuos, wakax, meyaj lu'um, ecosistema'ob yéetel u meyajil k'aax) uti'al u je'ets'el túumben ba'alo'ob tu yo'olal clima'ob. Bey u yiche', je'ets' 135 ba'alo'ob uti'al u yéesaj yéetel maak'anta'al, ti' le je'elo'oba' 61 ku táakajalo'ob uti'al u yéensa'al naapul gaso'ob yéetel k'askunsaj beetik efecto invernadero.

Ka tso'oke' beeta'ab Taller'ob ti' Priorización ti' le PEECC, ba'ax tu táakpesajo'ob jump'eeel meyaj virtual yéetel 53 máako'ob ti' jala'ach, academia, múuch'kabilo'ob kaaj yéetel sector privado, yéetel meyajo'ob te kúuchil tu'ux, yéetel 8 mesa'o ti' trabajo yéetel u táakpajal 58 máako'ob, táanikuusa'ab 42 ba'alo'ob uti'al éensaj, 19 ti' sinergias, yéetel 6 meyaj transversales tu yo'olal ba'alo'ob ti' u chokoltal yóok'olkaab. Yo'olal adaptacióne' beeta'ab 5 taller'ob ti' adaptación ku k'aabak'tik "Diálogos yéetel Actores Clave uti'al u beeta'al Elaboración u tuukulil meyaj Programa Especial Estatal ti' Cambio Climático Yucatán", ch'a'achi'ita'ab 13 xóot'ilo'ob yéetel ba'alo'ob (kaaj, patrimonio biocultural, tooj óolal, u kúuchil meyaj, industria, turismo, ecosistemas, jaalja', kay, sector forestal, sector meyajil k'áax, sector wakax yéetel sector ja'), tu'ux táakpaj 104 máako'ob ku taalo'ob ti' u kúuchil xaak'al yéetel universidad'ob, sector empresarial, yéetel kaaj tak u táakpajal máako'ob ti' u kaajil maayakaaj comunidad maya yéetel táankelemo'ob; 1 taller uti'al "Táanikunsa'al criterios ti' adaptación", tu'ux táakpaj 91 máako'ob; yéetel 2 taller'ob uti'al "U Táanikunsa'al medida'ob: ba'alo'ob beetik adaptación yéetel sinergia'ob", tu'ux yanchaj u táakpajal 83 máak máaxo'ob ku taal ti' jeejeláas kúuchilo'ob.

Tu yo'olal u control emisiono'obe', tu ja'abil 2025 ts'o'oksa'ab u xaak'alil 62 reporte voluntarios ti' le Registro Estatal ti' Emisiones yaan tu ja'abil 2025, ku mu'uk'ankúunsik u sáasil meyaj yéetel u k'u'ubul u yich meyaj.

Beeyxan u múul meyaj yéetel le Fundación uti'al le Internacionalización ti' le Administraciones Públicas (FIAP) yéetel airCO2, káaj u beeta'al jump'eeel u nu'ukulil uti'al cálculo ti' emisiono'ob ti' le sector transporte, k'abéet uti'al u túumbenkunsa'al u Inventario Estatal de Emisiones 2010–2025, ba'ax yaan u beeta'al 2026.

Yéetel u yáantaj The Nature Conservancy (TNC) meyajta'ab u tuukulil meyaj sistema ti' Monitoreo, Reporte yéetel Verificación (MRV) yo'olal k'áax yéetel k'eexil u meyajil lu'um, ba'ax k'abéet uti'al u certificaciónil internacional ART-TREES. Ichil u naachtal el meyaja' jach ku chíikpajal le homologación metodológica yéetel diseño ti' nu'ukulo'ob tecnológica'ob especializado'ob. Beeyxane', meyajta'ab TNC ti' u meyajil desarrollo ti' nu'ukulo'ob herramienta ti' monitoreo yéetel reporte ti' proyecto'ob gubernamental yo'ola u k'éexel cambio climático, ku meyaj yéetel le CICLIMA.

Ichil u meyajilo'ob u tuukul meyajil Desafíos Globales Verdes, k'aat'aab tumen FIAP, beeta'ab jump'eeel xaak'al ti' le Plan ti' Descarbonización tu Péetlu'umil Yucatan, yéetel u múulm meyaj yéetle Agencia ti' Transporte Yucatán, beeyxan nu'ukulil u xo'okol emisiones ti' le transporte. Le meyajo'ob je'ela' ts'aab k'aj óoltbil ti' le 3er yéetel 4.º Comité Operativo ti' le tuukul meyaj, beeta'ab Toluca yéetel Querétaro, tu'ux táakpaj máako'ob u k'aj óolo'ob yéetel uláak' u jala'achil péetlu'umiloob.

Beeyxan, beeta'ab le Informe Nacional Voluntario ti' le Nueva Agenda Urbana uti'al ONU-Hábitat, le ba'ax ku ya'alik péetlu'um yo'olal baa'x ku ts'áajik ti' le NDC njolu'um yéetel u ts'aabal k'aj óoltbil meyaj tu yo'olal climática'ob ti' le Carbon Disclosure Project (CDP). Beeyxane' táakpaj ti' le Simposio Latinoamericano tu yo'olal Biodiversidad yéetel Clima Paraná, Brasil, tu'ux ts'aab k'aj óoltbil Estrategia Estatal ti' Descarbonización, Adaptación yéetel Kanan.

Ichil u k'iinlo'ob le Administraciona', Yucatán ts'aab tu jumpéel yéetel u estándaril internacional ART-TREES, tu ts'aaj k'aj óoltbil u nota tu yo'olal 2024, jets'a'ab múul meyaj estratégicas yéetel TNC uti'al u beeta'al sistema'ob ti' MRV, bin u meyajtik le diagnóstico tu yo'olal Plan uti'al Descarbonización yéetel le Agencia ti' Transportes Yucatán yéetel ts'o'ok u xaak'al 100% ti' le ba'axo'ob ku ya'alik le voluntario'ob ti' le Registro Estatal ti' Emisiones tu ja'abil 2023 (41 reportes), tu'ux múuch' 102 tuláakal reporte xak'alta'an ti' le k'iinilo'oba', ku mu'uk'ankúunsik le bix u yila'al yéetel sásasilil u yéensa'al le cambio climático'.

Cooperación Técnica Alemana

Le meyajá' tán u kaxáantik ka éemek u sen k'askúunta'al u báak'paach le noj kaajo'obo' tu yéetel u táakpajal u kajnáalilo'ob uti'al u beeta'al proyecto'ob yéetel iniciativa'ob ma' u k'askúuntik báak'paach.

Ichil le k'iino'ob meyaj ku ts'aabal k'ajóoltbila', tu yéetel Cooperación Técnica Alemana, beetchaj jump'éel curso piloto Norma Oficial Mexicana NOM-003-SEDATU-2023, ba'ax tu kaxáantik u mu'uk'a'ankuunspajal bix unaj u meyaj lu'um uti'al u yaktáantik loobo'ob wa ka anchajak tu yo'olal u k'éexel iik' tu yéetel u nu'ukul bix kun meyajtbil k'áax. Le ka'ambesajo' ts'aab ti' funcionario'ob yéetel ti' máaxo'ob ku meyajjo'ob ti' le méek'tankaajo'ob tu báak'paach u nojkaajil Jo', uti'al u chíimpol'ta'al bix kun úuchul meyaj yéetel u muuk' le mola'ayo'obo', ba'ax ku cha'ik u yila'al tu'ux yaan ba'ax ojéeltpaja'an uti'al u beeta'al u meyaj u a'almajt'aanil yéetel u mu'uk'a'ankuunspajal u yúuchul múul meyaj ichil le méek'tankaajo'obo' ku yaktáantik yéetel u ch'aik u yóol tlu'umil.

Ku kaxta'al tu'ux u pu'ulul ta' m'ís

U xaak'alta'al u nu'ukbesajil tu'ux ku meyajta'al ta'm'ís yéetel le sajbe'entsil u meyajta'alo' ichil u lu'umil Yucatán

Le meyajá' ku kaxtik u ma'alobkins ecomia circular ti' le u jaatsal, ba'alo'ob je'el u ka'aten meyajje' ti' u ta'm'ís ti' Yucatan, ichil meyaj ti' xaak'alta'al u nu'ukbensajil tu'ux ku meyajta'al ta'm'ís yéetel tu'ux ku meyajta'al jach ma'alob xaak'alil ti' empresas ku kaaxatik'o'ob le u ta' le m'iso'.

Tu ja'abil 2025, xaak'alta'ab 177 xaak'al ti' kaaxta'al ti' ta'm'ís uti'al u ma'al'ob meyajta'al. Beey xan, je'ets' 142 xaak'al ti' u ya'abta'l le ta' le m'iso' ti' u jach ma'alob meyajta'al yéetel 35 xaak'al ti' máax ku meyajjo'obtik le u ta' le m'ís je'elbix lela'.

Ichil u meyajil le jala'achila', ts'o'ok u xaak'alta'al 264 xaak'al ti' kaaxta'al ti' ta'm'ís uti'al u ma'al'ob meyajta'al. Beey xan, beey xan ts'o'ok u jeets'el 213 xaak'al ti' u ya'abta'l le ta' le m'iso' ti' u jach ma'alob meyajta'al yéetel 51 xaak'al ti' máax ku meyajjo'obtik le u ta' le m'ís je'elbix lela'.

Ts'a'abak ti' le méek'tankajo'ob Asistencia Técnica yaanti'ob Sistemas ti' U múul meyajta'al le u ta' le m'ís tu péetlu'umil Yucatán

Le meyajá' ku kaxtik ma' u jach ya'abtal u ta'm'ís tu péel'umil Yucatan, ichil asistencia técnica ti' méek'tankajo'ob, u luk'sa'al u ta'm'ís tu jáal k'áanab, bejo'ob, carreteras yéetel tu'ux yaan mangle tu'ux ku yila'al u puulul ta'm'ís ma' unaj u puululi', beey xan u yila'al tu'ux ku ta' le máako'obo', yéetel lela' ku yila'al ma' u k'askúunta'al yóok'ol kaab, ja' yéetel iik'.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab 92 e'esajilo'ob ti' méek'tankajo'ob tu'ux ka'ansabo'ob bix unaj u meyajtiko'ob le u ta'm'iso', beey xan jump'éel supervisión te tu'ux ku puulul u ta' le m'iso'. Beeta'ab 32 meyajjo'ob ti' limpieza, yéetel mo'ol 33 toneladas u ta' m'ís tu jáalja', manglares yéetel carreteras, tu'ux táakpaj 7,753 voluntarios. Beey xan, mo'ol 33.05 toneladas u ta'm'ís yaan u tojol ichil 11 campañas tu'ux

mo'ol Chicxulub Pueblo, Conkal, Kanasín, Ixil, Izamal, Mérida yéetel Yaxkukul. Te la' jach jóok' taanil "Llantaton" TI' Kanasin, tu'ux mo'ol 2,500 llantas.

Ichi u zona metropolitana mo'ol 511,076.7 toneladas u ta'miis urbanos (RSU). Sisema ichilméek'tnkajilo'ob uti'al kaast'al ta'miis "SIGER- Zona ti' jo' tu moolaj 76,203.39 toneladas ku taal Progreso, Kanasín, Umán, Tixpéhual, Conkal y Ucú; le p'ato' u méek'tankajil jo' ile'. Tu yo'olal le ta'miis yaan u yila'al u meyajta'al jach malo'obo' (RME), mo'ol 31.36 toneladas. Beey xan, beeta'ab 174 maan ilbij le meyaj waa taan u beeta'alob tu belil le mool ta'miiso'. E'esa'ab ti' 480 máako'ob -ichil máako'ob ku meyajto'ob yéetel u jala'achil méek'tankajo'ob, aj ka'ansajo'ob yéetel empresas- uti'al u meyajto'ob je'elbix unaj u meyajtale' RSU Yéetel RME, yéetel tsool ti' 345 máako'ob bix u jaatsa, u jeel meyaj, u yila'al u meyaj ka'aten yéetel economía ku suut. U ts'o'oke, u méek'tankajil Conkal ok te múulméek'tankajo', maan ti' 6 ti' 7 méektankaj te región metropolitana.

Ichil u meyajil le jala'achila', ts'o'o u ts'a'abaj 93 asesorias yéetel capacitaciones, betchaj 4 supervisiones te kuchilo'ob tu'ux ku puulul le u ta'miis tu beeto'ob 23 meyajto'ob uti'al u tuukul máak, mo'ol 34.89 toneladas u ta'miis tu'ux táakpaj 8,206 voluntarios, ka' ts'o'oke tu moolo'ob 637, 533.08 toneladas ti' RSU ichil le SIGER, jeel meyajnajt'ob 49.45 toneladas ti' RME, beeta'ab 190 xiimbal uti'al u yila'al waa taan u meyaj ma'alob, ka'ansaj meyaj 490 máako'ob yéetel tu beeta'al u ma'alob tuukul 3,653 máako'ob, yéetel tu yoksaj Conkal beey u séptimo méek'tankaj ti' le zona metropolitana ichil le organismo uti'al u meyajta'al regional le u ta'miiso'.

Meyajo'ob ti' noj kaaj uti'al u yila'al ba'ax kun beetbil yéetel xlala' ba'alo'ob

Ba'ax ku kaxáantik le meyajta' u ma'alobkuunsik yéetel u yeemsik u k'askúunta'al le lu'um tu yéetel meyajto'ob ka u yil tu'ux u ts'a'abal xlala'chichichba'alo'obo'.

Ichil le k'iino'ob meyaj ku ts'a'abal ojéeltbila' tu yéetel u mola'ayilo'ob le k lu'umil yéetel ti' le méek'tankaajo'obo' ila'ab kúuchilo'ob uti'al u ma'alob meyaj le relleño sanitario waa estaciones de transferencia ti' u méek'tankaajilo'ob Progreso, Uman yéetel Kanasín, lela' uti'al u mu'uk'a'ankuunspajal u yila'al bix kun maneartbil le bajun xla'la'ba'alo'ob ku pulik máako', u yila'al ba'axo'ob ma'alobil ku taasiko'ob uti'al u mo'olol tu beelil, u jel beeta'al u meyaj yéetel u su'utul yaanal bix lexlala'ba'alo'obo' ku pu'ululo'ob ti noj kaajo'obo' yéetel u yila'al ba'ax kun beetbil yéetelo'ob.

Tu méek'tankaajil Kanasíne', jel utskiínta'ab le relleño sanitario' uti'al u yila'al ka meyajnak tu beelil je'el bix jets'a'anil ti' u a'almajt'aanilo'obe' yéetel xan je'el bix kéen u ya'alil máaxo'ob kaambalnaja'ano'ob tu yóok'olalo'.

U k'eexpajal Energetica

U Nu'ukbesajil Energía ku beeta'al yéetel iik' yéetel k'iin

Le meyajta' ku kaxáantik u yáant u k'expaja le energía je'elbix unaje', ichil u beeta'al ti' proyectos ti' energía ku beeta'al yéetel ik' yéetel k'iin, tu yo'olal u yokol política energética ti' péetlu'um tu yo'olal u yaantal jump'éeel ma'alob energía yéetel ik' yéetel k'iin, je'el k alike', u ma'alobkunsal energía uti'al u ye'emsal le loob ti' kaajnalobo yéetel ambientales ku páajtale'.

Ichil u ja'abil 2025, jeets' bix unaj u beeta'al ka'ap'éeel parques eólicos, Tizimin II yéetel Dzilam Bravo II, tu ka'ap'éeelile' yaan ti'ob jump'éeel capacidad instalada ku máan ti' 190 megavatios yéetel u xuupile' máanaja'an ti' 5,000 millones ti' pesus. Beey xan, uti'al u desarrollar jump'éeel clúster fotovoltaico yaan u yaantal ti' jump'éeel capacidad instalada máana ti' 70 megavatios yéetel u xuupile' yaan u máan ti' 1,000 millones ti' pesus. U ts'o'okole', te yáax ja'ab ti' u meyaj le jala'acha, tu yo'olal le meyaj ts'o'ok

u beeta'alo'ob, u noj mola'ayil Energía tu ya'alaje' je'el u páajtal u beeta'l 9 tumben proyectos yéetel energías yéetel ik' yéetel k'iin ti' Yucatán

Áantaj Energético

Le meyaja' ku kaxáantik u yáant le kaajnalob'ob u yil le reportes waa ba'ax k'abeet ti' tu yo'olal energía. Waa k'ilik u meyaj uláak' jala'achobe', tu'ux ma' tu múul meyajo'ob yéetel kaajnalobe', bejla'e' yaan bix k tsikbal mantats' yéetel le kaajnalob'ob le la' ku cha'ik u séeba'antal u ts'atanta'al le ba'ax ku k'áatiko'ob tu yo'olal energéticas, yéetel jump'éeel múul meyaj yéetel Comisión Federal ti' Electricidad (CFE) yéetel uláak' mola'ayilo'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'a'ab áantaj ti' mana ti' 5,000 kaajnalob'ob máax tu ya'alo'ob yaanchati'ob talamil yéetel u suministro eléctrico, ti' máaxo'ob kaajakbalob'ob ti' mejen óotsil kaajo'ob. Lela' unaj u yúuchul tu yo'olal beeta'ab le línea ti' Orientacion Energetica, uti'al u k'aam, orientación, canalizar, yéetel u yil u ts'áatanta'al u reportes le kaajnalob'ob tu yo'olal ti' energía.

U Táakpajal Kaajnalob'ob ti' Materia ti' Energía

Le meyaja' ku kaxáantik u takpajal yéetel tsikbal péetlu'umil, tu yo'olal u beeta'al meyajo'ob yéetel le kaajnalob'ob uti'alu ma'alobkinal yéetel seguimiento ti' política energética ka' u núukchi' ma'alob le ba'ax k'áabet te kaajnalob'ob, yéetel u ts'áaj u ojéelt le kaajnalob'ob bix u xíimbal yéetel le resultados ti' le implementación ti' le política, tu yo'olal jump'éeel ma'alob meyaj te jala'acha yo'olal energética saasilkunsal yéetel democrático.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab "Foros ti' K'áat chi' ti' kaajnalob'ob uti'al u beeta'al Programas Especiales ti' Bienesta Energetico yéetel u ye'ems Emisiones" ichil le la' táakpajnal kaajnalob'ob ti' u diseño ti' le política energética péetlu'umil. Beey xan, tu istalartuba le Consejo Técnico uti'al u ma'alobtal Energético Sostenible ti' Yucatán (COTEDESY), le la' jach u nojochil kaajnalob'ob ti' materia ti' energía, tu yo'olal u kaxáantik u ts'áaj seguimiento, beey xan u beet opiniones yéetel unaj u beeta'al uti'al u yáant u mu'uk'ankuns le meyajo'ob ti' u jala'ach ti' Yucatán uti'al u jo'os táanil le justicia energética.

U a'almajt'aanil Ma'alob kuxtal yéetel combustible'ob

U a'almajt'aanil Bienestar Energético uti'al u lu'umil Yúucataane' táan u kaxáantik u péektsiltik yéetel u jo'olbesik meyajo'ob tu yóok'olal ma' u xu'upul wey tlu'umile' yéetel u jets'ik u chuunil uti'al u múul meyaj u jala'achilo'ob le klu'umila', ba'ale' táanile' ka beetchajak u makt'aanil yéetel le méek'tankaajo'obo'. Beyxano' ku jets'ik u meyaj Agencia de Energía de Yucatán (AEY) bey jump'éeel mola'ay ku meyaj tu juunal uti'al kaaje' yéetel bey le jala'achil ilik u beetchajal meyajo'ob tu yóok'olal electricidad wey tlu'umile'.

Ichil le kino'ob meyaj ku ts'a'abal k'ajóltbila' ts'o'ok u beetchajal jump'éeel análisis técnico jurídico ba'ax tu kaxaantaj ka je'ets'ek ba'axo'ob ku páajtal u meyajo'ob, ma' u máano'ob tu yóok'ol a'almajt'aan uti'al u yúuchul múul meyaj tu yéetel Agencia para el Desarrollo de Yucatán (ADY) yéetel le túumben Agencia de Energía de Yucatán, beyxan ba'axo'ob ku taasik u yúuchul meyaj yéetel le jujump'éeel a'ala'ano'oba', jump'éele' u táakpajal ADY ti' jump'éeel bix u yúuchul meyaj uti'al u taasik uts Bienestar, tuláak'e' le ba'axo'ob ti'ob k'abéet electricidad wey tlu'umile', yáax a'almajt'aan tu yóok'olal electricidad ti' tuláakal u kuxtal k lu'umila', ba'ax jóok'esa'ab ti' Diario Oficial del Gobierno del Estado de Yucatán tu k'iinil 3 ti' diciembre ti' u ja'abil 2024.

Káajsajil u beetchajal energía limpia

Le meyaj ku taal u beetchajal yéetel iniciativa'ob tu yóok'olal u ma'alokuunspajal le muuk' uti'al u yaantal electricidad wey tlu'umile' ka u cha' u meyajtpajal ka yaanak electricidad ma' u k'aaskuuntik kbáak'paach.

Ichil le k'iino'ob ku ts'a'abal k'ajóoltbila' je'ets' k'a'ana'an meyajo'ob uti'al u yila'al buka'aj u kuuch

electricidad ka'ana'an ti' Plan Renacimiento Maya, uti'al puerto, tren yéetel kúuchilo'ob uti'al uts'a'abl maano'ob, peektsilta'ab iniciativa'ob uti'al u táakbesa'al u yila'al bix je'el u páajtal u máan le bix suukil u yaantal electricidad ti' u jeejeláasil kúuchilo'ob tu'ux ku yúuchul koonolo'ob, ku ts'o'okole' beetchaj xan jump'éeel nu'ukbesajil uti'al u ka'ambesa'al auditooro'ob tu yéetel u najilo'ob xook wey tu noj lu'umil Mexicoe' yéetel uláak' nojlu'umo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuunspajal le ka'ambesaj tu yóok'olal electricidaado'.

Nu'ukbesajil Internacional de Cooperación Urbana y Regional (IURC) América Latina y el Caribe

Le noj meyajá' táan u kaxáantik u péektsiltik u yaantal jump'éeel múul meyaj ichil u jala'chilo'ob le k lu'umila' yéetel le yaano'ob naats'ilo', wey America Latinaa yéetel Unión Europea uti'al u táanmuk'ta'al u nojochtal noj kaajo'ob u túumben meyajta'al lu'um yéetel u k'éexel k'áax. Tu yéetele', Yúucataane' táan u péektsiltik ka ch'a'abak le meyaj'ob je'el bix u yila'al tuláak' tu'uxo'obo' uti'al u yokespajal ichil le meyaj'ob uti'al u nojbe'ental le industria'obo' ba'ax ku ch'a'ikuba'ob ti' bix u meyajta'al tuláak' nojlu'umo'ob.

Ichil le programaa' beetchaj u tsoolil ba'ax k'iino'ob kun káajak u k'éexel u yaantal electricidad bey u muuk' u nojbe'ental le industria'obo', ba'ax kéen u cha' le ba'axo'ob yaan wey tlu'mil tu yóok'olal energías renovables yéetel ka u ts'áaj u páajtalil le mola'ayo'ob ka u múul k'ex ba'ax u yojelo'ob yéetel ka u ya'alo'ob ba'axo'ob túumbentak unaj u beetchjaló'ob. Lela' yaan u taasik túumben nu'ukulo'ob uti'al u táakmuk'ta'al proyecto'ob ka u beet u ya'abtal le páajtalil uti'al keetilo', ka u taas uts wey tlu'umule', ka u yéems u k'askúunta'al iik' yéetel ka u taas uts uti'al kaaj.

Le k'iino'ob meyaj ku ts'a'abal k'ajóoltbila' le Agencia para el Desarrollo de Yucatán(ADY) yéetel Agencia de Energía de Yucatán(AEY), táakpaj ti' kúuchilo'ob uti'al u ts'a'abal k'ajóoltbil meyaj'ob tu yéetel múuch'kabilo'ob ti' uláak' noj lu'umo'ob. Le táakpajala' tu cha'aj u yila'al Yúucataan bey jump'éeel lu'um tu'ux yaan seten páajtalilo'ob uti'al u beeta'al proyecto industrialo'obe', ba'ax ma' u séeb sa'atal wey latinoamericae', beya' tu je'ek'abtik u páajtalil u taal uláak' máako'ob u beet u meyaj'ob u taak'in tu paachil k'iin.

Beyxana' je'ets' ba'axo'ob ku páajtal u múul meyajta'alo'ob tu yéetel noj lu'umo'ob óoli' je'elbix Portugal Rumania yéetel España uti'al u múul k'exik ba'axo'ob u yojelo'ob yéetel u beetiko'ob jump'éeel múul meyaj tu yóok'olal desarrollo sostenible, ba'ax ku je'ek'abtik páajtalilo'ob uti'al u mu'uk'a'ankuunspajal ba'ax yaan ti' jump'éeel kaaj yéetel u beetik u taal máako'ob u beet u meyaj u taak'ino'ob. Ichil le meyaj'oba' káaj u beeta'al u máanilo'ob uti'al ka táakpajak Yúucataan ti' Smart City Expo Wolrd Congress tu noj lu'umil Barcelona, tu'ux ku ts'a'abal k'ajóoltbil ba'axo'ob múul k'abéeto'ob yéetel tu'ux ku yila'al k'a'ana'an ba'alo'ob ku páajtal u múul meyajta'alo'ob.

Infraestructura uti'al Kajnáalo'ob

Xuupil uti'al Infraestructura

Le cha'ana' ku t'aantik le inversión ti' meyaj'ob públicos yéetel jump'éeel propósito ts'a, yo'osal u meyaj'ob yo'osal u recuperación yéetel ma'alo'obkíinsiko'ob le kúuchilo'ob públicos ti' le méek'tanilo'ob yéetel kaajilo'obo', bey xan u ma'alo'ob múuch'meyaj estratégicos u betiko'ob u meentiko'ob le noj kaajilo'obo'. Le meyaj'oba' ku yáantiko'ob u ma'alo'obkíinsiko'ob u meyaj'ob pública, ku ts'áiko'ob jump'éeel jeets' seguro yéetel inclusivo, yéetel u promovén jump'éeel ma'alo'ob lu'umil k'a'ana'an yéetel sostenible, tia'al u yutsil meyaajtik'ob le kaajo'obo'.

Tu ja'abil 2025, káaj u meyajtal 5,648 meyaj'ob ti' infraestructura ti' kuchilo'ob yéetel tu bej kaajnaló'ob, yéetel jump'éeel xuupil 3,706 millones 723 mil pesos. Le meyaj'oba ku ma'alobkinsik le bejo'obo', beey xan u yokol yéetel u jach ma'alobkunsal kuxtal ti' jeejeláas méek'tankaj, u leyli sutukile' ku mu'uk'ankinsik

le infraestructura ku ma'alobkinsik u náajal máako'ob y'eetel jelbenkinsin kaajnalob taak ti' territorio.

Ti' le meyajo'oba' ti' ja'abil 2025, ti' le Secretaría de Desarrollo Rural, tu ts'áaj 354 ayudas financieras ti' jump'éeel meyaj ku beyli'obe' ku múuch'meyaj ku productores agrícolas, ku ts'áabal 763 kilómetros beejil jooch, yéetel jump'éeel inversión 60 millones 400 mil pesos.

Ti' le talamilo'ob ti' 2025, ti' le áantajo'ob ti' salud Yucatán, ku ts'áabal asab ti' 102 millones 231 mil pesos utia'al u meyajo'ob mantenimiento meyaje' yéetel nu'ukulilo'ob ti' toj toj óolal ti' kúuchilo'ob ts'aako'ob ku yaantalo'ob ya'ab méek'tankaajil kaajilo'ob. Le nu'ukulo'ob je'elo'oba' ku ts'áabal ti' u muuk' le kúuchilo'ob ts'aako'ob primario yéetel secundaria, yéetel u yo'osal u ma'alo'obkiinsiko'ob u ma'alobil le áantajo'ob yo'osal ts'aak, yéetel u garantizar kúuchilo'ob funcionales yéetel nu'ukulo'ob ti' le kaláanta' le k'oja'ano'obo'.

Ichil u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u beeta'al 7,140 meyajo'ob uti'al u mu'uk'ankinsik le infraestructura ti' kaajnalob, yéetel u xuupil betabi' ti' 3,897 millones 993 mil pesos yéetel le la' ku yáanta'al u ma'alobtal territorial jach ma'alob yéetel sostenible, nojochkinsal le ba'ax bakpachtik ti' infraestructura kaajnalob yéetel ku beetko'ob proyectos estratégicos uti'al u ma'alobkinsal u kuxtal máako'ob yéetel le economía péetlu'umil.

U kaláanta'al, u túumbenkunsa'al, u beeta'al yéetel u ka'a beeta'al bejo'ob yéetel bejo'ob

Le meyaja' u k'áat u ya'abtal u tojol le producción infraestructura, tumen u mu'uk'a'ankúunsik le u redil bejo'ob ti' le puntos estratégicos uti'al u ts'áatantal le k'áatchio'ob tu yo'olal le bejo'obo', yéetel le la' ku seba'antal a k'úuchul te méek'tankajo'ob ti' Péetlu'um.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u beeta'al 772.05 kilómetros meyaj beeta'an, u kaláanta'al, u yutskiínta'al yéetel u ka'a beeta'al carretera yéetel bejo'ob yéetel jump'éeel xuup ti' 190 millones 280 mil pesos, tu'ux ku pa'atal u beeta'al 783.31 kilómetros yéetel jump'éeel xuup 205 millones 888 mil pesos.

Ichil le u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u ts'áatanta'al 815.80 kilómetros meyaj ts'o'ok u beeta'al, u kaláanta'al, u yutskiínta'al yéetel u ka'a beeta'al carretera yéetel bejo'ob, yéetel jump'éeel xuup ku máan ti' 203 millones 539 mil pesos, tu'ux ku pa'atal ka'a ts'o'okok le ja'aba ti' 827.07 kilómetros yéetel u xuupile' ti' 219 millones 147 mil pesos.

Le ba'alo'oba' ku taasik utsil ti' u kajnáalilo'ob maanal ti' 33 méek'tankaj yaan ichil le péetlu'uma', ichi lelloba' ku jóok'ol táanil Muna, Espita, Sucilá, Maxcanú, San Felipe, Panabá, Calotmul, Tizimín, Teabo, Maní, Oxkutzcab, Chemax, Cacalchén, Valladolid, Tzucacab, Hochtún, Peto, Sotuta, Samahil, Opichén, Xocchel, Akil, Tekax, Sacalum yéetel Ticul tela' chen k a'alik jayp'eeeli'.

U beeta'al yéetel u ka'a beeta'al le bejo'obo'

Yéetel u tuukulil u beeta'al ma'alo'b yéetel u ya'abtal le bejo'ob ku beeta'alo' ku beeta'al ba'alo'ob uti'al u beeta'al yéetel u malo'obkinsal le bejo'ob. Uti'al u yaantal jump'éeel ma'alob náajal máak yéetel u ma'alobkinsal kajnáalilo'ob, unaj u yaantal ma'alob bejo'ob ichil méektankajilo'ob tu yo'olal u ma'alobtal le economiao' wey péetlu'ume.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u ts'áatantal 4.491 kilómetros ti' bejo'ob yéetel jump'éeel xuup ti' 18 millones 853 mil pesos.

Ichil u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u ts'áatantal 9.383 kilómetros ti' bejo'ob, u xuupile' 80 millones 440 mil pesos. Yéete le mayajo'oba', ku yáantal u kajnáalilo'ob ti' 28 méek'tankajilo'ob te péetlu'uma, ichilelloba'

ku jóokol táanil Tekax, Mérida, Akil, Espita, Tepakan, Cacalchén, Cantamayec yéetel Ticul tela' chen k a'alik jayp'éeli'.

Nu'ukbesaj ti' u maakal le joolo'ob yaan te' bejo'obo' uti'al u ma'alobtal jo'

Le ba'ala' ku kaxáantik u ma'alobkins u meyajil infraestructura, ichi meyajob'ob uti'al u kaláantal le bejo'ob tu méek'tankajil jo' yéetel ti' méek'tan kaajo'ob tu ts'o'okol le Estado.

Tu ja'abil 2025, ila'al u kaláantal 170.72 kilometros ti' bejo'ob tu colonias' u méek'tankajil jo' yéetel u xuupil' ti' 78 millones 204 mil pesos, tu'ux ku pa'atal 192.71 kilometros u xuupile' 94 millones 266 mil pesos.

Ichil u k'iinil u meyaj le jalá'acha', ts'o'ok u ts'áatantal 192.78 kilometros ti bejo'ob, u xuupule' 80 millones 013 mil pesos, ku pa'atal ka'a ts'o'okok le ja'aba' 214.77yéetel u xuupile' 96 millones 075 mil pesos.

Yéetel le meyajob'oba', ku ma'alo'ob le kaajilo'obo'ob bey 17 barrios ti' Mérida, incluyendo Delio Moreno, Tixcacal Opichén, Ciudad Caucel, Mulsay, Castilla Cámara, Dolores Otero, Salvador Alvarado Sur, Mercedes Barrera yéetel José Iturralde, bey je'el bix ti' 24 méek'tankaajil tu noj kaajilo'ob.

Jejeláas meyajob'ob ti' le jaatso'ob bejo'ob

Le meyajob'oba' ku tuukultik u ma'alobkins u meyajil le infraestructura ichi meyajob'ob tu'ux ku ka'a malo'obkinal le bejo' yéetel ku kaláanta'al le infraestructurao' yaano', beey xan u beeta'al uláak' meyajob'ob.

Tu ja'abil 2025, ts'o'ok u beeta'al meyajob'ob uti'al u kaláantal, 1,772.66 hectareas ya'ax k'áax, 638.70 kilometros ti' le jaatso'ob bejo'ob yéetel meyajob'ob uti'al u kaláantal ti' 5 nojbej uti'al u máan kiis buuts'o'ob (PSV's), u xuupile' 42 millones 535 mil pesos. Lela' tu yo'olal chúukpaxtik 1,798 hectareas ti' ya'ax k'áax, 658.00 kilometros ti' jaatso'ob bejo'ob yéetel 14 nojbej uti'al u máan kiis buuts'o'ob (PSV's), tu'ux xuup 44 millones 814 mil pesos.

Ichil u meyaj le ja'alacha', ts'o'ok u beeta'al jejeláas meyajob'ob uti'al u kaláant, 2,280 hectareas ti' ya'ax k'áax, 815.70 kilometros ti' jaatso'ob bejo'ob yéetel leylí' taan u beeta'al u meyajil 5 nojbej uti'al kiis buuts' (PSV's), yéetel u xuupil ti' 47 millones 136 mil pesos, yéetel ku pa'atal ka'a ts'o'okok le ja'aba' 2,305.65 hectareas, 835 kilometros yéetel 14 PSV's yéetel xuupabi' 49 millones 415 mil pesos.

Beey xan, ts'o'ok u beeta'al meyajob'ob uti'al u kaláantal ti' 876.66 hectareas (maantats' ku ma'alobkinal) ti' parques metropolitanos, yéetel u xuupile' 8 millones 593 mil pesos.

Beey xan, ts'o'ok u beeta'al jejeláas meyajob'ob ti' jump'éel área ti' 29,051 m², tu'ux ku pa'atal ka'a ts'o'okok le ja'aba ti' 130 metros lineales Ti' le je'el xano', tu beeta'ob jump'éel operación áantajil ti' jump'éel jach yáaxil deportivo; Le meyajob'ob máako'ob síinajo'obo' ku beeta'ab yéetel jump'éel inversión 96 millones 066 mil pesos.

Yéetel le meyajob'oba' ku yáantal u kajnáalilo'ob ti' jach u p'íitile' 35 méek'tankaj te' Péetlu'uma, ichil le la' ku jóok'ol táanil u méek'tankajillo'ob Kanasin, Mérida, Umán, Kinchil, Samahil, Tekom, Tizimín yéetel Progreso.

Sáasil beejilo'ob

Tu yo'olal u yila'al u ya'abkintal le bejo'ob ku beeta'al meyajob'ob uti'al u ma'alobkinal u sásili' bejo'ob estratégicas uti'al kajnáalo'ob uti'al u Péetlu'umil ti' Yucatan.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 453 meyajo'ob uti'al u yutskiinta'al le u saasil bej kajnaalo'b, yeetel jump'eel xuup ti' 13 millones 256 mil pesos, tu'ux ku pa'atal u xuupul 461 meyajo'ob yeetel xuup ti' 16 millones 631 mil pesos.

Ichil u kiinilo'ob u meyaj le jala'acha', beeta'ab 960 meyajo'ob uti'al yutskiinta'al le saasil bej uti'al kajnaalo'ob, yeetel juump'el xuup ti' 15 millones 256 mil pesos, tu'ux ku pa'atal u xuupul 968 meyajo'ob yeetel u xuupile' 18 millones 631 mil pesos.

Yeetel le meyajo'oba, yaan u yaantal u kajnaalilo'ob ti' jach u p'itile' 4 meek'tankaj te peetlu'uma' , ichil le loba' ku jook'ol taanil Kanasin, Mérida, Umán yeetel Progreso.

Nojkaajo'ob ku taakbeksik tuláakal máak yeetel u kaláanil yóok'olkaab uti'al ko'olelo'ob

U Táakpajal Nojkaaj Táctico yeetel u Yutskiinta'al tu'ux ku jMáan xiimbal máak

Le tuukul meyaja' yanchaj ti' u tuukulil u mu'uk'ankúunsa'al ba'alo'ob ti' kaaj yaan tu'ux ku taakpesa'al tuláakal, ku ma'alobkiinsik le seguridad vial yeetel u táakpajal máak ti' nojkaaj yeetel u tuukulil meyaj kaaj yeetel u ye'esik ti' xóot'ulumo'ob tu'ux ya'ab u máan máak, u kúuchilo'ob xook.

Tu ja'abil 2025, utskiinta'ab 20 tu'ux ku jmaan máak yeetel u chiikulo'ob uti'al kanaanil ti' u kúuchilo'ob xook yeetel tu'ux talamtak, tu'ux taasa'ab tu taasaj uts 100,000 máako'ob tu nojkaajil Jo'. Le meyajo'ob je'ela' ku beeta'al ti' kúuchilo'ob je'elbix Universidad Modelo, u campusil UADY, yeetel jeejeláas najl xooko'ob tu xóot'lu'umil San Sebastián yeetel u Centroil ti' le kaaja'. Chuukpesa'ab yeetel tuukul meyaj uti'al nojkaaj ba'axo'ob tu ma'alobkiinsaj bix u pakta'al, u tsoolil yeetel u jets' óolalil máan, je'elbix úuchik u beeta'al u kúuchilo'ob páak'taj yeetel je'elal máaxo'ob ku xiimbal yeetel t'iinchak' balak'.

Le ba'alo'ob je'ela' beeta'ab yeetel u yaantaj máaxo'ob xoknáalo'ob, asociación civil yeetel kajnaal, tu'ux ku muk'a'ankuunsik bix unaj u maan máak ichil kaaj, u páajtalil tuláakal ba'al yeetel u beeta'al bin unaj u páatla nojkaaj tu'ux nojmáak u nojba'alil.

Ichil u k'iinlo'ob le adminitraciona' mu'uka'nkuunsa'ab jump'eel u tuukulil meyaj uti'al nojkaaj táactico yeetel u chiikulo'ob ba'ax tu taasaj nojkaajo'ob tu'ux yaan jets'nakil, ku taakpesik yeetel sostenible, yeetel ku ye'esik u tuukul meyaj Instituto ti' Movilidad yeetel Desarrollo Urbano Territorial yeetel u péek máak yeetel ma'alobil kuxtal ti' le yucateco'ob.

Tren maya yéetel u túumbenkuunsa'al Puertoil Altura ti' Progreso

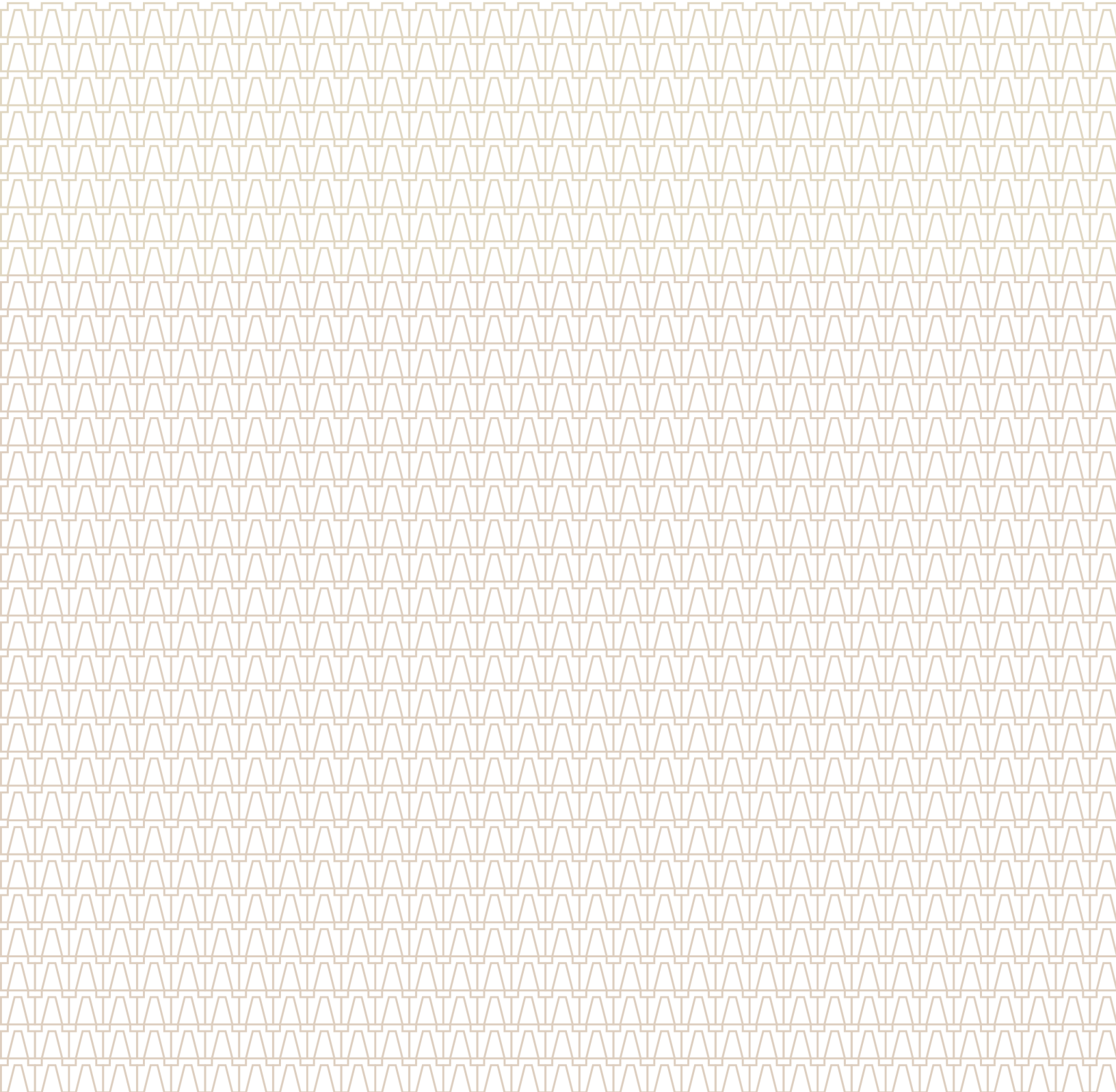
U kóochkinsa'al yéetel u túumbenkunsa'al ti' taam k'áanab "Maya Kab" ti' Progreso

Aktáan le áantaj ti' le ba'ax ku kaxáantik le noj jala'acho', le tren mayao' yéetel u túumbenkunsa'al le taam k'áanab ti' Progreso ku ye'esik paachil yéetel táanil u ma'alobkinsik tu chik'inil le lu'uma', tu yo'olal u múuk'ankinsik u red ti' kiis buuts' ma' chen ku promovetik turismoi', beey xan ku ma'alobkinsik u náajal máako'ob yéetel miaatsil te xéet lu'uma'.

Le meyaj tu yo'olal u túumbenkunsa'al ti' taam k'áanab ku kaxáantik u ma'alobkins ti' económico yéetel u kuxtal máak te péetlu'uma ichil u ts'áaj k'aj óoltbi' yéetel u beetik ti' infraestructura turística yéetel taam k'áanab. Ku kaxáantik u jelbenkinsik le k'áanab ti' jump'éel kuchil tu'ux ku yila'al le koonol ku túuxtalo ka xi'ik ma'alob yéetel ka'a k'uchuk ma'alob tak tu'ux ku túuxta'al te yook'ol ja'o', je'el u páajtal u beetik u nojochtal ti' industrias estratégicas beey le agronegocios, le beeta'al le ba'alo'obo' yéetel le koonolo' te tanxelu'umilo'.

Tu ja'abil 2025, káaj u yila'al waa jach taan u beeta'l le u nojochkinsa'al yéetel u túumbenkunsa'al le taam k'áanabo' "Maya Kab" te Progreso, beey xan u yila'al waa taan u beeta'al le xak'al ti' factibilidad técnica yéetel proyectos ejecutivo le te' ku núukik tu yo'olal le meyajo'.

Ichil u k'iinil u meyaj le jala'acha', leyli taan u beeta'al le meyajo'ob tu'ux ku chowakunsa'al yéetel u túumbenkunsa'al te taam k'áanab ti' Progreso, te la' ku beeta'al xan ku tseele le balo'ob ma' unaj u yaantal te ichil le ja'o' uti'al u nojochkinsal u capacidad ti' navegación, yéetel jump'éel xup káajik ti' 1,722 millones ti' pesos.

**U wak tsoolil meyaj:
P'is óolal, u kaláanta'al
kajnáalilo'ob yéetel
miaatsil ti' le Jets'óolalo'**

U beeta'al jump'éeel baakpachjil ma'alob yéetel jach ma'alob le jeets' óolo' unaj u taal ta najile'ex, ti' tuláakal najil xook yéetel tuláakal kaaj. Juuntúul jala'ach u k'áat meyaje ku yilik ma' u yúuchul lob beey u kaláantik le kajnalob, le justiciao' yéetel ku yilik u biskubaj máak yéetel tuláakal le máako'ob kajkabalob ichil jump'éeel kaaj. Le jeets' óol chen je'el u páajtal u yaantaj waa yaan ka'apéel ba'al u kaláanta'l kajnáalilob yéetel waa yaan ba'alo'ob waa meyajo'ob tu'ux ku cha'ik a jóok'ol táanil.

Yéetel tsikbal, yéetel múul meyaj kaaj, ku ts'a'abal kúuchilob tu'ux ku yáantal jeets' óol kuxtal, waa ku chinpolta'al a páajtalil ka'a wu'uykabaj ma'alob yéetel jeets' óol. Tuláakalo'ob k'áabet k takpajal uti'al u ya'antal jump'éeel bak'pachil ma'alob ma' chen ti' juuntúuli mix waa chen uti'al jala'achi, tuláakal le múuchtambalo'ob unaj u meyajo'ob ichil leti'ob tu yo'olal ma' u ya'antal lobil, ma' unaj k a'alik ba'al ti' uláak'obi', k chimpolt u tukul uláak' máko'ob yéetel k natataba ichilo'on.

Yéetel le directriz, k ilik le justicia yéetel le jeets' óol ma' ba'al jach nachobi', jump'éeel ba'al jach k'áabet uti'al u jóok'ol táanil Yucatán. Juuntúul ja'acha jach u k'áat meyaj malobe' ku meyaj uti'al u yaantal mola'ayilob ku ya'antiko'ob máak, seba'an u yáanta'l máak yéetel ma' u yaantal talamil u ts'áatanta'l máakobi' yéetel u kaaj. Jach yan k beetik: yaan k beetik jump'éeel Péetlu'um tu'ux u kaláanta'al máake' jump'éeel páajtalil jeets'á'an, le justicia yaanchak saansamal yéetel le jeets' óolo' jump'éeel ba'al unaj u yúuchul ichilo'on ku mu'uk'ankinsal tu'ux k takpajal tuláakalo'on.

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob U wak tsoolil meyaj

P'is óolal, u kaláanta'al kajnáalilo'ob yéetel miaatsil ti' le Jets' óolalo'

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU BEETIK BA'ALO'OB TU YO'OLAL U YAANTAL JEETS' ÓOL UTI'AL YUCATAN

Beeta'al ya'ab múuchtambal yéetel jejeláas mola'ayilo'ob yéetel tu ch'achi'to'ob t'aano'ob uti'al ma' u yúuchul lob, tu yiliko'ob bix unaj u beetiko'ob tu yo'olal ma' u yaantal yacach ts'oon, u jets'ik le meyaj'ob yaan u sajbé'entsil yéetel u yutskintik ba'alo'ob jach k'aana'antak je'elbix le u xu'ulsa'al loobilta'al ko'olelo'obo' yéetel u kaláanta'al máako'ob te kiss buuts'o'. u beeta'al le meyaj' tu ma'alobkinsaj u meyaj ichil u óoxtúulal jala'acho'ob, je'el u páajtal u seba'antal u núukiko'ob yéetel jach ma'alob. Beey k kasik múul meyaj jach ma'alob yéetel moka'ano'ob ku ma'alobkinsik Yucatan.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MÚUK'ANKINSIK MÁAXO'OB KALÁANTIK KAJNÁALILLO'OB ICH MÉEK'TANKAJO'OB

K ma'alobkinsik u kaláanta'al máako'ob ti' Yucatán ichil profesionalización integral ti' le máaxo'ob ku kaláantiko'ob kajnáalo'ob te méek'tankajo'ob. Beeta'ab jump'éel meyaj uti'al u kaláanta'al kajnáalilo'ob jach naats', capacitado yéetel chimpolta'al u páajtalil' kajnáalilo'ob, máantats' ku beeikoob le ba'alo'oba', p'iskambal yéetel actualización operativa máantats'. Ts'a'ab te poliso'ob ku meyaj'ob ti' méek'tankajo'ob u núukulil u meyaj'ob técnicas yéetel humanas uti'al u meyaj'ob ma'alob uti'al u yaantal u confianza le kajnáalilo'ob. k ilik u ts'a'abal capitación máantats' beey xan máantats' ku p'iisil Uti'al u yila'al waa kajnáalilo'ob kiimak u yóolo'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MÚUK'ANKINSIK U KALÁANTA'AL KAJNÁALILLO'OB YÉETEL U JEEL BEETA'AL XOOK KIIS BUUTS'O'OB WEY YUCATANE'

Jump'éel jala'ach tan u múuk'ankinsik u kaláanta'al kajnáalillo'ob ichil u ts'íibtal jayp'éel kiis buuts' yaan, confiable yéetel alineado yéetel ba'ax k'áabet ti péetlu'um tan u lik'il. Ichil u actualizarla' al u ts'íibtal le kiis buuts'o'ob yaan wey péetlu'ume', ku yila'al le kiis buuts'o'ob ku máano'ob ti' Yucatán yaanti'ob credibilidad yéetel óojeltan ba 'ax uti'al, rteforzndo u capacidad mola'ayil uti'al ma' u yóokla, 'al le kiis buuts'o'ob, u yil ma' u yúuchul óokol, ma' u jeel jo'osa'al uláak' placas. Yéetel lela' ku ma'alobkinal sistema vehicular jach ma'alob, ku yáanta'al tumen estrategias administrativas yéetel tecnológicas u uti'al u túumbenkinal u k'áatal le placas yéetel licencias.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU KALÁANTIK KO'OLELO'OB UTI'AL MA' U TO'OPOLO'OB

Ichil le Unidad Especializada uti'al u yila'al ma u beeta'al lob ti' láak'tsilo'ob yéetel ti' genero, ts'a'ab ts'áatanta'ab psicología, jurídica yéetel social uti'al u kaláantal ko'olelo'ob anchajtio'ob talamil, ts'a'abal núukchi profesional ti tuláakal ba'ax. Le meyajo'oba' ku ye'esik k k'áat beet ba'alo'ob tu yo'olal u xu'ulsal le top ti' genero, ku beetiko'ob kúuchilo'ob tu'ux le ko'olelo'ob ku kaxáantik tu'ux ku kaláantalo'ob, justicia yéetel oportunidades uti'al jeelbet u kuxtal ma'alob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MÚUK'ANKINSIK MÁAXO'OB KALÁANTIK LE KAJNÁALO'OBO'

Jeelbesa'ab u nu'ukulil ti' kaláant kajnáalilo'ob uti'al poliso'ob, tuup k'ak'o'ob yéetel paramédicos u kaláantuba'ob ka'a u beeto'ob u meyaj, jach ma'alob. Ichil jump'éel ma'alob xuup, ku k'e'exel u núukulil u meyajo'ob uti'al u núukiko'ob emergencias yéetel ku yaantal jeets' ólal tuláakal u lu'umil le péetlu'uma.

Tu yo'olal túmbenkunsal k'uub nok'o'ob tácticas yéetel chalecos antibalas ti' ka'ap'éel blindaje uti'al máaxo'ob ku meyajo'ob uti'al u kaláanta'al kajnáalilo'ob uti'al ma' u yúuchul lob, kaxan, tuup k'áak'o'ob yéetel paramédicos, yéetel le la' k beetik jump'éel ma'alob meyaj tu yo'olal le máako'ob ku báaxtik u kuxtalo'ob uti'al u kaláantik u kuxtal kajnáalilo'ob.

Yáax kúuchil

yéetel jach mina'an kinsaj máak ti' 100 mil kajnáalilo'ob ka ts'íbtabi' 1.03, 12 juumpula'al u ye'emel te dato noj kaajo' ti' 12.85 ku kiinsa'al ti' 100 mil kajnáalilo'ob
Ch'aba'an: Incidencia delictiva, SESNSP, octubre 2025

Ka'ap'éel kúuchil

yaan ti' ya'ab confianza te kajnáalilo'ob ti' le poliso' péetlu'umil yéetel 71.1% lela' jach ka'anal ken te noj kaajo ti' 57.1
Ch'aba'an: ENVIPE 2025, INEGI

Óoxp'éel péetlu'um

yaan ti' ya'ab ma'alob kaláant yéetel 59.8%, lela' 2 maanali' ken ti noj kaaj ti' 23.2
Ch'aba'an: ENVIPE 2025, INEGI

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU YÉEMSIK MA' U YÚUCHUL LOB TU NAJIL XOOK Y'ÉETEL TU KÚUCHIL KAJNÁALILO'OB

K beetik balo'ob matan u beeta'al kachil bejla'e' k beetik tuláakal ba'al tak yaan u yil yéetel ólal, a e'esik a miaatsil yéetel conciencia tu yo'olal a wíinkilal, ku yila'al ma u yúuchul lob je'elbix ma' u yaantal lobi'il tu najil xook, ma' u kíimskubaj, yéetel ma' u yoksik k'aak'asbal tu wíinkilal. T beetaj jump'éel modelo KAAB (Miel) ti' najil xook secundarias, jeelbesa'ab beey jump'éel ba'al tu'ux yaan kaab ti' kaambal tu'ux le arte, le báaxal yéetel le bienestar tu láak'into'ob le táankelemo'ob, yuumo'ob yéetel aj kaansajo'ob ti' Ixil, Umán, Tekit, Yaxkukul yéetel Progreso. Maantats' u yaantalo'ob tu najil xook yéetel kúuchil kajnáalilo'ob, t ya'abkinsaj le meyajo'ob yéetel t múuk'ankinsaj le redes ti' áantaj ichil xoknáalo'ob, laak'tsilob yéetel aj ka'ansajo'ob, ku yiliko'ob ka'a múul meyajnokob u najil xook ti' Yucatan uti'al u múuk'ankunsikuba'ob uti'al u jóok'ol pach k'iin.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU YILIK TAK TU NAJIL XOOK Y'ÉETEL KU JOK'SIK TÁANIL KAAJO'OB

Jeel káajsaj meyajt nu'ukbesaj ADN, p'áat ma'atan u meyaj tak 2020, yéetel t jeelbankunsal ti' "jeel siijil ADN" ichil múul meyaj yéetel mola'ayilo'ob ti' asistencia privada (IAP) yéetel t láak'intaj ja'ab táankelemo'ob yéetel u láaktsilob yéetel kaansajo'ob, actividades extraexcolares, arte, baaxal yéetel janal saludable, máan ti' jump'éel najil xook je'el u páajtal u yaantaj ti' lobe' yéetel u yéemel u yóol, ti' jump'éel kúuchil tu'ux ma' tu yúuchul lob, confiable yéetel oportunidades.

Kóomts' iibil Nu'ukbesajo'ob U wak tsoolil meyaj:

P'is óolal, u kaláanta'al kajnáalilo'ob yéetel miaatsil ti' le Jets' óolalo'

Ti' le yáax 15 winalo'obil Jala'achila'

Beeta'ab jejeláas meyajob yéetel nu'ukbesaj yaan ba'al u yil yéetel ma' u yúuchul lob, le te u ts'a'abal óojeltbil le u miaatsil ti' jeets' óol yéetel u ts'áatanta'l le máax topano. Beeta'ab meyajob uti'al u ma'alobkinsal u kultural kajnáalilo'ob, kaansajo'ob, ts'íikbalob, actividades artísticas, deportivas y culturales, baaxal yéetel miaatsilo'ob, beey xan múuch le máako'ob uti'al u meyajob uti'al u ye'ems le lobilo'. Tu lak' tu'uxe, ts'a'ab asesorías jurídicas yéetel psicológicas chen uti'al máax topa'an le u kaláanta'al kajnáalilo'ob ma'alobkinsabi' yéetel operativos tu'ux u yila'al ma' u yúuchul ba'al, kaansa'ab poliso'ob, túumbenkinsa'ab u nu'ukulil u meyajob yéetel mu'uk'ankunsa'al u kúuchil C5i. beey xan, ti' le máaxo'ob k'alano'ob kaansabo'ob bix unaj u kuxtalo'ob ka'a jáalkatako'ob yéetel nu'ukbesaj ti' kaansaj, tooj óolal, meyaj yéetel ts'áatant jurídica. Tuláakal le múuch' meyaj' ku ye'esik jump'éeel enfoque multisectoria uti'al u beeta'al jump'éeel bak'pach jach ma'alob yéetel keet ti' péetlu'um.

345,404

Trámites ts'o'oka'an tu yo'olal u
k'e'exel placas

INAUGURACIÓN DE LA FASE FINAL JUEGOS INTERBACHILLES

Merida, Yucatán, a 5 de diciembre de 2017

U yila'al ma' u yúuchul si'ip'il ti' kajnáalilo'ob te méek'tankajo'ob yaanti' ya'ab si'ip'il

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 5,640
meyajo'ob (ts'íikballo'ob, talleres,
cursos, xook, ferias, murales, yéetel
e'esajilo'ob)

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:** 103,209 mako'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
59 méek'tankajo'ob ti' péetlu'um

Kaansaj yéetel ku p'isi káanbal poliso'ob ti' péetlu'um

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
93 cursos yéetel 7,383 p'iis káanbal
beeta'abi'

Formación policial ti' le méek'tan kaajo'ob

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
1,049 evaluaciones u meyajta'a

Múuk'ankunsa'ab k'áanab ti' jo' uti'al ma' u yaantal si'ip'il

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
324,136 servicios ts'a'ab tu yo'olal
u kaláanta'al kajnáalilo'ob ti'
péetlu'um

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
106 méek'tankaj ti' péetlu'um

Maa'an kiss buuts'o'ob

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
634 kiis buuts' mani'

**Kúuchil ti' comando, control
tu'ux ku t'aankuba'ob,
computo, coordinación yéetel
inteligencia polis**

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
591,220 servicios ts'a'ab tu yo'olal
u kaláanta'al kajnáalilo'ob ti'
péetlu'um

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
106 méek'tankaj ti' péetlu'um

DEL ESTADO DE YUCATÁN

C5i
Centro de Control, Comando,
Comunicaciones, Cómputo,
Coordinación e Inteligencia.

Ts'áatanta'al ti' emergencias medicas, lobo'ob yéetel rescatar

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
78,401 meyajo'ob ts'a'abij (rescates, emergencias medicas, lobo'ob yéetel uláak'o'ob)

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
106 méek'tankaj ti' péetlu'um

Asesoramiento legal utia'al máaxo'ob potenciales delito

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
12,375 servicios jurídicos ts'a'abi'

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
40 méek'tankaj ti' péetlu'um

Óolal psicológica utia'al máaxo'ob ti' le delito

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
4,581 áantajo'ob u áantajo'ob
bix u kanáantik psicológica
proporcionados

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
53 méek'tankaj ti' péetlu'um

Servicios tí' ts'atáant ma' u lobilta'al ko'olelo'ob

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:
35,638 meyaj ts'a'abi' (servicios especializados, núukt'aano'ob yéetel capacitaciones)

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:
4,297 chan x ch'úupal, táankelemo'ob yéetel ko'olelo'ob

Xuup:
20 millones 593 mil 766 pesos

2025N
DÍA INTERNACIONAL DE LA ELIMINACIÓN DE LA VIOLENCIA CONTRA LAS MUJERES
¡Es tiempo de mujeres sin violencia!

El acoso y abuso sexual NO es normal, es violencia
DENUNCIA

079
OPCIÓN 1
LÍNEA DE LAS MUJERES

Táanilkunsajil le Jala'achila' U wak tsoolil meyaj P'is óolal, u kaláanta'al kajnáalilo'ob yéetel miaatsil ti' le Jets' óolalo' U yila'al ba'axten Ku yúuchul le si'ipilo'

Ku kaláanta'al kajnáalilo'ob ti' si'ipil tu méek'tankajilo'ob yaan ya'ab loob

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u ts'áaj óojeltbil miaatsil ti' jeets' óol yéetel ti le toopilo', ichil u ts'áik ts'ikbalob, talleres, xook artísticas yéetel miaatsil, xook deportivas yéetel recreativas; ma'alobkinal kajnáalil'ob ti' najil xook yéetel tu bak'paachilo'ob, beeta'al murales yéetel ts'ikbalob tu yo'olal ma' u yúuchul loob.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab 5,593 meyajo'ob tu'ux ts'a'ab 1,265 ts'ikbalob tu yo'olal ma' u yúuchul loob yéetel ti' habilidades ti' kuxtal, uti'al xoknáalo'ob na'tsilo'ob yéetel yuumtsilo'ob, meyajilo'ob jala'ach yéetel tuláakal kajnáalilo'ob, 885, talleres ti' materia ti' habilidades yéetel 45 talleres ti' materia ti' u yila'a ma' u yúuchul si'ipil, ts'a'ab 1,282 xook artísticas wáa miaatsil yéetel 2,048 xook deportivas wáa recreativas ti' jejeláas disciplinas; beeta'ab 25 ferias kajnáalilo'ob, 21 murales ti' pak', 4 sesiones ti' seguimiento ti' consejo estatal ti' prevención social yéetel 4 sesiones ti' consejo estatal táankelemo'ob Yucatán, 1 campaña uti'al u yila'al ma' u yúuchul si'ipil yéetel ti' loob ti' riesgos digitales yéetel 12 páax aanchaji' ti' tu banda ti' xíimbal Muuk' Balam ts'a'ab tu kúuchilo'ob kajnáalilo'ob; ku beeta'al ti' kúuchilo'ob públicos; Ku beneficia 102,045 máako'ob ichil 58 méek'tan.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik bejla'e' ku ts'o'ok u úuch u beeta'al 5,640 meyajo'ob, ku ts'o'ok u beeta'al 1,299 t'aano'ob yo'osal prevención delitos yéetel yilik bix bix u kuxtal, ku ts'áabal ti' le xoknáalo'obo', le na' yéetel le taata, le funcionarios públicos yéetel le wíiniko'obo' tuláakal; 896 talleres centrados ti' le na'at emocional, le cuidado tu'ux, le relaciones saludables yéetel láak'o'ob ti' prevención delitos; 45 xookilo'ob ti' prevención delitos; 3,331 xook yits'atsil, miatsil, deportivos wa recreativos ti' ya'abkach disciplinas; 25 cha'ano'ob kaajo'ob wa activaciones kúuchilo'ob públicas; 21 murales prevención ti' pak'; 5 sesiones ordinarias ti' le Consejo Estatal de Prevención Social yéetel 5 ti' le Consejo Estatal de Juventud Yucatán; 1 ba'alo'ob campaña yóok'ol delitos yéetel prevención ku digital; yéetel 12 meyajo'ob musicales ti' le banda Muuk' Báalam ku beeta'al ti' kúuchilo'ob públicos; ti' 59 méek'tankaajil ku benefician 103,209 máako'ob, incluyendo le xoknáalo'obo' yéetel le sociedad civil.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik ti' le estrategia múuch' uti'al kuxtal, yéetel cobertura ti' 33 ti' le 60 méek'tankaajil prioritarios. Ti' le sentido, tak u káajal le Estrategia, ts'o'ok u úuch u láaj biino'ob 5,358 meyajo'ob, ku yaantalo'ob ichil 1,240 xook meatsil yéetel 2,027 xook deportivos; 42 kaambalo'ob ti' prevención delitos; 167 t'aan yo'osal na' yéetel taata, 37 tsikbal utia'al funcionarios públicos yéetel 948 tsikbal ti' prevención; 285 talleres ti' prevención delitos yéetel 554 talleres yóok'ol yilik bix bix ts'áabal utia'al u xooknalob; 24 cha'ano'ob kaajo'ob wa kúuchilo'ob meyajilo'ob; 21 murales ti' pak' yéetel kaambalo'ob prevención; 1 campaña yóok'ol prevención le delitos yéetel prevención u riesgos digitales yéetel violencia; yéetel 12 meyajo'ob musicales ti' le banda marcha Muuk' Báalam ku beeta'al ti' kúuchilo'ob públicos. Le meyajo'oba' ts'o'ok u k'uchul 98,134 beneficiarios.

Yóok'ol Kaab (In kúuchil, in yóok'ol kaab)

Uti'al u ts'a'abal xook deportivas yéetel recreativas, ku kaxáantik ka' aanchak activación yéetel aprovechamiento ti' u kúuchil kajnáalilo'ob wáa espacios públicos. Yéetel propuestas artísticas, miaatsil yéetel kajnáalilo'ob, ku kaxantal ka' okok, ka'a ki'imakchak u yóol yéetel táakpajal ti' jejeláas meyaj ti' miaatsilo'ob beey jump'éeel páajtal unaj u yaantal ti'. Le estrategia, ku beetik u táakpajal le kajnáalilo'ob yéel u beeto'ob ba'alo'ob tu yo'olal u toj óolal, ku beeta'al ti' jejeláas parques ti' tu méek'tankaj jo' yéetel ichil péetlu'um.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab 187 meyajob, tu'ux tu ts'áaj 155 xook deportivas yéetel recreativas, 12 actuaciones musicales tumen le banda marcha muuk' Balam, beeta'ab 21 murales ti' pak' Yéetel 19 ferias comunitarias/activación ti' kúuchilo'ob uti'al kajnáalilo'ob, tu yáantaj 3,373 máako'ob ts'o'ok u k'úuchul ti' jo', Progreso, Ixil, Motul, Umán Celestún y Tekax.

Equipos Territoriales

Lela' jump'éeel estrategia uti'al u yila'al ma' u yúuchul si'ipil beeta'an tumen Equipo Territorial ti' 60 yáax méek'tankaj, ts'o'ok u k'úuchul tak tu méek'tankajilo'ob ti' Celestún, Chemax, Hunucmá, Kanasin, Motul, Oxkutzcab, Peto, Progreso, Tekax, Tizimín, Umán, Valladolid yéetel Ticul. Le estrategia yaan u ts'áik tsikbalob, talleres yéetel xook deportivas, recreativas, miaatsil yéetel artísticas uti'al jejeláas sectores, tu yo'olal u ts'áatantal le te factores ti' riesgo ts'áaj óojeltbil miaatsil tu yo'olal jets' óolal yéetel mu' yantal baatel te kaajo'obo'.

Tu ja'abil 2025 tu beeta'al 3,433 ba'alo'ob ku beeta'al 767 tsikbalob, 41 xookilob ti' prevención, 184 talleres ti' prevención delitos, 185 talleres yóok'ol bix t'aan, 1,464 xook deportivos wa recreativos yéetel 792 xookilob yits'atil wa yits'atil, ku chukik 52,588 máaxo'ob ku yúuchulo'ob.

Jeel sijil ADN

Lela' jump'éeel nu'ukbesaj ti' ts'áatan ti' calidad, uti'al mejen xch'upal, mejen xi'ipal yéetel táankelemo'ob kuxkablo'ob tu'ux yaan vulnerabilidad ti' colonias yéetel mejen kaajo'ob ti' tu nojolil jo'. Lela' ku taal ti' alianza yéetel ABCOSUR I.A.P., much'táambal ts'o'ok u meyajtik jach ma'alob le nu'ukbesaj ku nojochkinsik le u ma'alobtal le paalal (ADN) Yucatán ichil 12 ja'ab tu najil xook Secundaria Técnica Número 59 "República ti' Ecuador". Le implementaciono' yaan u beeta'al tu najil xook ti' nivel básico le te yaano'ob te tu'ux yaan óotsil máak yéetel desintegración social, ku ts'áik actividades beey ts'ikbalob, xook artísticas, deportivas yéetel yaan ba'al ku kansik uti'al u biskuba'ob le xoknáalo'obo'. Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u mu'uk'ankinsik u capacidades yéetel ts'áatant psicología, ka'ans responsabilidad yéetel u ts'áaj óojeltbil bix a janal ma'alob, uti'al ma' u yúuchul loob yéetel si'ipil.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab 611 meyajob, tu'ux ts'a'ab 261xook deportivas yéetel wáa recreativas, 340 xooko'ob artísticas yéetel wáa miaatsil yéetel 3 talleres ti' materia ti' habilidades sociales, tu'ux áanta'ab 230 xoknáalo'ob tu méek'tankaj ti' jo',

KAAB-Modelo ti' intervención uti'al u yila'al ma' u yuuchul ti' conductas ti' Riesgo ti' Táankelemo'ob

Uti'al u beeta'al ti' Modelo KAAB, jump'éeel estrategia integral ti' intervención socioeducativa ku meyaj yéetel arte, le miaatsil yéetel le deporte beey jump'éeel ba'al ku jo'osik táanil máak.

Ku jok'ol uti'al u núuk le talamilo'ob ku k'aaskuntik le táankelemo'ob te kaajo', o'ox loob ku beeta'al tu najil xook, u yoksik ba'alo'ob tu wíinkilil, le acoso yéetel u yombalo'ob xtáankelemo'ob. Leloba' ku ts'a'abal ichil xook, tsikbal yéetel/wáa talleres uti'al xoknáalo'ob le yaano'ob secundaria tu najil xook tu méek'tankaj prioritarios. Ku kaxáantik u mu'uk'ankinsik u habilidades autorreflexivas ti' le xoknáalo'ob

yéetel ba'alo'ob lúdicas, recreativas yéetel deportivas, ku chaik u yilik bix u kuxtal yéetel u tuukult u kuxtal saansamal uti'al u ch'a' decisiones tu jun, consientes yéetel jach le ti'.

Ti' le ja'aba' 2025 tu beeta'al 632 meyajilo'ob ku beeta'al ichil 151 xook yits'atil wa miatsil, 164 xook deportivos wa recreativos, 20 murales, 6 cha'ano'ob kaajo'ob, 4 t'aan yo'osal prevención delitos ti' le na', taata yéetel tutuyo'ob, 54 talleres prevención yéetel 233 talleres yóok'ol bix bix u ts'aabal utia'al u xookilo'ob yo'osal educación básica, 2,018 xookilo'ob ti' le kaajnáalilo'obo' u xooko'obo'.

U k'uubul áantaj ti' táak'in ti' mola'ayilo'ob wáa much'táambalo'ob

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u mu'uk'ankinsik le miaatsil ti' le prevención social ichil u beeta'al convocatorias ti' kajnáalilo'ob. Le convocatoriasa' ku beeta'al uti'al mola'ayilo'ob yéetel much'táambalo'ob uti'al u k'uubul jump'éeel áantaj ti' táak'in uti'al u beeto'ob actividades deportivas, miaatsilo'ob yéetel recreativas, beey xan u implementar yéetel operatividad ti' proyectos yaan u yiluba' ichil le ti'ob.

Tu ja'ab 2025, ku'ub 13 áantajo'ob ti' táak'in ti' mola'ayilo'ob yéetel/wáa much'táambalo'ob, tela' ti'an u méek'tankajilo'ob ti' Progreso, Hunucmá, Hochtun, Valladolid, Sotuta, Bokobá, Mérida, Kanasín, Tizimín.

Áantaj ti' táak'in ti' chan xch'uupal, chan xi'ipal, Xi'ipal, X ch'úupal, yéetel táankelem, X lo'bayan lela' ti'ano'ob ichil Banda ti' Marcha Muuk'Baalam

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u beet actividades artísticas yéetel miaatsilo'ob uti'al u suukbens u miaatsilil ma' u yúuchul, u ye'ems le loob ku beeta'alo' yéetel loobilo'ob ichil u ts'aabal áantaj ti' táak'in ti' máax yaano'ob te banda ti' marcha Muuk'Baalam ti' chúmukil péetlu'um ti' prevención social ti' si'ipil yéetel táakpajal kajnáalilo'ob uti'al u bisalo'ob ti' kiis buuts' yéetel uti'al u ma'anaj útiles uti'al xook.

Tu ja'ab 2025, ku'ub 36 áantaj ti' táak'in tu'ux áanta'ab le máax yaano'ob ichil le banda marcha Muuk'Baalam.

Le cha'ana' ku beetik ti' le estrategia Aliados tumen Kuxtal. U ts'o'ok u beeta'al 12 ka'ach ka'ach ka'ach ti' le ku ts'aabal yo'osal u ts'aik u yóolo'ob ti' le múuch'meyaj yéetel le disciplina ti' le múuch'o'obo' yéetel ku yúuchul jump'éeel t'aan kuxtal ichil le asistente'.

U Ts'atáanta'al Psicología ti' máax si'ipil

le meyaj ti' ts'áatant psicología ti' máax ti' si'ipil ku kaxáantik ka'a ma'alobchak u yóol yéetel u jeelbenkins u suukanil u kuxtal máako'ob máaxo'ob ts'o'ok u yaantal ti' si'ipil, ichil jump'éeel intervención jach ma'alob u uti'al u chaik u máan ti' le justicia ti' forma terapeutica yéetel u ma'alobkinal.

ichil u ja'ab 2025, ts'a'ab 3,517 meyajlo'ob ti' ts'áatant psicologica, ti' lelo'oba' 801 tu láak'into'ob le máax loobilta'an, 81 tu yilo'ob máax yaanti'ob crisis, 2,548 k'u'ub terapias yéetel 87 tu'ux ku ya'ala'al máax xiimbaltabi' ti' meyaj social uti'al psicológicos, áanta'ab 700 xiibo'ob yéetel 2,817 ko'olelo'ob ti' tuláakale' 53 méek'tankaj.

Ichil u meyaj le ja'alacha', ts'o'ok u ts'aabal tuláakale' 4,581 meyaj ti' u ts'áatantal psicologica tu'ux áanta'ab ti' 1,153 xiibo'ob yéetel 3,428 ko'olelo'ob victimas ti' si'ipil.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik le estrategia múuch'tal tu yo'olal kuxtal, tu meyaj yéetel yáax 60 méek'tankaj. Tak u uti'al káaj le estrategia, ts'o'ok u ts'aabal 2,985 sesiones ti' ts'áatantal psicologica ti' máako'ob ts'o'ok u yaantal si'ipilti'ob jach ti' leti'ob wáa ma' jach ti' letiobi' ti' 35 méek'tankaj ichil péetlu'um.

Ts'atáant yéetel láak'int jurídico ti' máax toopano'ob ti' jump'éeel ba'al chen bale' ma' jeets'a'an beey si'ipil

Le meyaj ti' asesoría jurídica xma' bo'olil ku kaxáantik u beet tuláakal le páajtalilo'ob yéetel garantías ti' le kajnáalilo'ob jach séeba'an u toopolo'ob tumen comisión ti' jump'éeel si'ipil ti' fuero común, tu yo'olal u páajtalil u kaláanta'al, ti' u jaaje' yéetel justcia, le meyaja' jach k'abeet uti'al u ya'abkinal le confianza ti' le sistema ti' justicia ti' péetlu'um.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab 10,253 meyaj ti' jurídico ti' máaxo'ob toopano'ob, ti' lelloba' 6,272 ts'a'ab asesorías jurídicas yéetel 3,981 asesorías ti' yáax contacto, tu'ux áanta'ab 3,864 xiibo'ob yéetel 6,389 ko'olelo'ob, ti' 40 méek'tankajo'ob ichil le péetlu'uma'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha, ts'oók u ts'a'abaj tuláakal ti' 12,375 meyajo'ob ti' asesoramiento jurídico ti' máax toopano'ob ti' jump'éeel si'ipil uti'al u kaláanta'al u páajtalilo'ob máak, tu'ux áanta'ab ti' 4,818 xiibo'ob yéetel 7,557 ko'olelo'ob.

Le nu'ukbesaja' ku yáantik k múuch'ul uti'al k kuxtal, ku k'úuchul ti' yáax 60 méek'tankajo'ob. Tak uti'al káaj le estrategia, ts'oók u ts'a'abal 5,329 ts'áatantaj jurídicasti' máako'ob máax jach toopano'ob wáa ma' jach toopanobi' ti' 38 méek'tankajo'ob ichil ti' péetlu'um.

Ts'atáant yéetel láak'int psicológico ti' máax toopano'ob ti' jump'éeel ba'al chen bale' ma' jeets'a'an beey si'ipil

Ku ts'áik ts'áatant psicológica especializada ti' máako'ob ku to'opolo'ob chéen ba'ale' ma' tan u ya'aliko'ob. Ku ts'a'abal chen ti' juuntu'ul wáa múul ts'ikbalil uti'al u ch'a' u yool ka'aten, p'iisil u káajal yéetel ku tu'uxta'al ti' servicio especializados, tu'ux yaan u yil yéetel u páajtalil máak, interculturalidad; genero yéetel justicia ku ka'aten ma'alobkinkik; u yu'ubkuba'ob ma'alob u yool, yéetel u yila'al ma' u yúuchul uláak' k'aas.

Tu ja'ab 2025, ts'a'ab 1,309 ts'áatanta'ab u ts'ikbalil tu yo'olal psicológica ti' máaxo'ob toopano'ob ti' ba'ax ma' jeets'a'an beey si'ipile' ku ya'alati' tuláakal le ba'alo' yéetel t'aan ku na'ate', yéetel ts'ikba'lta'al chéen tu jun, informes psicológicos yéetel canalizaciones, ku k'e'exel bix suuka'an u kuxtal tu yo'olal u yu'ubcuba ma'alob, estrés wáa trauma. Lemeyajo'oba beeta'ab ti' 16 méetankaj ichil le péetlu'uma.

Jach relevante u resaltar le 165 ti' le 1,380 meyajo'ob ti' áantajil psicológico ti' 2025 ku asigna'ab ti' le wi'inalo'ob ti' noviembre yéetel diciembre, ti' le wiiniko'obo' ti' le noj ka'ansaj vivienda nojoch Calzada, jump'éeel kaajo'ob ku ya'aliko'ob ti' jump'éeel jeets' ku yila'al ti' le funcionamiento le meyaje' energética, ti' kúuchilo'ob meyajo'ob individuales yéetel grupales utia'al u yáanta'al emocional, le yila'al inicial, Meyajo'ob ku meyajo'ob yo'osal u meyajo'ob yéetel u meyajtiko'ob yo'osal u meyajo'ob yo'osal le meyajo'ob ku meyajo'ob yo'osal le meyajo'ob ch'iijilo'obo', le género, le interculturalidad yéetel le justicia restaurativa, ku ye'esik úuch u ye'esajil le taalamil ansiedad, estrés yéetel traumatismo', bey je'el bix je'el bix u páajtalilo'ob le talamilo'ob yo'osal p'iskaambal.

Ts'atáant yéetel láak'int jurídico ti' máax toopano'ob ti' jump'éeel ba'al chen bale' ma' jeets'a'an beey si'ipil

Ku ts'áik tsool xikin yéetel ku láak'intik legal especializado ti' máako'ob je'el u toopol wáa máax jach seb u toopol u páajtalil ma'atan u tak pool. Ku ts'a'abal ma'alob tsool tu yo'olal u páajtalil, ku ya'alal ti' bix u tak pool, bix unaj u kaláantikubaj yéetel ku láak'ita'l ichil le tak poolo', tu yo'olal páajtalil máako'ob, interculturalidad, genero yéetel justicia ka'a ma'alobkinal, ku yila'al u yokol ichil justicia, le seguridad jurídica yéetel ts'áatantal jach séeb le máax toopano'.

Ichi u ja'ab 2025, ts'a'ab 3,592 servicios ti' ts'áatant jurídica ti' máaxo'ob toopano'ob ti' ba'ax ma' jeets'a'an beey si'ipile', ku yila'al u yokol ti' u páajtalil yéel u tsoolil legal séeba'an, yáax táanil x nuk ko'olelo'ob, táankelemo'ob yéetel máaxo'ob jach séeban u toopol, ku yila'al tu'ux mola'ayil je'el u túuxtale' yéetel ku yila'al bix unaj u kaláantal. Le meyajo'oba' beeta'ab ti' 29 méek'tankaj ichil le péetlu'uma'.

Táak'in yaan ti' péetlu'um uti'al áantaj, uti'al láak'intal yéetel ka'a ma'alobchak tuláakal

Le táak'ina' uti'al u meyajtal ma'alob le táak'in ku ts'a'abal uti'al u bo'ota'al jump'éeel áantaj ku ts'a'abal ti máax toopa'an ti jump'éeel si'ipil ti' fuero común ichil le a'almaj t'aano' ti máax toopa'an te péetlu'uma', lela' uti'al u yáanta'al u situación de vulnerabilidad bix yanik yéetel lela' ku kaxantal u lí'isal u yóol le kajnáalilo'ob ichi sistema ti' justicia te péetlu'uma.

Ti' le ja'aba' 2025 tu beeta'al 444 registros u yila'al ma'alobil máaxo'ob, yéetel 158 xiibo'ob yéetel 286 ko'olelo'ob 28 méek'tankaajil ti' le Estado. Beyxan, 13 casos u k'u'ubul u compensación suplementaria u k'u'ubul uti'al u máaxo'ob u meyajo'ob yéetel ko'olel, ku beneficia'al 25 máako'ob, ti' le 13 wiiniko'ob yéetel 12 ko'olelo'ob.

Ichil u k'iinil u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u beeta'al 448 ju'un uti'al u chimpooltal ti' calidad ti' máax toopa'an.

U ts'a'abal áantaj ti' máax topa'ano'ob ti jump'éeel si'ipil

Uti'al le kajnáalilo'ob máax toopano'ob ti' jump'éeel si'ipil okolnak ka'aten ichil le kajnáalilo'ob yéetel u beet ba'al yo'olal u kuxtal, ku ts'a'abaj áantaj ti' trabajo social especializados, ku yila'al u garantizarta' ichil u máan ichil le sistema' ti' justicia ti' péetlu'um, okol jach tu súutukil yéetel jach je'elbix áantajo', asistencia, ts'áatant, okol ichil le justicia yéetel jeelbenkinsak tuláakal, ichil u yila'al bix úuchik le toopo' yéetel bix unaj u yaantal, vinculación yéetel u láak'intal.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab 48 xaak'al socioeconómicos, tu'ux áanta'ab 8 xibo'ob yéetel 40 ko'olelo'ob, ku taalo'ob tu méek'tankajilo'ob ti' Kanasin, Mérida, Oxkutzcab, Progreso yéetel Seyé y Valladolid.

Ichil u k'iinil u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u ts'a'abal 54 áantaj ti' servicios ti' trabajo social ti' máax toopano'ob je'el ti' ba'ax si'ipile' yéetel ti' u loobital u páajtalil máak, áanta'ab léeyli' numero ti' máako'obe'

Táakpajal kajnáalilo'ob uti'al ma' u yúuchul si'ipil

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u mu'uk'ankinsik u táakpajal kajnáalilo'ob uti'al ma' u yúuchul si'ipil, ku beetik u múul meyaj kajnáalilo'ob yéetel u yáantikuba'ob ichil kajnáalilo'ob yéetel mola'ayilo'ob ichil u kaláanta'al kajnáalilo'ob yéetel u yáantajo'ob ti' meyajo'ob yaan u yil yéetel kaláant yéetel u múul biskuba'ob yéetel jeets' óol tuláakal u kaajil péetlu'um.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab 26 comites kajnáalilo'ob ti' kaláant ti' tu méek'tankajilo'ob Acanceh, Celestún, Mérida, Peto, Progreso, Sinanché, Tecoh yéetel Tekax. Beey xan ts'a'ab 55 tsikbal uti'al ma' u yúuchul si'ipil, beeta'ab 32 múuchtabal uti'al u yila'al bix u xiímbal yéetel u poolilo'ob le comités yaano'obo' yéetel beeta'ab 10 xiímbal uti'al ma' u yúuchul yéetel kaláant ti' colonias yéetel fraccionamientos.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u beeta'al 44 comites kajnáalilo'ob ti 16 méek'tankaj, beey xan ti' 69 tsikbal uti'al u yila'al ma' u yúuchul, 32 múuchtambal ti' meyajo'ob yéetel u jo'olilo'ob kajnáalilo'ob yéetel 10 xiímbal ti' kaláant kajnáalilo'ob.

Le nu'ukbesaja ku yáanik múuch' uti'al kuxtal , ku k'uchul tak ti' 60 méek'tankaj yáaxil. Ichil le beja', tak uti'al káaje' le estrategia, ts'o'ok u beeta'al 12 comites kajnáalilo'ob tu méek'tankajilo'ob Acanceh,

Celestún Mérida, Mocochar, Progreso, Tekax yéetel Sinanché, ts'o'ok u ts'a'abal 40 tsikbalo'ob uti'al ma' u yúuchul si'ipil uti'al u mu'uk'ankinsal u táakpajal kajnaalilo'ob. Beey xan, ts'o'ok u ts'a'abal 333 tsikbal ti' adicciones yéetel toj óolal u tuukul chan palalal, táankelemo'ob yéetel yuumtsililo'ob tu najil xook ti' jo' yéetel ichil péetlu'um tu yo'olal u sensibilizar kajnaalilo'ob, Mu'uk'a'ankinsik le meyajob uti'al u yila'al ma' u yúuchul uti'al u beeta'al kaajob ma'alobtak yéetel resilentes.

Naats' ti' teech

Le u káajaltik polis naats' ti' teech ku kaxáantik u mu'uk'ankinsik u intervenir yéetel u múul meyaj yéetel kajnaalilo'ob yéetel autoridades poliso'ob, ku yáantik u yaantal jump'éeel múul meyaj ma'alob ichilo'ob, u múul meyajob yéetel jump'éeel ma'alob kuxtal ichilo'ob ichil actividades tu'ux ku naats'ikuba'ob, tsikbal directo yéetel táakpajal kajnaalilo'ob, ku kaxanta'al u ma'alobkinsal u kuxtal máak le kaajkabalo'ob te fraccionamientos, colonias yéetel mejen kaajilo'ob jo' yéetel u lak' méek'tankajilo'ob te péetlu'uma', ku ts'a'ik u muuk' miaatsil ti' u kaláantal ma' u yúuchul yéetel múul kuxtal yéetel jeets' óol.

Le nu'ukbesaja ku mu'uk'ankinsik u biskubaj yéetel le kaajob beey ejes tu náats'il kajnaalilo'ob. Le meyajob ku chaik u ma'alobkinsal ma' u yúuchul si'ipil yéetel u táakpajal kajnaalilo'ob, ku yáantik ka'a múul beetak le kaláant yéetel correponsable, je'elbix u ya'alik le principios uti'al ma' u yúuchul, ts'aatant yéetel u láak'int le estrategia'o'.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab jump'éeel evento uti'al u náats'ikuba yéetel u ts'aaj óojelt ti' jejeláas servicios ku ts'a'ik le nojmola'ayil ti' kaláant kajnaalilo'ob, tu'ux ku táakpajal autoridades péetlu'umil yéetel jo'olilo'ob kajnaalil. Le actividadada' ts'o'ok u chaik u mu'uk'ankinsik tsikbal directo ichil le SSP yéetel le kajnaalilo'ob, lela' ku ma'alobkinsik jump'éeel modelo ti' u náats'al social uti'al u yila'al ma' u yúuchul, le confianza yéetel bienestar ta tuukul yéetel kajnaalilo'ob ti' tuláakal le péetlu'um.

U beet'al much'táambal uti'al jeets' óol ti' Yucatán

Le estrategia ti' coordinación tu'ux yaan u meyajob ichil mola'ayilo'ob ku kaxáantik u beet, u p'iis yéetel u yil u beeta'al le múul estrategiaso' ku yilik ma' u yúuchul le si'ipilo', u ts'aatant le talamil ti' loob yéetel u beet u múul bisikubao' yéetel jeest' óol.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab 251 múul meyaj, tu'ux ch'a'ab 89 ch'aat'aan uti'al u ts'aatant le ba'ax jach k'abeet u yila'al, je'elbix u yila'al u ma'alobkinsal le a bin te kiis buuts' ma' jach ma'alo'bi', u yila'al ma' u yúuchul loob ti' ko'olelo'ob, u yila'al u xu'ulsal u beeta'al loob ti' yook'ol kaab, u mu'uk'ankinsal u yila'al máax je'el u páajtal wáa ma' u páajtal u yaantal u ts'oon yéetel u kaláantal le u yéey tambal máak.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u beeta'al 314 múul meyaj ichil jejeláas mola'ayilo'ob, tu'ux ts'o'ok u ch'a'abal ch'aat'aan ti' kaláant yéetel uti'al u yilaal ma' u yúuchul, tela' 95 ts'o'ok u yúuchul jach ma'alob, ka'alikil le u ts'o'okobo' léeyli' táan u beetpajle'.

Jach ma'alo' na'at, xak'al yéetel impunidad mina'an

U yila'al wa ucha'an le si'ipilo'

Le meyaj mola'ayila' yaan u tuukulil ka' úuchuk jump'éeel sistema ti' justicia tu'ux tuláakal le si'ipilo' xak'alta'ak yéetel séebanil yéetel u kaxatal le ba'ax tan u xak'altalo', tu yo'olal u ma'alobkinsal tuláakal le ba'alo'ob k'abeet uti'al u beeta'al jump'éeel ma'alob meyaj ku beetko'ob poliss uti'al u saasilkunsal le ba'ax tan u xak'altalo' yéetel u ts'a'abal tsool k'abeet uti'al le mola'ayilo'ob ku yiliko'ob justicia.

Tu ja'ab 2025, k'a'am 46,288 ju'un tan u xaak'altalo' yaan u yil ba'al yéetel si'ipil beey óokol, si'ipil sexuales, acoso, kinsaj, kinsaj ko'olel, óokol yéetel tuus, toop ba'al ma' u uti'ali', toop láak'tsililo'ob yéetel narcomenudeo, ichil u láak'o'ob. Te tuláakala', 38,998 carpetas, jeel a'alike, u 86% ts'o'oksa'ab le tsool túuxta'ab te Fiscalía General ti' péetlu'um (FGE), lela' tu séebankunsaj le proceso ti' justicia yéetel xan ku maachaj yéetel ku k'aalal ma' chen takpoli'.

Ichil u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u k'aamaj 56,906 carpetas tan u xaak'alta'al yaan u yil yéetel si'ipil. Te tuláakala', 48,196 carpetas, je'el u ya'alale', 85 %, ts'o'oksa'ab le tsool túuxta'ab te Fiscalía General ti' péetlu'um (FGE).

Ila'ak le máax taka'an u pool yéetel suspensión condicional te proceso

Le meyaj tu'ux u yila'al yéetel control ku tuukultik u mu'uk'ankinsik u confianza kajnaalilo'ob uti'al u beet le ba'ax ku ya'alik judiciales, u yilik ba'ax ku beetik saansamal yéetel u yila'al u beetik tuláakal le ba'ax a'alan ti' u beet tumen jump'éeel juez.

Tu ja'ab 2025, beeta'ab 3,815 informes ti' necesidad cautelar uti'al máax takan u pool, ila'ab wáa tan u beeta'al 2,653 medidas cautelares yéetel 1'693 suspensiones condicionales ti' proceso. Ku ts'o'okole' ku beeta'al u t'aanil 1,041 túumben ak'o'ob yáanal supervisión, 795 visitas u kanik ti' le ak'o'obo' yéetel ku beeta'al 300 visitas u verificación ti' máaxo'ob ba'ax k'aas meyajo'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u beeta'al 4,372 tsool ti' necesidad ti' cautela, beey xan ti' 3,188 medidas cautelares yéetel 2,075 suspensiones condicionales supervisadas. Beey xane', ts'o'ok u ts'a'abal seguimiento 1,260 túumben takpool yéetel 510 xiímbal ti' u yila'al le máax topa'ano'

Uláak' bixil yéetel ts'a'abal ma'alob p'is óolal

Uláa' bix u yutskintal ba'atel ti' ts'akyaj ti' Yucatan

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u ma'alobkinsik u yokol ti' le justicia ku ts'áik uláak' ba'alo'ob uti'al u ts'o'oksal le ba'atelo' jach séeban yéetel ma'alob u yáantal u chimpolta'al u páajtalil yéetel u kaláanta'al u toj óolal, tu yo'olal le u yila'al tumen le ts'ak yajo' yéetel u yutskiinsa'al ba'alo'ob yaan u yil yéetel ts'akyaj tu péetlu'umil ti' Yucatán.

Tu ja'ab 2025, ts'áatanta'ab 140 asuntos (50 asesorías especializadas, 39 meyaj tu séebani' yéetel 46 takpool), ichil lela' 81 xko'olelo'ob yéetel 59 xiib, ichil u ja'abobe' yaan táante' u siijile' yéetel 83 ja'ab ti'; le máako'ob ts'áatantabo' 134 jo'ilo'ob, jumtúule' motuli', ka'atúule' progresoi', juuntúule' tizimini', juuntúule' xumani' yéetel juuntúule' xzaci'i'.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le ja'alacha', ts'o'ok u ts'áatantal 178 asuntos (68 asesorías especializadas, 51 meyaj séeba'an yéetel 59 takpool), ti' leloba' 101 ko'olelo'ob yéetel 77 xiibo'ob, ichil u ja'abobe' yaan táante' u siijile' yéel 86 ja'ab yaantio'ob, ku taalo'ob Jo' (172), ti' Motul (1), ti' Progreso (2), ti' Tizimin (1), ti' Uman (1) yéetel ti' zaci' (1).

Meyajo'ob ti' justicia tu yo'olal u meyaj

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik u ts'áaj óojeltbi' sociedades jeets' óol yéetel uti'al tuláakal máak uti'al desarrollo sostenible, u séeban okol ichil justicia tuláakal máak yéetel u beeta'al mola'ayilo'ob jach ma'alob, responsables yéetel ku chaik u yokol tuláakal maak ti' tuláakal niveles ichil u orientartik ti' le batelo'ob meyajo'ob-patrones, yéel asesoría jurídica xma' bo'olil ti' máako'ob ku meyajo'ob, sindicatos yéetel representación especializada ti le kajnaalilo'ob en procedimientos legales ti forma incluyente'.

Tu ja'ab 2025, t'áab 7,757 asesorias tu'ux áanta'ab léeyli numero ti' máaxo'ob ku meyajo'ob, beey xan ts'a'ab 1,413 convenios conciliatorios previos ti' juicios, tu'ux áanta'ab léeyli' kéet numero ti' máako'ob.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ts'o'ok u ts'a'abal 9,492 asesorias, tu'ux áanta'ab léeyli' kéet numero ti' máaxo'ob ku meyaj, beey xan, ts'a'ab 1,847 convenios conciliatorios previos ti' juicio, tu léeyli' kéet numero ti' máako'obe'.

Tsool láak'tsilo'obo', Civil yéetel Mercantil Contacto 1 a1

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u ts'a'al tsool t'aan yéetel tsoolatio'ob yo'olal jurídica especializada ichil u kúuchil ti' u páajtalilo'ob láak'tsilo'obo', civil yéetel mercantil uti'al máako'ob yéetel kaajo'ob k'aabetio'ob le áantajil uti'al ts'o'oko' u taalamil legales, ukáalantal u páajtalilo'ob yéetel beeyxane' uti'al u yila'al u beetiko'ob chen ba'ax jets'a'an uti'al u meyajtiko'ob.

Ichil u ja'abil 2025, áantaj 5,776 túumben maax k'aabetio'ob ichil materia civil, láak'tsilo'ob yéetel mercantil ichil 106 meek'tankaajo'ob ti' péetlu'uma'.

Ichil u k'iinil le jala'achila' beeta'ab, ts'a'abilaj 7,219 meyajilo'ob ichil u kúuchilo'ob ti' u páajtalilo'ob láak'tsilo'obo', civil yéetel mercantil, uti'al maax k'aabetio'ob ichil 10 sedes ichil 3 kúuchil Departamento Juridico ichil u jaats péetlu'uma'.

Tsolt'aan, Defensa Penal Contacto 1 a1

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u yila'al u áantaj ma'alob yéetel uti'al ti' máako'ob ma'ax taka'an u poolo' ichil u proceso penal yéetel ku jeets'ik u chiímpolal yantio'ob yéetel ku beetiko'ob u chiímpolal le a'almajt'aan tuux ku alik inocente, ku beeta'al jump'éeel proceso yéetel acceso ti' justicia.

Ichil u ja'albil 2025, áantaj 6,990 túumben maax k'aabetio'ob ichil material penal ichil 106 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'uma'.

Ichil u k'iinil le jala'achila' beeta'ab, ts'o'ok u ts'abala' 8,679 áantajilo'ob ichil matria penal, le meyajil beeta'ab tu áantaj le máako'ob ma'ax taka'an u poolo' yéetel máako'ob ti' le 5 Distrtos Judiciales ichil u jaats péetlu'uma'.

Áantaj ti' u Kúuchil Defensoria Publica

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u yaantalti' áantajil ti' a'almajt'aano'ob tu laakal máako'obo', u yáantajilti' máaxo'ob kuxa'ano'ob ichil lóobil, ichil le ku tsaabal áantajil ti' tsoolatio'ob, orientación yéetel defensa jurídica xma' bo'olil, eficiente yéetel ti' malobi' ichil tu yo'olal ti' derecho penal ti' láak'tsilo'ob, civil, mercantil yéetel penal, ku ts'aabal k'ajóol le u páajtalilo'ob máako'ob, equidad yéetel inclusión.

Ichil u ja'albil 2025, t'sa'abal 1,718 horas ti' u yaantajil máakil, ichil 106 méek'tankajilo'ob ichi u péetlu'uma', áantajil ti' 12,766 tuumben máako'ob maax k'aabetio'ob.

Ichil u k'iinil le jala'achila', ts'o'ok u ts'abala' 2,180 horas ti' u ts'a'oolal yéetel áantajil 24 horas, ichil u 15 kúuchilo'ob ti' 5 Distrito yéetel 3 u kúuchil Judiciales ichil u jatas péetlu'uma'. Le meyajila' tu áantaj 15,898 máako'ob ichil u meyajilo'ob, ichil u ka'analil ti' u meyajilo'ob yaantio'ob jujuntulilo'ob.

Conciliaciones audiencia yéetel ratificación mokt'aan

Le meyajo'ob estratégicas yaan u kúuchilo'ob ti' u yantal u muuk' u ma'alo'ob meyaj ju'unil ti'al u meyajo'ob yo'osal táanil le k'áaxo'obo', le t'aan yéetel le entendimiento ichil le meyajo'ob ku meyajo'ob. Ti' le kúuchilo'ob t'aan ku ts'aik jump'éeel kúuchil tu'ux ku ts'aabal jump'éeel kúuchil tu'ux ku yáantik le

equidad yéetel le meyajo'obo' je'el u páajtal u ye'esa'al u yiits yéetel kajtalo'ob ichilo'ob, u ch'a'iko'ob jump'éeel makt'anilo'ob voluntarios yéetel jump'éeel múuch'meyajil tu'ux ma' u k'a'abet u beetik jump'éeel chowak meyaj judiciales, ku yáantik le ju'unil judicial.

Ti' ja'abil 2025 ku beeta'al jump'éeel total 19,224 audiencias conciliación yéetel ratificaciones makt'aanilo'ob ti' kúuchilo'ob Najil Conciliación Laboral ti' Yucatán.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj ku ts'o'ok u beeta'al 23,672 audiencias u t'aan yéetel u k'a'abet k'a'alil, ku ts'o'ok u ts'o'okole' 15,247 makt'aan u ts'o'oksik u k'a'amil meyajo'ob, Le cantidad leti' jump'éeel total 376 millones 78 mil 655 pesos k'ubik ti' le meyajo'obo' ti' le noj lu'umil Yucatán.

Asesoramiento yéetel asistencia legal

Le iniciativa ti' yaan u ts'áik u ts'áik bix u ts'áik ti' le máako'obo' máako'ob ku meyajo'ob yo'osal tu noj lu'umil Yucatán. Ti' le cha'ana' ku ts'áabal ya'ab kaambalo'ob legales ti' asuntos civiles, familiares yéetel penales, ku ts'a'ik u yáantik yéetel representación leti'ob ti' máaxo'ob mina'an u nu'ukulo'ob utia'al u contratar juntúul abogado privado.

Tu ja'abil 2025 tu ts'o'ok u ts'áabal 18.145 consultas legales ti' le usuarios ti' le 15 oficinas de Departamentos yéetel Distritos Judiciales tu'ux ku yaantal le juzgados yéetel tribunales del Poder Judicial del Estado de Yucatán.

Ma'alob kiinsal u kuxtal

Tsool t'aan yéetel u p'iisa'al baax u yojelo'ob Policías ti' péetlu'uma'

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u ma'alobkiinsik capacidades yéetel le ma'alob meyaj ti' le policías ichil u péetlu'uma', ichil u mu'uk'ankunsal ti' jejelas k'aansaj yéetel u p'iis kaambal, yaam ichil u Plan Rector ti' Profesionalización Policial.

Ichil u ja'abil 2025, jóokol 108 cadetes ti' túumben t'iibtalo'ob ichil 2 kaambesajilo'ob ti' formación inicial uti'al policías ti' proximidad, beey xan ti' 80 policías estatales tan u meyajo'ob yéetel ku táakpajalilo'ob ichil 2 kaambesajolo'ob uti'al u malo'ob kinsaj. Beey xan, t'aabi' 76 kaambesajilo'ob ti' formación continua uti'al 3,600 pòlicias estatales. Beeytun, 50 policías estatales tu ts'ooksaj u xook ti' Licenciatura ichil Derecho. Ichiul u ma'alob meyajilo'ob, jejelas k'aansaj ti' 230 policías ti' prevención yéetel innovación, tu yo'olal le p'iis kaambal ts'aabal ti' 1,400 p'iis kaambalilo'ob ti' competencias básicas, 1,200 ti' desempeño yéetel 1,549 ti' ts'aa óol.

Ichil u k'iinil le jala'achila', ts'o'ok u ts'abala' jejelas k'aansaj ti' 191 cadetes ichil formación inicial. Beey tun, tu ts'ooksaj 219 cadetes ti' túumben t'iibtalo'ob yéetel 130 policías estatales tan u meyajilo'ob. ichil le lo'ob, 93 kaambesajilo'ob ti' formación continua ku ts'abaaal ti 4,423 meyajilo'ob especializados ichil jejelas kúuchilo'ob. tu yo'olal le p'iis kaambal, ts'aabal ti' 2,300 p'iis kaambal ti' competencia básica, 3,100 ti' bis ku meyaj yéetel 1,983 ti' control ti' ts'aa óol, le ku beetik jejelas k'aansajil yéetel p'iis kaambal ti meyajilo'ob. beeyxaane', 50 policías estatales tu ts'ooksajo'ob u xook ti' licenciatura ichil Derecho.

Tsool t'aan ti' policías ichil le méek'tankaajilo'ob

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u na'aksik u ma'alob meyaj ti' u kúuchil le ku kaláantiko'ob le méektankajilo'ob, yo'olal ku ts'aabatio'ob kansajilo'ob yéetel p'iis kaambal ichil aliados ti' Plan Rector ti' Profesionalización Polcial.

Ichil u ja'abil 2025, ts'aabi' Kaambesajilo'ob ti' formación inicial yéetel continua ti' 507 meyajilo'ob ichil u kaajil jo', Dzidzantún, Kanasín, Progreso, Tizimín, Umán yéetel Valladolid. Beey xan, ts'aabi' 237 p'iis kaambal ti' competencias básicas yéetel 300 p'iis kaambal ichil ti' control ti' ts'aa óol ti' policías ti' 27 méektankajilo'ob ichil u péetlu'umila'.

Ichil u k'iinil le jala'achila', ts'aabi' k'aansajil 307 policías ti' méektankajilo'ob ichil formación inicial, 620 ichil formación continua yéetel 64 ti' formación especializada, 480 beeyo 569 beetatio'ob p'iis kaambal ichil

Le nu'ukbensaji ti' le mu'uk'ank'unsaj ichil Derecho Humanos uti'al ko'olelo'ob ku meyajilo'ob ichil jala'achil ku kaalantiko'ob Maak

U mu'uk'ankunsa'al le profesionalizacón de los policías ichil u kúuchil le ku kaláantiko'ob u toj oóolal ichil kaambesajilo'ob yéetel tsikbalilo'ob ti' u chímpolta'al u Páajtalilo'ob Maak.

Ichil u ja'abil 2025 beeta'abi' 107 kaambasajil ti' ka'ansajil ichil u Páajtalilo'ob Maak uti'al maaxo'ob u kaláantiko'ob maak ichil u 23 méek'tankaajilo'ob k'aabetio'ob, je'elbix, Tekax, Izamal, Seyé, Motul, Dzemul, Umán, Mérida, Baca, Suma, Ticul, Temozón, Tekit, Tizimín, Progreso, Telchac Puerto, Cuzamá, Valladolid, ichil uláak'ob.

U muuk' ti' seguridad ti' méek'tankaajil

U yo'olal le meyajilo'ob ku beetiko'ob ku kaxtik u xu'ulsiko'ob le si'ipil'ob ichil le péetlumilo'obo', yo'olal ti' u mu'ukankunsa'alu kúuchil Puestos ti' Control yéetel u kanan paakat jo' yéetel ichil u bej ti' jurisdicción estatal, yo'olal u kaláantal maak yéetel u ma'alob kuxtal ti' le kaajilo'ob.

Ichil u ja'abil 2025, beeta'abi' 25,787 kanan paakat, beeyxan 1,413 uti'al u kaláantal yéetel u kúuchil kaláantal le kaajilo'ob k'aabetio'ob. Beey xan, ts'ab xaan 8,185 puestos fijos yéetel u péek ti' beejo'ob ti' jurisdicción estatal, tuux ku ilal 24,510 kiis buuts'. Ichil u kúuchil jejelas meyajilo'ob, beeta'abi' 2,176 operativos especiales yéetel u laláantantal u chimpolalil A'almaj t'aano' yéetel u pa'ate' kúuchilo'ob ku kaláantiko'ob maak, yo'olal le lo'ob yaam 4,223 máako'ob ti' jejelas lo'obil. Ichil lelo'ob, toop, lo'obiltaj ichil u la naajil, lo'ob ichil láak'tsilo'obo', abogateo, piratería yéetel lo'ob ichil toj óolal.

Ichil u k'iinil le jala'achila', beeta'aba' 31,272 kanan paakat, 2,041 operativos ti' u kúuchil kaláantal le maax kaajano'obmichil kaajilo'ob yéetel 2,676 meyajo'ob uti'al u kaláanta'al ma'u yúuchul si'ipil, beey xan ts'abi' 10,346 puestos ti' control ichil bejio'ob tuux ku xa'akaltaj 30,076 kiis but's, yo'olal lelo'ob, maachi' 5,625 máako'ob ichil jejelas si'ipio'ob tu beeto'ob.

Le nu'ukbensajil ku áantajil jejelas meyajilo'ob ti' u toj óolal kuxtal, ichil 60 méek'tankaajilo'ob k'aabetio'ob. Ichil lela', ka kaaji' le meyajilo'ob, beeta'abi' 1,871 puesto ti' control yéetel u kanan paakat jejelas bejilo'ob yéetel tuux ku jóok'olo'ob ti' ichil jo' yéetel u chan kajilo'ob, beetun ti' 2,706 puestos ti' control yéetel u kanan paakat ichil 34 méektank'ajilo'ob ichil u Péetlu'umila' yéetel ichil u lu'umil ti' Campeche yéetel Quintana Roo. Yo'olala le baax o ku beeta'al, maachi' 230 máako'ob ku biisko'ob baalo'ob ma' malo'obi' yéetel 21,900 kisbut's ku maáo'ob ichil u bejilo'ob ti' u péetlumilo'ob.

U Ts'atáanta'al ti' tu yo'olal maaxo'ob k'o'jano'ob, Siniestros yéetel áantajil máako'ob

Le nu'ukbesajil ku kaxtik u kaláantik u wiinkilil máak yéetel u najilo'ob maaxo'ob k'aajano'ob ichil péetlu'umila', yeetel meyajilo'ob ku tsiik áantajil ti' le maax k'o'ojanil, u kaambalil ti' k'akasbal ku yuuchul yéetel maax ku beetik, beey xan ku áantaj máako'ob yéetel baálche'o'ob k'o'ja'anilo'ob.

Ichil u ja'abil 2025, áantajil 47,649 k'aat chi' k'aatabi' tu yo'olal maaxo'ob k'o'jano'ob, beeta'abi' 3,367

conatos yéetel tuup k'áak' yéetel beeta'ab 1,349 áantajil máako'ob yéetel báalche'o'ob ichil jejelas mejen kajilo'ob ti' péetlu'umila', beeytun, ts'abi' 10,765 meyajilo'ob ku ts'iiko'ob, ichil ku beetiko'ob p'isba' ti' yíik'el xux, u nuukulil tuux ku k'uchu' le ja' ti' le naajilo'ob, limpieza yéetel ts'a óolal ti' ku puuts'ul gas, yéetel meyajil ti' 702 u yúuchul loobilo'ob ti' le kiis but's, ichi' 22 beeta'abi' meyajilo'ob tuux ti' xoot' yéetel jo'osabi' kiis buuts'.

Ichil u k'iinil jala'achilo'ob, ts'aabi' 58,891 tu yo'olal le maaxo'ob ko'ojano'ob, 3,937 ti' tuup k'áak' yéetel conatos, yéetel 1,791 áantajil máko'ob, beey xan ti' 13,050 meyajilo'ob ku ts'iiko'ob yéetel meyajil ti' 702 u yúuchul loobilo'ob ti' kiis buuts', ichil beeta'abi' 30 meyajilo'ob ti' xoot' yéetel jo'osabi' kiis buuts'.

U Kaláanta'al ma' u yuuchul si'ipil ichil u kaajil Jo'

Le nu'ukbesajila' ku kaxtik u yeensik le si'ipilo'ob beeta'ab ichil u kaajil jo' yéetel le chankaajilo'ob yaan tu ba'apach, ichil ku beetiko'obm operativos ti' kanan paakat yéetel u kaláanta'al ma' u yuuchul si'ipil ichil colonias yéetel fraccionamientos tuux yaam ya'abach si'ipil, ku beeta'al patrullaje preventivo, beey xan ku beeta'al áantajil ti' le kajnáalilo'ob ku t'aano'on ti' le maaxo'ob k'aabeti'o'ob yéetel ku ts'aabal u kúuchil puestos ti' control ichil u bejilo'ob tuux ku okol ichil le kaajilo'ob.

Ichil le u ja'abil 2025, beeta'abi' 12,561 operativos especiales yéetel coordinados, beey xan 4,495 u kúuchil puestos ti' control yéetel ti' u kanan paakat ichil u bejilo'ob ti' le kaajilo'ob, beey tun, beeta'ab 106,006 suust'úubao'ob le patrulla yéetel ts'aabi' 59,051 áantajilo'ob ti' kaanajlilo'ob ichil maaxo'ob k'aabeti'o'ob, uy'i'lal le mayajilo'ob beeta'ab, ma'achal 10,035 máako'ob yo'olal jejelas baalo'ob, beey tun ku mu'uk'ankunsa'al le kanan paakat yéetel meyajilo'ob ku bbatal ichil tuux yaano'ob yaabacha' lo'obil.

Ichil u jala'achilo'ob, beeta'abi' 15,731 operativos ti' u kaalantal le kaajo'ob, 5,985 puestos ti' control, 149,152 suust'úubao'ob le patrulla yéetel 76,857 áantajil ti' le kaanajlilo'ob, maachi' 12,313 máako'ob yo'olal jejelas baalo'ob tu beeta'.

Yu yo'olal le muuchmeyajil beeta'ab ichil u la lu'umil uti'al u mu'ukankunsa'al le ku kaláantikoob ti' Yucatán, U kúuchilil Estados Unidos ichil México tu ts'a' 7 peek'o'ob policías leetio'ob ku kaxtik'o'ob narcóticos, ts'oon, municiones yéetel juum t'akiin, yo'olal lejelo'ob yam 10 peek'o'ob ichil le SSP.

Operativos yéetel Áantajil Viales

Le nu'ukbensajil ku kaxtik yeensik le lo'obil ichil kiis but's' ichil u káajil jo', u bak'paach yéetel u bejilo'ob estatales ichil operativos ti' control, instalación yéetel u ma'alob k'iinsal u señales viales, beey tun u ts'iibta' maax ku maansik le kiis but's' yéetel k'iibuts'.

Ichil u ja'abil 2025 ts'abi' 65,792 u ju'uno'ob ti' infracción tu yo'olal ba'alo'ob k'aas tu beeto'ob ti' le Reglamento ti' le a'almaj t'aan ti' transito yéetel vialidad ichil u káajil jo' yéetel u bak'paach. Beeytun, beeta'abi' 528 operativos ti' alcoholímetro, yo'olal lelo'ob maachi' 1,810 máako'ob ku biino'ob ichil u kiis but's' k'aalano'ob, beeytun 279 maachabo'ob ichil patrulla preventiva, beey xan beeta'ab 365 operativos ti' le maax ku biino'ob séeba'an ichil u bak'paach, tuux beeta'abi' 6,525 u ju'uno'ob ti' infracción. Ichil, ts'abi' 12,271 áantajil ti' auxilio vial yéetel 13,555 ti' gruas, yéetel ma'alobkinsaj ti' 1,535 semáforos, tu ts'a'juba'ob ti' 2,269 señalización reflejantes yéetel u ts'a óolal ti' 114 maajilo'ob k'aabeti'o'ob ichil ingeniería ti' tránsito.

Ichil u jala'achilo'ob, beeta'abi' 80,512 u ju'uno'ob ti' infracción ichil u káajil jo' yéetel u bak' paach, ichil lelo'ob, beeta'ab 643 operativos ti' alcoholimetría ti' ichi 2,301 maacho'ob máako'ob ku biino'ob ichil u kiis but's' k'aalano'ob. Beeytun, beeta'abi' 456 operativos ti' le maax ku biino'ob séeba'an, 10,355

ju'uno'ob beeta'ab, beeytunno'ob 16,749 ku ts'aa'j áantajil ti' auxilios vial, 17,315 ti' grúas, u ma'alob kiinsaj 1,937 semaforos, yéetel beey xan ts'abi' 2,868 señalizaciones reflejantes yéetel áantajil ti' 131 mayajil prioritarios ti' transito.

Le nu'ukbensajila' ku ts'iik mayajilo'ob u toj óolal kuxtal, ichil u káajil (jo') beey xan le k'aabitio'ob. Ichil lelo'ob, ka'kajil le meyajila', beeta'abi' 500 operativos ti' alcoholimetría, ka' maacho'ob 1,678 máako'ob ku biino'ob ichil u kiis but's k'aalano'ob, ts'abi' 732 u ju'uno'ob ti' infracción yo'olal ku maano'ob ichil u kiis but's k'aalano'ob yéetel amonestación ti' 2,523 conductores. Beey xan, ts'abi' 106 tsool t'aano'ob ti' kaambesaj ti' vial uti'al táankelem, u yuumo'ob láak'tsilo'ob, aj ka'aansaj yéetel máako'ob ti' kúuchilo'ob empresas privadas yéetel u kúuchil instituciones pública.

Meyajilo'ob ti' u kanáantal Bejo'ob

Le meyajila' ku beetik u péektsilo'ob ti' u kaalantal bejo'ob yéetel miaatsil ti' u kaláanta'al le u normas ti' tránsito, ichil u tsool t'aano'ob ti' kaambesaj yéetel u tsoolo' ti' xoknáalo'ob, aj ka'aansaj, na'tsil yéetel yuumo'ob láak'tsilo'ob, beey xan máako'ob ti' u kúuchil instituciones pública yéetel privadas.

Ichil u ja'abil 2025, ts'abi' 227 ts'iikbalo'ob ti' kaansajil ti' bejo'ob uti'al xoknáalo'ob, aj káansaj yéetel yuum láak'tsilo'ob ichil jejelas u najil xook, beey xan 40 tsool t'aano'ob ti' mayajil ko'olel yéetel meyajil xiib ti' kúuchilo'ob jala'achilo'ob yéetel u kúuchil empresas privadas.

Ichil ja'alichilo'ob, ts'abal 281 tsool t'aano'ob ti' kaambesaj ti' vial ichil u naajil xook, beey tun 40 sesiones ti' tsool t'aan ichil u kúuchil tuux ku meyajio'ob, tu chuukaj ichil jejelas kajnáalilo'ob.

U kúuchil ti' Comando, Control, ma'alob tsikbal, cómputo, meyajilo'ob yéetel Inteligencia Policial (C5i)

Le nu'ukbensajil ku iik u na'aksi'le u kaláantal ko'olel yéetel xiibo'ob kaajano'ob ichil Yucatán, ichil zonas urbanas yéetel rurales, ichil u malo'ob túumben meyaj, kúuchil k'aabetio'ob yéetel ma'alob tsool t'aan.

Ichil u ja'abil 2025, kaxan 23,030 baalo'ob jook ti' cámaras ti' videovigilancia ichil jejelas lu'umil ichil péetlu'umil, beey xan beeta' 447,203 t'aan ichil 911 yéetel 1,872 ti' 089, ichil u meyajil desarrollo humano yéetel profecioinal, k'aansaj ti' 343 operadores, ts'abi' 560 tsool t'aan ti' psicológica yéetel beeta'abi' 900 k'aat chi', ku ts'iik 92% ku éejenta'al kajnáalilo'ob, beey xan, beeta'abi' 12 campañas ti' u ts'a'aba' k'ajotbil yéetel 33 meyajilo'ob u tsoolo' ti' xoknáalo'ob, jejelas u najil xook. Tu yo'olal lelo'ob ku mu'uk'ankunsa'al ichil tecnológico ti' C5i C5i' ku ya'alalo' yaan ti'o'ob 6,775 camaras yéetel 219 arcos lector ichille bejilo'ob, yaamtioob radiocomunicación, video ti' kanan paakat wa inteligenci policiaca yo'olal u ma'alob meyajio'ob yéetel coordinadas.

Ichil jala'achilo'ob, beeta'al ti' le kúuchila plataforma central ti' monitoreo yéetel ts'a óolal ti' kajnáalilo'ob, ichil u ilal 23,030 meyajil, ts'abaa' ti' 568,190 t'aan tu yo'olal maaxo'ob k'oja'ano'ob yéetel tak pool, k'aansajil 343 operadores especializados ichil u séeba'an u nuukta', beey xan, beeta'ab560 áantajil psicológicas, 900 k'aat chi' ma'alob beeta'al, 12 campañas ti' u ts'a'aba' k'ajotbil ichil 33 meyajilo'ob ti' sensibilización ti' xook.

Le cha'ana' ku beetik ti' le estrategia Aliados tumen Kuxtal. Ti' le sentido, tu ja'abil 2025 1,470 llamadas relacionadas con violencia contra le ko'olelo'; 2,216 utia'al u violencia, 2,013 utia'al u violencia familiar, 139 utia'al u maltrato infantil yéetel 184 utia'al u áantaj psicológico. Le áantajo'oba' ku ts'a'abal ti' 50 méek'tan kaajtalo'ob.

U Kúuchil Sistema Integral ti' Monitoreo Vial Automatizado

Le u kúuchil Integral ti' Monitoreo Vial Automatizado yaam ichil u nu'ukulilo'ob tecnológica ti' le u molayil Secretaria ti' Seguridad Pública yéetel u beeta'al uti'al u mu'uk'ank'unsaj kaan paakat yéetel u k'aatal operativa ichil u vías ti' comunicación ichil péetlu'umila'.

Ichil u ja'abil 2025, beeta'abi'4 retenes móviles, 3 arcos ti' monitoreo yéetel jump'éeel plataforma centralizada ti' análisis, le ku beetik u ilal jejelas tuux ku maano'ob le kiis buts ti' ichil u batsil yéetel u ka'anal ti' niveles ti' precisión. U malo'ob meyajil ku beetik ichil inteligencia artificial, ku jaatsik le kiis buts, yeetel ku xak'aaltik, ti' padrones ti' movilidad yéetel ku iliko'ob baax ku beetiko'ob ichil punto ti' visualización.

K'ajlayo', Le yaan amplifica le páawo'ob estatal u videovigilancia yéetel análisis, ku fortalece le mecanismos observación yéetel kaambalil yo'osal ichil u lu'umil.

Fortalecimiento le flota kisbuuts'o'ob

Le cha'ana' ku ts'áabal u yo'osal u ya'abtal le cobertura ti' le tu'ux ka'anal yéetel seguridad ti' le kaajo'obo' urbanos, rurales yéetel costeras ti' le noj kaajo'obo', bey xan u ma'alo'obkiínsiko'ob le k'iino'oba' núukik ti' le contingencias yéetel láako'ob. Uti'a'al u yúuchul le ba'ala' ku yáanta'al u kaambal, u meyaj'o'ob yéetel u meyaj'o'ob kisbuuts'o'ob lu'um, marítimos yéetel aéreos, ku meentiko'ob le kisbuuts'o'obo', le ba'alo'ob ku meyaj'o'ob yo'osal le meyaj'o'obo', le movilidad máaxo'ob meyaj yéetel le ken inmediata ti' le k'ajóolilo'obo', ku yáanta'al u meentik u je'el óolal yéetel le orden ti' tuláakal u lu'umil le noj lu'umilo'.

Ti' le ja'aba' 2025 tu náajalo'ob 392 kisbuuts'o'ob yéetel 194 kisbuuts'o'ob ti' le méek'tan kaajtalo'obo' ti' le noj kaajtalo'ob tia'al u yo'osal u muuk' u noj meyaj yéetel u núukil le policía del Estado.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku ts'o'ok u k'u'ubul 634 kisbuuts'o'ob operativos: 242 ti' le méek'tan kaajo'ob yéetel 392 ti' le Policía Estatal, ku ya'abtal ya'abtal ya'abach u Buka'aj u ba'al u núukil yéetel ka'antiko'ob ti' le jejelás lu'umilo'obo' ti' le noj lu'umo'.

U Ma'alobkinal u Infraestructura yéetel u Nu'ukulilo'ob

Le meyaj ku kaxtik u yila'al u yaantalti' le jets' óolil yéetel toj óolal ti' kajnaalilo'ob, ichil u ma'alobkinal u Infraestructura física yéetel u mu'uk'ank'unsal ti' u nu'ukulilo'ob policías, tuup k'áak' yéetel paramédicos ichil tuláakal kaajo'ob ti' P'éetlu'umila'.

Ti' 2025, 31,729 artículos u nook' bino'ob adquiridos utia'al u oficiales policías Estado, incluyendo camisas, Eex, yéetel botas tácticas, bey 730 chalecos antibalas yéetel naaj armadura destinados utia'al máaxo'ob preventivo yéetel investigación le Estado, yéetel 68 páajtal a utia'al u equipar le páawo'ob comunicación radio Noj yéetel municipal, bey 28 kits kaambalil yo'osal disturbios. Adicionalmente, 2,430 artículos nook', 810 páajtal a nu'ukulil protección táctica yéetel 162 chalecos antibalas yéetel dobles placas balísticas bino'ob adquiridos yéetel entregados utia'al u policía municipal.

Ichil ma'alo'ob meyaj beetik 52,039 nook' tácticas yéetel 1.043 chalecos antibalas naaj armadura ku ts'o'ok entregado ti' le máaxo'ob operativo ti' le ti' policía preventiva yéetel investigativa, bey 68 páajtal a utia'al equipar le páawo'ob comunicación radio estatal yéetel municipal, junto yéetel 28 kits kaambalil yo'osal disturbios. Adicionalmente, 2,430 artículos nook', 810 páajtal a nu'ukulo'ob ti' protección táctica, yéetel 162 chalecos antibalas yéetel placas balísticas bino'ob adquiridos yéetel entregados ti' le oficiales policías municipales.

U Tsool Kiis buts' uti'al Seguridad

Ichil u Meyajil ti' ku ts'íibtal yéetel u tsool kiis buuts' ku kaxtik u mu'uk'ankunsa'al u kanáantal kajnáalilo'ob ichil actualización yéetel u luusab le yaano'ob ixchil le u padrón le kiis buuts' ichil P'éetlu'umila',

Ichil u ja'abil 2025, kaasabi' u keexel le u placas ti le kisbuuts' 2025, yo'olal lelo'ob beeta'ab 49.99%, ichil ti' 345,404 ts'osabi', ichil 690,921 kiis buuts' ts'íibtal ichil u p'éetlu'umila'.

Meyajilo'ob ti' u áantajil kiis buuts'

Le meyajaj' ku ts'ik áantajil ti le kiis buuts' ichil jejelas tuumben meyajilo'ob yéetel jejelas A'almajt'aano'ob jeets'an ti' yo'olal u ma'alob ts'abaa' ti' le maaxo'ob ku maansiko'ob kiis buts' beey xiibo'ob yéetel ko'olelo'ob ichil u p'éetlumil. Ku ts'abal ma'alob meyajil ti' licencias de conducir, matrículas yéetel permisos yo'olal u mu'uk'ankunsa'al u maano'ob, yo'olal u identificación ti' kiis buuts' yéetel le maaxo'ob u maan ichil kiis buuts', yéetel le lo'ob ku beeta'al jump'éeel ma'alob meyaj ichil Yucatán.

Ti' le ja'aba' 2025, U emitieron 175,772 licencias conducir yéetel 1,748 permisos conducir yéetel xook. Bey xan u ts'a'abal 17,128 registros ti' kisbuuts'o'ob u láak' noj yéetel 58,128 registros utia'al túmben kisbuuts'o'ob.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ma'alo'ob meyaj beetik u ts'o'ok u emitido 217.284 licencias conducir, junto yéetel 2,072 permisos conducción yéetel xookik. Ku ts'áabal bey xan 19,828 registros utia'al kisbuuts'o'ob u láak' kúuchilo'ob yéetel 74,408 registros utia'al túmben kisbuuts'o'ob.

Ts'íibta' ich internet le kiis buut

Le tuumben meyajila' ku ts'aik u jeelbesik le reemplacamiento ti' kiis buuts' beey xan ku ma'alob k'iinsik u beeta'al u trámites yéetel u mu'uk'ankunsa'al u ts'íibtal le kiis buuts' ichil p'éetlu'umil', ichil le la kubeeta'al u nuukuli'il ti' internet. Ichil lela', le nuukulila' tu juum ku beetik verificación automatizada ti' tsool ts'íib, yo'olal ma' a vin a beetik le meyajilo'ob yéetel ku luusik cargas burocráticas, ku ts'aik ku kaalantik yóok'ol kaab kuensik le juum yéetel ku ma'alob meyaj ku beetik ti' recursos administrativos.

Ti' ja'abil 2025 tu beeta'al 6 módulos permanentes ti' Jo' yéetel jo'op'éeel ichil u ts'o'okol le noj kaajo', beyxan ti' kaambalilo'ob 10 módulos temporales ti' méek'tan kaajo'ob ichil le noj kaajo'obo', bey je'el bix jump'éeel módulo yaabilajech ti' Progreso utia'al u registro motos xma' mix jump'éeel registro anterior. Yéetel le ba'axo'ob tu kano'ob ku procesaron 2,479,024 ju'uno'ob archivo vehículos.

Jeel beeta'ab meyajilo'ob uti'al ti' cambios climático yéetel jejelas balo'ob

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u ma'alob kinsal le meyajilo'ob ti' maaxo'ob ku kaláantik'ob máako'ob ichil tux ku táakpajalilo'ob, yo'olal le lo'ob ku beetiko'ob meyajilo'ob u tial u séeba'ankunsa'al le áantajilo'ob ti' emergencias mayores yéetel sáabents'íil, ichil ku beeta'al simulacros tuux ku jo'osa'ab máako'ob, u ts'íibta' nu'ukbensajil ti' u kaláantik kajnáalilo'ob, inspecciones, ku jo'osiko'ob bix ku máan le k'iin bejla'a, beey xan kaambesajilo'ob uti'al u kaláantal máako'ob beey xan u miaatsil uti'al u kaláantik'ob le kajnáalilo'ob, ku beetiko'ob emisiones ti' alalís, dictámenes yéetel ku ye'esajilo'ob muuch' meyaj, yéetel jejelas meyajilo'obm ti' u kaláantal kajnáalo'ob.

Ti' 2025 tu beeta'al 1,328 meyajilo'ob utia'al u promover jump'éeel miaatsil prevención ti' le kaajo'ob ku ti' 106 méek'tankaajil ti' le noj kaajo'obo', ku yáantik Jun 18,000 máako'ob yéetel ku k'uchul ti' asab ti' 2 millones de residentes.

Ichil le ma'alo'ob meyaj beetik ku séen conducido meyajilo'ob preventivas ti' 518 simulacros evacuación,

347 registros yéetel actualizaciones programas meyajó'ob tí' protección civil ichil le kúuchilo'ob, 127 inspecciones, 658 boletines k'iin, 35 informes, 98 k'inbesajo'ob masivos, tí' 106 méek'tankaajil tí' le noj kaajo'ob.

Beeta'al meyajilo'o uti'al u kaláantal kajnáalilo'ob yéetel kaajo'ob

Ku kaxtik u beetik jump'éeel meyaj uti'al ma' u yuuchul miisbal tí' emergencias mayores yéetel sáabents'íil, meyajil uti'al u kaláantal, atención yéetel mitigación, u meyajilo'ob ichil le maax ku tuup k'áak', explosión, derrumbes, meyajil tí' jejelas bix ku máan le k'iin bejla'a, meyajilo'ob uti'al kaambesajilo'ob tí' brigadas yéetel tí' tulaakal kajnáalilo'ob yéetel u naajillo'ob tuux ta'akal kajnáalilo'ob.

Tí' le ja'aba' 2025 tu beeta'al 651 meyajó'ob kanáantik yéetel mitigación tí' le kaajo'obo' tí' 106 méek'tankaajil tí' le noj kaajo'obo', ku ma'alo'obkiínsiko'ob Jun 10,000 máako'ob yéetel ku ma'alo'obkiínsiko'ob tumen asab tí' 2 millones de kajnáalilo'ob.

Ichil le ma'alo'ob Administración ku ts'o'ok u beeta'al 95 meyajó'ob xu'ullsa'al incendios, 457 meyajó'ob monitoreo, 28 sijnáalil formaciones yéetel 23 t'aano'ob preventivos tí' 106 méek'tankaajil tí' le noj kaajo'obo', ku beneficia'al 10,000 máako'ob.

Ts'a óolal tí' Emergencia Mayores yéetel sáabents'íil

U kúuchil Fondo tí' Ts'a óolal tí' Emergencias yéetel sáabents'íil ku kaxtik u kaláantik u táak'in utial meyajilo'ob tí' atención tí' contingencias yéetel çaantajil tí' le kajnáalilo'ob, ichil wa ku yuuchul sáanbents'íil tí' evalúa yéetel ku iila wa k'aabet u áantal yéetel táak'in ichilu fondo tí' administración yéetel ichil ma'alob jump'éeel malo'ob meyajil tí' le táak'in utu'al u kaláantal kuxtal le kajnáalilo'ob yéetel ichil kaajo'ob,

Ichil u meyajil le ja'alachi, kóoj jump'éeel chak iik categoría 5 (Milton) ku ts'aabal ojelbi' le chíikul tsool tí' 106 méek'tankaajo'ob ichil u péetlu'umil, ts'abi' 441 u naajillo'ob tuux ta'akal kajnáalilo'obtuux bino'ob 6,637 máako'ob luusabo' ichil zonas costera tuux tu k'uuch le sáabents'íil, yéetel tsaabi' 29,000 despensas.

Aka' Táakpajal ichil u kuxtal le kajnáalilo'ob k'ala'ano'obi' (meyati' le máako'ob k'ala'ano'ob)

Lela' ku kaxtik u áantik le u kuxtal ichil kaj (PPLS) lelo'ob k'aabet ichil jump'éeel jejelas meyajil k'aabeti'ob, preferencia yéetel capacidae tí' PPL.

Ichil u wiinalilo'ob ku ts'a'abal ojéeltbile', beeta'abi' 661 meyajilo'ob uti'al áantaj tí' 643 máako'ob k'ala'ano'ob ichi 4 u kúuchil centros penitenciarios tí' u péetlu'umil, yéetel u kúuchil Centro Especial ichil u ts'a'abal tí' Medidas uti'al táankelel paalal (CEAMA).

Ichil u meyajil jala'achil, beeta'abi' 797 meyajil uti'al áantajil tí' 779 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 u kúuchil centros penitenciarios tí' u péetlu'umil, yéetel u kúuchil Centro Especializado ichil u ts'a'abal tí' Medidas uti'al táankelel paalal (CEAMA).

U Ts'a óolal tí' psicológica uti'al Máako'ob k'ala'ano'ob

Le meyajila' ku kaxtik áantiko'ob u wiínkil yéetel psicológica tí' le máako'ob k'ala'ano'ob (PPL) utial u kaalantalo'ob, promover yéetel u ma'alob kiínsal u toj óolal, ku ts'aabal tio'ob ts'a óolal tí' psicológica chéen siibil tí' le máako'ob k'ala'ano'ob ichil u kúuchil Centro Especializado ichil u ts'a'abal tí' Medidas uti'al táankelel paalal (CEAMA).

Ichil u wiinalilo'ob ku ts'abáal, ts'abi' 6805 ts'a óolal ti' psicológicas uti'al áantajil 7,613 máako'ob k'ala'ano'ob 4 u kúuchil centros penitenciarios ti' u p'etel'umil yéetel ichil CEAMA.

Ichil u meyajil jala'achil, ts'abi' 9,088 ts'a óolal utial u áantaj 8,877 máako'ob k'ala'ano'ob 4 u kúuchil centros penitenciariosti' u p'etel'umil yéetel ichil CEAMA.

U Ju'unil u xook uti'al máako'ob k'ala'ano'ob

Le meyajila' ku kaxtik áantiko'ob u k'áatal ti' kaansajil ichil jejelas meyajo'ob yéetel nu'ukbensajilo'ob ichil kaansajil ku ts'aik u kúuchil instituciones publicas wa privadas ku kaxtik u áantik le maax k'ala'ano'b yo'olal u ma'alobtal u tuukul utial ma'alob kiinsik u wíinkil yéetel u chukíik u ju'unil u xook.

Ichil le ja'abil 2025, k'áatal 101 ju'um xook ti' uti'al máako'ob k'ala'ano'ob los 4 u kúuchil centros penitenciariosti' u p'etel'umil yéetel ichil CEAMA.

Ichil u meyajil jala'achil, k'áatabi' 509 ju'um xook ichil 4 u kúuchil centros penitenciariosti' u p'etel'umil yéetel ichil CEAMA.

Áantajil tu yo'ola máako'ob k'ala'ano'ob

Le meyajila ku kaxtik ts'iik u áantajil yo'olal ma u chiimpolal u páajtalilo'ob le maaxo'ob k'ala'ano'ob, ku ts'aabatio'ob u páajtalil uti'al u okoj ichil u kúuchil tribunales yéetel ku beetiko'ob tramites uti'al le ejecución ti' le u sentencia.

Ichil u ja'abil 2025, ts'abi' 1,367 tsool xikin legales, uti'al u áantal 3,152 máako'ob k'ala'ano'ob, liberados yéetel externos.

Ichil u meyajil jala'achil, k'áatabi' 1,746 tsool xikin uti'al áantaj 1,722 máako'ob k'ala'ano'ob, liberados yéetel externos 4 u kúuchil centros penitenciarios ti' u p'etel'umil, CEAMA yéetel servicios post penales.

U Ts'a óolal uti'al toj óolal ti' Ma'ako'ob k'ala'ano'ob

Le meyajila ku kaxtik ts'iik u áantajil yo'olal u ts'a óolal le maaxo'ob k'ala'ano'ob ku okoj yéetel ku p'aatal ichil ku beeta'al jejelas meyjilo'ob uti'al ukaláantal ma'i k'ojano'ob, ku ts'aabatioob jump'éeel ma'alob áantajil, ku ts'aabal ts'aak yéetel terapias básicas k'aabeti'o'ob ti' le maax k'ala'ano'ob.

Ichil u j'abil 2025, ts'abi' 36,147 ts'a óolal , áantajbi' 27,046 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 kúuchil centros penitenciarios ti' u p'etel'umil yéetel ichil CEAMA.

Ichil u meyajil jala'achil, k'áatabi' 40,403 ts'a óolal uti'al tooj óolal, áantaji 30375 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 kúuchil centros penitenciarios ti' i p'etel'umil yéetel ichil CEAMA.

U Ts'a óolal odontología ti' máako'ob k'ala'ano'ob

Le mayajilo'ob ku kaxtik ts'iik ts'a óolal ti' ma'alob meyaj ti' odontología uti'al máako'ob k'ala'ano'ob, ku okoj yéetel ku p'aatal ichil ku beeta'al jejelas meyjilo'ob uti'al ukaláantal yéetel ku ts'aabal ts'aak yéetel terapias básicas k'aabeti'o'ob ti' le maax k'ala'ano'ob.

Ichil u ja'abil 2025, ts'abi' 3,357 ts'a óolal ti; odontológicas, uti'al u áantaj 2,382 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 kúuchil centros penitenciarios ti' i p'etel'umil yéetel ichil CEAMA.

Ichil u meyajil jala'achil, k'áatabi' 4,135 ts'a óolal ti' odontológicas uti'al u áantaj 3160 máako'ob

k'ala'ano'ob ichil 4 kúchil centros penitenciarios ti' i péetlu'umil yéetel ichil CEAMA.

Kaambesajilo'ob ti' u Tsool t'aan ti' ichil meyaj máako'ob k'ala'ano'ob

Le meyajila ku kaxtik u ts'ik kaambesajil ti' le máako'ob k'ala'ano'ob, ichil jejelas tsikbalilo'ob utial ma'alob conocimiento, aptitudes, habilidades técnicas yéetel competencias ichil u meyajilo'ob yo'olal u beetiko'ob jump'éeel ma'alob meyaj ichil k'ala'ano'ob ichil le kúuchila yéetel ku bbetiko'ob ma'alob meya yo'olal u jóokol,

Ichilu ja'abil 2025 ts'abi' 484 tsikbalilo'ob, utial ti' 5,303 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 kúchil centros penitenciarios ti' i péetlu'umil yéetel ichil CEAMA.

Ichil u meyajil jala'achil k'áatabi' 578 tsikbalilo'ob uti'al ti' 7,023 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 kúchil centros penitenciarios ti' péetlu'umil yéetel ichil CEAMA.

Beetbi' ti' jejelas Báaxal, Recreativos yéetel miaatsil ti' máako'ob k'ala'ano'ob

Le meyajila' ku kaxtik u beetik u beeta'al jejelas báaxal, recreativos yéete miaatsil utial máako'ob k'ala'ano'ob.

Ichil u wiinalilo'ob ku ts'abáal, beeta'ab 351 jejelas báaxal, recreativos yéetel miaatsil, utial u áantaj 14,114 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 kúchil centros penitenciarios ti' péetlu'umil yéetel ichil CEAMA.

Ichil u meyajil jala'achil, beeta'abi' 424 jejelas báaxal, recreativos yéetel miaatsil uti'al u áantaj 17,654 máako'ob k'ala'ano'ob ichil 4 kúchil centros penitenciarios ti' péetlu'umil yéetel ichil CEAMA.

Áantaj ti' le máaxo'ob jáalk'abta'ano'ob, jóok'sa'ano'ob yéetel ti' u láak'tsilo'ob

Le meyajila' ku kaxtik le máako'ob o ku jáalk'atab yéetel extremadas ma' u beetiko'ob lo'ob ichil ku alik le A'almaj t'aan, yo'olal le lo'ob ku kubuti'ob ichil wiinalil jump'éeel canasta básica

Ichil u ja'abil 2025, ts'abi' 254 áantaj ti' alimentarios utial u áantajil 36 máako'ob ma' kaajano'ob ichil le péetlu'umil yéetel beey xan 26 áantajilo'ob ti' herramientas uti'al 26 máako'ob ma' kaajano'ob ichil u péetlu'umil.

Ichil u meyajil jala'achil, ts'abi' 278 áantaj alimentarios utial u áantajil 60 máako'ob ma' kaajano'ob ichil le péetlu'umil yéetel beey xan 28 áantajilo'ob ti' herramientas uti'al 28 máako'ob ma' kaajano'ob ichil u péetlu'umil.

U Táakpajal ichil u Áantajil táak'in

Le meyajila ku kaxtik le máako'ob jáalk'atab yéetel jóokano'ob ma' u beetiko'ob lo'ob ichil ku alik le A'almaj t'aan, yo'olal le lo'ob ku kubuti'ob u áantalil táak'in, tuux ku ts'aabati'o'ob táak'in utila u beetiko'ob jejelas tramites ichil meyajil k'aabeti'o'ob ichil u cas.

Ichil u ja'abil 2025, ts'abi' 255 áantajil táak'in uti'al 38 máako'ob ma' kaajano'ob ichil u péetlu'umil.

Ichil u meyajil jala'achil, ts'abi' 276 áantajil táak'in, utia'al u ma'alo'obile' 59 máako'ob ku ts'o'okok ti' le noj kaajo'.

Kaxáan Máako'ob Saata'ano'ob yéetel ma kaxanoob

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u muuk'anku'unsal le kúuchilo'ob yo'olala u kaxntiko'ob, kaxáan yéetel ku ilik le maáako'ob saata'ano'ob ichil u péetlu'umil Yucatán, ichil jejels meyajil uti'al u kaxntiko'ob yéetel ku ts'iko'ob áantajil yéetel orientación naats' ti maaxo'ob victimas directas wa indirectas.

Ichil u ja'abil 2025 beeta bi' 2,469 meyajil ti' kaxáan maako'ob, beey tun le áantajil ti' 824 máako'ob, ichil victimas directas wa indirectas. Beey xan, áantajil 412 reportes uti'al u kaxáantal máako'ob, beey tun 23 reporte ti' u kaxáantal láak'tsilob'o, áantajil 13 xiibo'ob yçetel 10 ko'olelo'ob, beey xan u número ti' láak'tsilob'o'.

Ichil u meyajil jala'achil, beeta'abi 3,004 meyajilo'ob uti'al u kaxáantal, lelo'ob u áantajil ti' 1,073 maako'ob ichil victimas directas w indirectas. Bey xan, áantajil 540 repotes uti'al u kaxáantal máako'ob, beey 44 reports ti' u kxáantal láak'tsilob'o. Beey xan beeta'al, beeta'abi' jornadas ti' u ts'abal k'ajoltbile'le u Protocolos Nacionales ti' kaxáan máak, uti'al ti' servidoras yéetel servidores públicos ti' 7 méek'tankajilo'ob, tu chuukaj 204,932 kajnáalilo'ob, ichil, ku yaalaj, ichil u kaajil, 195,004 máako'ob ku t'aaniko'ob maya t'aan.

Meyajo'ob ti' le meyaje' ti' seguridad

Yo'osal u ts'aik u muuk' meyaje' ti' seguridad, le ku ts'aabal ti' jump'eel múuch' meyaj yo'osal u beeta'al u kúuchilo'ob ku ts'aabal u meyajo'ob ti' le kúuchilo'ob ku meyajo'ob ti' le kúuchilo'ob ku meyajo'ob ti' le kúuchilo'oba', bey u ti' seguridad le kaajo'obo', yéetel u yantal u beta'al u yantal le kúuchilo'ob je'elo'oba' utia'al u búukinta'al. Ku ts'o'okole', ku kaxtik u ts'o'oksik kúuchilo'ob ku mejoran ti' le seguridad ti' le peatones yo'osal u construcción puentes, bey xan utia'al le ko'olelo'obo' máaxo'ob ti' violencia.

Ti' 2025, ku beetajo'ob mejoras ti' le módulos yéetel le kúuchila' administrativa, reparaciones fugas ja' yéetel impermeabilización techos ti' le najil reintegración ts'a; le mejora yéetel áantaj le módulos A yéetel B yéetel catorce células ti' le najil rehabilitación ts'aak ti' le ko'olelo'obo' jo'; Bey je'el bix u construcción le puente peatonal situado ti' le Lic. Circuito Periférico Manuel Berzunza tu kilómetro 23,5, tu yiknal u chuumukil rehabilitación Cottolengo ti' u méek'tan kaajil Jo'. Le úuchik ejecutivo xan u meyajta'ab utia'al u kaláantik le najil ti' le ko'olelo'obo' máaxo'ob ti' violencia ti' Jo', tuláakal yéetel jump'eel inversión 24,3 millones pesos.

A'almajt'aano'ob Violeta

Áantajilo'ob ti' ma' u lo'ob ti' le ko'olelo'ob

Le nu'ukbensajila' ti' u ts'a ólal ti' ko'olelo'ob ichil ku beeta'al ti'o'ob lo'obil, ku kaxtik u ts'aik u páajtalilo'ob ti' le Chan xch'úupal, táamkelem paalal yéetel ko'olel utial ma' u yaantal lo'obil, michil meyajil ti' psicológica, jurídica, penal yéetel ichil u meyaj ti' social ku ts'aabal ti' ichilu kúchil Centros LIBRES yéetel u kúuchil Centros tuux ku áantaj ko'olel ti' Tizimin, Ichil lelo'ob ku tuuxtal ichilu Linea ti' ko'olel 097 opción 1, yo'olal u ma'alob meyajil le maax ku ts'ik le atenciones.

Ichil u ja'abil 2025, ts'abi' 18,500 ma'alob meyaj ichil u meyaj ti' social, áantaj ti' psicológica, jurídica yéetel penal ti' 3,105 chan xch'úupal, táamkelem paalal yéetel ko'olel biino'ob ichil u kúuchil Centros Centros LIBRES yéetel u kúuchil Centros tuux ku áantaj ko'olel ti' Tizimin, beey xan ts'abi' 97 koolelo'ob ichil 97 t'aan ichil telefónicas ichil u Linia ti' Ko'olelo'ob. Beey xan beeta'ab, yo'olal u ma'alobtal le meyajil ku ts'ik le atención, ts'abi' 57 sesiones ti' jejelas k'aansajil yéetel profesionalización ti' profesionistas le maax ku ts'ik le áantajilo'ob ti atención, lelo'ob yéetl 14 millones 231 mil 591 pesos.

Ichil u meyajil jala'achil, ts'abi' 35,683 áantajil especializados ti' meyaj social, áantajil ti' psicológica, jurídica yéetel penal ti' 4,297 chan xch'úupal, táamkelem paalal yéetel ko'olel. Beey xan ti 97 ko'olelo'ob ichil 99 t'aan beeta'al ichil llamadas telefónicas ichil u Linea ti' ko'olelo'ob beey xan ts'abi' 57 sesiones ti'

jejelas k'aansajil yéetel profesionalización ti' profesionistas le maax ku ts'ik le áantajilo'ob ti atención, lelo'ob yéetl 20 millones 593 mil 766 pesos.

Le nu'ukbensajila' ku beetik meyajil ti Much'a'ano'ob Tumen Kuxtal, ichil 13 méek'tankaajo'ob ti' 60 k'aabitio'ob, ichil lela, ka kajil le mayajila', u k'uubik 7,027 meyajil ti' ts'ool t'aan yéetel xma' bo'olil ti' ko'olelo'ob ichil u meyajil social, psicología yéetel jurídica, ichil 13 méek'tankaajo'ob.

U Ts'a óolal Especiaizada ichil u Kúuchil Centro ti' Justicia uti'al ko'olelo'ob ichil u kaajil Tizimin

Le nu'ukbensajil ku tsiik jejela meyajil ti' ts'a óolal especializada ti' chan xch'úupal, mejen paalal, táamkelem paalal yéetel ko'olel uchanti lo'ob, ichil u kúuchil Centro ti' Justicia utial ko'olelo'ob ichil u péetlu'umil Yucatán (CJM) ichilu kaajil Tizimin. Le áantajil ku ts'abaaal xma' bolil yéetel u perpestiva ti' genero, beey xn yaam meyajil ti' social, psicológica yéetel jurídico, beet xn : Tsool t'aan ti' legal yéetel penal;gestiones ti' jejekas Kúuchilo'ob, visitas domiciliarias; múulmeyaj yéetel empresas; tsj óolal ti' psicológicas chen ta juum, yéetel jejelas meyajil utial ti' nojoch maak chan xch'úupal, mejen paalal yéetel táamkelem paalal. Le meyajila' ku ts'aabl wa ka biin telo' wa in situ (ichil tuux k'aabeet). Beey xan, CJM ichil le kúuchila ku k'uuch canalizaciones ti' jejelas kúuchilo'o ichil le jalachila', u kúuchil Organizaciones civiles yéetel refugios especializados, ichil beey ku alik le Censo Estatal Util Prevenir, atender, sanconar yéetel u xuulsaj le lo'obilo'ob ichil le ko'olelo'ob ti' Yucatán.

Ichil u ja'abil 2025, ts'abi' 2,796 meyajil especializados xma' bolil yéetel perspectiva de genero. Le meyajila' ichil trabajo social, psicológico yéetel jurídico, e incluyen asesoría legal yéetel representación jurídica ichil láak'tsilob'ob' yéetel penales, áantajil ichil u jejelas kúuchilo' instituciones, visitas domiciliarias yéetel vinculación ichil u kúuchilo'ob empresas. Beey xan, le u kúuchil psicología tu ts'a psicológica ti' jujuntul chan xch'úupal, mejen paalal, táamkelem paalal yéetel nojoch maak, jejelas meyajil,ti' contención emocional yéetel intervención ti' crisis.

U Kúuchil uti'al u k'aláantal ma' betel lo'obi' ti láak'tsilob'ob' yéetel ti' Género (UNIPREV)

Le kúuckila' u k'aláantal ma' betel lo'obi' ti láak'tsilob'ob' yéetel ti' Género (UNIPREV) le ku kaxtik ts'ik atención Intral ti' ko'olelo'ob le maaxo'ob o ku beeta'al ti' lo'obi' ichil láak'tsilob'ob, ti' genero wa riesgos asociados, ichil u meyajilo'ob psicológica, legales yéetel sociales ku múuk'ankunsa'al u protección yéetel bienestar.

Ichilu ja'abil 2025, beeta'ab 175 áantajilo'ob coordinaods, ts'abi' 772 asesorias legales, 223 asesorias psicológicas yéetel beeta'ab 141 asistencias sociales, ichil lelo'ob ku ts'aik 1,533 casos ti' lo'obil yéetel ts'abi' ti' 593 lo'obil ichil género.

Ichil u meyajil jala'achil, beeta'ab 187 áantajil coordinados, beey xan 935 asesorias legales yéetel 282 asesorias psicológicas, beey xan, betabi' 205 asistencias sociales, áantaj 1,897 casos ti' lo'obil yéetel ts'abi' ti' 666 lo'obil ichil género.

Le nu'ukbensajila' ku beetik meyajil ti Much'a'ano'ob Tumen Kuxtal, ichil 60 méek'tankaajo'ob k'aabetio'ob, ichil lela, ka kajil le mayajila', ts'abi' 159 ti' ts'ool t'aan ti' psicológica ti' ko'olelo'ob ku kaatiko'ob terapia individual ichil u forma presencial yéetel t'aan ti' telefónica, beey xan 26 ts'ool t'aan ti' máako'ob k'aláno'ob. Ichil lelo'ob ku ts'aik 553 lo'obil ti' lo'obilo'ob ti' género ichil jo'.

U Ts'a óolal psicológica yéetel Reducción uti'al Xiibo'ob u xuulsaj u lo'obiltaj ko'olelo'ob

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u beeta'al le chan xch'úupal, táamkelem paalal yéetel ko'olel ti' Yucatan ma' u yuuchulti'o'ob lo'obil, ichil u ts'abati'o'b Psicológicaschen tu juum yéetel múuch'kabil kaajnáalo'ob ichil modalidad presencial wa virtuales, y tsikbalilo'ob ti' sensibilización, utial ti' táamkelem paalal yaan ti' 18 ja'ab.

Ichilu ja'abil 2025, t'abi' 1,367 sesiones ti' áantajil psicológica chen tu juum ichil u kaajil ti' jo' yéetel áantjilo'ob 412 xiibo'ob. Beey xan ts'abi' 12 sesiones ti' múuch'kabil ti' u tuukulil uti'al xiibo'ob ma' u k'aat u beetik lo'ob, ichil áantjil ti' 97 xiibo'ob.

Ichil u meyajil jala'achil, ts'abi' 1,475 sesiones ti' áantajil ti' psicológica chen tu juum ichilu kaajil ti' jo' yéetel utial ti' 439 xiibo'ob. Beey xan ts'abi' 13 sesiones ti' múuch'kabil ti' u tuukulil uti'al xiibo'ob ma' u k'aat u beetik lo'ob, ichil áantjil ti' 122 xiibo'ob.

U Keetil ichil xko'olelo'ob yéetel xiibo'ob

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u ts'iik jejelas meyajilo'ob tuux le kaajnálilo'ob ku kaambal, sensibilizarse yéetel ku tukulilo'ob yo'olal le Keetil chil ko'olelo'ob yéetel xiib'ob Yéel ma' u lo'obiltal ko'olelo'ob, ichil u táakpajalilo'ob ichil jejelas meyajil uti'al ma'alob kiinsal u miaatsil ichil respeto, keetil yéetel u kaláantal ichil tu laakal kajnáalilo'ob.

Ichil u ja'abil 2025, maansal 2 cha'an, 1 documental yéetel 2 podcasts. Ichil lelo'ob beeta'abi' ichil u kúuchil Parque Científico yéetel Tecnológico ichil Yucatan, yaam ichil Tierra Papacal, ichil kaajilti' jo'. Ichil ñe meyajila', táakpajalilo'ob 200 máako'ob,

**U wuk tsoolil meyaj:
Maayáaj kaaj. Moots'
yéetel Ba'axten beyo'**

Yucatán ku jeelsijil ti' u miaatsil ku siijil ti' u t'aan, u tuukultik yéetel u muuk' u kuxtal le maya kaajo'ob. beey tun ichil, u jala'achil u lu'umil ku tuulch'intik junp'éel ma'alob meyaj uti'al u ilal ichil maya kaajo'ob ichil u puksi'ik'al ti' identidad yéetel ichil u horizonte tuux ku biin u futuro. Beelay, u miatzil, arte, u t'aan, Ba'axo'ob ojel yéetel ichil u ja'alach ti' le kaajilo'ob tiano'ob ichil chúumuk u meyajil jala'achil ti' kaaj, ichil junp'éel ma'alob meyajil ku beeta'al ichil ti' Tsíikbe'enil, táakpala yéetel tsikbe'en.

Le meyaja' unaj u beetik: k'ajsaj le uch'been meyajil, mu'uk'ankunsal u capacidades le maaxo'ob kanáantiko'ob le uch'been meyajilo'ob yéetel ku je'ban tuumben bejo'ob utial le maáko'ob ku ejentik u páaajtalil ti' miaatsil, t'aakin yéetel t'aano'ob. uti'al u ts'abaal u chikulil tu lakáal, inclusión yéetel orgullo identitario, Yucatán ku láaak'intik u kaajilo'ob ti' meyaj k'abo'ob, creadoras, maayaj t'aano'ob, Ba'axo'ob ojel, jala'achil ti le kaajo'ob yéetel láak'tsilo'o' ti' migrantes, K'ajsajil ti' u ma'alob meyajilo'ob; u mu'uk' yéetel u ts'aik u ma'alob meyajil ti' tejido social ti' péetlu'umila'.

U ka'asiijil maayáaj bejla'e' lela' ma' cheen junp'éel nu'ukbesajil ti' le jala'achil: lela' junp'éel náay ti' tuláakalo'on ku suutik ichil chúumuk ti' u t'aan. Uch'been meyaj, u creatividad yéetel u tuukulil ti' le kaajo'ob. beey tun ku mu'uk'ankunsal Yucatán wa ku u'uyik u t'aan le kaajilo'ob, u kaambal yéetel xiimbal tu tséel ti' le máako'ob beey tuno'ob, u jaajil ku loolankal wa ku páak'al yéetel chíinpoolal wa esperenza.

Meyajo'ob k'a'ana'an uti'al kajnáalo'ob U wuk tsoolil meyaj

Maayáaj kaaj.

Moots' yéetel Ba'axten beyo'

**JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU LÉENCH'INTIK U MA'ALOB MEYAJIL
TI' MEYAJ K'ABO'OB YÉETEL KU TS'IK ILBIL NACIONAL TI' U
MEYAJILO'OB TI' KAAJILLO'OB KU BEETIKO'OB JEJELAAS BA'ALO'OB**

Yucatán táanil le ti' tu beeta'al ichil u la lu'umil ti' u lu'umil México junp'éel Encuentro ti' meyajil Arte Textil ORIGINAL, yo'olal le lo'ob K'ajsaj le meyajil k'abo'ob ayik'al yéetel u jo'ol póop ti' maayaj chuuyo'ob. le mu'uch meyaja' ku táakpajal yaabach meyajil k'abo'ob ti jejelas lu'umil México yéetel tu taasaj yaabach máako'ob, tu ts'aaj le p'éetlu'umil u tuumben tuux ku beeta'al meyajil ti' chuuy yéetel tuux ku kóonol. Yéetel le hito histórico, ku mu'uk'ankunsal yéetel u k'ajsajil le kaajilo'ob tuux ku beeta'al meyajil k'abo'ob, tuulchintaj le desarrollo económico yéetel ku ka' alal ki'imak óol ti' le u tuukulil uch'been baalo'ob ke ts'aik u kuxtal ti' u patrimonio miaatsil ti' México.

**JUMP'ÉEL JALA'ACHIL JETS'A'AN U YÓOL TI' U TUUKULIL, U
KEETELIL YÉETEL U PATRIMONIO U MIAATSIL TI' MAAYÁAJ KAAJ**

Ku mu'uk'ankunsal le Ka'ambesajilo'ob yéetel kaajilo'ob ti' le Gran Museo ti' le yóok'ol kaab, ala'abi' junp'éel kúuchil tuux yaam tuukul ti' t'aan, investigación académica yéetel jejelas meyajil ti maax ku taalo'ob, ku ka' alal u ju'um ti' u kúuchil miaatsil importante ti' le sureste uti'al ti' le maayaj kaako'ob. ts'abi' ti' le kajnáalilo'ob u okoj ti' le patrimonio u miaatsil X ma' bo'oli', xiinbal ti' xo'oknalilo'ob yéetel jejelas meyajilo'ob ti' xook ku ts'aik ti tuumben kajnáalilo'ob ti' u herencia ti' miaatsil ichil u baax u ojel yéetel u identidad. Le política ti' miaatsil ku alik le meyajil ku beeta'al ti' u kaláantal ti' le patrimonio maayaj yéetel beeta'ab junp'éel mayaj uti'al ti' miaatsil tsaabaj ti' páajtalilo'ob beeta'ab uti'al ti' tulakáal kajnáalilo'ob.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU MU'UK'ANKUNSIK U T'AANAL LE MAAYAJ T'AAN ICHIL U PÁAJTALILO'OB TI' MIAATSIL YÉETEL EJERCICIO UTI'AL U IDENTIDA ICHIL TU LAAKAL YUCATÁN

Beeta'abi' jump'éel política integral utialu mu'uk'ankunsa'al le u t'aanal yéetel ku ts'íibta' le maayaj taan ichil lekajilo'ob, u kúuchil instituciones yéetel mediáticos, yo'olal u k'aajo'oltab u páajtalil le miaatsil .

Ichil jejelas tsikbalilo'ob ti' normatividad ti' ts'íib yéetel u Seminario Formativo “U t'aanal Maayaj t'aan ti' Raadyo, Téelebisyoon Yéetel Kúuchilo'ob Digital” profesionalización wa comunicadores ichil mayahablantes uti'al u mu'uk'ankunsal le maayaj t'aan ichil medios.

Le mayajila', ichil le u ka'a síijil maayaj kaaj, ku ts'aaik Yucatán ichil ku kaláantik yéetel u ts'a'abal ojéeltbil u meyajil ti' maayaj t'aan, ku mu'uk'ankunsal ichil kajnáalilo'ob uti'al u dignidad yéetel orgullo u uti'al le presente yéetel generaciones, ku taalob.

JU'UMP'ÉEL JALA'ACHIL KU LOOLANKINSIK U IDENTIDAD ICHIL U T'AAN LE KAAJO'OB

Ichi tuumben ts'a óolal ku beeta'al u u'uyal ti' activa, tu beeta'al jump'éel meyaj ichil miaatsil uti'al u mu'uk'ankunsal le maax ku t'aanik maayaj t'aan. Ts'abi' ya'abach áantajilo'ob ichil kaajil Jo' yéetel bisaabi' ichil 16 kaajilo'ob, beeta'ab ti' u keetlamil péetlu'um ti' u ts'íibta'al kóom tsikbal, yéetel ts'abi' áantajilo'ob ti' maax ku t'aan maayaj ichil u kúuchil tooj óolal. Beeta'al u k'eexal juum oficial utial ti' 19 kúuchil ti' dependencias, ts'abi' tsikbal ti' cosmovisión yéetel u boonil pak'. Beey xan mu'uk'ankunsal le meyajilal 227 nu'ukbensajil ti' radio ichil ku k'uchu' ti' 225 mil máako'ob. Ichil tu jejelas meyajilo'ob ku aliiik' maxo'on ichil kajnáalilo'ob yéetel u loolankal le t'aano'ob ichil u kaajil tu'ux u belil.

JU'UMP'ÉEL JALA'ACHIL KU OJELIL U MA'ALOB TUUKUL TI' MÁAKO'OB

Ichil u chíimpólal u tuukulil uch'been baalo'ob, tuulch'iintaj jump'éel ma'alob meyajil uti'al k'ajsaj le ts'aak yéetel xiiw, beeta'abi' jump'éel muuch' taambalo'ob ichil jejelas kaajilo'ob ichil tuux ku chíimpóolal u meyajil k'aam paal yéetel ts'aak yéetel xiiw. Beey xan kaajil jump'éel Censo ti' maax ku K'aam paal ilal yéetel muuk'ankunsa'al u meyajilo'ob ichil u toj 'oolal ichil le kaajilo'ob. Je'bi' jejelas kúuchilo'ob uti'al u ts'aabal k'ajólbil u meyajil k'aam paal yéetel maax ku meyajil ts'aak yéetel xiiw, beey xan beeta'ab ts'íikbalob'ob yéetel tsikbal uti'al u k'aóolta le u tuukulilo'ob uch'been baalo'ob ti' táankemil ko'olel yéetel xiib. Le meyajilal ku beeta'al ku jookol ti' u t'aan ti' le kaajo'obo' yéetel ku suutik u muuk' le miaatsil.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU TS'AIK A'ALMAJT'AANO'OB YÉETEL DIGNIDAD YÉETEL PERTINENCIA TI' MIAATSIL

Yo'olal u beetal ma'alo'ob meyajil ti' normativos maayas, ts'abi áantajil ti' t'aak'in ichil u wíinalil uti'al ti' jueces maayaj beetun ku mu'uk'ankunsal u meyajilo'ob ichil u kaajilo'ob yéetel ma'alob kiinsal u kuxtalilo'ob, beey xan je'bi' 2 u kúuchil jugados maayaj ichil u kaaajil Tizimin uti'al u beeta'al jump'éel ma'alob meyajil ti' le kajnalilo'ob. Beeta'ab Tsool t'aan ichil maayaj t'aan ti' jueces ichil justicia alternativa, tuulchintaj asesorías jurídicas ti' 32 me'ek'tankajilo'ob yéetel batabi' suut t'aan ti' uti'al ti' máako'ob yo'olal u páajtalilo'ob ichil jejelas kúuchilo'ob ti' justicia, beey xan, beeta'ab nuut'aan ti' jejelas kúuchil ti' dependencias ti' p'éetlu'umil yéetel federales utial u Nojochkinsaj táakbesajil yéetel coordinación institucional.

JUMP'ÉEL JALA'ACHIL KU JE'BI' JOONAL YÉETEL KU BEETIK U TAANIL K'IINILO'OB UTIAL TI' MAXO'OB YAANO'OB ICHIL U LA LU'UMIL

Uti'al u láak'intal le maax k'aabetio'ob, ts'aik asesorías uti'al ti' káajnalilo'ob deportados yéetel máako'ob ichil transito, yéetel ya'abkunsaj tsool t'aan utial kajnalilo'ob ku kaxtiko'ob máako'ob ws saata'ano'ob ichil u la lu'umil. Je'bi' junp'éel ventanilla uti'al ti' ts'a óolal ichil California ku ts'aik áantajilo'ob, yéetel beeta'abi' apostilladas uti'al u áantaj u ma'alobtal u ju'uno'on ti' connacionales. Ya'abkunsal le asesoría uti'al pensión alimentaria, ts'abi' áantajilo'ob ti' t'aak'in ti' viudas ti' maxo'ob yaano'ob ichil u la lu'umil yéetel beeta'abi u meyajil ti' preyectos productivos uti'al maxo'ob yaano'ob ichil u la lu'umil ku suuto'ob. ts'abi' tsikbalilo'ob ichil maax yaano'ob ichil u la' lu'umil yéetel toj oçóolal ti' u tuukulil, je'bi' kúuchiloob especializados uti'al ts'aik áantajil ti' maxo'ob yaano'ob ichil u la lu'umil yéetel u la'ak'silo'ob.

Kóomts'íibil Nu'ukbesajo'ob U wuk tsoolil meyaj:

Maayáaj kaaj. Moots' yéetel Ba'axten beyo'

Ti' le yáax 15 winalo'obil Jala'achila'

Beeta'abi' jejelas meyajil uti'al integrales orientadas uti'al u ma'alob kiinsal identidad maayaj ichil Yucatán. Ichil tsikbalilo'ob ti' kaajilo'ob, kaambesajilo'ob ti' maayaj t'aan, concursos ti' miaatsil, jejelas meyajilo'ob ti' suut t'aan ti' kúuchilo'ob, kúchil uti'al u ts'aabal ts'a'abal óojeltbile' yéetel muuch meyajilo'o uti'al u kaláantal u tuukulilo'ob uch'been baalo'ob, mu'uk'ankunsal u páajtalilo'ob ti' miaatsil yaabach maasewal máako'ob yéetel ma' u t'aaniko'ob maayaj. Le muuk'aj tu naats'a' uch'been tuukulilo'ob ti' tuumben xiipalo'ob, u ma'alob kiinsal u ts'abal le tsool t'aan ichil maayaj t'aan, tuulch'inta'al u t'aak'in ti' meyajil k'abo'ob, ts'aabal ts'a'abal óojeltbile' maax ku meyajil ts'aak yéetel visibilizar u valor ti' le kool ichil patrimonio kuxano'ob, ku biin ichil péetlu'umil yéetel inclusivo, u miaatsil yéetel ki'imak óol ti' u herencia ti' uuch'ben meyajilo'ob.

ICHIL LE NU'UKBENSAJIL "U KA'ASÍJIL MAYA T'AAN"

Naats'abi' le ka'ansajil ti le maayaj t'aano'ob ti'
1,080 máako'obo' ichil 14 kajilo'ob

Brigadas ti' kaajilo'ob uti'al ti' le mu'uk'ankulsal u chīmpolta'al u Páajtalilo'ob Maak

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 110
meyajil beeta'abi' (tsikbalilo'ob,
tsikba'al, nu'ukbensajilo'ob ti' radio,
boletines yéetel jejelas meyajil)

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
68,108 máako'ob

Brigadas ti' kaajilo'ob uti'al ti' le mu'uk'ankulsal u chíimpol'ta'al le ku maax ku meyajil ts'aak

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 14
talleres yéetel tsikballo'ob yéetel
4 sijnáalil ku síijil ti' le Comité
Estatat de Ts'aakil Xíiw yéetel Toj
Intercultural

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
500 máako'ob maayaj t'aan yéetel
ma' hablantes kastláan t'aan

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:
10 kaajilo'ob

ACIMIENTO MAYA
UCATÁN
NO DEL ESTADO

"KO'OX KANIK MAAYA T'AAN" VAMOS A APRENDER LA LENGUA MAYA

Mérida, Yucatán, a 26 de agosto de 2025

Mu'uk'ankunsal ti' le maayaj t'aan ichil le péetlu'umil

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob:

39 meyajilo'ob ti' maayaj t'aan ichil internet beeta'ab

Máako'ob táan óolta'abo'ob wa áanta'abo'ob:

2,826 máako'ob

Ti' buka'aj kúuchilo'ob jk'uchij:

43 kaajilo'ob

Ku ts'a'abal óojeltbile' ti' nu'ukbensajil uti'al ti'kajnalilo'ob yçeetel Estatales uti'al ti' le maayaj kaajo'ob

Ba'alo'ob wa táan óolalo'ob: 3,407
meyajil ti' ts'a'abal óojeltbile'
beeta'ab (nu'ukbensajilo'ob ti'
radio, u nuukulil impresas, jejelas
ju'uno'ob uti'al ts'aabal ti' bilingües,
ju'uno'ob uti'al óojeltbile, videos,
kaambesajilo'ob)

**Máako'ob táan óolta'abo'ob wa
áanta'abo'ob:**
máako'ob u t'aaniko'ob maayaj
ti' kaajilo'ob ti' ka'anal yéetel
jach ka'anal paachilkuunsaj wa
marginación

Táanilkunsajil le Jala'achila' U wuk tsoolil meyaj

Maayáaj kaaj. Moots' yéetel Ba'axten beyo'

Ts'a'ab k'ajóoltbil yéetel mu'uk'a'akunsa'ab maayat'aan

kaàsijil maya'ob

Le nukbesajil “Maayáaj jelsíjil” ku' kaxantik kalantik, t'sab'ojetbil yetel u mu'uka'ankunsik le' yo'oj'loob, yetel u yabilmo'ob u miaatsil maya'ob ichiil u be'etab u'peel kúuchil tu'ux le' xchu'palaloob, pa'alaloob, tankel'moob yetel tu' lakaal kaj, u pajtal u'yikoob biix u kuxtaloob le' uchbeen ka'ajoob, le' suk e beto'ob, u miaatsil yetel beyo mu'ukan'kunsik miaatsil u lu'umil Yucatané

Tu' jabil 2025, ts'abi 5 tsol xiikin yo'olaal mu' saatal le' miaatsiloba' yetel u mu'ukankunsaab le' najal ta'akin u meyaj'tal kab melipona, yetel ka'ancheob ichiil le' taankabo' maya'ob, te' meyaj tak'pajoob 60 kajna'liloob tu' kajil sierra papacal yetel 130 le' maxoob ku biinoob parque científico yetel tecnológico ti' Yucatan. Beyxaane beeta'ab u'peel chaanil yoolal biix u b'eetaal u'peel kaánche ta' najiléex ,yetel t'sab ká'ájtobil ti' redes sociales utial parque yetel ti' u cha'anil Tele Yucatan, ku' kaáxtik u kaálantik le' yoj'loob le' uchbeen kajób yetel u' mek'taal le' miaatsilo'

Ichil u k'iinil le jala'achila', ts'o'ok u ts'abal, 3 oxpeel kaansajo'ob uti'al u kaàlanta' le' kab melipona yetel 2 caàpel kaansajo'ob utial u betaà k'aancheob. Beyxan beètab koòn chanil'ob yetel u' peèl chaànil biix u beètal k' àancheès ichiil le' kajoòbo yetel tsù kasaa` le' meyajob uti'al u yila'al bix u meyaj mayanaajoòb, beeta'ab le' sendero interpretativo ku' yeesi'ik le' bejo' yetel ku' kanantik laailie'e le' ku'uchilo'. Le' taàki'nob xuupil te' meyajoba' ts'ab uti'al u kanataal uchbeen ba'alob mayak'aj yetel u jok'ol tanil, u kajil sierra papacal.

U Ketlamil u Mu'uk'a'ankunsa le miaatsil uti'al xiibo'ob yéetel ko'olelo'ob, mayata'an yetel uti'al mu't'aanko'ob maya tu' lu'umil Yucatan

Le meyaj' ku kaxáantik u táakmuk'tik mayata'an yetel u miaatsil.

Tu ja'abil 2025, beeta'ab u Ketlamil u ko'on ts'iib ichil maya t'aan “cardenal” yo'olal ich kool mu'uk'a'ankunsik u mo'ots maya'ob uti'al pa'alaloob, tankel'moob yucatecos, k'amaj 16 jump'éeel tsikbal ich maya yetel takpajal 14 tankel'moob u méek'tankajo'ob yéetel kaajo'ob; Espit, Chamkom, Mayapan, Merida, Mani, Uayma, Temozon, Mococho, yetel tinum, k'u'ub náajalilo'ob ti' yaax'o \$8,000 pesos , ka' lugar \$6,000 yetel \$4000 ti' óoxp'éeel kúuchil. ts'a'abal ti' le centro convenciones siglo XXI.

Le nukbesajil “U ka'asijil maya t'aan,(kaambesajilo'ob uti'al mayat'aan ak'tan ti' màako'ob yetel yaan nachilo'ob, internet)

Le nu'ukbesajila' ku kaxáantik, ma' cheen u ka'ansa' gramatica wa lingüística, beyxaàn u chiimpolta'a

le' maya ta'an beyxa'an ku much'kuu'ba yetel uch'be'en ba'aloob u yojl'oob, biix u kux'taloob, yetel biix u yikoo' wey yo'ko'ol kaab. Beyxaan ku' mennkoob tuumbeen nukbesajilo'ob uti'al miaatsil yetel kaambalil maak'oob, ku' Káanbesajilo'ob le' mayata'an.

Ja'abil 2025, tu' ts'okts'ajo'ob ma'aloob 200 mako'ob ti' jjeelas niveles ti' xook: yax nivel aktaan yetel na'ach yetel ka' nivel ich internet.

Ichil u meyaj le jala'achil, ts'o'ok u ts'abal 5 kaambalil xook maya t'aan tanil maako'ob yetel 8 ich internet ti' u meek'tankajil Jo', u aantajil ti' 443 mako'ob ku' taalob tu meek'taan kaajil, jo', Tecoh, Oxkutzcab, Dzan, Cuzama, Ticul, Chapab, Teabo, Mani, Tixkokob, Telchac Pueblo, Sinanché, Uman, Valladolid, Maxcanú, Motul, Muna, Tekax, Yaxcaba, Cacalchén, Progreso, Abala yetel Suma. U ts'ook le' xook ti' maya t'aan, ts'o'ok u ts'abala' tumeen ka'ansaj mayaob, ti' 14 meek'tankajilob ichil tu' lu'umil Yucatan, ti' u nu'ukesajilo'ob "Uka'asijil Mayat'aan", tu'ux ts'aab antaj ti' 1,080 maako'obo'.

Beyxaan ts'aabi kaambalil xook ti' 3 kúuchilo'ob jala'achilo', uti'al meyaj'ob jala'achil, tu t'aan maak yéetel na'achil. tu chúukáaj 24 meek'taankajalo'ob. Ichil le péetlu'umil.

Sutt'aan ich mayat'aan le' ju'unobo' oficiales, yetel mola'ayilo'ob

Le nu'ukbensajil ku kaxtik u kananta'al u páajtalilo'ob miaatsil, xook tu'ux ku' t'aana kaa'peè idioma yetel u tak'pajlo'ob ichiil kuxtaal, beyxaan u mu'k'ankunsiik le' t'aan 2 idiomas, mu'ch'aak su'utal u t'aanik maya yetel u mu'uka'ankunsaal u miaatsil ku'xaan. K'aabet pek'sik le' miaatsil uti'al u yantal u maalob cuxtal ichiil tu' lak'loon, miix ma'ak ku' baatal pachil.

Tu' jaab 2025 bèetabi' 23 suut t'aan ju'unob oficiales, yetel mola'ayilo'ob.

Ichil u meyaj le jala'acha, ts'o'ok u beeta'al 316 suut t'aan uti'al ju'unob oficiales, yetel mola'ayilo'ob, aantaj'bi' 20 mola'ayilo'ob u ti' jala'ach, Yucatan, ichiil secretarias, dependencias, yetel organismos autónomos. Beeyxan beta'ab 35 suut t'aan castlan, ich maya, te' CJPF, ti' centro de justicia oral de Merida. Beey xan nu'ukabi teléfono uti'al notificar, mu'uch mejay ejidatarios, ti' tribunal agrario, mayaka'ajoob, yetel juzgados estatales, aantaj'bi' 720 xiibo' yetel ko'olelob, mayat'aan ichil le' meyajo'oba'

Talleres yéetel charlas yóok'ol visión del mundo, recuperación u ba'axo'ob yéetel cultura maya

Le cha'ana' yaan u ti'al u meental yéetel u xan u yila'al, p'atil yéetel u yits'a'al le uts' k'ajóolilo'obo', u yool yéetel u ya'ak'atil yo'osal u yúuchul le civilización maaya, ku ya'atiko'ob u k'ajóoltbil yéetel ka' ti' u yo'osal u beta'al u meyajo'ob, u cohesión ts'aa yéetel u muuk' le je'ela' maasewáalo'obo' ti' le kaajo'obo' máasewáalo'obo' ti' le kaajo'obo' máako'obo' yo'osal u yilikil yéetel u yits'a'abal yo'osal le kaajo'obo' maaya'.

Ti' 2025 ku ts'o'ok u celebrado 20 talleres yóok'ol el tema Visión del Mundo yéetel Recuperación u Identidad Maya, ku beneficia'al 686 máako'ob, incluyendo jóvenes yéetel nukuch máako'ob 20 meek'tanil.

U ts'abal k'aj óoltbil Nu'ukbesajo' uti'al Kaaj Yéetel Péetlu'umo'ob uti'al Maaya Kaaj Yucateco

Le nu'ukbesaj yaan bey u tuululil u ts'áajik u yóoje'elt le kajnáalo' ti' meek'tankajo'ob k'aj óoltan bey máasewáalo'ob yéetel jach ya'ab óotsilil, ti' maaya t'aan yéetel ti' kastelan, ichil ti' nu'ukulilo'ob ti' comunicación, yo'olal le nu'ukbesajo' yéetel tuukul meyajo'ob jo'oksan uti'al u tan óoltal maaya kaaj, je'elbix ba'alob ku jo'ok'ol táanil ti' péetlu'um, noj lu'um yéetel tanxel noj lu'umo'ob. Beyxan, tan u

múuch' meyajta'al yéetel kúuchilo'ob ti' comunicación ti' mola'ayo'ob ti' jala'ach uti'al u ka'a ilal u yoksal ti' le manualo'ob ti' señaletika ich maaya t'aan-kastelam.

Ti' u ja'abil 2025 beeta'ab 223 nu'ukbesajo'ob ti' chíikuil t'aan ich maaya t'aan yéetel kastelam jo'oksan uti'al kaaj maaya t'aan. Beeta'ab 874 ba'alil uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil yéetel tsool ti' ka'ap'éel t'aanil, je'elbix 2,300 impresiono'ob ichil triptiko'ob yéetel ba'alilo'ob uti'al boon. Beyxan, jóok'saj jump'éel kóom cha'anil documental yo'olal productoro'ob aj-meyajk'abo'ob, jump'éel cha'anil ti' u chíimpolta'al u meyaj máasewáal ko'olel, 4 tsool ts'íibil ti' señaletika yéetel beeta'ab 2 rueda ti' prensa uti'al u ts'a'abal k'aj óoltbil u Máank'iinal Máasewáal Kaajo'ob yéetel Síit' óok'ot k'iimbesaj yáax u ten Toronto, Canadá, yéetel jach ya'ab tu'ux jo'oksaj ti' medio'ob impreso'ob yéetel digitalo'ob. Yáax u ten uchik u beeta'al u keetlamil óochel "U óochel in Kaajal", yéetel táakpaj 81 máako'ob ti' jejeláas méek'tankaajo'ob ti' Péetlu'um; le 6 óochelo' náajalnajo'ob e'esajbo'ob ti' u k'iinil u k'iinbesaj u Máank'iinal Máasewáal Kaajo'ob yéetel ts'a'ab bey náajalilo'ob jump'éel computadora portátil yéetel ka'ap'éel tableta'ob elektronika'ob.

U ya'abkunsaj u Ts'a'abal k'aj óoltbil yéetel u Mu'uka'ankunsal Maaya T'aan ichil u kajnáalilo'ob Péetlu'um

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil u táalpesik u xookil, u ka'ambesajil yéetel u ka'anal u t'aanal yéetel u ts'íibtal le maaya t'aano' ichil u kajnáalilo'ob Péetlu'um, tu yo'olal u beeta'al curso'ob ti' línea, ku líiks u yóol yo'olal maaya yéetel míatsil maaya.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 17 meyajjo'ob ti' ka'ansajil yéetel mu'uka'ankuns ti' miaatsil yéetel maaya t'aan ichil u kajnáalilo'ob Yucatán, ti' 43 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'um yéetel tu'ux áantab 1,335 máako'ob (566 ti' le je'ela', maaya t'aano'ob).

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj jala'ach, ts'o'ok u beeta'al 39 curso'ob ti' línea uti'al u ka'ansajil ti' maaya t'aan ti' 43 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'um tu'ux áantaj 2,826 máako'ob.

U ya'abkunsaj u Ts'a'abal k'aj óoltbil ti' ba'ax tu ts'áaj u kaxan tsikbalil ti' Área'ob Humanistika'ob ti' Péetlu'umil ti' Yucatán

Le nu'ukbesaj yaan u tuukulil u ma'alobkinsik bix u meyajta'al uti'al u líiks óoltal yo'olal u kaláantal, u p'aatal yéetel u ya'abkunsaj u t'aanal yéetel u ts'íibtal maaya t'aan ichil kajnáalilo'ob ti' péetlu'um, tu yo'olal u beeta'al tsikbalo'ob, meyaj tsikbalo'ob, conferencia'ob, e'esajo' ti' balts'am, meyajilo'ob artistika'ob yéetel miaatsilo'ob, ku líik's u ts'áaj tuukul yo'olal t'aan yéetel miaatsil maaya.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 34 meyajjo'ob ti' u ts'a'abal k'aj óoltbil yéetel u mu'uka'ankunsaj t'aan yéetel miaatsil maaya ichil kajnáalilo'ob Yucatán, ti' 59 méek'tankaajo'ob ti' péetlu'um yéetel áanta'ab 3,850 máako'ob (630ti' le je'ela', maayat'aano'ob).

Ichil u k'iino'ob u meyaj jala'ach, ts'o'ok u beeta'al 36 meyajjo'ob ti' u ts'a'abal k'aj óoltbil yéetel u mu'uka'ankunsaj t'aan yéetel miaatsil maaya, ti' 44 méek'tankaajo' ti' péetlu'um tu'ux áantaj 4,268 máako'ob.

U kaláantal Súukbenil yéetel Úuchben Tuukulilo'ob

Brigadas ti' kajalo'ob uti'al u mu'uk'ankunsaa' ts'akiil yetel xi'iu maya

Le nukbesaj ku kaxtik le màasewalo'ob mako'ob kajano'ob ti mektankajilo'o Jach' ots'ilo'ob Wey l'uuma Ku yaiko'o. U identidad cultural bey ats'a Platicas yolal medicina tradicional yetel Tallereso yo'olal partera.

Ichil le ja'ab 2025 beeta u kaamp'eelal u sesión Ordinaria T'oucomité Estatal ti medicina Tradicional Yéetel interculturalidad yolol altoj'oolalwey indenaya.

Ichil le jala'achila' beeta 14 tallereso Yéetel platicas Ts'olxiikino'ob ti' nuukesajilo'ob" much'meyajyololalkuxtal,yéetel wlts'atanilo'ob Utial Uts'abal k'ajolbil yéetel wlukaanantal lets' maako'ob Maya,kukaxtiikjakaanantaluts'aalk' ajolbiiletukulil'aBeyxanlekuchilo'obotánicosku Ts'aiikbalo'o vegetativoutialubeeta infusiones, cápsulas, champús ,jabones,yéetel cremas. Lemeyajoba' Beetano'o melemédicos. Tradicionales Ti' mek'tankajilo'obtitecoh. Tekax, muxupip, opichen, Buctzotz, mayapan,

maní, Motul, Dzidzantun, yéetel Chapab, aantaj 500 ju'untulal mako'o ichil xook'nalol tienaañil xook' Ti' bachilleres yéetel xiibo'ob yéetel kolelo'otutaaniko'obmaya""Beyxanbeeta kaamp'eelsesionesordinariastiucomiteEstatalti medicinatradicional Yéetel interculturalidas yololaltojolal tu Ts'tantallle y meyajle parteras ti Ujurisdicción sanitaria 1,3 Yéetel beeta múulmeyaj Yéetel ulak malo ayilo'ob Ti salud yetel ulak Secretarias ti gabinete.

U K'iimbese'al Pixano'ob

Le nuuk'besa ku` kaxtiik jak'aaxal,yeetel u chilpoltale' maxo'ob máx ts'okuk'iimilo'ob, yéetel beeta' altares,kikilo'obyéetel rituales kubeetik jaanchajak utukulil yéetel le' maxo'ob ts'ookukimilo y'etel le' maxo'ob kuxano'on Yeetel u k' limbesaj le' janal Pixan, le' mektankajimo'ob chiimpoltiko'ob Yololallepixano'ob,beyxan ku' Muk'ankunsamaxobii Yeetel kukaanantal baax suuka'an u' be'etaal yéetel u' mùuk'ankunsaal le' familias y'etel mejemkajo'obo.

Te' ja'ab 2025 bèeta'ab u'p'eel rueda ti' prensa u' yo'olaal kiinil 23 ti' octubre tu'ux ts'abii ojetbiil jejelaàs ba'aloob uti'al janal pixan, u' kiinil 28 ti' octubre ti nojoch k'iwiik tu ' kajil jo', tu'ux ku' tak'pajlo'ob 106 me'ektanka'ajilo'ob u' petlùumil yucatan ichil le naajil xoko'ob,molayilo'ob Yeetel asociaciones ku ts'aab k'ajolbii le ba'ax kunubeeta' yeetel utummbenkunsa le patrimonio cultural ti luumkabiil. Tak'pajo'ob 1000 u'tuùl ma'ako'ob tanxeel tu'uxoob yéetel u la'ak luùmil; ichil tamkelmo'ob, nojoch'mako'ob ch'uupalal yeetel xiipala'lo'ob.

Talleres yéetel much'táambalo'ob uti'al u mu'uk'ankinsal le úuchben ba'axal mayas

Le nu'ukbesaja ku kaxáantik u ka'a kuxkintik le úuchben ba'axalo'ob mayas ichil táankelemo'ob yéetel paalal ti' méek'tankajaj yéetel mejen kaaj ti' Yucataán beey xan jach unaj u kaláanta'al ma' u sa'atal tumen lela' jump'éel ba'al ku ye'esik maaya miaatsil, ku múuch'ik deporte, estrategia yéetel maaya t'aan.

Le ba'alob uti'al kaambal ma' chen ku mu'uk'ankinsik habilidades psicomotrices, tuukul matemático yéetel múul meyaj, beey xan ku ye'esik múul kajtal, u chiinpool ch'a'a t'aano'ob yéetel u t'aanoob ichi maaya t'aan, ku mu'uk'ankinsik le ba'ax p'aatan tumen miaatsil yéetel ku kaláatik ba'alo'ob ku beeta'al ka'ach úuchil lela' herramientas uti'al kaambal yéetel múul kuxtal ichi ya'ab ja'ab.

Tu ja'ab 2025, ts'o'ok u beeta'al 3 e'esajil tu yo'olal úuchben báaxal mayaj, tu méek'tankajil maní, Chumayel yéetel tu kajil jo', tu'ux táakpajnaj ichil 500 máako'ob tu'ux yaan nojoch máak, táankelemo'ob, chan x ch'uupal yéetel chan xi'ipal. Beey xan, beet'ab uláak' e'esajil ti' úuchben báaxal yéetel múul meyaj yéetel Sistema para el Desarrollo Integral de la Familia en Yucatán ichil u máan k'iinal nojoch máak, tu'ux táakpalnaj 300 máako'ob. Beey xan táakpalnaj u coro mejen paala'lo'ob Túumben Káay ti' tu méek'tankajil Kinchil, tu'ux tu k'aayo'ob k'aayo'ob ich maaya t'aan.

Kúuchilo'ob uti'al ko'olelo'ob yéetel xiibo'ob ku ts'aako'ob yéetel xiíw je'elbix u ts'aakal máak ka'ach úuche uti'al ts'áaj k'ajóoltbil le ts'aak yéetel xiíwo'

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik le kajnáalilo'ob ku ya'ala'al maasewal jach le kajkabalo'ob tu méek'tankajil ka'anaj yéetel jeta'an ka'anal nach yaaniko'ob te péetlu'om ku ejentiko'ob u identidad yéetel le ba'ax p'aatantio'ob tumen miaatsil ichil u beetiko'ob actividades miaatsilo'ob ichil múuch' meyaj ka'a u ye'eso'ob le meyaj yéetel ts'aak yéetel xiíw maya.

Tu ja'ab 2025 Ichil u k'iinil u meyaj le jala'acha' beeta'ab 5 ceremonias mayas, 3 talleres yéetel jump'éeel e'esajil ti' xk'aam paal ti' Jo', Muxupip, Tzucacab, Tecoh Ticul, Chapab yéetel Mayapan, beey xan táakpajalnaj ti' e'esajil nojoch máak yéetel áanta'ab tuláakal ti' 660 máako'ob, ichil 540 ko'olelo'ob yéetel 120 xiib. Beey xan, beete'ab 3 much'táambal regional tu yo'olal ts'ak yéetel xiíw maya yéetel intercultural ti' toj óolal: yáax much'táambale' úuch hacienda Hobonil ti' Tzucacab, tu'ux k'u'ub chimpolal ti' xk'aam paalal yéetel ti' máax ku ts'aako'ob yéetel xiíw beexan beeta'ab jump'éeel k'eex ichil xoknáalo'ob yéetel máaxo'ob ku xookiko'ob enfermería ti' UADY yéetel ts'áatanta'ab 14 méek'tankaj yéetel tu yáantaj 300 máako'ob; u ka'ap'éeelile' jardín botánico "kiwik" ti' Tecoh, yéetel jump'éeel tsikbal, k'u'ub chimpolal yéetel tu k'eexo'ob ba'ax u yojelo'ob, tu'ux ts'áatanta'ab 10 méek'tankaj yéetel áanta'ab 200 máako'ob yéetel u ts'ooke' CONALEP tu méek'tankajil Zaci tu'ux táakpaj 6 méek'tankajo'ob, ts'a'ab óoxp'éeel talleres jump'éele' ti' páats', jump'éele' uti'al xk'aampaal yéetel u ts'ooke' ti' ts'aak yéel xiíw yéetel le meyaj' áanta'ab 200 xoknáalo'ob yéetel beeta'ab jump'éeel registro ti' máaxo'ob ku ts'aako'ob yéetel xiíw ti' 15 méek'tankajo'ob uti'al u túumbenkinal u base ti' datos ti' mola'ayil.

ku kaxanta'al kúuchilo'ob uti'al múuch'o'ob máaxo'ob ku meyaj'o'ob ti' u kajnáalil maya

Le nu'ukbesaja' ku kaxáantik kajnáalilo'ob ku ya'ala'al maasewal, lete' kajkabalo'ob te méek'tankajo'ob kanaj yéetel jeta'an kanal marginación, ku ejentiko'ob u identidad yéetel le ba'ax p'aatantio'ob tumen miaatsil, yéetel u kaxan u ts'áaj k'ajóoltbil ku beetik jejeláas ba'alo'ob yéetel u k'ab maya ichil u kaxantal kúuchilo'ob uti'al kóonol le ba'ax ku beetik yéel u k'abo'ob.

Tu ja'ab 2025, k'áata'ab jump'éeel kúuchil uti'al kóonol ichil u ki'imak óolali Xmatkuil 2025, tu'ux áanta'ab 36 máako'ob ku meyaj'o'ob yéetel u k'aab yéete rentarta'ab jump'éeel naj ichil jump'éeel winaj tu yo'olal u p'aatalobi', tumen jach u ya'abile' ku talo'ob ti' jejeláas méek'tankaj te péetlu'uma'. Beey xan táakpajnaj ti' Semana de Yucatan en México, tu'ux áana'ab 35 máako'ob ku meyaj'o'ob yéetel u k'ab leloba' tu túuxtajo'ob u kóonol uti'al kóonok.

Ichil u k'iinilo'ob u meyaj le jala'acha', ila'ab 209 tu'ux jeel u páajtal kóonole', 160 Jo' úuch le kóonolo'ob yéetel u ts'ooke' ti' 41 méek'tankaj, yéetel lela' áanta'ab 319 máako'ob ku meyaj'o'ob yéetel u k'ab. Beey xan, capacitarta'ab 5 múuch' máako'ob tu'ux yaan 75 ko'olelo'ob tu méek'tankajilo'ob Teabo, Tekit, Cacalchén, Mérida, Chumayel, Cuzamá, Maxcanú yéetel Mayapán. Mu'uch' 506 expedientes ti' máako'ob ku meyaj'o'ob yéetel u k'aab yéetel táakpajna ti' Semana ti' Yucatán ti' México, tu'ux ko'on u kóonol 35 máako'ob ku meyaj'o'ob yéetel u k'ab ti' ichil le péetlu'um. Beey xan, ku'ub 450 áantaj ti' máako'ob ku meyaj'o'ob yéetel u k'ab ku beetko'ob wa'k'áan ti' Opichen, Muna, Tzucacab y Cholul. beey xan beet'ab 2 talleres uti'al u kaláanta'al yéetel u ts'áaj óojeltbil maya miaatsil ti' Mayapan yéetel Opichen, beey xan 2 xiímbal guiado ti' jardines botánicos ti' Acanceh yéetel Tecoh tu'ux táakpajnaj 80 máako'ob.

U ts'ooke' beeta'ab jup'éel registro ti' máako'ob ku meyajo'ob yéetel u k'ab lela' uti'al u túumbenkinal le yaano'ob te mola'ayo'.

Áantaj ti' maya kaaj

Le nu'ukbesaja ku kaxáantik u yáant le u jeel jóok'ol táanil yéetel u kaláantal maya miaatsil ichil u ts'a'abal áatajo'ob ti' nu'ukul uti'al u meyajo'ob yéetel táak'in ti' maasewal kajnálilo'ob ti' méek'tankajo'ob ka'anal yéetel jeta'an ka'anal u marginación, beey xan yéel keetlamil ku mu'ukankinsik le ba'ax ku beeta' ka'ach úucho' wáa le súuka'an u beeta'al yéetel u t'aanal maaya t'aan yéel u tsibtal ich maya.

Tu ja'ab 2025, ku'ub 20 áantaj ti' núukulo'ob uti'al u beeiko'ob u meyaj tu'ux áanta'ab ti' 250 xk'aam paalal, beey xan ts'a'ab áantaj ti' 2 charanga ti' tu méek'tankajil Kinchil yéetel Tekantó, tu'ux áanta'ab 12 máako'ob.

Ichil u k'iinil u meyaj le jala'acha', ts'a'ab 5 áantaj uti'al u beeto'ob u meyaj ti' óoxp'éel much'táambal folclóricos ti' Tekax, Chocholá yéetel Ópichén, tela' áanta'ab 144 chan x ch'uupalal yéetel chan xi'ipalal, beey xan u múuchtambal le ku k'aayo'bo ti' Kinchil "Túumben Kaay", tu'ux yaan 18 mejen paalal. Beeta'ab múul meyaj yéetel u noj mola'ayil ti' miaatsil yéetel Artes ti' péetlu'um ts'a'ab u janalo'ob 200 chan xch'uupalal yéetel xi'ipalal táakpajo'ob te much'táambal beeta'ab te CECUNY, beey xan k'u'ub 200 souvenirs. Capital Iberoamericana ti' janal 2025", áanta'ab le yáax ki'imak óol Vocacional ti' janal Tak'an 2025 ti' Halacho, tu'ux beeta'ab yáax keetlam ti' chak jáanal o'ox úuche' ichil universidades tecnológicas yéetel ts'a'ab u náajal le óoxp'éel yáax kúuchilo'. Beey xan, k'u'ub 52 áantaj ti' nu'ukulo'ob uti'al u beeto'ob u meyaj ma' k'úuchuk u k'iinil u ts'a'abali' uti'al u mu'uk'ankinal miaatsil yéetel ba'ax súuka'an u beeta'al tumen maya kaaj ichil u k'u'ubul u nook' uti'al le múuch' jaraneros ti' Cansahcab, Samahil, Izamal, Ticul, Kinchil yéetel Tekax.

Preservan le áantajo'ob bibliotecas utia'al u consulta le je'ela' documental yéetel meyajilo'ob utia'al u xan le xooko'

Le cha'ana' ku ts'a'abal ti' le méek'tanilo'obo' ti' le noj lu'umil jump'éel kúuchil uti'al u k'a'ayal yéetel u xook le meyajo'ob, u xan le xooko' yéetel áantajo'ob áantaj ti' internet te' je'ela', yéetel 6,505 ju'unil ti' jejeláas publicaciones yo'osal je'el bix yucateca', le interculturalidad, le maaya t'aan yéetel miatsil, t'aano'ob, cuestiones legales yéetel k'ajláayo'ob. Ku ts'o'okole', ku beeta'al ku utia'al xan le xooka', talleres yéetel mantiene jump'éel chan chúumukil informática yéetel muuk' internet gratuito.

Ti' ja'abil 2025 tu beetajo'ob 25 iniciativas uti'al u xan le consulta yo'osal le maayo'o'obo', utia'al u ts'áaj k'ajóoltbil yo'osal maya t'aan yéetel miatsilo'ob, bey xan utia'al u yantal jump'éel yaakunaj xook ti' paalalo'ob yéetel táankelenilo'ob ti' le méek'tankaajil Izamal yéetel Joe', u yutsil u 822 máako'ob (69 máaxo'ob máaxo'ob maaya, 5 yéetel discapacidad).

Ichil le ma'alo'ob Administración ku ts'o'ok u úuchuk 31 meyajo'ob yo'osal u xan le consulta le je'ela' yo'osal miatsil, bey xan k'ana'an ju'uno'ob xook ti' le méek'tanilo'ob Dzidzantún, Dzilam de Bravo, Dzilam bo'ol, Dzoncauich, Kantunil, Izamal, Karida, Quintana Roo, Sudzal yéetel Saamale' ku beneficia'al ti' 710 máako'ob (79 máaxo'ob maaya yéetel 6 yéetel discapacidad), óol tuláakal le máasewáalo'obo' yaan menores 29 ja'abo'ob. Le tuuukul meyaja' yaan ti' utuukulil u beetik meyajo'ob uti'al u ka'aytik, ts'aajik k'aj óotbil yéel u kaansik tukult'an tu yo'olal ko'olelo'ob yéetel xiib ku t'aniko'ob maaya yéetel máaxo'ob ma' ti' u mejen kaajilo'ob Péetlu'um tu'ux

Mu'uk'ankinsa'al u páajtalil máako'ob, Políticos yéetel miaatsilo'ob ti' maya kaaj

U Múuch'il mejen kaajo'ob uti'al u mu'uk'ankúunsa'al u Páajtalil Máako'ob

Le tuuukul meyaja' yaan ti' utuukulil u beetik meyajo'ob uti'al u ka'aytik, ts'aajik k'aj óotbil yéel u kaansik tukult'an tu yo'olal ko'olelo'ob yéetel xiib ku t'aniko'ob maaya yéetel máaxo'ob ma' ti' u mejen kaajilo'ob Péetlu'um tu'ux ku tukulta'al jach p'ata'ano'ob yéetel jach p'ata'ano'ob, yéetel múuch' tsibalo'bo yéetel muuch' meyaj. Beeyxane' ku yúuchul meyaj yéetel u jala'achilo'ob kúuchil najil xook ti nivel medio superior yéetel superior, Méek'táankaajo'ob yéetel uláak' kúuchilo'ob jala'ach yéetel yaan yuumil uti'al le meyajo'.

Tu ja'abil 2025, ts'aab 1 taller yéetel 1 tsikbal, tu'ux taaloo'ob yéetel naachil, uti'al u yila'al u xu'ulsa'al le pech' óolalo' yéetel u mu'uka'nkunsa'al u páajtalil máak, político'ob yéetel u miaatsil ko'oleo'ob yéetel xiibo'ob ku t'aniko'ob yéetel ma' tu t'aniko'ob. Le meyajo'oba' tu yáantako'ob 64 mko'olel yéetel 55 xiib ti' u chan kaajil Citincabchén (Chapab), ti' 55 ko'olel yéetel 45 xiib tu kaajil Kanasín yéetel 70 ko'olel yéetel 60 xiibo'ob Maxcanú.

Ichil u k'iinilo'ob le administraciona' beeta'ab 24 tallero'ob tu'ux yaa máak yéetel 12 tsikbal uti'al u oksaj óoltik 19 méek'táankaajo'ob, tu'ux tu yáantaj 480 ko'ole yéetel 90 xiib, tuláakale' 1,019 máak ts'aatáanta'abij. Beeyxane', beta'ab 48 tuukul meyajo'ob ti' radio Maya Chíikul ti' Sintonía Maya, tu'ux k'uch ti' 56,100 máako'ob; ts'aab ka'j óoltbil ka'apéel boletín ba'ax tu yáantaj 9,564 máak yéetel ila'ab u meyaj 24 k'iimbesajo'ob uti'al kaaj, tu'ux táakpaj 1,425 máako'ob.

Le nu'ukbensajil ku kaxtik mu'uk'ankusaak, aliados por la vida, ichiil 17 méek'táankaajo'ob uti'al 60 ya'axiilo'ob. Beyo ts' o'ok u káaxal u meyajii, ts'ubeeta' 23 kaambesajilo'ob uti'al, ut'al mu' yantal talamil yetel u' pe'ech o'oltal ma'ako'ob, beyxaan u miaatsil, ko'olelo'ob yetel xi'ibo'ob maya t'aan yetel mu' t'aanko'ob maya ti' ka'ajilob. Yetel le' meyaja' aantabi' 755 ko'olelo'ob yetel 484 xiibo'ob.

Le Nu'ukbensajil ti' áantajil Maaya K'aajo'ob yéetel ku jeelsijil ti' maaya t'aan

Le nu'ukbensajil ku kaxtik ma' u yuuchul yéetel u sásilkúunta'al le jejelas toop ku maansiko'ob le maxo'ob ku biino'ob ichil u la lu'umil, ichil jejelas meyajilo'ob yéetel mecanismos ti' intervención social u yo'olal áantajil ti' junoo'ob yéetel áantajil ti' servicios sociales, ku ts'íik áantaj ti' táak'in ti' máako'ob jo'osabo'ob ichil u la lu'umil wa maxo'ob ka suutnajo'ob tu kaajilo'ob, áantajil o'ob ti' jejelas baalo'ob uti'al ko'olelo'ob maxo'ob yaano'ob u íichan kíimo'ob ichil u la lu'umil, áantajil ti' táak'in ti' u la'ak'silo'ob ti' le maxo'ob kíimo'ob ichil u la lu'umil yéetel suunajo'ob, kaambesajilo'ob uti'al u kaláantal xiipalo'ob ichil u naajil xook ti' media superior ichil u kaajilo'ob tuux ku bino'ob yaabach máako'ob yéetel áantajil ti' táak'in yo'olal u beeta'al jejelas miaatsil ichil u la lu'umil utial ti' yucatecos ti' maxo'ob yaano'ob ichil u la lu'umil uti'al u ts'aabal óojelbile le miaatsila'.

Ti' 2025, 173 ju'uno'ob beneficiarios bino'ob validados utia'al u integración archivos. Beyxan u ts'áaik áantaj financiero utia'al u repatriación u yaak'al u yaak'al u yucatecos j-ts'o'ok u kíimilo'ob te'elo'obo', ka ts'o'ok u ts'o'onta'al áantaj ti' familias yo'osal u localizar le máako'ob privadas u libertad wa desaparecidos te' náachilo'obo'. Ts'áaj áantaj financiera ti' le ch'úupaloo'obo' u yatan u láakal le ch'úupaloo'obo' ti' múuch'meyaj productivos ku beetiko'ob jump'éeel ma'alo'ob inversión ti' le remesas bey xan áantaj ti' le ts'o'ok'o'ob ti' jump'éeel súutul voluntario wa involuntario'ob u meyajta'al u xu'ulsiko'ob le migración ti' le kaajo'obo'. Bey xan u ts'áaj áantaj ti' ajka'ansajo'obo' maya yo'osal u ka'ansik maya t'aan ti' le máaxo'ob ti' le kúuchilo'ob jala'achoo'obo', ka u beeta'al bo'ob yo'osal u meyajta'al u yáantaj ti' le

máaxo'ob ku yucatecan yéetel u láak'o'ob. Bey xan ku beeta'al u meyajo'ob yo'osal u xan le tu'ux yéetel xiiwo'obo', bey xan ku meyajo'ob yéetel le kaajo'obo' jo'ol k'iintan te' náachilo'ob. Beyxan, ku ts'áiko'ob ti' le máaxo'ob ku meyajo'ob ti' máaxo'ob ku meyajo'ob yéetel le sociedad civil ti' kúuchilo'ob yo'osal u yáanta'al le máaxo'ob yéetel u láak'o'obo'. T'aano'ob informativos u ofrecieron ti' le táankelenilo'obo' ku ku migrar ti' bix insegura, consultas ti' t'aan ti' seguridad te' Estados Unidos, traducciones ju'uno'ob apostillados ti' máako'ob vulnerables, escritorios u áantaj ti' le migrantes yéetel áantaj utia'al u localizar le wiiniko'obo' privadas u libertad wa desaparecidos te' náachilo'obo'. Ku ts'o'okole', ku ts'áaik áantaj financiero ti' le yucatecos deportados yéetel le máako'obo' ti' tránsito ichil le noj kaajo', bey je'el bix u yáanta'al uti'al u xan u yo'osal u yáantik maya tangible yéetel intangible.

U kaajalo'ob meyajtik ichil wiiniko'ob yéetel ch'ibalilo'ob 46 méektan kaajo'ob Yucatán, bey je'el bix u láakal le kaajnáalilo'obo' Yucateca te' náachilo'obo', je'ebix Los Ángeles, San Francisco yéetel San Rafael (California); Portland, Gresham yéetel Hillsboro (Oregón); yéetel Seattle (Washington).

Ichil le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj ku meyajo'ob yéetel áantajo'ob legales, áantajo'ob leti'ob yéetel áantajo'ob, áantaj económico yéetel in especie bey xan u yáanta'al ts'aa yéetel t'aan psicológica ti' le máaxo'ob ku meyajo'ob ku meyajo'ob yo'osal u meyajo'ob yo'osal u meyajo'ob, yéetel jump'éeel meyaj humanista, nats'il, beeta'aj ich yéetel ma' intermediarios. Juntúul total 1.072 ju'uno'ob bino'ob validados utia'al u integración archivos. Ku proporcionó áantaj económico para la repatriación de yáalabilo'ob yucatecos jóok u yóoch ti' náachilo'obo', bey áantaj utia'al u localización de personas privadas de libertad wa desaparecidas en el extranjero. Áantaj económico tu ts'áaj ti' le ko'olelo'obo' u yatan u láakal u meyajo'ob productivos, bey je'el bix ti' le jmigrantes ku suut voluntariamente wa involuntariamente. Bey xan u ts'áaik áantaj económico ti' ajka'ansajo'obo' maya u yóolo'ob yo'osal u ka'ansajo'ob maya t'aan ti' le molayil jala'acho'obo', yéetel ti' le traductores maya u t'aan yo'osal u yáantik u yáanta'al u yóolo'ob ti' le noj k'oja'ano'obo'. Ku ts'o'okole', ku ts'áaik áantaj ti' le yucatecos deportados yéetel le máako'obo' ti' tránsito te' noj kaajil, ka ts'áaj áantaj ti' especie utia'al u xan u miaatsil maya tangible yéetel intangible, incluyendo nook'o'ob xiiw, instrumentos musicales, entradas yéetel áantaj ti' orquestas jaranera. Ts'o'ok u k'a'abet ka'ap'éeel moka'an yo'osal u yojéeltiko'ob programas yéetel yo'osal u yutsil meyáajitiko'ob yucatecos yéetel u láak'o'ob. Ku ts'o'okole' ku beeta'al u meyajilo'ob yo'osal u xan le tu'ux yéetel le costumbres ti' le kaajo'obo'obo', áantajo'ob ts'o'okok u ts'áabal áantajil ti' le organizaciones gubernamentales yéetel ts'áabal, bey je'el bix je'el u ts'áabal ti' consulta yo'osal le meyajo'ob ti' migración, ye'esil, seguridad ts'aa yéetel traducciones ju'uno'ob.

Ku prepararon archivos utia'al na' yéetel yuum mayores u 60 ja'abo'ob u migrantes residentes ti' Estados Unidos, ka ku celebraron sesiones mayaj utia'al le migrantes yéetel u familias. Adicionalmente, ku ts'aik asesoramiento yóok'ol le áantaj internacional ti' le paalalo'obo'. U kaajalo'ob meyajtik u taal u 47 méek'tankaajil Yucatán yéetel le k'ajle' destinos migración yucatecos te' náachilo'obo', incluyendo Los Ángeles, Thousand Oaks, Oxnard, Inglewood, Anaheim, San Francisco yéetel San Rafael (California); Portland, Gresham yéetel Hillsboro (Oregón); Seattle (Washington); yéetel Toronto (Canadá).

Nu'ukbesaj ti' Páajtalil Máako'ob ti' le Kaajtalilo'ob, Máasewáal Kaajo'ob yéetel Afrodecendiente'ob

U meyaje' u táakpesik páajtalilo'ob ti' máasewáal kaajo'ob yéetel afrodecendiente'ob tu yo'olal tsikbalob, meyajo'ob ich maaya t'aan yéetel u táakpajal kaajtalil.

Ti' u ja'abil 2025, beeta'ab 40 cha'anilo'ob ti' u ts'a'abal k'aj óoltbil Páajtalilo'ob ti' Kaaj yéetel Máasewáal Kaajo'ob ti' u méek'tankaajo'ob ti' Jo' yéetel Sak I'.

U Páajtal Okol ti' P'is Óol yéetel Bix u Tsoolmeyaj Maayáaj kaaj

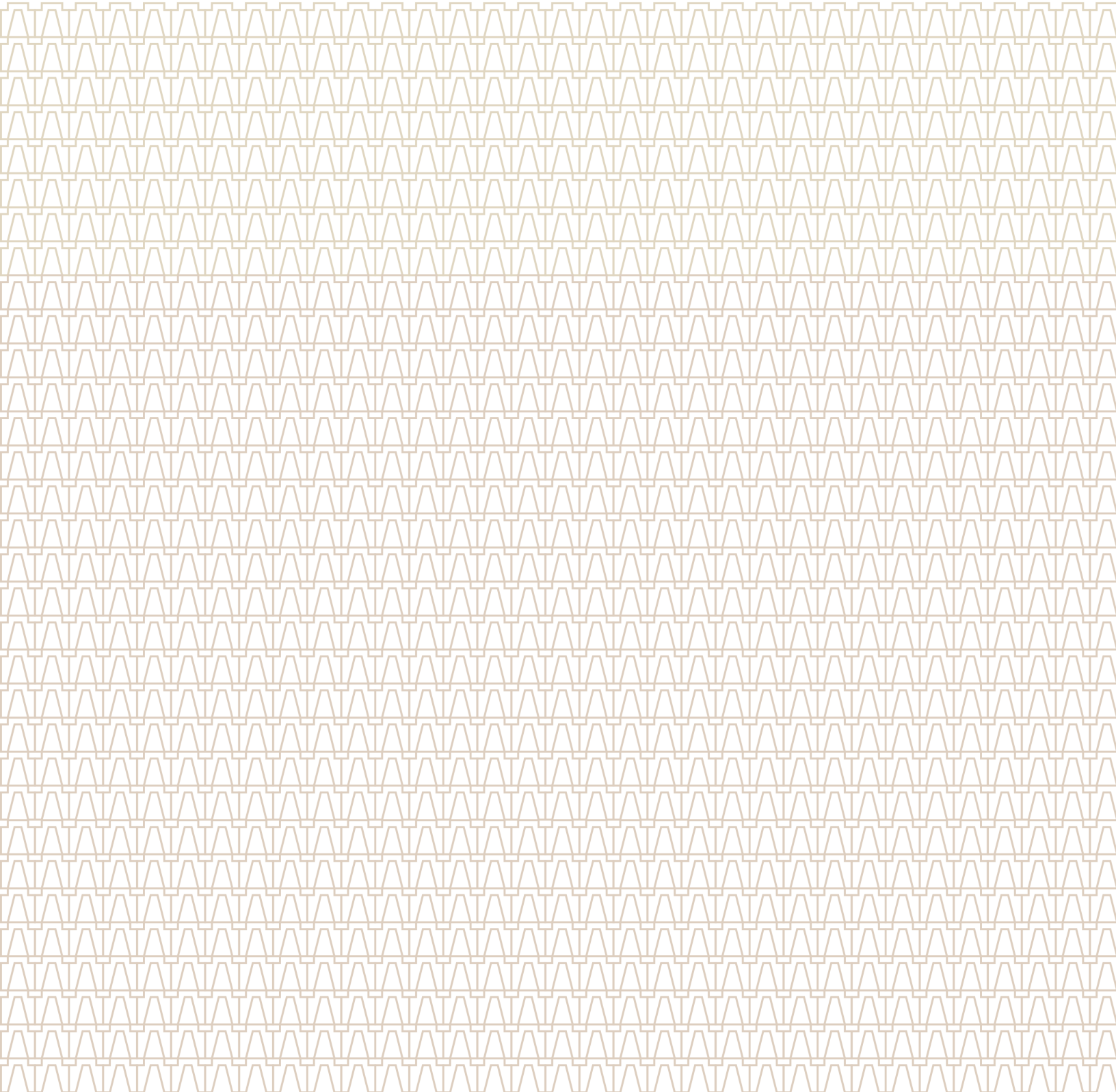
Mu'uk'a'ankuns ti' u Páajtal Okol ti' P'is Óol yéetel Bix u Tsoolmeyajo' Maaya kaaj

Le nu'ukbesaja' yaan u tuukulil u táakpesik u chíimpoltal, xet' óolal yéetel k-uti'alintik máaxo'on máasewáal yéetel átrimonio miaatsil ichil le kajnáalilo'ob ku taalo'ob ti' máasewáal kaajo'ob, yéetel jach uti'al máaxo'ob kaajakballo'ob ti' méek'tankaajo'ob k'ajóoltan bey yéetel ya'ab yéetel jach ya'ab p'aatlo'ob paachil (marginación). Ichil ti' jejeláas meyajilo'ob, ku kaxanta'al u mu'uk'a'ankunsal bix u yu'u'ykubaj miaatsil ti' le kaajtalilo'ob yéetel u yilal u jach beeta'al le meyaja' ti' u múuch' páajtalilo'ob, tu yo'olal meyajilo'ob ti' tsolxikin, ka'ansajil, láak'intal a'almejen yéetel u xíimba'altaj súukbenil jala'acho'ob.

Ti' u ja'abil 2025 beeta'ab tsolnúuk yéetel tsoal xikin legal ku taalo'ob yéetel náachil uti'al máako'ob ku t'aanilo'ob maaya, ti' u méek'tankaajilo'ob Hocabá, Motul, Seyé yéetel Mérida. Beyxan, beeta'ab meyajilo'ob ti' suutt'aan ti' u t'aanil maya ti' kastelan yéetel kastela ich maaya ti' Mérida, Uman, Tekax yéetel Valladolid, tu'ux ku áantaj jejeláas múuch'ilo'ob, oksikxan jump'éeel tan óol jach ti Coloradas. Beyxan, ts'a'ab jump'éeel ka'anbesajil yóoal páajtalil ti' k'áatchi' kaajo'ob yéetel máasewáal kaajo'ob ti' Mérida, le je'ela uti'al ko'olelo'ob yéetel xiibo'ob ku t'aaniko'ob maaya, tu'ux ku áantaj ti tuláakal 11 máako'ob. Ichil xan le layli' jaatsk'iino'ob beeta'ab xíimablilo'ob ti' u yilal maaya jueso'ob ti' Cantamayec, Chikindzonot, Chankom, Tzeal Kaua, San Isidro Kancabdzonot, Tesoco Nuevo yéetel Xkalaxdzibalku, yéetel xan u beeta'al mayak ti' tan óolal a'almejen ti' Chocholá, Mérida, Tunkás yéetel Valladolid, tu'ux tan óolta'ab 104 máako'ob, 70 ko'olelo'ob yéetel 34 xiibo'ob. Beyxan u ts'áaj áantaj económico ti' Ukp'éeel juízos mayas yéetel ka'ap'éeel subvenciones utia'al u mantenimiento le tribunales mayas ti' le méek'tankaajil Chankom yéetel Chikindzonot.

Ku ts'o'okole', tu beeta'al túumben meyajo'ob ti' Seyé yéetel O'ida, incluyendo óoxp'éeel múuch'meyaj u orientación yéetel asesoramiento jurídico, bey xan 12 t'aan interpretación te' Oida, Umán, Tekax yéetel Saavilla. Ts'o'ok u beeta'al jump'éeel mayakche'ob ti' asistencia xu'alil, ka'ap'éeel t'aan uláak' t'aan u yáantik xu'ullsa'al ti' Jo', yéetel kanp'éeel meyajo'ob interpretación te' Jo', Umán yéetel Tekax.

Ichil le ma'alo'ob meyaj ma'alo'ob meyaj ku ts'o'okok u xíinnabalo'ob le ju'umtúul tribunales maya ti' le Estado, ku p'atalo'ob ka'ach utia'al u yilik u noj yéetel kajtalo'ob ichilo'ob. Tu kaxtajo'ob ts'o'ok ma' yaano'ob ka'ap'éeel, ka u ma'alo'ob le kaajo'obo' ti' Ixkalaxdzibalkú, San Isidro Cancabdzonot, yéetel Tezoco Nuevo ti' Tizimín, bey xan Chan Santa María (Chikindzonot), Muchucuxcah, Chankom, Tzeal, Kaua yéetel Cholul (Cantamayec). Yáanta'al u yáanta'al yo'osal le mantenimiento u juzgado Tezoco Nuevo yéetel u maan papelería utia'al u juez Ixkalaxdzibalkú. Ichil le k'iino' je'el xano' ku beeta'al 55 áantajo'ob interpretación ti' máako'ob Jo', Tizimín, Umán, Saamale', Yaxcabá yéetel Ixil; Bolontúul t'aan ti' xookilo'ob ti' Halachó, Kinchil, Oxkutzcab, Joe', Tizimín yéetel Hunucmá; yéetel jump'éeel taller formación yóok'ol le derecho a consultar ti' Tekax, ku benefició 64 máako'ob - 38 ko'olelo'ob yéetel 26 xiibo'ob. Ku ts'o'okole' ku ts'o'okol u meyajo'ob ti' asistencia xu'aalil ti' Muxupip, Ticul, Tekax, Tahmek, Muna, Abalá, Buctzotz, Xuul, Xohuayán yéetel Peto, ku beneficia'al 480 máako'ob. Ku ts'o'okole' ku k'a'abet u mokt'aan xoknáalo'obo' yéetel jejeláas áantajilo'ob yo'osal u xan le p'iskambalo'ob le máako'obo' maya t'aan yéetel u kanik maaya t'aan. Ti' Joe' ts'a'abal t'aan yéetel t'aan legal; Ts'o'ok u beeta'al junp'éeel meyajo'ob interpretación tu kaajil Joe', Tekax yéetel Umán; Ku ts'áabal jump'éeel xook xook ti' le enjala'anilo'obo' ti' Jo'; ka ts'o'ok u beeta'al jump'éeel xookilo' ti' Kopomá, ku beneficia ti' 37 máako'ob, 18 ko'olel yéetel 19 wíiniko'ob.

RENACIMIENTO MAYA

YUCATÁN

GOBIERNO DEL ESTADO | 2024 - 2030

**Primer Informe
de Gobierno**

Mtro. Joaquín Jesús Díaz Mena

Gobernador Constitucional del
Estado de Yucatán

2024 ◊ 2025